HÂTIRALARIM

DAMAR ARIKOĞLU

Birinci Büyük Millet Meclisi Adana Milletvekili

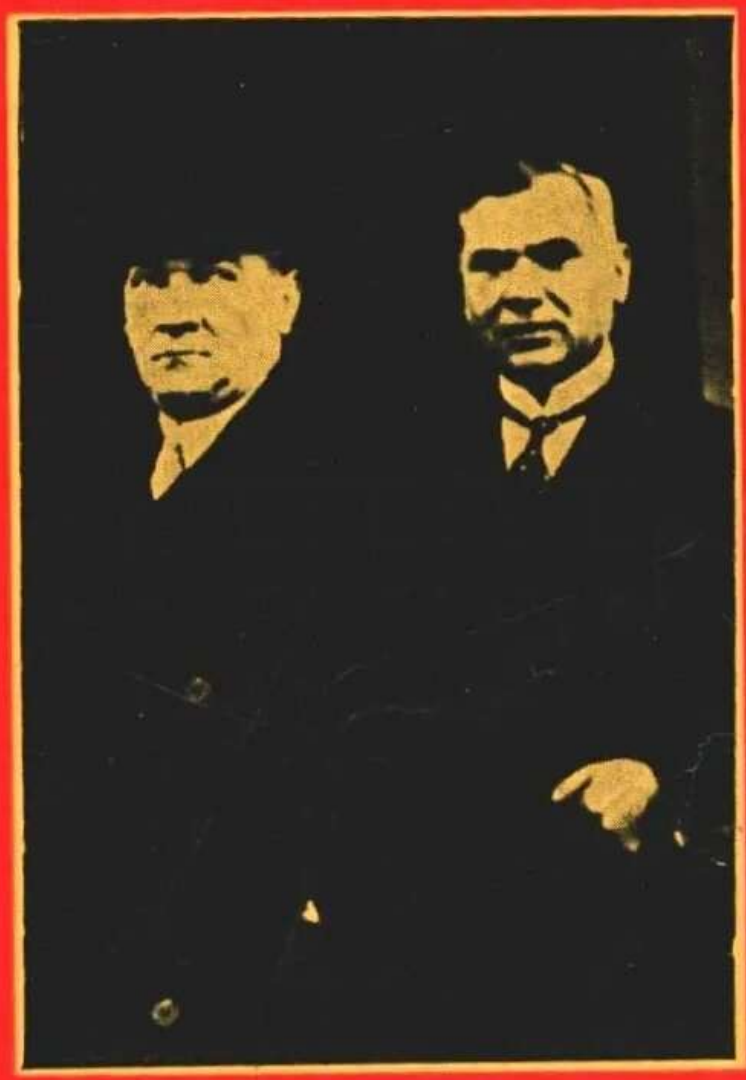

MİLLÎ MÜCADELE

ÇUKUROVA'DA FRANSIZ İŞGALİ
VE KANLI SAVAŞLAR
BİRİNCİ BÜYÜK MİLLET MECLİSİ
YURTTA ÇEŞİTLİ İSYANLAR
YUNANLILARIN DENİZE DÖKÜLMESİ
ATATÜRK'TEN HATIRALAR
RESİMLER, VESİKALAR

HÂTIRALARIM

DAMAR ARIKOĞLU

Birinci Büyük Millet Meclisi Adana Milletvekili

MİLLÎ MÜCADELE

ÇUKUROVA'DA FRANSIZ İŞGALİ
VE KANLI SAVAŞLAR
BİRİNCİ BÜYÜK MİLLET MECLİSİ
YURTTA ÇEŞİTLİ İSYANLAR
YUNANLILARIN DENİZE DÖKÜLMESİ
ATATÜRKTEN HÂTIRALAR
RESİMLER VESİKALAR

—o—

1961

İSTANBUL – 1961
TAN GAZETESİ VE MATBAASI

Zamir Bey kardeşimize
Mart 1339 — İmza
MUSTAFA KEMAL

Kitabın yazarı: Birinci Büyük Millet Meclisi azasından
Adana Mebusu Damar Arıkoğlu

ALİ FUAT CEBESOYUN MEKTUBU :

ARKADAŞIM DAMAR ARIKOĞLUNA

Millî mücadeleye ait hatıranızı bir kitap halinde neşr edeceğinizi duyduğum zaman çok sevindim. Sizin gibi bu işin içinde başından sonuna kadar bulunmuş Büyük Millet Meclisinde Birinci devrede Adana mebusu olarak vazife ifa etmiş, Kilikya cephesinde mühim vazifeler almış, karakteri yüksek ve temiz bir insanın meydana getireceği eser elbette çok ciddi bir eser ve aynı zamanda tarihe güvenilir bir vesika olacağından eminim. Bu suretle Kilikyalıların Millî savaşı hakkında, kısa da olsa, kendi vicdanî kanaatlarımızı yazmakla tarihe karşı vazifemi ifa etmiş olurum, cesur ve vatanperver, mücadelelerinde, ter temiz kalmış, feragatın tam Türklüğe yakışan gururu içinde kadınlı erkekli, ihtiyar ve çocuklarile Fransızlara aman vermemiş, şahsi menfaatlardan daima uzak kalmış, devletin sırtına hiç bir zaman yük olmamış, kendi kudretile, kendi çocuklarile, Fransızlar gibi muntazam orduya malik, her türlü modern teçhizatile, her türlü kolaylıklara mazhar bir devletle, senelerce kanlı savaşlara girmesi, neticede düşmanı yurdumuzdan çıkarması, tarihde bile ender görünen hallerdendir. Bu suretle bildiğim ve bizzat o kara günlerde içinde yaşadığım hadiselerden mülhem olarak bu hususda fikirlerimi açık açık yazmaktan zevk duymaktayım.

Mütarekenin ilk günlerinde Atatürk, henüz hiç bir şeyin halledilmemiş olduğunu ve eğer hakikî bir istiklâl ve sulha kavuşmak istersek —elbette isteriz — Öz yuvamızı bir daha düşmana karşı savunmak, onu oradan kovmak mecburiyetinde olduğumuzu, Kilikyalı vatandaşlarımıza karargâhı Adanada iken anlatmıştı. Bunu hepimiz biliriz, hatırımızdadır. O günlerden bu yana Kilikyalılar yuvalarını savunmak için hazırlanmışlar, 20 inci Kolordudan yardım görmüşlerdir.

Kilikyalılar Egeliler gibi düşman istilâsına karşı cebhe teşkiline çalışmamışlardı. Önceleri bu istilâyı sükûnetle karşılamış, günün birinde, ümid edilmedik bir zamanda, önce Maraşda, sonra her tarafta arslanlar gibi düşmana saldırmış ve bu hareketler, az zaman sonra, yurd savunma ve kurtuluşuna inkılâp etmiş ve düşmanına yapacağını şaşırtmıştı. Bu şaşkınlığı devam ettirmek ve düşmanı sür'atle perişan etmek, Kilikyalıların, hakikî savaş plânı olmuştur. Dışarıdan gelen yardımların düşmana faydası olmamıştır. Başka yapılacak bir şeyin kalmadığını gören düşman, mücahitlerin ağır baskısı altında, Ankaraya baş vurarak sulha talip olmağa mecbur olmuş, bu sayede yurdumuzun münbit, verimli, mukaddes bir parçası kurtulmuştur. Kilikyalılar sadece kendi topraklarını kurtarmakla kalmamışlar; aynı zamanda kül olan Türk vatanının kurtulmasınada koşmuşlardı. Ankaranın önlerine kadar gelmek cesaretinde bulunan, düşman Yunan ordusu, Sakarya nehri önünde ordumuz tarafından mağlup edilirken, bu muharebe meydanında muzafferiyete geniş ölçüde iştirak eden Kilikyalıların, burada da bir çok kahramanlıkları görülmüştür. Kilikyalı yiğitlerin bu kahramanlıklarına yakından şahit olmuş bir kumandan

sıfatile, onların milli mücadeledeki başarılarını bir kaç satıra sıkıştırmanın imkânı olmadığını bilirim. Kilikyalıların millî mücadelede, kahramanca öncü olduklarını ve öz yuvalarını kurtardıktan sonra diğer tehlikeli yurd cephelerine sür'atle koştukları görülmüştür, maksadım, arkadaşım eski Adana Milletvekili Damar Beyin cidden kıymetli ve tarihe bir vesika teşkil edecek olan bu eserinde bu hususların etrafiyle görülebileceğini belirtmektir.

GENERAL ALİ FUAT CEBESOY

ALİ FUAT CEBESOY KİMDİR?

Millî Mücadelenin ileri gelen tanınmış şahsiyetlerinden birisi olan Sayın General Ali Fuat Cebesoy Kuvayı Milliye birlikleri Yunanlılarla çarpışmaya başladığı sırada, Eskişehirde Kolordu kumandanı bulunuyordu. Eskişehirden, Ankaradan İngilizleri çıkarıp, Kuvayı Milliyeyi intizamlı bir şekilde teşkilâta soktu ve başlarına geçip Garp Cephesi Umumî Kumandanlığını şerefli bir surette idare etti. Öyle ki, Ankarada Birinci Büyük Millet Meclisi Hükûmeti kuruluncaya kadar, kumanda ettiği asker ve çetelerle, Yunan ordusunu durdurdu.

Millî Hükümetin ilk Moskova Büyük Elçiliğini yaptı. Birinci Büyük Millet Meclisinin ikinci reisliğinde bulundu, riyaset ettiği celselerde muvafıklar kadar muhalifleri de memnun etti. Gösterdiği dirayet ve liyakatla meclise kendini sevdirmiştir.

Mecliste Birinci Müdafaai Hukuk Grupunun Mustafa Kemalden sonra ikinci reisi idi. Temiz, dürüst idaresini burada da gösterdi. Cumhuriyet Halk Partisinin muhtelif devirlerinde Nafia Vekilliği ve meclisin birinci reisliğinde bulunmuştur.

Yazarın Önsözü

Bu kitabım şimdiye kadar Millî Mücadeleye ait neşredilenlerden, büsbütün farklıdır. İçinde şahsî bir politika olmadığı gibi, her hangi bir iddia da mevcut değildir. Vakalar tarihe mal olacağından, üzerinde dikkat ve titizlikle durulmuştur. Öyle bir üslûp kullanılmıştır ki, okuyanlar bu eserin sahifelerini çevirirken, büyük babalarını, bizzat kendilerini hâdise içinde yaşıyormuş gibi bulacaklardır. Umumi Millî Savaşta, Güney bölgelerimizde, kanlı vakalara sahne olan Çukurovanın, eski, dünkü durumunu kısaca bildirdikten sonra, Millî Mücadelenin esasını belirtmeğe gayret ettim.

Bilhassa Fransız işgali günlerinde geçirdiğimiz kara günlerin dehşetini ve facialarını şimdiki ve gelecekteki nesillerimize, objektif şekilde aksettirmek maksadile, birer, birer gözleri önüne sermeğe çalıştım. Çektiğimiz ıstırabı, yaşadığımız cehennem hayatını, gördüklerimi, duyduklarımı naklettim. Millî hâkimiyetin elden çıkmasının ne büyük bir felâket olduğunu, haysiyet ve şerefin nasıl ayaklar altına alındığını, insanlık duygusundan uzak, gözleri kararmış müstevlilerin, akla hatıra gelmeyen gaddarane zulüm ve cinayetlerini kısmen olsun anlattım. Canlarını dişine alan Çukurovalıların, kadınlı erkekli, topyekûn, mücadeleye ne şekilde atıldıklarını, yaka yakaya, gırtlak gırtlağa nasıl boğuştuklarını bildirmeyi bir borç bildim.

Birinci Büyük Millet Meclisinin, geniş bir hürriyet havası içinde çalışmalarını, feragat ve vatanseverlikte gösterdiği fedakârlığı, celselerde geçen bazı hâdiselerle birlikte mümkün olduğu kadar anlatmağa çalıştım.

Anadolunun ortasında kurduğumuz Millî hükümet mıntakası, durmadan indifa eden volkanik bir saha gibi şiddetli sarsıntılar geçiriyordu. Yer, yer müsellâh isyanlar, çarpışmalar birbirini takip ediyordu. Bir taraftan Hilâfet Ordusu, dinî fetvalariyle diğer taraftan son sistem silâhlarla donatılmış ve I. Cihan Harbine karışmamış zinde Yunan ordusu, İzmirden başlayarak durmadan istilâ sahasını genişletiyor, zengin garp vilâyetlerimizi eline geçiriyor ve Türk halkını imha ediyordu. Karadeniz sahillerinden, İstanbul Boğazına kadar bir Pontos devleti kurmak peşinde, Batumda talim-terbiye gören, adetleri 25000 i bu-

lan dişinden tırnağına kadar silâhlı Rum çeteleri, Karadeniz sahillerine gizlice ihraç edilip önüne gelen Türk köylerini yakıyor, halkını öldürüyordu. Güney bölgemizde de Fransızlar bütün ağırlıklarile üzerimize yüklenmiş işgal sahasını genişletiyorlardı.

Üç yıl süren bu ölüm dirim savaşında, Türkün Büyük Evlâdı, Çanakkale Kahramanı Eşsiz Kumandan, Mustafa Kemalin sevki idaresinde, dâvâsına inanarak yürekten çalışan asil milletimizin nasıl bir neticeye vardığını izahtan geri durmadım. Cereyan eden büyük hâdiseler içinde, görebildiğim, farkına varabildiğim cihetleri, dikkatle tetkikten geçirdikten sonra, her meseleyi olduğu gibi yazdım. Ümitsiz bir zamanda, bu muazzam eseri meydana getiren, tarihimize yeni şanlar şerefler katan aziz milletimizin, daha nice nice hamaset menkibeleri olduğuna inanıyorum. Şüphesiz ki bu muazzam eseri anlatmak kolay değildir. Şunu da ilâve edeyim ki, halkımızın bütün kuvvet ve kudreti bünyesinin sağlam olmasıdır. Ümitsiz, dar günlerde büyük işler başarmak, velbas-ı badel mevt, sırrına mazhar olmak Türk Milletine mahsus bir haslettir.

Meşrutiyet ilânından sonra geçirdiğimiz musibetler, Birinci Dünya Savaşında uğradığımız ağır, vahim felâketler tarif ve tasvir edilmiyecek derecede büyüktür. Sevr muahedesile sona eren Osmanlı Devletinin yok olmasını kâfi görmeyen, Türklüğü yok ederek, yerimize yirmi milyonluk bir Yunan devleti kurmak isteyen bir numaralı Türk düşmanı Loyd Corc'un ve haris düşmanların elinden kurtulmak, millî hâkimiyetine kavuşmak, selâmete çıkmak, devletler arasında şerefli mevki almak ancak bize mahsustur. Ey Türk genci, geçirdiğimiz kara, vahim günler kulağınızda küpe olsun, asla unutmayınız. Medeniyet, insanlık sözleri siyasi politikacıların dillerinde sadece tatlı birer kelimedir. Bu lâflara hiç bir vakit aldanmayınız; varlığınızı damarlarınızda taşıdığınız kana borçlu olduğunuzu unutmayınız. Büyük Atatürk, yurdu, cumhuriyeti sizlere emanet etmiştir. Vazifeniz çok önemli ve kutsaldır. Bunun ışığı altında ilimde, fende, fazilette bütün dünya milletlerinin üstünde yer almanız elinizdedir, yeter ki, daima çok çalışmalısınız. Yürüyünüz, yolunuz açık olsun.

Damar Arıkoğlu
Eski Adana Milletvekili

ESKİ, DÜNKÜ VE BUGÜNKÜ
ÇUKUROVA

GENEL BİLGİLER :

Birinci Cihan Harbi sonunda Mondros Mütarekesini müteakip, Fransız kuvvetleri tarafından işgale uğrayan ve kanlı savaşlara sahne olan Çukurova nasıl bir yerdir?

Adana vilâyetinin asıl kadim adı KLİKYA'dır. Kuzeyinde, girintili çıkıntılı, yalçın, sert, yüksek, üzeri karlı Toros dağları, doğusunda Anti Toros dağları ve Halep, batısında Konya, güneyinde Akdenizle çevrilmiş bir bölgedir.

Çukurova ismini verdiğimiz yer, İçelden Hatay'a kadar denize dayanan, dümdüz, en geniş yeri 150 kilometre, her iki tarafı Hatay ve Mersinde sıfırla biten hilâl şeklinde bir ovadır.

BALIK :

Dağlarından çıkan ve ovayı baştan başa kateden Ceyhan, Seyhan, Berdan ırmakları Akdenize dökülür. Bu ırmakların kavşaklarında müteaddit dalyanları vardır. İçinde çeşitli balıklar mevcuttur. Bilhassa Kefal balığının yumurtası meşhur ve pek nefistir. Büyük bakkaliye mağazalarında üzeri sarı balmumu ile kaplı gördüğümüz yumurtaların ekserisi, ve aranılanı bunlardır. Bu dalyanlar fennî metodlara uygun tesis edilirse, gıda maddesi istihsalinde sıkıntı çeken Türkiyemize bu bakımdan büyük yardımı olur. Komşularımıza satmak suretile büyük dövizler de elde edilebilir.

PAMUK :

Çukurovaya kar ender düşer, düştüğü zaman da derhal erir, yerde kalmaz. Havası ılık, iklimi mutedil, toprağı bereketli, kiraz ve elmadan başka her türlü meyva ve mahsulü yetiştirir. Pamuk başlıca servetidir. Randıman ve kalite itibarile yıldan

yıla terakki ve inkişaf etmektedir. Şayet sulama tesisi inkişaf ettirilir, tam ve mükemmel ziraat yapılırsa, pamuk istihsalinin beş mislini tecavüz edeceği muhakkaktır. Cumhuriyet idaremizin kuruluşundan başlıyarak dev adımlarla ilerlemekte olan narenciye ziraatı uğraşanları refaha götürmektedir.

Son zamanlarda yetişen, limon, portakal, grepfrut, mandalina cinsleri fevkalâde nefis bir hale getirilmiştir. Bu işler köylülerden ziyade şehir ve kasabada oturan, kültürlü insanların elindedir. İhtimam ve dikkat bu insanların en mühim vasıflarıdır. Geliri fazla olduğu için, köylülerimiz de hevesle bahçe tesis etmeğe başlamışlardır. Bakım hususunda komşusunu örnek alarak ayni şekilde ihtimamla uğraşmaktadırlar. Yedi sekiz sene sonra refaha kavuşacakları muhakkaktır. Büyük pamuk ziraati yapan çiftçilerimiz de bu işe rağbet göstermekte, bin dönüme kadar bahçe tesisi ile uğraşanlara rastlanmaktadır. Bu işe istikbalin mühim bir gelir menbaı nazariyle bakılabilir.

ŞEKER :

Şeker kamışı üzerinde, yirmi yıldan fazla tecrübe yapan Ziraat Vekâleti neticeden çok memnundur. Muhtelif yerlerden getirilen tohumlardan Cava cinsi başta gelmektedir. Bu cins şeker kamışı tohumunun ayni evsafı muhafaza ettiği anlaşılmıştır. Şeker kamışı ziraatine en elverişli yerlerin Seyhanla, Ceyhan arasındaki arazi olduğu, Akdeniz sahillerinde hiçbir yerin buralara benzemediği, tabiatın bütün bereketini cömertlikle buraya ihsan ettiği değerli mütehassıslarımız tarafından ifade edilmektedir. Pancara nazaran maliyeti % 30 daha az olan şeker kamışından istihsal edilecek şeker, hem ucuz hem de pek nefistir. Ayrıca posası da en değerli Sellüloz ham maddesidir. Bu ham madde kâğıt piyasasında, en üstün kâğıdın imalinde kullanılmaktadır. Yine Holandalı ve Türk şeker mütehassıslarının ifadesine göre, buralarda yapılacak şeker kamışı ziraatinin rahat rahat yılda 250 000 Ton şeker istihsaline imkân vereceği anlaşılmaktadır. Buğday yerine münavebeye tâbi tutularak yapılan şeker kamışı ziraati pamuk ziraatine hiçbir surette zarar vermeyecektir. Esasen Çukurovanın buğdayı pek makbul bir buğday değildir. Konya buğdayını karıştırmak suretile temiz bir ekmek çıkarılabiliyor. Tek başına Adana buğdayından bozuk ekmek çıkar ki, yenilecek evsafta değildir.

Yine şeker mütehassıslarının ifadelerine göre, şeker kamışından istihsal edilecek şekerimize karşı, Akdenizde, ayni evsafı haiz toprak bulunmadığı için, hiçbir rakip zuhur edemiyecektir.

Çukurovanın pamuk sanayii alabildiğine inkişaf etmektedir. Bugün iplik ve dokuma fabrikalarında çalışan işçi sayısı 50 000 rakamının üstündedir. Adana şehrinin nüfusuna gelince son sayımda 230024 olarak tespit edilmiştir.

Şahsi kanatime gelince: Adana, Tarsus, Mersin ergeç birleşip tek bir şehir haline gelecektir.

TARİHÎ VE TABİÎ HAZİNELER :

Klikyanın eski hükümet merkezi ANAVARZA kalesinin bulunduğu yerdir. Tarihi macerası hâdiselerle doludur. Bunlardan bahsetmek mevzuumuz haricinde olduğundan kısaca şu kadarını söylemeyi uygun buluyorum.

Baştan başa san'at eseri olan, sürekli tahribata rağmen bugün bile haşmet ve azametini muhafaza eden bu kale hâlâ ayaktadır. Tarihler Klikya'da bir zamanlar sekiz milyondan fazla insanın yaşadığını kaydederler.

Bu bölgenin ovasında ve dağlık yerlerinde kültür ve medeniyet izlerine tesadüf etmemek mümkün değildir. Pek az tahribat gören, Yılan, Tumlu toprak Kaleleri bu arada sayılabilir. Yollarının sarp, inip çıkılmanın müşkil olması, mevcudiyetlerinin devamını sağlayan âmillerdir. Yoksa bunlar da yok olanların akıbetine uğrarlardı.

Çukurova adını verdiğimiz bu düz arazi, yaz aylarında haylice sıcak olur. Sakinlerinin çoğu Toros dağları eteklerinde, çam ormanları arasında, soğuk pınar ve kaynaklar başında, YAYLÂ adını verdikleri sayfiyelerde yaz aylarını geçirirler.

Cumhuriyet devrinde, asfalt ve şoselerle imkân dahiline giren gidip gelme kolaylığı sebebile, iş sahipleri haftanın üç gecesini bu sayfiyelerde geçirirler. Mesafe 100 kilometreden fazla değildir. Bu hal mevsimin sonuna kadar devam eder. Adana şehri merkezine 50 kilometre mesafede bulunan KARATAŞ kazası, Riviyera'yı andıran plajı ile rağbet bulmuştur. Bu plajın

kumsalı ve yüzlerce metre gidildiği halde irtifaı göğüs hizasını aşmayan denizinin suları ile son zamanlarda yaz aylarının aranılan yerlerinden biri olmuştur. Gece ve gündüz denizden esen tatlı bir meltem, insan ruhuna ferahlık verir. Hülâsa bu plaj Akdeniz sahillerinde eşine ender rastlanılan yerlerden birisidir.

Değeri yeni anlaşılmaya başlıyan bu yer, maalesef imar bakımından iptidaidir. Asrımızın medeni kisvesine büründüğü zaman, yanıbaşında otomobille üç saat uzaklıkta bulunan, nüfusu bir milyona yaklaşan Halep halkı, baş müşterisi olmağa namzettir. Böyle temiz, berrak bir plaj Suriyenin hiçbir yerinde yoktur. Denizde banyo yaparken tabiat cilvesi Toros'un haşmetli, başı karlı dağlarını doya doya seyre dalarsınız. Civarındaki dalyanında canlı, çeşitli balıklar oynaşır. Beğendiğinizi kepçe ile temin etmek kendi elinizdedir. Bu plaj memleketimiz için en mükemmel turizm bölgelerinden biri olmağa namzettir.

TARİHÎ ADANA :

Adana tarihi, Miladın çok öncelerine kadar uzar. Araziyi sulamak için ırmaklarda yaptıkları su kanallarının izleri hâlâ meydandadır. Bu kanalların geçtiği yerlere Adanalılar şimdi KELİ adını veriyorlar. Bugün bu su kanallarını köylülerimiz, yağmurlu çamurlu günlerde şose gibi kullanılarlar. Çünkü kanallar yüksek olduğundan su birikintisi ve çamur tutmaz, rahatça yol vazifesini görür.

Dağlık, tepelik, hububata elverişli olmayan yerlerinde, refah devri sakinleri kayaları oyup, sırtlarında taşıdıkları toprakla zeytin bahçeleri meydana getirmişlerdir. Bu bahçeler geniş sahaları işgal eder. Mersin'den Silifke'ye, Osmaniyeden de REÇE dağlarını kaplar. Yüz binlerce dönümün üstündedir. Kesile kesile fundalık halini almıştır. Belki bir gün bir müteşebbis, bunları aşılamak suretiyle faydalı bir hale getirir. Tahrip edilen bu zeytin ağaçlarının bakiyesini gören için derin düşünmeğe hacet yok; derhal, mühim bir servet kaynağı olduğunu anlar. Bu muazzam varlık, çok yazık ki mahvolmuş bir durumdadır. Eski devrin iptidaî yağ değirmenlerinin taşları bile bazı yerlerde mevcuttur. İstihsal edilen zeytinyağını, kolaylıkla sahile nakledip gemilere yüklemek için inşa edilen arklar da meydandadır. Bu gemiler dünyanın dört bucağına asırlarca zeytinyağını buradan taşımışlardır.

TARSUS kazasına gelince: Geçmişte Akdenizde hatırı sayılan bir limandı. Kalesinin sağlamlığı ile çevreye ün salmıştı. Mısır Kraliçesi meşhur KLEOPATRA'nın ANTONYÜS ile aşk macerası yaşadığı yer olarak da tarihe geçmiştir.

Gemiler Tarsus limanına girer, Klikyanın mahsulünü uzak memleketlere taşırdı. Zamanla deniz 20 kilometre kadar uzaklaşmış, TARSUS şehri eski parlak devrini kaybetmiştir. Kurulması ancak bir asrı bulan MERSİN şehri ve limanı Tarsusu büsbütün söndürmüştür. Mukadderatının düzelmesi ve parlak günlere kavuşması, yukarıda da arzettiğim gibi, Mersin ve Adana şehirleri ile birleşmesine bağlıdır.

İKİ VİRAN ŞEHİR :

Mersin ile Silifke şosesinin arasında iki tane viran şehir vardır. Bunları görmek insanı tarihin derinliklerine götürür. **Birinci Viran Şehir: Mersinin** 12 kilometre batısında POMPEİOPOLİS şehridir. 1936 yılında zamanın dahiliye vekili ŞÜKRÜ KAYA bey ve ailesi ile birlikte bu harap şehri görmiye gittik. Denizin kenarında bulunan bu yerde karşılıklı kırk kadar muazzam mermer sütun arasında dolaştık. Hepsi sapasağlam dimdik ayakta duruyordu. Heybetli manzarasını takdir ve hayranlıkla seyrettik. Mimarî sahada ne büyük muvaffakiyet elde etmişler, akla durgunluk veren bu sütunları nereden getirmişler ve nasıl yerlerine koymuşlar, şaşırdık kaldık.

Bu yeri, teessür ve teessüfle arzederim ki on yedi yıl sonra tekrar gördüğümde gözlerime inanamadım. Bu güzelim şaheser sütunlar bazı cahil köylüler tarafından tamamen tahrip edilmiş. Harp yılları sebebiyle kurşun fiyatı yüksekliğinden, hasis bir menfaat için sütunlar yıkılmış ve kurşunlar satılmıştır. Dillere destan olan bu eşsiz şehir harabesinin haşmetli sütunları yok edilmiştir. Turist celbini sağlıyacak ve döviz kaynağımız olabilecek bu eser de böylece elden çıkmıştır. Bu insafsız tahribata şaşmak mı ağlamak mı lâzım kestiremedim. Mersinin burnunun dibinde ve mahallî idarenin gözü önünde bulunan bu eserin harab edilmesine mesullerinin seyirci kalmalarını akıl almaz.

İkinci Viran Şehir, yine Mersin ile Silifke arasında, şose güzergâhına 75 Klm. mesafede yeni adı KAYAŞ, tarihi adı ELAEUSA olan şehirdir. Harabenin oldukça sağlam kalan iki kalesinden biri, denizin birkaç kilometre içinde, diğeri ise sahil-

dedir. Bunların ikisine de kaleden ziyade Şato demek daha münasip olur. Bu harabe şehir LAMAS'ın batısından başlar 15 Klm. kadar uzar. İçinde öyle binalar vardır ki, kapısını, penceresini takıp içinde oturabilirsiniz. Binaların mimari tarzı asrının en ileri inşaatı sayılır. İri yontma taştan yapılmış sağlam binalardır. Şehrin genişliğini göz önüne alırsanız, sakinlerinin yüz binin çok üstünde olduğunu tahmin edersiniz.

Şehrin meskûnları içme sularını açık derelerden almamışlar, menbaından kayaları oyarak, kapalı kanallar içinde, derin vadilerden karşı tarafa geçirmek üzere yüksek taş kemerler kullanmışlar, suyu harici tesirlerden kurtarmış, temiz, emniyetli bir hale getirmişlerdir. Harabenin kıymetli taş kabartma heykellerini halkın bir kısmı yine cehalet yüzünden baltalarla kırmış, yetişemediğini tüfek kurşunu ile delik deşik ederek sanat eseri vasıflarını sıfıra indirmişlerdir.

Denize inen yalçın kayalı burunların kuytu yerlerindeki yeşil bazen de maviye çalan plâjlarının kar gibi beyaz ince kumlu manzarası o kadar caziptir ki insan seyretmeğe doyamaz. Avrupadan buraya gelip haftalarca zevk süren meraklı turistlere daima tesadüf edilir. Kısaca buraları görmek gerek; başka türlü anlatmak imkânsızdır.

İLK HRİSTİYANLIK DEVRİ VE ÖLÜLER ŞEHRİ :

Hıristiyanlığın ilk devirlerinde bu din sâlikleri, putperest halktan kendilerini gizlemek ve emin bir şekilde ibadet edebilmek için sahile yakın kayalık tepelerin çukurlarında bir mağara içinde, küçük bir kilise meydana getirmişler. Rehberimizle dar Arnavut kaldırımlı bir yoldan alçak bir tepenin biraz ötesinde 500 metre çapında oyulmuş bir çukura iniyoruz. Karşımıza çıkan mağaranın biraz ilerisinde yukarıda adını andığım kilise ile karşı karşıya geldik. Basit bir bina. Yanı başında benzeri büyüklükte bir de yatak odası var. Yaz ayının pek sıcak bir günü olmasına rağmen kilise pek serindi. Mağaranın derinliğinden, inanılmayacak kadar uzaklara giden su gürültüsü ile birlikte tatlı serin bir rüzgâr da geliyordu. Mağaranın sonunda, içinde akar suyu çok, büyücek bir dere varmış. Nereden geldiğini ve nereye gittiğini kimseler bilmiyormuş. Çağlayarak akan suyu görmek için 100 metre kadar ilerledik. Gürültü daha çoğaldı. Yanımızda fenerimiz ve hiçbir hazırlığımız olmadığından

ilerlemekten vaz geçtik. Rehberimiz buraları iyi bildiğinden bu su hakkında istediğimiz bilgiyi verdi. Daha epeyce gitmek gerekiyormuş. Derenin tatlı, soğuk, hızla akan büyücek bir su olduğunu anlattı.

Viran şehrin, doğu tarafında muazzam bir mezarlığı var. Yontma taştan yapılmış, 10 metreden yüksek, hiçbir tarafı bozulmamış, mimari tarzı açıkça belli olan bu binaların bazıları sapasağlam ayaktadır. İçerisi güzel muntazam, ve duvarları çepeçevre kat kat raflarla dolu. Ölülerini bu raflara koydukları anlaşılıyor. Birbirini takip eden bu binalar uzaktan bakılınca mezardan ziyade evlere benziyor. Adetleri de epeyce vardır. Bu binaların tahripten kurtulma sebebi şimdi civar köylülere zahire ambarı vazifesi görmesidir. Bu yere **ölüler şehri** demek daha yerinde olur.

TURİST CENNETİ :

Çukurova deyip de geçmemeli. Burası tabiatın bir lûtfu, insan eli ile meydana getirilen hazinesidir. Arazi bunlar gibi tarihi vakaları aydınlatacak daha birçok enteresan harabelerle örtülüdür. Turizm noktasından döviz kaynağı olmıya namzet bu bölgeyi birkaç satırla anlatmak imkânsızdır.

1954 tarihinde Madam MARY GOUGH adında bir Amerikalı kadın arkeologun (Türkiyenin Girintili Çıkıntılı Sarp Ve Düz Ovası Kilikyada Roma Şehirleri Arasında Bir Gezinti) adlı kitabının 13. sahifesinde Adana'ya ait bahiste yazdığı acı tenkidi okuyup da elem duymamak imkânsızdır. Mevcut harap kalelerimizi tetkik etmiş, uzun günler köylüler arasında vakit geçirmiş, yer yer bilgi toplamış, köşede bucakta ne varsa hepsini görmüş ve öğrenmiş, bizim farkında olmadığımız yerleri meydana çıkarmış, mühim gördüklerini fotoğraf ile tespit etmiştir. Çekilen resimler, kitabın kâğıdı ve baskısı pek güzeldir. Bilhassa Klikyanın hükümet merkezi ANAVARZA kalesinin muhteşem kapısının resmi kitabın baş tezyinatını teşkil ediyor. Madam diyor ki:

"— Tarihte ün alan Anavarza hükümet merkezinin yapı ve mimarisi, taşlarının ince zarif işlemeleri harikulâde güzeldir. Yer yüzünde eşi bulunmayan bir yerdir. Çok yazık ki kıymeti bilinmiyor. Eser günden güne tahrip ediliyor. Müzeyyen taşlarını civar köylüler kazma ve balta ile söküp çamur barakaları-

nın temellerinde ve süflî yerlerinde kullanıyorlar. Bu hale kimsenin aldırış ettiği yoktur. Durmadan tahrip ediliyor. Durum yürekler acısıdır."

Bu civara ait daha birçok malûmat veriyor. Araştırma ve soruşturmaya dayanan fikir ve mütalâalarını anlatırken bir taraftan da, **"Adana şehrinin, Tepebağ adını taşıyan, Seyhan köprüsü civarında, birbiri üzerine kat kat yatan, tepecikte Klikya tarihi gömülüdür."** diyor. Eğer burada hafriyat yapılırsa, tarihî hakikatler meydana çıkar iddiasındadır. Memleket hastahanesi yapılmak için büyük paralar sarfedilerek istimlâk edilen bu tepe Belediyenin gafletinden ötürü gecekondulara yuva olmuştur ve kötü bir manzara taşımaktadır. Bu ana kadar da hiçbir kazı teşebbüsü olmamıştır. Bir gün nasip olur, gözümüzü açarsak, bu tarihî yadigârları muhafaza etmek gayesiyle toprak altında kalanları meydana çıkarırsak, tarih meraklısı dünya milletlerine burası, bir ziyaretgâh olur ve bol döviz getirir. Bu mıntıka öyle bir sahadır ki, kutsal kitapların bildirdiği **eshabı kehf mağarası** da buradadır. Bugün de mübarek bir ziyaretgâh halinde dolup boşalır. Tarsus kazasının 15 Klm. yakınındadır. Her yıl binlerce insan burayı ziyaret edip, kurban kesmekte, dua etmektedirler.

Adanada büyük bir sanat eseri olan, üzerinde önemle durulması lâzım gelen eserlerden birisi de taş köprüsüdür. Şehrin doğusundan akıp giden Seyhan (eski adı Sarus) ırmağının üzerinde inşa edilmiştir. Siyasi ve iktisadi önemi büyüktür. Kuruluş tarihi hususunda iddialar muhteliftir. Bizans İmparatorlarından Birinci JÜSTİNYEN tarafından, Milâdın 527 - 565 tarihlerinde meydana getirildiği sözleri hakikatten uzaktır. Daha ilerisine gitmek lâzımdır.

117 - 137 tarihinde Roma İmparatoru ADRİYANA'nın inşa ettirdiği rivayeti de ADANA kelimesiyle Adaryanın isim benzerliğinden ileri gelen bir iddiadır. Hele JÜSTİNYEN tarafından inşa ettirildiğine dair elde hiçbir vesika yoktur. Köprünün uzunluğu 310 metredir ve 21 gözü vardır. Zamanla ikisi kapanmış, halen 19 u mevcuttur. Köprünün dördüncü büyük kemerinin kuzeyinde, birinin yüzü doğuya, diğerinin batıya bakan kabartma iki arslan resmi vardır, bunlardan biri erkektir ve kuyruğu yukarıda ; diğeri ise dişidir ve kuyruğu aşağıya doğrudur.

Jüstinyenin bıraktığı eserlerde tarihleri bol bol yazılı olduğu

halde burada her hangi bir tarihin izine tesadüf edilmez. Muhtelif zamanlarda tamir görmüştür. En son tamir Nafia Vekili Kasım Gülek'in zamanında, Adana Valisi Akif İyidoğan tarafından yaptırılmıştır. Köprünün ilk inşasına dair Adana Müzesinde, elimizde tarihsiz bir kitabe vardır. Yüksekliği 122, genişliği 93, kalınlığı 12 santimdir ve üzerinde 12 satır Lâtin harflerile yazılmış yazılar vardır.

Alman Arkeologlarından Şinayder, bu yazıların kopyasını mütehassısına tercüme ettirmiş, bir suretini de şehrin müzesine göndermiştir.

Yazıların tercümesi :

Gerçek AUXENTİOS Senin iktidarın sayesinde bir mucize olmuştur ki, nehrin kış akıntısı üzerinde demirle bağlanmış bir temelde sarsılmaz direk olarak inşa edilmiş bulunuyor. Bunun üzerinde geniş bir sukağı gerdin ki bunu tecrübesiz olan çok kimseler teşebbüs etmiş fakat bunlar KYDNOS (Tarsus Çayı - Berdan Irmağı) un dalgaları için dahi zayıf gelmiştir. Sen ise bu kemerler üzerinde için ebediyet kurmuşsun ve hattâ Taşkın nehiri bununla, çok meşhur olan PRAESES (Vali) ye itaat ederek zabt ediliyor ki senin müstakbel şöhretin Nil dağlarını mansabdan birleştirilmiş olanlarınki gibi olsun:

Adananın bu meşhur Taş Köprüsüne ait vesikanın hepsi bu Kitabeden ve köprünün kemerinin altındaki tarihsiz arslan kabartmalarından ibarettir.

İSRAİL'İN TEKLİFİ :

İsrail devletinin Türkiyeye bir teklifi varmış. **Klikyayı bize icara veriniz, her yıl devlet bütçenizi taahhüt ederiz,** demişler. Bu söz lâtife dahi olsa, içindeki hakikat payını görmemek imkânsızdır. Elbette toprağının bereketinden, madenlerinden, dalyanlarından istifadeyi düşündükleri gibi bu tarihi yerlerden, kim bilir ne şekilde istifade ve turizmden ne kadar döviz temin edebileceklerdir. Yahut bilmediğimiz daha neler vardır.

KURUTULAN BATAKLIKLAR :

Bürücek, Gülek, Kızıldağ, Namrun, Gözne, Soğukoluk gibi daha birçok sayfiyeleri vardır. Serin, havadar, nefis soğuk su-

ları ile ova halkının yaz aylarında sığınağıdır. Eski zamanlarda, ırmakların yarattığı bataklık, ovayı çeşitli haşeratın menbaı haline getirmişti.

Eskiden Çukurovada yaz aylarında barınmak büyük zayiata ve telefata sebebiyet veriyordu. Meşhur Fransız seyyahı CHARLES TEXİÊ Seyahat kitabında, buralardan bahsederken:

"— Gündüzleri kervan geçmez, insanlar, hayvanlar, haşaratın hücumundan çok zahmet çeker. Yolculuğu gece yapmak mecburiyetinde kaldık." demektedir.

Seyhan, Ceyhan ırmaklarının korkunç sel baskınlarının Adana ovasında birleştikleri sahayı denize çevirdiklerini, köyleri ada haline getirdiklerini gözleri ile gören bir kimseyim. Verdiği zarar ve ziyanın hesabını Allahtan başka kimse bilmez. Meşrutiyet valilerinden Büyük Cemal Paşanın yaptığı setler sayesinde bu azgın durum nisbeten önlenmiştir. Geçmiş devirlerin sıtma belâsının tahribatı müthiş olmuştur. Bu hastalığa tutulmayan tek bir kimse kalmazdı.

Millî Hâkimiyetin kuruluşundan itibaren ve pamuk ekiminin çoğalması sebebiyle ufak tefek bataklıkların kurutulması ve Hükümetin giriştiği Sıtma mücadelesi bu belâyı memleketten uzaklaştırdı.

BARAJ :

Uzunluğu 45, genişliği 12 Klm. olan Seyhan barajı, Cumhuriyetin şaheserlerinden biridir. Azgın Seyhan nehri, şimdi başı örmeli bir kuzu oldu. Ne sel felâketlerine sebep olduğu ve ne de kabardığı var. Kendi halinde sakin, zararsız bir halde akıp gidiyor. Barajından istihsal edilen 45.000 kilovatlık elektrik enerjisi memlekette yepyeni bir sanayiin kurulmasına ve inkişafına kapı açtı. Ovayı sulama işi tamamlanırsa, 75000 ton pamuk istihsalimiz, en az beş misline yükselecektir. Ayrıca çeşitli ürünlerin istihsaline de yol açacaktır. Bu tabiî olarak milî gelirimizin artmasına hizmet edecektir.

ADANADA EKALLİYET YOKTUR :

Çukurovada ekalliyet namı altında kimse yoktur. Bu bölge tamamen Türklerden mürekkeptir. Ayni dili kullanırlar. Ayni lehçe ile konuşurlar. Yalnız kabile adları hâlâ yaşamaktadır.

Başlıcası: Türkmen, Yörük, Avşar, Farsak, Cerid, Horasanlı, Aydınlı, Hurzum, Tekeli, Karasaçlı, Karakoyunlu, Hayta gibi kısımlara ayrılmıştır. Bunların içinde Horasan'dan gelen Eti Türkleri dillerini Araplara kaptırdığından karışık bir dil kullanırlar. Abbasî halifeleri devrinde bu Türklerin oynadıkları rol pek mühimdi. Halife sadece bunlara itimat ediyordu ve güvendiği tek kuvvet olan ordusunu da bu Horasan'dan gelen Türklerden kurmuştu.

HALİFE ORDUSUNDA TÜRKLER VE "ARAP UŞAĞI" TABİRİ :

Parmak oğulları (Bermeki) nın büyük Türk kumandanı Horasanlı AFŞİN, Halifenin damadı Ertuğrul Selçuki, Abbasî Halifelerinin ömürlü olmasında büyük âmildirler. İfa ettikleri hizmetler tarihî bir hakikattir. Koyu Arap milliyetçisi Emevîler İslâmiyetin genişlemesine pek çok gayret sarfettikleri ve cengâver bir aile oldukları halde ömürleri 100 yılı geçmemiştir. Abbasilerin 400 yıl ömürlü olmasına sebep işte bu Türklerdir. Horasandan köle olarak satın alınan Türk çocukları askeri talim ve terbiye gördükten sonra orduya katılırdı. Kumandan Afşin de dahil olduğu halde Halife ordusuna kabul edilenler böyle alınırdı. Bu teşkilât bir nevi, bizim Yeniçeri ordusuna benzerdi. İhtiyarlığında tekaüde sevkedilen bu Türklere ARAP UŞAĞI adı verilirdi. Ölünceye kadar bu şerefli isim, babadan evlâda intikal eder ve bununla öğünürlerdi. Bu unvan onlara bir imtiyazdı. Hâlâ bugün dahi memleketimizde genç hizmet erbabına Uşak adını veririz. İşte güney illerimizde yaşıyan bugün Arap uşağı dediğimiz Türkler de Halife ordusunda askerlik eden kimselerden başkaları değildir. Aldığı şerefli ve imtiyazlı Arap uşağı ismini, üzerinden asırlar geçtiği halde bir türlü unutmamışlardır. Kendilerine Arap demezler, Arap uşağı derler. Kafataslarının ölçüsü, Türkler gibi Brakisefaldir. Mazinin derinliklerinden gelen soy adlarını Türk olarak taşımaktadırlar. Köylerinin adı, Büyük Oba, Küçük Oba, Yalmanlı, ve soyadları, Boğa oğlu gibi isimlerdir. Bu isimler bugün de yaşamaktadır ve değiştirilmemiştir.

Bunların Hazreti Ali taraftarı olmaları, Arap olmadıklarına başlıca delildir. Araplar arasında hemen hiçbir Alevî'ye tesadüf edilmez. Hazreti Alinin Medineyi bırakıp da, Kûfe'yi hilâfet

merkezi yapması, Arap olmıyan milletlere istinat etmesindendir. Abbasiler devrinde Klikya birçok acı ve tatlı günler geçirmiştir. Abbasi orduları ile Bizans orduları, futbol oynar gibi, burasını daimi harp sahası haline getirmişlerdir. Ordular girip çıktıkça sekenesini imha, bir kısmını da birlikte esir olarak götürmüşlerdir. Büyük tahribata, insafsız can kaybına maruz kalan bu yerin bomboş kaldığı devirler de olmuştur.

Abbasi halifeleri burasını durmadan külliyetli miktarda Horasan muhacirleri, bilhassa Arap uşakları ile doldurmuştur. Bu muhaceret birçok defa vuku bulmuştur. Bu hususta büyük Türk Kumandanı Afşin'in hizmetini zikretmek yerinde olur. (1)

KÖLEMENLER :

Mısırlı İbrahim Paşanın kumanda ettiği ordunun, Mısırın kadim sakinleri Araplar ve Kıptilerle alâkası yoktur. Belki bir miktarını süflî hizmetlerde kullanmıştır. Bu ordunun Arap olmadığı tarihî bir hakikattir. Osmanlı ordusunu Nizip'te bozan ve Hâfız Paşayı hezimete uğratan İbrahim Paşa ordusunu teşkil edenler, Mısır'da devlet kuran ve uzun zaman hüküm süren Türk ve Çerkez çocukları Kölemenlerdir.

Kölemen ünvanı verilen bu insanlar, ana lisanlarını kaybetmiş, Arapça konuşmuşlardır. Bir milletin lisanını kaybetmesi, Arapça konuşması, Arap olduğuna delâlet etmez. Tarsuslu Kâmil Paşanın oğlu Selâmi beyle bir arada askerlik yapıyorduk. İmzasını Çerkez zade Selâmi şeklinde kullanması dikkat nazarımı çekti. Bu soyadı size nereden geliyor diye sordum. Verdiği cevapta: "—Mazinin derinliklerinden." dedi. Anlaşılıyor ki, Kâmil Paşanın ecdadı, İbrahim Paşanın askerlerinin arasından gelen ve Tarsusa yerleşen bir Çerkez olması hakikate daha uygundur.

Mısrizade soyadı sonradan takılma bir isimdir. Kâmil Paşa Tarsusta toprak ve mülk sahibi olmuş bir insandır. Nitekim Adananın bütün büyük zenginleri gibi.

ARAP UŞAĞINA "FELLÂH" DENMEZ :

Arap uşağı adını verdiğimiz bu Türkler hakkında fazla malûmat sahibi olmak isteyen okuyucularıma, Profesör Reşit Tan-

---

(1) Kasım Ener'in, (Tarih boyunca Adana Ovasına Bir Bakış) kitabının 90, 102, 103 sahifelerine müracaat.

kut'un -(Nuseyri ve Nuseyrilik)- hakkında yazdığı esere müracaat etmelerini tavsiye ederim. (2) İlmî esaslara istinat eden bu kitap Arap uşaklarını Arap zannetmenin ne kadar yanlış olduğunu ispat eder. Arap uşaklarına Fellâh dediğiniz zaman, bu sözü hakaret sayar. Derhal reddeder. Arap uşağı olduğunu söyler. Fellâh kelimesinin ekinci, harras (Ekincilik, Harasat, Felahat) mânasına geldiğini bilir. Bizzat kendileri çiftçi, bahçeci, sebze yetiştiren çalışkan insanlar olduğu halde, bu Fellâh kelimesine niçin bu kadar kızarlar? Sebebi gayet basittir. Fellâh Mısırda ziraat işlerinde çalışan yerli Araplara verilen bir isimdir. Bu unvanı kabul ettikleri zaman kendilerinin de Mısırdan gelme Arap olduklarını zımnen kabul etmiş olacaklardır ki, işte bunu istemezler ve hakaret sayarlar.

Abbasi Halifelerinden kalma bu şerefli, imtiyazlı unvanı hiç bir devirde terketmemiş ve unutmamışlardır. Bu unvan böylece evlâttan evlâda intikal edip gelmektedir.

Dikkat ederseniz, hiçbirisi doğrudan doğruya ben Arabım demez, Arap uşağıyım, demektedir.

ONLAR DA BU VATAN İÇİN ÖLDÜLER :

Simalarında, vücut teşekküllerinde, ahlâklarında, Mısır Fellâhlarına benziyen hiçbir tarafları yoktur. Yemende, Ermeni İhtilâlinde, Çanakkalede, Irak harbinde Millî Mücadelede yanyana harbetmiş, kanını vatanı uğruna dökmüş olan bu Türklere, Ali taraftarı diye söz söylemeye hakkımız yoktur. Bu tarihi hakikat karşısında kuru bir taassupla yanlış düşünenleri, aydınlatmak ve ikna etmek Atatürk'ün Cumhuriyeti kendisine emanet ettiği Türk gençliğine düşen bir vazifedir. Asırlardan beri Hazreti Ali ve Muaviyenin giriştikleri bir nevi sandalya kavgası demek olan Hilâfet kavgasının İslâm bünyesinde açtığı yara ve meydana getirdiği ayrılık çok acı ve felâketli olmuş ve müslümanlığın inkişafını durdurmuştur.

Siyasî sahada, Müslüman hükümdarları nezdinde, yobaz din bezirgânlarının bu yönden oynadığı insafsız rol, İslamın bünye-

---

(2) Sahife 10 Antropolojik bakımdan Nuseyri.
„ 16 Historik „ „
„ 23 Etnoğrafya „ „
„ 27 Nus ve Kadmus „ „
„ 30 Nuş-Anuş-Kültü „ „

sinde bir facia olmuştur. Birbirlerinin kanlarını sel gibi akıtmaları, milyonlarca Müslümanın ölümüne ve milyarlarca mal, servet ziyaına sebep olmuşlardır. Hesabını Tanrıdan başka kimse bilmez.

SÜNNÎLİK VE ALEVÎLİĞE ARTIK PAYDOS! DİYELİM :

Sünnilik, Alevîlik dâvası hâlâ içimizde yaşıyor. Türkleri birbirinden ayıran, birbirine düşüren bu kara kuvveti bir daha hortlamamak üzere yok etmek lâzımdır. Türklüğünden zerre kadar şüphe edilmeyen zavallı TAHTACILAR'ın, bu yüzden çektikleri azabı yalnız Allah bilir. Maruz kaldıkları hakir, fena muameleden ötürü, ıssız, uzak dağların kuytu yerlerinde barakalara sığınmışlardır. Şehirlerden kaçan bu adamlar, okuma, yazma, bilgi ve irfan nurundan mahrumdurlar. Çünkü Ali taraftarı olan bu Alevîler yobazların afarozuna uğramışlardır. Şimdiye kadar haklarında akla sığmayan iftiralar yapılmıştır. Halkın tasallutundan kurtulmak için inzivaya çekilen bu insanlar, şu ana kadar Tanrının yardımından başka tek bir yardım görmemekte, hâlâ onlarla hiç kimse alâkadar olmamaktadır.

Yirminci medeniyet asrında, Atomun parlak inkişafında, aya füze gönderildiği bir zamanda, vatansever Türk bilgini ve gençlerinin bu kötü Ortaçağ zihniyetinin sahifesini artık kapamaları zamanı çoktan gelip geçmiştir.

YAĞMUR DUASI VE ZİYA PAŞANIN SÖZÜ :

Çukurovanın kendisine has ıklim ve havası olduğu gibi, atalardan gelme gelenekleri de vardır.

Kurak yıllarda yağmur duasına çıkarlar. Duaya şöyle başlanır :

'Anasından ilk doğan erkek evlâd, tek gömlek donla omuzunda bir bostan korkuluğu taşır. Cemaat ortasında, cadde, sokak dolaşırlar. Hep bir ağızdan şu duayı okurlar ve tekrarlarlar:

"Bodi, Bodi..
Anan neden ödi.. Bir kaşıcak sudan ödi..
Kaç koyun kurban ister..
Tanrıdan rahmet ister..
Madrabazın (1) kuyusuna,

Çiftçilerin tarlasına
Ver Allahım, sulu, sulu yağmur"

sesleri ile ortalığı çınlatırlar. Halk tarafından korkuluğu taşıyan delikanlının üzerine yukarıdan aşağıya su dökülür. Ayni zamanda arkadan gelen eli torbalı arkadaşları da pirinç, bulgur, yağ verirler. Bu minval üzre her tarafı dolaştıktan sonra ilân edilen dua mevkiine halk çoktan birikmiş olur. Toplanılan pirinç, bulgurdan pilav pişirilir. Bu yemekten herkes birer parça tadar. Fakirler tıka basa karınlarını doyururlar. Artık dua zamanı gelmiştir.

Vilâyette ise Valinin, kazada ise kaymakamın, köyde ise Muhtarın bu duada bulunması şarttır. Bu zevatın bulunması, duaların Tanrı nezdinde kabulüne delâlettir. Şair Ziya Paşa Adanada Vali bulunduğu zaman kurak bir yıl olmuş. Halk telâş içinde yağmur duasına çıkmağa karar veriyor. Memleketin müftüsü de dahil olmak üzere bir heyet Valiyi işbu duaya davet etmek üzere makamına giderler. Teşriflerini rica ederler. Vali Ziya Paşa bir hayli düşündükten sonra:

"— Ben bu duaya iştirak edemem, çünkü Allahtan utanır ve haya ederim. Bana, (Size ırmaklar verdim, ovanızı baştanbaşa dolaşarak geçiyor. Bu lütfumdan istifade etmeyip de, şimdi benden yağmur istemeniz yersiz ve gülünçtür.) derse.. Ben Tanrının bu itabına ne cevap verebilirim?" deyip gelenleri başından savmış ve duaya iştirak etmemiştir. Bu meşhur söz, Adanalıların kulağında küpe olarak nesilden nesile intikal etmektedir.

"İBRAHİM PAŞAYA RAHMET!"

Çukurovanın ziraat işlerinde yaz aylarında çalışmak üzere civar vilâyetlerden on binlerce amele gelir, çalışırlar ve mevsim sonunda memleketlerine dönerler. Gitmeyenleri pek az olur. Pamuk işlerinde çalışan çapa işçileri, akşam tatilini yaparken gelenek halinde her zaman şu duayı okurlar:

"— **Akşama hörmet, amin, sabaha niyet, kolumuza kuvvet, kesemize bereket, ağamıza devlet, İbrahim Paşaya rahmet, bir dahi rahmet, bir dahi rahmet, kör şeytana lânet, Peygambere salavat, Amin.**" deyip çapaları hep birden yukarıya kaldırıp çalışmaya son verirler.

İbrahim Paşaya üç kere rahmet okumaları okurlarımın

---

(1) Madrabaz: Vurguncu, kuyu kazıp zahireyi saklayan kimsedir.

her halde dikkat nazarını çekmiştir. Mesele şudur: Mısırlı İbrahim Paşa Adanayı yıllarca askerî işgali altında bulundurmuş, ziraî, iktisadî işleri ile yakından meşgul olmuş; amelenin düzensiz perişan hali, iş sahibi çiftçilerin sonsuz tahakkümleri, ücretlerini doğru dürüst almakta çektikleri müşkilât, bir kısmının mahkeme mahkeme dolaşmaları, köylerde ücretleri verilen amelenin yolda zorbalar tarafından soyulmaları, çiftçi ile amele arasında husule gelen daimî niza mevzularını gözönüne alarak her iki tarafı da memnun edecek adilâne tedbir ve usuller ittihaz etmiştir. Haftayı yedi günden beş buçuk güne indirmiş, Güneş doğarken işe başlıyanın batarken işi terk etmesini kabul ettirmiş, ameleye yarım saat kahvaltı, bir saat kuşluk (sabah) yemeği, bir saat istirahat ve öğle yemeği tatili, ikindiden sonra da onbeş dakika (çakal soluğu) olmak üzere şöyle böyle dört saatlik bir paydos müddeti tayin etmiş, ücretlerin de köylerde değil şehirlerde verilmesini şart koşmuştur.

Ameleden üç, çiftçiden üç, hükümet tarafından jandarma zabiti ve polis komiserinden mürekkep bir de "Amele Komisyonu" meydana getirmiştir. Çalıştıkları yerin uzaklığına, yakınlığına işin mahiyet ve ehemmiyetine göre, haftalık ücretlerini bu komisyon kararlaştırıyor ve ayni zamanda alacak verecekleri nin hallü faslına da bu komisyon vazifelendiriliyor. Komisyonun verdiği karar katî olup derhal icra edilir. Hiçbir taraf karara itiraz edemez ve ses çıkaramaz. Bu usul anane halinde Saltanat, Meşrutiyet, kısmen Cumhuriyet devrinde de devam edip gelmiştir. İkinci Cihan Harbinden biraz önce, Adana Valisi Tevfik Hadi Bey, "Komisyonun deruhte ettiği vazife, Devletin kanun ve nizamlarına aykırıdır" deyip, bu bir nevi kazaî hakkı taşıyan komisyonu ilga etmiştir.

MEMLEKET HAKKINDA DUYGULARIM

İçinde doğduğum, büyüdüğüm bu memleket hakkında duygu ve hislerimi birkaç şiirimle, bu bölge hakkındaki fikirlerimi tamamlamış oluyorum.

Çukurova :

Sırtını dayamış Toros Dağına
Güney illerinde Çukurovamız
Dümdüz bir ovadır uzar denize
Bereket kaynağı cömert bölgemiz

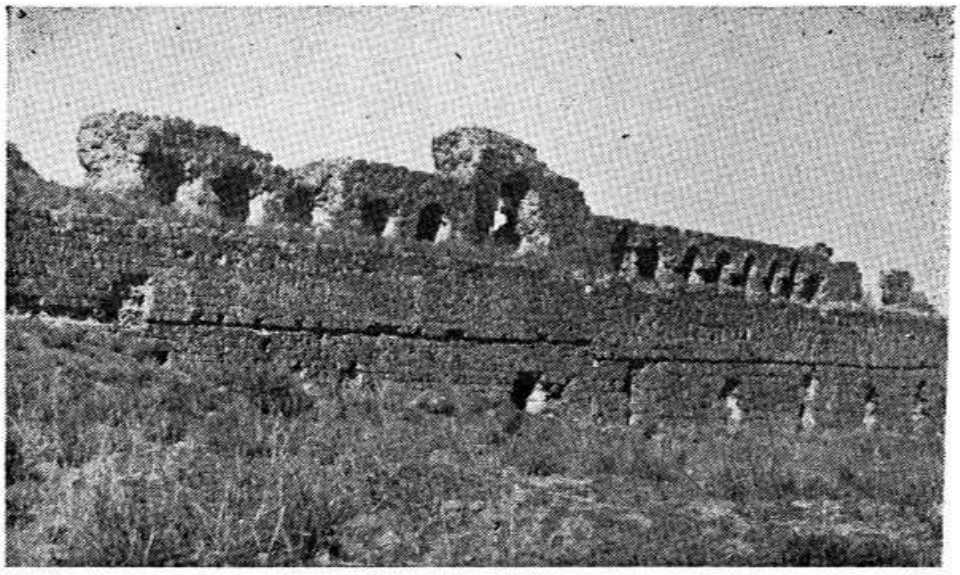

Adana : Kadim Kilikyanın Hükümet merkezi Anavarza Kalesi içinden bir manzara.

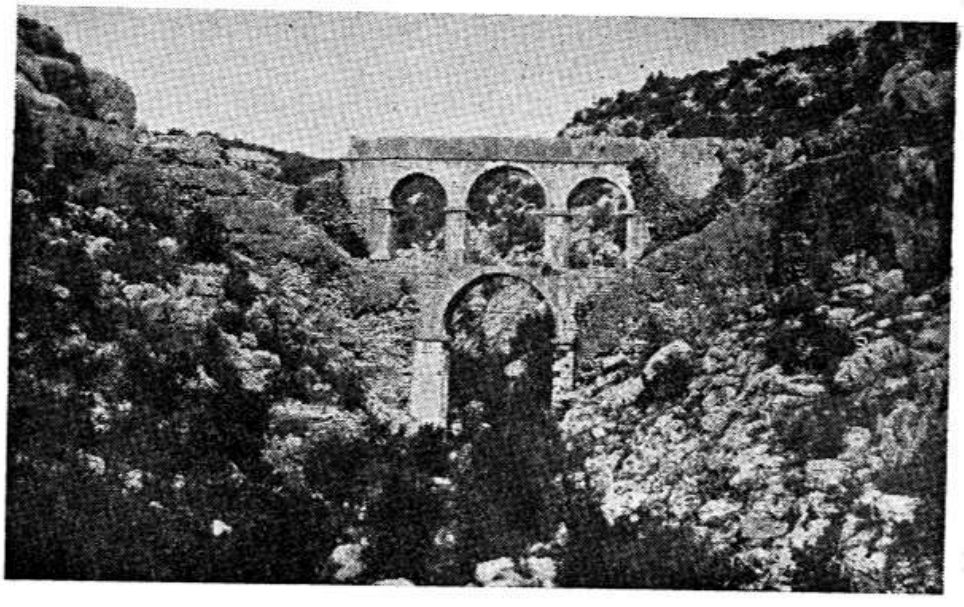

ELAEUSA Şehrinin su kemeri

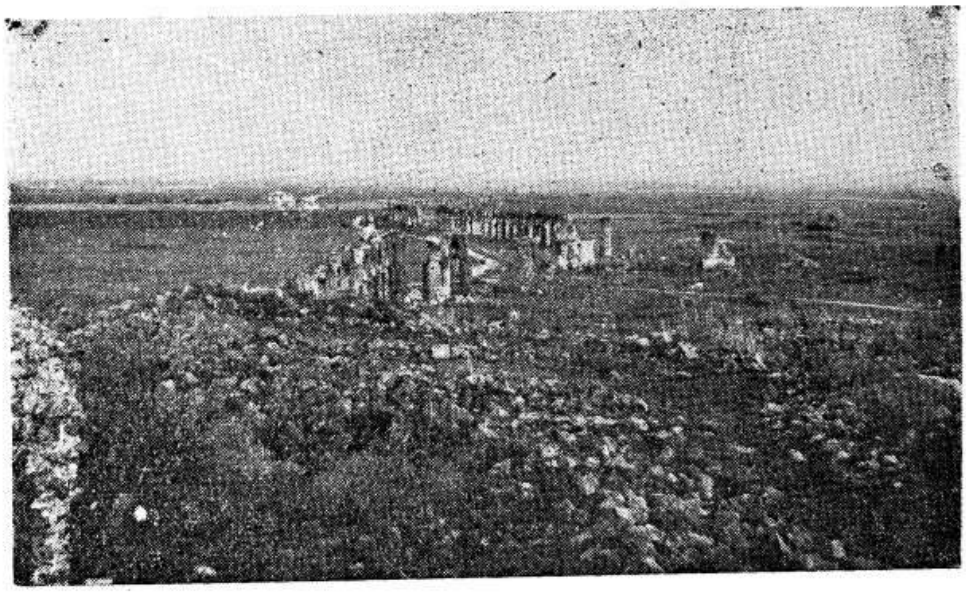

Hatay vilâyetinin, Dörtyol kazası civarında tarihte meşhur, İran Kıralı Dara ile Büyük İskenderin harp sahası olarak ismi geçen İSİS şehrinin harabesi.

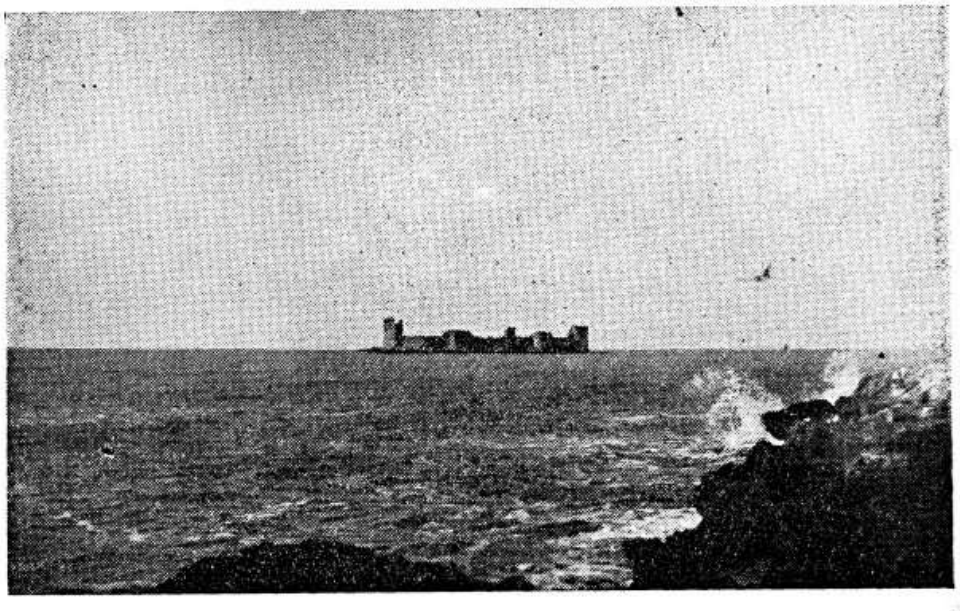

ELAEUSA Viran Şehrinin, deniz ortasındaki periler masalını andıran dilber şatosu.

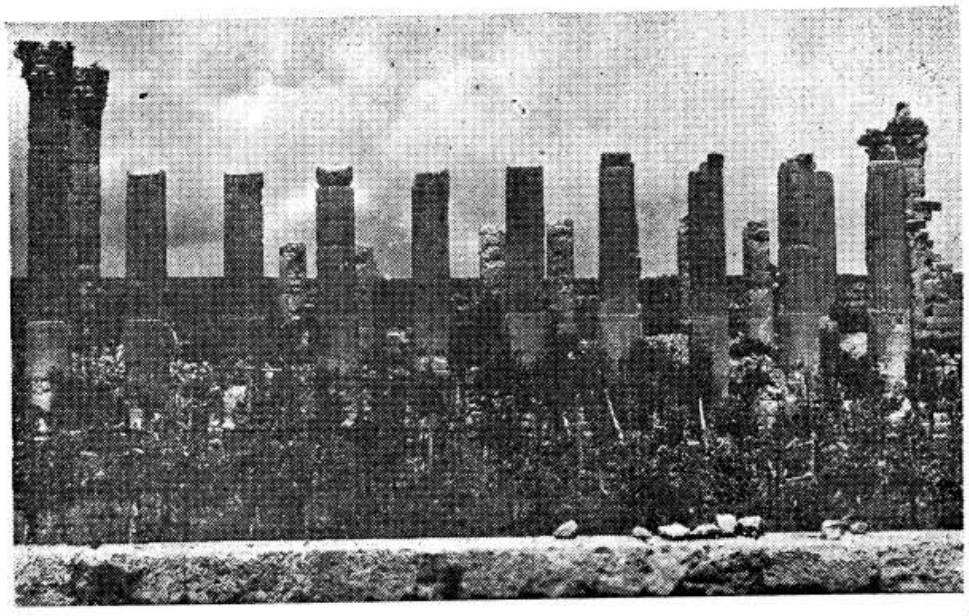

İçel Vilâyet merkezi Mersinin, altı mil batı sahilinde kadim Pompeiopolis şehri harabesinin yirmi yıl önceki manzarası. Umumi harp içinde, kurşun fiyatlarının yükselmesi yüzünden cahil köylüler tarafından sütunların temellerindeki kurşunu çıkarıp satmak maksadile, birkaç kuruş hasis menfaat uğrunda hâk ile yeksan edilen sütunların yerinde şimdi yeller esiyor. Şahit ister ki, burada böyle bir harabenin mevcut olduğunu anlatsın.

Silifke Uzunçaburç mevkiindeki bir başka harabe

Mersin - Silifke - Uzuncaburç yolunda bir harabe

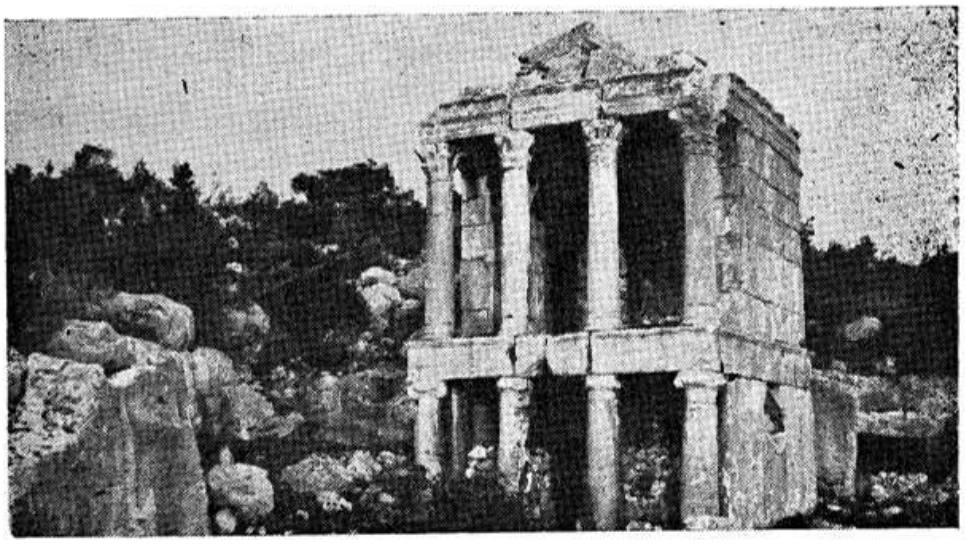

Silifke Uzuncaburç yolunda ayakta kalan harabelerden biri.

Silifkenin cambazlı Köyünde Kadim harabelerden kalan binanın üst kısmı.

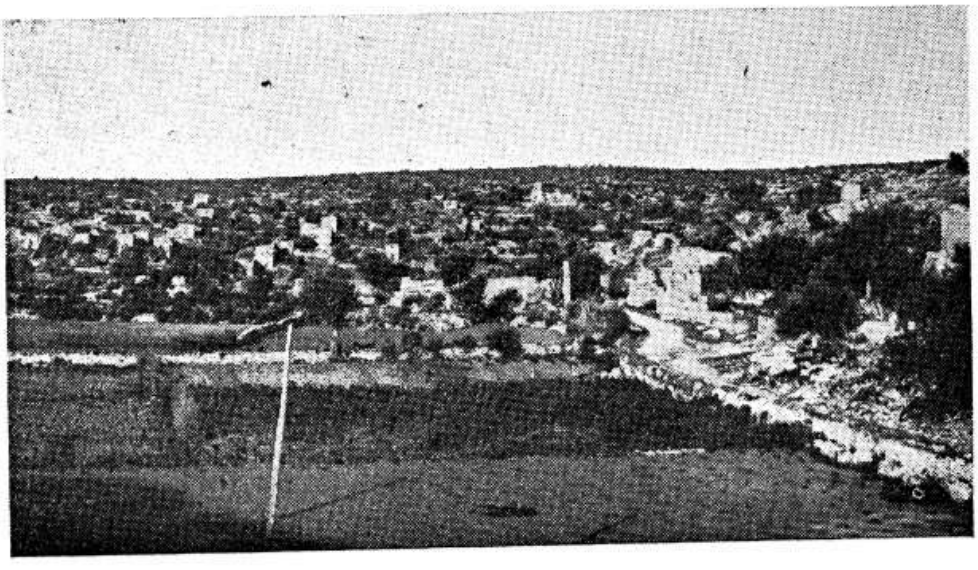

Mersin Silifke yolunda meşhur, ELAEUSA Viran Şehrinin, bir kısım manzarasından bir görünüş. İçinde sağlam kalmış öyle binalar vardır kapı ve penceresini takmak suretiyle, ikamet etmek mümkündür.

Mersin Silifke yolunda, sahilde kadim "ELAEUSA" şehrinin harabesinden bir görünüş.

Çukurovada, Kilikyanın Hükümet merkezi Anavarza şehrinin Kale kapısı

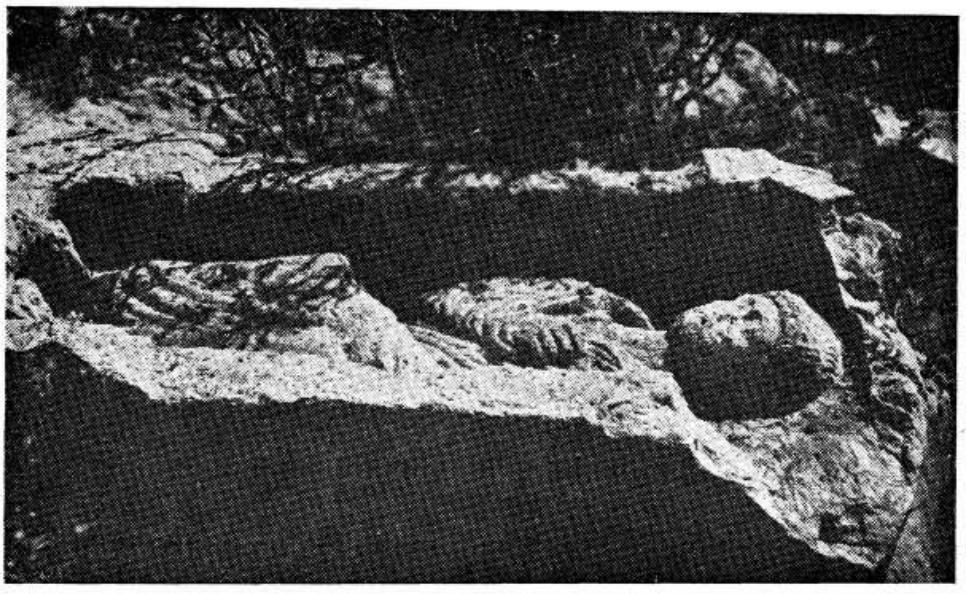

Mersin Silifke yolunda ELAEUSA harabesinde LAHT kapağı

Mersin, Silifke yolunda ELAEUSA şehrinde binbir tahribata maruz kalan her tarafı delik deşik edilen, ellerin yetişemediği kısımları, tüfek kurşuniyle tahrib edilen, kabartma bir cengâver heykeli.

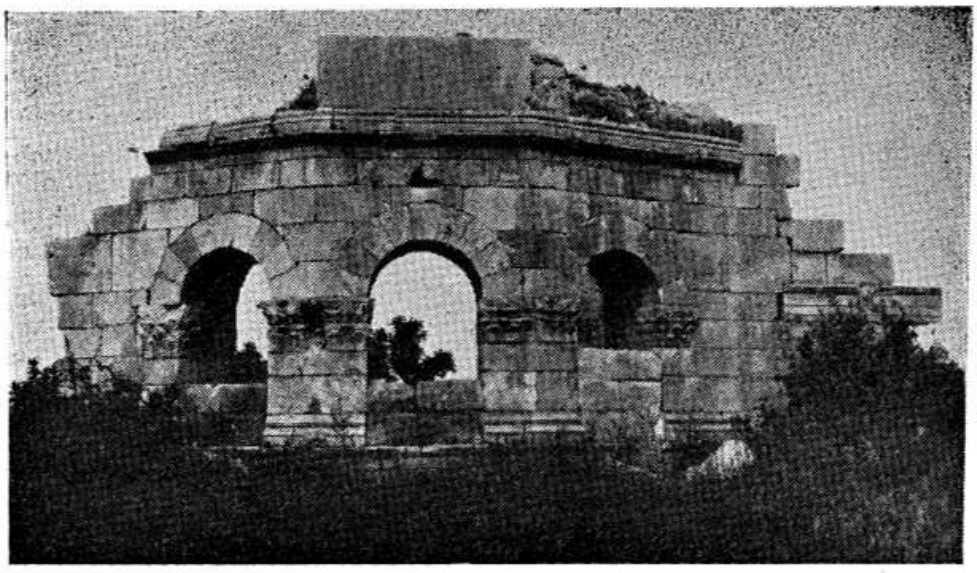

Anavarza'da harap bir bina

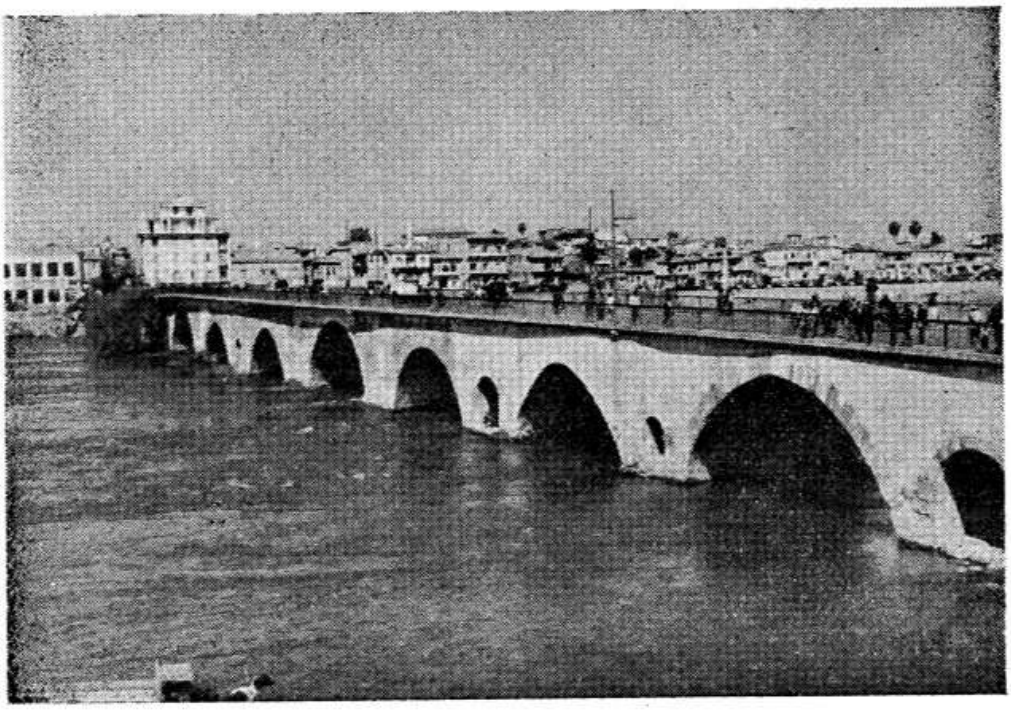

Kitabımızda ismi geçen Seyhan nehri üzerinde Adananın tarihi Taşköprüsü

Arasından akar üç büyük ırmak
Zümrüde çevirir geçtiği yeri
Birbirinden bunlar değildir uzak
Seyhandır, Ceyhandır, Berdandır biri

Karataşta vardır güzel Kumsalı
Cihanda pek azdır eşi emsâli
Tertemiz ince kum berrak denizi
Dolaşmakla bitmez tatlı sahili

Durmadan esiyor deniz meltemi
Ne gecesi vardır ne de gündüzü
Kalbe şifa verir serin havası
Mutlak zinde olur, insan bünyesi

Yakınında vardır ünlü dalyanı
İçinde kaynaşır türlü balığı
Kefal yumurtası karagözünü
Tadanlar unutmaz bir dahi bunu

Ilık denizile karlı dağları
Birbirini saran sanki sevdalı
Bakmakla usanmaz insan gözleri
Andırır periler masallarını

Bahçeleri çiçek açtığı zaman
Turunçgil bürünür parlak ak tüle
Tacında arılar kanad gererken
Kokusu yayılır uzak yerlere

Ağustos ayının sonuna doğru
Toplanmak çağına gelir pamuğu
Yıldızlar inmiştir sanki zemine
Semaya çevirir geniş ovayı

Kır hayatı yaşar bütün işçiler
Münasip yerlerde kurulur kamplar

Ücret şahsa değil sa'ye göredir
En fazla kazanır çok çalışanlar

Kar renkli pamuğu toplayanların
Birçoğu genç kız ve kadınlardır
Aylarca uzayan canlı mevsimin
Hatırdan çıkmayan tatlı günlerdir

Pamuklar taşınır fabrikalara
İplikler eğrilir bezler dokunur
Sevk olur etrafa bütün illere
Vatana saadet refah getirir.

Damar Arıkoğlu

Bürücek Yaylası :

Torosta bir geçit var adı Gülek Boğazı
Arasından geçiyor ince asfalt şosası
Pozantıdan inerken solunda Haçın Dağı
Yemyeşil göğdesinde Bürücek sayfiyesi

Yükselen mermer renkli yalçın kayalarında
Sıra sıra çamları dalgalı şerit gibi
Zümrüt gibi ormanı uzanan ağacile
Haşmetli manzarası görünür tablo gibi

Sarp, vahşi alanında narin boylu Ladinler
Birbirine sırt veren levend gibi pek vakur
Uçurumda dolaşan masum yüzlü geyikler
Akla durgunluk veren çok heybetli bir dekor

Baktıkça başın döner döndükçe şevkın artar
Zekâları kaynatır ruhlara ilham katar
Pür haşmet manzarası ses veren rüzgârile
Çağşağın (1) Soğuk suyu gönülleri oynatır

Sıcaktan bunalanlar buraya can atarlar
Serin hoş havasında huzura kavuşurlar

---

(1) Bürücek'te bir mevki ismi.

Tılsımlı çamların misk saçan kokusiyle
Pek yaşlı ihtiyarlar yeniden can bulurlar

Caminin karşısında, çınarın gölgesinde
İnsan gövdesi kadar akar büyük menbaı
İnsan gördüğü zaman tutulur cezbesine
İçmeden terk edemez bu soğuk tatlı suyu

Buraya göç edenin pek çoğu Seyhan halkı
Ulu çınar altında atarlar tavla zarı
Gülerler eğlenirler tatlı sohbet ederler
Pek büyük noksanları kadın erkekten ayrı

Bu güzel sayfiyeyi anlatmak kolay değil
Hilkatın bir sırrıdır izahı mümkün değil
İhtiyarı genç gibi sıçrıyor kayaları
Merhum yüzlük Kerimden örnek vermek zor değil

Damar Arıkoğlu

Şu iki şiirimle de Çukurovayı mümkün mertebe izah ettiğimi, kâfi miktarda malûmat verdiğimi ümid ediyorum.

KİTABA GİRİŞ

FRANSIZ İŞGALİNDEN ÖNCE ÇUKUROVA

DÜNYAYA GELİŞİM :

Ben, Adananın eski Türk ailelerinden, Arıkoğlu (1) Hacı Süleyman Ağanın oğluyum. Mensup olduğum aile tarihin derinliklerinden gelen geniş bir ailedir. Adana haricinde yalnız Konya Ereğlisinde Zanapa nahiyesinde bile 400 den fazla aynı soyadını taşıyan yakın akrabalarımız vardır.

Adana vilâyet merkezinin 20 klm. batısında Büyükdikili köyünde, babam, çiftçilik yapan, toprağını bilfiil çalıştıran, işile gücüyle meşgul, kimseye muhtaç olmamış bir insandı.

Kış mevsiminde, şehirdeki evimizde, yaz aylarında köydeki çiftliğimizde ikamet etmek âdetimizdi.

17/Kasım/1889 tarihinde dünyaya geldim. İsmimin ZAMİR olarak tesmiyesi, babamın gördüğü bir rüya ile alâkalıdır. Babamın, çok sevdiği ortanca kardeşi Hüseyin Arıkoğlunun vakitsiz vefatı, kendisini çok müteessir ediyor; yakında doğumunu beklediği çocuğu oğlan olursa, kardeşinin ismini verecek. Böylelikle, teselli buluyordu.

Bir gece rüyasında nuranî yüzlü, aksakallı dervişlerle karşılaşıyor. Babama (Senin bir oğlun olacak adını ZAMİR koyacaksın) diyorlar. Babam muvafakat etmiyor. Hüseyin koymak kararındayım, deyip tekliflerini reddediyor.

İkinci gece de aynı rüyayı görüyor, aynı cevabı veriyor.

Üçüncü gece yine rüyasında aynı dervişlerle karşılaşıyor. Babamın inadı karşısında dervişler ellerindeki âsâ ile üzerine hücum edip döğmeğe başlıyorlar. Âsâyı vururken de (Çocuğun adını ZAMİR koyacaksın) diye tekrarlıyorlar.

Dayağın tesiri altında acayip sesler çıkaran babamı anam uyandırır. Babam gözünü açar açmaz:

"— Hanım! bir oğlumuz olacak adını ZAMİR koyacağım." der ve üç günden beri üst üste gördüğü rüyayı ve dervişlerin dayağını anlatır.

---

(1) Arıkoğlu ailesi hakkında mufassal malûmat kitabın sonundadır.

Rüyadan bir ay sonra dünyaya gelmişim. Üzerine hiçbir şey ilâve edilmeden ismim sadece ZAMİR tesmiye ediliyor. (2)

İLK TANIDIĞIM VALİLER :

Biraz aklım erdiği zaman tanıdığım ilk büyük devlet adamı Adana Valisi Hüseyin Hilmi Paşadır.

Bir gün akrabamızdan Hüseyin Çavuşla şehrin sokaklarından birinden geçerken, Vali Hüseyin Hilmi Paşa birdenbire karşımıza çıktı. Kenara çekilip selâmladık. Yanında bir zaptiye ile yaya dolaşıyordu.

Hüseyin Hilmi Paşa orta boylu, buğday benizli, simsiyah uzunca sakallı, dolgun vücutlu idi. Göğsü parlak düğmelerle kaplı, lâcivert uzun etekli bir ceket giymişti. Sâkin, vakur, düşünceli bir adamdı. Rumeli vilâyetlerimizin karışık bir devrinde Adanadan umumî müfettiş olarak ayrıldı. Yerine Bedirhanlardan Bahri Paşa tayin edildi. Uzun boylu, şişman, sarı sakallı, beyaz tenli, parmakları dolgun, yüksek sesle konuşan, okuması yazması kıt, sarayın itimadını kazanmış bir adamdı.

Özel olarak birlikte getirdiği, fenerleri pırıl pırıl bronzdan müzeyyen fayton al renkte bir çift Macar kadana atıyla göz kamaştırıcı koşum içinde yoldan geçerken içinde yüzü gülmiyen iri göbekli, azametli Bahri Paşanın sağında beli parlak kılıçlı, göğsü kordonlu bir askerî yüzbaşı, solunda kolları sırmalı, beli kılıçlı, komiser, yaverleri arabanın etrafında süvari olarak arabayı takip ederlerken, iri yapılı uzun kılıçlı dört süvari zaptiye de, faytonun arkasından tırısla takip ederlerdi.

Bu ihtişam içinde caddelerden geçen Valiyi uzaktan görenler derhal yolun iki tarafına dizilir; esnaf, mağaza ve dükkânından çıkar, geçmekte olan Valiyi yerlere kadar eğilerek selâmlarlardı. O da arada sırada lütfen mukabelede bulunurdu.

ADANADAKİ TARİHİ YERLER :

O yıllarda Vilâyetin merkez mevcudu 8 - 9 bin hane tahmin edilirdi. Nüfus sayımı olmadığından, nüfus kütükleri de mükemmel bulunmadığından aklı başında kimselerin tahminine göre nüfus 40 ilâ 50.000 kadar vardı.

(2) Atatürk'ün ismimi Damar'a tesmiyesi hakkında malûmat kitabın sonundadır.

İki kapalı çarşısı, ve iki de Bedesteni mevcuttu. Çarşı hamamının koltuğundaki dar sokakta Kuyumcular bulunurdu. Keza, üstü örtülü birbirini takip eden Bedestenleri, köşenin başındaki Kapalı çarşıya paralel bir vaziyetteydi. Kapalı çarşı Yağ Camii civarındaki köşesine kadar devam ediyordu. Büyük manifatura mağazaları, ipekli kumaş tacirleri Bedestende bulunurdu. Zeminden bir metre yüksekliğinde birbirine benzeyen dükkânlarda tacirler, altlarında birer minder otururlardı. Hemen hepsi şalvarlı, dal fesli idiler. Her iki Bedestende de dördü tecavüz etmiyen Müslüman, Suriyeli tacirlerden maada diğerlerinin hepsi Ermeni idi.

Kapalı çarşıda da parmakla sayılan birkaç Türk esnaf vardı. Kapalı çarşının arkasındaki çarşılarda, Yemeni, Çizme, Postal gibi ayakkabı yapan Türkler bulunuyordu. Çarşıda kaldırım yoktu. Ortası derince su pisliği ile dolu, kenarları bir metre yüksekliğinde yayalara mahsus sekiler vardı. Karşı tarafa geçmek için özel yollardan gitmek icap ederdi.

MEDRESELER :

Memlekette bir İdadi mektebi ile birkaç tane ilkokul mevcuttu. Medreseler ise pek çoktu. Sokakta dolaşırken başı sarıklı yüzlerce Mollaya tesadüf ederdiniz. Sade bizim Arıkoğlu medresesinde 100 den fazla Talebe-i Ulûm vardı 16 kadar camiin avlusuna bakan talebelere mahsus Medrese odalarına kazalardan, köylerden gelen evsiz, barksız Mollalar yerleştirilirdi. Kömürü, gazyağı, kalem ve kâğıtları Medresenin vakfından ödenir; arada sırada muhtaç talebelere bir miktar da para verilirdi. Yiyecek maddelerini köyden getiren bu talebeler yemeklerini kendileri pişirir, köyünden getirdiği yufka ekmeği bittikçe yenisini celp ederdi. Yemeklerinin ekserisini bulgur pilavı teşkil ederdi. Bir kısım hayır sahiplerinin gönderdiği kurbanlık koyun gibi sair yardıma da mazhar olurlardı. Çok yazık ki, binbir meşakkat içinde ilim tahsil etmeğe gelen bu talebeler, senelerce okur, fakat boş ve bilgisiz köyüne dönerdi. Terakkisi, yalnız, seneden seneye büyüyen sarığının hacminde görülürdü. İşte hepsi bundan ibaretti.

Medresedeki tahsil sadece Arapçaya münhasırdı. Talebenin eline bir sarf kitabı verilir, senelerce ezbere -Nasara, Yansuru-, sigasını çekmekle vaktini geçirir, arkadan yine bir sürü Nahiv

kitapları gelir, bu hal talebeyi serseme çevirirdi. Zihnî inkişafı sokak görgüsüne dayanıyordu. Hesap, Yazı, Tarih, Yurtbilgisi gibi bilgiler iptidaî bir şekilde bile öğretilmezdi. Talebenin kafası, köyünden geldiği gibi işlememiş bir halde kalırdı. Nihayet bu şekilde kazasına, köyüne döner; başında koca sarık, artık (Din âlimi, Hoca Efendi) olarak tanınırdı. Artık kulaktan dolma yobazlığın envaını söylemekten ve telkin etmekten başka bir bilgisi yoktur. Nazarında mektepte okuyanlar hep dinsizdir. Bu suretle de halka bol bol telkinat yapmaktan geri kalmazdı. İçlerinden aydınlanmış, hakikî ilim sahibi, insanlar da yetişmiştir. Fakat adetleri, parmakla sayılacak kadar azdır.

ŞEHRİN UMUMÎ DURUMU :

Şehir toprak, çamur binalardan müteşekkildi. Yağmur yağdığı zaman çamurdan çıkılmazdı. İlk defa, Vali Bahri Paşanın zamanında Hükümet konağı inşa edilmiş ve Arnavut kaldırımından muntazam kaldırıma geçilmiştir. Aynı zamanda çarşıdaki pislikler yok edilmeğe başlanmış, böylece şehir, manzarasını o zamanlar kazanmaya başlamıştır. Buna rağmen, her evin çamaşır ve bulaşık suları sokağa akardı. Ancak son zamanlara doğru bunun önüne geçilebilmiştir.

Şehrin en iyi evleri TEPEBAĞ dediğimiz mahalde bulunuyordu. Memleketin ileri gelenleri burada otururlardı. Basit, sade, önleri açık, tuğladan inşa edilmiş, birçoğunun harcı çamurdan üzeri dam olup, zamanına göre bu evler parmakla gösterilirdi. Hem de adları KONAK idi.

Şehir halkı içme suyunu Seyhan Irmağından temin ederdi. Bacakları çıplak, ayağı yalın, çocukluk devresini henüz bitirmiş bir genç, merkebin sırtına yerleştirdiği altı toprak testi ile mahalle ve sokakları dolaşır (Altı cere (1) ırmak suyu, bir metelik (2)) diye bağırırdı. İhtiyacı olanlar sakayı çağırıp testileri evdeki küpüne boşaltırdı. Bazan bu su çamur gibi bulanık da olurdu. Bunun ehemmiyeti yoktu. Yine de içmeğe devam edilirdi. Bu yüzden şehirde Tifo, Bağırsak hastalığı hiç eksik olmazdı. En çok tahribatı da çocuklarda görülürdü. Bağırsak hastalığına tutulan çocukların birçoğu ölüme mahkûm. Sıtma has-

(1) Cere: testi.

(2) Metelik: Kuruşun dörtte biri.

talığı da Çukurovanın başına belâ kesilmiş, adetâ kökleşmişti. Hastalık yaz aylarında salgın halinde kendini gösterirdi.

O devirde Adana Vilâyeti hududu geniş. Silifke, Mersin, Kozan, Cebelibereket birer sancağı. (1) Karaisalı, Ceyhan da Vilâyete bağlı kazaları idi. Vali Paşanın Vilâyet dahilinde teftişe çıkması bir mesele olurdu. Duyan köylüler yollara çıkar, selâmlarlar, hazırladıkları dilekçeleri sunarlardı.

Ramazan günleri Vali teravih namazını, mutlaka Ulu Camide kılardı. Camiden ayrılırken SARAY çalgısı (Askeri bando) caminin kapısı önünde kendisini selâmlar, bandonun sesine gelen kimseler, güzel nağmeler ile neşelenirlerdi. Leyle-i Kadir günü, ikindi namazından sonra, Bahri Paşa, bizzat elinde taşıdığı ipek mendile sarılı küçük bir şişe içindeki SAKAL-I ŞERİFİ halka öptürürdü.

Bahri Paşanın bazan Hükümet konağı avlusunda hırsızları da alenen dövdürdüğünü bilmeyen kimse yoktur. Buna rağmen hırsızlık, daima, eşkiyalık da arada sırada zuhur ederdi. Geceleri yolculuk yapmak şöyle dursun, ikindi ezanından sonra, Mersin - Adana şosesinden bile -benim- diyen babayiğit geçmeğe cesaret edemezdi; edenler muhakkak bir felâketle karşılaşırdı. Sultan Hamit'in saltanatı devrinde katil cezası 15 yıldı. Cülus şerefine beş senesi de affa uğrar, 10 senede cezası tamamlanırdı. idam cezasını tamamen ortadan kaldırmıştı.

2. İSA'NIN GELİŞİ :

Bahri Paşanın valiliği esnasında Hacın Kazası kadısı aklını kaçırmış, sağa sola çektiği telle, (Hazreti İsa olduğunu, Tanrı tarafından yer yüzüne indirildiğini, Allahın emirlerini unutan insanları ıslaha memur edildiğini) bildirir. Bahri Paşa kadıyı derhal merkeze celbetti. Merak sebebiyle Köprü başındaki kahvehanelerin birinde ben de (Hazret-i İsa'nın (!)) yolunu bekledim. Sabahın saat 9 unda bir palanlı beygirin sırtında, siyah sakallı, dolgun enseli, 36 yaşlarında birkaç zaptiyenin nezareti altında, Köprünün başında, sağı, solu, mütebessim bir çehre ile selâmlıyarak geçti. Çocukluk, bu ya, biz de arkasına düştük. Doğru Hükümet dairesine götürüldü ve avluya açılan kapının üzerindeki balkona çıkarıldı. Heyecanla neticeyi bekliyor-

(1) Sancak: Vilâyetle kaza arasında bir teşkilât idi. İdarecisine Mutasarrıf denirdi ve birkaç kaza ve nahiye idaresi altında bulunurdu.

duk. Ahir zamanda Hazreti İsanın gökten ineceğini bildiren dinî telkinatın bu hususta tesiri büyük olmuştu. "Şimdi Vali gelecek, adam, hakikaten İsa Peygamber ise büyük mucize gösterecek ve hepimiz de mucizeyi göreceğiz. Bakalım bu mucize ne şekilde zuhur edecek." diyerek sabırsızlanıyorduk. Topluluğun % 80 i de bunu bekliyordu. Kalabalığın ekseriyeti hıristiyanlardan teşekkül etmişti.

Bahri Paşa yavaş yavaş İsa (!) nın bulunduğu balkona ilerledi. Toplanan halkı baştan aşağıya kadar göz altından süzdü. Kadı'nın yanına yaklaştı. Kalın sesi ile:

"— Hazreti İsa olduğunu iddia eden adam sen misin? diye sordu. Kadı:

"— Evet Ben'im. Tanrı azan kullarını ıslah etmek için beni gönderdi." sözleri ile cevap verdiği bir sırada Bahri Paşa:

"— Yalancı, sahtekâr herif" deyip, yüzüne sadece kuvvetli bir tokat aşketti. Sonra da:

"— Alın bunu tımarhaneye götürün" deyip uzaklaştı.

Toplanan halk Valinin bu jesti karşısında yalancı peygambere gülmeğe başladılar. Mühim bir cemaat delinin arkasına düşerek Karşı yaka'da tımarhane olarak kullanılan binaya kadar takip ettiler. Bunların arasında ben de vardım. Hastahanenin kapısından girerken sağ tarafta Kasap Sultan adındaki Allahlık iddia eden deli yüksekçe bir yere çıkmış eli ile işaret ediyor ve bağırarak: "— İnanmayınız bu herife, ben böyle bir İsa Peygamber yaratmadım. Bu adam yalancıdır (!)" diye söyleniyordu. Kadıyı deliler koğuşuna tıktılar.

Bahri Paşanın idaresinden memnun kalmıyan Adananın ileri gelenlerinden başta Bağdadi zade Kadir, Gazelzade ve Gergerli Ali beyler gibi sayısı epeyce yekûn teşkil eden ûleması ile birlikte aleyhinde bir mazbata tanzim ve mühürledikten sonra İstanbul'da Babıâliye gönderirler. Bahri Paşanın arkası saraya dayandığından, Dahiliye Nazırı, hakkında bir muamele yapmağa cesaret edemiyor. Keyfiyeti Teftiş Heyetine havale ediyor. Onlar da işin içinden çıkamıyor.

Mesele Bahri Paşaya aksediyor. Bu durumdan çok öfkelenen Bahri Paşa merkezi hükümetle muhabereden sonra şikâyetçilerin cezalandırılması hakkında salâhiyet alıyor. Mazbatayı mühürliyenlerin her birisini, kışta kıyamette semerli beygirlerin sırtında Adana'dan uzaklaştırıyor. Bağdadi zadeyi Bağdada,

Gergerli Ali Beyi Musula, diğerlerini de bunlar gibi, istediği yerlere sürgün ediyor. Bağdadi Kadir Beyin oğlu Mehmet Bey de kendini çarşafa sokmak suretiyle soluğu İstanbulda almaya muvaffak oluyor.

ADANADA ERMENİLER :

Vilâyet merkezinde, sancak ve kasabalarda, Ermeniler kalabalık bir halde bulunuyorlardı. Vilâyet hinterlandı dahilinde bütün ithalat ve ihracat işlerini ellerinde tutmakta, tekmil esnaf ve sanatkârlığı da kendileri yapmakta idiler. Çiftçisi pek azdı. Hacin, Dörtyol kazaları tamamen Ermeni kasabası halinde idi. Dörtyol portakal bahçeleri de bunlara ait idi. Her iki kazada ve merkezde Amerikan Kız Koleji bulunuyordu. Meşrutiyet ilânından önce, Ermeniler, Türklerle Adanada çok iyi geçinirler ve birbirlerini severlerdi. Ermenilerin yaşlı erkeklerine Türkler (Dayı) der. Onlar da kendisine dayı diyenlere (Yeğenim) derdi. Ermeni kadınlarının yaşlıcalarına da Türkler (cici yahut cice) derlerdi. Hiçbirisi Ermenice bilmezdi. Yerli halkın şivesi ile Türkçe konuşurlardı. Âdet ve ahlâkları, kılık-kıyafetleri, cemiyet hayatları tamamen Türklerin ayni idi. Mânileri, şarkıları, öz Türkçe idi. Yaz aylarında Türkler Toros eteklerinde sayfiyeye çıkarken evinin anahtarını bir Ermeni fakir aileye verirdi. O aile de hem yazı burada geçirir, hem de evin bekçiliğini yapardı. Ayrıca karşılığında bir miktar para da alırdı. Sayfiyeden avdet eden ev sahibi eşyasının hepsini yerli yerinde sapasağlam bulurdu. Memleketin en zengin ve müreffeh, varlıklı sınıfı Ermenilerdi. Şehirde ve kasabalarda, esnaf ve sanatkâr Türklerden, pek azdı. Ermeniler yüksek bir hayata ulaşmışlardı. Onlara askerlik de yoktu. Yemen belâsı, ikide bir çıkan isyanlar için celp edilen Türkler gibi ezilmezlerdi. Saltanatın himayesi altında senede 40 kuruş vergi vermekle bütün bu ağır yüklerden kurtulurlardı. Bu yüzden Ermeniler günden güne çoğalıyor ve zengin oluyorlardı. Türklerin büyük kısmı köylerde, toprak ve toz içinde perişan bir hayat geçirirken, bilgisizlikten, doktorsuzluktan, doğan çocuklarının % 70 i ölürken, bunlar medeni bir hayat sürüyorlar, çocuk vefiyatını % 10 a kadar indirmişlerdi. Ermeni tacirleri, çiftçi Türklerin kredi kapısı olup, sarraflığı da inhisarlarına almışlardı. Her Türk köylüsünün bir Ermeni sarrafı vardı. Bütün ihtiyaçlarını buradan temin eder, istihsal ettiği ürünü de

Ermeninin mağazasına boşaltırdı. Senede bir kerre hesap görülür, hesap Ermeninin vicdanına kalırdı. Fakat köylüyü de yarı aç, yarı çıplak bir durumdan yukarı çıkarmazdı.

Ermeniler, tacir, sanatkâr, esnaf olduklarından yaz aylarını Toros eteklerinde bulunan sayfiyelerde geçirmezlerdi. Çünkü gidip gelmesi o zaman bir haftaya mal olurdu. Her gün işlerinin başında bulunmak mecburiyeti dolayısiyle şehrin civarında meyveli bağlar meydana getirmişler ve yazlarını buralarda geçirirlerdi. Sırf sayfiye olarak kullandıkları bu yerin sahası, Yeşil ovadan başlar, Kara Enbiya, Kurttepe, Yılanlı, Dilberler sekisi, Demirköprü, Seyhan ırmağına kadar dayanırdı. Bağları gayet mamur ve mahsuldar idi. Reçel, pekmez yapılarak kışlık tatlı da temin edilirdi. O zamanlar şeker de şimdiki kadar yenmezdi. Bu sayfiyedeki evler çok basitti. Hemen hepsi çardak sayılırdı. En önemlisi dört ayaklı, üç dört metre yüksekliğinde tahtalardı. Bütün bağcılar açıkta bunun üzerinde çoluk çocuk bir arada yatarlardı. Sivrisinek hemen yok gibi idi. Temiz hava ve yıldızların altında geceleri tatlı bir uyku ile geçerdi. Gözünü açar açmaz, güneş doğarken iş güç sahibi, erkek ve kadınlar, kimi yaya, kimi eşekli, atlı, arabalı, bağ yollarından şehre akın ederlerdi.

Akşam üstü de ayni şekilde bağa dönerlerdi. Eylül sonuna kadar bu hareket böylece devam edip giderdi.

Üzüm, zerdali, erik çok boldu. Bunların hiçbirisinin okkası 10 parayı tecavüz etmezdi. bamyanın 100 ü, patlıcanın 4 ü, domatesin okkası daima on paraya satılırdı. Güneşte pişirilen pekmez dünyanın en nefis tatlısıdır. Ermeniler her sahada Türklerden ileri durumda idiler.

MEŞRUTİYET'İN İLÂNI :

Babamı 13 yaşımda kaybettim. Yani babam 18/Haziran 1318 de vefat etti. Arkasında iki kız, iki erkek evlâd bıraktı. Ben en küçükleriyim. Tahsilim hususidir. 18 yaşımda çoluk ve çocuk sahibi oldum.

11/Temmuz/1324 tarihinde Meşrutiyet ilân edildi.

İttihat Terakki Cemiyetine sıcağı sıcağına aza kaydedildim. Genç yaşımda cemiyetin taşkın, heyecanlı, coşkunları arasına karıştım. Önümüzde bilmediğimiz yepyeni bir âlem açılmıştı. Ermenilerle, Rumlarla sarmaş dolaş olduk. Toplantılarda, konuşma

yerlerinde, nümayişlerde, (Yaşasın, hürriyet, müsavat, uhuvvet, Adalet, yaşasın Enver, Niyazi Beyler) nidası ile halk topluluklarının arasında el çırptım, alkışladım. Çeşitli hatipler türedi. Bir tanesi de Ağca Mescit mahallesinde oturan, Tevfik Efendi Hocadır. Kapalı çarşıda çerçilik (aktarlık) ederdi. 45 yaşlarında başı sarıklı, kır sakallı, kendi halinde, çok konuşmayan, (R) harfini (L) gibi telâffuz eden, evinden ve dükkânından başka bir şey bilmeyen adamdı. Fakat Meşrutiyetle beraber bu zat şaşılacak derecede değişti. Her kalabalıkta yüksekçe bir yere çıkar, şiddetle çıngırağı çaldıktan sonra, toplanan halka nutuk irat ederdi. Bu da bir zaman sonra kâfi gelmedi. Karusa denilen bir araba kiraladı, dükkânını kapadı, sabahtan akşama kadar cadde sokak dolaşıp, münasip gördüğü yüksek bir yerde bazan arabasında ayağa kalkıp nutuk çekmeğe başlardı. Meşrutiyetin faydalarından, Kuranın hadîslerinden ve (emri himşura) âyetini halka münasip lisanla anlatmaya çalışırdı.

Halk arasında ismi -HÜRRİYET İMAMI- idi. Köylü ve şehirliden onu tanımıyan kimse kalmamıştı. Bu isim de ona hakikaten çok yakışmıştı.

İttihat ve Terakki cemiyetinin Bahri Paşayı Vilâyetin başından uzaklaştırması yerine askerî liva kumandanını vekil getirmesi, epeyce sayıda memuru yerlerinden atması, nüfuzunu çok yükseltmişti. Dilekçeler bile cemiyete verilmeğe başladı. Hükümet otoritesi âdeta yok olmuştu. Bu sırada Babıâli'nin ecnebi sefirlerin bir ziyafete daveti üzerine, Osmanlı devletinin beyliği olan Bulgaristan mümessili Keşuf'un bu ziyafete davet edilmemesini fırsat ittihaz eden Bulgaristan, Rumeli Vilâyetimizi de ilhak ederek istiklâlini ilân etti. Arkasından Yunanlılar Girit adasını ilhak ettiler. Sembolik olarak kalede dalgalanan Türk bayrağını da indirdiler. Her vilâyette olduğu gibi Adanada da miting tertipledik, protestolar yaptık. Cemiyet mensupları kollarına (Ya Girit, ya ölüm) yazılı kırmızı kordelâlar taktılar ve uzun zaman taşıdılar. Aradan çok geçmeden Avusturya - Macaristan Hükümetinin Bosna - Hersek'i ilhak ettiği haberi geldi.

Mitingler, protestolar yine yapıldı, ayni zamanda da boykotaj ilân edildi. Millet başlarındaki fesleri yırttı. Çünkü bu fesler Avusturya fabrikalarında imal ediliyordu. Yerine çeşitli serpuşlar konuldu. İnsan sokağa çıktığı zaman Karnaval havası içinde gülmekten kendini alamıyordu. Kiminin başında külâh, takke,

bere, kalpak, daha birçok acayip şeyler vardı. Halk birbirinin başına bakıp gülüyordu.

ERMENİ MUHACERETİ VE ÜZÜCÜ HÂDİSELER :

Ermeniler de tıpkı bizim gibi hareket ettiler. Yalnız dikkat nazarımızı çeken şey nereden geldiği belli olmıyan, birtakım Ermenilerin aile efradı ile birlikte gelip şehre yerleşmeleri idi. Ruhanî kisvesi altında Ermeni murahhası MUŞİ Efendi, genç, ateşli, dinamik bir komiteci idi. Bizzat gelen muhacir Ermenileri iskân etmekte zerre kadar ihmal göstermemesi Türklerin ruhunda üzücü, şüpheli bir hal yaratmıştı. Bundan başka Hürriyet şehitlerinden Nevzat ve Şair Ziya Paşanın mezarlarının cemiyet efradı tarafından törenle ziyareti esnasında Ermeni gençlerinin Ermeni bayrağı altında büyük topluluk halinde Ermenice millî marşlarını söyliyerek törene iştirak etmeleri tatsız bir tesir husule getirdi. Aradan bir müddet geçtikten sonra, Muşi Efendi 800 kadar Ermeni süvarisi ile Kozandaki Ermeni manastırına gitti. (Burada kırlardan toplanan çiçeklerle vaftiz yağı imal edilir. Her yedi senede bir bu yağ kazanının kapağı merasimle açılırdı. Fakat bu defaki merasim haddini çok tecavüz etmişti. Adeta bir Ermeni nümayişi haline gelmişti. Anavarza ovasından pür haşmet geçmeleri ve ayni şekilde avdet etmeleri büsbütün işi çıkmaza sürükledi..)

(Yaşasın hürriyet, müsavat sesleri) Hükümetin nüfuzunu esasen sıfıra indirmişti. Hükümetin varlığından kimsenin haberi yoktu. Çoktan unutulmuştu. Çarşıda, sokakta, mağazalarda her çeşit silâh serbestçe satılıyordu. Revaçta olan silâhlar arasında başta geleni seri ateşli, kundaklı mavzerdi. Tellâllar bağıra bağıra silâh satıyor ve herhangi bir takibata da uğramıyorlardı. Çünkü hürriyet vardı. (Kimse kimsenin işine karışamaz) zihniyeti her tarafta hâkimdi.

Bu sırada mensup olduğum Askerlik şubesinden silâh altına çağırıldım. Zamanın nizam ve ahkâmına göre 50 altın nakdî bedel verdim. Üç ay askeri talim ve terbiyeden sonra ihtiyat sınıfına nakledilip terhis edildim. Ermeni taşkınlığı günden güne hızlanıyor ve muhacir akını da fasılasız devam ediyordu. Artık Ermeni mekteplerinde Ermenilere mahsus millî piyesler oynanıyor, eski Ermeni krallarına ait vakalar sahneye vazedili-

yordu. Bu temsiller sırasında kapı sıkı sıkıya muhafaza altına alınıyor, Ermeniden başka hiç kimse içeri sokulmuyordu.

Aldığımız gizli haberlere göre seyirci Ermeniler arasında bu piyesleri seyredenlerden bir kısmı gözyaşını tutamıyor, bazılarının da hıçkırıkla ağlaması, heyecanı daha da arttırıyordu. Piyeste vazife alan genç bir Ermeni kızı, ağlayanlara "— Niçin ağlıyorsunuz? Vatanı kurtarmak sizin elinizdedir. Milletimiz sizden fedakârlık istiyor. Namussuzca yaşamaktansa namuslu ölmek şereflidir. ölümden korkanların içimizde yeri yoktur" hitabesiyle galeyanı son haddine çıkarıyordu.. Piyesten çıkan Ermeni gençleri bu tesir altında, sokaklarda, (—Yaşasın Ermeni krallığı!) diyerek naralar atıyorlardı. Rusyadan gelen Ermeni komitecileri durmadan Ermeni gençlerine ateş ve silâh talimi yaptırıyorlardı. Bu talim ekseriya pazar günleri bağlarda yapılırdı. Böyle bir pazar günü Ermeni bağlarının arasından geçen yoldan Büyük Dikilide'ki çiftliğime geliyordum. Geçişim tam Ermenilerin ateş talimi zamanına tesadüf ettiğinden sağımdan, solumdan geçen kurşun vızıltıları arasında o gün epeyce heyecanlı, ve korkulu dakikalar yaşadığımı hâlâ hatırlarım. Kazaya uğramadan kurtulmam bir şans eseridir. Zira kaza kurşunundan bizzat Ermenilerin öldüğü de bir vakaıdır. Fakat onlar aralarında bu işi örtbas ederlerdi. Adliyemiz ciddi bir soruşturmadan acizdi. İntihar süsü vererek geçip gidiyorlardı. Prens Sabahattin Beyin, Devlet idaremizin "ademi merkeziyet" esasına göre tesis edilmesi prensibi, Klikyanın da müstakil bir idareye tâbi tutulması hakkındaki Ermeni beyannameleri elden ele dolaşıyordu. Birbirini takip eden bu hâdiseler Türkleri son derece tahrik etmeğe başladı. Artık maskeler düşmüş, her iki taraf da

Askerlik hatırası

karşı karşıya gelmişti. Türklerin zihinlerinin alt üst olduğu bu anda Ermeni komitacıları vaziyetin müsait olduğunu, ihtilâl çıkarmanın zamanı geldiğini kabul ediyor ve kolaylıkla Düveli muazzamanın (Büyük devletler) müdahalesini davet etmek suretiyle Klikyayı idarelerine geçireceklerine kani bulunuyorlardı.

Klikya bir kere işgal altına girdikten sonra iş masaya intikal edecekti. Bu dâvâda da kendilerini destekliyen devletlerin yardımı ile emellerine kolaylıkla vasıl olabileceklerine muhakkak nazariyle bakıyorlardı. Durum bu halde iken Ermenilerin pazar ateş talimi esnasında iki Türk gencini kasten öldürdükleri ve cesetlerinin kör kuyuya atıldığı havadisi ortalığı allak bullak etti. Çarşıdaki dükkânlar mağazalar, iş yerleri, yarı kapalı halde ve kulakları kirişte idi. Aynı şayialar karşısında dükkânların kepenklerinin hep birden gürültü ile kapanması sinirleri büsbütün geriyordu. Ermeniler kendi mahallelerine, Türkler de kendi evlerine kaçıyorlardı. Bir iki saat sonra ortada her hangi bir hadise olmadığından tekrar dükkânların kepenkleri yarı açılıyor, pek az miktarda alış veriş başlarken, seyyar silâh satıcılarının yüksek sesle silâh satmaları uzaklara kadar gidiyordu. Tablalarda ve sepetlerde, ruvelverlerin, kundaklı mavzerlerin, silâh ve cephanelerin çeşitlisi satılıyordu. Bu satıcılar şöyle bağırıyorlardı: "— Ne duruyorsunuz derhal bir tane alınız bugün var yarın yok, fırsat elde iken kaçırmayınız." Her adım başında bunlara rastlanırdı.

ERMENİ KIYAMI :

İttihat Terakki cemiyetinin aleyhtarı Ahrar fırkasına mensup hem de Osmanlı gazetesinin muhabiri Mahmut Faiz Bey de bu günlerde Adanaya gelmişti. 28 - 30 yaşlarında, başı kalpaklı, saçı sakalı uzun, sırtında bir deri ceket, bacağında tozluk, ince dalan (1) daima Ermenilerle düşüp kalkıyordu. Bütün Türkler onu Ermeni fedaisi zannediyordu. Ben de birkaç defa kendisi ile karşılaştım. Nereden geldiği bilinmeyen Ermeni fedaileri kıyafetinde dolaşan bu adamı ben de bir Ermeni fedaisi zannettim. Daima Ermeni gençleri ile birlikte geziyor ve dolaşıyordu. Yukarıda arzettiğim gibi, hüküme otoritesi sıfıra, söz ayağa düşmüştü. Bu günlerde memleketin başında mabeyn kâ-

(1) İnce dalan: Yakışıklı, mütenasip vücutlu.

tipliğinden gelen, genç, tecrübesiz, idarî işlerden anlamayan Cevat Bey isminde bir vali ile Mustafa Remzi Paşa isminde ihtiyar bir liva kumandanının maiyetinde derme çatma Arap taburları vardı. Polis müdürü halk tarafından seçilen Hacı Bey Zade Kadri Beydi. Kadri Bey zabıta işlerine yabancı, bu hususta tecrübesi noksan bir zattı. Zaptiye tabur kumandanı çantadan yetişmiş, yaşlıca bir zat idi. Serserinin birine tokat attığı için halkın hücumuna uğramış, zorlukla dairesine canını atmış, kendisinde maneviyat namına bir şey kalmamıştı. Hülâsa anarşi devrini yaşıyorduk. Vali Cevat Bey vaziyetin vahamet kesbettiğini Babıâliye bildiriyor, acele olarak kuvvet talep ediyordu. Başta bulunan Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa Adanada valilik yaptığından Türklerle Ermenilerin kardeş gibi geçindiklerini, birbirlerini sevdiklerini, aralarında bir hâdise çıkmasına imkân olmadığından valinin vehme kapıldığını, esasen bugünlerde gönderilecek bir kuvvetin hazır olmadığını valiye bu suretle bildirilmesini Dahiliye Nazırına emrediyordu.

31 MART VAKASI :

31/Mart/1325 — 13/Nisan/1909 tarihinde İstanbulda Şeyh Vahdetî ve taraftarlarının Meşrutiyet aleyhinde meydana getirdikleri askerî ihtilâlin başında çavuşlar vardı. Bunlar şeriat istiyorlardı. Yüksek tahsilli mekteplileri ele geçirdikçe, dinsiz diye öldürüyorlardı. Hattâ bu sırada ellerine düşen bir doktora soruyorlar: "— Sen mektepli misin?". Zeki doktor can korkusu ile derhal cevap veriyor:: "— Evlâdım. Doktorlar hiç mektepli olur mu?" der demez doktoru serbest bırakıyorlar. Softaların geri kafalı yobazların, meşrutiyet aleyhine çıkardığı bu isyana asker de katılmıştı.

İstanbul bu durumda çalkalanırken 1/Nisan/1909 (1325) de de Ermeni kıyamı Adanada vukua geldi. Evim Ermeni mahallesinde olduğu için henüz silâhlar patlamadan çocuklarımı ve ailemi hükümet civarında akrabalarımdan bir zatın evine taşımıştım. Aradan çok geçmedi, yarım saat sonra silâhlar patladı. Gürültü ve çığlıklar birbirine karıştı. Sokaklar dolup boşalıyor, ortada hükümet otoritesi namına bir şey yoktu. Polis müdürü Kadri Bey silâhlar patlar patlamaz sırlara karışmıştı. Zaptiye tabur ağası başını odasından dışarı çıkaramıyordu. Vali Cevat Bey Belediyede asayişi temin hususunda başına topladığı Türk

1324 yılı askerlik hatıralarından bir intiba. Soldan birinci, Ragıp Kasımzade, ikıncisi Arıkzade (Damar) Zamir, üçüncüsü Alemdarzade Mahmud, dördüncüsü Ceyhanlı Hamid. Ayakta Kasımzade Mustafa, ayakta eli tabancada talim yaptıran zabitimiz mülâzım Şevket.

ve Ermeni eşrafı ile meseleyi konuşurken sokaklara ve çarşıya çıkardığı nasihatçi heyetler de güçlükle canlarını kurtarıp Belediyeye sığınmışlardı.

O zaman Belediye dairesi hükümet avlusunda bulunuyordu. Silâh seslerinden ve canhıraş gürültülerden buhran geçiren Vali ile yanındaki zevatın her birisi bir tarafa dağılmıştı. Kötü vakalara şahid olan Cevat Bey de can korkusundan masanın altına saklanmıştı. Artık iş çığırından çıkmış, ortalığa şuursuzluk hâkimdi. Herkes deli gibi olmuştu. Ne yapacağını bilmiyordu. bildikleri bir şey varsa, o da ateş, yangın ve iki tarafın birbirine saldırması idi. O geceyi uykusuz geçirdik. Ertesi gün köylerden halk akını başladı. Feryat ediyor, hükümetten silâh istiyorlardı. Gökdereliyan Karabetin (1) Hacin havalisinden te-

---

(1) **Gökdereliyan Karabet Kimdir :**

1293 tarihinde Ruslarla yaptığımız muharebede büyük zayiat vererek mağlub olduk. Rus Orduları İstanbulun burnunun dibi, Ayastefanosa (Yeşilköy) gelip dayandılar. Rusların şartlarını kabul ederek Ayastefanos Muahedesini ve bunun bir devamı olan Berlin Kongresinin kararlarını kabul ve imza ettik. Bu muahede gereğince zamanın deyimiyle Vilâyeti sitte de (Van, Bitlis, Diyarbakır, Mamuretilâziz, Sıvas, Erzurum, Ermeni nüfusunun toplu bulunduğu bu altı vilâyette) islahat yapmağı kabul ve taahhüt ettik. Bir müddet sonra bu taahhüdümüzün yerine getirilmediği bahanesiyle Rusların ve İngilizlerin teşviki ile Ermeniler isyana kalkıştılar. Vilâyeti Sitte'de başlıyan bu kıyamın serpintileri diğer vilâyetlere de sıçradı. Bilhassa İstanbulda büyük bir mesele oldu, Ermeni fedailerinden mürekkep müsellâh mühim bir topluluk Galatadaki Osmanlı Bankasını bastılar. Bereket versin bu ihtilâl başka bir hâdiseye sebebiyet vermeden çarçabuk bastırıldı. Yalnız bu umumi Ermeni kıyamında Adana'da her iki tarafın ileri gelenleri el birliği ile bu salgının önüne geçtiler ve memlekete sokmadılar. Kozan taraflarında çiftçilik eden toprak sahibi gökdereli Karabet'in de adı bu ihtilâle karışmıştır. Mahkeme neticesinde müebbet küreğe mahkûm oldu. Cezasını Adana vilâyeti merkezi zaptiye dairesinde çekmekte iken meşrutiyetin umumi affına uğrayarak tahliyesi yapıldı. Kendisini yakından tanırım. Uzun boylu iri kemikli, sarı kırçıl uzun sakallı, sarışın benizli, ağzı kalabalık, avam ruhlu, mahkûmiyet devrinde meriyette bulunan mevzuata ait kitaplar karıştırmış, avukat geçinen, fakat Ermeni gençleri tarafından sevilmeyen, bilhassa Türk halkı nazarında müthiş bir ermeni komitacısı zannedilen çam dalı gibi müşekkel bir adamdı. Umumi Ermeni kıyamında civar Vilâyetlere az çok kıyam sirayet ettiği halde Adanada çıkmaması, Hüseyin Hilmi paşanın hatırasından silinmemiş, Vali Cevat beyin ısrarla kuvvet talep etmesine karşı, valiyi vehimle itham edip ; "Adanayı ben tanırım, Ermeni ve Türkler birbirlerini kardeş gibi severler

darik ettiği mühim bir kuvvetle önüne gelen Türk köylerini yakıp yıktığını, çoluk, çocuğu merhametsizce öldürdüğünü; bu dehşet karşısında köylerini, namuslarını, canlarını korumak hususunda silâha muhtaç olduklarını yüksek sesle belirtiyorlar ve hükümet avlusuna toplanıyorlardı. Bir an geldi ki, kalabalığı avlu almadı, halk sokaklara kadar taştı. Topluluğun bir kısmı depoya hücum ettiler. Aniden askerin mâni olması ile silâhları yağmanın önüne geçilebildi. Hükümet avlusunu ve sokakları dolduran halka üç defa dağıl emri verildikten sonra asker tarafından üzerlerine ateş açıldı. Böylelikle halkı dağıttılar. Fakat bir hayli kimse yaralandı ve meydanda serilip kaldı. Hekimler tedavilerine koştular. İlk tedaviden sonra hepsi de ayakta hükümet avlusunu terketti. Meğerse yaraları doğrudan doğruya tüfek mermisi ile değil, yerden fırlayan taş ve kum taneleri ile hâsıl olmuştu. Yaralılar kanı görünce korkularından hepsi yere yıkılmışlardı. Hiç birinin de yarası ciddî ve önemli değildi. Bu yaralılar arasında mahallemiz sâkinlerinden Köseoğlu Mehmet Ağayı da yerde yatarken gördüm. Onun da yarası hafif olduğundan evine gitti.

İNGİLİZ KONSOLOSUNUN MERSİNDEN GELMESİ :

Vaziyeti yakından görmek, asayişi sağlamak maksadile tek başına gelen İngiliz Konsolosu, yanına aldığı bir Türk polisi ile müsademe yerlerini dolaşıyordu. Her iki tarafa da ateş kesmelerini eli ile işaret ederken Ermeniler tarafından atılan bir kurşunla elinden yaralanınca maiyetindeki polis Cemal Efendiye (sonradan Bursa Polis Müdürü): "— Mukabele et!" emrini verdi ve kurşunun atıldığı pencereye ayni anda ateş edildi.

Konsolos yaralandıktan sonra dolaşmasına devam edemedi. Şimdiki Kız Lisesi o zaman İdadi mektebi idi. Mektepte leyli Ermeni talebeleri de vardı. Fahri Bey isminde sakallı, kısa boylu, sinirli, heyecanlı, dolgun sesli bir müdürü vardı. Üç gün devam eden karışıklık esnasında, sığındığım akrabamın evi çok kalabalık olduğundan, ben de evin yakınındaki bu mektebe nakletmiştim. Fahri Bey telâşlı ve sinirli biraz da fazla vehimli ol-

---

ve hiç bir hâdise çıkmaz" diyerek ısrar etmesi bu kanaatinden ileri gelmiştir.

Ancak Paşanın aldandığı nokta, meşrutiyetin mânâsını, halkın ve ekalliyetin başka başka türlü tefsir ettiğinin farkına varmamasıdır.

duğundan mektep namına hükümetten iki martin tüfeği aldı. Mektebin kapısında sabaha kadar kendine güvenenler nöbet bekliyorlardı. Benim de nöbetim gelmişti. Mektebin son sınıf talebesi İrfan Efendi isminde yaşlıca bir talebe ile, kapının bir tarafında ben, diğer tarafında o olmak üzere yere yatıp nöbete girdik.

ŞAŞKINLIK DEVRESİ :

Silâh sesleri bize kadar geliyordu. Sokaktan askerler jandarmalar geçmekte idiler. İrfanın babası Yemende Kadılık etmiş, kendisi de orada bulunmuştu. O Yemen halkından bahsederken sözü kurşunla insanın vurulmasına getirdi. Kurşun insanın bedenine girerken, suda çıkardığı boğuk sese benzer bir ses çıkarırmış. Bu esnada gayet iyi tanıdığımız barut satış memuru olan zabit göğsü birçok nişanla dolu bir halde önümüzden geçiyordu. İrfan yüksek sesle (dur!) emrini verdi ve Kelime-i Şehadet getirmesini söyledi. Ancak Kelime-i Şehadeti pürüzsüz getirdikten sonra, yoluna devamına müsaade etti. Niçin böyle yaptığını sordum "Bu adamı, sen de ben de yakından tanırız. Kendisi nihayet bir zabittir." diyerek hareketini tenkid ettim. Verdiği cevapta (Sen bilmezsin. Yemende bu gibi şeylere çok tesadüf ettim. Ermeni Fedaileri bu kıyafetle sokakta dolaşıp dinamitle mektebi uçurabilirler.) İrfanın bu saçmalarına cevap vermek kolay değildi. Normallikten çıkmıştı. Bir müddet sonra piyade zaptiyesi Arnavut Şaban ağa, hükümet dairesine giderken önümüzden geçti. İrfan o'nu da durdurdu. Kelime-i Şehadet getirmesini bildirdi. Zavallı Şabanın dili boğazına akmıştı. Bir türlü beceremedi. İrfan tetiğe dokunduğu gibi, Çam dalı gibi uzun boylu Şabanı cansız yere serdi. "Ne yaptın! Zabtiye Şabanı öldürdün!" dedimse de aldırmadı. Aklî muvazenesi iyice bozulmuştu. Eli fişekliğe gitti. Tekrar martin'e fişek sürmeğe başladığını görünce can havliyle üzerine atıldım. Yaka, paça boğuşmamız, martin'in sesi can çekişen Şabanın yüksek hırıltısı başta müdür olmak üzere, mektep erkânını harekete getirdi. Hepsi birden üzerimize geldiler. Bizi birbirimizden ayırdılar. Daha vak'ayı benim anlatmama fırsat vermeden İrfan (Ben katil oldum, adam öldürdüm) demeğe başladı. Aklî muvazenesini kaybetmişti. Kendisine gelmesi için yüzüne bir kaç tokat attılar. Ne mümkün. Adam durmadan (ben katilim) deyip yüksek sesle bağırıyordu. Götürüp bir odaya kapadılar. Sonra ne oldu bilmiyorum; Zaptiye Şabanın ölü-

münün yanlışlıkla bir asker kurşunundan ileri geldiği ilân edildi. İHTİLÂL bu kim kime. Ne soran var ne de ehemmiyet veren. Zaten bir çok kişinin cesedi sokaklarda kokacak hale gelmişti. Yukarıda ismi geçen Osmanlı gazetesi muhabiri Ahrar fırkasından Mahmut Faiz beyin de bu karışıklıkta Salcılar esnafı çarşısından geçerken Ermeni fedaisi zannı ile 17 yaşında bir şahsın av tüfeği ile öldürüldüğü ve cesedinin Seyhan Irmağına atıldığı haberi çok geçmeden geldi. Leyli talebelerden Tarsuslu Necmettin beyde bu sıralarda epeyce kriz geçirdi. Annebabası Tekelioğlu Osman beyin ikametgâhının, Ermeni kilisesi semtinde Ermenilerin tam kaynaştığı bir yerde olması, kendisinde hiç bir haber alınamadığından çoluk çocuğu ile yüzde yüz Ermeniler tarafından katledildiğini zannederek hıçkırık ile ağlaması kesilmiyordu. Ortada zabıta kuvveti yoktu. Polis müdürü vazifesini gören Maraşlı Komiser Şakir bey vardı, o da belinde fişek elinde Martin gelişi güzel, tek başına, polis namına dolaşıyordu. Fırsat buldukça o da ihtilâle karışıyordu. Arap askerlerinden hiç medet yoktu. Kendileri gibi başlarında arap zabitleri ile dükkân ve mağazaların kasalarını mavzer kurşunu ile açıp yağmağa dalmışlardı. Hükümetin akıllıca bir hareketi Karaisalı Redif taburunu silah altına çağırmak oldu. Yıldırım sürati ile gelip yetiştiler. Elbiselerini değiştirmeğe vakit bulamadan (Belki de askeri depoda elbise yoktu.) millî kıyafetleri ile çavuşları onbaşıları, kıtaatın başına geçtiler ve karışıklığı kısa zamanda önlediler.

İki taraf da bunlara inanıyordu. Karaisalı kazası Redif taburu hiç bozulmamıştı. Kendilerine mahsus el dokuması Nar kabuğundan boyalı elbise giyen bu insanların iş başında görülmesi komitecilerden başka, bütün, Ermenileri de memnun etmişti. Üç gün devam eden geceli ve gündüzlü bu karışıklıkta bir çok ev yandı, Dükkânlar ve mağazalar yağma edildi, yüzlerce ölü sokaklarda kaldı. Bu çarpışmada Türklerin zayiatı Ermenilerden yüksekti.

KATLİAMIN ŞAHİDİ :

Kemeraltı Camiinin mütevellilerinden Kenan Hafız efendinin oğlu Sıtkı efendinin ihtilâl patlak verdiği zaman camiin bitişiğinde bulunan Boklu Han adındaki Hana yakın medreseye iltica ettiği anlaşılmaktadır. Çünkü cami Ermenilerin çok kesif

olduğu yerdedir. Zavallı adamın başına gelen korkunç tehlikeyi birçokları gibi ben de öğrendim, kendisi durumu şöyle anlattı: Ortalık karışıp silâhlar patladığı zaman camiin medresesinde bulunuyordum. Yanımdakiler birdenbire dağıldı. Ben de can havli ile medresenin kapısını penceresini sımsıkı kapadım. Nefes almaktan ürkerek köşeme büzüldüm. Çünkü, sağım solum Ermeni mahallesi ve fedailerin at oynattıkları bir yerdi. Handa şark vilâyetlerimizden gelmiş ekserisi işçi olan Türkler vardı Zavallıların hepsi korkudan bir tarafa sinmiş akıbetlerini endişe ile bekliyorlardı. Ermenilerin burayı boş bırakmıyacaklarını biliyordum. Uzaktan vaziyeti tetkik ediyor ve Ermenilerin tecavüzünü bekliyordum. Vakit öğleden evveldi. Yarım saat sonra başlarında iri yarı gürbüz vücutlu kasap Haçik ve Misak olmak üzere bir sürü silâhlı Ermeni çetesi Hana hücum ettiler. Silâhsız masum işçileri öldürmek için silâh kullanmağa dahi lüzum görmediler. Haçik elindeki kasap satırı ile koyun boğazlar gibi biçarelerin başlarını gövdelerinden ayırıyordu. Manzara çok korkunç ve feci idi. Medresenin içinde korkumdan nefes bile alamıyordum. Zavallı işçilerin acı feryatlarını, yalvarmalarını Ermeni çeteleri istihza ile karşılıyor, birbirlerine pirzolalık et ikram ediyorlardı. Bu dehşetli manzara karşısında müthiş iztırab çekerken kendimden geçmişim. Baygınlığın tesiri altında kaç saat kaldığımı bilmiyorum. Gözlerim açıktı. Fakat lâkırtıları duymaz bir hale gelmiştim. Üç gün üç gece olduğum yerden kımıldamadım. Vaktaki Karaisalı redif taburunun manga halinde hana girdiklerini görür görmez son kuvvetimle yanlarına koştum hem de bayıldım. Bu halimde beni evime getirip teslim ettiler. Haftalarca kendime gelemedim.

Sıtkı efendinin de katliam macerası burada bitiyor (*) Mevzuumuza avdet edelim.

İKİNCİ HÂDİSE :

Birkaç gün sonra Rumeliden muntazam askeri kıt'alar gelmeğe başladı. Giyimleri kuşamları dikkati çekiyordu, Ayakları çarıklı, bacakları yün dolaklı, tığ gibi yakışıklı askerlerin gelip yetişmesi emniyeti bir kat daha arttırdı. Misafir olduğum yerden aile ve çocuklarımı evime naklettim. Her tarafta münadiler

(*) Divanıharb Zabıtlarına şahadeti bu şekilde geçmiştir.

barış olduğunu ilân ettiler. Sekiz, on gün tam bir emniyet hüküm sürdü. Fakat birgün Seyhan ırmağı kenarında Şafak kahvesinde sivil, zabit oturmuş sohbet ediyor, bir kısmı tavla, kâğıt oynuyordu. Birdenbire silâh sesleri duyuldu. Bütün cemaat pür heyecan birbirinin üzerine basarak hükümet konağına doğru alabildiğine kaçışmağa başladılar. Arkadan bazı sesler (korkmayın birşey yok, bir manda delirmiş, rasgelene hücum ediyor. Onu öldürmek için silâh atılıyor) denilmekte idiysede kimsenin buna itibar ettiği yoktu. Baskına uğramak korkusu hâkim, herkes alabildiğine mevhum baskından kaçıyordu. Ben de bu kalabalığın içine karışıp şuursuz bir halde hükümet dairesinde soluğu aldım. Bir müddet sonra kendime geldim. Silâh sesleri eksilmiyor, aksine gittikçe artıyor ve adedi yükseliyordu. İhtilâl tekrar başlamıştı. Hükümet civarında bu defa da başka akrabalarımdan birisinin evine girdim. Mahallemizde bize yakın oturan bütün akrabalarım da, ailesi ile buraya iltica etmişlerdi. Kayın pederim Ahmet efendi, çocuklarımı evden aldırmak üzere iki silâhlı adamını gönderdiğini söyledi. Biraz sonra hepsi geldiler. Sokaklardan geçerken çok korkmuşlar. Kurşun seslerinin vızıltısı ve dam kiremitleri üzerinde çıkardığı gürültü onları epeyce sarsmıştı. Fakat hamdolsun hepsi de afiyetle eve gelmişlerdi. İşte bu ikinci ihtilâl çok uzun sürdü. Fransa, İngiltere, Almanya, İtalya gibi büyük devletlerin harp filoları Mersin limanına demirlediler. Mensup oldukları hükümetlere her an telsizle malûmat veriyorlardı. Ermeni ihtilâlcilerinin düşündüğü gibi, askeri çıkarma yapmadılar. Yalnız ihtilâlin devam ettiğini bildiriyorlardı. Yalnız Alman filosunun amirali ihtilâlin devamını tekzip ediyor, ufak tefek bazı hâdiselerden başka ehemmiyetli bir şey olmadığını, devletine ve Avrupa matbuatına bildiriyordu. Alman hükümetinin ittifakı müselles tarafının asker çıkarmağa meyilli olmaması yüzünden diğerlerinin de böyle bir teşebbüste bulunmadıkları tahmin edilebilir. Bu defaki vuruşma 15 gün devamdan sonra nihayet buldu. Memleketin yarısından fazlası yanmıştı. Ermeni politikacılarının ecnebi müdahalesini celbetmek için bu ikinci karışıklığı kasten çıkardıklarında şüphe yoktur. Bu arada Ermeni ruhani reisi Muşi efendi de dairesinde kazaen patlayan bir bomba ile parçalanmıştı.

Adanada çıkan bu hâdiseye İstanbul Hükümeti ve Mebusan Meclisi HAZİN VAKA adını vermiştir. Bir taraftan hükümet

Divan-ı Harp heyetini gönderip bilfiil mücadeleye girmiş olanları tevkif ve mahkemeye sevkederken, diğer taraftan Mebusan Meclisi kendi namına bir tahkik heyeti göndermiştir.

TAHKİK HEYETİNİN GELİŞİ :

Sinop mebusu Yusuf Kemal (Tengirşek), başkanlığında Tekirdağ mebusu Agop Babikyan, Devlet Şûrâsı Başkâtibi Arif, Hâkim Mustucyan beylerden mürekkep Tahkik Heyeti 1909 yılı Mayıs 15 inde trenle Ereğliye oradan da arabalarla Adana'ya geldiler. Vilâyet tarafından sureti mahsusada hazırlanan yere bitaraflığı ihlâl eder düşüncesi ile inmediler. Münasip gördükleri otellerden birisine yerleştiler. Tahkikata çok dikkatli girişiler, inceden inceye tarafsız araştırma ve inceleme yaptılar. Her iki tarafın makul, aklı başında, ileri gelenlerini dinlediler. Birçok vesikalar elde ettiler. Vak'a çıkan yerleri, kazaları dolaştılar. Yusuf Kemal Beyden 20 gün evvel Babikyan İstanbula hareket etti. Yusuf Kemal Beyle diğer arkadaşları vazifeye devam ile son işleri de gördükten sonra Adana'dan ayrıldılar. Babikyan'la İstanbulda buluşup vesikalara dayanan müşahede ve kanaatlerini müşterek rapor halinde Meclise sunmak üzere tanzim ederlerken, Babikyanın ani bir kalp krizi ile vefat etmesi sonucunda müşterek raporun imzalanıp Meclise sunulmasına imkân kalmamıştır. Yusuf Kemal beyin tek başına imzalayıp, Meclise takdim ettiği raporu, vaktin Hükümeti Mecliste alenen okunup zapta geçmesini siyasetine uygun görmediğinden, sadece raporun Meclisin ittilaına arz edilmesine karar verilmiştir.

TAHKİK HEYETİNİN NEŞREDİLMEYEN RAPORUNDA NELER VAR?

Bu rapor niçin neşredilmedi? Neden Mecliste okunmadı? Acaba raporda neler vardı? Bu hâdise bir Ermeni ihtilâli midir? Siyasî bir maksatla kasden mi çıkarılmıştır? Yoksa tahrik ve suitefehhümlerden mi zuhur etmiştir? Bu güne kadar raporun muhteviyatı resmen açıklanmamıştır. Aradan yarım asır geçtiği halde efkârı umumiye hâlâ bu rapor muhteviyatından haberdar edilmemiştir. Bilhassa vak'a ve hâdisenin içinde bulunmuş bir insan olarak cerayan eden vak'a ve hâdiseleri okuyucularımın gözleri önüne sermek ve bir kanaate ulaşmalarını sağla-

mak maksadiyle "Adana-Hazin" Vekaiyini tahkike gelen heyet başkanı Yusuf Kemal Beyden sonradan öğrendiğim hakikatları şöylece sıralıyorum. Dediler ki ;

1 — Hazin vak'adan önce Ermeni kilisesi defterinde, Ermeni nüfusunun miktarı hey'etimiz tarafından gizlice elde edilmiştir.

2 — Sigara kâğıtları üzerine konulan Ermeni arması ve etrafındaki işaretlerin ifade ettiği rumuzun yaşlı bir Ermeni papazının açıklaması ile ne olduğu öğrenilmiştir.

3 — HINÇAK komitesi hakkında yazılmış destanlar, mâniler Avrupada basılıp Türkiyeye gönderilen resimler, Ermeni kulübünde irat edilen nutuklar elde edilmiştir.

4 — Ermeni Ruhani reisi murahhas MUŞİ efendinin komiteciliği, Ermeni gençlerini nasıl teşvik edip harekete getirdiği tesbit edilmiş ve müşterek zapta geçirilmiştir.

5 — Vak'anın içine girip iki tarafı yatıştırmağa ve bir Ermeni kurşunu ile elinden yaralanan mert İskoçyalı İngiliz konsolosunun devletine verdiği ve birer suretini de dost devletlere gönderdiği sekiz sahifelik raporun bir nüshası da ele geçmiştir.

6 — Mersin'de, seyircileri tamamen Ermenilerden mürekkep tiyatroda, (Müslümanların Ermenileri tamamen kestiğini, içlerinden kral ailesine mensup bir Ermeni ailesinin nasılsa kurtulduğunu, sarp ve ıssız, insan ve kervan geçmeyen kuytu yerlerde saklandığını uzun seneler ve asırlardan sonra üreyip çoğaldıklarını, tekrar Ermeni milletinin kudret ve kuvveti ile meydana atıldıklarını) anlatan acıklı piyeslerle gençlerin milli hislerini galeyana getirdikleri, Tiyatronun hitamında Ermeni gençlerinin Mersin sokaklarında: (Yaşasın Ermeniler ve Ermenistan ve Ermeni Kralı) deyip bağıraşarak dolaştıkları da ayrıca tesbit edilmiştir.

7 — Kilise kaydına nazaran bir mahallede ikamet eden Ermeni nüfusunun adedi 30 iken, heyet'e sunulan listede 330 gösterilmiştir.

8 — Ermenilerin kesif bulunduğu yerden geçmekte olan Fatma isminde, müslüman bir Türk kadının peçesini kaldıran bir Ermeni gencinin (— Fatma, artık sen benim oldun. Aramızda ayrılık gayrılık kalmadı.) diyecek kadar müslümanların hislerini tahrik eden küstahlıkta bulunduğunun günü ve tarihi tesbit edilmiştir.

9 — Ermenilerin iddia ettikleri 20000 Ermeni telefatının asılsız ve çok mübalağaya kaçtığı, azami miktarın 1800 kişiyi tecavüz etmediği, Türklerin zayiatının da az olmayıp 600 kadar olduğu hakikate yakın kat'i bir rakamla tesbit edilmiştir.

10 — Yaşlı Ermenilerin "gidişattan endişe ettikleri, komitecilerin Ermeni milletini felâkete sürüklediklerini ısrarla anlattıkları ve sükûnete davet ettikleri halde Ermeni gençlerine söz geçiremedikleri, gençliğin önünde Ermeni komitecilerinin onları silâhla teçhiz ve ateş talimleri yaptırmakla cesaret telkin ederek fena yola sürükledikleri, Hazin vak'anın sebebinin Ermeni komitecilerinin tahriki ve hükümetin de gevşek davranıp hiçbir tedbir almadığı, ciddi bir hükümetin bu işin önüne geçebilir olduğu, Hükümeti vazifesini yapmadığı suçu ile şiddetle muaheze etmekte oldukları" tahkikat meyanında belirtilmiştir.

11 — Gökdereliyan Garabet efendi heyete verdiği ifade de: (Adanada Ermeniler iktisadi işleri tamamen ellerinde tutuyor. Sonradan gelip Adanaya yerleşen Araplar, bu işleri Ermenilerin elinden almak istediler ve bu sebeple bu hâdiseyi yarattılar. O kadar ki Türkleri bile araplaştırmak istediler. Türkler de böyle bir tehlike karşısındadır.) demektedir.

12 — İngiliz konsolosunun 8 sahifelik raporunun 7. sahifesinde şu kayıtlar vardır: Ermenilerin bu taşkın hareketlerini komitecilerin Ermeni Kulübünde açıkça irat ettikleri tahrikçi nutukların doğurduğu; müslümanların dinlerinin, namuslarının, ahlâklarının, millet ve devletlerinin mahvolmak üzere bulunduğu kanaatine sahip olan Ermenilerin bu hareketlerinin

müslüman halkta bu fikri yarattığı belirtildikten sonra. (Adananın nüfuzlu ve ileri gelenlerinden Abdülkadir Bağdadî başta olmak üzere Suriyeden gelen yerli Araplar da bu işin diğer tertipçileridir.) denilmekte ve Türklerin Ermeniler tarafından tahrik edildiği zikredilmektedir.

DİVANI HARP ve İDAMLAR
CEMAL BEYİN ADANA VALİLİĞİ :

Hükûmet tarafından Adana kuvve-i mürettebe kumandanlığına Miralay Mehmet Ali, Valiliğine de Cemal bey (Büyük Cemal paşa) tayin edilip vazifelerine başladılar. Müfettiş-i Umumi Ferik İsmail Fazıl paşanın riyaseti altında (Ali Fuat Cebesoyun Babası) Harp divanı kuruldu.

Bilfiil vak'aya silâhla iştirak edenler, çarpışmada yer alanlar tahkikat neticesi meydana çıkarılıp yavaş yavaş tevkif edildi.

İdam cezalarından işe başladılar. Bir sabah gözümüzü açtığımız zaman memleketin muhtelif kalabalık semtlerinde darağaçlarına asılmış insanların cesetleri ile karşılaştık. Abdioğlu çiftçilerinden Kibarlardan Mehmet efendi ve kardeşi 20 ye yakın Türk, Ermenilerden kasap Haçik kasap Misak dahil ve sekiz Ermeni idam edilmiş olup cesetleri sallanıyordu.

ERMENİ İDAMININ DURDURULMASI:

Vakadan haberdar edilen Ermeni patriği Babıâliyi tazyike başlayınca Ermeni idamı durduruldu. Türklerden 30 kadar insan asıldı. 300 den fazlası da ağır hapse mahkûm edildi. Mahkûmlar ceza müddetlerini doldurmak üzere Bodrum Kalesine nakledildiler. Bu arada İtidal Gazetesi sahibi İhsan Berut'a, Muharrirlerden İsmail Safa bey Şam'a sürüldü. Ermeni çadırlarının kurulduğu yere, evleri yanan Ermenilere çarçabuk mesken inşa edildi. Bir kaç ay sonra açıkta bir Ermeni kalmadı. İnşa edilen yeni binalara taşındılar ve Mahalleye de "Çarçabuk Mahallesi" adı kondu. Hâlâ bu ismi muhafaza etmektedir. Şehirde yanan, yıkılan yerler yapılırken bir taraftan Vali Cemal bey sık sık dâvetler tertip ediyor, Ermeni ve Türklerin ileri gelenlerini çağırıyor, birlikte yemek yeniliyor, sohbet ediliyor, bu suretle

geçmişi unutturmağa çalışıyordu. Cemal bey çok faal, genç, çalışkan, idareci olarak emsâli az bulunan bir Vali idi.

İlk Öğretmen mektebi olan binayı Ermeni Yetimlerine yatılı mektebi yaptırdı. Ne kadar Ermeni yetim çocuğu varsa buraya yerleştirdi. Irmağın karşı yakasındaki Ziraat mektebini, şimdiki Erkek Lisesini inşa ettirdi. Memlekette Hükümet otoritesini ve kanun korkusunu kuvvetle tesis etti. Âdi hırsızlık dahi azaldı. Arazimizi basıp sel altına alan SEYHAN nehrinin her iki tarafına yar başına kadar, 6 - 7 kilometre uzunluğunda set yaptırdı. Bilhassa şehri tehdidi altında bulunduran nehrin önüne Demir Köprüye kadar giden muazzam setti inşa ettirdi. Nehirlerden ovayı sulamak işlerini de ele aldı. Bir taraftan da gençliğe mevki veriyor ve onları memleket işleri ile yakından alâkadar ediyordu. Bu gençlerin arasında ben de vardım.

AZALIĞIM VE İDARECİLİĞİM :

Birinci olarak, beni maarif ilk tedrisat idare heyetine aza seçti. Maarif müfettişi Fuat bey (Rize Valisi, maslup Ziya Hurşit'in ağabeyisi) genç çalışkan, sözü sohbeti tatlı bir arkadaş idi. Birlikte hayli mesai sarfettik. İkinci vazifem Ziraat Odası azalığı oldu. Üçüncü vazifem Donanma cemiyeti idare heyeti azalığı idi. İttihat terakki cemiyeti kulüp reisi ulemadan Batumlu Hacı Osman Efendi, aynı zamanda Donanma cemiyeti reisi idi. Kendisi çalışanlara mevki veren bir zattı. Beni çok seviyordu. Verdiği vazifeleri dikkatle yerine getiriyordum. Kurban bayramında kesilmesi gereken kurban parasını Donanma cemiyetine vermek sureti ile dinen vacip olan bu vazifenin bu suretle de yerine getirilmesinin mümkün olduğunu yaymak ve kurban paralarını Donanma cemiyetine temin etmek hususunda ilk mektep öğretmenlerinden Vasıf efendi ile çarşı pazar dolaşıyorduk. Birgün halkla konuşmada bulunduğumuz bir sırada Ulu camiin Şark kapısı tarafındaki kalabalığın içine girip aynı fikri orada yayarken, karşımıza yobazlardan bir kaç hoca çıktı. Fikrimize itiraz ettiler. "Şer'an, Kurban bayramında kanın akması vaciptir. Aksi iddiada bulunmak dinin hilâfınadır" diyerek karşı geldiler. Vasıf bey cevabında dilinin yettiği kadar, siyasi birçok söz sarfettiği halde yobazları fikrinden çeviremedi. Nihayet Vasıf bey öfkelendi. sürçü lisan neticesi (Canım kan dökmek icap eder deyip duruyorsunuz. Bu işi ben bir fare kesmekle de yaparım.)

dedi ve kalabalıktan ayrıldık. Vasıf bey burada öfkesine kapılarak bir gaf yapmıştı. Tamiri de kolay değildi. Tekrar yanlarına dönüp de (bunun öfke ile söylenilmiş bir söz olduğunu, dine karşı hörmetten başka bir şeyin kalbimizden geçmediğini) söyleyemezdik. Yobazlar Vasıf beye bu sözleri söyletmekle haklı bir duruma geçmişti. Üstelik de, bizi dinsizlikle itham etmeleri de gayet kolay olmuştu.

CAMİYE ASILAN YAFTA ve BİR YANLIŞLIK :

Ertesi sabah Ulu Camiin kapısında imzasız bir yafta vardı ve külhanbeyi ağzı ile yazılmıştı. Yaftada hakkımızda küfrün türlüsü vardı. İler tutar bir yerimiz bırakılmamıştı. Yalnız hâdise kahramanlarından Vasıf'ın adı yanlışlıkla Asaf yazıldığından, işten haberdar olmıyan arkadaşımız avukat zavallı Asaf bu yaftaya çok kızmış ve üzülmüştü. Yaftayı söken polisler, derhal Vali Cemal beye ulaştırdılar. Asaf beyin yanında otururken bir polis geldi. (Cemal beyin nezdine çağırılıyorsunuz) dedi. Rahmetli Cemal paşa sert olduğu kadar da çok kibardı. Tatlı ve güler bir yüzle hüsnü kabul gösterdi, sigara uzattı. Sözü yaftaya getirdi. Azmimizden bir adım dahi geri dönmememizi, gittiğimiz yolun gayet dürüst ve vatanperverane yol olduğunu, bu yobazlarla daima mücadelenin mukadder bulunduğunu, bizim haklı onların haksız olduklarını söyledi ve (altta kalanın canı çıksın) diyerek beni bir hayli teşvik ve teselli etti.

Kabul ettiğim vazifelerin hiç birisi maaşlı veya ücretli olmayıp fahri idi.

Kethüda zade İbrahim beyin TECEDDÜT adıyla neşrettiği gazeteye de arada sırada yazılar yazıyordum.

"OSMANLI BANKASI KADAR OSMANLIYIM.."

Cemal bey Adanada iki seneye yakın kaldıktan sonra Bağdada Vali tayin edildi. Büyük bir kalabalık istasyonda kendisini teşyi etti. Az zaman içinde, memleketimize ifa ettiği hizmetler büyük olmuştur. Çok kudretli bir vali idi. Bir dediğini merkez tekrarlatamazdı. Genç, dinç, yeni bir iman ve aşkla işe sarılmıştı. Şimdiye kadar gelen ve giden valilerin en kudretli ve değerlisi olduğuna kaniim. Askerliğinin derecesini bilmem, fakat valiliği esnasında gösterdiği liyakat çok mükemmel idi. Cemal bey-

den sonra, İttihat ve Terakki cemiyetinin genç valilerinden Kayseri Mutasarrıfı Muammer bey Vali tayin edildi. Samimi, iyi konuşan 33/34 yaşında sevimli bir insandı. Oldukça da hatipdi. Yalnız kusuru, başında taşıdığı şıllık fesinin bir tarafa meyil ederek püskülünün yana sallanması idi. Memlekette İttihat ve Terakki fırkasına muhalif eski ittihatçıların kurucusu Miralay Sadık bey Hürriyet ve İtilâf fırkasını kurdu. Osmanlı Mebuslarından "Osmanlı Bankası kadar Osmanlıyım!" diyen Serfice Mebusu Boşo ve Kozmodi'lere de fırkasında yer verdi.

Boşo ve Kozmodiler Mebusan Meclisinde İttihak ve Terakki Hükümetine daima kafa tutan ve ağır sözler sarfeden kimselerdi. Bütün memleket bunları biliyordu. Fakat Hürriyet ve İtilâf fırkası kapısını sonuna kadar bu nevi insanlara açmıştı. Düşüncesi ve fikri ne olursa olsun araştırmadan fırkasına kaydediyordu.

İTALYAN İLÂNI HARBİ

Çok zaman geçmedi, Trablusgarp ve Bingazi'nin İtalyanlar tarafından işgali üzerine İtalyanlara harp ilân edildi.

Vali Muammer bey, Ermeni ve Türk eşrafını hükümet konağına dâvet etti. Büyük bir kalabalık salonda toplandı. Muammer bey kendisine mahsus kibar şivesi ile (Durumu ve Devletin İtalyanlarla harp halinde olduğunu, halkın işi ve gücü ile meşgul olmasını, havadislerin resmen ilân edileceğini, heyecan verici asılsız ve lüzumsuz sözlere kulak verilmemesini) beyandan sonra içtimaa son verdi. Trablusgarp muharebesi zor bir dâvâ idi. Mısır tariki ile sızan fedakâr zabitlerimizin başında Mustafa Kemal olmak üzere Bingazide bir cephe tesis edildi. İtalyanlarla çarpışmağa başlandı.

Hal böyle devam ederken İttihat -Terakki ve Hürriyet- İtilâf çekişmeleri kötü bir şekle girdi. İttihat Terakki Kabinesi çekilmeğe mecbur oldu. Yerine bitaraflardan eski bir devlet adamı Kâmil paşa kabinesi kuruldu. Nuredikyan isminde bir Ermeni de Hariciye nezaretine getirildi.

Kabine Rumelideki muallim orduyu (İttihatçı) deyip terhis etti. Yerleri doldurulmadan Balkan Harbi çıktı. Siyasete kendini kaptıran ordu, Particilik yüzünden vazifesini yapamadı.

Balkan Muharebesi çok hazin safhalar arz etti. Osmanlı İmparatorluğunun Avrupa kıtaasındaki mâmur ve değerli yerleri bir ay içinde elden çıktı. Bu beklenmeyen ani tehlike karşısında, endişe ve telâşımız son haddini buldu. Adana gençliği toplandı, içlerinden gönüllü toplamağa memur beş kişilik bir heyet seçti, bende bu heyette vazife aldım. İsmail Safa beyi gönüllü kumandanı seçtik. Harıl, harıl gönüllü toplamağa başladık. Az zaman içinde, giyimli kuşamlı, eli silâhlı, binden fazla gönüllüyü kumandanlariyle beraber yola çıkarmağa muvaffak olduk.

Bulgarlar 15 günde Çatalca'ya dayandılar, nerede ise İstanbula gireceklerdi. Güç belâ düşmanı burada durdurabildik. Parti kavgaları yine devam ediyordu. İttihatçıların tertip ettiği darbe-i Hükümet ile Kâmil paşa kabinesi sukut etti, Harbiye nazırı Nazım Paşa şehit düştü. Mahmut Şevket Paşa Sadrazam, Enver Paşa da Harbiye nazırı oldu.

Yukarda da söylediğim veçhile Selânik, Üsküp, Manastır, Yanya, İşkodra, Garbi Trakya gibi mamur vilâyet ve Şehirlerimizi kaybettik. Bunun acısını çıkarmak maksadı ile Harbiye Nazırı Enver paşa Orduyu gençleştirmek için yaşlı ve işe yaramayan mühim miktarda zabitanı ordudan çıkardı.

Almanyadan Liman Fon Sanders başkanlığında adedi epeyçe kalabalık bir heyete Ordunun yetiştirilmesi, talim ve terbiye edilmesi işi verildi.

İTTİHAT - TERAKKİ CEMİYETİNDE FİİLEN VAZİFE ALIŞIM ve MECLİS HAYATIMIN BAŞLAMASI :

Vilâyetimizde inikad eden İttihat Terakki fırkasının büyük İl kongresi tarafından Vilâyet merkezi İdare Heyetine seçildim. Aradan çok geçmeden 1913 Meclisi Umumi seçiminde Bahçe kazasından Meclisi Umumi azalığına intihap edildim. İsmail Safa ve Muhtar Fikri beyler de İçelden aza seçildiler. İlk Meclis hayatım bu tarihten itibaren başlar.

Şimdiki kız lisesinin üstündeki büyük salona sıralar ve kürsüler kondu. Meclis burada toplanıp müzakerelerini yapmaktaydı. Vali ve Meclis reisimiz Cafer Tayyar paşanın ağabeyi Miralay İsmail Hakkı bey ve Belediye reisimiz de Erkânıharp zabitlerinden Yanyalı Abdurrahman Sami beydi. (Bilâhare Tunceli Mebusu), Henüz vazifelerine başlamaları da çok olmamıştı. Umumi Meclisin ilk açılışını İsmail Hakkı bey yaptı.

1. CİHAN HARBİ, SEFERBERLİK İLÂNI VE NETİCELERİ :

Bir müddet sonra Saray Bosna'da, Avusturya Veliahdı Arşidük Fransua Ferdinanda Sırplar suikast yaparak zevcesi ile birlikte öldürdüler. Cihan Harbi artık emri vaki haline gelmişti. Akdenizde dolaşan Almanların Goben zırhlısı ile Breslav kruvazörü Çanakkaleden geçip İstanbula iltica etti. Bize düşen vazife bu harp filosunun toplarını çıkarıp bir tarafta muhafaza etmekti. Fakat aksine olarak biz, mal bulmuş Mağribi gibi satın aldığımızı, Goben zırhlısının Yavuz, Breslav'ın da Midilli ismini aldığını bütün cihana ilân ettik.

Filoda çalışan Alman personelinin de tamamını aynı zırhlılarda muhafaza ettik.

Hemen arkasından seferberlik ilân edildi. 20 sinden kırkına kadar herkes silâh altına alındı. Bu yüzden işler birdenbire durdu. Tarlaların sürülmesi, toprağın ekilmesi hayli azaldı. Mahsul fiatları müthiş düştü. Mahsulün yüzüne bakan olmadı. Hükümet Moratoryum ilân etmek mecburiyetinde kaldı.

Moratoryum ilânı iktisadi işleri büsbütün bozdu. Durgunluk had bir devreye girdi. Bu hal uzun aylar devam etti. İş, güç bir tarafa bırakıldı. Böyle ölçüsüz bir seferberliğin bizim gibi fakir bir milleti nasıl fena bir duruma düşüreceğini tasavvur edebilirsiniz. Herkes Askeri kıyafette, elinde silâh, sabah akşam talim görmekle meşguldü.

Silâhsız kısma ayrılanlar da kendilerine göre talim görmekte idiler. Hiç boş vakit yoktu. Kolu kırmızı kanun çavuşları vızır vızır, caddeleri, kahvehaneleri dolaşmakta, sivil kıyafette olanlardan mezun olduğuna dair vesikası bulunmıyanları derhal merkez kumandanlığına sevkediyorlardı.

Bu şekilde işin fenaya gittiğini anlıyan hükümet nihayet çiftçileri nakdi bedel vermek sureti ile kısmen terhis etmeği kabul etti. Bu sırada 50 altın lirayı bulmak da kolay değildi. Bin müşkülâtla tedarik edip terhis olundum. Tanınmış çiftçilerimizden Karadayı İsmail Efendi, susam'ının okkasını 30 paraya satıp bedelini verebildiğinden pek memnundu. Bir ve iki liraya beğendiğiniz sığırı almak mümkündü. Her mal yok pahasına gidiyordu. Parası olanlar da sarfetmekten korkuyor, istikbalin ne getireceği malûm olmadığından, gergin sinirlerle elde tüfek yarını bekliyordu.

Bütün bu hâdiseler altı yıl gibi kısa bir zaman içerisinde vukua geldi. Yani 24 Temmuz 1324 tarihinden, 20 Temmuz 1330 tarihine kadar hâdiseler süratle birbirini takip etti.

Almanların Belçikayı tepeliyerek dev adımlarla Garp cephesinde Fransızlara yüklenmesi, Verdün kalesini muhasaraya alması, ruhumuzda her gün bir heyecan yaratıyordu.

Almanların zaferine, büyük küçük çok memnun oluyorduk. Nedense onların zaferine bizim zaferimiz gibi seviniyorduk. Alman ordularının ileri hareketleri Marn'da durakladığı, Rusların Alman topraklarını çiğneyerek Berlin üzerine hücum ettiği Garp cephesinden hayli kuvvet alınarak, Mareşal Hindenburgun emrine verilmesi günlerinde Goben Zırhlısının Amirali Şoşon Paşa, filosu ile Karadenizde dolaşıyordu. Bazı Rus gemilerini, Rus sahillerini bombardıman etmesi, nihayet Osmanlı devletini bu meşum harbin bataklığına sürükledi.

Bu kadar hazırlık ve bu kadar fedakârlığa katlanmamızı icap ettiren saikin ne olduğunu bilen yoktu.

Gnl. LİMAN FON SANDERS OSMANLI ORDUSUNUN BAŞINDA :

İtalyanlar, Alman ittifakından ayrılıp İtilaf devletlerinin safına girdiler. Dört sene devam eden harpte döktüğümüz kan, verdiğimiz zayiat, maddi ve manevi kayıplar tasavvurun üstündedir. Çanakkale muharebesi, bir çok yüksek tahsilli, güzide, yetişkin binlerce yavrumuzu yedi bitirdi. Muhtelif cephelerde açtığımız savaşlar hep aleyhimizde neticelendi. Askeri ıslahatımızın başında gelen Liman Fon Sanders paşanın hatıralarını okurlarımın dikkatle okumalarını ve cehaletimizin ibret levhalarını gözden geçirmelerini tavsiye ederim. (1)

Liman paşa Almandır. Almanların menfaatını bütün menfaatların üstünde tutan bir adamdır. Türk ordusunun başına geçirilmiş, bütün emir ve kumanda eline verilmişti. Enver paşa askerlikten ziyade komitecilikde şöhreti olan bir zattı. O da Başkumandandı. Hesaba kitaba sığmayan çılgınlığın her türlüsünü yapmıştır.

---

(1) B.M.M. Kütüphanesinde Türkçeye tercüme edilmiş kopyası vardır.

1328 yılı Balkan muharebesine, (Adanadan gönüllü toplayıp Çatalcaya sevk eden heyet : 1 — Sağda Zeki Ener, 2 — Damar (Zamir) Arıkoğlu, 3 — Karahüseyinzade Mustafa, 4 — Gönüllüler kumandanı İsmail Safa, 5 — Debağzade Ragıb, 6 — Küçük Mustafa beyler.

ENVER PAŞANIN HATALARI

Liman Fon Sanders paşa hatıratında Enver paşanın hataları hakkında diyorki: "— Kendi memleketini müdafaadan aciz bir durumda iken itirazıma rağmen Galiçyaya bir kolordu gönderdi. Bu kolorduyu teşkil eden efrat ve zabitan Türkiyenin seçkin askerleri idi. İkinci bir kolordu hazırlamakta iken mecburen Alman genel kurmay başkanlığına keyfiyeti bildirdim. (Yakınlarda Çanakkaleye düşmanların hücum etmek ihtimali vardır. Bu defada seçilip Galiçyaya gönderilmek istenilen kuvvet elimizden çıkarsa, Çanakkale müdafaasını yapmakta acze uğrarız. Bu ikinci kolordunun gönderilmemesini Enver Paşaya bildirmenizi rica ederim) dedim. Bunun üzerine ancak Enver paşa hazırlanan bu ikinci kolorduyu göndermekten sarfınazar etmiştir. Aradan da çok geçmeden Çanakkale taarruzu başladı.

"Hatalarından birisi de Şarkta Kafkas cephesinde 90000 askeri Ruslar üzerine taarruza geçirmekle yaptığı büyük hatadır. Geri nakliyat teşkilâtımız yok iken, askerlerin iaşesini temin etmekten aciz iken ve kışta kıyamette böyle bir taarruza girişmeği askerlik san'atı kabul etmez. Mani olmak için çok uğraştım, muvaffak olamadım. 90.000 kişilik kuvvet bu taarruz hareketinde yüksek dağların kayaları ve amansız kışın buzları kar ve tipisi altında mahvolup gitti. Ancak 10000 kişi avdet edebilmiştir.

Üçüncü hatası, Mısıra taarruz ve Kanal seferi. Bu da kötü bir hareketti. Karşısında İngilizlerin kuvvetli filosu ve Mısır Ordusu varken böyle bir teşebbüse girişmenin yanlış bir hareket olduğunu söyledim. Söz dinletemedim. Kanal harbine giden kuvvet perişan olmuş ve büyük zayiata uğramıştır.

4. üncü hata : Kutûlemmare'de elde edilen zafer üzerine düşmanı Basra körfezine kadar takip etmesi icap ederken, ordu hareketsiz kalmış, İngilizlerin tekrar derlenip toplanmalarına meydan verilmiştir. Bu hakikatı da Enver paşaya anlatamadım. Neticede Bağdad ve Havalisi elden çıktı.

5. inci Hata: Suriye ve Filistin cephesinde harp askerî düşüncelerle idare edilmedi, şehir ve mevki muharebeleri üzerine tesis edildi. Şehir tahliye edip çekilmek, en muvafık yerde muharebeyi kabul etmek büsbütün unutuldu. Filân mevkii tahliye etmek siyaseten zararlıdır. çekilmek doğru değildir mütalâasiyle harbe devam edildi. Muhit tamamiyle aleyhimizde, Fırkalar kü-

çülerek tabur derecesine düşmüş, askerler aç, beygirlerde topları çekecek takat kalmamıştı. Ordu bu halde iken Enver paşa durmadan bu perişan askere taarruz emri veriyordu. Neticenin ne olduğunu anlatmaya hacet yoktur. Hülâsa etmek lâzım gelirse bu harpte israf edilen Türk askerlerinin sayısını harp tarihi bu ana kadar kaydetmemiştir."

SUÇLU KİM?

Türk askerinin Galiçyaya yardıma gönderilmesi, Mısır kanalında, Kafkasya'da cephe açması mağlubiyete yüz tutan Alman yükünün bir kısmını üzerimize çekmek ve nisbeten cephelerini hafifletmek maksadiyle yapıldığını biliyoruz ve böyle zannetmekteyiz. Halbuki beş sene Türk Hükümetinin askeri işlerinde mühim rol oynamış Liman Paşanın hatıratını, serdettiği fikir ve mütalaalarını okuduktan sonra insan hayretten hayrete düşmekten kendini alamıyor.

Hakikat olan bir şey varsa :

Birinci Dünya Harbine girmekte hiç bir menfaatımız yoktu. Balkan harbi bize iyi bir ders olmalı ve karşımızda ibret levhası olarak durmalı idi. Bütün bu tecrübeler yanlış yoldan gitmelerine mani olamamıştır. Basiret sahibi bir hükümet adamı Harbin altı ayda biteceğini değil, hiç olmazsa 4 - 5 sene uzama ihtimalini de dikkate almalıydı. Böyle bir ihtimale göre ölçülü hareket etmek, kuvvet kaynaklarımızı kurutmamak icabederdi. Maatteessüf fena bir mirasyedi gibi hareket edildi. İdare makinesi çok bozuk çalıştı. Açlık sefalet, insan zayiatı bünyemizi sarstı. Memleketi perişan etti. Suiistimal açık ve elle tutulur. hale geldi. Firarî toplamak için köylere giden jandarmalar insan yerine para topladı. Son zamanlarda artık öyle bir hal meydana geldi ki (Yanan bir binadan ne kurtarırsam kârdır) düsturu hâkim olmuştu. O zaman toprak mahsulü üzerine Âşâr, usulü vardı. Vergi Mültezimler vasıtası ile alınırdı. Harp dolayısiyle Mültezim ortada kalmadı. Hükümetin zahireye çok ihtiyacı olduğundan memurları vasıtası ile aynen cibayete başladı. Bu işe tayin edilen memurların pek azı müstesna birkaç ay içinde zengin oldular. Çiftçi ile uzlaşan bu insanlar devletin hazinesini, vergisini yağma ediyorlardı. Ben bu harbin felâket tarihini yazmak istemiyorum. Çanakkale boğazından geçerek Hükümetimize iltica eden iki harp gemisinin başımıza ne büyük belâ-

lar getirdiğini, koca Osmanlı imparatorluğunu nasıl yıktığını hatırlatmak istiyorum. Kayıplarımız büyüktür. O kadar ki burada yazmakla bitmez.

HESAPSIZ İŞLERİN ACI NETİCELERİ :

Donanma cemiyetinde uykumu ve rahatımı bir tarafa bırakarak senelerce çalışmamın neticesi bir anda sıfıra indi. Mübayaa ettiğimiz İngiltere'den Reşat ve Amerikada diğer bir devletten satın aldığımız 32 - 33 bin tonluk Sultan Osman dritnotlarına altı milyon altın lira ödemiştik. Bunlar tam yurda geleceklerken harbe girdik. Her ikisi de İngilizler tarafından zabt edildi. Bu parayı toplamak için fakir milletimizin gösterdiği hamiyet menkibeleri anlatmakla bitmez. Balkan Harbinin Yunanlılar lehine neticelenmesinin başlıca sebebi, Averof zırhlısıdır. Bu acı hadiseden aldığımız ders ile milletin hamiyeti kabarmış ve dört eli ile bu işe sarılmıştı. Bütün emeklerimiz çok yazıkki boşa gitti. Devlet teşkilâtının başında bulunanların ileriyi görememeleri ve bilgisizlikleri yüzünden büyük felâkete uğradık. Nüfusumuz kadın, çocuk, ihtiyarlardan ibaret hale geldi.. Ahlâkımız bozuldu, koca imparatorluk dağıldı.

İttihat Terakki Fırkasının ileri gelen erkânının namuslu, dürüst, vatansever, paraya mala değer vermeyen insanlar olduğuna zerre kadar şüphem yoktur. Fakat, Devleti idare etmeğe bu evsaf kâfi gelmiyordu. İçlerinde yetişmiş, tecrübeli, uzağı görür devlet adamları yoktu. İyi niyetlerine, temiz ahlâklarına rağmen beğenmediğimiz Sultan Hamit'in bıraktığı koca imparatorluğu ne hale getirdiler. Sonunda da memleketi terk edip gizlice uzaklaştılar. Affedilmez hatalarının başında, gayesiz ve maksatsız dünya harbine girmeleridir. Anlaşılıyorki bu zevat, ne milleti, ne memleketi ve ne de Harbin ne demek olduğunu bilmiyorlardı. Bilhassa "küçük zayıf bir devletin dev gibi büyük devletlerle herhangi bir şekilde kâğıt üzerinde muahedelere bağlanması, eşit bir muamele görmesini temin edemez" düsturundan bile haberdar değillerdi. Herhangi bir mecburiyet olmadığı halde, harp gibi korkunç ve milleti çöküntüye götüren, gayesiz bir maceraya atılmanın mücbir sebepleri bugüne kadar meçhul kalmış bir muammadır.

HARBE GİRMESEYDİK NE OLABİLİRDİ?

Asırlarca bekçiliğini yaptığımız Irak ve Hicaz petrollerinin getirdiği servet bugün dünyanın gözlerini kamaştırıyor. Bunların hepsi bizimdi. Denilebilir ki biz harbe girmemiş olsaydık dahi bu yerler bizden ayrılacaktı. Bu mütalâaya bir an için evet desek bile, iddia ediyorum ki, harp sonu hesap devresinde, hiç harbe girmemiş, zinde ordusu ile ayakta duran Osmanlı devletini, muharebeden bitkin çıkan devletlerin gelişi güzel, tazyik edeceklerini düşünmek abestir. Bizden ayrılan ve istiklâllerini temin eden bu gibi devletlerin meydana gelmesi bir emrivaki haline girse idi dahi bu muazzam petrol kaynaklarında mühimce bir hisse sahibi olmaktan kimse bizi menedemezdi. İkinci kazancımız: Hesapsız can ve mal kaybımız olmıyacaktı. Üçüncü kazancımız ise, sınırlarımız bugünkü gibi dar ve sıkışık olmazdı. Dördüncü kazancımız: Yunan ordusunun ölçüye sığmaz insafsız tahribatına memleketimiz maruz kalmazdı. Beşinci kazancımız; nüfus adedimiz bugünkü sayımızın çok üstünde olurdu. Velhasıl bunun gibi daha hesapsız kazançlarımız olacak idi. Harbin sonunda topyekûn bütün varlığımız tehlikeye girdi. Ağır yaralı Türk milletinin canla başla gayreti, milli mücadeleye ihtiyar, genç, ve kadınlarımızın dört elle sarılması, eşsiz genç kumandan ve büyük devlet adamı Mustafa Kemalin rütbe ve nişanını atarak milletin başına geçmesi, hür ve müstakil milletler arasına yükselmemize sebep oldu. Yoksa halimiz perişan ve bütün varlığımız sıfır olurdu. Devletin idaresini eline alan insanların uzağı görmeleri, milletinin menfaatının nerede olduğunu bilmeleri günlük politikadan ziyade içte ve dışta, devletin gideceği yolu isabetle tayin etmeleri, maceranın millet hesabına affedilmez bir günâh olduğunu asla unutmamaları, gayesi selâmet olan yollarda tehlikesiz merhaleler kat'etmek ödevinde olduklarını idrak etmeleri gerektir. Osmanlı imparatorluğunun müşkül devirlerinde zaman zaman büyük devlet adamları çıkmıştır. Memleketi derlemiş toplamış, düzenli bir hale getirmiş ise de ömrü vefa etmediğinden haleflerinin bilgisizliği devleti yine çıkmaza sokmuştur. Türk milletinin kabiliyet ve mayasında, büyük devlet adamı yetiştirmek hassası vardır. Teessüf olunur ki büyük devlet adamı evsafından yoksun, haris ve cüretli bir takım insanların iş başına gelmeleri, kıskançlık saikası ile büyük devlet adamlarının yetişmesini önlemeleri her zaman gö-

rülmektedir. Biraz yükselmek istidadı gösterenleri nefes alamaz duruma sokmaktadırlar. Bu gibi insafsız politikacıların şerrinden memleketin masun kalmasını yürekten temenni ederim.

HARP SONLARINA DOĞRU ADANA ve ÜZÜCÜ MANZARALAR :

Ermenilerin Suriyeye nakli, Adana Vilâyetimizi tam takır bir boşluk haline getirdi. Çarşı, mağaza, san'atkâr namına bir şey kalmadı. Dükkânlar ve iş yerleri kapandı. Kalaycı, lehimci yokluğu bile müşküllerimizin başına geçti. İttihat Terakki cemiyetinin himayesi altında açılması kararlaştırılan çırak mektebinin tesisini bizzat üzerime aldım. Ermeni kilisesi avlusunun münasip bir yerinde mektep açıldı. Merhum Danyal hoca tedrisatına ve diğer san'atkârlar da askerlik hizmetini gören kimselerden kumandanlarının müsaadeleri ile temin edildi. Topladığımız Türk çocukları az zaman içinde kalaycılığı, lehimciliği, tenekeciliği öğrendiler. Bir taraftan öğrenenleri mezun ediyor, diğer taraftan yenileri alınıyordu. Bu minval üzere çalışma sonunda mümkün mertebe memleketin bu küçük fakat lüzumlu san'at erbabı çoğaldı ve ihtiyacı karşıladı.

Memleket çok perişan bir hale girmişti. Açlık, sefalet, maneviyat bozukluğu, fırınların önündeki mahşeri kalabalık, vesika ile verilen çamur gibi ekmeği almak için millet birbirine giriyor, ele geçiremiyenlerin feryadı, açlıktan bayılanlar, tabii bir hale geliyordu. Ekmek dilenenlerin had ve hesabı yoktu. Sokaklar aç ve sefillerin evi olmuştu. Buna bir de İngilizlerin Akdeniz donanmasına mensup bir deniz tayyaresinin tasallutu inzimam etti. Ara sıra şehrin merkezi üzerinde bir hayli döner dolaşır ve bombasını atıp giderdi. İlk bombayı Hasanağa mahallesine attı. Bir fukaranın evini yıktı ve merkebini öldürdü. İkinci bombası, şimdiki erkek lisesine (o vakit muallim mektebi idi) attı. Çok feci oldu. Üç masum öğrenci bu bomba sebebiyle şehit oldular. Bu feci manzarayı yakından gören bir baba, beş yaşındaki oğluna, bomba parçası elinde, gözleri yaşlı şöyle nasihat ediyordu. (— Oğlum Abdülbari. Elimde tuttuğum canavar dişine benzeyen şu parça üç masumun şehadetine sebeb olmuştur. Hayatın boyunca intikam almağı unutma.)

Öğrencilerin şehit düştüğü yere bu sözler levha halinde asılmıştır. Ölen talebeden birisinin cesedi yanındaki bir ağaca yapış-

mıştır. Mektep idaresi tarafından bu acının hatırası olarak da bu ağaca şöyle bir levha konmuştur:

(Ey Türk Oğlu. Bu ağacın saye-i matemdarında açılan vahşi çukura kalp gözü ile bak... Düşmanın savurduğu ateş ve bomba yağmurları altında mekteplerinden koşarak bu ağacın yeşil kolları arasına atılan yetimcikler ve muallimleri burada yaralandılar.. Şehit oldular. Unutma.. Öcünü al.. 15/Temmuz/1333. imza: Cemal)

Bir defasında büyük Cemal paşanın Adana istasyonundan Suriyeye hareket eden tren katarına bu tayyare hücum etti. Müteaddit bombalar attı ise de hiç birisini isabet ettiremedi. Bir defa da benim başıma geldi. Güz aylarından birgün ikindiye doğru Adana istasyonundan İstanbula trenimiz hareket halinde iken Mersin tarafından alçaktan uçarak birdenbire İstasyon binasının üzerinde görülen deniz tayyaresi binaya bir bomba savurdu. Muallim Vasıf bey de yanımda idi. Tayyareyi görür görmez hemen yere yattık. Bomba istasyonun kuzeyine bizden 30 metre ilerde vagonların bulunduğu yere düştü. Cana mala zararı dokunmadı. Fakat hepimizin sinirini bozdu. O zamanın tayyarelerinin attığı bomba şimdikilerine nazaran önemsiz, tehlikesi mahdut olduğu halde tayyarenin sesi koca bir şehri heyecana getiriyor, allak bullak ediyordu. Durmadan şehir halkını rahatsız eden bu tayyarenin izacını önlemek ve bir de halkın maneviyatını yükseltmek üzere, mahallin askeri kumandanı DİLBER sekisinin yüksekce tepesine bir Cebel topu yerleştirdi. Aynı deniz tayyaresi üzerinden geçip bomba atmağa yeltendiği zaman topun başında bulunan nişangâhı ayarlayıp yaradana sığınarak mehmetçiğin savurduğu bir şarapnel mermisi tayyareye isabet ederek şehrin yakınında arap uşaklarının oturduğu YALMANLI köyü cıvarına düşürdü. Üzerine hücum eden köylüler, pilotlarını kıskıvrak bağlayıp silâhtan tecrit ve tayyarenin muhafazasını temin ederlerken yetişen jandarma ve polisler esirleri ve tayyarenin enkazını teslim aldılar.

CİHAN HARBİNİN SONU :

1914 tarihinde başlamış olan birinci Cihan Harbi, mensup olduğumuz taraf bakımından hayırlı geçmedi, Manen ve maddeten yıpranmış ve kuvvetleri zaafa uğramış olan Türk devleti Su-

riye ve Filistinden ordularını çekmek mecburiyetinde kaldı. Yıldırım Orduları Kumandanı General Mustafa Kemal muhitin hıyaneti karşısında askerlerini Halep'ten Çukurovaya nakletti. Karargâhını da Adana şehrinin batısında Hacı Seyit efendinin yazlık sayfiyesi olan bağına kurdu. Milyonlarca cana ve milyarlarca servetin ziyaına sebep olan Harp faciası, bizim için çok elim bir akıbetle sona erdi. Geçen Dört harp yılında Ordumuz çarpıştığı cephelerde, adet ve vasıtası daima kat kat üstün düşman ordularına karşı şan ve şerefle harbe devam etti.

MONDROS MÜTAREKESİ :

Bu müşkül kahramanlık imtihanında bilhassa Çanakkalede parlak bir menkibe ve mefharet göstermiş olmasına rağmen 1334 yılı ekiminin 30 uncu günü MONDROS Limanında İngilizlerin AGAMEMNON Zırhlısında murahhasımızla itilâf devletleri namına hareket eden Amiral Galtrop arasında malûm olan mütarekename imzalandı. Mütarekename muhteviyatına nazaran 31 ekimden itibaren Osmanlı hükümeti ile itilâf devletleri arasında çarpışma duracaktı. Yalnız, Toros tünelleri ve Karadenize geçmesini temin için Çanakkale ve Karadeniz istihkâmları itilâf devletleri tarafından işgal edilecek ve Osmanlı İmparatorluğu aksamından olup o sırada bizimle doğrudan doğruya teması ve irtibatı kesilen Irak, Suriye, Filistin, Hicaz, Yemen ve Trablus'daki kıtaatımız teslim edilecekti. Kafkasyadaki kıtaatımız da 93 hududunun gerisine çekilecekti.

MUSTAFA KEMAL ve
İLK MUKAVEMET FİKRİ :

Bu şekilde imzalanan mütarekenin maddeleri ağır şartlar ihtiva ettiğinden Mustafa Kemal Paşa Adana'nın ileri gelenlerini ve söz sahibi kimselerini nezdine dâvet ederek (durumu iyi görmediğini, itilâf devletleri ile akdedilen mütareke hükümlerine itilâf devletlerinin riayet etmiyeceklerini, daha ağır şartlar altında memleketi ezeceklerini, bu yüzden büyük felâkete maruz kalan memleketlerden birisi olan Adana'nın büyük zayiata uğrayacağını, şimdiden işgal kuvvetlerine karşı koymak ve hazırlıkta bulunmak için aralarında bir teşkilât kurmalarını, münasip yerlerde siper kazmalarını, lâzım gelen silâh ve malzeme-

nin tarafından temin edileceğini) istikbali görür gibi anlattı. Çok yazıkki o zamanın zihniyeti ve harp bıkkınlığı halkı çok durgun ve hareketsiz bir hale getirmişti. Harbin meydana getirdiği 4 senelik ıztırap ve elemden memleket bitkin bir hale gelmişti. Kimsede bu doğru sözü dinleyecek takat ve kuvvet yoktu. Yüreği maddi ve manevi iztırablarla dolu canından bıkmış bu kütleyi harekete getirmek kolay değildi. Paşanın tavsiyesine rağmen bir faaliyet gözükmedi. Anadolunun geçit yeri ve yol uğrağı olan Çukurova; Suriyenin, Filistinin, Irakın, Kanal seferlerinin bütün ağırlığını harp boyunca omuzunda taşımıştı. Bu cephelere yakın olması yüzünden mahsulü tarlada yok pahasına elinden alınıyor, 17 - 18 yaşındaki çocukları dahi cepheye gönderiliyordu. İhtiyarlardan teşekkül eden silâhlı Milis kuvvetleri İskenderun sahillerinde nöbet tutuyordu. Hergün İtalyanlar tarafından işgal edileceği havadisi İngiliz tayyarelerinin vızır vızır dolaşarak şehiri ikide bir rahatsız etmesi ve harpte şehit veren ana ve babaların gözleri yaşlı matemli sokaklarda dolaşması, halkın maneviyatını bozmuş canından bezdirmişti. Bu durum içinde hiç kimsede memleketin müdafaasını düşünecek takat yoktu ve hem de zamanı gelmemişti.

Bu suretle Paşanın ısrarı, tesirini gösteremedi. Zaten arası çok sürmedi, paşa İstanbula çağırıldı. Bir daha da dönmedi.

ADANANIN İŞGALİ :

Adananın ilk işgali 25 Kasım 1918 tarihinde başlamıştır. Fransız Albayı Raymond bu tarihte maiyetinde bir hayli zabıtanla Adana'ya geldi. Murat palas (Cumhuriyet) otelinè yerleşti. Birkaç gün sonra Vali Nazım beyi (Erzurum mebusu Aziz Akyürek'in ağabeyi) Vilâyet makamında ziyarete gidip Fransız askerleri tarafından Adana'nın işgal edileceğini, bazı resmi dairelerin tahliyesini, bakiye Türk askerlerinin hemen çekilmesini istemiş; memlekette koyu ittihatçı tanınan İsmail Safa, Muhtar Fikri (Mersin Mebusu) Küçük Mustafa (İttihat Terakki'nin kâtibi mesul vekili) beyler ve ben'im Adanayı terk etmemizi talepleri arasında zikretmiştir.

ADANA'DAN ÇIKARILMAMIZ TEŞEBBÜSÜ :

Vali Nazım bey ismi geçen arkadaşları ve beni nezdine dâvet etti. Fransız kumandanının sözlerini aynen naklettikten son-

ra memleketi terketmemizin şahıslarımız hakkında hayırlı olacağını ve kendisinin de ayrılmak üzere bulunduğunu ilâve etti. Şahıslarımızın bahis mevzuu olmasından ziyade, Fransızların memleketi işgal havadisi bizi çok müteessir etti. Nazım beye verdiğimiz cevapta: (Bizler bir arada vaziyeti mütalâa ettikten sonra kararımızı bildireceğimizi) söyliyerek nezdinden ayrıldık. İttihat Terakki Kulübünde toplandık, vaziyeti gözden geçirdik. Memleketten uzak kalmanın hiç bir faydası olmadığını, Türkiyenin her tarafının bugünlerde karanlık içinde yüzdüğünü, doğru dürüst temiz insanlar olduğumuzu, durumun biraz daha inkişafına kadar memleketten uzaklaşmanın muvafık olamıyacağı kanaatine vardık. Bir iki gün düşündükten sonra kat'i karara varılması mütalâası ile birbirimizden ayrıldık.

İki gün gün sonra Muhtar Fikri ve İsmail Safa arkadaşlarımız memleketi terketmeğe karar verdiklerini bildirdiler. Küçük Mustafa gitmiyordu. Ben de kalmağa karar verdim. Her iki arkadaşımız da memleketi terkedip uzaklaştılar. Bir taraftan da Türk askerlerinin son kafilesi resmî daireleri boşaltarak yavaş yavaş bizden ayrılıyordu.

İNGİLİZLERİN HAYRET VERİCİ BİR HAREKETİ ve İŞGAL DEVLETLERİNİN MÜTAREKE PRENSİPLERİNİ ÇİĞNEMELERİ :

Bu sırada iki İngiliz subayı geldi. 15 Kasım 1918 tarihinde Dilberler sekisinde şarapnel mermisi ile düşürülen İngiliz Tayyaresinin faili askerleri talep ettiler. Cezalandırmak kararı ile araştırmağa başladılar. Yalmanlı köyüne kadar gittiler. Bizzat tahkikata giriştiler. Tecziye edecekleri Mehmetçik çoktan Adana'yı terkettiğinden bir netice elde edemediler. İngilizlerin bu acaip hareketi memleket halkını derin düşüncelere garketti. Harp halinde bir milletin açık ve müdafaasız şehrini durmadan bombalayan can ve mal kaybına sebep olan uçak hakkında her türlü tedbiri almak bir milletin sarih hakkı iken, karşımızdaki düşmanların hak tanımadıklarını ve aleyhimizde tasarladıkları muamelenin ağırlığını bu hareketleri ile ölçmek mümkün oldu. Artık Osmanlı devleti namında bir şey tanımadıklarını, devletler hukukuna ehemmiyet vermediklerini gösterdikleri şu acaip zihniyetten anlamak çok kolaydır. Vilson prensiplerini ayaklar altında çiğneyen düşmanlarımız, Adana'yı, Maraş'ı Antebi, Ur-

fayı, Mersini, Fransızlara vermişlerdi. Mütarekenin 6 ncı maddesi Toros dağları tünellerinin işgalini âmirdi. Şehirler kat'iyen mevzuubahis olmamıştı. Bu maddeye istinaden güzel şehirlerimizi işgale başladılar. Albay Raymond'un kumandasında bulunan Fransız askerlerinin içinde mühim Ermeni gönüllüleri vardı. Suriyeye sevkedilen Ermeni muhacirleri mütarekenin imzalanmasından sonra kafile halinde Adanaya dönmüşlerdi. Bunların bir çoğu Halep'te, Şam'da, Beyrut'ta bulunuyorlardı. İlk fırsatta memleket doldurdular. Albay Raymond'un askerleri 21 Aralık 1918 tarihinde Adana'yı ikindi üzeri işgal etti. Kliselerin çanları durmadan çalıyordu. Ermeni evleri, dükkânları, çarşı ve pazar, itilaf devletleri ve Ermeni bayrakları ile donatıldı. Yer yer Türk bayrağı yırtıldı. Gece fener alayları tertip edildi. Taşkınlık, son haddini bulmuştu. Hakkımızda en hafif kelime (Kahrolsun Türkler) idi. Daha bir çok kaleme sığmayacak küfürlerle, ortalığı çın çın çınlatıyorlardı.

Türk Halkı serseme döndü. Ne yapacağını bilmiyordu. Hepsi evine çekilmiş neticeyi bekliyordu. Yahut bir arkadaşının evine gidip başbaşa vaziyeti mütalaaya çalışıyordu. Hangi vaziyet? bir tek kelime bile konuşamıyorlardı. Sık sık acı sigaranın birini bırakıp birini yakıyorlardı

Vali Nazım bey mahallelere adam gönderiyor, Ermeni çılgınlığı karşısında Türklerin vakarlarını muhafaza etmelerini, hâdiseye mahal vermemelerini şiddetle tavsiye ediyordu. Keyfiyeti merkeze yazdığını da ayrıca bildiriyordu. Haftalarca Türkler böyle acı günler yaşadılar. Mustafa Kemal'in öğütleri, şimdi kafamıza dank demişti. Ama ne çare iş işten geçmişti. Vaziyetin ağırlığını, başımızda dolaşan felâketin büyüklüğünü anladık. Halas çarelerini konuşmak üzere, Hacı bey Zade Kadri beyin oğlu Tevfik beyin evinde büyük bir toplantı yapıldı. Hemen memleketin belli başlı itilâfcısı, ittihatçısı, ve bitaraflardan müteşekkil keyfiyet itibariyle değerli zatlar bir araya toplandılar. Ben de içlerinde bulunuyordum. Çeşit çeşit mütalâalar serdedildi. Hepsi can çekişen bir hastanın tazallümünden başka bir şey değildi. Verilen karar Padişahımız efendimiz hazretlerine Adana'yı işgalden kurtarmak telgrafı idi. İmzalandı ve çekildi.

Gün geçtikçe durum fenalaşıyordu. Halep, Adana, Toros tünelleri demiryolunun yakın yerlerinde, Fransız askeri elbisesi ile Ermeni komitacılar, fırsat buldukça Türkleri soymağa ve

öldürmeğe başladılar. Bu kötü havadisler, her tarafa yayılmaktaydı.

Ermeni muhacir akınının ardı ve arkası kesilmiyordu. Memleket sıkıştıkça sıkışıyor, asayiş daha beter bozuluyordu. Her ev kendi canının kaygusuna kapılmıştı. Türk hükümetinin hiç bir nüfuz ve kudreti kalmadı. Klikya Umum işgal kumandanı General DOFYÖ geldi. Kolonel administratör Bramon Vali vazifesini eline aldı. Kolonel Norman işgal mıntıkasının Umum Jandarma müfettişi ve guvernör selâhiyeti ile işe başladı. Kaptan Lopi Adana merkez jandarmasını tensika memur edildi. Günler aylar geçtikçe Türk devleti tarihe karışmak üzere ilerliyordu. İttihat Terakki Cemiyetinin ilk okul binası, Turan mektebi, Ermeni muhacirleri tarafından yağma edildi ve içine bir sürü Ermeni aile yerleştirildi. Pamukçuzade Aziz beyin (5) yaşındaki kızı bazı Fransız askerleri yoldan geçerken, balkondan tükürmüş, Ceza olarak babası Aziz beyden 5000 lira talep edildi. (1) 24 saatte bu cezayı ödemezse, bütün ailesi ile birlikte Klikya hududu haricine çıkarılacağı kesin olarak bildirildi.

Parayı tamamen tahsil ettiler. Oturduğumuz mahallenin civarında sarraf Vanlı Ahmet efendinin evini ikindi ile akşam arası Fransız askerleri kıyafetinde Ermeniler bastılar. Adamı güpegündüz acı feryatlar arasında süngüleyip öldürdüler ve paralarını alıp savuştular. Adamın imdadına kimse yetişemedi. Nisbeten bizim eve uzak olduğu halde bütün ev halkı feryadını duymuştu. Yardımına biz değil bitişik komşuları dahi gidemediler. Eski istasyon civarında ikamet eden hat komiseri Muzaffer beyin bir gece evine Ermeniler hücum edip kendisi ile birlikte ihtiyar annesini feci surette paramparça edip öldürdüler evin kıymetli eşya ve parasını da gasbettiler. Şehrin merkezi kısımlarında Ermenilerin kalabalık bulunduğu yerlerden gündüzleri dahi bir Türk geçemezdi. Derhal kaybederlerdi. Bir çok Türkler bu suretle katledilmişlerdi. Memleketin tanınmış hattat ve Hüsnü Hat Hocalarından kibarlıkta eşine ender tesadüf edilen Arap uşaklarından Haşim Hoca da bu kurbanlar arasındadır. Her Türk evine bir bekçi tedarik etti. Sabahlara kadar uyumayıp nöbetleşe nöbetleşe gelecek tecavüzleri bekliyorlardı. Her an vak'anın çıkması melhuzdu. Bu had devrede semtimizde ikamet eden

(1) O zamanlar 1 altın 5 - 6 lira idi.

İsmail Safa beyin evi, Fransız ve Ermeni askerlerinden birkaç kişi tarafından ikindi sonlarına doğru komşu evlerden soruşturulmuş, haberdar edilen ev halkı, derin korkuya kapılmıştı. İsmail Safa beyin küçük kardeşi avukat Abdürrahman Ali bey heyecan içinde beni buldu. Çok sinirli idi, ev halkının korku içinde rahatsız olduklarını söyledi. Teselli ederek heyecanını biraz hafiflettikten sonra doğruca Vali Nazım beyin nezdine gittim. Adamcağız çok müteessir oldu. Ne söyliyeceğini ne cevap vereceğini bilemedi. Hayli düşündükten sonra "Zamir bey vaziyeti çok iyi biliyorsunuz. Bizim nüfuz ve iktidarımız kalmamıştır. İsmail Safa beyin evine bir tecavüz vuku bulduğu zaman, bana haber veriniz faaliyete geçerim." cevabını verdi. Eminim ki kekeliyerek söylediği bu söze kendi de inanmamıştı. Valinin evi eski istasyonun hemen yanında, Safa beyin evi ise şehrin diğer tarafındaki Köprü civarında idi. Safa beyin evine taarruz vuku bulacak ben de koşa koşa Valinin evine gideceğim. Gündüzleri geçilemiyen bu tehlikeli yerlerden gece vakti geçip Vali Nazım beyi harekete geçireceğim. Bunun imkânsız olduğunu, sadece beni üzmemek gayesiyle söylenen bir söz olduğunu anlayarak fazla rahatsız etmemek için yanından ayrıldım. Esasen Polis ve Jandarmalar Fransızların emri olmadıkça harekete geçemiyorlardı. Türk evleri sabaha kadar korku heyecan içinde uykusunu kaybetmişti. Adanalıların sayfiye yerleri Ermenilerde dahil bu sene bomboştu. Yarısı Yayla'ya çıkan yarısı da şehirdeki bağlara taşınan halktan hiçbir fert yerinden kımıldamadı. Asayiş ve inzibat ortadan kalkmıştı. Herkes can kaygusunda, elinde silâh birde yanında yardımcısı akibetini bekliyordu. Çünkü, katil, cinayet hâdiseleri biribirini takip etmekte idi. Validen ayrıldıktan sonra Abdürrahman Ali beyi buldum. Fazla heyecana kapılmaması için Valinin verdiği cevabı aynen nakletmedim. En doğru çare ve tedbirin İsmail Safa beyin evini beklemek, vuku bulacak tecavüzü silâhlarımızla önlemek olduğunu bildirdim. Bu suretle evin muhafazasını üzerimize aldık. Ben, Abdürrahman Ali, Hasan Ateşten mürekkep bir muhafız kuvveti tertip edip Safa beyin evine yerleştik. Evim pek yakın ve bir de güvendiğim eli mavzerli babayiğit bir bekçim bulunduğundan arada sırada yoklamak sureti ile her iki tarafı da sabahlara kadar idare ediyordum. Az bir müddet sonra İsmail Safa beyin bütün ailesi Adana hudutları dışına çık-

tılar. Sarraf Vanlı Ahmet efendinin gafil avlanması gözlerimizi açmıştı. Kolay kolay teslim olacak değildik. Üzerimize gelenlere tecavüzleri pahalıya mal olacaktı. Bu kararı verdikten sonra insanda korku kalmıyor. Fransızlar vaziyetimizi ve Türklerin silâhlı olduklarını biliyorlardı. Silâh toplamağa da cesaret edemiyorlardı. Bu had devrede İngiliz askerlerinden mürekkep büyücek bir kuvvet de işgale geldi. Şehrin dışında Hacı Ali tekkesi civarında çadırlarını kurdular. Gelen askerler Hindistan ordusuna mensuptu. Bir kısmı müslüman bir kısmı da mecusi idi. Müslümanları Cami'e ibadete gider, mecusileri de settin üzerinde ateş yakar ve bir nöbetciyi de dikerek dini vazifelerini yaparlardı. Bu askerlerin memleketin asayişini üzerine almaları gece ve gündüz sokaklarda devriye gezmeleri, memlekette nisbeten bir sükûnet havası yarattı. Asayiş gün geçtikçe biraz daha yoluna giriyordu. Hintli devriyeler Ermeni, Rum, Türk tanımıyor; asayişi bozanları hemen tevkif ediyordu. 19 Eylül 1335 Tarihinde Vali Nazım bey yerini mektupçu Esat beye bırakarak Vilâyetimizden ayrıldı. Esasen Osmanlı hükümetinin Adana'da sadece ismi kalmıştı. Fransızlar nerede bir Türk bayrağı görseler indiriyorlardı. Resmi makamlarda tek bir bayrak bırakmadılar. Bu meyanda Adana Lisesindeki Türk bayrağının indirilmesi hususunda Tarsuslu mektep müdürü Niyazi Ramazan beye Administratör Kolonel Bramon emrediyor. Müdür, (Buranın bir irfan müessesesi olduğunu, müdahale edilemiyeceğini) bildiriyor. Cevaptan canı sıkılan Bramon hem bayrağı indirdi, hem Niyazi Ramazan'ı hudut harici etti, hem de bir tamim neşretti. Bu tamimde (Adana havalisinin Fransız askeri işgalinde bulunması, Ermenilerin Türk bayrağını gördükleri zaman heyecana geldikleri, bu yüzden hiçbir yere Türk bayrağının asılmaması icap ettiği) bütün işgal sahasına bildirilmiştir.

SİLAHLAR TÜRKLERDEN NASIL ALINDI?

28/Nisan/1335 tarihinde (Administratör Lejyon donör Komandörü) Kolonel Bramon başkumandanlığının 19/Ocak /1919 tarihli kararnamesinin 1 inci ve 2 inci maddeleri mucibince (Silâhı olanlar, 24 saat içinde gösterilen yerlere teslim edecek, ondan sonra evler araştırılacak, bu müddetin hitamında silâh zuhur edenler idam edilecektir) mealindeki beyanna-

mesinin neşri üzerine 24 saat içinde birçok silâhlar teslim edildi bir kısmı Seyhan nehrine atıldı, bir kısmı da bulunamıyacak yerlere gömüldü. Muayyen müddetin hitamında, erken saatlerde, köşe başları, caddeler, sokaklar İngiliz ve Hint askerleri tarafından tutulmuş kuş uçurulmuyordu. Fransız zabitleri yanlarında bir Ermeni kadını bütün Türk evlerini aramağa başladılar. Halkı soymak için ellerine fırsat geçmişti. Silâh bahanesiyle evin her tarafını arıyor ve didik didik ediyordu. Gördükleri kıymetli eşyayı, zarif acem ve Türkmen halılarını ve kilimlerini pervasız taşıyorlardı. Öğle üzeri, Belediye reisi Hacıbeyzade Kadri beyin oğlu Tevfik beyin evinin taharrisinde bir kaç mermi ele geçirmişler. Tevfik beyi yakalayarak Köprü başına, şimdiki Çiftçi Birliği binası önündeki meydanlığa Çarmıha benzeyen bir ağaca çırılçıplak sıkı sıkı bağlayarak İngilizlerin kırbaçları altında vücudu simsiyah oluncaya kadar dövdüler, baygın bir halde evine nakledildi. İngilizlerin bu zalimane hareketini bütün Türkler nefretle karşıladılar. Zavallı Tevfik Kadri bu vahşi muamelenin rahatsızlığını uzun seneler üzerinden atamadı.

YARATILAN TERÖR :

Bu suretle memlekette bir terör havası meydana getirildi. İngilizlerin bu hareketi hırsız Fransızların ekmeğine bir kat daha yağ sürdü. Artık girdikleri evlerden gözlerine kestirdikleri herşeyi alıyorlardı. Gümüş tepsiler, çatal bıçaklar, antika mallar, kıymetli av tüfeklerine kadar taşıdılar. Kimse ağzını açıp da tek kelime söyliyemiyordu. Çünkü gözlerinin önünde Belediye reisi Kadri beyin oğlunun başına gelen felâket meydandaydı; duymayan, görmeyen kalmamıştı. Bu hâdise zaten kasten mübalağalı olarak neşrediliyordu. Bu suretle Çukurova Türklerinin ecdadından kalmış ev evlâttan evlâda intikal eden güzelim yadigarları tamamen ellerinden alındı ve hepsi Fransaya nakledildi. İngilizler bu hali gördükleri halde seslerini çıkarmadılar ve yapılan yağmaya seyirci kaldılar.

Jandarmayı ve polisi tamamen ellerine alan Fransızlar bu defa da memleketi ayrılığa düşürmek için Adana'da türlü türlü milletler ihdas ettiler. Her birine de ayrı ayrı kulüpler açtılar. Arap Kulübü, Kürt Kulübü, Çerkez Kulübü Boşnak kulübü, Asuri, Gildani ve daha bir çok kulüpler kurdular. Menfa-

atinden başka bir şey tanımıyan satılmış insanlara bu işi yaptırdılar. Şark vilâyetlerimizden gelipte Adana'ya yerleşen mal, mülk sahibi halis Türklerin hepsini kürt kulübünün tabii azası olarak kayd ettiler, kendilerine dâvetiye gönderdiler. Diğer kulüplere de bunun gibi hareket ettirdiler. Yukarıda ismi geçen Horasan Türkleri, Arap uşağının asilleri ehlisalip ordularının ahfadıdır" propagandasını da bunlara ayrıca ilâve ettiler. Türkleri vatanları olan Adana'da ekalliyet haline getirmek için ellerinden geleni yaptılar. Tahtacı Türklere de el uzattılar. Mezhep ayrılığını öne sürerek "Sünnilerden ayrı bir cemaat olduklarını" telkine başladılar. Zavallılar (Evet biz alevîyiz. Ama soyumuz, aslımız Türkdür, biz onlardan ayrılamayız) diyerek masumane cevap vermişlerdir.

Bu arada 15 - 20 kişilik bir de Amerikalı teftiş heyeti geldi. Mahallinde milletlerin çokluğunu tetkik ve hangi idarenin istendiğini tesbit etmek üzere Vilâyet makamına mevcut ırkların mümessillerini çağırdılar. Türk mümessilleri de bu meyanda dâvet edildi.

Delegemiz Osmanlı Hükümetinden ve Hilâfetten ayrı bir idare istemediklerini, Arap uşakları da, Hilâfetten, Osmanlılıktan ayrılamıyacaklarını beyan ettiler. Diğer uydurma kulüp mümessillerinin ne söylediklerini bilmiyorum. Ermeniler ise Klikyanın Tarihî bir Ermenistan olduğunu, nüfuslarının bu kadar yok edilmesine rağmen adet itibariyle Türklerden fazla oldukları iddiasında bulundular. Bu heyet şark vilâyetlerini de dolaştı. Buralar hakkında ne rapor verdiklerini bilmem ve kimin tarafından gönderildiklerini de araştıracak vaktim yoktu.

FRANSIZLARIN BASKIYI ARTIRMALARI :

Fransız tazyiki günbegün artıyor. Hapishaneler suçsuz Türklerle doluyor. Bir kısmı da bir daha avdet etmemek üzere mevkufen hudut harici ediliyordu. Adana şehri ağzına kadar Ermeni ile dolmuştu. Durmadan da geliyordu. Nereden geliyorlar, kim gönderiyor, hiç birimiz bilmiyorduk. Yalnız şehir bu kalabalığı artık istiap edemiyecek bir hale gelmişti.

Türklere yapılan hakaret, edilen küfür, cehennem hayatı yaşatıyordu. Sokaktan geçen bir köpeğe Ermeniden biri (-Koca köpek artık burada işin kalmadı Konya'ya Konya'ya) deyip arkasından bağırıyor gülüyor Türklerle alay ediyordu. Çocuk-

larımız mekteplerine gidemez oldular. Ermeni çocuklarının en hafif küfürleri Muhammetten başlıyordu. Türk bayrağını asmak şöyle dursun, yukarıda da söylediğimiz gibi kırmızı ve beyaz bir kurdelayı dahi mağaza ve dükkânlara asmak cezayı müstelzimdi. Kolonel Bramon kudurmuştu. Memleketin ileri gelenlerini sözü dinlenenlerini, sorgusuz sualsiz birer birer tevkif ve bir miktarda soyduktan sonra Klikya hududu haricine çıkarıyordu.

TEVKİF EDİLİŞİM :

Her şahsiyet sahibi bu akibeti bekliyor, sırası gelmeden başını alıp da memleketten uzaklaşamıyordu. Memleket sevgisi eskisine kıyas kabul etmez derecede yükselmişti. Bırakıp gitmeye kimsenin gönlü bir türlü razı olmuyordu. Felâketi hep birlikte paylaşalım fikri hâkim olmuştu.

Bir gün küçük oğlumla bir fotografçının dükkânından çıkarken, eskiden Belediye memuru olarak tanıdığım Kirkor şimdi Polis Komiseri olmuş, yanıma sokuldu, jandarma kumandanı Kaptan LOPİN'in beni nezdine dâvet ettiğini bildirdi. Çocuğu bir tanıdıkla eve gönderdim. Doğruca Lopin'in dairesine gittim. Ayağa kalktı, birlikte gelmemi söyliyerek daireden ayrıldık, doğruca hapishaneye gittik. Müdüre benim tevkif edildiğimi söyliyerek ayrıldı. Tevkifhaneye girdiğim zaman daha bir çok kimselerin benim gibi tevkif edildiğini gördüm.

Bu meyanda Muvakkıtzade Muhittin, Hayta zade Kuddis, Balıkçı Ali, Ekmekçi Ahmet, Fahri, Ekmekçi Ahmet ağanın oğlu Hacı Vanlızade Nihat, Hallaç İsmail, Derviş Çavuş, Erzinin ileri gelen ağalarından, beylerinden ve efendilerinden yüzlerce tanıdıkla karşılaştım. Bunlar da emirle tevkif edilmiş insanlardı. Bundan başka, tanıdığım, tanımadığım yüzlerce insan mevcuttu. Bir iki gün sonra da İsmail Safa beyin Kardeşi Avukat Abdurrahman Ali bey de geldi. Koğuşlar ağzına kadar dolmuştu. Ahmet bey isminde bir de polis müdürü vardı. Ermeni tehciri dolayısiyle tevkif edilmişti. Muhterem, sessiz, gece gündüz ibadet ve taatla elinden Kur'an düşmeyen bir insandı. Mahkemeye giderken Ermenilerin ağır hakaretine maruz kalıyor, bitkin dönüyordu. Şemseddin bey isminde, şarklı bir Türk de Fransızların emriyle mevkufen yatıyordu.

Vali Nazım beyi, Fransızlar silâh toplamadan evvel hudut

harici yapmışlardı. Vali vekâletini Mektupçu Esat bey (Lazistan mebusu) yapıyordu.

Esat beye vaziyeti hususi bir mektubumla bildirdim. Niçin tevkif edildiklerini bilmeyen yüzlerce insanın aylardanberi mevkuf tutulduklarını, hukukumuzun korunmasını rica ettim. Aldığım cevap samimi ve nazikti. Fakat hiç bir vaadi ihtiva etmiyordu. Durumdan çok müteessir olduğunu, Türk memurlarının herhangi bir meselede sözlerinin müessir olmadığını ifade ediyordu.

KÜRT REŞİT ÇETESİ :

Aradan bir ay geçti, ses seda çıkmıyor, müracaatlarımız sükutla karşılanıyordu. Bu arada yeni bir hâdise zuhur etti. Adeti yüzü geçmiyen süvarilerden müteşekkil Kürt Reşit Çetesi, köylere hücum ediyor, Türk köylülerini soyuyor, zenginlerin parasını beğendiği atları alıyor, karşısına çıkan jandarmalara ve Fransız askerlerine ateş açıyor, Ermenileri amansız imha ediyordu.

Fransız kuvvetlerini hiçe sayan Reşit, ovada pervasız dolaşıyor, işgal devletlerini bu durum telaşa düşürüyordu. Hâdiseyi kendi kuvvetlerinden ziyade Türk Jandarmaları ile bertaraf etmeğe koyuldular. Reşidi hudut harici etmek müşkül oldu. Prestijlerinden de çok şey kaybettiler. Her düşünen kafaya şu kanaat geldi ki, Fransızlarla mücadele edilebilir. Hırsız çetesi haftalarca ovada dolaştığı, köylüye zulüm yaptığı halde tutundu. Bir de memleket sevgisiyle ortaya çıkacak. şuurlu bir kuvvetin çok şeyler yapacağı anlaşılmış oldu.

Bunu hisseden Fransız Jandarma Umum Kumandanı Kolonel Norman, halkımızın gözünü yıldırmak maksadı ile zalimane kararlar vermeğe başladı.

Kürt Reşit Hâdisesini bahane ederek, günâhsız bir çok Türkü, sorgusuz sualsiz, kendi şahsi kararı ile (Fransız Çöl kanununa istinaden) seddin açıklığında Hacı Ali Tekkesi civarında kurşuna dizdirdi. İdam tüfekleri hergün birkaç kişinin canına kıyıyordu. Ermenilerin, uzaktan, yakından, Kürt Reşitle alâkası olduğunu bildirdikleri Türkler derhal Norman'ın emriyle yok ediliyordu. Ermeniler çok memnun, Fransızlar da Türkleri yıldırmak, memleketten kaçırmak gayesi ile azami istifade sağlamaya çalışıyorlardı.

ERMENİ VAHAN İLE ŞANTÖZ LOÇİKA ve VAHAN'IN İNTİKAMI :

Gözlerimin önünde cereyan eden bir hâdiseden bahsetmeden geçemiyeceğim. Alaybeyi zade Hacı beyin kayınbiraderi Fettah efendi ile, Debağ zade Ragıp beyin Kayınbiraderi İzzet efendileri, mevkufen hapishaneye getirdiler. Bunların ikisi de Ceyhan Nehrinin karşısında Bebeli harası civar köylerinde çiftçilik etmekte idiler. Fettah efendiyi tanırdım. Çiftçiliğe başlamadan önce 1323 yılında Adana Belediyesinin çarşı ağası idi. Uzun ince boylu, kırmızı benizli yakışıklı bir gençti. Karşıyakada çırçır fabrikası sahibi VAHAN'la Loçika adlı Ermeni Şantöz fabrika binasında sevişirlerken Fettah efendi bir kaç polisle basıp kadını da almış, köprüden geçirerek suçluları polis müdürlüğüne teslim etmişti.

Seyhan köprüsünün karşısındaki kahveden manzarayı bizzat görmüştüm. Gel zaman, git zaman, Adanayı Fransızlar işgal edince bu fabrikatör Ermeni Vahan Adana Polis müdürü oldu. Fettah ve İzzet efendilerin kendi hallerinde köylerinde işleriyle meşgul oldukları bir zamanda ovada sıkıştırılan Kürt Reşit Çetesi köylerine baskın yapıyor. Beğendikleri şeyleri gaspettikten sonra, İzzet ve Fettah efendiyi kırbaç ve dayakla ırmak kenarına getiriyor. Irmaktan geçit yerini göstermelerini, aksi takdirde öldürüleceklerini açık ve kat'i bir lisanla bildiriyor. Bu tehdit karşısında çarnaçar ikiside hayvanlara binerek, Kürt Reşit ve Çetesine Ceyhan Nehrinin geçit yerini gösteriyorlar.

Bu haberi alan Polis Müdürü Vahan tam fırsattır, intikam almak zamanı gelmiştir düşüncesiyle Kolonel Normanın yanına gidip, bu iki kişinin Kürt Reşide yataklık yaptıklarını, bir gün evvel de Ceyhan nehrinde onlara klavuzluk ettiklerini gammazlıyor. Normanın tetkik edip işi incelemesine hacet yok, ele geçen bu fırsatı hiç kaçırır mı, hemen bir manga Jandarma gönderip her ikisini de elleri bağlı, şehre celb ve hapishaneye sevkediyor. Yakından ikisini de gördüm; renk kalmamış, işkenceden, dayaktan adeta sağ iken ölmüşlerdi. Fettah efendinin önünden geçtiğim halde beni göremedi. Adamcağızda görecek göz kalmamıştı. Yolda pek çok eziyet etmişler, Ermeni jandarmaları yapmadıklarını bırakmamışlar, Jandarma müfettişi Kolonel Norman çöl kanununa göre verdiği kararda, 24 saat zarfında 10000

lira fidye-i necat verirlerse serbest bırakılacaklarını, vermezlerse, kurşuna dizileceklerini kendilerine bildiriyor.

"Efendim, mes'ele sizin zannettiğiniz gibi değildir, biz günâhsız insanlarız, lütfen bir kere dinleyin, köylüden tetkikat yapın, diye yalvarmaları para etmiyor. Dabağzade Ragıp ikindiye doğru 10000 lirayı teslim etti. İzzet efendi tahliye edildi. hapishaneden ayrıldı, zavallı Fettahın durumu yürekler acısı olmuştu. Vakıa metin gibi görünüyorsa da, istırabının ağırlığını görmemek, hissetmemek imkânsızdı.

Hakikaten 24 saat sonra bile yediği dayağın izleri halâ kaybolmayan zavallı Fettah, Karşıyakada Misis yolu yakınında Hacıali Tekkesi mevkiinde kurşuna dizildi. Ermeni Polis müdürü Vahan'in da idamdan sonra Fettahın kulağının içine ruvelverle ateş ettiği havadisi geldi. "Niçin böyle yaptın?" diyenlere "Zahmet çekmesin tez ölsün" cevabını vermiş.

Zulüm ve işkence ile birçok köylülerin canını yakan, Kürt Reşit Çetesi, Türk Jandarmasiyle Fransız Askerlerinin müşterek hareketi sonunda memleketten uzaklaştırıldı. Kürt Reşidin Fransızlara meydan okuması, aylarca ovada kimseden çekinmeden dolaşması, nerede bir Fransız görürse derhal ateş açması, kaçırması, halkımızın gözünün açılmasına sebep oldu. Mücadele fikrini uyandırdı. Reşit'in binbir kötülüğü yanında bu kadar da olsa bir iyiliği olmuştur.

SURİYELİ ARAP MEKTUPÇUNUN ÖLDÜRÜLMESİ :

Vali Vekili Mektubçu Esat beyi Fransızlar uzaklaştırdılar. Yerine Suriyeden Kemal isminde bir Arap mektupçu getirdiler. Fransızların tam manasiyle bendesi ve Türk düşmanı olan bu arap, bir öğle üzeri, Hükümet dairesinde merdivenden inerken, Ermeni Taşnak Komitesi tarafından, halkın gözü önünde, ruvelverle beş altı kurşun sıkılarak katledildi.

Hükümet dairesi hapishanenin hemen pek yakınında olduğundan bütün mahpuslar silâh sesini işittiler. Sonradan, Mektupçu'yu Ermenilerin öldürdüğü haberi geldi. Katil ele geçmediği gibi, ne olduğuna dair bir haber de çıkmadı. Esrarengiz cinayetin sebebi bir türlü anlaşılamamıştır. Belki de Fransızlar biliyordu fakat açığa vurmak işlerine gelmedi.

ARŞAVUK EFENDİNİN İTİRAFLARI :

Hapishanede Türk casusu diye iki Ermeni de mevkuftu. Arşavuk adındaki Ermeni cidden zeki, akıllı, filozof, sözü sohbeti yerinde bir insandı. Diyorduki: "Bizim delilerle aramızdaki ayrılık şu: Onlar bana Ermeni düşmanı diyorlar, aynı kelimeyi de ben onlara söylüyorum. Ben Ermeniliği ve Ermenileri seven bir insanım. Türkiyede yaşıyan bir avuç Ermeninin bu azim kütle arasında Ermeni devleti kurması bir hayalden ibarettir. Komiteciler bu yolda israr ettikçe Ermenileri felâketten felâkete sürüklerler. Son zamanlardaki telâfi kabul etmez zayiatımız bu yüzdendir. Tuttukları yol çok yanlıştır. Körü körüne ecnebi menfaatına alet oluyorlar. Bu gidişle Ermeni olarak Türkiyede bir tek kişi kalmıyacaktır.

Bu hareket Ermenilerin lehine olan bir hareket değil, bir hiyanettir. Bizim menfaatımız Türklerle elele verip çalışmak aynı vatan sevgisini vicdanımızda duymaktır. Neyimiz noksan, refahımız, servetimiz, ticaretimiz, zanaatımız, Türk vatandaşlarımızdan üstündür. Her şeyde yüksek durumdayız. Acaba Türklerin yerine kaim olacak ecnebi bir devlet bize bu kadar müsait davranacak mı? Yoksa bütün avantajlarımızı elimizden mi alacak? Bizim satılmış şuursuz komitecilere bu hakikatı anlatmak imkânsızdır.

Türklerle canı yürekten birleşip bir Amerikalı gibi bu memleketi kat kat zengin ve yüksek durumlara getirmek Ermenilerin en büyük menfaatıdır. Evvelce de söyledim ben halis şuurlu bir Ermeniyim. Aklımı, mantığımı kullanıyorum. Hislerimle değil, mantığımla muhakeme ediyorum. Komiteciler bana hain diyorlar nerede ise bir içim suda beni ve arkadaşımı boğacaklar. Benim gibi düşünen, aynı fikri taşıyan Ermeniler çoktur. Fakat komitecilerin korkusundan ağızlarını açıp birşey söyliyemezler. Derhal kurşunla karşılaşırlar. Yalnız, üzüldüğüm cihet Türk Hükümeti burayı tahliye ederken beni de birlikte götürmeli, bu zalim komitecilerin eline bırakmamalı idi." Sonradan Arşavuk efendi ile arkadaşı, feci şekilde Ermeni Komitacıları tarafından öldürülmüştür.

GENERAL GORO'NUN GELİŞİ VE MAHKÛMLARIN NÜMAYİŞİ :

Böyle hercümerç, karmakarışık günlerden çok önce, İngiliz işgal kuvvetleri memleketi tahliye etmiş, işler Fransızların

eline kalmıştı. Tahliye Kürt Reşit Çetesinin zuhurundan epeyce evvel vuku bulmuştu.

Bu sırada Çanakkalede kolunun birini kaybetmiş olan General GORO'nun teftiş maksadı ile Adana'ya geldiği, vaziyetten memnun olmadığı, hergün öğleden sonra Kolonel Bramonun hükümet nezdine gelip kendisi ile uzun konuşmalarda bulunduğu havadisi hapishaneye yayıldı. Haksız olarak Kolonel Bramon'un gadrine uğrayan yüzlerce mahkûm ikindi üzeri bir araya toplanarak hep bir ağızdan avazı çıktığı kadar bağırıyor uğradıkları haksızlığı protosto ediyor General Goro'yu istiyorlardı. Nümayişin önüne gardiyanlar ve hapishane müdürü geçememişti. Bu sesler General Goro'nun dikkat nazarını çekince, yakından alâkadar olmak üzere itimat ettiği bir zabitle Kolonel Bramonu hapishaneye gönderdi.

Muhtelif rütbeli Fransız zabitleri ile Kolonel Bramon hapishaneye geldi. Mevkuflar arasına girdi. Ben de hücremde tek başıma oturmuş, vaziyeti uzaktan seyrediyor; memleketime kan ve zulüm getiren bir insanın yüzünü görmek dahi istemiyordum. Dikkat nazarı çekmiş olacak ki hapishane müdürünün emriyle baş gardiyan yanıma geldi. Hücreyi terk edip kalabalığın arasına girmem hususunu tebliğ etti. Hapishane müdürü çok kibar, bizlere iyi muamele yapan bir zat olduğundan müşkilât çıkarmadan cemaatin içine karıştım. Bramon gözünün kestirdiği kimselere elini uzatıyor ve sıkıyordu. Bana da elini uzattı istemiyerek vermeğe mecbur oldum. Çünkü mahpuslar hareketimizi dikkatle gözlüyorlardı. İçlerinde ayağı zincirli müebbet mahkûmlar dahi vardı.

"ZULME SON VERİLSİN!"

Bramon ne istenildiği sordu. Derviş Çavuşun kayınbiraderi 18 - 19 yaşlarında temiz yüzlü, masum tavırlı, kaderin kötü oyunu ile hapishaneye düşmüş genç delikanlı Ahmet efendi, hazırladığı bir liste ile iskemle üzerinde Bramonun karşısına çıktı. Haksızlığın ve adalete sığmayan muamelenin yapıldığını, şimdi burada sorgusuz sualsiz aylardanberi yatanların bu yüzden çok fazla olduğunu, Fransız milletine bu gibi adaletsizliklerin yakışmadığını, tarihte bütün milletlere adalet öncülüğü yapan bir milletin şanına yakışmıyacağını, zulüm ve işkencelere son verilmesini gayet sakin bir ifadeyle anlatıp

şikâyet etti. Gencin söylediği sözleri bir Ermeni tercüme ediyordu. Meydanı ekbezdeki Alman mektebinde, Kelebek Koleksiyonu yapan, öğretmen Lehli Bırakmaz adında bir yahudiyi de Fransızlar tevkif etmişlerdi. İyi Fransızca biliyordu. Yanımda Ermeni tercümanlarının, Ahmet efendinin konuştuklarını aynen tercüme ettiklerini ifade etti.

Ahmet efendinin harfi harfine tercüme edilen sözlerini, Bramon'la gelen zabitler de dikkatle dinlediler.

Administratör Kolonel Bramon'un konuşmalardan pek memnun olmadığı çehresinden hissediliyordu. Fransızca bazı şeyler söyledi, tercüme ettirmeden savuşup, diğer zabitlerle birlikte hapishaneden uzaklaştı.

TAHLİYE EDİLİŞİM ve MÖSYÖ KİZ'LE KONUŞMA :

Herhalde malûmat General Goro'ya olduğu gibi ulaştı. Goro'nun ağır baskısı üzerine (böyle tahmin ediliyor) 24 saat sonra Fransızlar tarafından keyfi olarak mevkuf tutulan bütün mahpuslar tahliye edildi. Ben de bu tahliye edilenlerle beraber serbest bırakıldım. Hapishaneden ayrıldığım bir sırada, bir polis yanıma gelerek Fransız işgal mıntakasının istihbarat Şefi Mösyö Kiz'in beni bürosunda beklediğini bildirdi. Kiz'in yanına gittim. Uzun, incedalan, beyaz benizli, gözleri çakmak taşı gibi parlayan bir adamla karşılaştım. Adana çiftçilerinden **Maruni Yusuf Tanbi'lere mensup birisi tercümanlık etti.** Kiz, ahenkli, sakin bir ifade ile: "İttihat terakki komitesinin Adana teşkilâtının ileri gelenlerinden ve umumi meclis azalarından olduğunu biliyoruz. Komitenizin koca Türkiyeyi ne akıbetlere sürüklediğini görüyorsunuz. Size benziyen ve sizin gibi komite hizmetinde bulunan arkadaşlarınız, Adana'yı çoktan terkettiler. Sizin burada inatla kalmanız dikkat nazarımızı çekmekten hali kalmamıştır. Şahsen temiz, Ermeni tehcirine karışmamış, dürüst bir insan olduğunuzu öğrendik. Fakat koyu bir komiteci olduğunuzu da biliyoruz. Politikacılığa asla müsaade etmiyeceğiz. Osmanlı devletinin burası ile bir alâkası kalmamıştır. Avdetini düşünmek de hayaldir. Halkınızın ve memleketin talihi varmış, Fransız devleti gibi zengin, medeni bir hükümetin işgaline girdiniz. Bugünkü anormal günler nasıl olsa geçecektir. Sükûnete kavuşacaksınız. Yıkık, pis, harap memleketinizi, mamur, medeni Avrupai bir şehir haline getireceğiz. Dört yanını asfalt ve şose-

lerle birbirine bağlıyacağız. Yüzlerce yıllardanberi ovanızı tahrip eden ırmaklarınızı tanzim edecek topraklarınızı sulanacak bir hale getireceğiz. Mütehassıslarımızla mahsûlatınızı ıslâh edecek, randımanını kat kat artıracağız. Buranın kısa bir zamanda cennet olduğunu görecek ve gözlerinize inanamıyacaksınız. Hepiniz servete ve refaha kavuşacaksınız" gibi daha bazı sözlerden sonra, bana son olarak bir hafta daha izin verdiğini, bu müddet sonunda Klikya hudutlarını terketmem icabettiğini söyledi. Tek cevap istemeden yandaki odaya gitti.

İHANETLER :

Karşımdaki adamın ne kadar kurnaz bir politikacı olduğunu anladım. Sureti haktan propagandasını öyle sinsi tertip etmişti ki, zayıf noktalarımız üzerinde makine gibi konuşuyordu. Sözlerinin altında saklı gizli mânâyı anlamak için uzun uzun düşünmeye ihtiyaç yoktu, Zımnen bir çok cazip vaadlerde bulunuyordu. Bir hafta da bana düşünce payı vermişti. Bazı Adanalıların cazip sözlere aldanarak, kuva-i Milliyenin, müdafaa-i Hukuk cemiyetinin aleyhine harekete geçtiklerini, içlerinden bir kısmının işi hiyanete kadar götürdüklerini bilâhare gördük.

Meşrutiyette Kozan mebusluğu yapan Ferda Gazetesi sahibi Şair Edip, zarif nükteleri ile meşhur Ali İlmi ve küçük kardeşi Mes'ut Fani, Yüksek tahsilini en parlak şekilde bitirmiş, cin gibi bir insan. Bundan başka Adana Postası Gazetesi sahibi binbaşı Giritli İlhami beyler nasıl oldu da Milli Mücadele aleyhtarlığı, Fransız taraftarlığı yapabildiler. Bu adamların yanılmaları, dalalet yoluna sapmaları cidden hazindir. Bizim için zayiat, memleket için kayıpdır. Hepsi de sağdır ve cenazeden farksız yaşıyorlar. Çok yazıkki vatan bu insanlardan istifade edemedi. İsimleri yüzellilikler arasına karıştı. Bunların diğer kardeşi Abidin Fani de yüksek tahsillidir. Hürriyet ve İtilaf fırkası müfettişlerinden olup, parti teşkilâtını bizzat Adana'da ilk olarak kurmuştur. Bu fırkanın baş düsturu dini siyasete alet etmekti. Bir takım yobazları, softaları fırkasına alarak yapmadığı fenalık kalmamıştı. Hafız Mahmut, Zihni Hocalar bu adamın eseridir. Irmak kenarında Şafak kahvesine yakın açtığı Hürriyet - Itilâf kulübünün içtimalarında yüksek sesle konuştuklarını duyardık. Müzakere besmele ile başlar, bazen dini tazelemek için hep bir ağızdan kelime-i şehadet bazen de tekbir getirilirdi. Bu fırka-

nın dini, siyasete alet ederek Türk milletinin bünyesinde açtığı yara pek ağırdır. Rumelide güzel, mamur şehirlerimizin elimizden çıkmasına başlıca sebeb onlar olmuştur.

ANAYASANIN 35. MADDESİ :

Eskişehirde Hacı Veli isminde cahil bir adama şeriat ve din bayrağını çektirdiler. "Müslüman olanlar, bayrağımın altına girsin, din elden gidiyor. Anayasanın 35. maddesinin Meclisi Mebusanda değiştirilmesini istemiyoruz." diye alenen meydana atıldı.

Bu sırada Mecliste 35 inci maddeyi İttihatçılar tadil etmek için müzakereye koymuşlardı. Eski Kanunu esasi Meclisin feshini, yeniden intihabı padişahın yetkisine bırakmıştı. Sultan Hamit 93 Muharebesinde Meclisi kapadı. Bir daha açmadı. 33 yıldan sonra açılan Meclisin ilk işi bu yetkiyi Padişahtan almak oldu. Bilâhere Mecliste muhaliflerin işi şahsiyete dökmeleri, Meclisi çalışmaktan geri bırakmaları yüzünden İttihatçıların 35 inci maddeyi ilga edip bu hakkı tekrar Padişaha vermek için Meclise getirip müzakereye vaz ettikleri kanun maddesi budur.

HÜRRİYET — İTİLÂF FIRKASININ YIKICI FAALİYETİ :

Hürriyet - Itilâfa mensup insafsız kimseler, 35 inci maddenin ilgasını **(30 oruç 5 de 5 vakit namazdır) (İttihatçılar bunu ilga ediyor)** diye ortaya çıkıp cahil halkı arkalarına düşürmüşlerdi. İşte bunlardan birisi de Eskişehirli Hacı Veli ağadır. Canını dişine alıp ortaya çıkan, bayrağı altına Müslüman din kardeşlerini toplayan bu zattır. Yine bu sırada öğretmenlerden birisi eski arap harflerinin kolayca okunmasını temin hususunda yeni bir alfabe meydana getirmiş, içine cümle halinde kelimeleri sıralamış, sıra tertibinde nasılsa bir gaflete düşerek yahut hiç hatırına getirmeyerek, bazı kelimeleri sıralamış. Yeni bir buluşla talebeye kolaylık temin eden bu kitabı maarif nazırı mekteplere tamimen tavsiyede bulunmuş, kerreler içinde sıra tertibi ile yazılan kelimeler (İlhetun, selasetun, fabudu, Mirgaben) kelimelerini sıralamış bu partinin taraftarlarından yobaz ruhlu insanları yahut parti menfaati noktasından halkı ittihatçılar

aleyhine çevirmek için, elifbedeki bu yazıları halka gösteriyorlar, (Görüyormusunuz İttihatçılar Allaha 3 diyor. Kargaya ibadet ediniz diyorlar) (bunların hepsi dinsiz, imansız adamlardır.) (Hürriyet İtilaftaki insanlar dini bütün Müslümanlardır.) diyorlar, siyaseten içlerine Hristiyanı da kabul etmişlerdi. (Dinini seven itilâfçılarla beraber olur) propagandasını her tarafa yayıyorlardı.

Zaman geldi Eskişehirli Hacı Veli ile Mebus olarak Ankara'da Meclis Binasında tanışdık. Yaşlı, ağırbaşlı başı abaniye sarıklı bir adamdı. Mazideki hatalı hareketinin asıl sebebini sordum. (Evlât ne bileyim din elden gidiyor diye hocalar beni yeminle aldattılar. Bildiğiniz hareketi yaptım. Sonradan kandığımı anladım. Pişman olmuş isem de iş işden geçmişti. Dikkat ederseniz Mecliste hocalarla hiç konuşmam ve ahbabım da yoktur. Tanrı kusurumu affetsin, günâhımı ödemek üzere Mustafa Kemalin Bayrağı altına ilk koşanlardanım) cevabını verdi.

FISTIK SATAN KOMİSER ve İKİNCİ TEVKİFİM :

Gelelim bahsimize. Fransız İstihbarat Şefi Kiz'in yanından ayrılarak doğruca evime geldim. Ev halkı böyle ani gelişimi hiç beklemedikleri ve kulaklarına gelen havadislerin de gayet kötü oluşu yüzünden, birdenbire karşılarına çıkmam hepsini sevinç şaşkınlığına uğratmıştı. Vaziyeti kısaca anlattım. Sonra da: (bize yol göründü. Tekrar avdet edip etmememiz Tanrıya kaldı. Vakit kaybetmeden ayrılmalıyım. Seyahat çantamı hazırlayın dedim. İki gün sonra Mersin tariki ile Silifkede bulunan arkadaşlarım Muhtar Fikri, İsmail Safa beylere iltihak etmek üzere yola çıktım. Sadık adamlarımızdan Ferhat ağa'yı da yanıma aldım. Mersinde Trenden iner inmez kiraladığım paytonla Silifke yolunu tuttuk. Müftüler mahallesinde, şosenin, kuru köprüsünden geçerken karşıki polis karakolundan -dur-işareti verildi. İki jandarma, bir komiser yanıma geldi. Komisere dikkat ettim, umumi evler mahallinde fıstık satan bir rum idi. Gayet çalımlı amirane bir tonla, nereye gitmekte olduğumu sordu. (Silifke'ye) dediğim zaman (elinizde seyahat vesikanız yoktur. Hareketiniz nizama aykırıdır. Sizi polis Müdüriyetine sevketmek mecburiyetindeyim) diyerek, yanıma Cabra adında jandarmayı katıp geri çevirdi. Doğru Fransız polis müdürü mösyö Patini'nin

yanına çıkardı. Uzun boylu, iri kemikli, sert yüzlü bir subay olan Patini öfkeli jestlerle Ermeni tercüman vasıtası ile, beni sorguya çekti. (Evet, biliyorum, birçok kötü adamlar orada toplanıyor, sen de onlara iltihak edeceksin, üzerimize gelmenizi bekliyoruz. Çizmelerimiz altında nasıl ezildiğinizi göreceksiniz. Haydi buna bir vesika verin defolup gitsin) emrini verdi.

Aldığım vesika ile hemen yola çıktım. Aynı mevkide Rum komiser tekrar karşıma çıktı. Elimdeki vesikayı alarak, üç süngülü jandarma arasında, hayli uzakta bulunan hükümet dairesine yaya olarak sevketti. Çarşının ortasında gümrük civarındaki şadırvanın yanından geçerken, bütün mağazaların, dükkânların sahipleri, ve halk bize bakıyordu. Ermeni ve Rumların yüzü gülüyor, Türklerin yüzü ise üzgün ve asıktı. Yakın dostlarım bana bakamıyor, başlarını eğiyorlardı. Anlaşılıyordu ki Fransızların maksadı, beni böyle teşhir ederek halka göz dağı vermekti. Sokak ve çarşıları anlattığım şekilde geçerek doğru hapishaneye sevkedildim. On gün kuru tahta üzerinde yattım. Teşhir hâdisesi bana çok ağır geldi. Hayatımın en acı ve istırablı günlerini yaşadım. Suçsuz, kabahatsiz, caniler gibi çarşı pazarda dolaşmanın ne demek olduğunu çekenler bilir. Dün insan haklarına sahip bir insan iken bugün düşmanlarımın elinde her haktan mahrum bir kimseydim.

TAHLİYEM ve ADANAYA DÖNÜŞ :

Onbirinci gün hapishane müdürü tahliye edildiğimi bildirdi. Acaba yeni bir tertip karşısında mıyım? diye içime bir şüphe düştü. Esasen hücreme gidip alınacak hiçbir şeyim yoktu. Endişeli adımlarla hapishaneden ayrıldığım zaman, kapının önünde merhum ağabeyimin beni beklediğini gördüğüm vakit bana bir emniyet geldi. Mesele şöyle cereyan etmiş: Sadık adamımız Ferhat, ağabeyimi durumdan haberdar etmiş, o da Kolonel Bramon'a müracaatla cereyan eden vakıayı anlatmış, tahliye emrini eli ile getirip Mersin mutasarrıfı olan Fransız'a teslim etmiş. Tabii derhal tahliye emri veriliyor. Maruz kaldığım zulüm ve iğrenç tazyik altında, öz ana baba toprağımızda garip bir kuş gibi, kardeşimle başbaşa trenle Adana'ya geldik. Bizi gören dostlarımız, korktukları için görmemezliğe geliyor yahut ta yolunu değiştiriyordu. Haksız da değillerdi. Lüzumsuz yere

Fransızların belâsına uğramak istemiyorlardı. Doğrusunu isterseniz ben de görünmekten sıkılıyordum. Hatta onları görmek beni rahatsız bile ediyordu. Daha dün, itibarlı, sevilen bir insan iken bugün, izzeti nefsi hırpalanmış, korkulan bir adam olmuştum. İçinde yaşadığım bu halleri görüp, kaybolan milli hakimiyetin istırabını bütün acılığı ile tatmış olmaktan mütevellit yemekten içmekten bile kesilmiştim. On kilo kaybetmiş olduğumu hatırlıyorum. Bu sefer Konya'ya gitmek kararını verdim. İki gün sonra İstanbul hükümeti tarafından Adana valiliğine tayin edilen Celâl beyi karşılamak üzere Pozantıya hareket eden Türk heyetinin içine karışarak Adana'yı terkettim. Fransızların daha ne gibi kötülükler yapmağı tasarladıklarını bilmediğim için bukadarda acele ediyordum. Onun için daha fazla bekliyemezdim.

Hey'et karşıdan gelen treni ve Celâl beyi beklemek üzere Pozantı istasyonunda indi. Ben yoluma devam ettim.

Ulukışlaya ayak bastığım zaman, hür ve temiz havanın teneffüsünden duyduğum neş'e ve süruru ömrüm oldukça unutamam, meğerse dünya varmış, Ya Rabbim! O çekilen istırap, işkence ne idi? Sonradan haber aldım ki, Fransızlar mevkufen Adana'ya iademi istemişler, nasılsa bu emir Pozantı'ya geç gelmiş. Trenimiz Ulukışlaya vasıl olduğundan bu emir hükmü infaz edilmemiştir.

Ciğerimi dolduran tatlı bir hava içerisinde, trenimiz Konya istikametine yol almağa başladı.

Kompartımanda Sıvas kongresinden dönüp, İstanbula gitmekte olan şakacı. neş'eli kırk yaşlarında ismini unuttuğum bir zatla tanıştım. Tren kondoktörü Belemeciyan ile latife ediyor takılıyordu.

Kurtuluş müjdesinin başlangıcı, mübarek Sıvas Kongresi, işgal altında, istırap içinde inleyen bizim gibi insanların ruhuna ilâhi bir ümit havası getirmişti.

Bizlerle meşgul olan Mustafa Kemal gibi tecrübeli şöhretli genç bir kumandanın, güzide arkadaşları ile memleketi kurtarmak hususunda ortaya atılmaları ne büyük saadetti. Tatlı bir his ve heyecan içinde tren arkadaşımdan malûmat istedim. Beni epeyce sevindirecek haberler verdi.

MİLLİ MÜCADELENİN BAŞLAMASI :

Türkiyenin Birinci Cihan harbinden sonraki umumi durumu şöyle idi :

Suriye, Irak, Ürdün, İsrail, Hicaz bizden tamamen ayrı hükümet kurmuşlardı.

Urfa, Gaziayıntap, Maraş, Hatay, Adana, Mersin, Zonguldak, Toros dağları, Ulukışlaya kadar Fransızların istilâsına uğramıştı.

Antalya, Konya, Akşehir, Afyon, Finike, Mekri, Muğla İtalyanların: Eskişehir, İzmit, İstanbul itilâf devletlerinin müşterek askeri işgalleri altına girmiş, Mondros mütarekesine göre bütün Türk ordusunun silâhları elinden alınmış ve tamamı terhis olunmuştu. Mevcut topların kamaları çıkarılmış, tüfeklerin de mekanizması alınmıştı. Üstelik modern silâhlarla mücehhez Yunan ordusu İzmiri işgal ederek nerede duracağı malûm olmıyan istilâ hareketine başlamıştı. Önüne gelen müdafaasız batı vilâyetlerimizi birer birer zaptediyor, Türk milletini imha ve kaçmağa mecbur ediyordu.

Bir numaralı Türk düşmanı İngiliz başvekili Loyt Corj Hariciye nazırı Lort Gürzon ile başbaşa vermiş, Türk devleti yerine Akdenizde muvazene unsuru olacak 20 milyonluk bir Yunan devleti kurmak için var güçleri ile çalışıyorlardı. Hakkımızda her haksızlığı mübah görüyorlardı. Yunanlıların bu imha canavarlığına seyirci kalıyorlardı. Daha doğrusu bizi insandan saymıyorlar, maruz kaldığımız fecaatı zevkle seyrediyorlardı.

Saltanatın başında korkak, dejenere, millet sevgisi bilmeyen, taç ve tahtının kurtulmasını İngilizlerden bekliyen, onların kul kölesi olan Vahdettin vardı. Kendisi gibi aynı ruhlu adamları başına toplamış, dünya yansa umurunda değildi. Sevr Muahedesi gibi çok kötü maddeleri ihtiva eden, her maddesi Türk milletinin yaşamak hakkını toptan elinden alan imha kararını imzalamıştı. Türk Heyeti reisi cahil Damat Ferit Paşa'nın bu sırada verdiği bir demeç ne kadar dikkate şayandır :

Bu demeçte Ferit paşa "Toros dağlarının ötesinde bizi seven Milletler vardır" sözleri ile Tarih boyunca Türk olduğu sabit olan Çukurova Türklerini topyekûn, kendi menfaatı uğruna inkâr etmişti.

Mütarekeyi müteakip istilâya başlıyan düşman devletlerinin sinemizde açtıkları yara çok derin ve hazindir. Yüz karası, ihtiras ve insafsızlıklarla dolu bir cinayettir.

KONYADA İTALYANLAR :

Akşama doğru, trenimiz Konya istasyonuna girdi. İlk gözüme çarpan şey, İtalyan askerlerinin omuzlarında silâh, çift çift istasyonu bir baştan bir başa dolaşmaları oldu. Tepemin tası attı, vurulmuşa döndüm. Emin bir yer sandığım Konya'ya da itilâf devletleri el atmışlardı. Kendi kendime "Ya Rabbim! ne büyük felâket içindeyiz!" diye söyliyerek bir araba ile hükümet dairesinin biraz uzağında, umumi cadde üzerinde inşa edilmiş yeni bir otele indim.

Otelci Bosnalı bir vatandaş idi. Adana'da Bosnalı Salih efendinin fabrikasında bilvesile tanışmışız. Beni güler yüzle kabul etti. Çantalarım odama gönderildi. Yorgunluk kahvesini memnuniyetle bir arada içtik. Adana'yı ve durumu kısaca anlattıktan sonra, sözü Konya'nın İtalyanlar tarafından işgaline getirdim. Verdiği cevapta: "İtalyanların burada hiç bir şeye karışmadıklarını, hele hükümet işine, icraatına burunlarını sokmadıklarını, varlıkları ile yokluklarının müsavi olduğunu, ellerinden geldiği kadar halka hoş göründüklerini, Mevlevi dergâhı postnişini Abdulhalim Çelebinin trenle bir yere ziyarete gidip gelmesinde bir manga İtalyan askerini selâm merasimine çıkardıklarını, memlekete zarar verecek ve halkı üzecek hiç bir hareketlerine işgale başladıkları zamandanberi rastlanmadığını" sakin sakin dinlerken birdenbire kendime geldim. İtalyanların ne müthiş, sinsi bir yılan olduklarını anladım. Milleti uyutmak, benliğinden uzaklaştırmak için nasıl sessizce çalıştıklarını hissettim.

Otelin lokantasında akşam yemeğini yedikten sonra odama çekildim. Yorgunluk iliklerime kadar işlemişti. Yemek saatleri müstesna üç gün sırt üstü yattım, otelden ayrılmadım. Dördüncü gün otelde Adanalı Ekrem Ramazanoğlu ile karşılaştım. Fransızların ve Ermenilerin takibinden kurtulmak için Adana'dan ayrılmış, birkaç haftadanberi bu otelde bulunuyormuş. Geldiğimden haberdar olmuş, yorgunluğumu çıkarmak ve beni rahat ettirmek için kendi halime bırakmış olduğunu söyledi. Ben de başımdan geçen hazin maceramı anlattım. Memleketimin ma-

ruz kaldığı cehennemi durumu sinema şeridi gibi gözden geçirdik. Vaziyet pek ağırdı.

İşte bu düşünce ve ıstıraplar içinde Konya'da ilk defa sokağa çıktım. Halk akın akın Alaeddin tepesine gidiyordu. Ben de kalabalığa karıştım. Gözüme kestirdiğim birisine "bu kalabalık nereye gidiyor, maksatları nedir?" diye sordum. Adam yüzüme baktı : "anlaşılan sen buralı değilsin, her halde yeni gelmiş olmalısın, Kuvayı Milliye, Müdafaai Hukuk Cemiyeti ile bir olarak Vali Artin Cemal'i kovdu. Ulemadan Vali Vekili Vehbi hoca (Konya meb'usu, şer'iye vekili) Alaeddin tepesinde nutuk verecek, bazı zevat ta ayrıca konuşacak, miting var, hep oraya gidiyoruz" dedi. Akıntı ile Alaeddin tepesine vardık.

Hatipler heyecanlı konuşmalarında, bu toplantının mânâsını, maruz kaldığımız korkunç akıbeti, İstanbul Hükümeti diye bir şey kalmadığını, kendi mukadderatını bizzat milletin tayin etmesi günleri içinde yaşadığımızı, halifeyi esaretten kurtarmanın bütün Müslümanlara farz olduğunu ifade eden, zamanın atmosferine uygun ve hisleri coşturan şeyler söylüyorlardı.

Vehbi Hocanın sözleri çok alkışlandı. Heyecanlı hatiplerden birisi de Trabzon Polis müdürlüğünden istifa ederek, Konya'ya yerleşmiş, avukatlık yapan Refik beydi (Koraltan). Bu ulvi manzara ruhumda derin ümitler açan bir alev oldu. Sıvas'ta Temsil Hey'etinin başında Mustafa Kemal Paşa olduğu halde açtığı bayrak altında çalışmak her Türk'e namus borcu olmuştu. İstikbali görmekte müşkilât çekmeyen o büyük adam, Adanalılara, şimdi çekmekte oldukları feci akibeti daha o zamanlar haber vermişti. Tavsiyelerini yerine getirse idik bu felâketler başımıza gelmiyecekti. Çektiğimiz cehennemî hayattan uzak kalacaktık. Artık olan olmuş, Türk Milleti yeni şeyler bekliyordu.

Alaeddin tepesinde tertib edilen miting'in ümit ve heyecanı içinde, kendi kendime paçaları sıvayıp çalışma zamanıdır, diye karar verdim. İlk iş olarak ailem ve çocuklarımı Konya'ya celbetmek tâzımdı.

Kuva-i Milliye bilfiil silâha sarılmış, Garp cephesinde Demirci Mehmet ve Yörük Ali Efelerin kumandası altında, Yunanlılarla, kızanlar çarpışıyor; Kahraman Maraşlılar Kaleden Türk bayrağını indiren, yerine Fransız bayrağını çeken Fransız askerlerini kaleden aşağı atarak ateş ve kan içinde dövüşüyor, An-

tepli yiğitler evlerini siper haline getirerek müstevlileri fena duruma sokuyorlardı. Buralardan gelen havadisler çok heyecanlıydı. Ateş ve kan içinde Türk yiğitlerinin gösterdiği kahramanlık dillere destan olmuştu. Mağrur Fransızları şaşkına döndüren bu mücahitlerin içlerinden doğan savaş şarkılarından bazı numuneleri burada zikretmeden geçemiyeceğim.

MARAŞLILARIN SAVAŞ ŞARKISI

Kalede asılan albayrağını
Maraşlı görmezse uykusu kaçar
Ne cesaret düşman indirdin onu
Yer gök sallanır kıyamet kopar

Hep birlikte ettik kaleye hücum
Ayaklar altında ezdik düşmanı
Dalgalandı tekrar şanlı bayrağım
Yemin ettim düşman bırakmam seni

Şehit yavruları biz Maraşlılar
Ecdattan mevrusdur kanlı savaşlar
Türkler ayaklanıp kükrediği gün
Gürleyip sesinden dağlar inler

GAZİ ANTEPLİLERİN SAVAŞ ŞARKISI

Antebe bir bakın ah neler oldu
Haneler yıkıldı ocaklar söndü
Bacılar ağladı gelin dul kaldı
Felek bir başını zora getirdi

Dölük Mardın dağı bir yüce dağdır
Etrafı dopdolu bağceyle bağdır
Türkler ölmemiş hepisi sağdır
Felek bir başını zora getirdi

Tutuştum savaşa tan ağarırken
Düşmanı Antebten kovayım derken
Sinesin sineme sarayım derken
Felek bir başını zora getirdi

Yiğit olan vermez ana yurdunu
İsterse yağdırsın düşman topunu
Ecdadın sızlatmam kemiklerini
Felek bir başını zora getirdi

Bırakmam Antebi Fransız sana
Baba yadigârı ar olur bana
Namus şeref borcu inandım buna
Felek bir başını zora getirdi

Artık bizim de duracak zamanımız kalmamıştı. Onbeş gün sonra aile efradımı Adana'dan sağ salim aldırdım. İstanbuldan gelip transit olarak Konya'dan geçen Ferit Celâl ve Turhan Cemal beylerle mutabık kaldık.

İlk davette vazifeye koşacaklardı. Şimdiden hazırlanmalarını, Adana'daki güvenilir arkadaşlarını keyfiyetten haberdar etmelerini de kararlaştırdık.

Konya'da hergün intişar eden (ÖĞÜT) gazetesinin sahibi, garbi Trakyalı Ahmet beyi de yakından tanırdım. Adanadan dostluğum vardı. Göçmen olarak doğru Adana'ya gelmişti. İşgalin iptidalarında Konya'ya yerleşmişti. Ekmeğini taştan çıkaran ateş gibi bir adamdı. Burada matbaacılık yapıyor hem de gazete çıkarıyordu. Konya'nın gençliği Ahmet beyden memnundu. Hergün hoşa gidecek bir çok havadis neşreder, bazen de onları heyecana getirirdi. Yazı heyetinde çalışan Kaymakam Kemal bey bu işlerde çok ileri giden bir yazardı.

Heyecanlı havadislerden birisini (Hindistan sınırlarında 400.000 kişilik İngiliz ordusu ile harp eden Enver Paşa kumandasındaki 250.000 kişilik müslüman kuvvetlerinin büyük zafer elde ettiğini, İngilizleri tarumar edip sayısız top, tüfek, malzeme ele geçirdiğini, mahvolan İngiliz Ordusunun mühim bir kısmının teslim diğer bir kısmının ancak firar edebildiğini) ÖĞÜT gazetesi tumturaklı iri yazılı serlevha ile neşr ve ilân ediyordu. Bu haberler memlekette heyecan yarattı. Herkesin yüzü gülüyor ve birbirlerini tebrik ediyorlardı. Tabii bu yazıların aslı esası yoktu. Fakat husule getirdiği sevinç pek büyüktü. Bu günlerde Hamdullah Suphi beyle, Rasih Hoca (Antalya meb'usu Rasih Kaplan) halkı irşat için Konya'ya geldiler. Hamdullah Suphi beyle ÖĞÜT matbaasında karşılaştık. Esasen kendisini eskiden de tanırdım. Bir miktar hasbıhalde bulunduk. Alaeddin tepesinde heyecanlı bir nutukla halkı irşat etmek hususunda vazifeliydi. Epeyce konuştu. Dinleyenlerden bir kısmı memnun oldu, hatibi alkışladı. Genç softalardan bir gurup ta hiç memnun olmadı. Kulak misafiri oldum. Aralarında kötü, kötü sözler konuşulduğunu duydum.

Rasih hoca camiin birinde vaz vermiş, çok beğenilmiş. Bosnalı Salih efendi anlattı. Konya'da kuvayi Milliye kuman-

İlk olarak Konyada Çukurova Savaşını hazırlayan kuvayı milliyecilerden bir grup : 1 — Oturanlardan, sağda Zamir Arıkoğlu, (sırasiyle) 2 — İbrahim Kethüdazade, 3 — Avni Doğan, Ereğli Kaymakamı, 4 — Yedek subaylarımızdan Adanalı Hulûsi Akdağ. Sağdan ayakta sırasiyle, 5 — Adanalı eczacı Ahmed, 6 — Adanalı Jandarma yüzbaşılarından (ismini) unuttuğum bir zat, 7 — Adanalı Hacıali Arıkoğlu, 8 — Abdioğlu köyünden ismini hatırlayamadığım bir arkadaş, 9 — Adanalı Kibarzade Mehmed, 10 — Kibarların damadı Misisli Mehmed beyler.

danı Konyalı Binbaşı Hüsnü beyin emri altında vazife gören müfreze kumandanı yüzbaşı Fethi, mülazim Haydar beyler ile geldiğim gündenberi temastayım. Hüsnü bey soğuk kanlı, ağırbaşlı, mantığı yerinde olgun bir insandı. Maiyeti de kendisine yürekten bağlı idi. Müdafaai Hukuk Cemiyeti reisi Kemal hoca, sonradan Konyaya yerleşmiş, ulemadan nurani yüzlü temiz bir insandı. Bunlarla geldim geleli temas halindeyim.

İlk müfrezemizi yola çıkarmak üzereyiz.

Hamdolsun 85 kişiden müteşekkil müfrezemiz, avukat Emin Aslan beyin kumandasında Hüsnü beyin kıymetli yardımlariyle, Silifke yolu ile Mersine taarruz etmek üzere yola çıkarıldı.

Sevincim hudutsuzdu. Gidecekleri günün akşamı, istasyon civarında hacının otelinde (Adanalı) bunlara bir çay ziyafeti verdim. İçlerinde, sakallı, Rusçadan başka dil bilmeyen bir yabancı da vardı. Hepsi mücehhezdi. Ellerindeki silâhlar, ordumuzun bıraktığı tüfek ve bombadan ibaretti. En ehemmiyetlisi, herbirinin maneviyatı zannımızın üzerinde idi. Maraş, Antep havadisleri de hepimizi çoşturmuştu. Bir an evvel çarpışmak, mağrur Fransızlara ders vermek gayreti içimizi kemiriyordu. Sabah, erken trenle yola çıkan müfrezeyi istasyonda teşyi ettim. Karaman'a kadar gideceklerdi. Bir kaç gün sonra, Adana'nın tanınmış simalarından Kerim ağanın kardeşi Kethuda zade İbrahim bey İstanbuldan trenle transit Adana'ya geçiyordu. O zamanlar tren Konyada bir gece kalır, ertesi gün erken yola çıkardı. Tesadüfi olarak karşılaştık. Hoş beşden sonra Adana'daki durumun çok vahim olduğunu, Ermenilerin son günlerde işledikleri cinayetlerin hadsiz olduğunu, Fransızların gittikçe kudurduklarını, rastgele tevkifler yaptıklarını, zulüm ve işkenceyi son haddine getirdiklerini, Maraşın kan ve ateş içinde yüzdüğünü, müfrezelerimizin bu günlerde Mersin üzerine taarruza geçmek üzere yola çıkdıklarını, yakında buradaki Adanalılarla bir müfreze teşkil edip Niğdede hazırlıkta bulunan kuvvete iltihak edeceğimizi, çalışacak ve intikam alacak zamanın geldiğini, Adana'ya ayak basar basmaz Fransızlar tarafından tevkif edileceğinin kat'i olduğunu anlattıktan sonra, kuvayı milliye kumandanı Hüsnü beyin yanına götürdüm.

Hüsnü bey durumu izah etti. İbrahim beyi Adana'ya gitmekten vaz geçirdik.

Artık birlikte hazırlığımızı yapıyorduk. Sürgün ve kaçak olarak aramızda epeyce Adana'lı vardı. Bunların hepsini de silâh ve bomba ile techiz ederek, Kozanlı yüzbaşı Mustafa Tevfik beyi, mümessilimiz olarak Konya'da bırakıp yola çıktık. Doğrusu Hüsnü beyin bize yaptığı yardımı hiçbir vakit unutamam. Hatta elimize bir miktar da para vermişti.

Ver elini Niğde dedik, yürüdük...

Konyayı karmakarışık bir halde terk ettik. Cami kapılarına, bazı işlek yerlere meçhul eller tarafından, beyannameler yapıştırılmıştı. Bu beyannamelerde Mustafa Kemalin rütbe ve nişanı alınmış bir asi olduğunu; kuvayı milliyenin boşta kalan iş güç bulamıyan zabitlerin ve ittihatçıların işi ve memleketi soymak için kurdukları oyundan başka bir şey olmadığını; Padişahımız Halifemiz efendimiz hazretlerinin geceli gündüzlü Milletimizin başına getirilen felâketi sulh yolu ile bertaraf edeceğinden şüpheye düşülmemesini; müslüman kardeşlerimizin, soyguncularla teşriki mesai etmelerinin Allah nezdinde menfur bir hareket olduğunu, ve sair sözleri içimizde gözleri ile görenler olmuştur. Biz bu gibi şeyleri Konya'da çokça duyduğumuzdan ehemmiyet dahi verdiğimiz yoktu. Fakat mülhakat ve kazalar dört gözle Konya'nın hareketini takip ediyor, o'nu kendine örnek tutmak istiyordu. Kuvayi Milliyecilerin çoğunun İttihat Terakki partisine mensup olmaları da ayrıca İtilâfçıların bir kısmı üzerinde iyi tesir yaratmıyordu. Memleket elden gitmiş olmasına rağmen hâlâ parti kavgasını, zıddiyetini taşıyanlar mevcuttu.

İlk durak yerimiz Ereğli olacağından, burada hepimizin konuşurken dilimizi tutmamız Konya'daki hâdiselerden bahsetmememiz lâzım geldiğini düşünerek Konyada cereyan eden havadislerden bahsetmemenin menfaatımız icabı olduğunu Ereğliden bir çok istifademiz olacağını, müterediddit kimseleri, endişeye sokmanın doğru olmadığını, Kethudazede İbrahim beye trende sıkı sıkı tenbih ettim; ağzının gevşek olduğunu bildiğim için tekrar tekrar rica ettim.

Konya'dan 30 - 40 kişilik bir kuvvetle hareket ettiğimizi

Ereğli Kuvayı Milliye kumandanı Cemal beye bildirmiştik. İstasyonda kaymakam ve kazanın ileri gelenleri bizi hararetle karşıladılar. Arabalara binerek, hazırlanan yere indik. Birer kahve içtikten sonra bizi istikbale gelen Ereğli eşrafı, Konya'da ne var ne yok? diye havadis sordu. İbrahim bey ağzını açtı, üzgün bir lisanla, Konyada, münasebetsiz kimselerin kötü hareketlerini ballandıra ballandıra anlatmaya başladı. Gözüne dikkatle baktım. Bana kızdı. (Müslüman dini aşikârdır. Niçin arkadaşlarımdan durumu saklıyayım?) diye sert bir cevap verdi. Fakat biraz sonra etrafımızdakiler bu konuşma sebebiyle teker teker yanımızdan ayrıldılar. Sabahleyin hareket ettiğimiz zaman dahi yanımızda kimseler yoktu. Adamların kafaları karmakarışıktı. İbrahim beyin verdiği havadis te bir kat daha karıştırdı. Müşkülâtla Ereğli'den yola çıkabildik.

Araba isteriz, arabacı, gelmez; epeyce de ağırlığımız var ; Niğde ile Ereğli'nin arası da haylice yol. Hülâsa zahmetle yola çıktık. İbrahim beyin öfkesine, küfrüne payan yoktu. Takır tukur, yaysız, Tatar arabası ile yolculuktan mustarip olan İbrahim beyin yüzünden düşen sinek bin parça oluyordu. Yine teselli etmek yumuşatmak işi bana düştü. Arabasına gittim. Tatlı, yavaş ifademle Ereğlililerin çok iyi insan olduklarını, daima bize yardımı esirgemediklerini, adamların hergün çeşitli havadislerle zehirlendiklerini, kafalarının perişan olduğunu, bir de uluorta, durumu olduğundan farklı şekilde aksetitrmesinin bu insanları şaşırttığını, kabahati kendisinde aramasını adamlar için hiç bir şey söylemeğe hakkımız olmadığını, yolda gelirken bu işin bu safhaya dökülmemesi için sıkı sıkıya ağzımızın tutulmasını rica ettiğimin sebebinin bu olduğunu anlattım.

Artık olan olmuştur. Müşkülâtı paylaşmış bulunuyoruz. Bor kazasında da ikinci hataya düşmemek lâzım geldiğini, ketum olmamızı, iyi ve kuvvetli haberler neşretmekle mükellef olduğumuzu söyliyerek kendisini teskin ettim. Bor'da çok kalmadık, hemen Niğde'ye hareket ettik. Hepimiz pür silâh orada bizi bekliyen arkadaşlarla karşılaştık. Sevinçle birbirimize sarıldık. Öpüştük, sanki bir bayram günü olmuştu. Başta Ahmet Remzi Yüreğir ve bey baba Sadettin, İhtiyat zabiti (öğretmen) Hulusi, Manisalı Ali beyler daha bir hayli arkadaşlarla birleşmemiz neş'emizi pek çok arttırdı. Namı müstearı Sinan Tekelioğ-

lu Jandarma Yüzbaşı mütekaidi Ali Ratip beyin daha önce harekete geçtiğini haber verdiler. Birkaç gün burada noksanlarımızı tamamladıktan sonra 100 kişilik mürettebatımız Karaisalı kazası istikametinde yola koyuldu.

KUVAYI MİLLİYEYE YARDIMLAR ve KUVVETLERİMİZİN GELİŞMESİ :

Müfrezemiz yolda kar çığı gibi çoğalıyordu. Ahmet Remzi beyle beni, arkadaşlarımız Niğde'de bıraktılar, yapacağımız çok işler vardı. Başta silâh, cephane; 2 incisi para. Çünkü müfrezemiz içinde ihtiyacı olan hayli kimseler vardı. Bu ağır yükü üzerimize tevdi ettiler. Arkadaşları uğurladıktan sonra Ahmet Remzi beyle başbaşa nasıl hareket edeceğimizi plânlaştırdık. Konya'da Adanalı zenginlerimizden Bosnalı Salih efendiden ilk olarak yardım talep edeceğiz. İkinci defa Adanadan gelen Koyun celeplerine başvuracağız. Salih efendiye önceden müdafaai Hukuk namına müracaat edilmiş ise de red cevabı alınmıştı. Fakat ümidimiz kesilmemişti. Bor kazasında ikamet eden Gülekli Tevfik efendi, Salih efendinin itimat ettiği bir kimse ve benim de dostum olduğundan birlikte Konyaya gittik. Kuvayi Millimize yardım olarak 1000 lira verdi. Daha da yardım edeceğini fakat ifşa edilmemesini çünkü duyulursa Ermeniler ve Fransızlardan zarar göreceğini, Adana'daki Un ve Çırçır fabrikasını yakmakta tereddüt etmiyeceklerini sıkı sıkıya tenbih ve rica etti.

Bir hafta sonra Niğde'ye avdetimde, Ahmet Remzi bey bizim Adanalı kasaplarla konuşmuş. Adananın çok karışık bir hal aldığından koyunlarını götürmek imkânsızlığı karşısında, yardım etmeğe paraları da olmadığından bilahere bedeli ödenmek üzere koyunlarını Müdafaai Hukuka devr ve teslim edeceklerini bildirmişler, bu suretle satılan iki sürüden hayli para Müdafaai Hukuk kasasına girmiş oldu. Böylece biraz feraḥladık.

Ereğli kaymakamı Avni Doğan beyin himmetiyle, Adana'ya gitmekte olan Pamukçu zade Hüsnü, Keresteci Mustafa beylerin yepyeni iki şevrole otomobil hediye etmeleri ayrıca bize bir sermaye olmuştu. En iyi şekilde istifade edilmesini düşünüyor, mazbut bir yerde muhafazasını temin etmiş bulunuyorduk.

Müfrezelerimizden gelen havadisler, birbirinden güzeldi. Karaisalı kazası elimize geçmiş, beybaba Sadettin bey muvakkaten kaymakam vekili olmuştu. Müfrezelerimiz muhtelif yerlerde Fransızlarla müsademeye başlamış, mağrur Fransızlar, Kuvayi Milliyenin önünde selameti kaçmakta buluyorlarmış. En çok istirabını çektikleri şey paradan ziyade silâh ve cephane noksanlığından doğan üzüntü imiş. Müşteki olup sür'atle temin edilmesini bildiriyorlardı.

Bir kaç gün evvel yeni tayin edilen onbirinci fırka kumandanı Yarbay Arif beye hoş geldiniz ziyaretini yapmıştık. Arif bey kendisinin aslen Adanalı olduğunu, elinden gelen yardımları esirgemiyeceğini vaad etti. Biz de bu söz karşısında otomobilden bir tanesini Arif beye hediye ettik. İkincisini de Mustafa Kemal Paşa'ya Ankaraya gönderdik.

Silâh ve cephane fıkdanını Arif beye söyleyerek epeyce tüfek ve cephaneyi cepheye göndermeğe muvaffak olduk. İhtiyaç çoktu; zira gün geçtikçe kuvvetlerimiz kat kat çoğalıyordu.

Emin Arslan müfrezeleri, İhtiyat zabiti Mersinli Süleyman Fikri (mebus) müfrezeleri ile birlikte Mersin üzerine yaptıkları taarruzu hergün muvaffakiyetle ilerletiyor, ve oradaki birliklerimiz de günden güne çoğalıyordu. Fransızlarla adeta Mersinin civarında müsademeler yapıyor, sıkıştıkça dağlara çekiliyorlardı. Yer yer sürekli, münferit, toplu çarpışmalar bir ay içerisinde fevkalâde iyi neticeler getirdi. Bilemedik, Hacıkırı, Durak mevkileri mücahitlerimizin eline geçti. Buradaki Fransız karakolları yokedilmişti. Bir başka kuvvetli müfrezemiz de, yüzbaşı Saffet (general Pozantı) beyin kumandasında Ulukışla'dan, Çifte handa'ki Fransız ileri karakoluna hücum etti. Tarsus tarafında Şemseddin bey kumandasında Cemal efe (Yüzbaşı Cemal bey), İsmail Ferahim, (emekli Albay), Molla Kerim, Genç İzzet, Veli Haşim Beyler de adım adım Fransız kuvvetlerini takip ve imha ederek, Tarsus şehrinin bağlarına yaklaşmışlar, karşılarına çıkan Fransızlara nefes aldırmıyorlardı.

Henüz başlangıçta Kuvayı Milliyeye iltihak eden, Tarsus Jandarma Bölük Kumandanı mülâzım Hasan beyin (emekli Albay) yüksek hizmetlerini zikretmek, mücahitlerin maneviyatı üzerinde husule getirdiği iyi tesirin büyüklüğünü söylemek vazifemdir.

BU KÖPRÜYÜ UÇURMAYIN!

Müfrezelerimizden bir bölük, Hacıkırı tren hattının meşhur Taş Köprüsü'nü dinamitle berhava edeceği sırada Avusturya tebaalı bir Mühendis karşı duruyor. (Bu köprü tamamen bir san'at eseridir. Uzun emeklerle meydana gelmiştir, eşi enderdir bu sizin kendi malınızdır, yazık değil mi? bunu yoketmeyin. Bir daha eşini yapmak imkânsızdır. Eğer maksadınız tren hattının çalışmasına mani olmak ise, ileride diğer küçük köprülerin her hangi birisini atabilirsiniz, fakat bu köprüye dokunmak günâh değil aynı zamanda cinayet olur, çok yazıktır, kıymayınız), diye yalvarması üzerine, bu mantıki sözler karşısında heyecanı yatışan müfreze kumandanı dinamitleri, yerleştirdiği köprünün temelinden çıkarıyor, her türlü kötü ihtimalleri göz önüne alarak muhafazasını da teminat altına alıyor. Bu köprü hakikaten bir şaheserdir. Birbiri üzerine müteaddit kemerlerle inşa edilmiştir, dağın iki tarafına gerilen çelik telleri çeken makineler vasıtasiyle, taşı, kumu, çimentosunu yukarıdan indirmek suretiyle bir seneden fazla süren bir emekle Alman mühendisleri tarafından meydana getirildi. Bu Avusturyalı mühendis de köprü inşaatının başından sonuna kadar bulunmuştur.

Çukurova Milli mücadelemizde Karaisalı Cephesinde büyük hizmetleri görülen müfreze kumandanlarımızdan mücahit kahraman Emin Polat ağa.

Günler aylar geçtikçe, Çukurovanın cephesi, Mersinden, Dut, Karaisalı Ceyhan, Kozan, Cebelibereket, Hataya kadar dayandı. Bütün halkımız Fransızların kurduğu zulüm makinesini her yerde yok etmeğe çalışıyor, ellerinden gelen fedakârlığın azamisini yapıyordu. Öyle bir zaman olduki çetelerin sayılarını Tanrıdan başka kimse bilmezdi. Kimsenin parada pulda gözü yoktu. Girintili çıkıntılı, dağlık tepelik, düz bir ovadan teşekkül

eden Klikyanın kavis şeklindeki dağ, tepe kısmı, Fransızlardan tamamiyle temizlendi. Bir tek Fransız kalmadı. Yalnız ova kısmı Fransızların elinde bulunuyordu.

Karaisalı cephesinde Sinan Tekelioğlu'nun kumandasındaki müfrezeler başlarında Emin Polat ve Derviş ağalar olduğu halde başarılı savaşlar veriyorlar; ayrıca Buruk cihetinde ihtiyat zabiti Ferit Celâl ve İncirlik köyüne doğru da Kethüdazade İbrahim Topcu ihtiyat zabiti Saffet Hacı Yunus beyler Fransızlarla cesurane çarpışıyorlardı.

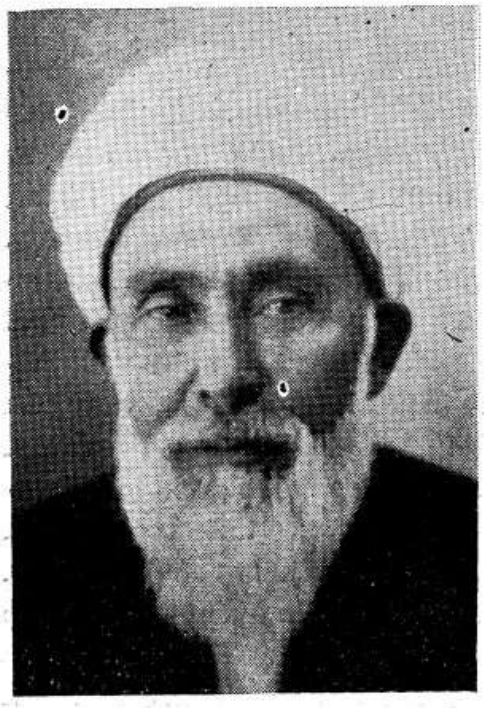

Çukurova Millî savaşında Karaisalı cephesinde geri hizmetlerde çok emek sarf eden fedakâr Karaisalı Müftüsü Faziletlu Hacı Mehmed Efendi.

Geri hizmetlerde, Halil Polat, Menemenli Âdil, Karaisalı Müftüsü Hacı Mehmet efendiler hizmet ediyorlardı. Müftünün ihtiyar yaşında gece gündüz cephelerde ettiği hizmet sitayişin üstündedir. Bu meyanda Halil Polatın ifa ettiği büyük hizmeti zikretmek hakşinaslıktır. Müfreze kumandanı mücahid Emin ağanın babası olan bu zat durmadan koşmuş, yeni efrat toplayıp cepheye getirmiş, oğlu ile beraber dört elle vazifesine sarılmıştı. Beybaba namiyle maruf Kaymakamlığa asaleten tayin edilen Sadettin bey, Milli savaşın, ibtidasından sonuna kadar Kuvayı Milliyeye değerli hizmetlerde bulunan, muhtaç çetelerimizi giydiren doyuran, Müdafaa-i Hukuk namına zenginlerimizden yardım temin eden, bütün nahiyelere ayrı ayrı çalışkan müdürler tayin edip, mülki kuvvetin vahdetini manen maddeten temin ve birleştiren zattır.

POZANTI CEPHESİ

Bütün cephelerde çarpışmalar gayet sevindirici bir yolda gelişirken Pozantı cephesinde durum hiç te istenilen şekilde de-

ğildi. Pozantıda mühim ölçüdeki Fransız kuvvetlerinin başında, Verdün kalesi müdafaasında yaptığı hizmetlere karşılık Lejyon Donör nişanı ile taltif edilen Binbaşı Menil vardı.

Binbaşı Menil modern siperler ve tel örgülerle Pozantıyı müstahkem bir hale getirmişti. Semtine yaklaşanları mitralyöz, Nordenfil (küçük gülle atan seri ateşli top) lerle şiddetli bir ateş yağmuruna tutuyordu. Siperler yeraltı tünelleriyle birbirine bağlanmıştı. Toros dağlarında her taraf düştü, yalnız Pozantı dayanmaktaydı. Bu tabur Fransızların Toroslarda ayakta kalan tek muntazam kuvveti idi.

Bu sırada müessif bir hâdise oldu. Borlu Halit Mengi (2. devrede Niğde mebusu) yi fırka kumandanı hapsedip ihtilâttan menetmişti. Kuvai Milliye aleyhtarlığı, bozgunculuk suçları ile itham ediliyordu. Halit beyi çok iyi tanırım. Civanmert, ileri fikirli, yobazlıkla alâkası olmıyan koyu bir Kuvayi Milliyecidir. Hemen Ahmet Remzi beyle Arif beyin yanına gidiyoruz. Halit hakkında garezkârların verdiği malûmat iftiradan ibarettir. Derhal tahliyesini istedik. Hem de bizim işlerimize yakında çok da hizmet edeceğini ilâve ettik. Tabii hemen tahliye edildi. Birkaç gün sonra Halit beyi yanımıza alarak Çiftehan üzerinden Pozantıya taarruz eden müfrezelerimizi yakından görmek üzere tedarik ettiğimiz pikapla yola çıktık. Çiftehana yaklaştığımız zaman silâh sesleri işitilmeye başladı. Yolun bir tarafında bir adam upuzun yatıyordu ve yanında çetelerden biri vardı. Kamyonetten atlayıp yanına koştuk. Bizim müfreze kumandanımız Yüzbaşı Saffet bey ağır yaralı uzanmış yatıyor. Çok müteessir olduk, yavaşça incitmeden kamyonete aldık. Konuşmağa takatı yoktu. Yaya olarak mücahitlerin harp ettikleri yere kadar sokulduk. Kumandayı deruhte eden babayiğit bir mücahitle selâmlaştık. Saffet beyin yaralanmasından duydukları teessürü saklamadı. Fakat maneviyatlarının sarsılmadığını, azimlerinin pek kuvvetli olduğunu, yakında uzun günlerdenberi teslim olmıyan karakolu zaptedeceklerini, en çok müdafaada sebat edenlerin Fransız hizmetine girmiş Tunuslu müslümanlar olduğunu, okunan ezanı getirilen tekbiri hiçe saydıklarını, üzerlerinde zerrece tesir husule getirmediğini fakat son günlerini yaşadıklarını, teslimlerinin saat meselesi olduğunu, şimdi yapılacak hizmetin, sevgili kumandanları Saffet beyin incitmeden Niğde'ye bir an evvel yetiştiril-

mesi olduğunu söyledi ve yanımızdan ayrıldı. Biz de Saffet beyi dikkat ve itina ile Niğde'ye götürüp askeri hastahaneye teslim ettik.

Niğde'ye muvasalatımızdan birkaç saat sonra gelen malumatta Çiftehanın zaptedildiği bildirildi. Ellerini yukarı kaldırıp (Ene Müslim) deyip teslim olan Tunuslu Müslümanları silâhları ellerinden alındığı zaman tek kurşunlarının dahi kalmadığını hayretle müşahede eden mücahitlerimize bu hal pek dokunmuş, yine de sabredip, diğer Fransız esirleriyle birlikte Niğde'ye sevketmişlerdi. Artık Pozantı tam manasiyle muhasara edilmişti. Fakat Menil'in tesis ettiği müdafaa hattını bizim başı bozuk müfrezelerimizin tüfengi ile zaptetmek zordu. Ahmet Remzi beyle Kaymakam Arif beyin yanına gittik. Pozantı muhasarasının uzamasının cephedeki efradımızın maneviyatı üzerinde hoş bir tesir yapmadığını, Milli kuvvetlerimizin Pozantıyı zorla düşürmelerinin imkânsız bulunduğunu, ancak kendi fırkasının bu işi başaracağını, ağır obüsleri ile siperlerin tarumar ve Pozantının düşürülebileceğini, Pozantının sukutu ile çok ilerlemiş olan müfrezelerimizin arkasını emniyet altına alması ricasında bulunduk. Arif bey teklifimizi hoş karşılamadı. Şiddet ve tehevvürle mukabele etti. "Siz kim oluyorsunuz da benim gibi bir fırka kumandanına emir veriyorsunuz! Ancak böyle bir emri, Mustafa Kemal paşa bana verir. O'nun emriyle harekete geçerim. Sizin gibi siviller beni harekete geçiremez" cevabiyle adeta bizi payladı. Öfkesinin yersiz olduğunu, senlik benliğin ortadan kalktığını, hepimizin elbirliği ile memleketin hizmetine koşmanın vazifemiz olduğunu, çıban başı halini alan Pozantının behemahal yok edilmesinin bir zaruret haline geldiğini söyledik; fakat, adam sözlerimizi dinlemiyordu. Nerede ise bizi dairesinden kovacaktı. Yüzünden düşen sinek bin parça oluyordu. Nahoş bir vaziyette yanından ayrıldık. Sokakta birbirimize ne yapacağız diye sormaktaydık. Adam terslik yaptı, halbuki kendisiyle halledilecek birçok işlerimiz vardı; başta tüfek ve cephane istiyorduk. Bunları da kesebilirdi. Lahavle çekerek bugün için sabretmekten başka yapılacak hiç bir iş yoktu. Yarına kadar bizim de sinirlerimiz yerine gelir, daha serinkanlılıkla konuşuruz deyip ben otele Remzi bey de evine gitmek üzere ayrıldık. Sabahın erken saatlerinde Remzi beyin evine gittim. O da benim gibi pek iyi

uyumamış, erken kalkmış, sabah kahvaltısını birlikte yaptık. Bu arada plânlar, tertipler üzerinde müdavelei efkâr yaparken Fırka kumandan seryaveri Yüzbaşı Cemal bey eve geldi. Kumandan beyin her ikimizi de acilen nezdine davet ettiğini bildirdi. Kahvaltımız bittikten sonra Arif beyin yanına gittik. Dünkü haşin Arif gitmiş, bugün yerine sanki başkası kaim olmuştu. Güler yüzlü mültefit bir çehre ile bizi karşıladı. Kapıdaki nöbetçiye emri olmadıkça içeri kimsenin girmesine müsaade etmemesini de tenbih ederek kapıyı kapadı. Mütebessim nazik ifadeleri ile Pozantıya yarın fırkası ile hareket edeceğini, ağır toplarını da götüreceğini, bir iki gün içinde Pozantıdaki Fransızları tarümar ve kısmi küllisini de esir edeceğini bildirdi. Tabii bir gün sonrada sizler gelir muvaffakiyetimizi tebrik eder, hem de efradıma birer paket sigara ikram etmek lütfunda bulunursunuz değil mi? lâtifesiyle durumu izah etti. Yalnız faş edilmemesini ayrıca ifade etti. Söyleyecek bir şeyimiz kalmamıştı. Muvaffakiyetini temenni ederek yanından ayrıldık. Almanlardan alınan demir tekerlekli vagon kadar büyük askeri kamyonlara harıl harıl cephane yüklendiğini de gözlerimizle gördük.

İşin garip cihetini sonradan öğrendik. Münakaşa ile ayrıldığımız günün gecesi Mustafa Kemal şifre ile Arif beye acı bir telgraf çekiyor "Arif daha ne bekliyorsun? Niçin Pozantıyı düşürmüyorsun? Derhal harekete geç, bu çıban başını yoket." diyor. Arif bey zannediyor ki, kendisini biz şikâyet ettiğimizden dolayı böyle acı bir telgraf kendisine gelmiştir. Bu tesadüften bizim haberimiz yoktu. Belkide yazacak idik. O gün bunu düşünmeğe halimiz yoktu. Arif beyin iltifatlarının bu sebepten ileri geldiği anlaşıldı. Her ne ise biz mes'elenin halli peşinde idik. Şahsen hiçbir şey beklediğimiz yoktu. İkinci günü sigaraları alarak yaysız bir tatar arabası ile takır, tukur ve bozuk yoldan ver elini Ulukışla dedik ve Niğde'den hareket ettik. İkindi üzeri Ulukışlaya geldik. Dört gözle beklenen zafere ait ortada bir şey yoktu. Aksine deliller vardı. Ulukışla mücahitlerinden bazısı yaralanmış, aralarında şehit düşen de olmuş. Kulağımıza ağıt sesleri geliyordu. Çok müteessir olduk.

Hiç beklemediğimiz bir zamanda karşımızda Ereğli Kaymakamı Avnı Doğan zuhur etti. Selâmdan sonra (Hayrola arkadaş ne var ne yok, bu sırada burada ne işiniz var?) sualimize ce-

vaben, (Fırka kumandanı Arif bey acele çağırmış, bir de hususi vagon göndermiş, onunla geldim) dedikten sonra elindeki telgrafı bize uzattı.

Arif bey açık telde, Adana eşrafından Tarsuslu Sadık paşanın bin güzide süvari ile Ankara'ya hareket ettiğini, maiyetinin, iaşe ve istirahatının temini, hayvanlara yem vesaire tedarikini kaymakam beye yazıyor ve hem de Ulukışlaya gelmesini bildiriyordu. Remzi beyle birbirimize mânâlı mânâlı bakıştık. Düşüncelerimizin aynı olduğuna şüphe yoktu. Her gün cephe ile konuşuyor, olan bitenden haberdar ediliyorduk. Sadık paşanın Tarsusta göz hapsinde olduğunu, çiftliğine dahi gelmediğini oğlu Necmettin ve yakın akrabalarından bazılarının Fransızlar tarafından tevkif edildiğini, Fransızların elinden alınmak üzere büyük maddi fedekârlıklarda bulunulduğunu da yakinen biliyorduk. Hal böyle iken bu telgrafa mânâ vermek kolay değildi. İşin kötü tarafını hiç düşünmek istemiyorduk. Derhal telefona koşup, Pozantıda Arif beyi bulduk. Otomobili göndermesini, yanına geleceğimizi bildirdik. Cevabında siz gelmeyiniz, şimdi ben hareket ediyorum dedi, aynı zamanda Avni beyin gelip gelmediğini sordu. Burada beklediğini bildirdik. Bir saate kalmadı, geldi. Dördümüz bir odaya kapandık. Evvelâ, Avni Doğan beye, yüzünü çevirdi. (Çektiğim telgrafı tabii aldınız.) dedi. Ankara'da Mustafa Kemal paşanın emrinde vazife görmek üzere yola çıkan Sadık paşaya ve maiyetine azami dikkat ve itina gösterilmesini tekiden beyan etmek üzere buraya kadar dâvet ettiğini söyledi. Daha bazı talimatlar vermek suretiyle Avni beyi tekrar hususi trenle Ereğli'ye gönderdi.

Şimdi biz bize kalmıştık. Suale vakit kalmadan kendisi söze başladı :

(Umumi vaziyet iyi gitmiyor. 21 Eylül 1919 tarihinde Balıkesirin şimal mıntakasında başlayan ve bastırılan birinci Anzavur isyanı 1920 Şubatının 16 sında ikinci defa meydana çıktı. 13 Nisan 1920 de Düzce, Bolu havalisi de isyan etti. Mustafa Kemal paşadan aldığım emir üzerine fırkamla birlikte hemen yola çıkıyorum ve asilerin üzerine gidiyorum. Fırkama ve askerlerime güveniyorum. Yüz akı ile isyanı bertaraf edeceğimi ümit ediyorum. Fransızlarla sizi yine başbaşa terkediyorum. Büyük fedakârlıkla emrinize 300 tüfek ile kâfi miktarda cephane

bırakıyorum. Bildiğiniz gibi hareket ediniz. Çok yazıkki Pozantı işinde geç kalmışız. Keşke daha önce bu işi ele alsa idik.

Sadık paşanın 1000 güzide süvari ile Ankaraya hareket haberi, Konya yol boyundaki kaymakamlara çektiğim telgraflar bir masaldır. Konya'ya ve havalisine sadece bir gözdağından ibarettir. Zavallı Sadık'ı Fransızlar göz hapsine almışlar, nefes aldırmıyorlar. Konya ise için için kaynıyor, Ereğli ve Karamandan dahi, emin değilim. Şimdi size düşen iki vazife vardır. Bir tanesi Sadık paşa havadisinin mümkün olduğu kadar yayılmasına çalışmak ve bize vakit kazandırmak; ikincisi de Klikya cephesini ayakta tutmak için var kuvvetinizle halkı ayaklandırmaktır.) dedi.

Arif beyle konuşacak fazla bir şey kalmamıştı. Sigaraları efrada tevzi edilmek üzere emrine bıraktık. Menhus talihin cilvelerine boyun bükerek Niğde yolunu tuttuk. Yolda hep bu meseleyi konuşuyorduk. Biz ne bekliyorduk, ne ile karşılaşmıştık. Silâh kaynağımız da yok oldu. 300 silâh hangi ihtiyacımızı karşılardı. Talep çok, hakiki ihtiyacımız pek fazlaydı. Nihayet Remzi beyle vardığımız karar şu oldu: Benim mebus olarak Ankara'ya gitmem, cephemizin ihtiyacını bizzat Mustafa Kemal Paşa hazretlerinden almak, direktiflerini temin ile günü gününe telgraf makinesi başında Remzi beyi haberdar edip, aynı zamanda cepheden malûmat ve istekleri öğrenmek. Kendisi de azami şekilde uğraşacaktı.

Şimdi birinci işimiz Sadık paşa havadisini yaymak için tertibat almaktı. Halit Mengü ile bu işi üzerime aldım. Vakit geçirmeksizin Halit Mengü beyi propaganda yapmak üzere yola çıkardık. İlk vazifesi Ereğliye uğramak, ikincisi, herhangi bir işi bahane ile Karamana gidip 1000 atlı Sadık paşa havadisini yaymak; üçüncü olarak Konya'da da bütün şiddeti ile Sadık paşa havadisini dilinin yettiği kadar her yerde söylemek olacaktı. Arif bey Konyada birkaç gün fırkasiyle kalıp işlerini tanzim ve noksanlarını ikmal edip Mustafa Kemalin son direktifini alarak âsiler üzerine gidecekti. Konya'da hep birleşecektik. Arif bey Ulukışladan Niğdeye gitti. Niğdede hazırlığını tamamladı, burdan Ereğliye, sonra da Konya'ya geçti. Konyada bir haftadan fazla kaldı. Adana müfreze kumandanlarından, Manisalı Ali beyi de yanına almıştı. Geçen günler zarfında Halit Men-

gü arkadaşımız, tevdi edilen vazifeyi beklediğimizden iyi yaptı. Kendisiyle Konya'da birleştim. Teşekkürlerimi bildirdim. Konya bıraktığımız kadar gemi azıya almış durumda değildi. Yapılan propaganda Arif beyin Konyaya fırkası ile gelmesi, cesur askerlerinin çarşı ve sokaklarda dolaşması sonunda azalmış; muvakkaten habis ruhlu insanları sindirmişti. Ankara hükümetinin müsaadesi ile Manisalı Ali bey ağır cezalı mahkûmlardan, işe yarar ve güvenilir olanların bir kısmını hapishaneden çıkarıp, fırka emrinde bir müfreze teşkil etti. Hepsi de çam dalı gibi babayiğit insanlardı bunlar. Ali beyin kumandası altında canla başla Kuvayı Milliyeye hizmet edecekleri hususunda şeref ve namusları üzerine yeminle söz veren bu adamların çarşı ve sokaklarda, terbiyeli ve mahcup bir şekilde dolaşmaları benim gibi bütün Konyalıların da dikkat nazarını çekmişti. Hiçbir uygunsuz harekette bulunmadılar. Gittikleri yerlerde ve müsademelerde canla başla dürüst ve namuskâr hizmetler görmüşlerdir. Arif bey bir hafta sonra verilen emir mucibince Konyadan fırkası ile birlikte Düzce'ye hareket etti.

UMUMİ DURUMUMUZ NASILDI?

Evvelce de biraz bahsettiğim gibi donanma himayesi altında mütarekenin imzasından tam altı buçuk ay sonra, 15 Mayıs 1919 tarihinde fecirle beraber Yunan askerleri İzmir rıhtımlarına çıkarılıyor; nerede duracağı belli olmayan bu düşman başı boş işgal bölgesini durmaksızın genişletiyordu.

16 Mart 1920 tarihinde ise İtilâf kuvvetleri hükümet merkezi İstanbulu resmen işgali altına alıyorlar, bir kısım Türk askerleri yataklarında habersiz şehit ediliyor, Mebusan meclisi kapatılıyor, ileri gelen tanınmış azaları yakalanıp Malta adasına sürülüyor, tevkif ediliyor, Türk vekilleri resmî makamlarında ecnebi süngüsü altında vazife görmek zorunda bırakılıyordu.

Antalya, Konya, Söke İtalyanlar, Adana, Mersin, Maraş, Antep, Urfa, Zonguldak Fransızlar; Çanakkale, Musul ve havalisi İngilizler tarafından çoktan istilâ edilmişti. Bağdad hattını kuvvetli İngiliz müfrezeleri ellerinde tutuyordu. Doğu Trakya Fransızların ve Yunanlıların askeri işgali altına girmişti. Şimdiki sahadan çok geniş hudutlar içinde kurulan ve merkezi Erivan

olan Ermeni Hükümetinin sınırları içinde bulunan Türk Müslüman halkına yaptıkları tahammül edilmez baskı ve işkenceden canlarını kurtarmak için Türkler akın akın hududu geçip bize sığınıyorlardı. Ermenilerle olan hududumuzda ardı arkası kesilmeyen müsademeler devam edip gitmekteydi. Yunan işgal kuvveti hariç, İtilâf devletlerinin toprağımıza çıkardıkları kuvvet 150,000 ilâ 200,000 civarında olup kısmı küllisi Batı Anadoluda olmak üzere, Vatanın muhtelif sahalarına dağılmışlardı.

Türk Ordusu silâhları elinden alınarak terhis edilmiş; hayat menbaları olan bütün muvasala hatlarımız ve limanlarımız zabtedilerek vaatn dört taraftan kanlı bir ateş çenberi içine alınmıştı. Ayrıca buna ilâveten isyanlar da birbirini takip ediyordu.

Türk milletinin sinesinden doğan Müdafaai Hukuk Cemiyetini, Sivas Kongresini müteakıp Mustafa Kemalin başkanlığında toplanan Heyeti Temsiliyenin kararlarını benimseyen ve onun etrafında toplanan milletimiz kurtuluş yolunun tek bir yol olduğuna vicdanen ve aklen kani olmuştu. 26 mart faciası kalbimizde deva bulmayan bir yara açmıştı. Bu kutsal ve Milli hareketimizi önlemek için İtilâf Devletlerinin uşağı Sultan Vahdettin aleyhimizde çıkardığı fetvalar ve beyannamelerini, yurdun en ücra köşelerine kadar duyuruyor; bununla masum halkı şaşırtıp Müdafaai Hukuk Cemiyetlerini dağıtmak ve milli galeyanın önüne geçmek istiyordu.

Bu alınan tedbirin kifayet etmediğini ve halk üzerine dinî bir tesir husule getirmediğini görünce, zor kullanmağa ve "Hilâfet ordusu" namı altında Anzavur gibi hain çeteleri üzerimize saldırdı. Bu kuvvetler Bigadan, Kocaelinden hücuma başladılar. Gerede, Bolu, Düzce ve havalisi zehirli propaganda neticesi isyan bayrağını açtı. Çok geçmeden bu isyan Yabanabad, Beypazarı istikametinde genişleyerek Ankaranın burnu dibine Kızılca Hamama kadar yaklaştı. Aynı zamanda bazı cıvar mıntakalarında da görüldü. Böyle bir nazik durum içinde 23/Nisan/1920 tarihinde Ankarada büyük bir şevk ve heyecan içinde, memleketin hakiki mümessillerini sinesinde toplayan Büyük Millet Meclisi açıldı. Teşrii ve icrai selâhiyetle vazifesine başladı. Memleketin her köşesi düğün bayrama döndü, tebrik telgrafları Riyaset makamına geliyordu. Fakat isyanların arkası kesilmemiş, devam ediyordu.

24 üncü Fırka Kumandanı Mahmut bey 25/Nisan/1920 tarihinde Hendek'ten Düzceye geçerken âsiler tarafından pusuya düşürülerek harp etmeksizin şehit edildi. Fırkası tamamen âsilerin eline esir düştü. Topları tüfekleri yağma edildi. Yine bu esnada İstanbuldan İzmite gelen Mutasarrıf çerkez İbrahim Adapazarında halkı başına toplayıp Selâmı Şahaneyi merasimle tebliğ ettikten sonra 150 lira maaşla aleyhimize gönüllü kaydetmeğe başladı. Bunların üzerine Milli Hükümet her taraftan kuvvet sevk etmeğe başladı. Bu arada Çerkes Ethem seyyar kuvvetiyle; Binbaşı Nazım iki tabur askeri, dört cebel topu, 300 kadar efe kıyafetinde suvarisiyle; Niğdeden Kaymakam Arif bey iki piyade taburu, sekiz makineli tüfek, iki sahra ve iki cebel topundan ibaret müfrezesiyle, Binbaşı Çolak İbrahim 300 askeri iki makinelitüfek, 2 topu ile sevk edilmişlerdi.

Anzavur üçüncü defa 11/Mayıs/1920 tarihinde top ve mitralyözle donatılmış ehemmiyetli bir kuvvetle Adapazarı, Geyve ve havalisindeki zayıf kuvvetlerimize taarruz etti. Üzerine gönderilen askeri ve Milli kuvvetlerimizle arasındaki kanlı çarpışmada, Geyve Boğazı civarında Anzavur kuvvetleri mağlup olarak firare mecbur oldular.

Abaza çerkezlerinden mürekkep 4000 kişilik bir âsi topluluğu da Düzceyi basarak hapishaneyi tahliye edip, müsademe ile süvari müfrezelerimizin silâhlarını ellerinden aldılar; hükümet memurlarını ve zabitlerimizi hapsettiler.

Umumi Kumandan Ali Fuat Cebesoy Paşa, GEYVE boğazı civarında ve Adapazarı istikametinde; Refet bey Ankaradan Beypazarı yoliyle BOLU'ya doğru vazifeli bulunuyorlardı. Süleyman Şefik Paşanın kumandasında, hilâfet ordusu unvanını taşıyan bir kuvvet de karşılarında cephe almıştı. Bu kıt'aların bir kısmı Erkânı Harb binbaşısı Hayri beyin kumandasında Bolu civarındaki asileri takviye ediyordu. Bundan başka ayrıca da İstanbuldan gönderilen bir çok zabitan vardı.

Şiddetli çarpışmalar sonunda Milli kuvvetlerimiz tarafından hezimete uğratıldı ve bir kısmı da esir edildi.

ADANA CEPHESİ

Arif beyin fırkasiyle birlikte âsilerin üzerine hareketinden sonra ben de cepheye döndüm.

Hemen şu hususu belirtmeliyim ki, Çukurova cephesinin bütün kesimlerinde milli müfrezelerimizin gösterdiği şecaat, fedakârlık sitayişin üstündedir ve ayrı ayrı hepsini burada zikretmek mümkün değildir.

Cephe çok genişlemişti. Mersinden Hataya kadar uzamıştı. Sonunda bir ucu Urfa'ya dayandı. Müfrezelerimiz muntazam bir ordunun birlikleri olmadığı için muhtelif yerlerden gelen her türlü havadis bir merkezde günü gününe toplanıp değerlendirilemiyordu. Ayrıca kavgasız gün yoktu.

Bütün bunlara rağmen toplu ve münferit çarpışmalar devam ediyordu. Fransızlar şaşkına dönmüştü. "Her çalının dibinde, her kayanın arkasında çeteler kum gibi kaynıyor" korkusu içinde bunalıyorlardı.

Alınan bir haberde, Fransızların Tarsusa yakın Kürt Musa ve Yunusoğlu köylerinde ufak tefek denemeyi müteakıp umumi harekete geçecekleri kat'i olarak öğrenildi. Bu günlerde Adana'dan hergün kalkan düşman tayyareleri şoseyi takiben Pozantıya gidip geliyor, devamlı keşif uçuşu yapıyorlardı. Evvelcede bahsedildiği gibi Toros dağlarından geri atılan düşman, ovada tutunmuştu. Yalnız, Pozantıda Binbaşı Menil kumandasında 1000 den fazla Fransız askeri muhkem siperler arkasında inatla müdafaa yapıyor ve teslim olmuyorlardı. Yardımcı kuvvetin gelip kendilerini kurtaracağından emindiler. Binbaşı Menil evvelce de belirttiğimiz gibi Birinci Dünya Savaşında Verdün kalesi müdafaasında bacağının birisini kaybetmiş bir askerdi. Klikya işgal kumandanı General Döfyö, Menil taburunu muhasaradan kurtarmak hususunda elinden geleni yapmağa karar verdiğinden her türlü fedakârlığı yapmaktan çekinmiyordu.

I. KAVAKLIHAN MUHAREBESİ

Pozantı'ya giden tek yol Gülek boğazı; onun da methali Kavaklıhandı. Buradan geçmek mecburiyeti vardı. Mevkiin önemi, taraflar arasında büyüktü. Fransız Kumandanı tayyare raporları ile ve gerekse hususi olarak edindiği malûmat ile icabeden tedbirleri almakla beraber iki tarafı yalçın ve sarp dağlar ve ka-

yalar arasından geçmenin çok tehlikeli oluşu, asıl Gülek boğazı adını alan dar boğazdan geçmenin zorluğu karşısında tayyarenin keşif noktalarına ehemmiyet veriyordu. Bütün noksanlarını tamamlayan 3000 kişiden ibaret iki tabur, bir süvari bölüğü, iki batarya top, bir ağır makineli tüfek gibi otomatik silâhlarla mücehhez bir müfrezeyi 5 Nisan 1920 de harekete geçirdi.

Yiğit mücahitlerimizden
Nahit Kızıldağlı

Karşısına çıkan öncü çeteleri geri atmak sureti ile 11 Nisan 1920 günü Çamtepe, Bayramlı, Kayadibi köylerimizi ateşe verip yaktı. Geceyi burada geçiren düşmanın maksadı, iki koldan hareketle, buradaki müfrezelerimizi çember içine alıp imha ve tehlikesizce Pozantıya gidip Menil taburunu kurtarmaktı. 12 Nisan sabahına kadar ciddi bir mukavemetle karşılaşmayan düşman, sabah karanlığında hareketé geçti. Bir kısmı, Kosondere boğazından bir kısmı da şoseyi takiben ilerlemeğe başladı. Gelişi güzel, sağa sola top, tüfek ateşi ile ortalığı velveleye verip toz dumana çeviriyordu. Öncü müfrezelerimizin şaşırtmak kastiyle yaptığı hafif müdafaasına inanarak zafer neş'esine kapıldılar ve esas kuvvetlerimizin ateş menziline girdiler. Müfreze kumandanlarımızdan Emin Polat, **incirgedikli Derviş,** Tekkeli Mustafa ağalarla, Subay Cemal efe (mülâzım) Küçüklü Karahacı müfrezelerinin ani yaylım ateşi ile karşılaştılar. Bir müddet sonra Molla Kerim, Veli Haşim, Nahit Kızıldağlı'da geldi, yetişti. Sinan Tekelioğlu da mevcudu **40 kadar** kuvveti ile yardıma ve hemde kumandaya geldi. (1)

Bütün bu saydığım müfrezelerimizin kuvveti 200 ü tecavüz etmiyordu. Ekserisi Birinci Dünya Harbinde Çanakkale, Filistin

(1) Diğer müfrezelerimizin ve kumandanlarının adları burada zikredilmemiş ise kendilerinden özür dilerim. Elde edebildiğim isimler bunlardır.

savaşlarına girmiş çıkmış, gözünü daldan budaktan sakınmıyan, kurşununu nereye attığını ve kendisini korumayı bilen kahramanlardan müteşekkildi. Düşmanın çokluğuna hiç ehemmiyet vermiyorlardı. Gözdağı ateşi de kimseyi korkutmuyordu. Dağlarda aksi seda çıkaran top ve tüfek seslerini duyan silâhsız köylülerimiz düğüne gelir gibi gelip savaşı uzaktan takip ediyordu. Omuzlarında bir iple bağlı kazma sapı yahut bir değneyi tüfek şeklinde koymuş, düşmanı korkutmak, muhariblerin adedini çok göstermek maksadiyle "Allah Allah!" sesleriyle düşmanın maneviyatını kırmak için ortalığı çınlatıyorlardı. Dağlarda akis yapan sesler ile mücahitlerin harp şevki artıyor, düşmanın morali bozuluyordu. Uzaktan dürbinle kum gibi kaynayan, omuzları tüfekli kalabalığı gören Fransızlarda harp cesareti kalmamıştı ve zayiatları yükselmekteydi. Kumandan kötü durumdan kurtulmak için Bayramlı sırtlarına yerleştirdiği iki batarya topla, tüfek patladığını gördüğü veya tahmin ettiği yerleri şarapnel yağmuruna tutmağa başlıyor, tayyareleri de yukarıdan makineli tüfek ve bombaları ile durmadan ateş yağdırıyordu. Piyadeleri şoseyi takip ederken, süvari bölükleri Koson boğazını tuttu. Makineli tüfek himayesinde bize ani hücum yapıp bunda muvaffak olurlarsa tehlikeli duruma düşeceğimizi anlıyan Cemal Efe derhal düşmanın sağ cenahına akmağa muvaffak oldu. Tedbirli ve isabetli ateşleriyle süvarilerin makineli tüfek kullanmasına fırsat vermedi. Bilâkis büyük zayiat verdirdi. Bu arada yardıma koşup gelen Boruk gurupu müfreze kumandanı Kethüdazade İbrahim ve Besim Albayoğlu da, diğer taraftan düşmanın üzerine çullandılar. Top, tüfek, tayyare, şarapnel ateşi ile mücahitlerimizin bulunduğu yeri cehenneme çevirmelerine rağmen bir kısım müfrezemiz patika ve uçurumlardan kayarak Fransızları yan ateşine aldı. Ummadıkları bu ateş karşısında, topçuları da can derdine düşüp topları ile birlikte tepenin arkasına kaçtılar. Düşman piyadesi ile başbaşa kalan kuvvetlerimiz hiç bir fırsatı kaçırmadan yer değiştirmek sureti ile beklenmiyen yerlerden üzerlerine atılıyordu. Düşman ise mevcut bütün kuvvetini ortaya koyduğu ve sarf ettiği halde bizi yıldıramıyordu. Müfrezelerimizi yıldırmak şöyle dursun, bilâkis iş uzadıkça savaş kudretimiz artıyor kendilerinin ise her an maneviyatı bozuluyordu. Nihayet muvaffakiyetten ümidini kesen düşman selâmeti kaçmada buldu; arkaya bıraktığı makineli birliklerinin himayesi altın-

da harp meydanını silâhlarımıza terkederek geri çekildi. Bizimkiler coşmuştu. Hepsi siperden çıkıp düşmanı Tarsus yakınlarına kadar kovaladılar. 1. inci Kavaklıhan muharebesi böylece sona erdi. İnsanca zayiatımız düşmana nazaran pek azdı.

II. KAVAKLIHAN MUHAREBESİ

Düşmanın aldığı dersten istifade ederek noksanlarını ikmal edip daha kuvvetli şekilde karşımıza çıkacağı ve Menil'i kurtarmak için tekrar savaşa gireceği biliniyordu. Bu savaşa tankları da iştirak ettirecekleri haberi geldi. Ağır tanklar bu mevsimde Koson deresini geçemiyeceklerinden, şoseyi takip etmek mecburiyetinde idi. Bunları harp harici bırakmak maksadı ile Kavaklıhanın 1 kilometre uzağında iki tarafı uçurumlu şosenin birkaç yerinde hendekler (çukurlar) açıldı. Üzerleri maskelendi. Arası çok geçmeden düşman birlikleri Tarsustan, Pozantı şosesini takiben harekete geçti. Eskisinden daha üstün kuvvetle gelmekte oldukları tahakkuk etti.

Esasen birinci muharebede yer alan ve savaşa iştirak eden müfrezelerimiz, hiç bir tarafa kımıldamamış, ikinci bir taarruzu bekliyorlardı. Endişeleri muharebenin daha geç olmak ihtimali idi. Bütün müfrezelerimiz harp sahasına dahil olması icap eden yerleri işgal etmişti. Biraz sonra, karınca gibi kaynayan ve şoseyi kaplıyan düşman kuvvetleri ağır ağır virajları döndü. İlk önce otomobil zannını veren tanklar, açılan hendeğe yanaştı. Diğer taraftan beş tane tayyare tepemizde vızır vızır dolaşmaktaydı. Şüphe ettiği yerleri mitralyöz ateşine tutuyordu. Düşman topçuları açıkta toplarını Çamtepe sırtlarına yerleştirip mevzi aldılar. Tanklar açılan ilk hendeğe geldi ve durdu. İçlerinden bir tanesi, geri dönüp tepe arkasındaki piyadeleri keyfiyetten haberdar etti. Bir bölük düşman piyadesi hendeğe geldi, mevzi aldı. Bir kısmı da çukurları doldurmağa başladı. Aynı zamanda, iki yanlarını top ve makineli tüfek sağanağına tuttu. uçakları havadan yolda açılan hendeği doldurmakta olan askerlerini himaye ediyordu. Bütün müfrezelerimiz de ateşe başladı. Topumuz olmadığından inisyatif düşmanda idi. Her tarafta bol cephane sarfediyordu. Ortalık bir anda ana baba gününe dönmüştü. Hızır gibi sağ cenahımızda imdada yetişen bir makineli tüfek, tam mâ-

nasiyle ölüm yağmuru halinde düşmana ateş açtı. Şaşıran, neye uğradığını bilmeyen düşmanın ummadığı bu ateş karşısında hendeği dolduran efradı bir anda yok oldu. Nereden geldiği ve kimin kullandığı bilinmeyen makineliyi, kullananın Türkistanlı Hacı Yoldaş olduğunu sonradan öğrendik. Karşılık beklemeden savaşımıza iştirak eden ve her girdiği savaşta çok büyük hizmetlerde bulunan bu kahraman kardeşimizi son savaşlarımızdan birisinde şehit verdik. Hâtırasını hürmetle yadetmek vicdan borcumuzdur. Tanrı mekânını cennet etsin.

Müfrezelerimiz bütün gün aç susuz, yılmadan ve usanmadan çarpıştılar. Gece karanlığı bastı. Silâhlar nisbeten susmuştu. Karanlıktan istifade eden düşman birinci çukuru doldurmuştu. Ertesi sabah bütün vasıta ve silâhları ile taarruzuna devam etti ve Kavaklıhana yakın olan ikinci hendeğin yanına kadar tankları ilerledi. Cemal efenin harp oyunu burada muvaffak oldu. Cemal efe bu hendeğin üzerini öyle bir şekilde maskelemişti ki üzerine konan varil ve kazan ağızlarının düşmana karşı çevrilmiş olması, esrarengiz bir şüpheyi davet ediyordu. Tanktan inen neferler çukurun yanına bir türlü yaklaşamadılar. Tanklar da epeyce uzakta kaldılar. Hakikatı öğrenmelerine fırsat bırakılmadan da ateş yağmuruna tutuldular. Yaralı neferlerini müşkilâtla tank'a alarak geriye, tepenin arkasına kaçtılar.

Artık savaş iki piyade arasında kızışmıştı. Uzaktan atılan top ve şarapnel ateşinin hiç tesiri yoktu. Kuru gürültüden ileri gidemiyordu. Saatler ilerledikçe kuvvetimiz artıyor, dağların arasında yankılanan Allah! Allah! sedaları mücahitlerimizi coşturuyordu. Hepsi siperlerden çıkıp ayakta ateş ediyorlardı. Onları zorlukla siperlerine sokabiliyorduk. Bir kısım fedailerimiz kayalardan kayarak, derelerde emekliyerek sokuluyorlardı. Fransızları yan ateşine almaya nihayet muvaffak oldular. Açtıkları ateş sanki ölüm tırpanı idi. Korkunç zayiata uğrayan mağrur Fransızlar, bu defa da selâmeti kaçmakta buldular. Müfrezelerimiz düşmanı bir hayli kovaladılar. 13 Mayıs 1920 tarihinde başlayan İkinci Kavaklıhan muharebesi de düşmanın hezimeti ve bizim de büyük zaferimizle sona erdi. Her iki muharebede düşman zayiatı şöylece tesbit edilmiştir: 300 ölü, 700 tüfek, 4 zırhlı kamyon, 2 cebel topu. Koşumlu katırları ve cephanesiyle beraber yaralılarını birlikte götürdüklerinden mik-

tarını kati olarak bilmek mümkün olmamıştır. Verdikleri ölü bildirdiğim miktardan çok fazla olduğu tahmin ediliyor. (1)

I. ve II. Kavaklıhan muharebeleri isimleri verilen bu muharebelere ait ve bizzat bu muharebelere katılan müfreze kumandanlarının ağızlarından alınmış olan kısım burada sona ermektedir.

Fransızlardan alınan her iki cebel topu da çok işe yaradı. Sonradan (2) sol cenahda Kethüdazade İbrahim beyin müfrezesi arasında vazife alan Saffet bey İncirli köyüne hücum esnasında Fransızları isabetli top ateşleri ile şaşkına çevirmiştir. Bu genç te vazifesi başında grip hastalığına tutuldu. Her ne kadar Karaisalı'ya nakledilmişse de kurtulamıyarak dünyaya çok genç yaşların da gözünü yumdu. Beraberinde bulunan oğlu, kayınvalidesi, kayınbabası da aynı hastalıktan birbiri arkasına bir hafta içinde ölmüşlerdir. Tanrı yerlerini, topraklarını nura garketsin. Tabii bakımsızlık ve ilâç yokluğu, başlarını soktukları yerin gayri sıhhi olması başlıca sebeplerdi. Bunların da vatan şehitleri, millet fedaileri arasında yer aldıklarına şüphe yoktur. II Kavaklıhan muharebesinin vukuu tarihi hakkında ön safta çok hizmeti görülen, muharebede ismi ön plânda gecen Cemal efe (sonradan albay oldu) 1937 yılında (BURHANETTİN BASIM — YAYIN) evinde tab'ettirip neşrettiği hatıralarında bu harbin tarihinin 19 - 20 - 21 Mayıs 1920 olduğunu yazar. Yeni Adana gazetesinde ise tarihi; 13, 14 Mayıs 1920 olduğu ifade ediliyor. Aradaki bir hafta farkın bizim için o kadar fazla bir ehemmiyeti olmadığı sabittir. Bizi neticesi bakımından alâkandıran; bu muharebelerin olduğu gibi anlatılmasıdır.

BİNBAŞI MENİL'İN ESARETİ

İkinci mağlubiyetten sonra, Pozantı'da mahsur vaziyette bulunan Menil'i ve kuvvetlerini kurtarmaktan ümidini kesen Fransız işgal kumandanı General Döfyö tayyare ile Menile ver-

---

(1) Malûmat, bir çok tetkikat neticesi ve bilhassa her iki muharebenin içinde kumanda ettiği çetesiyle harbe girmiş, durumu sonuna kadar görmüş, tesbit etmiş olan Nahit Kızıldağlıdan öğrenilmiştir.

(2) Çanakkale harbine başından sonuna kadar iştirak eden kahraman topçu yedek subaylarımızdan Adanalı Saffet Hacı Yunus beye teslim edilmiştir, sonraki harblerde bu top ile, Saffet bey çok büyük hizmetlerde bulunmuştur.

diği emirde; teşebbüslerinin muvaffakiyetsizliğinden bahsederek huruç hareketi ile Mersine gelmelerini, şosenin kum gibi kaynayan çeteler tarafından tutulduğunu, buradan geçmenin çok zor ve tehlikeli olduğunu, Mersin taraflarının selâmette olduğunu bildiriyordu. Zayıf kuvvetlerimiz tarafından muhasara altına alınmış bulunan Menil de bu emre uyarak bir sabah erkenden huruç hareketi ile muhasarayı yararak Pozantıdan ayrıldı.

Toros dağlarından, patikalardan geçip Mersine varmak zor iştir. Buraları iyi bilen bir klavuza mutlak ihtiyaç vardır. Muharebe çemberini yaran Menil ve kuvvetleri bir hayli ilerledikten sonra yolu şaşırıyorlar. Bu sırada karşılarına çıkan bir köylüyü yakalayıp Menilin yanına götürüyorlar. Mersine kadar rehberlik ettiği takdirde kendisine büyük paralar vereceklerini aksi takdirde hayatının tehlikede olduğunu söyleyen Menile, köylü memnuniyetle bu işi yapacağını söyleyerek önlerine düşürüyor. Daha evvel uzaktan Fransızların, kayaların yol vermez aralığında perişan hallerini gördüğü zaman kendisine böyle bir teklif yapılacağını tahmin eden köylü, yanındaki karısını alelacele kimsenin görmiyeceği yoldan köye göndermiş, bunları Karaboğazı, Panzin çukuruna sokacağını silâhlı arkadaşlarının gelip münasip yerlere siperlere girmeleri haberini bildirmişti. Bu haberi alan yiğit Gülekli köylüsü derhal harekete geçmiştir.

GÜLEKLİ KEMALİN FRANSIZ MENİL KUVVETLERİNİN TESLİMİ HAKKINDA BEYANATI (1)

Binbaşı Menili esir eden mücahitlerin arasında bilfiil vazife gören ve hâdiseyi baştan başa takip eden, sonradan Merkez kumandanlığında süvari takım kumandanı olan, kahraman Gülekli Kemalin kendi lisaniyle ağzından dinleyelim.

Gülekli Kemal diyorki :

"Gülekli nahiyesinde teşekkül ettirilip, birinci ve ikinci KAVAKLIHAN muharebelerinde büyük hizmetleri görülen Milis Müfrezesinin kadrosunu genişletmek için aldığım emir üzerine

(1) Tarsus Grup Komutanı (Emekli Albay) İsmail Ferahim beyin (Kurtuluş Savaşında Kahraman Çukurovalılar) adıyla neşrettiği kitabın 10 ilâ 18. sahifelerinden aynen iktibas edilmiştir.

KARAİSALI'dan bir gece yarısı EFELER köyüne geldiğimde Pozantı'daki mahsur Fransız taburunun, muhasara hattını yararak huruç hareketi yaptığını haber aldım. Bu haberi alır almaz, EFELER köyünde kalmaktan vaz geçerek, yanımdaki üç arkadaşımla beraber yolumuza devamla düşmanı takibe karar verdik. Yanımdaki arkadaşlarımdan birisini ÇAMALAN jandarma takım kumandanı Hafız Tevfik'e gönderdim ve onu da vaziyetten haberdar ederek Karakolda mevcut jandarmaları PANZİN ÇUKURUNA göndermesini yazdım. Biz de İNKÖY yolunu takiben PANZİN ÇUKURUNA geldik. Fransızların huruç hareketi yaparak şoseyi takiben TEKİRE kadar geldiklerini öğrendik. Oradan da bulabildiğimiz atlı ve silâhlı arkadaşlarla beraber ÇAMALAN'dan gelen jandarma süvarilerini de birlikte alarak TEKİRE geldik. Burada gördüğümüz vaziyet bizi hayrete düşürmüştü. Çünkü düşmanın, TEKİR şosesinden ayrılarak ELMALI boğazına giden patika yolu takip ettiklerini gördük. Biz de aynı yoldan düşmanı adım adım takibe koyularak ELMALI mevkiine yaklaştığımızda burada bir çok Aydınlı göçebe çadırlarını gördük. Bunlardan düşmanın hangi istikamete gittiğini öğrendik. Zaten bu yoldan başka da bir yol yoktu. Bu haberi alır almaz, hemen hareket ederek Aydınlı aşiretinden de bize iltihak eden on kişi ile akşam karanlığı başlarken GERMEÇ beline çıktığımızda düşmanın KARBOĞAZI mevkiinde karargâh kurmuş ve ateşlerini yakmış olduklarını gördük. Burada yapacağımız iş; arkadaşlarımızla müzakere ve müşavere etmekti. Arkadaşlarla yaptığımız istişare neticesinde düşmana pusu kurmak, düşmanı önleyip o pusuya düşürmek için daha ileriye geçmemizin muvafık olacağına karar verdik. Hayvanlarımızı burada GERMEÇ belinde bırakarak harekete hazırlandık. Bu esnada umumi mevcudumuz 44 kişiden ibaretti. Yalnız 44 kişinin öyle bir azim ve imanı vardı ki herbirinin âdeta bir düşman bölüğüne karşı koyabileceği vaziyetlerinden anlaşılıyordu. Bu 44 kişiden 10 tanesini GERMEÇ belinde bıraktık; düşmana görünmeden arkadan gelmelerini, hiç silâh atmadan takip etmelerini tenbih ederek orman arasından SÜNDER boğazına inmek sureti ile boğaza yetiştik. Pusu yeri olarak DELMELİ MEZARLIK BOĞAZI'nı seçtik. Boğazın doğu ve batı taraflarında 17 şer kişiyi mevzie soktuk. Düşmanın geleceği yol önümüzden geçtiği için artık burada düşmanın tamamının imhasına karar vermiş-

tik. Sabaha karşı düşman öncüleri görünmeğe başladı. Bize doğru yaklaştıkları sırada, biz de nişangâhlarımızı tanzime başladık. Tüfekleri tevcih ettik. Öncüleri önümüze gelinceye kadar hiç ses çıkarmadan, tayin ettiğimiz noktaya kadar gelmelerini bekledik. Düşman bu kurduğumuz pusu noktasına geldiği zaman birden fasılasız ateşle düşmanın öncülerini tamamen imha ettik. Düşmanın kısmı küllisi yolu bırakarak dereyi takiben yürüyüşe devam ediyor, biz önden arkada bıraktığımız 10 kişilik müfreze de geriden durmadan ölüm saçıyorduk. Bu suretle düşmanı tamamen şaşırmış bir vaziyete getirdik. 44 kişinin silâhları bir an içinde düşman kuvvetini imhaya kafi gelmediğinden, düşmanın önümüzdeki boşluktan istifade ederek TEKE yaylası istikametine doğru gitmekte olduğunu gördük. Fakat düşman bu istikamete giderken, tabur nezdinde bulunan ve kendilerine en lüzumlu hayvanlarını, toplarını, makineli tüfeklerini tamamen bırakarak canlarının derdine düşmüştü. Toplar tüfekler ve saire hayvanatın üzerine yüklü bir vaziyette olduklarından bunları olduğu gibi köye gönderdik. Düşmanı takip ederek Teke yaylasında çevirdik. Biz düşmanı çevirdiğimiz zaman akşam olmağa ve ortalık kararmağa başladığı bir sırada, artık bir tarafa gidemiyeceklerini ve nefislerini müdafaadan aciz kaldıklarını anlayarak teslim olmağa karar vermişler olmalı ki, yüksekten Türkçe bir ses kulağımıza gelmeğe başladı. Dikkat ettik:: "Kumandanımız teslim olacak, kumandanınızla görüşmek istiyor,, sözlerini tekrar ediyordu. Bu sesi duyduğumuz zaman ateş kestik. Ben, Dubaracı Mehmet, Cevdet çavuş hep birlikte hareket etmeden önce, sesin geldiği cihete (kumandan Binbaşı Menil'in nerede olduğunu) sorduk. Kendisi ile görüşmeğe gelmekte olduğumuzu söyledik. Türkçe bağran şahıs bir Ermeni tercümanı idi. Tercüman, (kumandan hanginizdir, kumandanımız soruyor) dedi. Verdiğimiz cevapta (kumandanımızın köyde bulunduğunu, kumandanımızla görüştürmek için kendisini oraya -milis kumandanının yanına- birlikte götüreceğimizi) söyledik. Ermeni tercüman bu sefer (Menil hayatının emniyet altında bulundurulması hakkında Türklük namına söz verilmesini istedi). diye söyledi. Biz de hayatının emniyette olduğunu, tarafımızdan kendisine hiç bir fenalık yapılmayacağını temin ile istediği sözü verdik. Delmeli Mezarlık boğazında terkettikleri hayvanlardan birisine bindirip Dubaracı Mehmet'in muhafazası altında, binbaşı Menil'i Panzin

çukurunda bulunduğunu haber aldığımız ve Adana cephesi kumandanlığı tarafından Fransız taburunu takibe memur edilmiş bulunan Karaisalı jandarma bölük kumandanı Mülazım Hasan Karaafet beye gönderdik. Binbaşı Menil Hasan Karaafet ile görüştükten sonra sabaha karşı tekrar yanımıza geldi. Selâmetle gidip geldiğinden dolayı memnuniyetini beyan etti. "Kumandanınızla görüştüm, teslim olacağız" dedi.

Hasan beyin gönderdiği bir haber üzerine esir aldığımız düşmanın geri kalanını Yılan ovası denen mahalle indirdik. Burada Mülazım Hasan, Besim, Şefik beylerle karşılaştık.

Yılan ovasında elde edilen ganaimden kendine ait bulunan bir hayvan üzerinde, binbaşı Menil, askerine hitaben bir nutuk irat etti. Tercüme edilen nutuk aynen şöyle idi:

"Fransız hükümeti bizim, Pozantı'da mahsur bulunduğumuz sırada iki defa Kavaklıhan şosesini, bir defa da şimendifer hattını takiben göndermek istediği imdat kuvvetlerinin, Pozantıya ilerlemek için yaptığı taarruz muvaffak olamadı. Tayyare vasıtası ile gönderdikleri talimatta, bizim kurtulabilmemizi kendi irademize terkederek Pozantıdan huruç hareketi yapmamızı, gönderdikleri krokide gösterdikleri yolu takiben Namrun - Gözne istikametine hareketle Mersin cıvarına vardığımızda deniz toplarının himayesinde bizi içeri, yani Mersine alabileceklerini ve şose yolunu katiyyen takip etmememizi, çünkü Kavaklıhan ile Çamalan arasında, 15.000 kişilik Türk kuvvetleri bulunduğunu bildiriyordu. Biz de pusuya düşürüldüğümüz mevkie kadar vazifemizi tamamen ve harfiyen yaptık. Ne yapalım ki talih bize yardım etmedi. Vazifenizi çok iyi ifa ettiğinizden dolayı hepinizin ellerini sıkmak isterdim. Fakat şimdi buna ne sizin ve ne de benim vaktim müsait değil. Yine de şerefli Türk ordusuna teslim olduğumuzdan dolayı müteselliyim. Hayatımız tahtı emniyete alınmıştır."

Bundan sonra saffı harp teşkil ederek silâhları çattılar ve tamamen teslim oldular. Üserayı teslim aldıktan sonra, istirahat ettirmek için bir saatlik mesafede bulunan Gelez mevkiindeki su başına götürdük. Düşmanları ile boğaz boğaza çarpışarak, hasmını yenmek sureti ile galibiyet şerefini kazanan Gülek köylüleri, ellerine esir düşen bu Fransız taburunun perişan hallerine

acıyarak, kazandıkları zaferin neş'esi ile galeyana geldiler. Fakat, Türklüğe has olan misafirperverliğini esirgemiyerek bu yerde hazırladıkları bulgur pilavı, soğuk ayran ikram etmek sureti ile ziyafet çekmek yüksek kalpliliğini gösterdiler." Gülekli Kemal'in sözleri burada sona eriyor.

Delmeli mezarlık mevkiinde pusuya düşürülen Fransızlardan alınan esir ve ganaim miktarı, 530 asker (700 ve daha fazla olduğu hakkında muhtelif rivayetler olduğundan biz asgarisini yazıyoruz.) 830 tüfek, 2 kıt'a dağ topu, 13 adet makineli tüfek 27 adet otomatik tüfek ile 13 baş hayvanı, 90 katır, vesaire eşya ve teçhizat idi. Tasavvurun fevkinde, bir avuç Türk kahramanıret levhasıdır.
ret tevhasıdır.

Yukarıda macerası anlatılan Menil taburunu esir eden 33 Gülek köylüsünün bazılarının isimlerini şu suretle tesbit etmiş bulunuyorum. Pozantıdan huruç eden Fransızlara rehberlik ederek pusuya düşüren Gülekli fedakâr Kumcu Veli, Merkez süvari takım kumandanı Kahraman Gülekli Kemal, Gülekli Şehbaz Yusuf, Gülekli Müderris Hamit Hoca, Gülekli piyade Ali, Gülekli Tırlık Molla Mehmet, Yanık Kışlalı Tekelioğlu torunu kahraman Ali, Gülekli kahraman Hacı Hüseyin, Gülekli kahraman Fettah, Çamalan jandarma kumandanı merhum Hafız Tevfik, jandarma çavuşu kahraman Cevdet, birde teslim alma protokolünü imza ettikten sonra, Fransız taburunu teslim alan Karaisalı jandarma kumandanı kahraman mülazım Hasan Karaafet (bugün emekli albay) ile Aydın göçebelerinden 10 kahraman delikanlı olduğu hakkındaki malûmat bundan ibarettir.

Esir edilen Menil ve askerleri Hacıkırı tren istasyonuna sevkediliyor. Ertesi gün ben de Hacıkırı istasyonuna geldim.

Fransız esirleri, silâhtan tecrit edilmiş, küme küme oturuyorlardı. Ayakta olanı pek azdı. Hava tatlı, ılıktı. Güneşli bir gündü, fırtınaya tutulmuş gibi yüzünden düşen sinek bin parça olur bir halde binbaşı Menil de ayakta sinirli ve asabi durmadan esirler arasında dolaşıyordu. Sonradan farkına varmış ki kendisini mağlup eden kuvvet 33 kişiden ibarettir. Nasıl olur da koca bir Verdün kahramanı böyle az bir kuvvete teslim bayrağını çeker. Bu hali askerlik şerefine yediremiyordu. İkinci gö-

rüşümde Menil'i biraz neş'eli buldum. Vaziyeti çok değişmişti. Önce gördüğüm ile sonraki arasında pek büyük fark vardı. Sebebini bir arkadaşıma sordum. (Adana'ya firar edemeyip te, Bilemedik istasyonunda elimize geçen genç, dilber eşini kendisine teslim ettik.) dedi. Bu madam, Bilemedik hastahanesinde elimize düşmüştü. Yedek subaylarımızdan İbrahim beyin himayesi altında misafir olarak kalmıştı. Tertemiz hiç bir fena muameleye maruz kalmadan kocasına teslim edilen misafir madam gördüğü şefkat ve ihtimamı, efendiliğin unutulmaz hatıralarını kocasına anlattıktan sonra, karşısında gördüğü üstü başı noksan fakat insanlıkta eşine ender rastlanan, faziletli Türk çocuklarının karşısında, binbaşı Menil'in küçüldüğü muhakkaktır.

Pozantının Toroslarda mühim bir tren istasyonu olması ve buranın amiri mutlakı bulunduğu sırada ermeni tercüman ve ahlâksız Fransız askerlerinin buradan geçmekte olan Türk kadınlarına ve erkeklerine yaptıkları tecavüz ve zulüm, Menil'in gözü önünde canlanıyordu herhalde.

Tüyler ürperten vahşete seyirci kalmıştı. Güzel ve genç bir Fransız dilberi olan karısına tarafımızdan gösterilen şefkat ve insaniyeti nasıl inkâr edebilirdi; eşi madam kendisine tertemiz teslim edilmişti, kendi günahiyle Türklerin insanlık duyguları arasında bir mukayese yaptığı zaman da fena bir duruma düşmüştü.

27 Mayıs, 1920 günü Pozantı'da huruç hareketi yapan binbaşıMenil, taburiyle birlikte 28/Mayıs/1920 tarihinde, Karlık boğazı Panzin çukurunda erleri ile beraber esir düşmekle Pozantı harbi de sona erdi.

MİLLİ MÜCADELE

Milli mücadele hakikaten millet mücadelesidir. Türk Milletinin bünyesinin ne kadar sağlam olduğunu görmek ve hisset-

---

Haşiye :

Menil taburunu esir alan müfrezenin kumandanı jandarma albaylığından mütekaid (Hasan Karaafetten) tafsilâtı hakkında malûmat talep etmiş isemde, kendisi kitap yazacağından bahisle istenilen malûmatı vermek istememiştir. Damar Arıkoğlu.

mek ayrıca bir gurur noktamızdır. Felâketler karşısında, yılmayan, usanmayan, azimkâr, fedakâr milletimizin, soyu, kanı iktizası, Atatürk gibi müdebbir, uzak görüşlü, yiğit bir kahramanı, meydana çıkarması mukadderdi. Her süt cinsine göre yağ verir. Her millet te soyuna, sopuna göre evlât yetiştirir. Atatürkle ne kadar iftihar etsek yeridir. O'nunla iftihar ederken milletimizle iftihar ediyoruz demektir. Biz o'ndan, o bizden ayrı değildir. Büyük milletlerin sinesinden yükselen evladı da tarihin en büyük sahifesinde yer alan birer KAHRAMAN'dırlar.

Birinci Cihan harbinden mağlup çıkan müttefikler arasında bulunmak talihsizliğine uğrayan milletimizin başına gelen, felaketler çok ağırdır. Bir numaralı Türk düşmanı Loyt Corj, elinde makas evvelâ bacaklarımızı kesti. (Suriye, Irak) gibi asıl bünyemizi de parçalamağa başladı. 12 maddelik Vilson prensipleri çoktan mazi olmuştu.

Akla, hatıra, hayale gelmeyen işkence ve zulüm deryasına gömüldük. Karşılarında biz sanki insan değildik. Hele müslüman oluşumuz da onlara ayrıca bir hak verdiriyordu. Bu cehennemi durum karşısında, canına tak diyen milletimizin ayaklanması hemen her tarafta aynı zamanda vuku buldu. Artık iş başa düşmüştü. Asker firarileri çocuk denecek kadar genç delikanlılar, kadın ve kızlarımız, büyük babaları ile beraber ortaya atıldılar. Efeler, zeybekler, Yunanlılarla çarpışırken, cenupta ilk kurtuluş savaşını açan cesur Maraşlılar kalelerinde dalgalanan Türk bayrağının yerine Fransız bayrağının dikilmesi ile milli gururlarının yaralanması, hakarete uğraması üzerine çileden çıktılar. Hep birlikte kaleye hücum eden adsız kahramanlar bir anda düşmanı kaleden aşağı atıp, şanlı bayraklarının yerlerine diktiler.

Bu kanlı boğuşma günler ve haftalarca devam etti. Nihayet Fransızlar Maraştan kovuldu.

Bunun üzerine, Gaziantep, Adana, Mersin, Urfadaki halkımız da ayaklandı. Hazırlık safhasında bulunan cenup vilâyetlerimiz kurtuluş savaşına girişti. Eline geçirdiği ağızdan dolma, tüfek, pala, gizlice sakladığı hakiki harp silâhları ile kadınlı, erkekli topyekûn düşman üzerine atıldı. Mal, mülk kimsenin hatırına gelmedi. Tek gaye düşmanı yurttan kovmak ve hakimiyetine bilfiil sahip olmaktan başka bir şey değildi.

Zaman geçtikçe savaş daha muntazam bir şekle giriyordu. Doğu Adana mıntakasında Tufan bey ünvanı ile hareket eden yüzbaşı Osman beyin ve arkadaşlarının durumu kayda şayandır. Hacin kazası üzerine yürüyüş yapan Saim bey (Kozanlı - Hukuk mezunu) Ermeni ve Fransız kuvvetleri ile müdafaa edilen Hacin kazasını muhasara edip uzun kanlı çarpışmalardan sonra hücumla şehri zaptetti. Bu asil gencin Çukurova milli savaşında kahramanlığı dillere destan olmuştur. Hacin, zaptı kolay bir yer değildir. Tepenin sırtına doğru, sarp kayalar üzerinde kurulmuş Ermeni şehridir. Mükemmel silâhlarla müdafaa edilen bu yerin ele geçirilmesi kolay olmamıştır. Büyük fedakârlığın neticesidir. Saim bey Hacin'den sonra Toprakkalede yerleşmiş olan Fransız kuvvetleri üzerine müfrezesiyle yaptığı bir hücumda kucağına düşen bir bombanın patlaması ile şehit düşmüştür. Arkadaşları tarafından nâşı Kozanda ebedi medfenine tevdi edilmiştir. Şehidin hatırasına hürmeten Milli hükümetimiz Hacinin adını - Saim beyli - koymuştur.

OSMANİYENİN KAHRAMAN RAHİMESİ

27 yaşında bir genç kadın, eline geçirdiği tüfekle fedai müfrezelerimiz arasına karışıyor. Girdiği çıktığı çarpışmalarda, benim deyen erkek arkadaşlarını cesaretine hayran bırakıyor. Bütün müfrezenin saygı ve hürmetini üzerine toplayan gözünü daldan budaktan esirgemiyen Rahime, müfrezenin adeta kumandanı durumuna yükseliyor. Ateş gibi bir Türk kadını. Savaşta daima önde, firar nedir bilmez. En son savaşı, Hakim tepede toplanan Fransız kuvvetlerine karşı 40 kadar mücahitle yürüyüp harbe tutuşuyor. Müsademe şiddetleniyor. Rahime işin uzadığını görünce, arkadaşlarına derhal siperlere hücum ve düşmanı temizlemek lâzım geldiğini bildiriyor. Henüz daha vakti gelmediğini, tehlikenin büyük olduğunu söyleyen arkadaşlarını dinlemiyen Rahime (korkaklar yerinde kalsın, işte ben hücuma geçiyorum) diyerek, Türk bayrağını eline aldığı gibi düşman siperleri üzerinde çullanıyor. Bu hal karşısında seyirci kalmayan arkadaşları da, aynı savletle siperlere yükleniyorlar. Kanlı bir boğuşma, başlıyor. Kendilerinden kat kat fazla olan Fransızları hayli sarsıyorlar. Rahimenin vücudu kurşunla delik deşik olduğu halde, kanlar içerisinde, ruhunu

teslim edinceye kadar silâhını ve omuzuna bağladığı bayrağını bırakmıyor. Kanının aktığını düşmana göstermiyen al bayrağı, sanki üzerine siperlik vazifesini yapıyor. İki ateş arasında kalan Rahimenin cesedini düşmana bırakmamak azmi ile, verdikleri zayiat miktarına bakmadan fedakâr arkadaşları muharebeyi geç vakitlere kadar uzatıyorlar. Gecenin koyu karanlığı basınca içlerinden bir fedai, sürüne sürüne, Rahimenin cesedine kadar sokuluyor, bacının kanlı cesedini gözyaşları arasında aynı şekilde sürünerek getiriyor ve arkadaşlarına teslim ediyor. Şehitlerin şehidi Rahimenin mübarek nâşı, elinde taşıdığı kanlı bayrağı ile Osmaniyede ebedi istirahatgâhına tevdi ediliyor. Osmaniye, Erzin ve civar halkının ne kadar cesur ve temiz birer vatansever olduklarını yakından bilirim. Milli mücadelede gösterdikleri büyük hizmetlerini takdir edenlerdenim. Bu asil ruhlu insanların Rahime gibi, cesur aslan yürekli evlâtlar yetiştirdiklerinden dolayı memleket ve millet kurtuluşunda canlarını seve seve feda eden bu şehit kahramanların hatırasına hürmeten, Rahime bacının başı ucuna mütevazi bir abide dikilmesini beklemekteyiz. Şehit düşen Rahime ve arkadaşları Milli Mücadele tarihimizin sahifelerinde ebedi yerlerini almışlardır. Ne mutlu Osmaniyelilere böyle bir kahraman kadını yetiştirmişlerdir.

HASAN PAŞA

Bu cıvarın bir de Hasan paşası vardır. Dörtyol kasabasının Üzeyirli köyünden olan bu karayağız, köy çocuğu, Fransızların günden güne artan zulüm ve işkencelerine katlanmıyarak bir kaç arkadaşları ile elinde silâh dağa çıkıyor. Az zamanda çoğalan kuvvetiyle müstevlileri beklemedikleri yerlerinden şiddetle vurmağa başlıyor. Bir kurmay zabiti gibi, ölçülü, tedbirli hareketi ile Fransızların en zayıf noktalarına hücum ediyor; zamanla ele avuca sığmayan bir kuvvet haline geliyor. Cıvarın bütün Türklerinin hamisi olan Hasan'ın korkusundan Fransızlar köylere zulüm yapmak şöyle dursun, kendi evlerinde bile rahat oturamıyorlar. Bu arada gün görmüş, feleğin türlü çemberinden geçmiş, aksaçlı bir ihtiyar ortaya çıkıyor. Halkı başına topluyor, Hasanı da davet ediyor. Kalabalığın içerisinde Hasanı yanına çağırıyor: (Ey Ümmeti Müslüman duydum duy-

madım demeyin. Aslan oğlumuz Hasana söz söylerken ve adını çağırırken bundan sonra (paşa) diyeceksiniz. Ben, bu ünvanı Hasana veriyorum. Lâyıktır. Allahını sevenler Hasan'a -Hasan Paşa diyecekler-. Oğlum Hasan bundan sonra senin adın -Paşa- dır. Bu ünvan her yerde sana hürmet, zafer temin eder. Vatanına, milletine durmadan hizmet et. Bizi zulümden kurtardın. Sayende şimdi evimizde rahatız. Allah senden razı olsun.) der.

Köylü Hasan'ın adı bundan sonra -Paşa- olur. Bu kahraman yiğidi sulhün akdine kadar savaşa durmaksızın devam etmiştir. Sulhtan sonra da eski haline dönmüştür. İfa ettiği hizmetten dolayı hiç bir iddiası yoktur. Bazı eşhas gibi: (Ben vatana, memlekete çok hizmet ettim. Bu yüzden büyük zararlara düçar oldum, karşılığını talep etmek hakkımdır.) gibi sözlerin bu zattan südur ettiği vaki değildir. Böyle bir küçüklüğe asla düşmemiştir. (Bilâhare Atatürk bu civara yaptığı bir seyahat esnasında Hasana iltifat etmiştir.)

Karboğazı, Panzin çukurunda Fransızlara esaret bayrağı çektiren 33 Gülek köylüsünün bugüne kadar sesi sedası çıkmadığı gibi, içlerinden birtek kişi dahi kendini tanıtmamış hepsi adsız kahramanlar arasına karışmışlardır. Hayatını ortaya koyarak Menil laburuna klavuzluk yapan, Panzin çukuruna sokan yiğid kumcu Veli dahi kim olduğunu bugüne kadar bildirmedi ve kimseyi rahatsız etmedi. Bu kahraman Türk evlâdının şiddetli müsademede şans olarak yarasız, beresiz kurtulması bir mucizedir. Adana cephesi sol cenah mıntakası Milli kumandanı Sinan Tekelioğlunu (Emekli yüzbaşı Ali Ratıp) sağ kolu mesabesinde bulunan grup kumandanlarından Emin ağa (Polat) Fransızlarla hafif veya çetin savaşlarından hepsinde bulunmuş, her girdiği muharebede iftihar edilecek yararlık göstermiştir.

Derviş ağa da Emin ağadan sonra gelen yiğittir. Emin ağa Polavatlı köyünden 34 yaşlarında, askerlikte çavuşluğa kadar yükselmiş, Birinci Cihan Harbinde mühim tecrübeler görmüş, sulh akdine kadar elinde silâhı düşmana aman vermemiştir. Babası Halil Polavatlı ağayı da saygı ile zikretmek vicdan borcudur. Geri hizmetlerde çeteleri toplamakta, cephelere yerleştirmekte emsali bulunmayan bir insandır.

Umumi sulhumuzdan sonra kendi mütevazi hayatlarına çekilen bu insanların, hiçbir iddiası olmamıştır. mücahit EMİN Polat ağa Tarsusa yerleşerek ufak bir ticaretle hayatını idame etmiş, Tarsuslu Sadık paşa Eliyeşil'in samimi dostluğu içinde fani dünyadan ayrılmıştır. Tanrı rahmet etsin...

Binbaşı Menil ve taburunun esarete düşmesi, general Döfyö'yü telaşa düşürdü. Kurtarmak hususunda Ankara hükümetine müracaat ederek 20 günlük mütareke ile esir düşen Fransızların serbestliğini, buna mukabil ellerindeki Türk esirlerini vermek üzere bir anlaşma yapmağa muvaffak oldular.

Bu itilâfın akisleri Kilikyada ve mücahitlerimiz üzerinde çok fena tesir uyandırdı. Cephe kumandanlarımız son derece üzüldüler. Halkta bir ademi memnuniyet doğdu. Böyle bir itilâfın Ankara hükümeti tarafından kabul edilmesine akıl erdiremediler. Doğrusu halkı ve kuvayı milliyecileri çok meyus ve müteessir etti. Ankarada Büyük Millet Meclisinde bir kısım mebusların bu itilâfnameye aleyhtar oldukları malûmatı da geliyordu. Hakkımızı şiddetle müdafaa edecek mebuslarımızda bir hareket yoktu. Mebuslarımızdan Hoca Abdullah ihtiyar bir adam, Hoca Mehmet efendi kendi halinde bir insandı, Doktor Eşref kürsü adamı değil, Gülekli Tevfik efendi çoktan istifa etmiş yeri münhal, İbrahim Kethüdazade müfrezesinin başında bulunuyordu. Arkadaşlar, behemahal güvenilir çalışkan bir kimsenin derhal Gülekli Tevfik beyin yerine mebus intihap edilerek yola çıkmasını kararlaştırdılar. Bu ağır vazifeyi uhdeme tevdi ettiler. Doğrusu cepheyi bırakmayı hiç istemiyordum. Arkadaşım Ahmet Remzi bey bu iş için evelcede konuştuğumuz gibi bana çok israr etti. Kabulümde müessir de oldu. Seçim için faaliyete geçtiler.

Aradan çok geçmedi, Fransızların mütareke ahkâmına riayet edip etmediklerini tetkik, esirlerini teslim ve karşılığında Türk esirlerini tesellüm işlerini konuşmak üzere Ankaradan verilen talimatla Konya Kolordu kumandanı Fahrettin bey (Fahrettin Altay) vazifelendirildi. Fahrettin Altay Konyada en iyi Fransızca bilen Mühendis Ethem İzzet (Liman Müdürü) ve Erkânıharp binbaşılarından Şemsettin beyi bir heyet halinde Adana'ya gönderdi. Bu arkadaşlar Pozantı tarikile doğru Karaisalı kazasına geldiler. Cephenin bu kısmında yakından alâkadar ol-

duğum bir sırada gelen bu heyetle karşılaştım. Ethem İzzet beyi Konyada müfrit Kuvayı Milliyeci tanımıştım, benim için yabancı değildi. Şemseddin beyi ilk defa görüyorum. Sözü mütalâası yerinde bir zat idi. Birkaç gün Karaisalı'da kaldılar. Karşı tarafı haberdar ederek selâmeti Adana şehrine girmeleri temin edildi. Üçümüzde at sırtında Çakıt çayının başına geldik. Su oldukça kabarmış, hızla akıyordu. Önlerine düştüm. Rahatça karşıya geçip en ileri hattımız olan Kurttepesine kadar refakat ettim. Gözü açık müsellah birkaç çetenin refakatinde heyeti uğurladık. Hey'etimiz, kaptan Şövyer isminde bir Fransız zabiti tarafından general Döfyönün misafiri olarak karşılanıyor. Mütareke şartlarına göre, bize teslim etmeleri gereken kimseleri, Fransızlar çoktan hapis tazyik altında, bir kısmını Avratadası kalesine, bir kısmını da İstanbula sürgün etmişler. Ani olarak, sokaktan köylerden topladıkları bir takım biçareleri teslim etmeye kalkışıyorlar. Şart olarak hemen esir düşen Fransızların teslimini (General Döfyö) ileri sürüyor. Konuşmalar bu safhada iken, Fransızların Zonguldağı işgal haberi şimşek gibi geliyor. Bu 20 günlük mütareke anlaşması da kendiliğinden suya düşüyor. Fesih havadisi cephelerimizde bayram havası yarattı. Halk neşe içinde birbirlerine sarılıyor öpüşüyor. (Artık Fransızları teslim etmiyeceğiz değil mi?) diye soruyor. (Evet) cevabını alırken hep sevinç içerisinde sıçrıyorlardı.

Bundan sonra müfrezelerimizin akınları, müsademeleri daha sert olmıya başladı.

FRANSIZLARLA AKTEDİLEN 20 GÜNLÜK MÜTAREKE VE FRANSIZLARIN TESLİMİ HAKKINDA MUSTAFA KEMAL PAŞANIN MECLİSTE VERDİĞİ BEYANAT (Nutuk, Cilt 1'den)

"Muhterem efendiler! Cenup Fransız cephesinde doğrudan doğruya Adana mıntakasında, Fransız kıtaatına karşı Mersin, Tarsus, İslahiye mıntakalarında ve Silifke havalisinde Milli kuvvetler teşekkül etmiş ve çok cesurane faaliyete geçmişlerdir. Şarki Adana mıntakasında, Tufan bey unvanı ile hareket eden Yüzbaşı Osman beyin kahramanlıkları kayde şayandır. Milli müfrezeler Mersin, Tarsus, Adana şehrinin methallerine kadar tesisi hakimiyet ettiler. Maraşta, Antepde, Urfada ciddi müha-

rebat ve müsademat oldu. Neticede işgal kuvvetleri buralardan çekilmeğe mecbur edildiler. Bu muvaffakiyetlerin ihzarında başlıca amil olan Kılıç Ali, Saip beylerin isimlerini yad etmeği vazife bilirim. Fransız işgal mıntakalarında ve cephelerinde milli kuvvetler hergün daha esaslı bir surette taazzuv ediyorlardı. Milli kuvvetler nizamiye kıtaatı ile de takviye olunmağa başlamıştı. İşgal kuvvetleri her taraftan sıkı bir şekilde tazyik ediliyordu.

Efendiler! Bu vaziyet üzerine Fransızlar, Mayıs 1920 ibtidalarından itibaren bizimle temas ve müzakere aradılar. Evvelâ Ankara'ya bir binbaşı ile bir sivil geldi. Bu zevat İstanbuldan evvelâ Beyruta gitmişler. Sabık Van valisi Haydar bey bunlara delâlet ediyordu. Bu mülâkat ve mükalematımızdan esaslı bir netice çıkmadı. Fakat Mayıs nihayetine doğru Suriye fevkalâde komiseri namına hareket eden Mösyö Düke namında bir zatın riyasetinde, bir Fransız heyeti Ankaraya geldi. Bu heyetle 20 günlük bir mütareke yaptık. Bu muvakkat tatili muhasamat ile, biz, Adana mıntakasının tahliyesine bir mukaddeme ihzarını istihdaf ediyorduk.

Efendiler! Bu Fransız heyeti ile yaptığımız 20 günlük mütareke, Büyük Millet Meclisinde bazılarının itirazına uğradı. Halbuki benim bu mütarekeyi kabul etmekle temin etmek istediğim noktalar şunlardır :

Evvelâ Adana mıntakası cephelerinde bulunan ve kısmen askerle takviye olunan Milli kuvvetleri, sükûnetle tanzim ve tevsik etmek istiyorum. Milli kuvvetlerin bu fasılai müsadematta dağılmaları ihtimalini de nazarı dikkate alarakdır ki muhasemat tebliğini de bazı tedbirlerle beraber emrettim.

Bundan başka, mühim addettiğim bir siyasi faydayı da istihsal etmek istiyordum. Büyük Millet Meclisi ve Hükümeti, henüz itilâf devletlerince bittabi tasdik edilmemişti. Bilâkis, memleket ve milletin mukadderatına müteallik mesaide, İstanbul Ferit paşa hükümeti ile bir münasebet ve muamelât da bulunmakta idiler. Bu itibarla Fransızların İstanbul Hükümetini bir tarafta bırakıp, Ankarada bizimle münasebette bulunmaları, herhangi bir meselede iitlaf eylemeleri, o gün bizim için temini mühim siyasi bir nokta idi. Bu mütareke müzakeresinde, Hududu Millimiz dahilinde olup Fransızlar tarafından tahtı işgalde bulunan mıntakanın kamilen tahliyesini vazıh ve kat'i olarak dermayan

ettim. Fransız murahhasları, bu hususta selahiyet almak üzere Paris'e gitmek mecburiyetini ileri sürdüler. Yirmi günlük mütareke, nevama daha esaslı bir mütareke ve itilaf yapmak için selâhiyet istihsaline zaman bırakmak gibi telâkki edildi. Efendiler! Bu müzakere ve mükâlemelerimizden bende hasıl olan intiba, Fransızların Adana havalisini tahliye edecekleri merkezinde idi. Bu mütalea ve kanaatimi meclise ifade etmiştim. Gerçi Fransızlar mütareke müddeti hitam bulmadan Zonguldağı işgal etmek suretiyle itilâfın yalnız, Adana mıntakasına ait olduğunu göstermişler isede, biz bu hareketi mütarekenin feshini mücip addettik. Fransızlarla anlaşmamız bir müddet daha teahhür etti."

Mustafa Kemal kısmen aleyhimize olan bu mütarekeden istihsal edeceği faydayı burada açık bir surette izah ettiğinden, başkaca izaha lüzum yoktur kanaatindeyim.

Klikya cephesi tam mânâsı ile müfrezelerimizin hakimiyeti altına girmişti. Akınlarımız bazan ovaya kadar da ilerliyordu.

Kuvayı Milliye Levazım reisi Ahmet Remzi Yüreğir, Pozantıda Fransızların bıraktığı ganimeti tesbit ederken, dört vagon peksimetin de mevcud bulunduğunu görür. İlk görüşte pek çok sevinir, çünkü esirleri beslemek için mühim bir yardım bulmuştur. Fakat bu sevinci çok devam etmez, ağzına aldığı zaman müthiş bir gaz korkusu ile karşılaşır, meğerse Fransızlar buradan kaçarken üzerine gazyağı dökmüşler, kokudan başka her tarafı sağlam ve güzel ve iyi bir durumda. Fransız esirlerini ve muhafızlarını beslemek Kuvayı Milliye için müşkil bir dâva olmuştu. Bizim köylü ekmeğini yemiyorlardı. Pozantıdaki küçük bir fırın da bu işlere kâfi değildi. Bu sırada bir arkadaş ganimet peksimetlerin tekrar furunlanması, bu suretle yenecek hale geleceğini bildirmesi üzere, yaptığımız ufak bir tecrübede, gaz kokusunun tamamiyle olmasa bile yüzde doksanının kaybolduğunu gördük yenecek halde olup olmadığı da ayrıca tetkik edildikten sonra, bir taraftan biz, diğer taraftan Fransızlar afiyetle doya, doya yedik.

KÂHYAOĞLU CİNAYETİ TÜRKLERİN KATLİAMI

Vilâyet merkezi Adana şehrinin batısında, Tarsus ve Mersine giden şosenin sekiz kilometre ilerisinde; Kahyaoğlu çiftliği

namiyle maruf ve bu isimli istasyonun yanıbaşında, şosenin üzerinde, 12 Haziran 1920 Tarihinde Fransız müsellah kuvvetlerinden ve Ermenilerden müteşekkil bir gurup, yol kenarında mevzi almışlar yoldan gelip geçen yolcuların önünü kesip, süngü parıltıları arasında karşısındaki Ermeni çiftliğine götürüp hapsediyorlar. (Kumandanımızın emri vardır, hiçbir yere gidemezsiniz) diyerek yolcuları toplamağa devamla çiftliğin, samanlık ve ahırına dolduruyorlar, kadın, erkek yaşlı, çocuk gözetmeksizin, topluluğu çığlıkları arasında mitralyöz ateşi ile biçiyorlar. Bilahare sağ kalanları ve yarı can çekişenleri de süngülerle vücutlarını delik deşik etmek suretiyle şehit etmek vicdansızlığını da yapmaktan zevk alıyorlar. İkinci kafileyi toplamak teşebbüsleri sırasında uzaktan bir tüfek ateşi duyuluyor. Çeteler geliyor korkusiyle var kuvvetleriyle firar ederek şehre dönüyorlar. Az zaman sonra bu kara haber şehre yayılıyor. Ölü sahipleri feryad-ı figan, hıçkırıklı gözyaşları arasında, henüz kanı dinmemiş şehitlerini büyük acılar dehşetler içinde buluyorlar. Facia şehirde ve köylerde çok büyük heyecana sebebiyet veriyor. Ölü sahipleriyle birlikte halk ta gözyaşı döküyor. Memleket bu müthiş cinayet karşısında adeta ne yapacağını bimlez hale geliyor. Fransızlar her tarafa askeri devriyeler çıkarmak ve müsebiblerini tecziye edeceklerini duyurmak suretiyle Türklerin heyecanını önlemeye çalışıyorlar.

Faciada şehit düşenlerin miktarı altmış araba dolusu olduğu rivayet edilirse de, 43 kişi tesbit edilmiştir. Belki bir kısım ölü sahipleri kendi ölüsünü teşhis eder etmez nakletmiş olabilir. Buradan ağır yaralı olarak kurtulabilen sadece bir anne ile 10 yaşındaki oğlu Ankara'ya geldiler. Onları yanıma aldım. Kadının muhtelif yerlerinde süngü yaraları görülüyordu. Görünmeyen yerlerindeki süngü yaralarını da kayın valdem müşahede etmiştir.

Kurşun ve süngü yarasından ölmeyen 10 yaşındaki Mehmed feci cinayette bir bacağını kaybetmiş. Koltuk değneği ile yürüyordu. Sıhhat vekiline rica ettim, sun'i bir ayak takıldı ve yatılı olarak Zıraat mektebine yerleştirdim.

Kadın o korkunç faciayı anlatırken bütün ev halkı göz yaşını tutamazdı. Ermenilerin ağıza alınmayan, yakası açılmamış küfürleri, süngülenen insanların, çocukların acı acı bağırması, bazılarını süngü ucu ile kaldırıp, bir taraftan bir tarafa atma-

ları canhıraş sedaların bir anda susması, tüyleri ürperten manzaranın nakli bile hepimizi dehşete garkediyordu. Facianın vukua geldiği Kahyaoğlundaki Ermeni çiftliğinde şehit edilenler bulundukları yerde ebedi istirahatgâhlarına tevdi edilmiştir. Şimdi Kahyaoğlu mevkii -Yeşil Oba- olmuştur. Ölülerin mezarlığına şehitlik adı verilmiştir. 5 Kanunisani Adana'nın kurtuluş bayramında her yıl burası behemahal ziyaret edilir. Protokola girmiştir. Aziz şehitlerin hatırası yadedilir. Tazim duruşu ile ruhlarına Fatiha okunur. Şimdiye kadar buraya bir abide dikilmemiştir. İnşallah parti kavgaları bu son inkılâp hareketimiz ile bitmiş olur da bu şehitlerimizi ve buna benzeyen kurtuluş savaşında ölenlerimizin hatırasına hürmeten kahramanlıkları ile mütenasip birer abide dikmeğe vakit gelmiş olur.

Bu vaziyetten sonra, Fransızlar şehirde emniyette olabilmeleri için yeni tedbirlere başvuruyorlar. İlk olarak şehirde ve köylerde Türkleri kaçırma plânını tatbik etmeğe karar veriyorlar. Tazyik, zulüm, terör.. Türkleri cehennemi bir cendereye alıyorlar.

Millet kendiliğinden şehri boşaltmaya, Çakıt suyu boylarına hicrete başlıyor. Hicret devam ettikçe Fransızlarda terör şiddetini hergün arttırıyor. Bir an geliyor ki hiç bir Türk ailesi evinde ikamet edemez oldu ve canını kurtarmak için bir kat yatakla, şehiri terkediyor. Şehrin güneyinde bahçelerde oturan arap uşağı Türklerin yardımı ile selâmetle, Çakıt çayı kenarına yerleşiyorlar. Hele Temmuz ayının onuna doğru, Çakıt çayı sahilleri mahşeri bir hal almıştı. Bu tarihe Adanalılar, Kaç kaç adını vermişlerdir. Aralarında konuşurken (-Haniya Kaçkaç da şöyle olmuştu) diye halâ kullanırlar.

VANLIZADE AHMET EFENDİNİN BAŞINDAN GEÇENLER

Adananın tanınmış ailelerinden Vanlızade Ahmet efendinin başına gelen felâketi oğlu Ekmen Nihat Vanlının gözlerinin önünde cereyan eden faciayı, bizzat kendisine tatbik edilen işkenceyi, katledilen Türklerin tüyler ürperten şehadetini burada tamamiyle zikretmek imkânsız olduğundan ayrıca bir kitap yazacak kadar uzundur. Bay Ekmen Vanlının yazılarından bazı parçaları buraya hülâseten naklettim.

VANLIZADE AHMET EFENDİ FRANSIZLARIN TEŞKİL ETTİĞİ ERMENİ ÇETELERİNİN ELİNDE NASIL ŞEHİD EDİLDİ

Vanlızade Ahmet efendi Fransızların teşkil ettiği, Ermeni çetelerinin elinde nasıl şehid edildi.

Ekmen Vanlı Nihad diyorki : Hicret başladı. Fransızlar son derece kudurmuşlardı. Ermenilerle işbirliği halinde, vesileler icad ederek Türkleri amansız öldürüyorlar parasını malını yağma ediyorlardı Ermeni kilisesi bir kasabhane, maktel olmuştu. Köşelerde bucaklarda ıssız bulunan yerlerde Türkleri yakaladıkları gibi sürüyerek kiliseye götürürler ve işkenceler içinde canını alırlardı. Bu facia bir taraftan devam ederken, diğer taraftan da Fransızlar sorgusuz sualsiz, masum Türkleri Kumlukta, Hacıali tekkesinde kurşuna dizerlerdi. Rahmetli babam Eskisaray'da ikamet ediyordu. Güpe gündüz evini basıyorlar, bütün evin eşyasını gaspettikten sonra depodaki çenberli pamuklarını dahi fütursuz götürüyorlar. Ailece sevindiğimiz bir cihet varsa babamın sağ kalmasıdır. Derdini dinletecek bir makam yok, babamı kendi evime naklettirdim. Evim hemen hükümet konağı cıvarında olduğu için kolayca bir tecavüze maruz değildi. Buna takaddüm eden günlerde başımdan geçenleri de kısaca arz edeyim.

Türkleri şehirden terörle kaçırdıkları gibi idaresi altında bulunan köylerden de kaçırmak için teşkil ettikleri, Ermeni çeteleri tarafından, Şahinağa Kilise köyünde zalimane şehit edilen, Adanamızın tanınmış büyük çiftçilerinden, rahmetli Vanlızade Ahmet Necmettin efendi.

İstikamet eczahanesi karşısındaki kırtasiye işyerimde

meşgul iken Ermeni polislerinin nezareti altında tevkif edilerek 9/Eylül/1919 tarihinde hapse atıldım, kabahatim Fransız Yüksek zabitanı aleyhinde söz söylemekmiş, 18 gün sonra aslı olmadığı anlaşıldığından tahliye edildim.

İkinci tevkifim, 26/Eylül/ 1919 tarihinde oldu. Fransız harp divanına sevk edildim. Bir tek kelime sormaksızın, Fransızca bir şeyler okudular, tercüman vasıtasiyle, sekiz ay hapis, 800 lira nakdi ceza, beş yılda Kilikya haricine sürülmeme karar verildi. İki ay hapishanede yattım, 800 lira nakdi cezayı ödedim, ayrıcada, baş adminastör Kolonel Bramona 500 lira haraç verdim, geriye kalan hapis müddetimle, kilikya haricine sürgün kararım kaldırıldı.

Gün geçtikçe, terör şiddetleniyordu. Şehir de Ermeni muhaciriyle dolmaktaydı, asayiş de bu nisbette bozuldu. Üçüncü tevkifim 3/Temmuz/1920 Tarihinde oldu. Zabıta marifetiyle Sancak guvernorunun huzuruna götürüldüm, asıl governor Antebe gittiğinden, yerini vekxleten, şişman Albay Toma işgal ediyorgittiğinden, yerini vekâleten, şişman Albay Toma işgal ediyoryordu. Yüzünü ömrümde görmediğim bir adamı karşıma çıkardılar. Adam neler söylüyor : Bir ay önce elimde filinta, göğsüm fişekle dolu, yirmi kadar silâhlı maiyyetimle, Çerçili köyünden kırk kadar arkadaşiyle Tarsusa giderken, önlerini kesmisim. Hepsini katlettirdikten sonra hendeğin içine doldurmuşum, kendisinin yarası hafif olduğundan, ölüler arasından çıkıp bir ay tedavi gördükten sonra iyileşmiş. Bu gün Adil Fransız Hükümetine şikâyet etmek üzere çarşıdan gelirken beni görmüş tanınmış, şiddetle tecziyemi talep ediyordu. Bu uydurma sözler karşısında dona kaldım. Yalan söylediğini iftira ettiğini bildirdim. İddia ettiği gün Orozdibak müessesesinden ticarethanem için alış veriş ettiğime dair elimde faturalar, vesikalar olduğunu söyledimse de sözümü dinletemedim; ağır bir töhmetle hapishaneye gönderildim. Hapishane müdürü, iftiralarla hapishaneyi sık sık boyladığımı bildiği için, bana acıdı, bu defa da iftira olduğuna kani olarak, beni umumi hapisler içine göndermedi hapishanenin imalâthanesine gönderdi. Burada Adanamızın en zengin çiftçi ve tüccarlarından Ağazade Hüseyini buldum. Fransızlar 10.000 lira istemişler vermediği için tevkif edip imalâthaneye hapsetmişler.

Yirmi gün sonra rahmetli babam yanıma geldi. Veli Abdurrahman Bağdadi ile konuştuğunu, işgal mıntakalarının istihbarat şefi Mösyö KİZ'e elli lira haraç vermek suretiyle tahliyemin temin edileceğini bildirmiş, babamın bu sırada parası olmadığından Abdurrahman efendinin kefaletiyle, Mösyö KİZ'e şöyle bir senet verilmiştir:

(SENET SURETİ)

Yalnız 50 adet evrakı nakdiyedir

Tarihten itibaren 31 gün sonra tediye edilmek üzere Kilikya kontrol idaresi istihbaret şubesi reisi M. KİZ cenablarından bervechi bâlâ elli adet evrakı nakdiye aldım, zimmetimde borcumdur. 12/Temmuz/1336.

imza

Vanlızade Ahmet Necmettin

Meblağı mezkürün edasına ben de kefalet ediyorum, 13/Temmuz/1336.

Bağdadizade Abdurrahman (1)

Aynı gün tahliye edildim. Şehir içinde hayat cehenneme dönmüştü, terör son haddini bulmuştu. Çarşı pazarda bombalar patlıyor, Türklere nefes aldırmıyorlardı. Alenen adam öldürmek, yağma yapmak mutad hal meyanına girmişti. Şehir boşalıyor Türkler durmadan kaçıyordu. Kaç kaç tarihi günler yaşıyordu.

Fransızlar bununla da iktifa etmediler, idaresi altında bulunan ova köy hakkında da, bu mezalimi tatbike ve halkını kaçırmaya karar vermişlerdi.

Ermenilerden, Asurilerden teşkil ettikleri, müteaddit çete kollarını yüregir köylerine musallat ettiler, köyleri çiftlikleri yakıyor, halkı katliam ettiriyorlardı. Bu zulüm ve dehşet içinde, babamla beraber bütün aile efradı şehri terk ettik, şehrin güney tarafında portakal bahçelerinde ikamet eden, arab uşaklarının yardımiyle, Türk çetelerinin hakim olduğu, Gülekli Damı mevkiine canımızı attık.

(1) — Senedin aslı Nihat Vanlı'dadır.

Selâmete çıkmıştık, bir iki gün burada kaldık. Yüregir mıntakasında Mamıküllü köyündeki çiftliğimiz hakkında malûmat topladık. Henüz oralara Ermeni çetelerinin gelmediğini haber alınca, hep birlikte Kayışlı salından geçerek, çiftliğimize vasıl olduk. Çiftlik işçileri dağılmıştı bir iki sadık adamımızı malları bekliyor halde bulduk. Vaziyetin önemini anladık ; derhal, ağabeyim Şükrü efendiyi, kadınlarla beraber Ceyhan nehrinin ötesinde (kesme burnu) köyüne yola çıkardık. Babam, 14 yaşındaki yeğenim Tahsinle üçümüz akşamı çiftlikde geçirdik. Gün ağarırken, yükte hafif eşya ve mallarımızı, bütün hayvanatımızı önümüze alarak, önce giden ailemize iltihak etmeye kararlıydık. Ertesi sabah bu işlerle meşgul iken, Ermeni çeteleri ansızın çiftliğimize baskın yaptılar, hazırladığımız bütün malları, ne var ne yoksa yataklarımıza varıncaya kadar gasp edip arabalara yüklediler; hayvanatımızı da önlerine katıp, bizim üçümüzünde elini kolunu sıkı sıkıya bağlayıp, Şahinağa kilise köyüne sevk edildik. Burası mahşerden bir nümune idi. Binlerce Ermeni ve Asurilerle dolmuştu. Çeteler tırnağından dişine kadar silâhlı idiler. Atlı, arabalı, semerli beygirler, ellerinde silâh 500 kadar çapulcu, yağmacı Ermeniler mevcuttu. Bir hayu huyla bizi karşıladılar, binbir çeşit yakası açılmadık, küfür ve hakaretler içinde, çete başı, Sivaslı, Kireççi Agop (müstear namı çakıcı) un huzuruna çıkardılar. Gayet terbiyesiz bir tavırla bizden para istedi, sakladığınız yeri göstermelisiniz aksi takdirde başınıza çeşitli işkencelerle ölüm gelecektir dedi. Mevcudumuz, 217 altın lira ile, 637 banknotumuzu, esasen elimizden almışlardı. Bir şeyimiz kalmadı ki tekrar verelim. Verecek paramız yok, der demez, öldüresiye dayak atıp beni merdivenden aşağıya tekmelerle yuvarladılar; babacığımın sakalını benim de bıyığımı kibritle yaktılar. Kahkahalarla halimizi seyredenler arasında, Adanamızın zengin, ileri gelen Ermeni tacirlerinden Kalusyan, Bızdıkyan, Kasparyan gibi şahsiyetleri de gördüm. Babamı çırıl çıplak ederek bir çukura götürdüler. Aşıkyan fabrikasında çalışan İstepan adında Ermeni belinden çıkardığı altmış santim uzunluğunda bir kamayı babamın sağ böğrünün kara ciğer nahiyesine sapladı, kelime-i şehadet getiren babama, kızan katil Peygamberimize küfür ederek, ikinci darbeyi de aynı bıçakla, boynunun sağ cihetine indirdi. Rahmetli babamın başı göğsüne sarktı, şehit olarak dünyaya gözlerini yummuştu.

Babamın ayaklarına bir ip takarak takır tukur sürükleyerek, götürüp bir kör kuyuya attılar. Tüyler ürpertici bu manzara hemen beş metre uzağımda cereyan etti. Facianın dehşetinden kanım dondu. Şimdi sıra bana gelmişti. Perişan halimde yanıma geldiler, benide anadan doğma soydular, üzerime bir teneke gaz yağı döktüler, bir elinde kibrit diğerinde kutusu, bir Ermeni üzerime geldi. dediki: Siz çok zengin insanlarsınız, çok paranız olduğunu biliyoruz, üzerinizden çıkan para ile bizi aldatamazsınız, eğer paranın yerini söylemezseniz, babanın akibetini gördün seni de diri, diri yakacağız çabuk söyle böyle bir ölümden kendini kurtar. Diri, diri yakılıp ölmenin çok feci olacağını düşünerek vakit kazanmak maksadiyle "evet çok paramız var, hemde heybe dolusu altınlarımızda' mevcut, bunların yerini çiftlikte size göstereceğim" dedim. Derhal gazlı vucuduma elbisemi giydirdiler ve çete reislerinin yanına götürdüler. Verdiği emirde derhal çiftliğe gidilmesi, paraları aldıktan sonra birlikte avdet edilmesi emrini verdi.

Verdiğim cevabta; "bu çok hatalı bir emirdir. Paralar samanlıkta gömülüdür, samanlığı boşaltmak gömülü yeri açmak hayli vakte muhtaçtır, burası akşam olur olmaz Türk çetelerinin at oynattıkları ve etrafı gözettikleri bir yerdir, şimdi vakit akşamdır nerde ise güneş batmak üzeredir. Biz oraya gidip işe başladığımız zamanda, behemehal Türk çeteleri gelecek iki taraf arasında şiddetli bir müsademe olacağı muhakkaktır. Belkide ben bu müsademe esnasında ölmüş olabilirim. Sizin elinize para geçmediği gibi, bir hayli zayiata da maruz kalmış olursunuz. Ben öldürseniz bu saatte ben çiftliğe ayak atamam" dedim. Bu mütalaamı çete reisi haklı buldu, işi yarına bıraktı. Beni üç nöbetcinin nezareti altında bir odaya soktu. Köyün etrafına nöbetciler kondu, muhtelif yerlere de gözcüler bırakıldı. İlk işim kolay ölmek çaresini aramaktı, yarın çiftliğe gidipte kendilerini aldattığım meydana çıkarsa kim bilir nasıl işkenceli ölüm tatbik edilecekti, bunları düşündükçe, vücuduma dikenbe altının çuval dolusu banknotların neşesi içinde, çeteler yapbe altının çuval dolusu bankonotların neşesi içinde, çeteler yaptıkları günlük mezalimi iftiharla çete reislerine anlatıyorlardı. Yeğenim Tahsinin Taşçıda ölüsünün bir kuyuya atıldığını, Zağarlı, Kamışlı, Yalınızca, Mıhlı köylerinin tamamen yakıldığını, buralarda ellerine geçen, Yalnızcada Afganlı müslüman bekçi-

nin, Aşık kahyanın, Zağarlıdan Sağır Saidin ve berber Mahmudun kız kardeşleriyle birlikte çocuklarının, Şahinağa kilise köyünden Deli Kerimin, Gök Mehmedin karısı Bitici Eminenin, Veyselin karısı Eminenin daha ismini zabtedemediğim elli kadar Türkün, çeşitli işkenceler içinde nasıl öldürdüklerini, sürur ve neşe içinde anlatıyorlardı. Geç vakte kadar içtiler hepsi de sızdı. Yediğim dayaktan, yarın maruz kalacağım felâketten yerimde oturamıyordum. Kurtulmak değil, kolay ölmek arıyordum.

Sabah olmağa epeyce zaman vardı. Tuvalete gitmek için nöbetcime müracaat ettim beni sızan çetelerin arasından tuvalete götürdü, matramdaki suyun verilmesini rica ettim, beş on metre benden uzaklaşır uzaklaşmaz, can havlile, tuvaletin kapısını açmamla kendimi duvardan sarkıtıp atmam bir oldu. Vay bire kaçıyor demeğe kalmadı kendimi hefkereye attım. Dikenli hendeklerin içinden gücümün yettiği kadar karanlıklara daldım. Sağımdan solumdan geçen kurşunların hiç birisi isabet etmedi, karanlıkta gelişi güzel silâh sesleri arasında bir kanatlı kuş olmuştum; bütün kuvvetimle koşuyor diken çalı demiyor düm düz gidiyordum.

Kızıltahta köyü istikametine hayli yol aldım. Ortalık henüz ağarmakta iken Kartal hüyüğü üzerindeki çiftlik binası civarına geldim. Üstüm başım çalılardan, dikenlerden lime lime olmuş bacaklarım, yüzüm kan ve bere içindeydi. Şahinağa kilise köyüne baktım, dumanlar içinde karartı halindeydi. Aramızda 15 kilometre mesafe vardı. Hayvan otlatan çobanın yanına vardım, kendimi bildirdim. Genç çobanın "şu giden dört atlı seni arıyordu,, demesiyle beraber adamların arkasından koşup geri çevirdi. Adamlar halimden çok müteessir oldular içlerinden birisi atının terkesine aldı. Kesme burnu Ceyhan nehri gemisinden geçerek Kardeşim Şükrü efendiye ve ailem efradına kavuştum. Zavallı şehit babamızın yeğenim genç Tahsinin feci ölümlerine hep birlikte haylice göz yaşları döktük. Burada da durmadan Asmalı köyüne gittik. Çok isabetli olmuş, bir kaç saat sonra terk ettiğimiz köyü Fransızlar mitralyöz altına almışlar, önüne gelen çoluk çocuk kadın ihtiyar demeyiş hepisini ateşten geçirmişler.

Eski zaman göçebeleri gibi şu köyden bu köye, durmadan

yer değiştirerek, Fransızların bulunmadığı sahalarda dolaştık. Fransızlarla akdedilen Ankara itilâfından sonra memlekete hep birlikte döndük. İlk işim Bağdadizade Abdurrahman efendi-ve gidip hakkımda yaptığı iyilikten dolayı teşekkür borcumu ve kefaletiyle ödediği parayı ödemek oldu. Bu iyiliğinden dolayı Abdurrahman efendiyi daima hayırla yadederim."

YUNANLILARIN UMUMİ TAARRUZU

22/Haziran/1920 tarihinde tam teşekküllü 6 fırka ile Yunanlılar Umumi taarruza geçtiler.

Kirmasti, Karacabey, Balıkesir, Bursa'yı işgal ettiler. İleri hatlarını Dimboz'a kadar sürdüler. İki Yunan fırkası da Salihli'den ilerliyerek, Alaşehir'e girdi. Bu sırada İngilizler 25/Haziran/1920 tarihinde Mudanya'ya, ve 2 Temmuzda Bandırmaya birer müfreze asker çıkarıp işgal ettiler.

Milli cephe bozulmuştu ve çok zayiata uğramıştı. Sarsıntı büyük oldu. Mecliste Hükümete karşı şiddetli hücumlar yapıldı. Mustafa Kemal ve arkadaşları serinkanlılıkla ve makul müdafaalar ile her şeyi vazıh bir şekilde cevaplandırdılar. Fakat Bursa Valisi Hacı Muhittin, kumandan Bekir Sami, Alaşehir kumandanı Aşir beyin vazifelerini ifa etmediklerinden, Afyon Karahisar mebusu Mehmet Şükrü, Dahiliye Vekâletinden ve Erkânı harbiye-i umumiye riyasetinden istizahla (gonsoru) izahat isteyerek bunların harp Divanına sevkedilmelerini talep ve Sıvas Mebusu Hakkı Hami bey de serian tecziyelerini kürsüden talep ediyordu.

Erkânı Harbiye-i Umumiye reisi cevap verdi. Fakat Meclis bir türlü sükûn bulmuyordu. Anket isteriz diye bağıranlar oluyordu. Bu meyanda bir hatip de (Asker ricat ederken bir kumandanın 36 deve yükü eşya götürmüş olduğunu) söylüyordu.

Yunanlıların yıldırım hızı ile ilerlemekte olduğunu bildirenler de vardı. Bursanın kaybı ile uğramış olduğumuz maddi ve manevi zararın hesabını isteriz diye sesler de duyuluyordu.

Uzun ve hararetli münakaşaya Mustafa Kemal tekrar karıştı. Elim felâketten dolayı Meclisin gösterdiği alâka ile teessürünü takdir ettiklerini beyandan sonra efkârı ve hissiyatı tatmin

edici izahatta bulundu. Etraftan ufak tefek serdedilen taarruzlarada cevap verdi. Bu suretle verilen umumi izahat Meclisce kabul edildi. Bu hararetli münakaşalarda hazır değildim. (1) Fakat akisleri Çukurova'ya kadar gelmişti.

Yeniden Yunan işgaline maruz kalan yerlerimiz çok değerli yerlerdi. Hele Bursa şehrinin işgalinde, Yunan Veliahtının Sultan Osmanın Türbesinde sarfettiği (Ey kaba Türk! Senin kurduğun devleti kahraman Yunanlılar böyle yıkar) mealindeki sözleri içimizde bir unutulmaz yara oldu. Günlerce acısını unutamadık. (Düşman kavi, tali zebun) tekerlemesini dahi ağzımıza alamadık. Fakat bütün bunlara rağmen maneviyatımız asla sarsılmadı. Bil'akis, ölmek ve öldürmek. .Hepimize namus borcu olmuştu.

Bu sırada milletvekilliği intihap mazbatam tekemmül etti. Tekrar cepheyi dolaştıktan sonra cephenin ihtiyacını tesbit ettim neye muhtaç olduklarını yakinen biliyordum bu vesile ile arkadaşları ayrı ayrı mıntakalarda ziyaret etmeyi görüşmeyi Allahaısmarladık demeyi bir vazife borcu bilmiştim. Karaisalıda, Sadettin beybabayı, Sinan Tekelioğlunu, Hasan Karaafeti de ayrı ayrı görüp temasta bulundum. Doğru Pozantıdan Konyaya geldim, bir kaç gün rahat yol hazırlığımı yaptıktan sonra Konyadan trenle Ankara yolunu tuttum. Yanımda yatak, yorgan, yastık gibi şeyler de vardı. Edindiğim malûmata göre bu gibi eşyaların alınması icap ediyormuş. Tedariksiz gidenlerin çok zahmet çektikleri söyleniyordu. Bindiğim kompartıman diğer kısımlardan tecrit edilmiş, altı kişilik iki cephesinden iki kapılı tek kompartımandı ve benden başka kimse yoktu. Diğer kompartımanlarla rabıtası olmadığından yatağımı kompartımanın zeminine serdim. Yastığı kapısına dayadım, sırtımı yastığa koydum. Elime aldığım kitabı okuyor, uykumun gelmesini bekliyordum. O zamanlar tren personelleri tamamiyle Ermeni ve Rumlardan müteşekkildi. Tek bir Türk yoktu. Ermeni Kondoktör sık sık dışardan demirlere tutunarak, yan basamaklardan kapının önünden geçiyor, içeriye, bana dikkatle bakıyor, bütün vücudumla arka kapıya dayalı olduğumu görüyordu. Kapının kendiliğinden açılmasına imkân yoktu. Yukarısından koca bir demir mandalla kapatılmıştı. Adamın bir iki defa tren hareket

(1) Meclis zabıtlarından alınmıştır.

halinde iken gelip geçmesi, içimde bir şüphe uyandırdı. Bu vaziyette kapı açılırsa, benim derhal trenden düşmem muhakkaktı. Trenin sürati ile kayalar arasına düştüğüm zaman parça parça olmam mukadderdi. Kondoktörün hain bakışlarından endişeye düşerek yuvarlanmak tehlikesini bertaraf eden emniyet tertibatını aldım. Artık kapının birdenbire açılmasında benim için bir tehlike kalmamıştı. Vakıa rahatım biraz bozuldu.

Afyonu geçtikten sonra, yalçın kayalar arasında, trenin süratine uygun olarak, kompartıman kapısının aniden açılması bir oldu. Eğer vaktinde tedbir almak aklıma gelmeseydi, şimdi kayalar arasında parça parça olacak, öldüğümün dahi farkına varmayacaktım. Aradan beş, on dakika geçti geçmedi, hain kondoktör, telaşla, dışardan tutuna tutuna kompartımanımın kapısına geldi. Beni selâmette görmesi o'nu şaşırttı. Rengi sarardı: (— İnşallah bir şeyiniz yoktur) dedi, sonra da (ne yapalım, beyefendi mandal aşınmış, laçkalığından trenin sürati sebebiyle kendiliğinden açılıyor) diye ilâve edreek cevabımı beklemeden, mandalı yerine takıp gitti. Bir daha da yüzünü görmedim. Mandalı tekrar muayene ettim. Pek ağırdı, laçka filân da değildi. Kendiliğinden açılması da imkânsızdı. Sabaha kadar uykusuz bir gece geçirdim.

Memleketimizde, trenlerde çalışan buna benzeyen hainlerin adedi, o zamanlar bir kaç tane değildi. Pek çoktu. Serbestçe, şımarıkça dolaşıp dururlardı. Çünkü, sayelerinde bu trenler yürütülüyordu. Kondoktörün bu hiyaneti, şahsıma ve kasten yaptığında zerrece şüphem yoktu. Mesele pek basitti. Sırtını kompartımanın kapısına dayayan bir Türk meb'usu, tren hareket halinde iken, kapının mandalı yalama olduğundan birdenbire açılmış olacak; kayalar arasına düşen mebus da bu suretle kazaen ölecekti. Hâdise, böylece kazadan başka bir şey değildir diye ilân edilecekti. Mesele de böylece benim ölümümle (tabii kazaen) kapanıp gidecekti.

Sabahleyin Eskişehire vardığımda kondoktörün suratına dikkatle ve mânâlı mânâlı baktım. Hain adam yüzüme bakamıyor, daima başını başka yerlere çeviriyordu. Hiyanetini tamamen anladığıma emindi benden uzaklaşıyordu.

Ne yazıkki yukarıda söylediğim gibi bu sıralarda bu adam-

lara çok muhtaçtık. Behiç bey bu işi sonradan ele aldı, yavaş yavaş, tereyağından kıl çeker gibi bu mikropları temizledi, yerlerine Türk çocuklarını ikame etti. Behiç beyin bu inkâr kabul etmez hizmetini milli mücadele tarihimiz asla unutmıyacaktır.

Karesi meb'usu Mehmet Vehbi beyle trende karşılaştık. O da benim gibi ilk olarak Ankara'ya gidiyordu.

Memleketi Yunanlılar tarafınadn istilâya uğramış, yüreği yaralı idi. Yapılan zulüm ve işkencelerin çeşitlerini yakından görmüştü. Bu faciayı gözleri yaşlı anlattı. Ben de Fransızlardan gördüğümüz mezalimden halkımızın silâha sarılmalarına kadar meseleyi dertli dertli naklettim. Ankaraya kadar birbirimize epeyce malûmat verdik. Dayanamadım; genç heyecanlı ve yarından ümitli bir tavırla (— Vehbi bey, üzülme, yakında Fransız işini halledeceğiz bütün kuvvetimizle yardımınıza koşacağız.) dedim. Bu sözlerim Vehbi beyin pek hoşuna gitti. Bundan sonra her karşılaştığımız zaman (— Zamir bey, sözünüzde duruyormusunuz?) diye yârenlik yapmadan konuşmağa başlamazdı. Kendisi Mülkiye mezunu idi. Mutasarrıf iken mebus seçilmişti. Vatanperver ve koyu Türkçü idi. Maarif Vekâletine seçildiği zaman Arapça ve Acemce terimleri ilk olarak Türkçeleştiren bir vekildi. Yalnız taassupta hocalardan hiç aşağı değildi. Dinî taassubu onun bütün güzel huylarını sıfıra indiriyordu.

Akşam karanlığı Ankara'ya vasıl olduk. Vehbi beyi arkadaşları alıp götürdüler. Ortalık epeyce kararmıştı. Yatak dengimle birlikte bir faytona binerek şehre indim. Otellerde yer aradım, bulamadım. Ankara harp içerisinde büyük yangın felâketine uğradığından, en mamur yerleri kül haline gelmiş, hemen hemen şehrin üçte ikisi yanmıştır. (1) Kalanlar da şöyle böyle binalardı. Otel denen şey o kadar azdı ki, mevcudunda da iğne atılsa yere düşmeyecek bir kalabalık vardı. En meşhurlarından biride Taşhandı. Burayı itibarı yüksek olanlar işgal etmişti. Araştırmalarım esnasında adamın biri, (Galiba siz mebussunuz; hükümet sizlere Darülmuallimin mektebini tahsis etti. Bütün arkadaşlarınız oradadır, beyhude yere dolaşmayın yer bulamazsınız, derhal oraya gidin. Meclis binasının karşısındadır) dedi.

Uzun zaman Maarif Vekâletine bina olan mektebe müraca-

(1) Tekaddüm eden aylarda 20 inci kolordu kumandanı General Ali Fuad Cebesoy Ankara şehrinin nufus sayımını yaptırmış 18000 bulmuştur.

at ettim. Karşıma çıkan ilk insan Lazistan mebusu Ziya Hurşit oldu. Verdiği cevapta (Geç kaldın, çok yazık. Burada boş yer yok. Bir kaçımız bir arada barınmağa çalışıyoruz. Vakit geçirmeden polis dairesine git. Orada nöbetçi komiser vardır. Bu işi ancak o halleder. Yoksa gece sokakta kalırsın) dedi.

Araba ile nöbetçi komiserin yanına gittim. Karşıma çıkan komiser, Adanadan ahbabım Adil beydi. Dostane birbirimizin elini sıktıktan sonra durumu izah ettim. (Merak etme şimdi çaresine bakarız) dedikten sonra, gözü açık bir polis memurunu vazifelendirdi. Bilhassa Taşhan üzerinde durdu. Çaylarımızı bitirmiş, biraz sohbete daldığımız bir sırada polis avdet etti. Taşhan da odaların tamamen dolmuş olduğunu, bir geceye mahsus Hancının kendi odasını angaje ettiğini bildirmesi üzerine memnun oldum.

Yarına da Allah kerimdir diyerek Komiser Adil beyle vedalaştım, polisi de yanıma alarak Taşhan'a geldim. Eşyalarımla beraber hancının, ışık ve havadan mahrum, rutubetli ve kokusunu ömrünün sonuna kadar unutamıyacağım odasına sığındım. Sokakta kalmaktansa geceyi her ne şekilde olursa olsun bir çatı altında geçirmek elbette yine iyi bir şeydi.

Uykusuz ve çok yorgun olduğumdan yatağımı serer sermez uykuya daldım. Nekadar uyumuşum bilmiyorum. Ancak vücudumu kavuran bir ateş içerisinde uyandım. Tahtakurusu istilâsına uğramıştım. Ben diyeyim yüz siz deyiniz bin, yastığımda, yorganımda adeta kaynıyorlardı. Öldürmekle başa çıkılacak gibi değildi. Çar naçar mücadeleye başladım. Sabaha kadar uğraştım. Yerdekilerle uğraşırken, tavandan atlayıp yüzüme düşenler, ve boynuma girenler de vardı. Tahta kurusuna karşı bünyem o kadar hassastı ki, bir tanesine bile tahammül edemezken, küme halinde saldırdıklarını göz önüne alırsanız ne büyük işkenceye maruz kaldığımı anlamakta güçlük çekmezsiniz.

Sabahın erken saatlerinde kendimi sokağa dar attım. Meclisin karşısındaki bahçede biraz oturdum. Biraz sonra Hemşehrim, Genç mebusu Celâl bey geldi. Hal hatırdan sonra Taşhanda geçirdiğim geceyi anlattım.

(Talihin varmış ben buranın en iyi binalarından biri olan İstanbul otelinde misafirim, bugün bir yolcu gidiyor, onun yerini, sana almak için haydi durma birlikte otele gidelim) dedi.

Derhal otelciyi bulduk. Yerim temin edildi. Ne olur ne olmaz deyip Taşhana koştum. Hancının hesabını gördüm. Sevincimden bolca da bahşiş verdim Lütufkâr hancı : (Canım, bu kadar aceleye lüzum yoktu. Daha birkaç gün kalabilirsiniz) demek kibarlığını da gösterdi.

Bu hal onlara gayet tabii geliyordu. Tahtabiti, pire, bit ile adeta senli benli olmuşlardı. Hancıya teşekkür ederek eşyalarımı hammalın sırtına yüklediğim gibi otele gelmem bir oldu. Eşyaları otelin anbarına bıraktım. Odamın hazırlandığını bizzat gördüm. Hiç bir noksanı yoktu. Fakat, göğsüm acı acı yanıyordu. İç yün fanilama göz gezdirdim. Hakiki bit istilâsına uğramışım. Bavulumdan dikkatle yeni çamaşırlarımı çıkarıp, soluğu Şengül hamamında aldım. Keselendim, temizlendim, piri pak olarak otelime döndüm. Oteldeki yatağımı görmek üzere içeriye girdiğim zaman bitlerden birinin yatağıma düşmüş olması ihtimali endişesiyle, odama bakan Ermeni dudusunu çağırarak, bolca bahşiş verdim ve vaziyeti anlattım. Odamı, yatağımı, yeniden gözden geçirmesini şayet bir kaçıntı varsa tekrar temizlemesini sıkı sıkıya tenbih ederek öğle yemeğine çıktım. Avdetimde odacı kadın yatağımın tertemiz olduğunu söyledi, güneşte tekrar evire çevire bakmış, hiçbir şey bulamamıştı. Verdiği teminat üzerine, yatağa kendimi attım Celâl bey de gelse beni kaldırmayınız, emrini verdim. Akşam yemeğini de yemeden sabaha kadar deliksiz uyumuşum. O gece çok rahat ettim. Ertesi gün zinde olarak uyandım. Sabah kahvaltısına odasında beni bekleyen Celâl beyin yanına gittim. Beni sıhhatli gördüğünden dolayı memnun oldu. Kahvaltıdan sonra dışarı çıkıp çarşı pazar dolaştık. Öğleden sonra Meclise gittik.

1/Temmuz/1336 (1920) de Meclise resmen iltihak ettim. Mazbatam umumi heyet tarafından kabul edildi.

Meclis ikinci reisi Celâlettin Arif beyin riyasetinde içtima eden celsede, yemin merasiminden sonra, meclise, artık meclisin hakiki bir âzâsı olarak muntazaman devam ediyordum.

Mecliste ilk karşılaştığım manzara, Dahiliye vekili (Aydın milletvekili, ihtiyat kolağası, 44 yaşında) Cami beyin istizah edilmesi oldu. Hatipler kürsüye inip çıkıyor; lehte, aleyhte bir hayli konuşmalar oluyordu. Bunların içinde en çok aleyhte konuşan durmadan kürsüye çıkan Refik (Konya) idi. Meclis reisi çok müsamahalı hareket ediyor, hatipler usanıncaya kadar ko-

nuşuyorlardı. Artık kimsede söyliyecek söz kalmadı, hatipler yoruldular. En son Mustafa Kemal söz aldı. İlk defa bu büyük Çanakkale kahramanını dinliyordum. mebuslar da, paşanın ağzından çıkan sözleri kaçırmamak için pür dikkat kesilmişlerdi. Kuvvetli, tatlı ve mantıkî konuşuyordu. Cami beyin müdafaasını yaptı. İstizah tatlıya bağlandı.

Gün aşırı telgrafhaneye gidip Remzi beyle tel muhaberesiyle konuşuyor, mâlûmat alıp malûmat veriyordum. Baş derdimiz silâh ve cephane idi. Mustafa Kemal paşa yardımını esirgemiyordu ama gözümüzü doyuracak kadar da veremiyordu. Çünkü hükümetin de bu yönden sıkıntısı vardı.

Yine böyle silâh ve mühimmat talebim karşısında beni Meclisteki kendine mahsus odaya çağırdı. (Mevcut silâhlarımızın çok noksan olduğunu, hükümetin bir çok tedbirlere baş vurduğunu, maatteessüf şu anda bizlere bol silâh ve cephane verecek durumda bulunmadığını, şayet Diyarbakır'a emin bir adam göndermek kabil olabilirse, oradaki silâhlardan şimdilik bizleri tatmin edecek kadar silâh ve cephane verebileceğini) bildirdi. Aynı zamanda gizli tutulmasını, yolda eşkiyaların tecavüzüne maruz kalmıyacak derecede tedbirli kimselerin de gönderilmesini ilâve etti. Bu müjde haberini gece, tel ile Pozantıya bildirdim. Pek memnun oldular. Cesur ihtiyat subaylarımızdan Hulusi Akdağ'ı seçkin arkadaşları ile yola çıkaracaklarını da bildirdiler.

Hükümet silâh hususunda çok sıkıntıda bulunuyordu. Almanyaya silâh mübayaası için askeri kaymakamlardan kurmay Nuri Conker ile aynı rütbede kurmay Saffet Arıkan'ı göndermişti. Maliyemizin tamtakır olduğu bir zamanda Rusyadan istikraz ettiğimiz, bir milyon Rus altının (10 milyon rubla) dan 250.000 altın lirasını Berline silâh mübayaasına gönderilen, Kaymakam Kurmay Mehmed Nuri (Conker) ile aynı rütbede bulunan Moskova Ateşemiliterimiz Saffet (Arıkan) beylerin emrine, yine Ruslar vasıtasiyle gönderilmişti. Gelecek olan silâh ve mühimmatı harbiyeyi, teknik aletlerini dört gözle hacı yolu gibi beklediğimiz bir zamanda, her iki arkadaşında eli bomboş gelmeleri bizi çok üzdü. Her ikiside, itimat ettiğimiz temiz dürüst, dâvâya sadık insanlardı. Nasıl olurda elleri bomboş gelebilirlerdi. Mesele şüyle olmuştu :

Bütün denizler, sahiller, limanlar itilâf devletlerinin yani bi-

ze hasım olanların kontrolu altında kuş uçurtmuyorlar, Avrupadan tedarik edeceğimiz silâhları gizli satın alacağız ve kaçak olarakta Milli hükümete teslim edeceğiz bunun ne kadar zor olduğunu tasavvur edebilirsiniz, bilhassa bu işlerden hiç anlamayan askerlikle bütün ömrünü geçiren insanlara böyle bir işin tevdi edilmesi başta gelen hatalardan birisidir, böyle olmakla beraber bu zevatında böyle bilmedikleri işi deruhde etmesi de ikinci hatadır.

Berlinde gizli silâh alıp kaçırmak için teşebbüse geçiyorlar, anasının ipliğini pazarda satan, sahtekâr dolandırıcıların eline düşüyorlar, tumturaklı mukaveleler akt ediliyor, yakın bir zamanda silâhların muntazam sandıklar içinde yola çıkarılacağı teminat altına almıyor, liste mucibince istedikleri silâhlar ve teknik aletler liste halinde satın alınıyor ellerindeki kuruşuna kadar sarf ediliyor. Faturasiyle beraber yüklenen vapurun ismini bildiriyorlar bizim arkadaşlar muvaffakiyetlerinden çok memnun ve neşe içinde iken, aynı adamlar bir hafta sonra pür heyecan yanlarına geliyorlar, vapur yolda giderken İngilizler tarafından muayene edildiğini ve buldukları silâh ve mühimmatı teknik aletleri temamen zabt ettiklerini teessürle bildiriyorlar. Her iki arkadaşta, teşebbüs ettikleri silâh kaçakçılığında nasıl bir oyuna maruz kaldıklarının farkına varmakla beraber, artık yapacakları bir iş kalmadığından meyus ve ruhen perişan bir halde yurda dönüyorlar.

Bunların bu perişan haline acıyan meclis te işin üzerine gitmedi, eğer zerre kadar şüpheye düşselerdi kiyameti koparırlardı. Avrupadan silâh kaçakçılığı tecrübesi de dar bir zamanımızda 250.000 altın liraya Büyük Millet Meclisine mal oldu.

Bereket versin İstanbuldaki teşkilâtın son derece fedakârlık ve kahramanlıkla ölümü göze alarak, İtilâf devletlerinin süngülü nöbetçi askerlerinin muhafaza ettiği silâh depolarından, Anadoluya silâh sevketmeleri, unutulmaz hizmetlerin başındadır. Bu zatların kimler olduğunu bilmiyorum. Ettikleri hizmetin ölçüsü büyükdür. Bu vatanperver adsız Vatan yavrularını hürmetle anmak borcumuzdur. Türk Milleti bu hizmetlerini asla unutmayacaktır.

Yirmi günden fazladır meclisteyim. Her şeye vakıf oldum. Meclis haricinde birçok şeyler görüyor ve duyuyorum.

Mecliste ve dışarda durum şöyle idi :

İstanbuldan gelen mebuslarla, her sancaktan intihap edilen 5'er mebusun iştirakiyle mebus adedi 414 kişiyi bulmuştu. Ölen ve istifa edenleri hariç tutarsak Ankarada toplanan mebus adedi 381'i buluyordu. Bu miktardan 115 tanesi muhtelif memuriyetten, muhtelif tahsil görmüş memur ve emekli, 61 tanesi başı sarıklı hoca, 51 tanesi büyük ve küçük rütbeli zabit veya emekli, 46 tanesi çiftçi, 37 tanesi tüccar, 29'u avukat, 15'i doktor, 8'i şeyh, 6 'sı gazeteci, 5 'i ağa, 5 'i aşiret reisi, 2 'si mühendis idi. Meşhur Şark ağalarını bu meyanda başta uzun sakalı ile Diyap ağayı, Mustafa, Bedir, Reşit Ağaları sayabiliriz.

Meclis binası İttihat ve Terakki cemiyetinin yaptırdığı kulüp binası, bilâhare Halk partisinin merkezi vazifesini gören binadır. Bu bina şimdi hemen Ulus meydanının yanında Birinci Büyük Millet Meclisi müzesi olmuştur. Hiç bir tesir altında kalmadan, halkın sinesinden kopup gelen mebuslarla teşekkül eden bu ilk Millet Meclisindekilerin pek azı müstesna hepsi vatanperver insanlardı. Para veya geçim yolu olarak buraya gelmemişlerdi. Dâvâya sadık, memleket işlerinde feth edilmez bir kale halinde bulunuyorlardı. İlk zamanlarda ayda 100 lira ücret alınırdı. Birinci reis müstesna riyaset divanı para almazdı. Paramız kafi gelmiyor, geçinemiyoruz diyenleri ne gördüm ve nede böyle bir şey işittim. Hocalar, ağalar kendi kıyafetleri içinde, Şeyh efendiler yeşil sarıklı külâhlariyle bizim gibiler de bacaklarında bir külot, keçi kılından siyah tozluk ve başlarımızda birer kalpak vardı.

Gün geçtikçe yavaş yavaş, otelden, mekteplerden, hanlardan evlere geçiyor, üçümüz beşimiz bir arada oturuyor ve müşterek masraflarımızla gül gibi geçiniyorduk. Hiç kimseye mudanaamız yoktu. Müstevlileri vatandan kovmaktan başka şey de hemen hemen aramızda konuşulmuyordu. Derdimiz büyüktü. Para yok, muntazam asker yok, yurdun dört tarafında isyanlar çıkmış, son sistem silâhlarla müceh'hez Yunan ordusu durmadan ilerliyor, zengin yerlerimizi işgal ediyordu. Türk düşmanı Loyt Corj, Avam Kamarasında her fırsatta mevsimli mevsimsiz aleyhimizde kampanya açmış, dile alınmayacak kötü beyanatta bulunuyordu. En hafif tabiri (Türkler için velbasübadelmevt yoktur) sözleri idi. Hariciye nazırı Lord Gürzon'da ondan aşağı söz söylemiyordu. Müsteşar Robert Sesil de başımıza belâ olmuştu. Durmadan Avrupa gazetelerine aleyhimizde

şiddetli beyanat vermekten geri kalmıyordu. Fransız Cumhurreisi Poincare (Puankare) de 2 numaralı Türk düşmanı olduğunu izhar etmekten çekinmiyordu. Bunların içinde yalnız insan olarak bir Fransız Hariciye Nazırı Mösyö Briyan vardı. Hakikaten iyi bir insandı. Fransız Mebusan Meclisinde aleyhimizde galiz lisan kullanan bir hatibe verdiği cevapta (muhterem mebus, bilmelidirki, -bağı- diye tavsif ettiği Türklere, bizim memlekette, Vatanperver derler. Onlar yurtları için hayatlarını feda eden insanlardır.) demiş ve onu susturmuştu.

Bu sıralarda cenup vilâyetlerimiz ateş ve kan içinde yanıyordu. Resmen kadroda birçok tümenlerimiz mevcut görünüyor idiyse de çoğu birer iskelet halinde idiler. Bellibaşlı güvenilebilir kuvvetimiz adedi birkaç bini geçmeyen Çerkez Ethemin seyyar kuvvetinden ibaretti. Onun da nasıl bir teşekkül olduğunu sırası gelince okuyucularıma anlatacağım.

Milis çeteleri Kuvayı Milliye adı altında bir araya gelen memleket çocuklarından ibaretti. Yunanlılar ile ilk defa cephe açan Demirci Mehmet Efe, Yörük Ali efe'nin zeybekleri ve kızanları çarpışıyor; kısmen de, Türk zabitlerinin kumandası altında Milis kuvvetlerimiz harp ediyordu. Sayılarını Tanrıdan başka kimse bilmezdi.

Bunların umumi cephe kumandanı Ali Fuat (Cebesoy) paşa idi.

Vekiller Heyeti şimdiki vilâyet makamı olan binaya sığınmıştı. Müsteşarları aynı odada, müdürleri de diğer bir odada bütün kadrosu ile sabahın erken saatlerinde işe başlarlar, öğle yemeği müstesna geç vakitlere kadar mesailerine devam ederlerdi. Bir çoğu sabahın saat 7 sinde daireye geliyor, vekâlet işlerinin bir çoğunu bu saatlerde yapıyordu. 9 dan sonra ise arkası gelmiyen mebusların ziyareti başlardı. Kapısı açık vekil bunlara cevap vermek, söz yetiştirmek mecburiyetinde idi. Birinci Dünya harbinin kötülükleri başında, devlet teşkilâtı ve mekanizmasının manen ve maddeten sukut etmesidir. Bir de üzerine işgaller ve istilâlar, Türk milletini adeta göçebe haline getirmişti. Bir taraftan diğer tarafa durmadan akın devam ediyordu. Zaruretlerin meydana getirdiği fenalıklar da aynı nisbette artmıştı.

Dahiliye ve sıhhat vekâletlerinin işleri başlarından aşkın-

dı. Yerinden yurdundan ayrılan halkımızın bütün işleri bu iki vekâletin sırtına yüklenmiş vaziyette idi. Yerleştirmek, hastaları tedavi etmek, ayrıca içtimai mevkiine göre muhacirlere para yardımında bulunmak da vardı. Yevmiye 10 kuruştan 20 kuruşa kadar para tevzi ediyordu. Niğde'ye, Bor'a sığınan Adanalı muhacirlere de epeyce yardım yapıldı. Çünkü bizzat bu işi ben takip ediyordum. İmkânsızlık ve parasızlık içerisinde böyle mühim dâvâlarla meşgul olmak hakikaten çok zordu.

Dört yıl devam eden birinci dünya harbinin elemini kederlerini ve millet mücadelesini Birinci Büyük Millet Meclisi tamamen üzerine almıştı. Son güç ve kuvveti ile çalışıyor, her tarafa koşuyordu. Mebusların hayatı da muhacirlerden farklı değildi. Evvelce de arzettiğim gibi, mebusların üçü dördü hatta beşi bir arada ikamet ediyor, müşterek tabldottan karınlarını doyuruyorlardı. Elbise külfetinden uzak olan mebusların ekserisi yangından kurtulan Ermeni ve yahudilere ait kale içerisindeki güneşsiz havasız ve rutubetli kerpiç evlerde oturuyorlardı. Ankaraya gelince ilk defa, Darülmuallim mektebine yerleşen arkadaşlar dışardakiler için gıpta mevzuu oluyordu. Çünkü mektebin içinde su, güneş ve hava alan pencereler vs. vardı.

Meclis oturumlarına muntazaman devam ediyor; faydalı ve acil kararları müstaceliyetle çıkarıyordu. İlk oturumlarda hiyaneti vataniye : müteakıp aylarda da İstiklâl mahkemeleri kanununu yürürlüğe koymuştur.

Mecliste gün geçtikçe, muhtelif meslek sahipleri ile temasta bulunuyor, dostluğumu arttırıyordum. Bir çoklariyle artık senli benli olmuştum. Şahsen tanımadığım bir mebus kalmamıştı. İhtiyarı da, genci de, hocası da, hacısı da kuvvetli bir imanla Misakı Millinin gayesine kavuşması için elden gelen her türlü fedakârlığı yapmağa azmetmiş ; düşmanları toprağımızdan kovuncaya ve hakimiyeti milliyetimizi kayıtsız şartsız elde edinceye kadar var gücü ile mücadeleye kararlı idiler.

MİSAKI MİLLÎ'NİN KABULÜ

MİSAKI MİLLÎ İngilizler tarafından, silâhlı kuvvetleriyle basılıp dağıtılan Osmanlı Mebusan Meclisinin, Türk gayesi ve isteklerini Misakı Milli adiyle, müttefikan kabul ettiği bir karardır. Öyle bir karar ki, kayıtsız şartsız hiç bir maddesine dokunulmaz. Hudutları tesbit edilmiştir. Milli Hududumuz hari-

cinde bir şey kabul etmez. Bu sınırlar içinde, tam ve kâmil ve müstakil Devletler Hukukuna dayanan bir devlettir. Memleketi duçar olduğu işgal ve istilâ felâketinden kurtarıp Milli hakimiyetini temin etmek için sonuna kadar uğraşmaktır.

Hatay ve Musul da Misakı Milli Hudutlarımız içindedir. İngiliz ve Fransızların LOZAN Muahedesinde çok ağır basmaları, bu iki Türk Vilâyetimizin hudutlarımız haricinde kalmalarına sebeb olmuştur, Bilâhere Hatay Vilâyetimiz ana vatana iltihak etti. Musulun da er ve geç bize iltihak etmesi mukadderdir. Kuvvetli bir Türkiyenin burnunun dibinde zulme katliama, ve işkencelere uğrayan yarım milyon kardeşini, unutacağını zan etmek, azim bir hatadır. Biz dahi istesek bunların ayrı kalmaları imkânsızdır. Tabiat kanunları ve hadisat behemehal birleşmeyi zorlar, bunun önüne kimse geçemez. Afrikada zencilere hak ve hürriyet tanınan devirde yarım milyon Türkün iztırap içinde inlemesine, Türk Milletinin vicdanı razı olmadığı gibi, Cihan efkârı da elbet razı olmayacaktır. Fransızların Cezairde Müslüman halkına yaptıkları zulüm ve terör ne ise Iraklılar da, buradaki Türklere aynını yapmaktadırlar.

Son söz; Musul Türktür ve onu Misakı Millimizden çıkaracak hiç bir kuvvet yoktur, er veya geç aslına rucu edecektir. Lozan muahedesini aktettiğimiz devirde, çok yazık ki iktisadi işleri petrol mesailini tam manasiyle bilenlerimiz yoktu. Petrolün kıymetini bir parça bilse idik delegemiz petrolden mühimce bir hisse mu'hakkak koparırdı. Senbolik olarak elde ettiğimiz değersiz bir hissemiz vardır. Ancak dostluğumuza çok muhtaç olan IRAK hükümeti onun da üstüne yatıyor, meşru hakkımızı bir türlü teslim etmek istemiyor. Hisse miktarı cüz'i olduğu için, Irakla aramızda soğukluk husule getirir endişesiyle bizim hükümetimiz de bu işte ciddi teşebbüste bulunmuyor. Irak devletinin en büyük menfaati bizimle hoş geçinmektir. Ama maattessüf Irak devlet adamları arasında bunu takdir edenler yoktur. Hayalat içinde yaşıyorlar. İstikbali gören, hakiki menfaatlerinin nerede olduğunu anlayan ve bilenlerine şimdiye kadar ne tesadüf edilmiş ve nede görülmüştür.

Ankarada komünizm propagandası da az değildi, bazı mebus arkadaşların komünizmin ilân edilmemesinden ötürü canları sıkılıyordu. "Daha ne bekliyoruz! niçin komünizmi ilân edip

halkımıza yeni bir ruh, yeni bir heyecan aşılamıyoruz! Hangi mal, hangi servet kaldı ki korkalım!" diyorlardı.

Celâl Gencin dostlarından Kaymakam Vakkas bey, ateşin hitabesiyle, Meclisin karşısındaki belediye bahçesinde masa masa dolaşır mebuslara komünizmin lehinde konuşur; kurtuluşun tek yolu olduğunu telkin ederdi. Vakkas bey Mülkiye mektebinde Celâl beyin sınıf arkadaşı olduğu için sık sık masamıza gelir; Celâl bey de onu görür görmez "gel bakalım Bolşevik" deyip boyuna konuşturur ve coştururdu. Vakkas bey tatlı ifadesiyle mütebessim çehresiyle öyle bir felsefi izahata dalardı ki yalnız bizim masadakiler değil uzak olanlar bile onu dinlerlerdi.

Komünizm işareti sayılan kızıl renk moda haline gelmişti. Bilerek bilmeyerek bu rengi kalpaklarında taşıyanlar çoktu. Kravatları kırmızı olanlar da az değildi. Bunların arasında pek iyi tanıdığım bir dostuma sohbet esnasında sordum: "Canım senin Cumhuriyet şekline dahi tahammülün yok iken, Bolşevik olmayı nasıl hatırından geçirebiliyorsun?" verdiği cevabta "Başta İngilizler olmak üzere, bütün itilâf devletleri bizi imha etmekle meşgul, aleyhimizde en ağır sözler söylüyorlar, bir içim suda boğacaklar. Dünya ile rabıtamız kesilmiştir. Ruslardan başka yer yüzünde tek dostumuz yoktur. Her türlü yardımı onlardan bekliyoruz, 400 küsur maddelik Sevr muahedesini elbette okudunuz, milletimize yaşamak hakkı diye bir şey tanımıyor- Zengin memleketlerimizi, verimli topraklarımızı, elimizden aldılar; bizleri çorak steplere attılar. Burada dahi hür ve serbest değiliz. Aramızda Anonim Şirketi dahi kurmaya hakkımız yok. Bir numaralı düşmanımız Loyd Corj Akdeniz muvazenesini temin hususunda yirmi milyonluk bir Yunanistanı kurmakla meşguldür. Başta Padişah ve İstanbuldaki hükümet, bakalarının temini için, güvendikleri devlet İngilizlerdir. Heyhat İngilizlerden meded ummak ölü gözünden yaş beklemeye benzer. Hayatımız boyunca, ölünceye kadar boğuşmak Türke mukadderdir. İmhamız hakkında verilen ferman kat'idir; ya düşmanları tamamen yurdumuzdan kovup hür ve müstakil bir devlet olarak yaşayacağız yahutta bu amaçta tek bir Türk dahi kalsak boğuşacağız. Bunun başka çıkar yolu yoktur. Vaziyet bu kadar sarih ve âşikâr iken başımdaki çuhanın rengini benden soruyorsun. Canım kardeş, şimdi bunu soracak zaman değildir. İnşallah iyi günlere kavuştuğumuz vakit bunu sorarsın. Kal-

pağımın çuhasından evvel konuşacağımız, hal edeceğimiz nice nice şeyler vardır. Bu saydığım hakikatlar karşısında, zahiren olsun Sovyet dostlarımızın gözüne hoş görünmekte ne zararımız olur?" diyerek cevabını bitirdi.

Başlarında Maliye Vekili Hakkı Behiç, Çerkes Ethem ve kardeşleri ile adamları olmak üzere, daha bazı muteber zevatla Yeşil Ordu adında Komünist temayüllü gizli bir teşkilât ta işe başlamıştı. Memleketin dört bucağına yayılmak istidadını gösriyordu. Eskişehirde intişar eden Yeni Dünya Gazetesi de (baş yazarı Arif Oruç) bu teşkilâtın fikirlerini neşrediyordu, bu gazete Çerkez Ethemin parasiyle çıkıyordu. Çerkez Ethemin ağabeyi Reşit Büyük Millet Meclisinde hatırı sayılır bir şahsiyet olmuştu; epeyce taraftarı vardı, kendisi sözünü esirgemez bir adamdı. Kardeşinden aldığı kuvvet onu yükseltmişti. Muntazam ordu kurmanın baş aleyhtarı idi. Mecliste de mühim bir çoğunluk Reşitle hem fikir idi. Sözlerini sakınmadan açık açığa konuşuyorlardı "Elimizde bu kadar top tüfek, milyona yakın muntazam askerimiz var iken mağlubiyetlerin en büyüğüne uğradık ve perişan bir hale geldik. Bu yolun çıkmaz bir yol olduğunu bilfiil gördük, tekrar ikinci bir hataya düşmekte akıl ve mantık yoktur. Bu gün Yunan ordusunun karşısında dayanan, istilâsına engel olan tek kuvvet Kuvvei Seyyaredir. Bunu çoğaltmak, gerilla harbiyle düşmanı kovmak mümkündür. Muntazam kıta Yunan ordusunu görür görmez çil yavrusu gibi silâh atmadan dağılıyor. Kurtuluşumuzun yolu çete harbidir. Bunu takviye etmekten başka çare yoktur." diyorlardı.

Miktarı az olan Muntazam ordu taraftarı da: "karşımızda Yunan ordusu son sistem silâhla mücehhez disiplinli talim terbiye görmüş muntazam bir kuvvettir. Karşısına çete harbi ile çıkmanın bir faydası yoktur. Hiç bir zaman istilâ ve işgalini durdurmak mümkün olmayacaktır. Aynı şekilde bir ordu ve silâhla karşılarına çıkmak lâzımdır."

Her iki fikir taraftarları arasında asker, sivil, hacı, hocalar vardı. Fakat ekseriyet, muntazam ordu aleyhtarıydı. Meclisin içinde muhtelif isimler altında hizibleşme de mevcuttu. Ezcümle **Tesanüt, İstiklâl, Müdafaai Hukuk zümresi, Halk zümresi İslâhat** gibi guruplar vardı. Fakat hiç birisi ciddi olmayıp kayıd ve kuyuda tâbi görünmüyordu. Burada belli başlı kendiliğinden meydana gelen üç guruptan bahsetmek doğru olur. **İs-**

tiklâl gurupu adı altında toplanan mebusların pek çoğu ileri görüşlü, hamleci gençlerden ve Mustafa Kemal paşanın hayranlarından mürekkep idi. **Muhafazakâr gurup** mütaassıp kimselerden, üçüncüsü de **Komünizm taraftarları.** İstiklâl gurupunun başında gayri resmi olarak Mustafa Kemal Paşa; muhafazakâr, mutaassıp hizbin başında, Vehbi hoca, Şair Akif, Ali Şükrü Trabzon, Çolak Salahâddin; Komünizmin başında Nazmi Tokat, Mehmet Şükrü Afyon Karahisarı Sahip, Şeyh Servet efendi Bursa ileri gelenleri idi. Meclisin dışında birde **iştirakiyun** ismini taşıyan bir parti kurulmuştu bunu kuranlar, komünizm gurupuna mensub olanlardı, meclisdeki guruplar arasında durmadan yer değiştirenlerde eksik değildi.

GELELİM MEMLEKETİN İÇ DURUMUNA

Dahilî isyanlar hakkında okuyucularıma kısaca malûmat vermenin faydalı olacağını zannederim.

5/Mayıs/1920 tarihinde Konyada bir fesat cemiyeti keşfolundu. Bu cemiyete mensup olanların ileri gelenleri tevkife başlandı. Bir gün sonra da tevkif edilenlerin taraftarları halkı ifsat ederek Konya içinde müsellah bir içtimaa tevessül ettiler. Bir kısım halk ta şehre müsellâh olarak gelip hep birlikte isyan ettiler. Konyada bulunan Kumandan mevcud kuvvetiyle cesurane harekete geçerek asileri dağıttı. Önayak olanları da tevkif etti. Bu meydanda Konya mebusu Abdullah Çelebi ile Konya mebusu Kâzım Hüsnü beyleri de, Divanı Harp kararıyle mahkûm edildi. Bu mahkûmiyet mebus oldukları için infaz edilmedi. (1)

14/Mayıs/1920 tarihinde Postacı Nazım ve Çerkes Kara Mustafa namlarında bir takım adamlar, otuz kırk kişi ile Yenihana tabi Kaman karyesinde isyan ettiler. Bu hareket, çabucak tevessü etti. Asiler 27/28 Mayıs 1920 gecesi Çamlıbelde bulunan bir müfrezemizi basarak esir ettiler. 28/Mayıs/1920 de diğer bir kısım Asiler ile Tokat cıvarında yürüyüş halinde bulu-

(1) Her iki mebusunda Mahkûmiyet kararları, Büyük Millet Meclisinin 6/Aralık/1920 tarihinde ittihaz ettiği bir kararla kaanlem yekûn addolundu.

nan bir taburumuza hücum ederek dağıttılar ve kısmen esir ettiler. Cüretlerini artıran Âsiler, 6/7 Haziran 1920 gecesi Zileyi işgal ettiler. Oradaki askerlerimiz Zile Kalesine çekilerek müdafaa ettiler. Askerin erzak ve cephanesi tükendikten üç gün sonra Usata teslim oldular. Usat 23/24 Haziran 1920 de de Boğazlıyan'a baskın yaptılar. Orada bulunan bir müfrezemizi dağıttılar. Amasyada bulunan beşinci Kafkas Fırkası, başında Cemil bey olduğu halde, asiler aleyhine tahrik edildi. Antep mıntakasından bulunan Milli müfreze de bu havaliye celp edildi. 1920 senesi Temmuzunun evasıtına kadar, bu asilerin takip ve tenkili ile uğraşıldı. Yenihan İsyanı, Orta Anadolunun diğer yerlerindeki erbabı fesadı da harekete getirdi. Çapanoğullarından Celâl, Edip, Salih, Halit beyler; Ayanacıoğulları ve Deli Ömer Çeteleri gibi bir takım eşkiyayı başlarına toplayarak, 13 Haziran'da Yozgat cıvarında Köhne nahiye merkezini işgal etmek suretiyle isyan ettiler 14 Haziranda da Yozgat şehrini işgal ederek büyük bir mıntakaya hâkim oldular. Merkezi Sıvasta olan üçüncü Kolordu kuvvetleri ve o mıntakada bıraktığımız Milli kuvvetler gayri kâfi geldi. Eskişehirden Ethem bey müfrezesi ve Bolu havalisinden İbrahim bey Müfrezesi de Yozgat mıntakasına sevk olundular. Yozgat havalisinde asiler tenkil olunduktan sonra, oraya gönderilen müfrezelere diğer mıntakada vazifeler verildi. Fakat bu havalide umumiyetle sükûn teessüs etmedi.

Eskişehir mıntakasından Yozgata varan mahalli Milli müfrezelerimiz ve jandarma kuvvetiyle müştereken Madan, Alaca, Karmağara, Mecidözü mıntakalarında, muhtelif guruplar halinde şekavet eden âsileri takip ve tenkil etti ve ancak üç ayda muvaffak olabildi.

Bu tarihte Cenup Mıntakalarımızda da bizi ciddi bir surette meşgul eden mühim isyanlar vukua geldi :

Milli Aşiret Rüesası Mahmut, İsmail, Halil, Bahur, Abdurrahman beyler cenubta düşmanlarla gizli temas ve irtibat tesis ettikten sonra Siirtten Dersim havalisine kadar tekmil aşiretlerin reisi sıfatını takınarak o havaliye tahakküm ve riyaset dâvâsına kalkıştılar.

Fransızlar 1920 senesi Haziranının başlangıcında Urfayı ikinci defa zabtetmek kasdiyle hareket ettikleri zaman Milli Aşiret te Siverek istikametinden ilerledi, buna karşı, o havalide bulunan beşinci fırkamız memur edildi. Bu fırka, o havali-

deki Milli Kuvvetlerimizle takviye olundu. 19 Haziran 1920 tarihinde, kıtaatımızın takibi altında Cenubu şarki istikametinde düşman mıntakasına firara mecbur edildiler.

Cenubta Milli Aşiret isyanını bastırmağa çalışırken, Afyon Karahisar mıntakasında Çopur Musa namında bir adam da, başına topladığı kuvvetle askerleri firara teşvik ve Millete askere gitmemeyi telkin ediyor. Çopur Musa 21 Haziran 1920 tarihinde Çivril'i bastı gönderilen kuvvetler karşısında firar ile ve Yunan ordusuna iltihak etti.

PONTOS MESELESİ

Üç asırdanberi, Rizeden İstanbul boğazına kadar, Anadolunun Karadeniz havalisinde eski Yunanlılığın ihyası için çalışan bir Rum zümresi vardı. Bu teşkilât zaman zaman münferit eşkiya çeteleri halinde zuhur ederdi.

Birinci cihan harbinde hariçten gönderilen silâh, cephane, bomba makineli tüfek Samsun, Çarşamba, Bafra ve Erbaa rum köyleri adeta bir silâh deposu halini almıştı. Mütarekeden sonra bütün Rumlar Yunanlılık gayesiyle, her tarafta şımardığı gibi ETNİKİ ETERYA Cemiyeti propagandacıları ve Merzifon Amerikan Müesseseleri tarafından yetiştirilen, ecnebi devletlerin silâhlariyle takviye edilen, bu havalideki Rum kütlesi, müstakil bir Rum Pontos Hükümeti kurmak emeline düştü. Umumi bir kıyama hazırlandılar, dağlara çekildiler. Amasya, Samsun havalisini RUM Metrepolidi YERMANOS idare ediyordu. Muntazam programla faaliyete başladılar. Rum komitesi reisi aynı zamanda Reji Fabrikası müdürü TOKOMADİNİS teşkilâtın muhaberesini yapıyordu. Bazı ecnebi hükümetleri de yardım ve müzaheret edeceklerini vaad etmişlerdi. Buralarda Rum nüfusunu çoğaltmak üzere Rusyadaki Rum ve Ermeniler Batumda toplanıyorlar; bir miktar talim ve terbiye gördükten sonra silâhlanarak çetecilik etmek üzere gizlice sahillerimize çıkıyorlardı. Bir taraftan da binlerce Rum çetesi muhacir kıyafetinde memlekete giriyor ve Samsundaki bazı ecnebi mümessilleri tarafından himaye ile silâhlandırılıyordu. Kızılhaç arasında kıyafet tebdil ederek gelen Yunan zabitleri, teşkilât kurmağa ve bunların askerî talim terbiyeleriyle meşgul olarak, Pontos hükümetinin temelini kurmağa çalışıyorlardı.

İstanbulda PONTOS adiyle neşriyata başlayan Rum gazetesi Trabzonda bir Rum Cumhuriyetinin tesisine çalışmak üzere intişar ettiğini alenen pervasızca ilân ediyordu.

Çeteler faaliyet mıntakalarına ayrılmışlardı. Pontos eşkiyasının kuvveti bidayette 6000 - 7000 silâhlı adam idi. Bilâhere her taraftan iltihak edenlerle 25.000 kişiyi buldu. Bu kuvvet ufak cüzü tamlar halinde ayrılarak, muhtelif mahallerde faaliyet gösteriyordu. Bu faaliyetler de; fırsat buldukça İslâm köylerini yakmak, İslâm ahaliye karşı hayala sığmaz zulum ve cinayetler irtikâb etmek nevinden kan içen canavarın icraatından başka bir şey değildi. Mustafa Kemal Anadoluya ayak bastığı gün Türk ahalinin dikkat ve teyakkuzunu celp ediyor, melhus tehlikelere karşı tedbir almalarını istiyordu.

Bu sırada silâhlanan halk arasından yaptığı fedakârlık ve gösterdiği şecaatla sivrilen, şöhret sahibi Giresunlu Osman (Topal) Ağa zuhur etmiştir. Rum çeteleriyle kanlı çarpışmalarda bulunmuş, ibtidalarda pek az kuvveti olan hemen beş on kişiden ibaret olan kuvveti gittikçe büyümüş, kar çığı gibi cesamet kesb etmişti adedi bir tümene yakındı. Zaten sonradan verilen isim Osman Ağa fırkası adiyle yad edilirdi. İleride Osman Ağanın bazı vaka ve hâdiselere ismi karışacağından, burada bir miktar malûmat vermeyi okurlarıma bildirmekte fayda mülahaza ettim.

Merkezi Sivasta bulunan üçüncü kolordu, bütün mesaisini muhtelif mıntakalarda gözüken çeteleri takip ve tenkide hasretti. Trabzon mıntakasında dolaşan Köroğlu namındaki rum çetesiyle, Eftalit çetesi ve diğer çeteler, merkezi Erzurumda bulunan Onbeşinci kolordu tarafından takip ve tenkil ediliyordu. Bir taraftan da Pontos eşkiyasının faaliyet sahası olan yerlerde ahali silâhlandırılarak Milli Teşkilât meydana geldi. Pontos vaziyeti böyle iken bir taraftan Sivasın şimalinde ve Yozgatta vukua gelen dahili isyandan diğer taraftan gelen Anadolu ortasında, Zile cihetinde küçük Ağa, Deli Hacı, Aynacı Oğulları; Erbaa civarında Kara Kâzım, Çopur Yusuf ve diğer taraflarda Deli Hasan, Küçük Hasan gibi bir takım serseriler; Yozgat ve Çayözü çerkezlerinden mürekkep çeteler ve 1920 yılı bidayetinde de Koçkırı aşireti rüesasından Haydar bey, İstanbulda Seyit Abdulkadirden aldığı talimat üzerine Alişan ve akrabasından Naki, Alişer ve saire ile harekâtı isyaniyeye başlamışlar-

dı. Bir çok kuvvetlerimiz bir taraftan Pontosculari, diğer taraftan bu asileri takip ve tenkil ile meşgul oluyorlardı.

Verdiğim bu izahat, zannedersem zamanın durumu, umumi vaziyetimizi temamiyle izah etmiş bulunuyor. Bir taraftan Yunanlı ve Fransızlarla boğaz boğaza boğuşur, can verir, can alırken bizi içimizden yıkmak için husule gelen isyanlar, kötü maksatlar bir birini takip ediyor ve nefes almamıza meydan bırakmıyordu. Hele Meclisdeki muntazam ordu aleyhtarları da ayrıca zaafımızdı. Fakat Muntazam orduya aleyhtar mebusların memlekete fenalık olsun diye bir maksadı mahsusa taşımadıklarına eminim. Hepsinin vatanperver insanlar olduğuna zerre kadar şüphem yoktur.

Büyük Millet Meclisinin vazifesi ağırdı. Para yok, asker yok, silâh yoktu. Memleketin bir kısmı Milli hükümete karşı isyan halinde, İstanbul hükümeti Hilâfet ordusunu silâhlandırıp üzerimize gönderiyordu; muhtelif isim altında çeteler, bazı din ulemalarının yıkıcı propagandası karşısında tek kuvvetimiz; Türk Milletinin, istiklâl ve hürriyet aşkiyle ortaya atılması ve başında, güvendiği ve emellerini tahakkuk ettirmek üzere rütbe ve nişanlarını atarak başa geçen, tecrübeli, Sultan Vahdettinin idama mahkûm ettiği, kahraman Mustafa Kemal adında öz evladı vardı, bir de imanlı dâvâya canla başla sarılmış meclisi vardı. İşte bütün kudret ve kuvvet bundan ibarettir.

Milletimizin el ele verip Mustafa Kemali yaratması tarihimizin mucizelerinden biridir.

Çerkes Reşit ve arkadaşlarının muntazam ordu aleyhinde sürekli şekilde uğraşmaları, bu son isyanlarda halkımıza reva gördükleri zulüm Meclisin dikkat nazarını çekti. Hâdiselerin bir kısmı da önünde cereyan ettiği için başka bir şahıstan, malûmat almağa ihtiyac kalmadı. Yozgat isyanından dönen birinci kuvvei seyyareye mensup, Çerkez Ethem ve etrafı Ankaraya avdetlerinde isyana iştirak etmemiş olan ve Milli hükümete yardım eden köylülerimizin kıymetli eşya ve hayvanatını zorla alarak Ankara pazarında haraç mezat satmakta oldukları teessürle müşahede edilmiştir. Zavallı mağdur köylüler, Ankara hükümetine baş vuruyorlar, isyanla alâkaları olmadığını ve mallarının çeteler tarafından ellerinden alındığını, hayvanlarının Ankara pazarında satılmakta olduğunu, sızlayarak şikâyet ediyorlardı. Çetelere söz geçirmek, onları tedip etmek imkânsızlığı karşısın-

da hükümet tatlılıkla ve bir kısmına para vermek suretiyle gasbedilen bu malları pazardan satın alıyor, köylülere iade etmek mecburiyetinde kalıyordu. Çerkes Ethem için Yozgatta adam asmak, istediğini cezalandırmak da serbestti. Kimseye hesab vermeyecek dereceye kadar işi ileri götürmüştü. Öyleki Mustafa Kemalin, Sivastan Ankaraya ilk geldiği zaman, Vali vekili defterdar Yahya Galip bey (Anakra mebusu) uzaklardan paşayı hararetli karşılıyor, emirlerini başla gözle yerine getiriyor, dört elle işe sarılıyor. Hizmetinden pek memnun kaldığını bizzat paşanın ağzından dinledim. Çerkes Ethem Yahya Galip beyi divanı harbinde muhakemesi icra kılınacağından bahisle, Yozgata izamını Ankara hükümetinden talep etmiştir. Maksadı asmaktır, sebebi şahsi garazkârlığıdır. Hükümet bu talep karşısında sıkıntılı mevkie düşmüştür. Fakat Mustafa Kemal, bu talebi şiddetle ret cevabı Etheme geldiği sırada, Yozgat Mebusu Süleyman Sırrı İçöz o sırada Ethemin yanında bulunuyormuş. İfadesinde, Ethemin bu ret cevabı canını pek sıkmış, yüksek ve öfkeli bir sesle : Ben onu Ankarada da asmasını bilirim, diye iğbirarını saklamamıştır Garp cephesindeki çetelerin bazı kumandan ve efradının, kanun ve nizamla alâkaları pek azdı. Cenup vilâyetlerimizdeki çete teşkilâtı müstesna, burası çok temiz kalmıştır. Kimseye dokunmamış ve tevazudan da geri kalmamıştır. Asla dürüstlükten ayrılmamıştır.

Bu kötü halleri gören, duyan Mecliste eskisi gibi muntazam ordu aleyhtarlığı kalmadı. Bu işin çıkarı muntazam ordu teşkilâtına bağlı olduğuna kanaat getirdiği vazih olarak anlaşıldı.

Çerkez Reşit ve yakın dostları müstesna, Meclis Ethemin şımarıklığını ve efradından bir kısmının kötü hareketini öfke ile takip ediyordu.

Kağıt üzerinde kadro halinde, kolordular, tümenler, alaylar mevcut ise de hakikatta, hiç birisi istenilen durumda olmayıp bir iskeletten farklı değildi. Ne kâfi miktarda eri ne de silâhı vardı, kuru isim denecek kadar zayıftı. Azimkâr bir kumandanın bu işi ele alması bekleniyordu. Mustafa Kemal, bu vazifeyi İsmet beye tevdi etti. Meclis tarafından Miralay İsmetin bu işin başına getirilmesi fevkalâde sevinçle karşılandı. Yerinde bir tayin olduğunda ittifak vardı. Fakat Çerkez Ethem ve kardeşi Reşit bu işin akamete mahkûm olması için bütün taraf-

tarlarını seferber ettiler. Baltalamak için ellerinden geleni kaçırmadılar. Bu çok çetin işin başına geçen İsmet beyin teşkil ettiği yeni alaylar, tümenler, taburlar bir hafta sonra yarı yarıya iniyor, efradı firar ediyordu. Memleketin her tarafında (Cenup müstesna) kötü, hainane hava esiyor, Hilâfet taraftarları, Yunan casusları, en ücra köşesine kadar sokularak milli hükümeti içinden yıkmak kasdiyle, çeşitli menfi propagandalar yapıyorlardı. Neler söylemiyorlardı. Ezcümle : "Padişahımız ve Halifemiz Hazretleri bu işe razı değil. Rütbesi, nişanı alınmış, idam mahkûmu Mustafa Kemalin arkasına düşmek şeran mezmümdür ve büyük günâhtır. Bilmeyerek uyanların tecdidi iman ve nikâh yapmaları lâzımdır. Dünya harbinde, elimizde her türlü silâh, cebhane bol miktarda varken, milletimiz canla başla yürekten savaşa katılmış iken, bütün genç yiğitlerimizi bu yolda şehit vermişken, ne kazandık? Koca imparatorluk parça parça oldu. Esas yurdumuz olan Anadolu dahi ne hallere girdi?. İstanbul Müttefiklerin işgalinde, muntazam Yunan ordusu İzmirden başlayarak en değerli memleketlerimizi işgal etmekle meşgul. Fransızlar cenup vilâyetlerimizi, Karadenizde Zonguldağı, İtalyanlar Antalya, Konya ve saireyi, işgalî askeri altına aldılar. Bunları derme çatma çetelerle tard etmek imkânsız olduğu gibi delilikten başka bir şey değildir. İntihap edilen aklı başında mebusların hiç biri de meclise iltihak etmeyip istifa etmişlerdir.

Her halde bu istifa eden mebuslar, vatan haini ve akılsız adamlar değildir. Bu perişan halimizle karşımızdaki kuvvetlere karşı durmamıza en ufak bir ümitleri yoktu. Bilâkis mevcudumuzu da elden çıkarıp devası müşkül durumlara düşeceğimizden zerre kadar şüphe edilmemelidir.

Mânâsız kan dökmek büsbütün mahvımıza sebeb olur. Tanınmış gazete ve muharrirlerimiz ve bir kısım güzide kumandan ve askerlerimiz bu işin bu şekilde çıkar yolu olmadığına kanidirler. Meşhur muharrirlerimizden bazıları Türk milletinin yetişmek ve yaşamak için büyük devletlerden birisinin **Mandası** altına girmesi icapettiği mütalâasını durmadan neşr ediyorlar. Bu insanların hiç birisi mevcudiyetimizin mahvını isteyen insanlar değildirler. Padişahımız, bu işgale uğrayan yerlerimizi, kan dökmeksizin siyaseten geri alacaktır. Anadoluya asker ve çete göndermesi de bunun içindir. Hanedandan olan tek bir şeh-

zadenin dahi dâvâya karışmaması da bu yüzdendir. Bu işler ordudan ayrılmış serbest sahada hayatını kazanamayan işsiz güçsüz parasız zabıtanın ve İttihat Terakki Partisinin döküntülerinin halkı soymak için meydana getirdikleri bir oyundur" gibi haince sözler, bir taraftan Çerkez Ethemin muntazam ordu aleyhtarlığı ile birleşince, muntazam ordu kurmanın müşkülâtı kendiliğinden anlaşılır. İsmet İnönünün sabrı tahammülü, bitmez cehdü gayreti, bu menfi sözlerin ve hücumların karşısında dim dik ayakta göğüs geriyor, bildiğinden şaşmıyordu. Boşanan taburları, alayları, tümenleri tekrar tekrar yeniliyor, asla yılgınlık göstermiyordu. Tanrı bu adama Eyyüp sabrı ihsan etmişti.

29/Nisan/1920 tarihinde Hiyaneti Vataniye kanununu çıkaran ve neşreden Büyük Millet Meclisi, muteakıp aylarda, İstiklâl mahkemeleri kanunu müstaceliyet kararıyle çıkarmak ıztırarında kalmıştı. Bilerek bilmiyerek, yurt içinde kötü şayialar yayan, muntazam ordu aleyhinde propaganda yapan ve askeri firara teşvik eden kim olursa olsun, ağır ve hafif cezalara çarptırılması ve cezaları mahallinde infaz etmesi, kanunları vicdanları olarak, sonsuz salâhiyetli, seyyar İstiklâl mahkemeleri yurdun dört tarafına dağıldı. Ayrıca da mecliste bir irşat heyeti teşekkül etti. Vazifeleri yurt içinde arzu ettikleri ve lüzum gördükleri yerleri dolaşarak halkı irşat, menfi propagandanın önüne geçmekti. Reisleri Şair Mehmet Emin beydi. Bunlar da vazifeleri başlarına geçtiler, yer yer dolaşmağa başladılar.

İstiklâl Mahkemelerini teşkil eden meclisten gizli oyla seçilen arkadaşlar, dolaştıkları yerlerde muhtelif cezalar, idamdan dayağa kadar kararlar ve hükümler veriyordu. Bu azim karşısında askeri firarlar çok azaldı. Kaçanları köyünde akraba ve komşuları önünde dayak ve tekdir cezasına mahkûm ediyor.. Dost, düşman, karısı, çocukları karşısında rezil rusvay ediyordu. Bu cezanın tatbiki mehmetçiğin bir daha firar etmek arzusunu tamamiyle zihninden siliyordu. İzzeti nefsi için bu dayak çok ağır hükümlerden birisi idi, artık kaçmıyordu.

İstiklâl Mahkemelerinde değerli arkadaşların gösterdikleri gayret ve tatbik ettikleri adalet sayesinde, dolaştıkları yerlerde, menfi tezvirat ve şayia hemen hemen, asker firarisi gibi durmuş-

tu. Cesaretle ifa ettikleri hizmet çok büyük, verdikleri idam cezaları şaşılacak derecede azdı. Elde edilen muvaffakiyet ise tahminin üstünde yüksek. Büyük Millet Meclisinin bu mahkemelere verdiği salâhiyet sonsuz olmakla beraber hiç bir mahkeme bunu suiistimal etmemiş; bilâkis göğsümüzü kabartacak kararlariyle, memlekette büyük karışıklığın kısmen önüne geçmişti. İsyanlar çok azalmıştı.

Samsun cihetlerinde dolaşan İstiklâl Mahkemesinin, Pontuscular hakkında verdikleri kararlardan bir kısmının haksız olduğu havadisi meclise gelir gelmez derhal Ankaraya çağrıldı; mütehassıs zevat tarafından yapılan incelemelerde, ihbarın aslı olmadığı, karar vermekte vicdanlarının emrini yerine getirdikleri temamen tebeyyün ettiğinden, aynı arkadaşlar vazifeleri başına dönmüşlerdir. Hiç birisinde kırgınlık ve gücenme akıllarına gelmemiştir. İsmet beyin deruhde ettiği Cumhuriyetin genç ordusu da yavaş yavaş inkişaf etmekte ve ilerlemektedir.

FRANSIZLARIN ŞEHİRDE TERÖRÜ VE MUHACERET (KAÇKAÇ)

Müfrezelerimizin şehrin burnunun dibine kadar akınlar yapması, Mersinle Tarsus arasında muvasalanın kesilmesi Fransızları can kaygusuna sevk etmişti. Şehirde yaşayan Türkleri, kaçırmak hususunda terörü artırdılar. Her gün ölüm tehlikesi şayiaları, katliam havadisleri yaydılar; bir taraftan da işkence ve zulümü artırdılar. Yavaş yavaş şehri terk eden Türk aileleri, 10/Temmuz/1920 de tamamen umumi hicrete başladı. İlk önce şehrin yanı başında sonra da Çakıt boyunda soluğu alıyorlardı. On Temmuzdaki katliam şayiası hemen bütün şehirdeki Türkleri kaçmaya mecbur etmişti. Katledilenlerin de yekûnu epeyce kabarık olmakla beraber, ana baba gününde bunları tesbit etmek mümkün olamamıştır.

Parası olanlar Konya, Niğde, Bor, Ulukışla'ya kadar göç etti; olmayanlar Çakıt boyunda perişan bir halde dolaşıyordu. Akıllıca hareket edenler de, Bilemediğe, Karapınara, Pozantıya gelmişti; fakat büyük kısım Çakıt suyunun kenarında oturmuş. şuursuz neticeyi bekliyordu. 10 Temmuz gününe muhacirler kaçkaç adını verdiler.

Gözü Ulukışladan başlayarak sağdan soldan karışan su-

lardan teşekkül eden Çakıt Çayı tabii temiz olamazdı. Bu sudan içenler muhtelif bağırsak hastalığına tutuluyordu. Bir taraftan da Sıtma salgını başlamıştı. Hekim yok, ilâç yok, kırılan kırılana, Çakıt boyu kum gibi insan kümeleriyle dolmuştu.

Kaçkaç yolculuğuna, Ova köylüleri de iltihakla Paniğe tutularak şehirlilerle birlikte kaçıyorlardı. Zalim Fransızlar halkımızı burada da rahat bırakmıyor, tayyare ateşi ve bombasiyle rahatsız ediyor, ölümlerine sebeb oluyordu.

At sırtında bu muhacirlerin arasında dolaşıyorum, halleri yürekler acısı. Köylülere, derhal köylerine dönmelerini, bu vaziyette hepsinin ölmeye mahkûm olduklarını söyleyerek ikna edebildiklerimi emniyetli çetelerimizin himayesinde köylerine geri gönderdim. Esasen Fransızlar şehirden bir adım ötesine ayak atamıyorlardı. Şehirdeki ve Yüreğir ovasındaki tehlike Seyhan ırmağının batısındaki köylerde yoktu.

Fakat bir defa olmuştu, işi oluruna bağlamak lâzımdı. Epeyce aileyi köylerine gönderdim. Muhacirler arasında dolaşırken toz toprak içinde ağabeyime, aile ve çocuklarına, ihtiyar anneme rastladım. Nereye gideceklerini, neye karar vereceklerini bilmiyorlardı. Şehrin batısı Büyük Dikili köyündeki çiftlikte otururken bunlar da paniğe tutulmuş; evi, çiftliği her şeyi bırakarak yanlarına biraz yiyecek, yorgan, yatak alıp iki tekerlekli manda arabası üzerinde Çakıt boyunda bir aşağı bir yukarı, dolaşmaktan şaşkına dönmüşlerdi. Hallerine acımamak mümkün değildi. Bütün aile perişanlık içinde. Arabalarını durdurdum, attan aşağı inip annemin elini öptüm. Zavallı anneciğim adetâ "Hızır imdadımıza yetişti!" diye sevincinden göz yaşları döküyordu. Niçin köyü terk ettiklerini sordum. "Köyde kimsenin kalmadığını; şehre yakın olduğu için sık sık Fransız ve Ermenilerin köylerine gelip halkı kötü muameleleriyle tedirgin ettiğini; bir gün de ağabeyimi Mehmet Çalıcı ile yayan olarak önlerine katıp Tarsusa kadar götürüp, çeteler hakkında isticvap ettiklerini; (Tarsus, Çiftliğe yaya altı saattir.) Yolda yapmadıkları işkence ve kötü muamele kalmadığını; Hayatlarından ümit kestiklerini; tanrının lutfile kurtulduklarını bir daha köye gitmeye imkân görmediklerini" bildirdiler. Hepsini manda arabalarına bindirdim, ben de at sırtında yanlarına katılarak Hacıkırı istasyonuna getirdim, burada boş bir kulübeye, tam tünelin yakınındaki yere yerleştirdim. Tayyare korkusu da yoktu. Se-

sini duyar duymaz tünele sığınırlardı. Çeşme de yakın olduğundan bol bol temiz sudan içerlerdi. Pek memnun oldular. Yiyecek gıda maddelerini de köyden getirmek mümkündü.

Bu sırada çok tuhaf bir manzarayla karşılaştığımı burada zikretmeden geçemiyeceğim. Arkadaşlarımdan yaşlıca Karadayı İsmail efendi de şehri terk edenlerden birisidir. Çakıt boyunda karşılaştığım zaman, bet beniz solmuş bir halde esasen maneviyatı da çok bozuktu. Bir ağacın altında otururken tayyare hücumuna maruz kalmış; çoluk çocuk her şeyi yerinde bırakarak, kaçıp uzaklaşmış. Zavallı adam şaşkınlığından lüzumlu şeyler kaçıracağı yerde eline bir karpuz aldığı gibi koşmuş koşmuş; tayyare uzaklaştıktan sonra karpuzu niçin kaçırdığına akıl erdirememiş. Şimdi bıraktıkları eşyaları toplamak üzere eski yerlerine dönmüşlerdi.

Bu günlerde Fransız tayyareleri, sabahın saat sekizinden öğlenin onikisine kadar bu zavallı muhacirlerin üzerine bomba ve çivi yağdırıyordu. Bereket versin o zamanki bombalar çocuk oyuncağı gibi şeylerdi. Ençok attığı ucu sivri çivilerdi. Yukardan serpiyor, tesadüf edenleri bazen ağırca yaralıyordu. Halk yavaş, yavaş Çakıt boyundan, Hacıkırı, Bilemedik ve Pozantıya; paralı kimseler de daha uzaklara göç ettiler. Kesif olan yerler Bilemedik, Hacıkırı mevkii idi. Hacıkırı, Bilemedikte yerleşen halk kütlesi tayyare tehlikesine karşı yüksek tepelere gözcüler çıkarıyorlardı. Bu gözcüler tayyareyi uzaktan görür görmez çan çalarak halkı haberdar ediyor ve sığınaklara girmelerini temin ediyor; halk ta alelacele tünele ve sığınaklara koşuyorlardı.

Bilemediğe ilk tayyare baskını çok feci olmuştu. Muhtelif semtlere attığı bombalar ve çiviler haylice kişinin yaralanmasına ve ölümüne sebeb oldu. Alınan gözcü tedbirlerinden sonra bu gibi yaralanma ve zayiat ortadan kalkmıştır. Çünkü, Bilemedik yüksek dağlar tarafından çevrilmiş bir vadi olduğundan, tayyare hücumları aniden üzerlerinde görünüyor, kaçmaya sığınmaya vakit bırakmıyordu. muhacirlerin en çok bulunduğu mevki de burası idi.

Bilemedikte cereyan eden enteresan hâdiselerden birisi de şudur: Gözcünün çaldığı tehlike çanı üzerine alış verişiyle meşgul olanlar, sofrası başında yemek yiyenler, şişde kebab pişirenler bütün işlerini yerinde bırakarak, tünele ve sığınağa koşarken, kediler köpekler de birlikte can kaygusuna düşüp halktan evvel

sığınağa giriyorlardı. Ocakta yarısı pişmiş kebab, yemek ortada, mallar açıkta duruyor, alarm bittikten sonra mal sahipleri hepsini bıraktıkları gibi yerli yerinde buluyorlardı.

İkinci hâdise Bilemedikte petrol bulunmasıdır. Bu, halkı epeyce heyecanlandırdı. Tesadüf olarak bir muhacirin açtığı bir iki metre derinliğinde kuyunun üzerinde, bir kaç saat sonra petrol tabakasının toplandığını görür lâmbasında tecrübesini yapar. Tamamiyle gazyağı olduğuna kani olunca tenekelere doldurmaya başlar. Kimseye hissettirmeden Bilemedik pazarında satmaya başlaması üzerine açıkgözlerin tarassutu neticesi durum anlaşılır. Artık eline kazma kürek alan o civarda kazıya, çukur açmağa koyulur. Petrol istihsâline başlanması, muhacirleri görülmemiş sevince gark eder. Bu keşiften haberdar olan hükümet mütehassıs tedarik etmek ve teftişini yaptırmak için teşebbüse geçtiği sırada Bilemedikdeki petrol damarı da kurur. Bütün gayretlere rağmen, derin kuyular açıldığı halde bir katre dahi bulunamaz. Meğer meselenin esası şöyle imiş: Tünel inşasında çalışan Almanlar, ihtiyaçları için bir kaç vagonluk rezerve gazyağlarını Adananın Fransızlar tarafından işgali üzerine, düşman ellerine geçmesin diye yere dökmüşler. Dökülen yer de kum tabakası olduğundan su seviyesine sızmış, açılan kuyulardan çıkan gaz yağı bir müddet devam etmiş, bitince arkası kesilmiş. Bilemedik petrol kuyuları da bu suretle kurumuştur. Her ne ise dar zamanında bu sızıntı muhacirlerin bu ihtiyacını karşıladı.

ÇUKUROVA TARSUS CEBHESİ ÇELİKTAŞ MÜFREZESİ KUMANDANI MOLLA KERİMİN ŞEHİT DÜŞMESİ

Molla Kerim Tarsus Kazası Doğu Kuzey dağlık köylerinden, kendi halinde işiyle çiftçiliğiyle meşgul, hayatını kendisi kazanan kimseye muhtaç olmayan biraz medrese tahsili görmüş, Ahlâkı temiz komşulariyle iyi geçinen bir vatandaştır. Fransızların zulum ve tazyikine karşı ayaklanan Kuvayı Milliyeye karışmış, gösterdiği yiğitlik ve düşmana saldırış cesareti arkadaşlarının gözünden kaçmamış çarçabuk müfreze kumandanı olmuştur. Yeni vazifesinde çok muvaffakiyetli, düşmana verdirdiği zayiatla ezici bir kuvvet haline gelmiştir. Çeliktaş namını alan müfrezesi ef-

radı kendisine son derece merbut, cesarette etrafına ün salmış, her yerde büyük itibar sahibi olmuştur; bu kadar şan ve şöhrete rağmen, ne kendisinin nede müfrezesi efradının halka en ufak fena muamelelerde bulundukları vaki değildir. (Çukurova savaşında bütün müfrezelerimizde bu ruh daima hâkim olmuştur).

Bu kadar kuvvetli, şöhretli Çeliktaş Müfrezesi ve onun kahraman kumandanı nasıl bir talihsizlik eseri olarak neden yoklara karıştı, buna ait tafsilâtı TARSUS Gurup Kumandanı İsmail Ferahim beyin hatıratından (Kurtuluş savaşında kahraman Çukurovalılar) namı altında yazdığı kitabın, 63 - 64 - 65 - 66 ıncı sahifelerinde verilen malûmatı buraya aynen derç ettim.

Emekli Albay İsmail Ferahim bey diyor ki:

Müfrezelerimiz, Bağlar harbinden sonra bir taraftan Tarsusu kurtarmak için noksanlıklarını ikmale çalışıyor; diğer taraftan da zaman zaman, Tarsusda kalan Fransızlara ve Fransızlardan ziyade Türklere düşmanlık eden Ermenilere karşı, baskınlar yaparak taciz ediyordu. Bu hal sekiz gün kadar şu suretle devam etti. Adanadaki Fransız Kumandanlığının İstanbuldan celp ile KARATAŞ iskelesine ihraç ettiği takviye kıtaatiyle Adanadan sunufu muhtelifeden mürekkeb takriben 2000 den fazla Fransız kuvveti, Tarsusta çevrilen Fransız kıtalarını kurtarmak, için 27/Temmuz/1920 salı günü Adanadan harekete geçmiş ve yoluna rastlayan köyleri amansız yakarak, yıkarak ilerlemeğe başlamıştı. Fransız kuvvetlerinin şu suretle ilerlemekte olduğu, cebhenin sol cenah kumandanlığından, 41 inci fırka kumandanlığına bildirilmesi üzerine, sol cenaha, kuvvei muavene göndererek Fransızların ileri harekâtına mani olunması için kuvvetli bir müfreze izamı fırka kumandanlığından sağ cenah kumandanı kaymakam Şemseddin beye emir olunmuştu. Tarsus Gurupunun en kuvvetli müfrezesi olan Molla Kerim kumandasındaki Çeliktaş Müfrezesinin, sol cenaha en yakın, mevcudu diğer müfrezelerimize nazaran daha fazla bulunmasından, bu müfreze ile birlikte, sonradan gurupumuza iltihak eden ikinci bir kudretli cebel topu ile, birde ağır makineli tüfeğin, hemen Tarsus çayından geçirilerek, düşmanın ilerlemesine meydan verilmemesi için gönderilmesi emir olunmuştu.

Kahraman Molla Kerim, aldığı emir üzerine 29/Temmuz/1920 tarihinde müfrezesini Tarsus çayının şarkına geçirerek, düşmanın ileri hareketini durdurmak için, mümkün olan fedakâr-

lığı göze almış ve arazi vaziyetinden de istifade etmek için de mevcud derelere sokularak düşmanı ateşiyle karşılamıştı.

Yalnız bu müfrezenin girdiği derelerin, arazi durumu itibariyle, çekilme hattı emniyet altına alınamamıştı. Daha doğrusu Molla Kerim bu cihetleri pek de düşünememişti. Tarsusun doğu ve güney çevresindeki müfrezelere kumanda etmekte olan KAVAKLIHAN Gurup Kumandanı ile, o savaşa iştirak eden müfreze kumandanlarına hitaben sağ cenah mıntaka kumandanlığının yazdığı emir; Adanadan hurûç hareketi yapan ve Sinan Tekelioğlu kuvvetleri tarafından takip edilmekte olan bu Fransız kuvvetlerinin ilerlemesine, müfrezelerimiz tarafından mani olunması, Sinan Tekelioğlu (Ali Ratib) kuvvetleri Fransız kuvvetlerini ihata ve imha edecekleri şeklinde olduğu cihetle, bu emri alan müfreze ve gurup kumandanları da, herne bahasına olursa olsun verilmiş olan emrin ifası lâzım geldiği kanatında idiler. Çünkü verilen emirde, Sinan Tekelioğlu kuvvetleri tarafından, düşman şiddetli bir ateşle takip edilmekte olduğu şeklinde idi.

Molla Kerim Müfrezesi düşmanı şiddetli ateşiyle önleyerek, müsademenin devam ettiği sırada bu müfreze ile diğer müfrezeler cebhesi arasına giren Fransız zırhlı otomobilleri Molla Kerim müfrezesinin tamamen ricat hattına düşerek, bir ihata hareketiyle müfrezeyi kâmilen esir etmiş, askerlikten haberi olmayan, aynı zamanda sol cenah mıntakasından da yardımcısız kalan Molla Kerim, birde cesaret, şecaat mağrurluğu yüzünden, maalesef kurban gitmiştir.

Molla Kerimle Fransızların arasında cereyan eden müsademenin vuku bulduğu KANBER HÜYÜK deresi,

1 — Gurupumuza uzak olmakla, Molla Kerim Müfrezesini himaye için esasen bir Kıt'a kudretli cebel topu ile, bir kıt'a ağır makineli tüfeğin sevk edilmiş olmasından.

2 — Yanımızda kalan biricik, diğer kudretli cebel topunun da maalesef cebhanesi kalmamış ve ihtiyatı da henüz gelmemiş olmasından.

3 — Sonradan topçu yüzbaşısı Emin efendi kumandasında olarak gurupumuz emrine gelmiş olan ve yalnız iki kıt'asının nişangâh tertibatı bulunan dört toplu sahra bataryasının dahi menzili dahilinde bulunmamasından.

4 — Her istenildiği zaman gönderilecek kuvvetin, Tarsus ça-

yından hemen geçirilebilmesi de, oldukça mühim bir mesele olmasından (1) dolayıdır ki, Molla Kerimin düşman tarafından KANBER Hüyüğünde sıkıştırıldığı zaman, hiç bir suretle müfrezesine gurupumuzdan maalesef yardımda bulunulmamıştır. Aynı zamanda yukarıda arz edildiği veçhile, sol cenah mıntakası müfrezelerinden de asla yardım görmemiştir. Bu hâdise esnasında Fransızlar ele geçirdikleri esirleri önlerine katarak ve hareketlerine mani olacak bir kuvvet bulunmadığını da görerek, TARSUSA ilerlemekte oldukları cihetle, bu kuvvetin, Tarsus kasabasının yegâne geçit yolu sayılan PAÇ köprüsünden geçmeleri pek tabii bulunmakla, bu köprü, her ne kadar mevziimizden görülmüyorsa da, mesafesi harita üzerinde ölçülerek, tesbit edilmiş ve sahra toplarının menzili dahilinde bulunduğu anlaşılarak lâzım gelen hazırlık yapılmıştı. Düşmanın devam eden ileri hareketi, tarassut dürbünümüzle adım adım takip edilmekte olduğundan, Fransız kuvvetinin tam ağırlık merkezi bu köprüden geçmekte olduğu tahmin edilerek, toplara ateş ettirilmişti. Atılan mermiler, sanki görünmez bir kuvvetin yardımıyle götürülüp, Fransız yaralılarını taşımakta olan arabaya kondurulmuş gibi bu vasıtalara isabet etmişti. Bu mermilerin muvaffakiyetli isabetiyle, arabada bulunan yaralıların etrafa saçılmış olduğunu ve topçumuzun muvaffakiyetli ateşinin devam ve tesirini gören Fransızlar derhal yürüyüş kolunu geri çekmek suretiyle Tarsus üzerine hareketi o an için geri bırakmıştı. Ne faydaki yukarıda arz ettiğim veçhile, arada, Tarsus çayının bulunması, topçu mermisininde pek mahdud olması, maalesef başka bir şey yapmamıza imkân bırakmıyordu.

O anda güneşte battığı için ortalığın büsbütün kararmış olmasından istifade eden Fransız kuvveti 28 - 29/Temmuz/1920 perşembe gecesi, Tarsus kasabasına girmeğe ve dolayısiyle de Tarsusdaki Fransız kuvvetini kurtarmağa muvaffak oldu.

Gurupumuzun Tarsus Köprüsü (PAÇ KÖPRÜ) üzerine savurduğu mermilerin muvaffakiyetli isabetinden ürken ve esirleri götürmekte olan muhafız efradın tam kaçtıkları sırada, hasıl olan kargaşalıktan faydalanan 170 kadar esir, kendilerini Tarsus çayına atmak suretiyle yakalarını kurtarmağa muvaffak ol-

(1) Tarsus çayını geçebilmek için tedarik edilmiş olan sal ancak bir veya iki kişi nakledebiliyordu, yani süratle nakil mümkün olamıyordu.

muşlarsa da. zavallı Molla Kerimin, kollarını insafsızca bağlamış olduklarından kaçmaya imkân bulamamış, birbirine bağlı olan diğer esirlerle beraber, Molla Kerim kardaşımız zalim Fransızların kahredici makineli tüfek ateşine hedef edilmek suretiyle şehit edilmiştir. Aziz şehitlerimizin ruhunu her zaman taziz biz Türkler için ebedi bir borçtur. İsmail Ferahim beyin verdiği tafsilât burada hitam buluyor.

Pariste çıkan Fransız gazeteleri, bu hâdiseyi büyük bir meydan muharebesi şekline soktular.. Üzerinde haftalarca yayın yaptılar, çeşitli askerî mütalâalar ileri sürdüler. Alman stratejisine, Fransız stratejisinin burada da galip geldiği iddiasında bulundular. Kahraman Molla Kerim, sol cenahtan hiç bir yardıma mazhar olmadı. Sinan Tekelioğlu kuvvetlerinin Fransızları şiddetle takip ettiği malûmatının da aslı çıkmadı. Molla Kerimin Çeliktaş müfrezesi tek başına savaşa girmişti. Savaş ettiği düşmanın elinde her türlü harp vasıtaları ve yeni silâhlar mevcuttu.

Sayı itibariyle yedi sekiz misli çokluk bir düşman üzerine, hiç bir emniyet tertibatı almaksızın, Molla Kerimin müfrezesine hücum emri verilmesi bir gaflet eseri idi.

Molla Kerimin bu elim vaziyete düşmesi, İsmail Ferahim beyin bildirdiği gibi gurur ve cesaretinden, askeri bilgisizliğinden ileri gelen bir hâdise değildir. Sağ cenah kumandanı Şemsettin beye 41 inci Fırka kumandanlığı tarafından verilen emirde Fransızların Adanadan huruç hareketi yaptıklarını, sol cenah kumandanı Sinan bey tarafından şiddetle takip edildiğini, karşılarına çıkarılacak kuvvetli bir müfreze ile, düşmanın iki ateş arasında imha edilmesi talep ediliyordu. Molla Kerim, üzerine aldığı bu vazifeyi yerine getirmek için bütün müfrezesiyle harekete geçiyor; dümdüz bir saha olan KANBER HÜYÜĞÜ derelerinde mevzi alıyor. Düşman ateş menziline girer girmez şiddetle müsademeye başlıyor. Savaş pek heyecanlı ve kanlı devam ediyor. Eğer bildirildiği gibi sol cenahın şiddetle düşmanı takip ettiği haberi hakikat olsaydı, Fransızların temamen mahv olmaları işden değildi. İşte bu malûmata güvenen Molla Kerim harbi burada kabul etmiştir. Müfrezesi tek başına cebhaneleri bitinciye kadar savaşı bırakmamıştır. Bu sırada Fransızların zırhlı otomobilleri, de ricat yollarını kesiyor. Ünlü cesur Çeliktaş müfrezesi kâmilen Fransızların eline esir düşüyor.

Elleri kolları bağlı Tarsusa sevk edilen Molla Kerimi onbeş

arkadaşiyle medeniyet iddiasında bulunan Fransızlar Tarsus çayı üzerinde PAÇ köprüsünde mitralyözle biçmek suretiyle şehit ediyorlar.

Bir de bizim Fransız esir askerlerine yaptığımız insanî hareketle, bunların bize reva gördükleri zalimane muamelenin mukayesesini okuyucularıma bırakıyorum.

MUSTAFA KEMAL VE FEVZİ PAŞALARIN HEYET HALİNDE POZANTIYA GELMELERİ, CEBHEYİ TEFTİŞLERİ (5/Ağustos/1920)

Mustafa Kemal ve Fevzi paşalar ve bazı mebus arkadaşlardan müteşekkil bir heyet 5 Ağustos 1920 günü Pozantıya geldikleri zaman cenup cebhelerimizin durumu şöyle idi :

Silifke, Mersin hududundan Antitoros dağlarına kadar olan kısmı Milli müfrezelerimizin elinde olup ovaya da zaman zaman akın yaparak Fransızlara baskın yapıyorlardı. Sürekli Gerilla hareketi mütemadiyen devam ediyordu ve müstakar denecek bir şekle girmişti. Mersin — Adana tren hattı da muhtelif yerlerinden bozulmuş mühim köprüler tahribata uğramıştı. Fransızlar Tarsus-Mersin arasındaki muvasalatlarını konvoy halinde ki kuvvetleriyle yapabiliyorlardı. Konvoyların başına bazan müfrezelerimiz musallat oluyor ve ağır zayiata sebebiyet veriyorlardı. Her iki paşa da, görebildikleri yerler müstesna, harita üzerinde harp durumunu tetkik edip sordukları sorulara cevap aldıktan sonra vaziyetimizi çok beğendiler. Gerilla harbinde, Milli müfrezelerimizin muvaffakiyetini tebrik ettiler. Mustafa Kemal dedi ki: "Çocuklar; bundan daha iyisi yapılamaz, savaşınıza bu azimle bu suretle devam edin" tavsiyesinden sonra kendilerinden neler istediğimizi, arzularımızın nelerden ibaret olduğunu sordular. İsteklerin başında Pozantının vilâyet olması, muktedir faal bir valinin tayini ile geniş mıntakayı birbirine bağlayarak birliğin teminini; bol silâh ve cephanenin gönderilmesini müzakerede hazır bulunan arkadaşlarımız rica ettiler.

Paşa verdiği cevabta; "Talebleriniz doğru ve yerindedir. Silâh ve cephane hususunda, mümkün olanı esirgemiyeceğiz. Fakat valiye gelince, mevcut düzeninizin bozulmaması için içinize bir yabancı, mahalli tanımaz bir vali sokmayacağım. Düzeninizin devamına halel gelir endişesini de derpiş etmek yerin-

de olur; Benim fikrim, içinizden bir arkadaşın vali olması, bu vazifeyi kabul etmesi isabetli olur kanaatındayım. Şimdi size müsaade, şu bitişik odaya girip valinizi intihap edin derhal tastik ederim, şimdiden resmen vazifeyi eline alır ve işine başlar. Bilâhere vilâyet kadrosunu bildirir, Ankarada ait olduğu makamın tasdikiyle bu işte tamamlanır" emrini verdiler.

Maatteessüf ben bu içtimada hazır değildim. Ankarada bulunduğum bir zamana tesadüf etmişti. Arkadaşlar uzun konuşmalardan sonra, muhitte şöhret sahibi Sadık Eliyeşil Paşanın (Sivil Paşa) üzerinde sözbirliği ederler. Sadık Paşa arkadaşların hüsnü teveccühlerine teşekkür ettikten sonra; "ben yaşlı bir adamım; at sırtında cepheleri dolaşamam, böyle fevkalâde zamanlarda genç faal, üşenmeyen yorulmayan bir kimseye ihtiyaç vardır. Çok nazik devirde bu işi başarmama imkân yoktur, vicdanım beni rahatsız eder, sıhhatım ise asla müsait değildir. Bu vazifeyi içimizde en iyi yapacak zat Mersin mebusu İsmail Safa beydir. Başta ben kendisine rica ediyorum bu vazifeyi kabul etsinler,,

Bütün arkadaşlar Sadık Paşanın ricasına iltihakla, Safa beye kabul ettirirler, çar naçar kabul etmek iztirarında bulunan Safa bey de, sadece vekil olmak şartiyle kabul eder. Varılan netice Paşaya arz olunur, derhal İsmail Safa beyin vali vekilliğini tastik ederek, Pozantıdan ayrılırlar.

Safa bey vilâyet erkân kadrosunu bir kaç gün içinde teşkil edip Ankaradan tasdik emriyle vilâyetin teşekkülünü tamamlar, ilk iş mülhakat, kazalarla telefon ve telgraf işini ele alır, az zaman içinde bu da tamamlanır. Pozantı derli toplu bir vilâyet haline gelir. Ben de bu işlerin akabinde Pozantıya geldim, Safa beyi ve arkadaşlarını tebrik ve muvaffakiyetler temennisinde bulundum. Elimizden gelebilecek her şeyde kendilerine muzaheret etmenin bir borç olduğunu bildirdim. Elele verip işleri yürüteceğiz. Mustafa Kemalin de arzusu bu değilmiydi?.

Karaisalıda bulunan Müdafaai Hukuk Cemiyeti, merkezini Pozantıya nakletti. Mersin Tarsusla birleşti, her taraftan müntehip azalar geldi. Mersinden ihtiyat zabiti Hilmi ile, Adana Lisesi Fransızca hocası Mersinli Asım beyler geldiler. Ahmet Rem-

zi bey de levazım işini nakletti, hülâsa Pozantı hakiki bir vilâyet haline geldi.

Adana merkezinde intişar eden ve aleyhimizde durmadan neşriyat yapan, Ali İlmi Faninin çıkardığı FERDA, Türk ordusu emekli binbaşılarından Giritli İlhaminin neşrettiği ADANA POSTASI adındaki Gazeteler, Fransızlarla fikir birliği eden Din ulemalarından Müftü Zihni ve Hafız Mahmut gibi adamların hakkımızda yaptıkları isnat ve tezvirat, dile alınmayacak kadar çok ağır ve çeşitli idi. Şaşılacak şey, Ali İlmi Fani; edip şair, iyi muharrirdi: Hemde İttihat ve Terakki devrinde Osmanlı Meclisi Mebusanında, Kozan Sancağının mebusluğunu yapmış bir insan, emekli binbaşı İlhami Giritli, uzun zaman Türk ordusunda hizmet etmiş bir asker nasıl olur da Fransızların emeline hizmet etmek için, bütün kuvvet ve kudreti kalemiyeleriyle vatanı için çarpışan Kuvayı Milliye aleyhinde ve milli cebhemizi inhilâl ettirmek için hatıra ve hayale gelmiyen neşriyatta bulunurlar. Din ve şeriat namına hareket eden meşhur İtilâfçılardan, Hafız Mahmut ve Müftü Zihni Hocalar da, halkımızı dalalete sürüklemek için camilerde bile şöylemedikleri kalmaz. Bunların Fransızlarla fikir birlikleri yıkıcı ve korkunçtu. Neler vaız etmiyorlar ve neler yazmıyorlardı. Memleketi düşman istilâsından kurtarmak azmiyle, malını canını ortaya koyan Kuvayı Milliye aleyhinde bu kadar insafsız yazılar ve vaızler, bir Türk çocuğunun ağzından nasıl çıkabilirdi. Gözlerinin önünde cereyan eden kanlı facialar da üzerlerinde müessir olmıyordu. Gazetelerinin nüshaları, din ve şeriat namına çıkan beyannameler cebhelerimizin içine kadar giriyordu. Bu kötü neşriyat karşısında, mukabil neşriyat adeta farz olmuştu. Pozantı'da **Yeni Adana** adiyle bir gazetenin çıkarılması kararlaştırıldı. Ahmet Remzi bey resmi formalitesini tamamladı. Fakat ne vasıta ile çıkacaktı. Henüz bu iş halledilememişti. Buruk gurupu müfrezesi kumandanı ihtiyat zabiti değerli yazarlarımızdan Ferit Celâl gazetenin başına getirildi. Müfreze kumndanlığında gösterdiği fedakârlığı, baş yazarlıkda da göstereceğinden emin idik. Çıkacak olan gazetenin ebadı küçük dahi olsa, cebhe kumandanlarımızı, kaza ve mülhakatımızı, bilhassa halkımızı, tenvir ile doğru, dürüst malûmattan haberdar ederdik. Yeni Adana Gazetesinin ilk neşriyatı şapoğraf ile yapıldı. Nedense yazıları pek düzgün çıkmadı, birkaç gün devam edildi, elde edilen tecrübeye göre baskı ümit ve-

rici değildi. Bu sırada arkadaşlarımızdan birisi, aradığımız vesaitin malzemesiyle Konyada mevcut bulunduğunu söyledi ve eski Konya mebuslarından Zeynel Abidin Hoca, İtilâf ve Hürriyet fırkasının mürevvici olan gazetesini bir müddet neşrettikten sonra çıkan hâdiselerden dolayı devamına imkân bulunmadığı cihetle hurufat ve kasası, pedalı yep yeni duruyor. Hâlen de kardeşi Rifat Hocanın nezdindedir. dedi. Hoca Rifat efendi koyu İtilâfcı ve Milli hareketin aleyhdarı idi. Kardeşi Zeynel Abidinin Konyada yaptığı menfi propagandayı bilmeyen yoktur. Bunların nazarında Kuvayı Milliye, İttihat ve Terakki Partisinin dalaveresidir. Bu hareket Padişaha ve Halifeye karşı bir isyandan başka bir şey değildir. Bu fikirde olan bir adamın elinden hurufatı almak oldukça zordu.

Konyada bulunan Kolordu Kumandanı, Miralay Fahrettin (General Fahrettin Altay) beyi Adanada fırka kumandanı iken tanırım, dostluğum da vardır. Hemde Mersin mebusudur. Arkadaşlar bu işi bana tevdi ettiler, behemehal teminini talep ettiler. Trene atladığım gibi Konyaya gittim. İner inmez evime dahi uğramadan, Fahrettin beyin yanına vardım, beni güler yüzle karşıladı; hayır ola ne var diye sordu: Her halde telaşımdan yüzümün renginden anlamıştı. Pozantıdan geldiğimi söyledim. Arkadaşlarımızın pek çok hürmetleri vardır. Neşriyat yapmakta, gazete çıkarmakta uğradığımız müşkülât çoktur. Çaresinin sizin yardımınızla hal edileceğini düşünerek buraya beni gönderdiler. Rifat Hocadan hurufatın ve pedalın behemehal elimize geçmesini temin buyurmanızı rica ediyoruz, dedim.

Ümitsiz olmadığını hoca ile konuşacağını söyledi. Yarın saat dokuzdan sonra buluşmak üzere ayrıldık. Ertesi gün heyecanla yanına gittim Esirgemediği tebessüm ifadesiyle; "istediğinizi temin ettim. Şimdi hocanın medresesine git seni bekliyor, hurufatı teslim al, pedalı yokmuş onu ben sana vereceğim, her ikisinin de bedeli hakkında sonra size malûmat veririm, şimdi paranız da yoktur" deyip bir de lâtife yaptı. Hoca Rifat efendiyi Medresede buldum, Karayağız, Sakalına ak düşmüş, ince yapılı, başı orta sarıklı, tahminen elli yaşlarında melûl bakışlı, bedbin bir hoca beni hücresinde bekliyordu. Çok az konuşuyor, lâkırdı söylemekten adeta kaçınıyordu. Birlikte hurufatın bulunduğu

anbara gittim hurufat kasasını bana teslim ettikten sonra cephemiz hakkında malûmat istedi: "Fransızlarla başa çıkabilecek misiniz? ümidiniz var mıdır? diye yüzüme meyus bir çehreyle baktı. Hoca ruhen çok perişan görünüyordu. Kardeşinin telkinatı altında her tarafı karanlık gördüğü aşikârdı. Dâvâsından emin ateşli bir gencin verebileceği malûmatı, hurufatın elime geçmesi heyecanı içinde fazlasiyle anlattım. Fakat benim heyecanım ve verdiğim malûmat hocanın çehresi üzerinde zerre kadar değişiklik husule getirmedi. Hatır için olsun bir tek kelime söylemedi. Hurufatı Hammalın sırtına verip anbardan ayrılırken sevincimden şaşkına dönmüştüm. Hammalın sırtında istasyona kadar götürmek zor olduğundan yoldan geçen fayton arabalarından birisini durdurdum. Birlikde doğruca tren istasyonuna gidip, bineceğim kompartımana hurufatı güzelce yerleştirdim. Bir müddet sonra tren hareket etti. Tek başıma olduğum için gözüm hurufattan ayrılmıyordu. Pozantı istasyonuna girerken derin bir nefes aldım. Dört gözle muvasalatımı bekleyen arkadaşlar sevinç içinde, hurufatı ve pedalı omuzlarında matbaaya taşıdılar. Artık bizim de bir gazetemiz olmuştu. Bir kaç gün sonra **Yeni Adana** Gazetesi intişara başladı. (Elan bu gün dahi neşrine devam edilen ve Adanada intişar eden Yeni Adana Gazetesi bu tarihi Gazetedir). Cebhelere, mülhakata gerçek malûmat günü gününe gidiyor; Ferda, Adana Postası gazetelerine de cevaplar veriliyordu. Genç ihtiyat subayımız Ferit Celâl beyin Vatansever hisleriyle vicdanî kanaatından doğan yazılariyle Fransızların parasına dayanarak çıkan yazılar arasında ne büyük farklar olduğu kendiliğinden görünüyordu. Bu neşriyat mücadelesi sonuna kadar yani Fransızlarla sulh muahedesi akdine kadar devam etmiştir.

Mülhakattan gelen mümessillerden müteşekkil, Anadolu-Rumeli Kilikya Müdafaai Hukuk Cemiyeti Cenup vilâyetleri idare heyeti, vilâyetle müşterek kararlar çıkarıyorlar cebhenin maddi ve manevi ihtiyaçlariyle meşgul. Yeni Adana Gazetesi, müfreze kumandanlarına, kaza ve nahiyelere, hatta Fransızların işgalindeki yerlere dahi gönderiliyor. Kuvvayı Milliye Zabıtan ve muhtaç efradının maaş ve iaşelerini Kaymakam Bey Baba Saadettinle birlikte Müdafaai Hukuk Cemiyeti temin etmektedir. Gelir kaynakları İane ve devlet hazinesidir.

ANKARAYA DÖNÜŞ — ZEKÂİ BEYİN MEBUSLUĞU

Ağustosun ilk günlerinde Ankaraya geldim. Birinci Dünya Harbinin başlangıcında, Adana Meclisi Umumi Bahçe kazası âzâsı bulunduğum bir zamanda, İngiliz filosu, Mersin Sancağının gümrüğünü, resmi yerleri, bilhassa pek yakında bulunan mühim şimendifer köprüsünü bombardumanla harap ettiği havadisi üzerine, Adana İttihat ve Terakki kâtibi mesulü Ali Rıza beyle, harabiyetin derecesini anlamak üzere Mersine geldik. Tahrip edilen yerleri yakından gördükten sonra uzaktan methini işittiğimiz, Mersin Mutasarrıfı genç Zekâi beyi görmeden ayrılmadık. Zekâi bey yakışıklı ateş gibi bir genç, küçük kardeşi Safa bey de bizim Adanalı İsmail Safa beyin Mülkiyeden mekteb arkadaşı. Bizi çok nazik karşıladı. Doğrusu sözünden sohbetinden çok memnun kaldım. İçimde bir sempati yarattı. Ankaranın Karaoğlan caddesinde dolaşırken karşılaştım, hararetli el sıkışmadan sonra yakınımızdaki bir kahveye girdik. Söz Zekâi beyin durumuna intikal etti. Son memuriyeti olan Kayseri Mutasarrıfı iken, harpten mağlup çıkan İttihat ve Terakki erkânının ileri gelenleri Türkiyeyi terk edip her biri bir tarafa gittikleri zaman, Zekâi bey de Ermeni tehciri dolayısiyle memleketten uzaklaşmış. Bir zaman Bosna sarayında kalmış. Dost ve arkadaşları ile uzunca müddet kaldığı bu yerde, vatandan uzak kalmak ve memleket hasreti hiç bir suretle, istirahat etmesine imkân bırakmamış. Bu duygusuna ait yazdığı şiirlerin bazı parçalarını da okudu. Kuvayı Milliyenin başında Mustafa Kemal Paşanın bulunduğu haberini alır almaz Milli Mücadeleye iştirak etmek için koşarak geldiğini de hülaseten bildirdi. Dostluğumuz bir kaç gün, boş zamanlarımda bu minval üzerine devam etti. Bir sabah İçel mebusu Tarsus Kadısı Hacı Ali Sabri ziyaretime geldi. (Adana Mebusu Kethüdazede İbrahim bey meclis riyasetinden telgrafla meclise iltihaka davet edilmiş, oda verdiği cevapta "şimdi söz zamanı değil. Müfrezemden ve siperimden ayrılamam. İstifamın kabulünü rica ederim" şeklinde cevab vermiş. Bunun yeri şimdi münhaldir, Zekâi bey bu açık yerden mebus olmasını rica ediyor, sıkıldığından bizzat sana açamamış, çok sevdiği Çukurovaya yardım etmeyi bir şeref biliyor ve sizin himmetinizi rica ediyor) dedi. Bunun üzerine "Zekâi beyi çok severim, ateş gibi bir insan. Çalışacağımı vaadederim.

Fakat son söz Pozantı'nındır. Arkadaşların bu hususta ne düşündüklerini bilemem. Bu akşam muhabere edeecğim. Kendisi de yanımda bulunsun,, dedim.

Gün aşırı, icap ederse her gün Pozantı ile telgraf başında konuşuyor malûmat alıyor ve malûmat veriyordum. Akşam mutat saatte telgraf başında, İsmail Safa beyle karşılaştım. Cebhenin durumu hakkında malûmat verdi. Ortada değişmiş bir şey yoktu. Bıraktığım şekilde, insiyatif müfrezelerimizde, istedikleri şekilde hareketlerine devam etmekte ve Fransızların şehirlere sıkıştırılmış halleri de mahfuz bulunmaktadır. Ankaraya ait istedikleri malûmatı verdikten sonra, "şimdi yanımda eski Mersin Mutasarrıfı Zekâi bey var. Size derin sevgi ve hörmetlerini sunuyor ve muvaffakiyetinizin devamını temenni ediyor. Aynı zamanda Kethüdazade İbrahim beyden inhilâl eden Adana Mebusluğuna talip. Bir arada çalışmağı çok arzu ediyor. Bütün ümitleri de sizdedir. Ben de Zekâi beyin ricalarına iştirak ediyorum. Burada bizimle canla başla çalışacak bir arkadaş olur" dedim. Safa bey "Ben de senin gibi düşünüyorum. Fakat bu intihap işidir. Arkadaşlarımı iknaa çalışacağımı vaad ederim. Bilmukabele hörmetlerimi söyleyiniz" şeklinde cevap verdi. Zekâi bey muhaveremizi çok heyecanla takip etti. Bir kaç gün sonraki muhaberemizde, Zekâi beyin Adana Mebusluğuna intihab edildiğini Safa bey bizzat müjdeledi. Malûmat Zekâi beyi bir çocuk gibi sevindirdi. Bilâhere mazbatası Meclise geldi. 1/Eylül/1920 tarihinde Mecliste mebusluğu tasdik edildi. Resmen aramıza katıldı.

29/Ağustos/1920 günü Yunan ordusu Dumlupınar sırtları elimizde kalmak üzere Uşağı zabt etti ve bu mıntakaya kadar ilerledi. Burada da Millî kuvvetlerimizden üçüncü fırka çok zayiata ve zaafa uğradı. Aydından ilerliyen Bir Yunan kolu da Nazilliye kadar geldi. Bu hareket esnasında, kuvvetlerimiz kadro halinde ve mühimmatsız oldukları için Millî kuvvetlerimizi takviye etmeğe henüz imkân bulunamamıştı. Bu olayın Meclisteki akisleri ve hatiplerin konuşmaları çok sert oldu.

Çetelerin, Yunan işgaline uğrayan yerlerden kendi ailelerini Ankaraya nakletmeleri ayrıca bir dert oldu. Gözleri kızmış çeteler kimseyi dinlemiyor, vesait namına eline ne geçerse sahibine danışmadan elinden alıyor, doğru Ankara istasyonuna koşuyor, ailesini, çocuklarını taşıyordu. Bu esnada dairesine

Birinci Büyük Millet Meclisi âzalarından bir kısmının grup halinde çekilen resimlerinden biridir. İsimlerini intihap dairelerini, şöylece sıralıyorum:
Yerde oturanlardan sağdan itibarile: 1 — Tunalı Hilmi (Bolu). 2 — Hoca Hacı Mustafa (Siirt). 3 — Sabit (Kayseri) (kucağında çocuk). 4 — İbrahim Hakkı Ergani. 5 — Necip Mardin. 6 — Hoca Müfit (Kırşehir). 7 — Mustafa Lutfi (Siverek). 8 — Nuri (Bolu). 9 — Başı beyaz kalpaklı Hakkı Hami (Sinop). 10 — (. . .). 11 — Hüsrev Sami (Eskişehir). 12 — Hüseyin Avni (Erzurum). 13 — Hacı Karib Ağa (Malatya). 14 — Hasan Fehmi (Gümüşhane). — 15 — Bahri (Yozgad). İkinci sırada oturanlar: 1 — Rifat (Kayseri). 2 — Ali Rıza Hoca (Amasya). 3 — İlyas Sami (Muş). 4 —Durak (Erzurum). 5 — İsmail Suphi Soysallı (Burdur). 6 — Feyyaz (Yozgat). 7 — Doktor Fikret (Kozan).8 — Ziya Hurşit (Lazistan). 9 — Ali Çetinkaya (Afyon) 1 — Ayakta soldan birinci uzun boylu, cebinde beyaz mendil Damar Arıkoğlu. 2 — Ali Rıza (İstanbul). 3 — Behçet Kengiri. 4 — (. . .). 5 — (. . .). 6 — İri bıyıklı Hüseyin (Elâziz). 7 — Doktor Mazhar Germen (Aydın). 8 — (. . .). 9 — (. . .). 10 — (. . .). 11 — (. . .). 12 — Abdullah (Sinop). 13 — (. . .). 14 — Hafız Mehmet (Trabzon). 15 — Yasin (Gaziantep).. 16 — Şevket (Sinop). 17 — Sami (İçel). 18 — Hoca Ali Rıza (Batum). 19 — Miralay Salâhaddin (Mersin). 20 — Arif (Konya). 21 — Mehmed Sırrı (Siverek). 22 — Rıza Keskin (Kırşehir). 23 — (. . .). 24 — (. . .). 25 — İki hoca arasında Atıf Bayazid. 26 — Ayakta başı sarıklı Hüseyin Hüsnü (İstanbul). 27 Ayakta kesik bıyıklı eski valilerden Haydar Van.

Hamiş: (. . .) tırnak içindeki numaraların kimler olduğu tanınamamıştır.

giden Maliye Vekili Ferit bey ANKARA Ulus Meydanından arabasiyle geçerken çeteler durdurdular. Maliye vekili olduğunu, arabanın devlete ait olduğunu söylemesine rağmen sanki kulakları sağırmış gibi hiç ehemmiyet vermeyerek, arabadan Ferit beyi indirip istasyona gittiler. Ferit bey melul melul hayretler içinde arkalarından baktı durdu. Çünkü yapacağı hiç bir şey yoktu. Çetelere söz söylemek lâkırdı anlatmak çok zordu. Nizam intizam akıllarının semtine uğramıyordu.

ŞARK CEBHEMİZDE ERMENİLERLE HARP BAŞLIYOR

Bir müddet sonra Şarkta Ermeni harbi başladı. Buna ait tafsilâtı ihtiva eden Atatürkün mecliste verdiği beyanatı aynen kendi ağzından dinleyelim.

"Mondros mütarekesindenberi, Ermeniler, gerek Ermenistan dahilinde gerek hududa yakın yerlerde, Türkleri kütle halinde katliam ve imhadan bir an fariğ olmuyorlardı. 1920 senesi sonbaharında Ermeni mezalimi tahammülsüz bir hale geldi. Ermenistan seferine karar verildi. 9/Haziran/1920 tarihinde Şark mıntakasında muvakkat seferberlik ilân edildi. Onbeşinci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Şark Cebhesi kumandanı tayin edildi. 1920 Haziranda Ermeniler Oltuda teşekkül eden Türk idarei mahalliyesine karşı hareketle, o havaliyi istilâ ettiler. Hariciye vekâletimiz tarafından, Ermenilere 7/Temmuz/1920 de bir ültimatom verildi. Ermeniler aynı tarzı hareketlerine devam ettiler, nihayet seferberlikten, 3 - 4 ay kadar sonra Kötek, Bardis mıntakalarında bulunan kuvvetlerimize, Ermenilerin 24/Eylül/1920 sabahı baskın tarzında yaptıkları umumi bir taarruzla harp başladı. 28/Eylül sabahı ordumuz ileri harekete geçti. 29/Eylülde Sarıkamışa dahil oldu. 30/Eylülde Merdenek işgal olundu. Fakat bazı sebep ve mülahazata binaen 28/Teşrini evvel tarihine kadar bir ay Sarıkamış, Laloğlu hattında kaldı.

Muharebe meydanında emre intizar eden şark ordumuz, 28/Teşrinievvel/1920 günü Kars üzerine harekete başladı. Düşman mukavemet etmeksizin Karsı terk etti. 30 teşrinievvelde tarafımızdan işgal olundu. 7/Teşrinisanide kıtaatımız Arpa Çayına kadar olan mıntakayı ve Gümrüyü işgal etti. Ermeniler, 6/teşrinisanide tatili muhasamat ve sulh için müracaat etmiş-

lerdi. Biz de mütareke mevaddını, hariciye Vekâleti vasıtasiyle, 8/Teşrinisanide Ermeni ordusuna bildirdik. 26/Teşrinisanide başlayan müzakeratı sulhiye, 2/kânunuevvelde hitam buldu. 2/3 Kânunuevvel 1920 de Gümrü muahedesi imza olundu.

Gümrü muahedesi Hükümeti Milliyenin aktettiği ilk muahededir. Bu muahede ile düşmanlarımızın hayalhanesinde kendisine ta Harşit vadisine kadar Türk ülkeleri bahş edilmiş olan Ermenistan Osmanlı Devletinin 1877 seferiyle kaybetmiş olduğu yerleri bize, Hükümeti Milliyeye terk ederek dâvâ haricine çıkarılmıştır."

ISPARTA MEBUSU NADİR BEY HAKKINDA VATANA İHANET SUÇUNDAN MECLİSDE TAHKİKAT AÇILMASI

Her ne şekilde olursa olsun Meclis tahkikatı, kura ile şubelere verilirdi. Bütün meclis azası da kura ile dört şubeye ayrılmış bulunurdu Vatana hıyanet suçu ile itham edilen Isparta Mebusu Mehmet Nadirin tahkikat evrakı 2. şubeye gönderilmişti. Ben de ikinci şubede bulunduğum için, hatırımda kaldığına göre şube, arasından beş on arkadaşı bu işe memur etti. Ben de bu tefrik edilenlerin içindeydim. Tahkikat ve tetkikatımızı ikmalden sonra evrakı şubeye arz edecektik. Burada da uzun uzadıya müzakereden sonra evrak umumi heyete sevk edilecekti. Kabul veya reddi Meclisin umumi kararına bağlıydı.

Mehmet Nadir bey 60 yaşında uzun boylu kır sakallı, güzel yüzlü bir ihtiyardı. Kendisini isticvap ediyoruz. Ben de Nadir beye şu suali tevcih ettim: "Nadir bey babamız yerinde, memleketinde hatırı sayılır, varlığın yerinde bir insan olduğunu, gerek tahkikatımızdan gerekse simandan anlıyoruz. Nasıl olur da senin gibi bir şahsiyet İtalyanların Ispartayı işgal etmelerini ister ve bizzat memlekete davet eder; bunun ağır mesuliyetini hiç hesaba katıp düşünmedinizmi? Bu fiilin düpedüz hiyaneti vataniye olduğunu hatırınıza getirmediniz mi?"

Cevabında : "Ortalıkta Türk hükümeti namına güvenilir bir mevcudiyet yoktu. İstanbul hükümeti hiç bizimle meşgul değil-

---

Şarkta vaziyetlerde mühim tebeddül olması yüzünden, bu muahede yerine, bilâhere akdolunan, 16/Mart/1921 tarihli Moskova ve 13 teşrini evvel 1921 tarihli Kars muahedesi kaim olmuştur.

di. Kendi başının derdiyle meşguldü. Yunan ordusu durmadan ilerliyor, girdikleri yerde yapmadıkları eza ve kötülük bırakmıyorlardı. Zulüm ve işkence, yağmakârlık alabildiğine devam ediyor. Namusumuz, şerefimiz, malımız iki dudak arasında ayaklar altında, bu kötülüğü ve adaletsizliği men ve şikâyet edecek bir makam da yoktu. Çetelere güvenilmezdi. Girip çıkıyorlar, durumu daha fenaya götürüyorlar. Benim gibi düşünenler bir araya geldik, her hususta, ölçtük biçtik ; selâmeti İtalyanların işgalinde bulduk. İtalyanlar girdikleri yerlerde halka hiç bir fenalık yapmıyorlar, zulüm, yağma gibi şeyler hatırlarından geçmiyor, bilâkis herkese iyilik yapıyor ve işlerini kolaylaştırıyor. Hele hükümet işlerine katiyyen burnunu sokmuyor, bir misafir gibi uzaktan seyirci kalıyorlar. Ben müzakere ettiğim kimselerin içinden fedai olarak kendimi ortaya attım. Maksadım, memleketime iyilik etmek, hemşehrilerimi Yunanın mezaliminden korumaktı. İşte bu kanaatla gidip İtalyanların Ispartayı işgal etmeleri ricasında bulundum. Sonraları kurulan Millî hükümete memleketimden mebus seçilip Büyük Millet Meclisine iltihak ettim. Âdil hükümetimizin nezdinde, bu hareketimin bir suç olduğu takarrür ederse, ben de büyük bir suç olduğunu tereddütsüz kabul ederim, vereceğiniz cezaya hazırım. Hiç sesimi çıkarmam. Yalnız vicdanen müsterihim, memlekete bir kötülük olsun diyu ben bu işi yapmadım."

Mehmet Nadir bey her şeyi gayet açık söylemişti. Verilecek cezayı da hak ettiğini açık yürekten itiraf etmişti. İhtiyarın bu şekilde konuşması hepimizin üzerinde müsbet tesir yarattı. Fransızların Adanada yaptıkları zulüm gözümün önüne geldi. Bizzat bana yaptıkları kötülük sinema şeridi gibi hayalimden geçti. Ben gençtim. Fakat karşımda altmışını geçmiş bir adam var. Maneviyatı bozulmuş. Hareketinin kötü olduğunu da kabul ediyordu. Daha derin sual ve isticvaba da lüzum kalmamıştı. Komisyondaki arkadaşlar da benim gibi, Nadir beyin haline acıdı, tahkik evrakını bir daha elimize almamak üzere yüz üstü bıraktık ve yakından alâkadar olan arkadaşları da keyfiyetten haberdar ettik. İsterlerse başka bir komisyon seçerek meseleyi intaç ettirebilirdi. Bu devrede Büyük Millet Meclisi nedense kimsenin teşrii masuniyetini kaldırmıyordu. Fakat bu mesele üzerinde hassasiyetle duruyordu. Harbten sonra da, 150 likler müs-

tesna umumi af ilân edildi. Nadir bey de bu suretle kanunun pençesinden yakasını kurtardı.

Mecliste aykırı temayüller kendini göstermeye başladı. Bir taraftan Çerkez Ethemle kardeşi Mebus Reşidin durmadan taraftarları ile yaptıkları propaganda, diğer taraftan Arif Oruc'un çıkardığı **Yeni Dünya** gazetesinde neşrettiği komünizm yazıları, Tokat mebusu Nazım beyin pervasız hareketi mebusların zihinlerini karmakarışık ediyordu.

Malûmdur ki, Büyük Millet Meclisinin kuruluşunda vazolunan prensiplere göre İcra heyeti namı verilen hükümetin azası doğrudan doğruya ve ayrı ayrı meclis tarafından gizli reyle seçiliyordu. Bu usul 4/Teşrinisani/1920 tarihine kadar tatbik edildi. Bilahere ilgili kanun "Büyük Millet Meclisi reisi tarafından gösterilen namzetler arasından, gizli reyle ekseriyeti mutlaka ile seçilir" şeklinde tâdil edildi. Sebebine gelince arka arkaya gelen iki hâdise buna sebeb olmuştur.

Birincisi Tokat mebusu Nazım beyin, 4/Eylül/1920 tarihinde, 89 a karşı 98 gizli reyle Dahiliye vekili seçilmesi; ikincisi Kastamonu mebusu Abdülkadir Kemali beyin Adliye vekilinin vekili seçilmesi olmuştur. Abdülkadir Kemali beyin kalpağının çuhası her ne kadar kırmızı ise de bir Komünist olduğunu tahmin etmem. Yalnız kendisini çok beğenir, Mustafa Kemal paşaya kafa tutardı. Tokat mebusu ise koyu komünist idi. Mustafa Kemal paşanın kendileriyle teşriki mesai edemiyeceklerini bildirmesi üzerine, Abdülkadir Kemali Vekâlet sandalyesine oturmadan istifa etti. Nazım bey ise alelacele Dahiliye vekâletine kurulmakta vakit geçirmedi. Bir kaç gün sonra o da istifa etmeye mecbur oldu. İlk icra vekilleri teşkili hakkındaki kanun bu yüzden tâdile uğramıştır.

MECLİSTE BOLU MEBUSU TUNALI HİLMİ

Tunalı Hilmi bey 40 yaşlarında, Meclis azaları tarafından çok sevilen bir mebustu. Fakat kürsüde söz söylemesine nedense müsaade etmezlerdi. Gürültü yaparlar, kapak çalarlar, kürsüden indirirlerdi. Şahsen çok sevilen vatanperver koyu Türkçü bir şahsın böyle bir muameleye maruz kalmasına akıl erdirmek zordur. Celâl Nuri (Gelibolu) bey de aynı akibete maruzdu. Sayılı ediblerimizden bir çok eser sahibi bir yazar olduğu halde

kürsüye çıktığı zaman buna da söz söyletmezlerdi. Fakat meclis koridorlarının köşelerinde, Encümen odalarında fikirlerini dinlemek için sohbetine gidenler çok olurdu.

Tunalı Hilmi yabancı terkible kürsüde konuşan arkadaşları behemehal muaheze eder, Türkçe terkiple konuşmasını ihtar eder, lisaniyle cümlenin Türkçe terkibini söylerdi. Bu hususta asla yorulmaz ve tashih etmekten de çekinmezdi. Hiç bir mebus Tunalının sözüne kızmaz ve tashih etmekte de gecikmezlerdi. Uşakın sukutu zamanında Tunalı öfkesinden kabına sığmıyordu. "Memiş Çavuş" isminde bir de kitap yazmıştı. Ekserisi halk şiirlerinden terekküp etmekteydi. Esasen kendisi şair ve zamanının tanınmış bir yazarı sayılırdı.

İmparatorluk devrinde askerlik yapmış hemen hemen bütün memleketi dolaşmış, bir çok harblere girmiş çıkmış ihtiyar Memiş çavuş, harpten sonra yer yer, memleketin işgali, Yunanlıların durmadan ilerlemesi, İstanbulun düşman askeriyle dolması, Ankarada yeni bir devletin kurulması, mebusların başında Mustafa Kemal paşa gibi bir değerli şahsiyetin bulunması Memişi ihtiyar halinde heyecana getirmiştir. Eşeğine bindiği gibi uzun yollar katederek Ankaraya geliyor, Millet Meclisine giriyor, genç mebusları dinliyor. Çok sevdiği ve uzaktan methini işittiği genç general Mustafa Kemal paşayı, Meclisde doya doya seyrediyor ve konuşmalarını dinliyor. Pür heyecan ihtiyar pir Memiş Çavuş köyüne dönüyor. Memiş Çavuşun inşat ettiği şiirlerden hiç birisi hatırımda kalmadı. Yalnız şu kıtayı hatırlıyorum :

Dağlara hoplamalı
Köylüyü toplamalı
Kılınç tüfek sopayla
Yunanı yoketmeli

Gamlı kederli zamanlarımızda Tunalı imdada yetişirdi. Mebuslar Memiş Çavuştan parçalar okumasını rica ederlerdi. Muhterem insan hiç nazlanmaz; gür ve ahenkli sesiyle Encümen odasında heyecan içinde okurdu. Yerine göre tavırlarını da değiştirirdi. Yani içten ve duyarak şiirlerini terennüm ederdi. Dinliyenleri heyecana getirir, yorulduğu zaman bırakırdı. Yahudi mahal-

lesinde bir yahudiden kiraladığı münzevi odasında akşamları bir iki kadeh de parlatmayı ihmal etmezdi.

Yine böyle bir akşam kendi kendine oturup çakır keyf olduğu zaman heyecana gelir. Ayakta şiirine ilâve ettiği manzumenin okumasına başlar. Yüksek sesle ayakta: "Yunan mahvederim seni inan, bayağı alçak çekil karşımdan, evleri yaktın babamı kestin, Yunan Yunan, Yunan, mahvederim seni inan" Buna benzer mısralarla bir ileri bir geri dolaştığı zaman, aynı evin içinde bulunan ev sahibi yahudi ailesi, şimdiye kadar Tunalının böyle yüksek sesle konuşmadığını bilen fakat bu gece acaip sesler çıkaran kiracısını kapı aralığından gözetler. Manzarayı gördükten sonra hepsi korkudan zangır zangır titremeye başlarlar. Verdikleri karar "Mebus bey çıldırmış, şimdi hepimizi öldürecek" tir. Bu endişeyle en yakın polis karakoluna içlerinden birisi koşar "vallahi komser bey, bizim kiracı mebus dellendi, hepimizi öldürecek, ayaklarını öpeyim gel bizim aileyi kurtar!" deyip yalvarmaya başlar. Komser de yanına bir iki polis neferi alarak yahudinin evine koşar, bunların gelmesine kadar Tunalı Hilmi beyin de heyecanı geçer, rahat sakin masasının başına oturur. Kapı aralığından Tunalıyı tetkik eden polis komiseri yahudiyi dışarı çıkarıp epeyce haşlar, böyle yalan sözlerle karakolu işgal ettiğinden dolayı cezalı olduğunu, bademe bu gibi hallerden uzak durmalarını tavsiye eder. Bir kerre adamın suratına da bakmadınız mı cinnet eseri neresinde vardır? hem de alay ettiğiniz şahsın mebus olduğunu da unutmamanız lâzımdır deyip yahudinin evini terk eder. Mustafa Kemal paşa da Tunalıyı çok severdi, Sakarya muharebesinde iğtinam edilen silâhlardan sehpalı bir makineli tüfek hediye etmişti. Tüfeği gözümle gördüm. Tunalı bu hediyeden son derece memnun kalmış ve pek çok sevinmişti.

BURSA MEBUSU DOKTOR EMİN BEYİN MECLİSTE HOCALARLA KAVGASI

Sıhhat Encümeni tarafından hazırlanan frengi hastalığının sirayeti meni hakkındaki kanunun Mecliste müzakeresi sırasında, Bursa Mebusu operatör doktor Emin bey Sıhhat Encümeni mazbata muharriri namına kanunun müdafaasını yapıyordu. Kanunun ruhu evlenmek isteyen çiftlerin frengi hastalığına müp-

telâ olmadıklarını bildiren doktor raporu almaları esasına dayanıyordu.

Meclisteki hoca efendilerden bir kısmı, doktor raporuna şiddetle itiraz ediyor; bir bakirenin doktor tarafından muayene edilmesinin doğru olmadığını, şer'an mezmûm ve islâm akidesine aykırı olduğunu, bu sebeple kanunun reddini talep etmekte idiler. Emin bey bu iddialara karşı var kuvvetiyle ilmi müdafaasını yapıyordu ve kürsüye müteaddit defalar indi çıktı. Müdafaasının hülâsası şudur:

Muhakkak her ailenin hususi bir doktoru vardır. Onun vereceği sıhhat raporunu kanun kabul ediyor. İlâveten şunu da arz ederim ki yabancı bir doktor dahi olsa muayene ettiği kadının veya bakirenin mahrem yerlerini muayene etmesine lüzum yoktur. Bu hastalığın ârâzı sarihtir. Şüphe ettiği zaman kan muayenesi ile tetkikatını ikmal ve raporunu tanzim eder. Parmağının ucundan alacağı bir miktar kan dahi bu işe kâfi gelir. Umumi harpten sonra, Memleketimizde bu hastalık çoğaldı, tahribatı bildiğimizden fazladır. Şimdiden bir tedbir almazsak neticesi çok vahim olur. Mesele bununla da bitmez. Daha alınacak bazı tedbirler vardır. Her halde hükümetimiz bu işe ehemmiyet verecektir.

Bu beyanat üzerine makul olan bazı hoca efendilerde bir yumuşama meydana geldiği görülüyordu. Yozgat Mebusu Müftü Ahmet efendi ile, Erzincan Mebusu 61 yaşında Müftü ve Nakşibendi dergâhı Postnişini şeyh Hacı Fevzi efendi ve Niğde Mebusu Dâvâ Vekili Mustafa Hilmi efendi Hocalar bir türlü yola gelmiyorlar; ber mutad kanuna şiddetle hücum ediyorlardı.

Niğde Mebusu M. Hilmi efendi aleyhdeki hücumunu yaparken şöyle bir vakadan da bahs etti. Niğde'de bir gün yazıhanesine tanıdığı bir dostu gelmiş, utanarak sıkılarak şunu anlatmış: sık sık hasta olan karısını tedavi için evine bir doktor geliyormuş ve muayene esnasında kapıyı arkadan da kaparlarmış. Adam durumdan şübhelenmiş anahtar deliğinden şöyle bir göz ucuyla bakmış, gördüğü çirkin manzaradan kendini kayıp etmiş. O heyecan içinde kendisinden akıl almağa gelmiş "arkadaşlar işte doktorların içinde böyleleri de vardır. Böyle bir kanun neşretmek günâhtır. Derhal layihayı reddediniz" deyip kürsüden indi.

Hilmi hoca o kadar açık konuştu ki Meclisin büyük ekseriyeti utandığından yerlere baktı. Bu müzakere ve münakaşa

meclisin zabıtlarında aynen mevcuttur. Ben dahi burada söylediği şekilde yazmış değilim. Lehde aleyhte müzakereler bu şekilde uzayıp gitti.

Nihayet son sözü Yozgat Müftüsü Mebus Ahmet efendi Hoca aldı. Kendi fikrince biraz daha mutedil çıkar yola saptı. "Arkadaşlar Fatih Medresesinde, ben talebe ulûm iken tanıdıklarımdan birisinin zevcesi hasta oldu. Adam mütedeyyin zevcesini doktora muayene ettirmek istemiyordu. Bir ebe kadın buldu. Zevcesi hatun kişiyi muayene ettirdi. Ebe hastalığı doktora anlattı. Doktorun verdiği reçete ile ilâç alındı. Hatun kişi de bir kaç gün sonra iyi oldu. Bu işi de böyle yapalım. Ebe muayene etsin, doktordan onun vereceği malûmat üzerine rapor alınsın. Bu suretle çiftlerin nikâhı aktedilsin. Tâdilen riyasete takririmi sunuyorum, kabulünü rica ederim" deyip kürsüden inerken, Emin bey oturduğu yerden ayağa kalkarak "Hastasını görmeden reçete yazan doktorun allah belâsını versin!" deyip kürsüye doğru ilerledi. Ahmet efendi : "Allah da senin belânı versin!" diye bağırdı. Hoca kürsüden bir basamak aşağıya indiği sırada, Emin yetişti Hocaya kuvvetli bir tokat aşk etti. Sarık, fes yuvarlanarak yere düştü. Sen misin bu tokadı vuran, pek azı müstesna bütün hocalar Emin beyin üzerine çullandılar. Hacı bayram Veli dergâhı postnişini, Ankara mebusu Şemsettin hoca 39 yaşında dev gibi bir adamdı. Sıraları atlıyarak diğerlerinin attığı dayak kâfi değilmiş gibi bir de bu adam insafsızca öldüresiye yumruk sallıyordu. Nerede ise zavallı Emin beyi öldürecekti. Benimle beraber bir çok arkadaşlar koşup Emin beyi ellerinden alıncıya kadar, çok uğraştık. Kurtarma sırasında da epeyce yumruk yedik. Bu suretle hissemize düşen nasibimizi aldık demektir.

Yoksa Emin beyi kayıp etmek muhakkaktı. Pek büyük bir felâketle karşı karşıya gelmişti. Çünkü yediğim yumruğun acısından bunun ne demek olduğunu öğrenmiştim. Emin beyi ortamıza alıp selâmete çıkardık. Beride polisler eli kolu bağlı manzarayı seyrediyor, araya giremiyordu. Kavganın dehşetinden Meclis celsesi tadil edildi. Yarım saat sonra tekrar celse açıldı, sinirler yatışmıştı. Sonradan anladık ki Ahmet efendinin tokat darbesinden sarığının kıvrıla kıvrıla yere düşmesi hocaların pek zoruna gitmiş. Meclis reisi müzakereyi açtı. Emin beyle Ahmet efendinin muvakkat bir zaman Meclise girme-

meleri kararını meclisin oyuna arzetti ve kabul edildi. Meclis her ikisini de suçlu bulmuştu. Mesele böyle kapandı. Neticede frengi kanunu da, Sıhhat Encümeninin tanzim ettiği gibi Meclisin ekseriyetiyle karara bağlandı.

OPERATÖR EMİN BEYİN MEKTUBU

Muhterem kardeşim Damar beyefendi

İlk Millet Meclisinde tababet, ilim ve sanatın yobazlıkla mücadelesi : 1920 senesinin yaz ayları idi. (maatteessüf tarihinin tesbitini, Birinci Büyük Millet Meclisi zabıtlarına bırakmak mecburiyetindeyim) Büyük Millet Meclisinin Sıhhiye Encümeninde, frengi hastalığını ele alarak, gerek sirayeti keyfiyetinin meni, tahdidi ve tedavisinin temini meselesini müzakere ederek bir kanun projesi hazırlayıp meclisin tasdikine arz eylemiştik. Projenin müzakeresi sırasında, evlenecek olanların evvelemirde sıhhî durumlarının tesbiti için, hükümet tabiblerinden rapor alınmasının mecburi kılınması hakkındaki maddenin müzakeresine geçilince sarıklı azanın şiddetli itirazlariyle karşılaştık. Belli başlı itiraz noktasını kadınlarının muayeneden istisnası teşkil ediyordu. Encümenimiz kadın erkeğin mutlaka muayeneden geçmesi hususunu müdafaa ediyor, hocalar hatırı hayale gelmiyecek küçüklükler gösteriyor ve itirazlarında fen ile telifi mümkün olmayan mülâhazalar ve fikirler ileri sürüyor ve bazen çok gülünç, bazen de utanç verecek şeyler söylüyorlardı. Bu cümleden bir misâl olarak Konya Mebusu Yalvaçlı namiyle maruf Hoca Ömer Vehbi efendinin sirayet ancak biiznillah olabilir; doktorların iddia eylediği gibi insanların yekdiğerine olan münasebet ve temaslarında izni ilâhî olmadıkca sirayet olamaz deyince Encümen mazbata muharriri sıfatiyle kanun metnini müdafaa sadedinde hocaya şöyle cevap verdim. "Ben seni bir frengili ile temase geçireyim de bakalım sen biiznillâh frengiye yakalanır mısın, yakalanmaz mısın?" Bunun üzerine ortalıkdaki gürültü arttı ve söylenmeğe başladılar. Nihayet riyaset tarafından keyfiyetin Sıhhiye, Şeriye, Adliye Encümenlerinden seçilecek üçer kişiden ibaret bir komisyon tarafından müzakeresinin icrası, ve müşterek mazbatasının tanzimiyle Meclise getirilmesi teklif edildi. Kabule mazhar olarak bu yolda bir Komisyon kuruldu. Komisyon azaları arasında Adliye Encümenini rahmetli Refik

Şevket; Şeriye Encümenini belli başlı muterizlerden Yozgat mebusu ve müftüsü olan Ahmet Hulusi ve Sıhhiye Encümenini de diğer iki arkadaşımla ben temsil ediyordum. Müzakereler çetin bir tarzda bir kaç gün devamdan sonra merhum Refik Şevket beyin makul, hukuki şekildeki müdafaaları neticesinde teklifimiz muaddel bir şekilde ittifakla kabul edildi ve tekrar meclis huzuruna getirildi. Meclisteki müzakere sırasında kürsüde ben lâzım gelen izahatı ve icap eden cevabları verdiğim sırada Yozgat Müftüsü yeniden itiraza başlamaz mı : Cevabımda "efendi di hazretleri! komisyondaki mutabakatınızdan dönüyorsunuz. Eğer ısrarınız devam ederse Encümen de eski mütalâalarında ısrara mecbur olacaktır. Müslüman bir hekimin muayenesinden istisnasını istediğiniz kadınlar içinde hastalıklı olanları hastalığın sirayetine sebeb olacakları için, neslimiz kırılıp gidecek" şeklinde sözlerime bu koca yobaz terbiyesiz adam "in kürsüden aşağı!" diye mukabele etti. Meclisin aleni bir celsesinde olduğumuz halde Riyaset mevkiini işgal eden Musa Kâzım Hocanın, meslekdaşını tevbih etmesi icap ederken hiç sesini çıkarmadı. Ben de kürsüden fırladığım gibi yobazın suratına üç yumruk indirdim. Buna mukabil diğer yobazlar bana çullandılar. Sağdan soldan yumruklar gelmeye başladı. Nerede ise beni öldüreceklerdi. Bereket versin arkadaşlarım imdadıma yetişti. Bilhassa **Adana Mebusu Zamir (Damar)** Arıkoğlu, Sonradan Ankara Valisi olan Rize mebusu Atıf, Urfa Mebusu Ali Saip, Büyükelçi Hüsrev Gerede (Trabzon) ve daha bazı arkadaşların yardımı ile kavga yatıştı. Fakat meclis müzakeresi kesildiği gibi, zabıt kâtiblerinin tuttuğu zabıtlar da parçalandı.

Müteakip celsede, Riyaset mevkiini rahmetli Celâleddin Arif bey işgal ederek bir müddet müzakereye devamdan sonra, Haysiyet divanının bir kararını okuyarak hâdiselere iştirak edenlerin ekserisiyle birlikte bir celsede bulunmamak üzere meclisten çıkarıldık. Bu cezaya karşı ayağa kalkıp cezayı şahsım ve meslekî haysiyetim namına maaliftihar kabul ediyorum diyerek Meclisi terkettim. Aradan beş dakika sonra Meclis içtimaının sona erdiğini bildiren zil çaldı.

Beş dakika sonra tekrar ikinci bir zil çaldı. Bu da müzakerenin yeniden başladığını ilân etmiş oldu. Bu şekle göre beş dakika için Meclisten ihraç edilmiş olduk. Rahmetli Celâleddin Arifin ince bir jesti olan bu hareketi, benim maruz kaldığım ha-

karetin bir nevi tavizi mahiyetindedir, vesilei rahmet olmak üzere bu noktayı da tebaruz ettirmekteyim.

Muhterem Kardeşim Zamir (Damar) beyefendi; emrinizi yerine getirmiş bulunuyorum. Sizi tatmin etmedi ise, kendi hafıza ve hatıranızda kalanları tashihen veya ilâveten yazabilirsiniz. Hürmetlerimle.

İmza
Birinci Millet Meclisinde Bursa Mebusu
Operatör Emin Erkul Seyitoğlu

Almanyadan silâh satın alma işinde adı geçen Erkânı Harp kaymakamlarından Nuri bey, (Çanakkale harbinde kumanda ettiği kıtaatiyle Conk bayırında gösterdiği harp muvaffakiyetinden ilham alarak soyadı CONKER tesmiye edilen Nuri bey) vekâleten vali bulunan İsmail Safanın yerine asaleten vali ve hemde 41 inci fırka kumandanı tayin edilerek, 1920, Eylül ayının sonlarına doğru Pozantıya geldi vazifesine başladı. Çalışkan ve tedbirli bir insandı. Tahminen yirmi gün sonra vali, fırka kumandanı Nuri beyin riyasetinde Müdafaai Hukuk Cemiyeti idare heyeti ile mebuslardan İsmail Safa, Dr. Eşref birde bendeniz hazır bulunduğumuz fevkalâde gizli bir toplantıda vali Nuri bey heyete hitaben yaptığı beyanatında müfreze kumandanlarımızdan ihtiyat zabiti Adanalı Abdusselâmın Adanadaki hain Hafız Mahmud hocanın, iğvasiyle vazifesini terk edip firar edeceği haber alındı, bu hususta heyetin fikirlerini öğrenmek maksadiyle dâvet etmiş olduğunu bildirdi. Doğrusu bu haberden çok müteessir olduk. Abdusselâm cephenin en güzide, cesur, gözünü daldan budaktan sakınmaz bir ihtiyat zabitidir. Bütün arkadaşların daha doğrusu hepimizin gözdesi bir arkadaş. Abdusselâm nasıl hain olur, nasıl Fransızlara firar eder bu mert arslan gençten bu gibi ahlâksızlık namussuzluk nasıl beklenebilir?. Muhakkak Abdusselâmı çekemeyenlerin uydurdukları iftiradan başka bir şey olmamalıdır, diye düşünürken, söz alan arkadaşımız İsmail Safa'nın pür heyecan gözlerinin bebeğinin çerçevesinde fırıl fırıl döndüğünün farkına vardım. Mühim zamanlarında, çok kızdığı öfkelendiği anlarda rahmetli Safa bey bir duruma girerdi.

Çok vakit geçmeden söze başladı hepimiz bütün heyet de dikkatle ehemmiyetle Safa beyin söyliyeceği sözü can kulağıyla

dinliyorduk. Hiddet, heyecandan köpürmüş bir halde gayet sert bir tavır ve sesle Nuri beye "Nuri bey Nuribey! Abdüsselâm namuslu, dürüst, mert, cesur bir arkadaşımızdır. Harbdeki cesaretini bütün arkadaşları yakından tanır. Yalan söylemez efendi bir insandır. Hem de Adanalı, yüreği kan ağlayan bir gencimizdir. Hangi insafsız size bu haberi uydurmuş. Koyu iftira yapmaktan çekinmemiştir. Eğer Abdüsselâm namussuz bir insan ise, hepimizden de şübhe edebilirsiniz" gibi bir çok acı sözler söyledi. Nuri beyde hiç sesini çıkarmadı, böylece tatsız bir şekilde dağıldık. Dışarı çıktığımız zaman bile arkadaşım öfkesini alamamıştı. Sokakta yan yana gidiyoruz. Safa beyi hem teskin etmek hemde, çok ileri gittiğini anlatmak için Abdüsselâm hakkında neden bu kadar ağır yüke girdiğini, daha serin kanlılıkla Nuri beyi dinlemenin elbette çok faydalı olabileceğini hatırlattım. Rahmetli bana da çattı. Abdusselâm namussuz bir insan olabilir mi? ne çirkin, kötü bir iftiradır. Buna tahammül edilebilir mi? diye cevablandırdı.

Çok yazık ki aradan üç gün geçmedi Abdüsselâm, müfrezesini terk edip Fransız işgalinde bulunan mıntakaya firar etti. Valinin verdiği malûmat maattessüf hakikat oldu. Bu malûmatı alır almaz hemen Ankaraya hareket etmemizin yerinde olacağını Eşref ve Safa beylere bildirdim. Derhal hareket ettik. Bunun mânâsı açıktı. Nuri beyi harekatında serbest bırakmış ve alacağı kararları tasvip etmiş oluyorduk.

3/EKİM/1920 TARİHİNDE İKİNCİ KONYA İSYANI VE DELİBAŞ

Süzme Türk kanı taşıyan Konyanın talihinden olacak tarih boyunca zaman zaman bedbahtlar zuhur eder ve koca memleket halkını maddi, manevi zararlara sokar. Karamanoğullarından zamanımıza kadar bu hal böyle devam edegelmiştir. Millî hükümet zamanında 5/Mayıs/1920 de zuhur eden isyan hâdisesi henüz zihinlerden çıkmadığı bir devirde Delibaş namında bir sergerdenin çıkardığı ikinci Konya isyanını esefle karşılamak yerinde olur.

Birinci isyanı, Konyada bulunan kumandan malik olduğu kuvvetlerle cesurane hareket ederek, asileri dağıtmaya müsellâh fesat ocaklarını basarak ileri gelenlerini, önayak olanları-

nı da tevkifle divanıharp mahkemelerine sevkederek isyanı bastırmağa muvaffak olmuştu.

Bu defa ki isyan daha geniş ve şumullüdür. Delibaş başına topladığı 500 kadar asker firarisiyle, 3/Ekim/1920 de Çumrayı basıyor. 3/Ekim/1920 sabahı Konyayı işgal ve hükümeti ele geçiriyor. Önüne gelen yabancı münevverler ve zabitanı insafsızca katlediyor. Konyaya sonradan gelmiş ve yerleşmiş olan değerli din ulemamızdan münevver ve saçı sakalı bembeyaz, nuranî yüzlü Kemal Hocayı, Müdafaai Hukuk Cemiyeti reisi olduğu için bilamerhamet koyun boğazlar gibi kesiyor pirifani faziletli bu insanın ak sakalı beyaz sarığı ile kızıl kan içinde can vermesi tüyleri ürperten, emsaline ender rastlanan müthiş bir cinayet sahnesidir.

Mühendis Ethem İzzet (Eski Denizbank Liman Müdürü) bey de asilerin böyle feci bir taarruzuna maruz kalmıştır. Vücudu süngü yaralariyle delik deşik edilerek, yüzde yüz öldü zanniyle, cesedi sokağa çamurlar içine atılmıştır. Kabahatı yabancı münevver ve Kuvayı Milliyeci olmasıdır. Ayrıca bir kabahatı da Milli Hükümet tarafından, Fransızlarla aktedilen yirmi günlük mütareke hükümlerinin tatbik edilip edilmediğini kontrol için Erkânıharp binbaşısı Şemsettin beyle Adanaya işgal kuvvetleri kumandanı General Döfyönün yanına hükümeti temsilen murahhas gitmesidir.

Çünkü o vakit Konyada Ethem İzzet beyden daha iyi Franca bilen yoktu. Öldü diye sokağa atılan Ethem İzzete Tanrı sonradan can verdi. Yaraları iyileşti, hâlâ sağlam çalışmasına devam ediyor. Misâl olarak bunları söylemekten maksadım, bu Konya isyanının ruhunu tebellür ettirmektir ve nekadar hainane ve geri bir zihniyetin din ve şeriat namına işlediği cinayetleri nakletmektir. Konya valisi Haydar (eski Van valisi ve mebusu) Askeri mevki Kumandanı Miralay Avni (Saruhan Mebusu) Paşa cüzi miktarda asker ve jandarmalarla Alaeddin tepesine giderek asilere karşı zikre şayan kahramanlıkla müdafaada bulunuyorlar. Fakat asilerin çokluğu, muhitin tutmaması her taraftan hücum mahalli eşrafın tavassutu ile, asilerin eline esir düşmüşlerdir. Delibaş taraftarlarının ilk işi Konyalı Remzi beyi Ankaraya karşı vali tayin edip vilâyeti ellerine almak oluyor. Bu suretle Ankaraya aleyhtar bir hükümet meydana geliyor. İş gittikçe genişliyor, Karaman kazasına toplanma başlıyor. Sultaniye

asilerin eline düşüyor. Ellerinde Hilâfet, şeriat bayrağı başlıca dini propaganda vasıtası oluyor.

Afyon Karahisarından, Kütahyadan, Çukurova cephesinden sevkedilen kuvvetler Derviş beyin (Paşa) kumandasında, Konyanın şimalinden temasa geçiyor. Tarsus cephesi kumandanı İbrahim Ferahim bey de Karamandaki toplanma üzerine yürüyor. Dahiliye vekili Rafet (paşa) beyin kumandasında bir süvailerleyen Derviş bey kuvvetleriyle birleşiyor. Asiler üzerine bir iki top ateşi ve şiddetli müsademeden sonra 6/Teşrini evvel/1920 günü Konya ele geçiyor ve asilerden temizleniyor. Öteye beriye firar eden âsilerin de diğer Millî kuvvetlerimiz tarafından icabına bakılıyor. Firardan başka selâmeti kalmayan, Delibaş ve yedi sekiz avanesi Mersin mıntakasındaki Fransızlara iltica etmek suretiyle canlarını kurtarıyor.

30/Ekim/1930 tarihinde Konya isyanına Çukurovadan sevk edilen mühimce kuvvetimizin yerini dolduracak, elde ne silâh, mühimmat nede derhal böyle bir kuvvetin hazırlanmasına imkân vardı. Casusları vasıtasiyle haberdar olan Fransızlar bunu fırsat bilerek Adanada tertiblediği önemli kuvvetlerle üç koldan 27/Teşrinievvel/1920 günü umumi taarruza geçmiştir. Tarsus gurupuna karşı bir kolu Kavaklıhanda olmak üzere harekete geçen düşman, Tarsusun cenup bahçelerine kadar inmeğe, Tarsusu muhasara etmiş olan Kuvayı Milliye müfrezelerimizi ULAŞ köyünün kuzey gerilerine kadar atmaya muvaffak oldu. Bu mıntakaları ele geçirmesi üzerine bizim Tarsus, Mersin geri teşkilâtımızda hoşa gitmeyecek bazı teşebbüs meydana gelmiş ise de, bereket versin ilgili makam vaktinde haberdar olduğundan alev bacayı sarmadan hâdisenin genişlemesini derhal bertaraf etmiştir.

Fransızların bu taarruzlariyle ellerine geçirdikleri yerler yani Tarsusun şimal ve şimalî garbisinde bulunan bu köyler ve ULAŞ gerisine kadar olan bu kısım ne büyük müşkilât, ne büyük fedakârlıklar ve bir çok değerli arkadaşlarımızın kanı bahasına elde edilmişti. Düşman bu muvaffakiyetinden cesaret alarak, Adanada tertip ettiği yeni bir kuvvetle yeniden harekete geçti. FADIL sırtları, ÇAKIT vadisi üzerinden, hedefi Hacıkırı'nı zapt edip Pozantıyı almak ve burada kurulan hükümeti dağıtmaktı.

20/Teşrinisani/1920 günü Fadıl harbinin başladığı gün, ceb-

hemizden alınıp Konya isyanına gönderilen İsmail Ferahim bey bu sırada kuvvetiyle birlikte Karamanda bulunuyordu. Karargâhı Konyada bulunan Kolordu Kumandanı ve Dahiliye Vekili Refet bey (General) Konya telgrafhanesinden İsmail Ferahim beyi makine başına çağırdı. İfa ettiği hizmete teşekkürden sonra "Adana cephesinin sıkışık bir duruma düştüğünü, emri altındaki kuvvetlerle derhal Pozantıya hareket etmesini, bunu Fırka kumandanı Nuri beyin istediğini, hemen yola çıkması" emrini verdi. 22/Teşrinisani/1920 günü Pozantıya hareket eden Ferahim bey 23 de Pozantıya vasıl oluyor vakit geçirmeden Erkânı harbiye reisi Salim Cevat beyi (General) görüyor. Salim bey "Şimdilik Tarsus cephesine gidemiyeceksiniz. Adanadan çıkan bir Fransız kuvveti bu gün hedefi Hacıkırı olmak üzere Fadıl ve Çakıt istikametinde çarpışarak ilerlemektedir. Asıl hedefi Pozantıdır. Müfrezelerinle şimdi GELBEĞE hareket ederek düşmanın ileri hareketini durdurmak ve ricat etmesini temin etmek Fırka Kumandanlığının emirleri iktizasındandır. Daha başkaca emirleri olup olmadığını anlamak ve vedalaşmak için hemen Fırka kumandanının yanına gidiniz" diyor.

Ferahim beyin Fırka kumandanını ziyaretinde, kumandan bey de Salim Cevat beyin söylediklerini aynen tekrarlıyor. Kıtaatiyle yola çıkan Ferahim bey, akşamın geç vakitlerinde trenle Gelbeğe giriyor. Geceyi Merkez Kumandanı Nazım beyin yanında geçiriyor. Sabahleyin harp halinde bulunan nizamiye ve Milis kuvvetleriyle mukabil taarruzla düşmanı tard etmek tedbirini almak tasavvurunda iken cephe müfreze kumandanlarından, Emin ağadan (Polat) Merkez kumandanı binbaşı Nazım beye gönderilen ani bir raporda (Düşman Tepeçaylak mevkiini zabtetmiş olduğundan, Kıllıcamiye çekilmek mecburiyetinde kaldığını bildiriyor) (Kıllıcami, Yenice - durak şimendifer hattının doğusunda küçük bir köydür) Tepeçaylak sırtları düşman tarafından şimaline atılan şarapnellerin patlama ve tahribat noktası dürbünle vazih bir surette Gelebekten görülüyor. Vaziyetin tehlikeli olduğunu anlayan Ferahim bey makineli tüfek ve kudretli cebel topunu yanına alarak Kıllıcami'ye yetişiyor. Düşmanın vaziyeti hakkında malûmat aldıktan sonra top ve makineli tüfeği Kıllıcami'de bırakarak harp sahasına giriyor. Bizim ve düşmanın durumunu gözden geçirdikten ve onaltıncı alayın ikinci tabur kumandanı binbaşı'dan ayrıca izahat aldıktan sonra icap eden ted-

biri almak için Kıllıcamie dönüyor.

Ertesi 24/Teşrinisani/1920 günü şafaktan önce, fırka kumandanının verdiği emri ve gönderdiği selâmı zabitan ve efrada bildirerek maneviyatlarını kuvvetlendiriyor. FADIL tepeleriyle, Tepeçaylak'ı zaptetmiş düşmanı tart ve def etmek için kıtaat ileri harekete başlıyor. Kavaklıhan gurupumuzun yan ateşine hedef olan düşman aynı zamanda milis ve nizamiye kıtaatımızın yeniden takviye edildiğini, kudretli cebel topu ve makineli tüfeğe de malik olduğumuzu casusları vasıtasiyle haber alınca Nailihürriyet (kazıkbaşı) köyüne çekilmek zorunda kalıyor.

Tepeçaylağı işgal eden kuvvetlerimiz üzerine Fransızlar Nailihürriyetten sık sık top ateşi açıyor. Ferahim beyin cepheyi takviyeye geldiğini haber alan sol cenah kumandanı Sinan Tekelioğlu (Ali Ratıp emekli jandarma yüzbaşısı) karargâhiyle birlikte Ferahim beyle görüşüyor. "Bizim topla tüfenkle harekâtına mani olamadığımız düşmanı rüzgârınızla kovdunuz" diyerek tebrik ediyor.

Kıllıcamiye karargâh kuruluyor. Fırka kumandanını durumdan haberdar edip vereceği emre intizar edildiği bildiriliyor. Bu intizar devresinde Fransızlar hiç bir teşebbüste bulunmuyorlar. Yalnız FADIL, TEPEÇAYLAK'daki müfrezelerimiz üzerlerine bir karaltının geldiğini görür görmez top ateşi gurupuna tutuyor ve taciz etmekten biran geri durmuyor. Düşmanın açıkta pervasız mevzi almasından bilistifade biricik kudretli cebel topu bir sırtın gerisinde düşman bataryaları üzerine ateş açmaya başlıyor. Bunun üzerine düşman bataryaları da kudurmuş it gibi müfrezelerimize ateş açmıştır. Bizim top ateşimiz mermi kıtlığında seyrek fakat dikkatle atıldığından isabeti yüksektir. Uçakları durmadan topun yerini keşf etmek üzere tarassut etmekte. Nafile bir şey elde edemiyor. İsabetli atışlarımızdan düşman fevkâlade müteessir olmuştur.

Bu sırada Fransız kıtaatını teşçi için Nailihürriyete gelen Fransız işgal umum kumandanı General Döfyö "Bir avuç baldırı çıplak çete korkusundan Tepeçaylak ve Fadıldan çekilmeye sıkılmadınız mı?" diyerek muaheze etmekteyken tarafımızdan atılan bir top mermisi düşman bataryasının tam dürbününe tesadüf ediyor.

Dürbinin parçalandığını, batarya kumandanının bir tarafa fırlatıldığını gören Döfyö, hemen ateşin kesilmesini ve efradın

geriye çekilmesi emrini veriyor ve kendisi de doğruca Adanaya kaçıyor.

Fırka kumandanı Nuri beyin istedikleri elde edilmiş olduğundan, emirleri üzerine Tarsus gurupu eski vazifesine avdet ediyor. Şimdi gelelim harbin diğer cephesine:

27/Teşrinievvel/1920 tarihinde umumi taarruza geçen Fransızlar bir taraftan İsmail Ferahim ve diğer zavatın müfrezeleriyle harp ederken diğer taraftan hazırladığı mühim kuvvetle Adana cebhesinden harekete geçmişti. Buna ait tafsilâtı bizzat harbin içinde çarpışan Nahit Kızıldağlının beyanatını buraya hülâseten yazıyorum.

Nahit KIZILDAĞLI diyor ki:

"Fransızlar önemli bir kuvvetle Ceyhan, Sarıçam üzerinden Karahacılı bölgesindeki müfrezelerimizi imha etmek maksadiyle harekete geçtiler. Sarıçamdan ilerleyen düşman Adana ırmağının doğusunda bulunan Buruk, Seyhan guruplarımızın arkadan ve önden ricat hattını kesip Kızıltaş, SOFULU, ÇİÇEKLİ, YOGUN, GÜLEÇ, GÜBE'deki Millî kuvvetlerimizi silip süpürüp yok etmek istiyordu, Seyhan gurupundan Kızıldağlı Nahit KOCAKAFA, MEHMET Ali, DÖNMEZ İBRAHİM müfrezeleri de şiddetle mukabele ve müdafaada bulunuyorlardı. İkiye ayrılan müfrezemizin bir kısmı karşı yakasında, bir kısmı da Kavaklıhan istikametine ilerleyen düşmanla çarpışıyordu.

Karayâyla, Nailihürriyet, (Kazıkbaş) Kamberhüyüğü cihetlerinden geniş bir hat üzerinde iki koldan taarruz eden düşman müfrezelerimizi çember içine almak emeliyle şiddetle hareketine devam ediyordu. Bu kısımda EMİN, DERVİŞ, Cemal efe, NAHİT, MUHİTTİN Çavuş, Mânisalı ALİ, İBO OSMAN, TEKELİ MUSTAFA, KARAHACI, Müfrezelerinin iştirakiyle büyük, küçük Karayâyla sırtlarında karşılaştık. Mühim bir savaş oldu. Üstün ve modern silâhlarla mücehhez olan düşman zayiatına ehemmiyet vermeyerek kat'i neticeyi almak için durmadan zorluyordu. Dereler, tepeler, tozduman ve barut kokusu içindeydi. Yukardan tayyarelerin gürültüsü, ölüm yağdıran makineli tüfenk ateşi, mücahitlerimizin maneviyatını bozmak, paniğe düşürmek için savurduğu el bombaları, savaşa dehşet veriyor, sahayı cehenneme çeviriyordu. Bizden ve onlardan ölen ölüyor, yaralılar taşınıyor fakat mücahitlerimizin savaş gayreti gittikçe

yükseliyor, her taraftan "Vur gavura göz açtırma! Eyyyyy çeteler! bu dağlar tepeler bizimdir, bize uğur verir. Kırın alçak düşmanları" diye bağırmalar, arada Allah! Allah! sedaları semalara yükseliyordu. Karşıdaki düşman bütün ihtiyat kuvvetlerini ortaya sürmüştü.

Bu sırada Emin Ağanın babası Halil Polat Ağa ve Sinan Tekelioğlu (Ali Ratip) imdadımıza birer müfreze göndermişlerdi ki bu yardım çok başa geçti. Bunun üzerine mücahitlerimizdeki gayret ve şevk bir kat daha arttı. Adeta birbirlerine rekabet ediyorlardı. Bir an geldi ki ölüm hatırımızdan çıkmıştı. Bu sırada İsmail Ferahim beyin top, makineli tüfekle imdadımıza gelmekte olduğu havadisi maneviyatı büsbütün yükseltti. Bir neferimiz nerde ise düşmanın bir taburuna hücum edecek kadar nefsinde kuvvet görüyordu : Bir de fırsat bulup yanlarına sarkmaya muvaffak olduğumuz zaman Fransızlar top, makineli tüfekleri himayesi altında firare mecbur oldular."

Nahit Kızıldağlının hatıraları burada sona eriyor. Gelelim esas mevzuumuza :

Konyada ikinci Delibaş isyanının Adana cebhesinin bünyesinde açtığı derin yara hadsiz hesabsız insan mal ve can kaybına sebeb olmuştur. Müfrezelerimiz gerek Adanada ve gerekse Tarsusta düşmanı mahsur bir hale sokmuşdu. Karaman Bozkır asîlerinin isyanı üzerine, cebhede yeri boş kalan kuvvetlerimizin yerini dolduracak vakit bulmadan Fransızların üzerimize yüklenmesinin bizi ne hale düşürdüğünü tasavvur edemezsiniz. Delibaşın bu isyanı din ve şeriat perdesi altına giren Din bezirgânlarının teşvikiyle meydana geldiği aşikârdır. Dine hizmet ediyorum diye bu işi yapmıştır. Hangi din ve şeriat kendi milletini yabancı, müstevli düşmana ezdirmeğe cevaz verir! Hülâsa bu isyan Adana cephesini çok perişan etmiştir. Bütün Çukurovayı felâket yuvasına çevirmiştir.

Fransızların gadrine uğradığım zaman gelip Konyada yerleştim. Altı ay içlerinde kaldım. Epeyce Konyalı dost ve arkadaş edindim. Tanıdığım insanlar namuslu milliyetperver, Allahından korkar, dindar, kazandığına şükreden insanlardır. Her kimle tanışmış isem aynı ruhu bana aşılamıştır. Başlarında tanınmış valilerimizden Haydar (Van) var. Keza Avni bey gibi millî hükümete sadık muktedir bir de mevki kumandanı bulunduğu zaman nasıl oluyor da Delibaş isyanı çıkıyor ve en nazik zamanımızda

bizi içimizden vuruyor. Bahusus 3 mayısta çıkan isyan derhal bertaraf edilebildiği halde bu ikinci isyanın nasıl olupta hemen bastırılamadığı yerinde bir sualdir. Bu hususta kanaatim şöyledir :

Konyanın yerli, köklü ailelerinden, Hürriyet - İtilâf partisinin Konya mebusu Zeynelabidin hoca vardır. Bu adamın Konyadaki muhiti ekseri başı sarıklı mutaassıp koyu itilâfcıdır. Akraba ve yakınları da hemen bir kısmı aynı ruhda insanlardır. Kardeşi Rifat hoca da yobazın birisidir. Konya isyanını müteakıp İstiklâl mahkemesi tarafından suçu sabit görüldüğünden idam edilmiştir. Zeynelabidin, Sultan Vahdettinin yakın adamıdır. Milli hükümete padişah kadar aleyhtar olan bu adam Konyanın içinde şer kaynağı olmuştur. Taraftarları vasıtasiyle hafta geçmez Mustafa Kemalin aleyhinde cami kapılarına ve bazı sokak başlarına şu mealde yaftalar yapıştırtmasın: "Rütbesi nişanı elinden alınan padişah haini bir adamın arkasına düşmek ve emrine itaat etmek şeran küfürdür. Karısı boştur". Bu tip sözleri yaftalarda bol bol sarf eder ve masum halkın fikirlerini bozmaya uğraşıp dururdu. Bundan başka fısıltı gazetesi de alabildiğine neşriyatına devam etmiş, muhiti ihlâl etmek için elinden gelen melâneti yapmaktan geri durmamıştır. Delibaş kulağı bu kötü propağanda ile dolmuş cahil sergerdenin birisidir. Yaptığı işlerin meydana getirdiği fenalıkların farkında olsa bu cinayeti belki de işlemezdi.

Adana cephesinde, Konya isyanında, kumanda ettiği suvarileriyle isyanın civarımıza sirayetini önleyen ihtiyat zabitlerimizden Adanalı Hulûsi Akdağ.

Delibaş isyanında Pozantıda bulunuyordum. Konya ve Ankara ile muhaberemiz ve temasımız kayboldu, hele Konya ile hiç haberleşmek imkânı kalmamıştı. Ailemin, çocuklarımın durumu hakkında bir şey bilmiyordum. Bir taraftan da Fransızların bütün kuvvetleriyle üzerimize saldırması bizi zor duruma sokmuştu. Yedek su-

baylarımızdan Hulûsi Akdağ Fırka Kumandanı tarafından Ereğliye ve civarına dolgun süvari müfrezesiyle sevk edildi. Durumdan emin değildik. Çok fena bir vaziyeti önlemek için bu dar günde bu fedakârlık da yapılmıştı. Çok şükür Konya isyanı uzun sürmedi, çarçabuk bastırıldı. Bir müddet sonra Hulusi Akdağ ve arkadaşları burunları kanamadan kardeş kanı dökmeden selâmetle avdet ettiler.

Vali Haydar bey bu isyanda Konya mebuslarından bazılarını şiddetle suçlandırıyordu. Ankara hükümetinden bunların tecziyelerini talep etmişti. Millî hükümet daha ileri gitmeğe taraftar olmadı. Hatta birinci Konya isyanındaki suçlu mebuslar hakkında verilen hükümleri dahi meclisten geçirdiği 6/Ocak/1920 tarihli bir kararla keenlem yekûn adetmiştir. Meşhur Delibaş Konya isyanı bu suretle sona erdi.

Gelelim Delibaşa: üç - beş arkadaşiyle Mersinde Fransızlara iltica edip hüsnü kabul gördükten ve epeyce de taltif edildikten sonra Mersinden hareket etmekte olan bir İngiliz şilebine binerek yola çıkıyor. Vapur Antalyadan yük alıp vermek mecburiyeti karşısında limana giriyor. Delibaşın ve arkadaşlarının gemi de bulunduklarını haber alan Türk zabıtası, müsellâh polis ve jandarmalarla vapuru basıp Delibaşı ve arkadaşlarını kıskıvrak bağlıyarak karaya çıkarıp tevkifhaneye sokuyorlar. Her ne kadar İngiliz şilebi süvarisi mani olmak için çok gayret göstermiş ise de tabii sözü dinlenmemiştir. Delibaş ve arkadaşları lâyık oldukları cezayı buluyorlar.

SADIK PAŞA VE ARKADAŞLARININ KONYAYA NAKLİ

Fransızların 27/Ekim/1920 tarihinde üç koldan icra ettikleri umumi taarruzdan evvel ekimin sonuna kadar devam eden harbte mânen ve maddeten büyük zayiatımıza ilâveten geri hizmetlerdeki menfi şayia ve propagandalar da epeyce mideleri bulandırmıştı. Vali ve Fırka Kumandanı Nuri bey, bu kötü rivayetleri önlemek hususunda ciddi tedbirlere tevessül etmişti. Fakat bu bahiste bazı hataları olması da pek tabii idi.

Nuri bey, aldığı gizli bir malûmatta; Fransızların son taarruzlarında elde ettikleri muvaffakiyetten yeise düşen Tarsuslu Sadık Paşa, eski Mersin mebuslarından Tarsuslu Halim, Bürhan

zade Kemal (Tarsus eşrafından) beylerin kendi başlarına Fransızlarla bir anlaşma zemini aramak için gizli müzakereler yapmakta olduklarını, millî mücadelenin çıkar yol olmadığına katiyyen kani olarak çıkar yol aramakla meşgul olduklarını bildiriyor. Nuri bey Ankara ile bilmuhabere bu zevatı aralık ayının tahminen sonlarına doğru Konyaya naklediyor. Ve Konyada bulunan Refet beye de ayrıca merkez talimat veriyor. Bir kaç gün içinde Konyada bulunan ailemin nezdinde istirahat ettiğim bir sırada evimin pek yakınında bulunan Ağustos isminde bir rumun otelinden bir garson evime kapalı bir zarf bıraktı. Açıp göz gezdirdim. Sadık paşa benimle görüşmek istiyordu. Derhal koşup yanlarına gittim. Paşayı çok sinirli gördüm. Beni görür görmez gözleri yaşla doldu. Diğer arkadaşları nisbeten daha sakindi fakat paşa çok sarsılmıştı. Bana hitaben "Zamir bey (Damar)! ben bu muameleye lâyık mıyım? Canımla, başımla ve malımla Millî mücadeleye atılmış, Fransızların kötü muamelesine maruz kalmışım. Bizler, şahsen Fransızlarla anlaşmaya varmak aklımdan, hayalimden geçmez. Hal böyle iken bu iftiraya uğramak, vatana hiyanetten başka bir mânâ ifade etmeyen şu muameleye hedef olmak ve bu itham altında kalmak benim ve arkadaşlarım için ölümden daha ağırdır" dedi ve göz yaşlarını mendiliyle sildi.

"Lüzumundan fazla izam ettiğini, söylediği sözlerin asla muhatabı olamayacaklarını, bu halin alınan tedbirden doğan bir hatadan başka bir şey olamayacağını" beyan ettikten sonra şimdi kumandan ve dahiliye vekili Refet beyin yanına gideceğimi, neticeyi tam mânâsiyle öğrenip arz edeceğimi bildirip, doğruca Refet beyin makamına yollandım.

Anadolu şimendiferleri eskiden Konyadan geçerken bir gece kalır, ertesi günü sabahleyin yoluna devam ederdi. Yolcuların rahat etmesi için de hemen istasyonun bitişiğinde gayet güzel bir otel yaptırılmıştı. Şimdi burası Refet beyin karargâhı vazifesini görüyordu. Refet beyin yanında kimseler yoktu. Konuşmak için çok iyi bir fırsattı. Mesele hakkında malûmat istedim. Aşağı yukarı Nuri beyin bildirdiğinden fazla bir şey yoktu. Yalnız haklarında hiç bir ağır muamele tatbik edilmeyeceğini, Konyanın içinde şimdilik serbestçe dolaşacaklarını, zamanla yerlerine iade edileceklerini ve hiç bir endişeye düşmemelerini ilâve etti.

Yanlarına döndüm ve bu iyi malûmatı verdim. Üzülmelerine sebep olmadığını tekrarladım. Bu malûmattan pek memnun

oldular. Sadık paşanın sinirlerinin de nisbî bir sükûnete kavuştuğunu müşahede ettim. Bir iki gün sonra da Kayınpederi Subhi paşa (sivil) Konyaya damadını ziyarete geldi ve aynı otele yerleşti. Sadık paşa artık normal hayatına dönmüştü. Tatlı, tatlı sohbet etmeğe başlamıştı.

Bir akşam yemeğine bu arkadaşların hepsini davet ettim. Kar ve fırtına ortalığı kırıp geçiriyordu. Çok soğuk bir gece idi. Fakat çok neşeli bir akşam yemeği oldu. Geç vakitlere kadar konuştuk.

Bu arada şunu da söyliyeyim ki Suphi Paşanın da ayrıca bir macerası vardı. Müfrezelerimizin Fransızları sıkıştırdığı ilk zamanlarda Subhi Paşa ve etrafındakileri aileleriyle birlikte Fransızlar İstanbula sürüyor. Bir zaman İstanbulda ikamet ediyor. Adana cephesinin hâkimiyetimiz altına girdiği bir zamanda Suphi paşa Pozantıya gelmek üzere Antalya limanına çıkıyor. Mahalli hükümet Ankaradan aldığı bir emirle paşayı nezaret altına alıyor ve hareketine müsaade etmiyor.

Adana mebuslarına çektiği bir telle durumunu izah etmesi üzerine, İsmail Safa beyle Dahiliye Vekâletine gittik. Paşanın serbest bırakılmasını istedik ve hakkında icap eden malûmatı, müsbet fikirlerimizi bildirdik. Dahiliye vekili verdiği cevabta : "İstanbuldaki gizli teşkilâtımızdan verilen bir haberde, Suphi Paşanın İstanbuldaki Fransız otoriteleriyle gizli temaslarda bulunduğunu, Fransızlar aleyhine ayaklanan Adana havalisi halkını sükûnete getirmeye memur edildiğini ve Kilikya Valiliği vaadini aldığını, muzır bir niyetle Antalyaya çıktığını bildirmektedirler. Mustafa Kemalin emriyle tahkikatımızı derinleştirmek ve hakikat hale tamamiyle vakıf olup kanaat getirdikten sonra lehde ve aleyhde icab eden muameleyi tatbik edeceğiz; siz Mustafa Kemal paşa ile görüşün onu ikna ediniz. Emir verirse derhal serbest bırakırız" dedi. İsmail Safa beyle Paşanın yanına gittik. Bildirildiği gibi Suphi Paşanın fena bir insan olmadığını, memleketin ileri gelen eşrafından olduğunu, Belediye reisliği ve Adana Mebusluğu yapmış temiz bir insan bulunduğunu, Fransızların gadrine uğrayıp İstanbula sürgün edildiğini, manen maddeten büyük zararlara uğradığını anlattığımız zaman Mustafa Kemal Paşa sözlerimize itimad etti ve "yapacağımız tahkikat sizin şahadetiniz kadar kuvvetli olamaz, deyip Suphi Paşanın serbest

bırakılmasını Dahiliye Vekâletine bildirdi. Suphi Paşayı bu suretle serbest bırakmışlardı.

Damadının ağır töhmet altında diğer üç zevatla Konyaya gönderilmesi üzerine kendisi de buraya gelmişti. Gelişi Sadık Paşa üzerinde çok iyi tesir husule getirdi. Bir zaman sonra da hepsi serbest bırakıldı.

MERSİN MEBUSU MUHTAR BEYLE CEPHELERİ TEFTİŞİMİZ

Konya Delibaş isyanından Fransızların umumi taarruzlarının sona erdiği günlere kadar hatta bir müddet sonra cephelerden gelen malûmatta, Fransızların yaptıkları umumi taarruz neticesi epeyce zayiat ve mühimce sarsıntı husule getirdiği anlaşılmıştı. Pozantı müdafaai Hukuk cemiyeti vilâyet merkezinde Vali Nuri bey de dahil olduğu halde aktedilen içtimada, Muhtar Fikri beyle, benim bizzat ateş hattında bulunan Millî müfreze ve kumandanlariyle temasa geçmemiz ve maneviyatlarını takviye edecek söz ve hareketi ihtiyar etmemiz kararlaştırıldı.

Ödevimizi yerine getirmek için sabahın erken saatlerinde, dağları aşarak, dereleri geçerek uzun bir süvari yolculuğundan sonra, Karaisalı kaza merkezine vasıl olduk. Kaymakam beybaba'dan daha etraflı malûmat aldık. Sinan Tekelioğlunun (Ali Ratip) Yılanlıda bulunduğunu öğrendik. Ertesi gün kadı Feyzi, Yolgeçenli eşrafından Ata beyi'de yanımıza alarak, at sırtında cepheye yollandık. İlk olarak Yılanlıda karargâh kuran Sinan beyi ziyaret ettik. Kısa bir temastan sonra, yolumuz üzerinde bizleri karşılayan kahraman müfreze kumandanı Emin Polatla buluştuk ; hararetli selâm ve hal hatırdan sonra, esas cephenin durumu hakkında inceden inceye malûmat aldık. Bu sırada gelişimizin çok yerinde bir hareket olduğunu Emin Ağa teyit etti. Emin Ağa 34 yaşlarında, Karaisalı kazası Polat köyünden Halil Ağanın oğludur. Askerlikte bir hayli tecrübeler görmüş, bir çok harblere girmiş çıkmış, rütbesi çavuşluğa kadar yükselmiş cesur, dürüst, ahlâklı, memleketini çok seven, babasiyle beraber bu savaşta malen, bedenen hizmetlerini esirgemeyen arslan yapılı bir gençti. Başında bulunduğu müfrezesi cephede şan kazanmıştı. Gerilla harbinin bütün inceliklerini bilir, savaş ve akınlarında daima üstünlüğü elden bırakmazdı.

Çok konuşmaz, dikkatli yüzüne baktığınız zaman kızarır mahcup olurdu.

Ertesi sabah birleşmek üzere müfrezesinin başına döndü. Uğurladık ve mücahitlere de selâm ve sevgilerimizi söylemesini rica ettik; bizzat kendilerini göreceğimizi de ilâve ettik. Vakit akşamdı. Cephenin ilk hattı sayılan Karahan köyünde geceyi geçirdik. Yorulduğumuz için o gece deliksiz bir uyku uyuduk. Güneş doğarken gözümüzü Fransızların top ateşi ve bombardumanı ile beraber gürültü arasında açtık. Fransızlar zırhlı trene yerleştirdikleri topları Yeşiloba, (Kahyaoğlu) dan cebhemize tevcih etmiş, her tarafı ateş altına almıştı. Durmadan mermiler patlıyor düşdüğü yerlerde tozdumanı yukarıya kaldırıyordu. Her gördüğü karartıyı top ateşine tutuyordu. Heyecan içinde sabah kahvaltısını yaptık. Mümkün olduğu kadar heyecanımızı gizlemek icab ediyordu. Kahvaltı bitince Muhtar bey ayağa kalktı: "Arkadaşlar; bu gün ifasında bulunacağımız vazife çok ağırdır. Canlarını ortaya koyarak bütün varlığiyle dövüşen milli müfrezelerimizin içinde dolaşmak, onların hal ve hatırlarını sorup ihtiyaçlarını tesbit etmek, maneviyatlarını takviye ve teşci etmek baş ödevimizdir. Bizzat bombarduman edilen sahada dolaşacağız. Tehlikenin her türlüsü mevcuttur. Gayet samimi söylüyorum; endişeye düşen, içinden arzu etmeyen arkadaşımız burada kalır bizleri bekler. Dönersek ne âlâ; aksi takdirde istediği gibi hareket etmekte serbesttir." diye makul beyanda bulunması üzerine hiç bir arkadaş tereddüt göstermeden, ufak bir fikir bile ileri sürmeden dışarda hazır bizi bekleyen atlarımızın sırtına atlayarak, Çakıt sahilini takiben şehre en yakın ileri hatlarımızdan biri olan Kurttepesi bölgesine vasıl olduk. Mücahitlerimizi siperlerde bulduk. Dışarı çıkmayı, boy göstermeyi dahi kumandan men etmişti. Fransızların son yaptığı umumi taarruz esnasında sarfettiği bir hayli top mermisinin çukur açtığı ve tahribat yaptığı ayrıca maneviyat üzerinde de oldukça sarsıntı husule getirdiği de gözden kaçmıyordu. Tabii bizim pervasız at sırtında yanlarında ve siperlerin çevresinde dolaşmamız derhal tesirini gösterdi. Efrad hemen başımıza toplandı. Merhum Kadı Feyzi efendi güzel bir hitabede bulundu. Efradın cenk damarlarını, asîl kanlarını harekete getirdi. Muhtar Fikri bey de açık ve samimi ifadeleriyle tatminkâr sözler söyledi. Ben de, Ankaranın nasıl çalış-

tığını, Mustafa Kemalin selâmlarını, memleketimizin bu karanlık günlerden yakında kurtulacağını, mutlu günlerin bizi beklediğini, yakında bizim de topumuz, mitralyözümüzün olacağını, aynı silâhlarla düşmanı susturacağımızı, Mustafa Kemalin Adana cephesiyle daima alâkadar olduğunu benden sık sık malûmat aldığını ifade ederek sözümü bitirdim. Arzularını isteklerini sorduk, defterimize not ettik, sordukları bazı suallere de cevablar verdikten sonra vedâlaşıp yanlarından ayrıldık. Temasımız ve yakından konuşmamızın mücahitlerin üzerinde çok iyi tesir yaptığını derhal müşahede ettik.

Şimdi cephenin en tehlikeli yerine gelmiştik. Buradan cepheyi dolaşacaktık. Kahyaoğlunda zırhlı trene yerleştirdiği toplariyle düşman cephe boyunu tarıyordu. Biz buradan geçip cepheyi dolaşacaktık. Kurt tepesi, Kabasakal, Şambayadı gibi köylerin sırtından yolumuza devam ediyorduk. Top mermileri sağımıza solumuza düşüyor, yüksek gürültüler içinde patlıyor, tozduman kaldırıyordu. Bu tehlikeli savaş sahasında akşama kadar dolaştık, hamd olsun hiç bir zarara uğramadık. Dolaşmamızın cephe boyundaki müfrezelerimizin üzerinde mühim tesir yaptığını, maneviyatlarını çok yükselttiğini sonradan Emin ağadan öğrendik. Tanrının bizimle beraber olduğuna inanmışlar; eğer böyle olmasaydı düşmanın top ateşinden kurtulmamıza imkân bulunmazdı diye birbirleri arasında konuşmuşlar. Düşmanın top ateşi üzerimize geldiği esnada, birdenbire yolunu değiştirdiğini de görenler olmuş. Bize tevdi edilen vazifeyi burada yapmış olduğumuza kani olduk.

Vakit geçti. Ortalık kararmıştı. Tekrar Karahana geldik. Yapılacak işler çoktu. Cephenin ihtiyacı fazlaydı. Efradı manen ve maddeten takviye etmek mecburiyetindeydik. Sinan Tekelioğlu ile yakından konuşmak lâzımdı. Yatağımıza erken girdik. Çünkü sabahtan akşama kadar at sırtında dolaşmak, heyecan içinde uzun saatler geçirmek bizi yormuştu. Ertesi sabah erken uyandık. Bir taraftan sabah kahvaltısını yaparken, diğer taraftan da birlikte kahvealtı yaptığımız selâhiyetli arkadaşlarımızdan cephelerimizde gelmiş, geçmiş bizlerin kulağına erişmeyen acı ve üzücü havadisleri dinledik. Çok müteessir ve ruhen pek muztarib olduk. Acı vak'aları bize şu suretle naklettiler:

TOPÇU İHTİYAT ZABİTİMİZ SELAHADDİN BEYİN ŞEHADETİ

İhtiyat zabitlerimizden Selâhaddin bey ellerine geçirdikleri bir gemi topunu insan ve hayvanatın yardımı ile, Kurttepesi cephesinin en son noktasına tabiye etmiş. Nişangâhı bozuk, barut hakkı malûm olmayan bu topla Adanayı bombardumana teşebbüs etmiş: İlk attığı mermi cephenin pek yakınına düşmüş. Bu defa cephenin daha ilerisine naklediyorlar ve ateşe başlıyor. Bu suretle bir kaç mermi savuruyor. Fakat nereye gittiği ve düştüğü malûm değil.

Sonradan alınan malûmata göre bu mermilerden birisi, Baş Adminastratör Kolonel Bramon'un hükümet civarındaki şimdi Ziraat dairesinde ikamet ettiği evin pek yakınına yani bahçeye düşüyor. Şehirde müthiş heyecan uyandıran bu hâdise Fransızları telâşa düşürüyor. Arkası da kesildiğinden, biraz korkuları zail oluyor. Hemen topun yerini keşfediyorlar, mühim bir kuvvetle hücum ederek ansızın Selâhaddini bastırıyorlar. Yanındaki bir kaç kişi ile birlikte şehit ediliyor. Selahaddinin başını ve topu birlikte şehre getiriyorlar. Caddenin en işlek yerinde bunlar teşhir ediliyor. Şehit Selâhaddin, mavi gözlü, sarı saçlı çok güzel bir gençti. Vücudundan ayrılan başı Alman zabiti diyerek gösteriliyor. Çünkü merhum Almanlara çok benzerdi. Umumi harbte Adana Maarif müdürü Şükrü beyin kayın biraderi idi. Tanrı rahmet etsin.

NAİLİHÜRRİYET KÖYÜNDEN CESUR, BABAYİĞİT MÜCAHİDİMİZ MEHMET KARAVELİNİN ŞEHADETİ

Mehmet Karaveli cesaret ve mertliği ile tanılan, sevilen bir yiğitti. Millî Mücadelede çok değerli hizmetler ifa etmiştir. Adana ile Tarsus arasında Yenice istasyonuna taarruz ettiği zaman bir kısım Fransızlarla yaptığı çarpışmada galip geliyor. Geriye kalan Fransız askerleri beyaz bayrak çekiyor. İhtiyatsızca üzerlerine giden Mehmet Karaveli istasyon binasına yaklaştığı zaman, istasyon müdürü bir ermeni cebinde sakladığı Fransız bombasını tam isabetle üzerine atıyor. Atmasiyle beraber zavallı Mehmet Karaveli derhal şehit düşüyor. Arkadaşları intikamını alıyor iseler de, Mehmet Karaveliyi hayata getirmek imkânsız bir hale giriyor. Cesaretinin kurbanı merhumu hörmetle yad ederim.

TARSUSLA MERSİN ARASINDAKİ HACI TALİP ÇİFTLİĞİ HÂDİSESİ

Buraya tahassun eden Fransızları ileri karakolu şiddetle müdafaa etmekte ve cıvarına kimseyi yaklaştırmamaktadır. Tarsus cıvarında bulunan Milli müfrezelerimizden birisi bir sabah burayı muhasara altına alıyor. Şiddetli bir ateş teatisi vukua geliyor. Fransız askerlerinin içinde bulunan müslüman Tunuslular müdafaanın başında, bazen de ezan okumaktadırlar. Bizimkilerin okuduğu ezan tesirini bir türlü göstermiyor. Çiftliğin vatansever sahibleri, çiftliğin yakılmasını emrediyor. Çiftliğin yakılmasiyle, Fransızların bir çoğu ölüyor bir kısmı da teslim oluyor. Hacı Talibzadelerin bu vatanî hamiyetini taktirle yad etmek bir borçtur.

Karahan'dan ayrılıp Çakıt vadisinden yolumuza devam ediyoruz. Öğle üzeri çay kenarında atlarımızın başına yem torbasını geçirdikten sonra heybemizden azığımızı çıkarıp tam yemeğe başladığımız zaman birden bire bir tayyare sesi duyuldu. Hemen olduğumuz yerden dağıldık, muhtelif istikametlerde sipere girdik. Tayyare tam tepemizde bulunduğumuz sahayı mitralyöz ateşine tuttu ve şüphe ettiği yerleri taradı. Sahadan ayrıldıktan sonra tekrar sofra başında birleştik. Çok şükür hiç bir arkadaşa zarar vermediği gibi hayvanlarımıza da zarar vermemişti. Geceyi Sinan Tekelioğlunun (Ali Ratip) karargâhında geçirdik, keçi yavrusu etiyle hazırlanan yemeklerimizi yedik, mevcut diğer arkadaşlarla da konuştuk, fikirlerini dinledik. Sabahın erken saatlerinde Karaisalıya hareket edildi. Hep birlikte kaymakam Sadettin beybaba'nın misafiri olduk, onun da arzularını tesbit edip ikinci gün hepsiyle vedalaşıp Pozantı yolunu tuttuk. Avdetimizde arkadaşlarla vali Nuri ve müdafaai hukuk cemiyeti idare heyetine cephenin durumunu mücahitlerin isteklerinin, yerine getirilmesi hakkında malûmat verdik. Tabii bu istediklerin bir kısmı Ankarada hal edilecek şeylerdi. Başta mübrem ihtiyaç olarak silâh cephane yer almıştı.

Bir kaç günde Konyada ailem nezdinde kaldıktan sonra, şimdi Ankaradayım; ilk önce Zekâi beyle karşılaştım. Cephemiz hakkında malûmatı muhtasaren verdim. Mecliste Mustafa Kemal paşayı riyaset odasında ziyaret ettim, arkadaşlarımın sonsuz saygılarını sunmaya vasıta oldum ve cepheden istediği ma-

lûmatı verdim, cephemizin ilk başta istedikleri ve rica ettikleri şeyin silâh ve cephane olduğunu arz ettim, çaresini bulacağız cevabını aldım.

KONYA MEBUSU VEHBİ HOCANIN HARİCİYE VEKÂLETİNDEN SUAL TAKRİRİ

Meclis müzakerelerini takip ediyordum. Konya mebusu Vehbi hoca (Şeriye Vekili) Hariciye vekâletinden sorduğu sual takririni izah etmek için kürsüye çıktı, konuşmağa başladı. Mukaddemeden sonra sözü İngiliz Başvekili Loyd Jorja intikal ettirdi. Hoca öfkeli ve heyecanlı idi. Bu son günlerde hariciye vekili Lord Gürzon ve müsteşarı Robert Sesil, Avam kamarasında ve gazetelere verdikleri beyanatta bizden bahs ederken, aleyhimizde ağır cümleler arasında dillerde tesbih gibi "artık Türkler için velbasu badelmevt yoktur" şeklinde sözleri olur olmaz yerde kullandıklarını hocaya söylemişler, riyasete verdiği sual takririnde (Hariciye Vekilinin bu sözlerden haberi varmı dır? var ise ne gibi tedbire tevessül edildi?) mealindeki takririni izah etmek için kürsüden konuşuyor.

Hoca Vehbi: "Ey, Loidi Çorçi (1) efendi; Sen biz Türklere "barbar! kaatil! onlar için velbasu badelmevt yoktur" diyorsun. Şimdi ben sana soruyorum, Endülüste bu kadar müslüman vardı. Avrupa vahşet halinde iken bunlar o sırada ilim, irfan, tababet, mimari meydana getirmişlerdi. Medeniyete çok büyük hizmetler etmişlerdi. Bunlar şimdi nereye gitti cevap ver Loidi Çorçi efendi! cevap, cevap!!!!! Bir de barbar dediğin biz Türklerin himayesinde doğru dürüst tabaalık eden gayri müslimlerin haline bak; hepsi rahat, uzun senelerden beri içimizde yaşıyorlar. Hani Endülüs müslümanlarından bir tek kişinin mevcut olduğunu bana söyleye bilirmisin? Şöyle, söyle! Barbar kaatil kim imiş, cevap ver Loidi Çorçi efendi?"

Bizim Bursa mebusu doktor Emin bey heyecana geldi, oturduğu yerden yüksek sesle "bravo hocam!" diye bağırdı. Gözlüğünün altından bravo! diyenin kim olduğunu gören Vehbi hoca: "Emin bey! senin bravonu istemem! otur yerine otur, otur, otur!" diye üç defa seslendi. Çünkü Emin beyin Yozgat müftüsü mebus Ahmet efendiye attığı tokadı ve sarığının yuvarlanma hâdisesini hâlâ unutmamıştı. Emin beyin takdirine dahi

(1) — Vehbi Hoca böyle telâffuz ederdi

tahammülü yoktu. Tabii Emin bey de mukabelede bulunmadı, hoca da öfkeli öfkeli kürsüden indi. Bir defa Loyd Corca kızmıştı: İkincisi de Emin beyin bravosuna öfkelenmişti.

O sıralarda Ankarada tifo hastalığı vardı ve yaygındı. Zekâi beyle belediyeye gidip hükümet tabibi Celâl beye (sonradan sıhhiye müsteşarı oldu) gidip tifo iğnesi yaptırdık. Göğsümüzden yapılan bu iğnenin acısı gittikçe arttı, bir iki gün sonra da iğnenin yeri adamakıllı şişti. Acısından duramıyordum. Aynı hal Zekâi beyin de başına gelmişti.

Mecliste operatör Emin beye (Bursa mebusu) rahatsızlığımızı anlattık, encümen odasında şöyle bir muayeneden sonra tifo iğnesi müthiş bir abse yapmış, derhal ameliyat lâzımdır deyip birlikte Karaoğlan'daki İstanbul Eczahanesine gittik. Hemen göğsümüzü yardı ve apseyi temizledi. Zekâi beyin bu ameliyatla rahatsızlığı geçti. Fakat benim göğsüm bir kat daha şişti, Numune hastahanesinde operatör Ömer Lütfi beyi buldum. Ateşim de 40 dereceye yakındı vakit geçirmeden o da bıçağa sarıldı, ikinci ameliyatı oldum. İş bununla da bitmedi; sekiz - on gün hastahanede kalmama lüzum gösterdi. Her gün sabahları gelip yarayı temizliyor, tekrar fitil koyup içindeki apseyi dışarı akıtıyordu. Hülasa on gün kadar hastahanede kaldım. Tamamen iyileşip otelime döndüm. Meclise devama başladım.

SOVYET ELÇİSİ MEDİVANİ'NİN ANKARAYA GELİŞİ

Büyük Elçi Medivani 200 kişiye yakın maiyyetiyle Ankaraya çok tantanalı bir şekilde geldi. Kurşunlu cami yanında geniş bir bina kendilerine verildi. Etraftaki evleri de hükümet tahliye ettirerek bu binaya ilâve etmek suretiyle geniş bir saha'ya yerleştiler. Medivani'nin gösterişi seven bir amele bozuntusundan farkı yoktu. Gün aşırı maiyetiyle at sırtında Ankaranın kırlarında gezintiye çıkar debdebe ile şehrin içinden sefarethaneye dönerdi. Bir zaman geldi ki işimize de burnunu sokmaya başladı. Millî Hükümet bu hareketi asla hoş karşılamadı. Adamın bizi idareye gelmiş ve direktifleriyle hareket etmemizi isteyen bir hali vardı. Hükümetimizden arzu ettiğini göremediğinden el altından taraftar kazanıp meclise burnunu sokmak istedi. Bu arzularını yerine getirecek zevatı bulmakta müşkülâta uğramadı. Esasen komünizme hazırlanmış bir zemin de mevcuttu.

Medivaninin gelişinden sonra kalpakları kırmızı çuhalıların adedi de artmaya başlamıştı. Yeşil Ordu müntesipleri var kuvvetiyle gizliden gizliye çalışmakda devam ediyor, başı Çerkez Ethem ve kardeşlerine kadar dayanıyordu. Eskişehirde Arif Oruc'un çıkardığı **Yeni Dünya** gazetesi de bu zeminde yazılarına devam ediyor, muntazaman Ankaraya gönderiyor, bir kısmını da müvezzilere elde sattırıyorlardı.

Daha önce de arz ettiğim gibi. Mecliste **Tesanüt, İstiklâl, Halk Zümresi, islâhat** namları altında, tamamen gurup halinde taazzuv etmemiş hizibler mevcuttu. Fakat, bunların içinde isim vermeyen, adsız şekilde sinsi sinsi çalışan, Nazım (Tokat), Mehmet Şükrü (Afyon), Şeyh Servet efendi ve arkadaşları Türk komünizminin önderleri sayılıyordu. Medivani'nin muvasalatından sonra işi tamamen açıkladılar. Bu günlerde faaliyetleri önemli safhaya girmişti, herşeyi gayet açık konuşmakta bir mahzur görmüyorlardı. Atatürkün nutkunda işaret ettiği gibi içlerinden bazıları Sovyet Rusya elçiğiyle temasa bile geçmiş, direktiflerini tatbike bile kalkışmışlardı. Bunların tam faal devrelerinde Zekâi beyle birlikte meclise gittik. Tokat mebusu Nazım bey imzasiyle ikimiz de birer davetiye aldık. Hacıbayram Camii cıvarında yeniden küşat ettikleri kulübe dâvet ediyordu. Evvelâ gitmemeyi düşündük ise de, sonradan gidip vaziyeti yakından görmek ve fikirlerini öğrenmek maksadiyle ikimiz de muayyen saatte kulüblerine vardık. Ankaranın eski evlerinden biri idi. İki katlı, odaları geniş, sokak üzerinde bir yerdi. Mebuslardan bizim gibi bir çok dâvetliler de vardı. Misafirleri karşılayan, Şeyh Servet (Bursa) fırıl fırıl ortada dönüyor gelenleri karşılayıp yer gösteriyordu. Mehmet Şükrü de (Afyon) ayrıca meşgul oluyordu.

Konuşmalar başladı. Riyaset makamında Nazım (Tokat). Dâvet sebebi şimdilik mecliste bir gurup tesis etmekti. Böyle bir teşkilâta memleketin yüksek menfaati noktasından şiddetle ihtiyaç olduğunu, yeni nizam ve kaidelerin Büyük Millet Meclisine girmesinden ve faydalarından bahseden bir konuşma yaptı ve sonradan söze karışan Şeyh Servet (Bursa) de bir çok şeyler söyledi. Aradan epeyce zaman geçtiği için tamamını unuttum. Yalnız özlü kısımlarını muhafaza ediyorum. Komünizmi hayli methetti; islâmî dini esaslarına uygun olduğunu iddia etti. Hazreti Ebu Bekirin komünist oldu-

ğunu, dini islâmı kabul ettikten sonra bütün malını muhtaç kimselere verdiğini, zengin ve varlık sahibi bir insan iken fakirlerin arasında yer aldığını ifade eden sözlerdi bunlar. Mehmet Şükrü söze başladığı zaman, Zekâi beyle ikimiz onun hitabesini dinlemeden ayrıldık. Aza kaydına mahsus açtıkları defteri önümüze sürdüler, ret cevabı vererek kulüblerinden uzaklaştık. Mecliste mevcut hiziblere bunların gurupu da resmen karışdı. Esasen Mecliste sinsi sinsi gayri resmi gurup halinde çalışmaları vardı; bu defa da açığa vurmuş oldular.

MEDİVANİ'NİN AYI'SININ AZİZLİĞİ

Rus sefarethanesi civarında, Kurşunlu Cami yakınında, Kayseri mebusları bir evde toplu olarak oturuyorlardı. Ben de tam karşısında kiraladığım bir hıristiyan evinde ikamet ediyordum. Sabahın erken saatlerinde ezan vakti acayip feryadlarla uyandım. Penceremin camını kaldırıp geldiği yere baktım. Kurşunlu Cami minaresinin şerefesinden insan ve hayvan sesi canhıraş karışık sedalar geliyordu bir müddet sonra da sustu ve işitilmedi.

Sabah kahvaltımı yaptıktan sonra, duyduğum acayip seslerin mahiyetini anlamak için camie gittim, etraftan meseleyi soruşturdum. Aldığım cevab beni güldürdü. Mesele pek komik: Caminin yakınında Rus sefarethanesinde Medivani'nin beslemekte olduğu iri ayısı sabaha karşı zincirinden boşanıyor doğruca sokağa oradan da Kurşunlu cami minaresine, merdivenden dolana dolana müezzinin ezan okuduğu şerefeye kadar çıkıyor ve üzerinde dolanmağa başlıyor. Tam bu esnada müezzin sabah ezanını okumak için acele acele minareye çıktığı zaman birdenbire koca ayı ile karşılaşıyor. Hiç aklü hayalinden geçmeyen bu manzara karşısında korkusundan can havliyle sesinin yettiği kadar imdat feryadını basıyor. Bu defa ayı da çok korkuyor, o da sesinin çıktığı kadar bağırıyor. Etraftan duyanlar ve camie gelenler bu imdat karşısında şaşırıyor hiç bir teşebbüse de geçemiyorlar. Bu sırada ayının ve müezzinin feryadını sefarethaneden duyan ayı besleyici koşa koşa geliyor, hem müezzini hem de ayı'yı bu müşkülden selâmetle kurtarıp aşağıya indiriyor. Zavallı müezzin bu yüzden bir kaç gün evinde hasta yatmıştır.

HİNTLİ CASUS MUSTAFA SAĞİR HÂDİSESİ :

Refet beyin cenup cephesinde ve Konyada deruhde ettiği vazife dolayısiyle, dahiliye vekâletine ait işleri yakından tedvir edemediğinden, Dahiliye Vekili vekâletine, Refet beyin avdetine kadar Dr. Adnan Adıvar, mecliste gizli seçimle 9/Kasım/1920 tarihinde seçilmişti. Bir müddet sonra müslümanlarını ve hilâfet cemiyetini temsilen Mustafa Sağir isminde, Pencabın tanınmış asil ailesine mensup muhterem bir insanın Millî hükümete Hind Müslüman ve Hilâfet Cemiyeti tarafından gönderildiğinden ve nakdî yardımda bulunacağından haberimiz oldu. Bir iki gün sonra da Meclise geldi, Riyaset odasının eski salon binasında karşılaştık. Hükümet erkânı ve mebuslardan bol bol iltifat, hörmet gördü. Başına toplandık ve sözlerini can kulağıyla tatlı, tatlı dinliyor ve ağzından her çıkan söze ölçüsüz değer veriyorduk. Sarı saçlı, bıyıkları matruş, iri toparlak yüzlü, tahminen 38 yaşlarında, orta boylu şişmana yakın vücudlu, kendine has bir şive ile Türkçeyi gayet güzel, düzgün konuşuyordu.

İtilâf devletleri tarafından Türkiyeye reva görülen kötü muameleden Hind müslümanlarının son derece müteessir ve dilgir olduklarını, büyük mikyasta para yardımında bulunmak üzere harekete geçtiklerini, başlangıç olarak bir miktar kendi vasıtasiyle para getirdiğini, yardımın sürekli olacağını, öyle bir samimi ifade ile anlatıyordu ki etrafında dinleyenleri hayran bırakıyordu. Sözlerine kim inanmazdı. Hindistan müslümanlarının mümessili, hem de soyu Babür şaha dayanan maruf hanedana mensup bir asılzadeydi. Bu adamdan nasıl kemlik beklenirdi. Hükümet erkânımız da çok kıymet veriyordu. Bize de böyle takdim etmemişmi idi?

Mustafa Sağiri bu gözle kabul etmiş iken günün birinde Mecliste bir şayia çıktı; Mustafa Sağir İngiliz casusu, bize kötülük için gelen sabıkalı bir canidir. Bu haberi duyduğum zaman buz gibi oldum. Biz ne bekliyorduk karşımıza ne çıktı. Lâhevle çekerek Mecliste bir çok arkadaşlarla birlikte dahiliye vekil vekili Dr. Adnan beyi yakaladık mütemmim malûmat talep ettik.

Adnan beyin verdiği malûmat şu idi: "Casus Mustafa Sağir kendisini bize Hint müslüman cemiyetinin mümessili olarak tanıttı. İngilizlerin mevcudiyetinden haberdar olmamaları maksadiyle, İstanbuldan değil, Bulgaristandan bir kereste yelkenli-

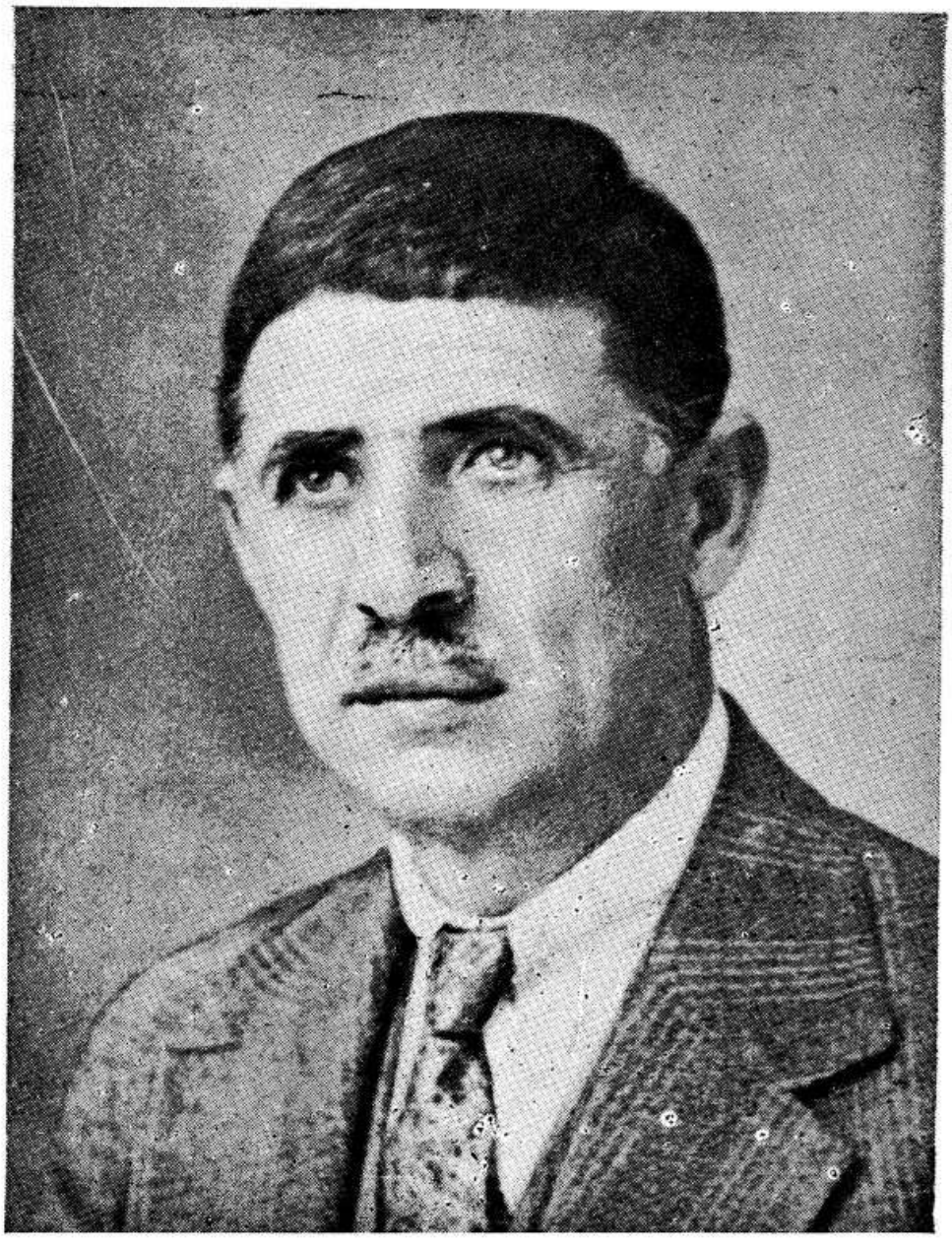

Mersin Mebusu Muhtar Fikri Bey

sine binerek İneboluya çıkıyor, kaza kaymakamiyle temasa geçiyor. İzaz ve rahatını temin hususunda kaymakam bey kazanın ileri gelen sakinlerinden Tevfik beyin evine misafir ediyor. Ankaraya durumu bildiriyor, verdiğimiz emirde Mustafa Sağirin rahat ettirilmesini, iyi bir vasıta ile rahatça Ankaraya gönderilmesini bildirdik. İstanbulla Anadolu arasında her türlü tel, posta münasebetini kestiğimiz bir devre idi. Mustafa Sağir Ankaraya hareket ederken, ev sahibi Tevfik beyin gösterdiği misafirperverliğe teşekkürden sonra Ankaradan namı müstearla göndereceği mektupları, emin münasip ellerle İstanbuldaki adrese gönderilmesini temin hususunda yardımını ve namına gelen mektupları da posta ile bildireceği adrese irsalini rica ediyor. Tevfik emirlerini memnuniyetle yerine getireceğini vaadediyor. Gayet rahat yolculuktan sonra Ankaraya vasıl olan Mustafa Sağiri hükümet rahat edeceği bir yere misafir ediyor. Hint Hilâfet cemiyeti büyük bir müessese olduğundan hakkında azami izaz ve ikram yapılmakta kusur edilmemeye son derece dikkat edilmektedir. Beş on gün sonra İnebolu kaymakamı, Dahiliye vekil vekili sıfatiyle bana şifre ile verdiği malûmatta, Mustafa Sağirin İstanbuldaki adrese gönderdiği mektupların şüpheyi celp eder mahiyette olduğunu, koca eseri cedid kağıdında bir iki satır yazıdan başka bir şey bulunmadığını, mektubu bizzat Tevfik beyin şübhesi üzerine kendine gösterdiğini, Tevfik beyin de şübhe içinde olduğunu bildiren malûmatı üzerine kaymakama emir verdik; gelen ve namı müstearla gönderdiği mektupları acilen Dahiliye Bakanlığına dikkat ve itina ile göndermesini bildirdim. Mektublar elimize geldi. Kimyagerleri buldurdum, içindeki gizli yazıyı meydana çıkarmalarını söyledim. Bir iki gün içinde gizli yazıları meydana çıkardılar. Birde ne görsek beğenirsiniz masum tavırlı Mustafa Sağir eli kolu bayraklı bir casusmuş. Gizli yazı ile kâğıdın açık kısmı lebaleb dolu neler yazmıyordu. Bütün gözler Mustafa Kemal'in üzerindedir. Onu öldürmek için içimize kadar sokulmuştur. Mevcut vesaikle birlikte Ankara İstiklâl Mahkemesine verildi. Mahkeme açık ve alenidir; arzu eden arkadaşlar, mahkemenin safahatını takib eder" cevabını verdi.

Topcu İhsan beyin riyasetinde Kılıç Ali, Cevdet İzrap, Hüseyin (Elâziz) beylerden müteşekkil istiklâl mahkemesi Musta-

fa Sağirin aleni mahkemesine başladı. Fırsat buldukça mahkemesini takip ettim. Sonra da bu zabıtlar tam risale halinde neşredildi. Esefle söylerim risaleyi kayıp etmişim. Hatıramda hıfzettiğim esaslı bazı parçalar vardır onu burada arz edeceğim.

Mahkeme salonunda Mustafa Sağiri gördüğüm zaman ikinci bir hayrete düştüm. Sarı saçlı Mustafa Sağir şimdi siyah saçlı esmere yakın çehreli bir adam olmuş, sokakta görsem tanımam. Yani karşımdaki insanın birinci defa gördüğüm adam olduğuna isbat şahit ister. Mahkeme reisi gayet kibar ve centilmence hitapla sual soruyor, Mustafa Sağir serbestce cevap veriyor.

Reis : Afgan Kralı Amanullah Hanın Babası Habibullah hanı nasıl öldürdüklerini sordu.

Mustafa Sağir : Kendisinin bizzat şimdiye kadar adam öldürmediğini, bu gibi katil işlerini yapacak kimselerin arabacılar, şoförler, hizmetciler arasından seçilebileceğini, bunlar vasıtasiyle icrada bulunduğunu alenen itiraf etti.

Reis : — Türk ve müslüman, âleminin göz bebeği olan Mustafa Kemal paşa hazretlerine böyle bir suikastı hazırlarken müslüman kalbiniz titremedi mi ve vicdan azabı duymadınız mı?.

Mustafa Sağir : Efendim Mustafa Kemal paşa bir şahıstır, onun ölümü Müslümanlığın ve müslümanların ölümü değildir. İngilizler müstemleke olarak Hindistanı işgal ve memleketimizi imar etmektedir. Camilerimize dokunmuyor, dinimize karışmıyor, arzu ettiğimiz şekilde ibadetimizi serbest yapıyoruz. Ben bir fakir ailenin çocuğu iken okuttular; en büyük tahsilimi sayelerinde yaptım. Gezmediğim, dolaşmadığım yer kalmadı. Dünyayı gördüm anladım, medeni bir insan oldum. Bu insanlıklarına karşı elbette benim hizmetim olacaktı, bu hizmet benim için elbette bir borçtu. İşte ben onu yapıyorum. Şunu da ilâve edeyim ki beni serbest bırakırsanız Türkiye Milli devletine çok faydalı olurum. Reis bey ben ölümden korkmam. Benim için Tahtelarz da, fevkalarz da müsavidir.

Mustafa Sağirin şeytanî kurnaz bir zekâsı vardı. Bu halinde bile İngiliz hükümetinin lehine propaganda yapıyor, hem de mahkeme üzerinde müessir olmağa çalışıyordu. Mahkemenin safahatı üzerinde daha fazla malûmat almak isteyenler, İstiklâl mahkemesinin bu mahkemeye ait bütün teferruatiyle neşrettiği risaleyi bulup okusunlar, yahut zabıtları gözden geçirsin-

ler. Bütün hâdise tamamiyle tesbit edilmiş saklı gizli bir şey kalmamıştır. Mustafa Sağirin Kâbil Şahı Habibullah Hana tatbik ettiği usulün aynını Mustafa Kemal paşaya da tatbik etmek kararında olduğu İstanbula yazdığı mektublarından ve kendi ikrarından anlaşılmıştır. Mustafa Kemalin bindiği otomobilin markası, sürati hangi saatlerde meclise geldiği, akşamları saat kaçta yattığı, kaçta kalktığı nelerden hoşlandığı dikkatle yazılmıştır.

İstiklâl mahkemesi bu korkunç caniye lâyık olduğu cezayı vermiş, Karaoğlan çarşısında salben idam etmiştir.

ÇERKEZ ETHEM'İN SONU

Ali Fuat Paşa (Cebesoy) nın Moskova sefaretine tayininden sonra Garp cephesi kumandanlığına genel kurmay başkanı İsmet (İnönü) bey 8/Kasım/1920 tarihinde tayin edildi ve 10 kasımda bilfiil işe başladı. Bu tayinden Çerkez Ethem ve kardeşleri hiç memnun kalmadılar. Çünkü İsmet bey nizam ve intizama, disipline son derece merbut bir askerdi. Muntazam ordunun kurulmasında şiddetle mücadele eden ve büyük bir azimle işe sarılan, genç cumhuriyet ordusunun meydana gelmesinde mühim rol oynayan ve kıymetine ölçü biçilmeyen bir askerdir.

Garp cephesinde işe başladığı gün Çerkez Ethem rahatsızlığını bahane edip Kuvvei Seyyarenin kumandanlığında kardeşi yüzbaşı Tevfik beyi yerine vekâleten bırakıp Ankaraya geldi ve uzunca müddet kaldı.

İsmet bey ilk iş olarak mevcut kuvvetlerin ne durumda olduğunu yakından bilmek için cephede vazife gören harp gücü kumandanlarına bir tamimle kuvvetlerinin mevcudunu ve durumunu istedi.

İsmet beyin bu tamimine her taraftan cevap geldiği halde, Kuvvei Seyyareden istediği malûmat gelmedi. Kuvvei Seyyare Kütahya havalisi memurini mülkiye, ve geri hizmetlere müdahale etmemeleri hakkında cephe kumandanının emirlerini dahi hiçe sayıyor, aksine her işe müdahele ve örfi hareketini artırıyor ve günlük raporunu dahi vermiyordu. Bir tek ifade ile cephe kumandanını tanımıyordu. Bir taraftan da ağabeyi Reşit (Saruhan mebusu) mecliste İsmet bey aleyhinde, muntazam asker

aleyhinde, mütemadiyen menfi propağanda yapıyordu. Bu arada Demirci Mehmet efenin de, Millî hükümete karşı isyankâr hareketi zuhur etti, her halde Çerkez Ethemden ilham almıştı. Cenup cephesinde bulunan Refet bey, 15 - 16 Aralık/1920 tarihinde Dinar cıvarında Iğdiç köyünde bulunan efenin bir gece baskını ile, kuvvetlerini dağıtıyor. Efe beş - on kişi ile firar ediyor. Epeyce zaman sonra efe millî hükümete iltica ediyor, mazideki hizmeti nazarı dikkata alınarak afvediliyor. (1)

Reşidin orduyu idlâl teşebbüsü, Ethemin Haymanada kendi başına asker toplaması çekilmez bir hale geldi. Meclis te bu işin hüsnü suretle hal edilmesini istiyordu. Ethem Meclisten oldukça itibar görmüştü. Nihayet Çerkez Etheme bir nasihat heyeti gönderilmesine karar verildi. Heyeti teşkil eden zevat, Celâl Bayar (Saruhan), Kılıç Ali (Gaziantep), Mehmet Vehbi (Karesi), Reşit (Saruhan) beylerden teşekkül etmişti. Nasihat heyeti 23/Aralık/1920 tarihinde Kütahyaya muvasalat etti.

---

(1) **Demirci Mehmet Efe :** Yunanlılara karşı ilk cepheyi kuran başına topladığı kızanlariyle çarpışmaya başlayan mert halis bir Türk çocuğudur. Ne kadar mert cesur ise bilgisi de o kadar yoktu. Cahil ve büyük işleri çevirecek durumda olmadığından yanına müşavir olarak erkânı harp zabitlerimizden biri, temsil heyeti tarafından gönderilmişti. Fermanferma olan Demirci Mehmet efe, bu değerli zabitin çok defa sözünü dinlemiyor bildiği gibi hareket ediyordu. Fakat faydadan da hali kalmıyordu. Efenin hamiyetli, memleketini seven bir insan olduğu muhakkaktır. Halkımıza zulüm ve işkence yapmaktan da çekinmezdi. İstediği kimseyi asar ve keserdi. Kızdığı zaman kimseyi dinlemezdi. Mahkeme kararı iki dudağının arası idi. Hiç bir şeyle kendisini mukayyed addetmezdi.

Yunanlılarla çarpışan ikinci bir efe de Yörük Alidir. Yunanlılara cephe açmış ileri geri yürekten çarpışıyor, şevki gayretini buraya hasretmiş, halka zulüm, merhametsizlik yapmayan kahraman, er meydanında kendini gösteren bir insandı. Yalnız Mehmet efe kadar başında zeybekleri yoktu.

Resmen yeni bir Türk Devleti kurulduktan Genç Türk Ordusu resmen hakim bir duruma geçip memleketi müdafaaya muktedir olduktan sonra bu gibi hareket ve kanunsuzluğun sona ermesi elbette lâzımdı. Tabii cahil insanlar bunu anlayamazdı. Kanuni bir Devletin tabasının malını canını teminat altına alması başlıca başta gelen vezaifinden birisidir.

Büyük Millet Meclisi kılı kırk yararak kanun çıkarır ve titizlikle tatbik ederken; diğer taraftan, her hangi bir şahsın kanunsuz hareketine tahammül edemezdi. Demirci Mehmet efeye bu hakikatları anlatmak mümkün olamadı.

Uzun konuşmalardan bir netice alınamadı. Ethem bir takım şartlar dermeyan ediyordu. Bu şartlardan başlıcalarını, giden heyetin çektiği uzun telgraftan anlıyoruz. 27/Aralık/1920 tarihinden heyetin müşterek imzasiyle çektiği uzun ve açık telgrafın mühim noktaları, aynen şöyledir.

Telgraf : B.M.M. Reisi Mustafa Kemal'e

1 — Emniyet tertibatı alındığına şüphe yoktur. Vaziyetleri temamen tedafüidir. Kendilerine karşı tahşit ve idame edilen kuvvetler nevi icat karakollar mevzii asliyesine çekildikleri taktirde bu hareketten de sarfı nazar edeceklerdir.

2 — Hasmane harekete maruz kalmadıkça, memleketin selâmeti atiyesi için de şahsı devletlerine karşı perverde eyledikleri muhalesete binaen her türlü fiili hareketten içtinap edeceklerini en büyük yeminlerle temin eylemişlerdir.

3 — Kuvvei seferiyenin Konya ve Alacada bulunan efradiyle, Konyadan mülâzım Sadreddin efendi kumandasında gelmekte iken, Fahrettin paşa tarafından tevkif edilen 80 neferin ve kuvvei seyyare müfreze kumandanlarından Kürt İsmail ağanın, Kalecikten akrabasından cihada iştirak etmek üzere esnanı askeriye haricindeki kimseler toplananların iltihaklarına mümanat edilmemesi;

4 — Kuvvei seyyareye para verilmesi için Kütahya mutasarrıflığına emir verilmesi.

5 — Emniyet ve itimatın fiilen tesisi ve idamesi için Fahrettin ve Refet beylerin cepheden uzaklaştırılması.

Bu noktadan çıkan mânâ gayet sarihdir. Giden heyeti Ethem tevkif etmişti. Kendilerine bu yazılan şeyleri dikte ettirdiğine de şüphe bırakmıyordu.

Atatürkün heyete avdet emirleri üzerine kendisine uysal görünen heyetin dönmesine Ethem müsaade ediyor fakat kardeşi Reşit (Saruhan) yanında kalıyor.

Ethem kuvvetlerini takip eden kıtaatımız 5/Aralık/1921 tarihinde Gedizi işgal edip orada toplandılar. Çerkez Ethem ve kardeşleri de, Yunan saflarına geçmek gibi pek adi bir hiyanete tevessül ettiler. Bir gün sonra yani 6/Aralık/1921 tarihinde Yunan ordusu bütün cephe üzerinde her noktada umumi ta-

arruza geçmişti. Mustafa Kemal paşa Mecliste durumu açıkladıktan sonra Reşit (Saruhan) müttefikan mebusluktan 8/Aralık/1921 tarihinde iskat edildi. Düşmanın taarruzu İnönünde 9/Aralık/1921 de temerküz etti. İnönünde düşmanla harp devam ederken Çerkez Ethem de Gediz tarafında düşmanla birlikte aynı safta bulunuyordu. Birinci İnönü muharebesi genç ordumuzun zaferi ile parlak bir şekilde sona erdi. Çerkez Ethemin kuvveti bu durum karşısında hiyanetinin sabit olduğunu anlar anlamaz, bize karşı silâh istimal eden Çerkez Ethemin seyyar kuvvetinden mühim bir kısmı ayrılıp millî hükümet emrine döndü. Pek azı müstesna geriye kalanı da dağılmıştı.

Bu suretle uzayıp giden Ethem meselesi de sona ermiş oldu. Dahilde düşman gibi vakalar çıkaran Ethem ve kardeşleri topraklarımızdan uzaklaşmış bulunuyorlardı. Artık bir tek düşmanla karşı karşıya kalmış bulunuyorduk.

1. NCİ LONDRA KONFERANSI VE 2. NCİ İNÖNÜ MUHAREBESİ

Genç Millî Ordumuzun 9/Ocak/1921 tarihinde İnönü Meydan Muharebesinde kazandığı zafer Büyük Millet Meclisinde büyük sevinç uyandırdı. Reşidin ordu aleyhindeki devamlı propagandasının bıraktığı bakiye temamen silindi. Hükümete emniyet ve itimat da çok yükseldi.

Bu zafer üzerine itilâf devletleri İstanbul hükümetine kabul ettirdikleri Sevr Muahedesini dolambaçlı yollardan Millî hükümetimize de kabul ettirmek maksadiyle Sevr muahedesinin tadili namiyle aktedilecek olan konferansa, hem bizi hem de İstanbul hükümetini davet ettiler. Hariciye vekili Bekir Sami beyin riyasetinde ,murahhas aza olarak, Yunus Nadi (İzmir), Zekâi (Adana), Mehmet Vehbi (Karesi), Mahmut Esat (İzmir), Hariciye müşavirlerinden, Niyazi beylerden müteşekkil bir heyet Meclisin tasvibiyle tayin edilmişti. Murahhas heyetimiz yolda iken Yunanlıların İkinci İnönü taarruzu başladı. Yunan ordularının Bursa, Uşak gurupları 23/Mart/1921 günü ileri harekete geçtiler. 28/Mart'ta sağ cenahtan taarruza kalktılar. 29 Mart'da her iki taraftan hücum başladı. 30 Mart günü şiddetli muharebeler oldu. 31 Mart'da mukabil taarruza geçen Genç Türk Ordusu, 1 nisan ayına bağlayan, 31 mart gecesi Yunanlıları

ricate mecbur etti. Metres tepeden Mustafa Kemal paşaya İsmet beyin çektiği zafer teli şöyledir : "Metres tepeden gördüğüm vaziyet: Gündüz bey şimalinde sabahtanberi sebat eden dümdar olması muhtemel bulunan bir düşman müfrezesi, sol cenah gurupunun taarruziyle gayri muntazam çekiliyor, yakından takip ediliyor, Hamidiye istikametinde temas ve faaliyet yok, Bozhüyük yanıyor, düşman binlerce maktulleriyle doldurduğu muharebe meydanını silâhlarımıza terk etmiştir. Garb cephesi kumandanı İsmet."

Londraya tayin kılınan murahhas aza Mehmet Vehbi bey Londra yolunda nedense azalıktan istifa ederek geri döndü yerine Necati Süleyman bey (Erzurum) tayin edilip heyete katıldı. İstanbul hükümetini temsilen Tevfik paşa da ayrıca bir delegasyonla Londraya vasıl olmuşlardı. Tevfik paşa temiz, vatanperver bir insan olduğundan söz hakkını Millî heyetimize bıraktı. Bu hareketiyle dürüst bir adam olduğunu isbat etti. Londra konferansı, 27/Şubat/1921 den, 12/Mart/1921 tarihine kadar devam etti ve hiç bir müsbet netice vermedi. Yalnız Bekir Sami bey diğer murahhas azalara malûmat vermeden kendiliğinden İngiliz, Fransız ve İtalyanlarla bir takım mukaveleler imza etmişti. İngilizlerle imzaladığı mukavele mucibince, bizde bulunan bilcümle İngiliz esirlerini iade edeceğiz. Buna mukabil İngilizler de bize esirlerimizi iade edecekler: Yalnız Türk esirleri içinde ermenilere ve İngiliz esirlerine zulüm veya kötü muamele etmiş oldukları iddia edilenler istisna edileceklerdir. İkinci bir hatası da bu gizli konuşmalarda dostumuz Rus Sovyet hükümeti aleyhinde konuşmaları, İngilizlerle dostluk talebine ait kısımları, gizlice plâk üzerine zabteden İngilizler, bu plâğın kopyasını aynen Sovyet Hariciye Nezaretine gönderip "işte sizin dostlarınız Türkler hakkınızda ne konuşuyorlar ve neler düşünüyorlar? diyerek millî hükümetimizi müşkül duruma sokmuşlardı.

Avdetinde Fransanın Paris şehrine uğrayan heyetimizi, iki numaralı Türk düşmanı, Fransız Cumhurreisi Puankare kabul edip adetâ delegelerimize tehdit savurmuştu. (Söylediği sözleri Zekâi bey bana anlattı doğrusu teessüfe şayandır). Bekir Sami bey burada da murahhas azalara duyurmadan Fransa başvekili Mösyö Briand ile de 11/Mart/1921 tarihli bir mukavele imza etmişti. Bu mukaveleye nazaran, Fransa ile hükümeti milliye

arasında muhasamata nihayet verilecek, Fransızlar teşkil ettikleri müsellâh Ermeni çetelerini, biz de mücahitlerimizi silâhtan tecrit edeceğiz.. Kuvvayı zabıtamıza Fransız zabitleri ithal olunacak, Fransızlarca teşkil olunan zabıta, muhafaza edilecek. Fransanın tahliye edeceği yerlere, Mamuretülaziz, Diyarbakır ve Sivas vilâyetlerinin iktisadi kalkınmaları için yapılacak teşebbüslerde rüçhan hakkı tanınacak ve Ergani maden imtiyazı da Fransızlara verilecek.

Bekir Sami bey İtalyan Hariciye Nazırı Kont Sforza ile de 12/Mart/1921 de imza etmiş olduğu mukavelede; İzmir ve Trakyanın bize iadesi zımmındaki metalibimizi, Konferans nezdinde müdafaa etmesine mukabil, Millî hükümetçe İtalya devletine Antalya, Burdur, Muğla, Isparta sancakları ile Afyonkarahisar, Kütahya, Aydın, Konya sancaklarının bilâhere tâyin edilecek aksamında, iktisadî teşekküller için rüçhan hakkı verilecek; bundan başka iş bu mıntakada, Türk hükümeti veya Türk sermayesi tarafından yapılmayacak olan iktisadi işlerin İtalyan sermayesine verilmesi ve Ereğli madenlerinin bir İtalyan Türk şirketine devrini kabul etmişti.

Londraya barış anlaşması için gönderdiğimiz delegasyon reisimiz Bekir Sami beye bu devletlerin imza ettirdikleri mukavelelerin muhteviyatı Sevr projesini müteakıp aralarında aktettikleri - Accord tripatite - tesmiye olunan "Anadoluyu nüfuz mıntakalarına ayıran" itilâfnameden başka bir şey değildi.

Bekir Sami beyin telgrafla bildirdiği bu haber, encümen odalarında toplanan mebusları fena halde kızdırdı. Adı geçen bölgelerin mebuslarını büsbütün zıvanadan çıkarmıştı. Halkın binbir çeşit fedakârlığı ve bu uğurda kayıp ettiği güzide evlâtlarının kanı pahasına elde ettiği muvaffakiyeti, Fransızlarla imzaladığı bu muahede sıfıra indirmişti. Mecliste geniş ölçüde bir galeyan vücude getirdi. Mebusların bazıları bu telgrafın dikte ettirildiğini ve zorla çektirildiğini ve böyle bir muahede aktetmelerine imkân ve ihtimal olmadığını ileri sürüyor. Diğer bir kısım da giden heyetin memleketi sattığını iddia ediyor, bu hainlerin Antalyaya ayak bastıkları gün istiklâl mahkemesi kararıyle cezalandırılmalarını talep ediyordu. Bazıları da aman konuştuklarımızı haber almasınlar, memlekete gelmezler kaçarlar diyordu. Hülâsa zihinler karmakarışık her kafadan bir ses ve söz çı-

kıyordu. Öfke, ilk tesirini geçirdikten sonra hafifledi. Artık gelip dinlenilmesi, ona göre bir karar ittihaz olunması hususunda mutabakata varıldı. Mesele izahat vermelerine bağlandı.

Bir kaç gün sonra Bekir Sami bey ve heyeti Ankaraya geldiler. Zekâi ve Niyazi beyi karşılamak için Ankara istasyonuna arkadaşlarımla birlikte gittik. Dekovil ile Gara girdiler. Muhtar Fikri beyle Niyaziyi ve Zekâi beyi istasyondan alıp doğruca ikametgâhımıza bir araba ile geldik. Biraz hal hatırdan sonra söz Bekir Saminin telgrafına intikal etti. Bu telgraftan hiç birisinin malûmatı yoktu. Anlatıldığı şekilde murahhaslarımız tarafından da böyle bir şey imza edilmediğini, bu hususu şimdi burada öğrendiklerini beyan ettiler. "İstasyondaki manzaranın, pek az arkadaş tarafından karşılanmamızın hepsinin soğuk duruşlarının bundan ileri geldiğini şimdi anlıyoruz. Vakıa Parise, Romaya uğradık, devlet adamlariyle temas ettik; fakat bu söylediğiniz meselelerin hiç birisi cereyan etmedi" diye hayretlerini izhar ettiler. Mesele böyle ise erken yemek yiyelim, öğleden sonra mecliste izahat vermeye hazırlanalım, deyip yemeğe başladığımız zaman bizim Niyazi bey birden bire telâşlandı, "aman arkadaşlar benim yol çantalarım dekovilde kaldı almayı unutmuşum hemen şimdi gidip almalıyım" diye ayağa kalktı. Kendisini yalnız bırakmadım, birlikte istasyona gittik. Çantaların yerinde yeller esiyor. Araştırdık, Polise sorduk, bir ip ucu yakalıyamadık. Yanlışlıkla diğer delege arkadaşların evine gitmiştir diye, evlerden aradık oralardan da menfi cevapla karşılaştık, tekrar istasyon polisine uğradık onlarda da yeni müsbet bir malûmat bulunamadı. Niyazi Ramazan bey, o vakit ilme âşık, tarihe çok merakı olan bir arkadaştı. Londrada herkes eğlentiye giderken, Niyazi bey de İngiliz kitap evlerinde tetkikat ile meşgul olmuş. Biriktirdiği para ile hepimize birer hedye getirmiş, benimki de paltoluk kumaş imiş. Kim bilir zavallı benim perişan paltomun haline acımış bir yenisini getirmek lütfunda bulunmuş, çok yazık ki elime geçmeden zayi oldu. Doğrusu Niyazi bey kadar ben de bu kaybolma işinden müteessir oldum. Hiç bir vakit bu çantalardan bir haber sızmadı, seneler geçti hâlâ da anlaşılmadı.

Saat onbeşte ber mutat Mecliste oturum açıldı. Salon ağzına kadar doluydu, sıralar tıklım tıklım, bütün mebuslar enteresan mevzuu dinlemeye gelmişlerdi. Celse açıldı, dele-

gasyonumuzun iktisadi işlerini üzerine almış bulunan Zekâi bey kürsüye geldi. Esasen kürsü adamı olmadığından heyecanlıydı. İzahata başladı. Sözlerinin yarısına henüz gelmemişti ki bu sırada Diyarbakır mebusu Hacı Şükrü (39 yaşında Garp cephesi Kuvayı Milliye kumandanı binbaşı Hacı Şükrü bey) dolgun ve gür sesiyle Zekâi beyin sözünü kesti. "Memleketi sattınız hainler!" diye bağırdı. Hiç beklemediği bu hitap karşısında Zekâi bey sözünü yarıda bırakıp kürsüden indi. Çünkü tutulmuştu. Nasıl oldu bilmiyorum bir tokat sesi ortalığı çınlattı. Baktım, Zekâi beyle Hacı Şükrü altalta, üstüste yumruk sille boğuşuyorlar. Hacı Şükrü beyin Zekâi beyi tokatladığını görür görmez bizim mıntakanın bütün mebusları, hemen Hacı Şükrü beyin üzerine çullandılar. Zavallı adam acı acı bağırıyor; "yahu bende kabahat yoktur, mütecaviz Zekâidir" diyor ama kimse inanmıyordu buna. Esasen Hacı Şükrü beyin meclise belinde iki tabanca ile gelmesi kabadayıca tavru hareketi bir çok mebusu kendisinden soğutmuştu. Herkes kabahatın mutlaka Hacı Şükrü beyde olduğuna emindi. İş uzadı, Mustafa Kemal paşa bizzat aracı oldu da Hacı Şükrü beyi dayaktan kurtardı. Elinden tutup riyaset odasına götürürken bizim Muhtar Fikri bey de son sözünü söyledi. Hacı Şükrünün "yahu ben kabahatsızım, tokadı bana Zekâi vurdu" demesine hâlâ kimse inanmıyordu. Sonradan anlaşıldı ki hakikaten Hacı Şükrü beyin üzerine gidip ilk tokatlayan Zekâi imiş. Ne çareki iş işten geçmişti, Hacı Şükrü beyin yediği dayak yanına kâr kaldı.

Hacı Şükrü bey de anlamıştı ki iki tabanca ile meclise girmesini mebuslar hoş karşılamıyordu. Bu kavgadan sonra, mecliste çift tabanca taşımaktan ve kabadayı hallerden vaz geçti bu vatanperver arkadaşı artık herkes sevmeye başladı.

Kavga hâdisesi üzerine meclise ara verildi yarım saat sonra tekrar açıldı. Bu defa Kürsüye Bekir Sami bey çıktı. Kendisi kekeme idi. (*) Hariciye Vekili Bekir Sami bey bu mevzuda dedi ki: "Efendiler! İngiliz, Fransız, İtalyan devlet adamlariyle imzaladığım muahedeleri bizzat kendi kendime yaptım. Arkadaşlarımdan hiç birisinin haberi yoktur ve onlara malûmat vermedim. Bu hususta verilecek her türlü cezayı şimdiden

(*) Bekir Sami Türkçe konuşurken biraz kekeme idi fakat Fransızca söz söylerken bu hal temamiyle kayıp oluyordu. Ana lisanı gibide Fransızcayı bilirdi.

kabul ediyorum. Şunu da arz edeyim ki imzaladığım mukaveleler memleketimin menfaatinedir. Çok faydalı olduğuna kaniim" diyerek kürsüden indi. Celse de sona erdi, Ortada verilecek bir ceza yoktu. Bekir Sami beyin imzaladığı mukaveleler top yekûn reddedildi, Bekir Sami bey de Hariciyeden uzaklaştırıldı, mesele de böylece kapandı.

SOVYET RUSYAYA GİDEN İLK HEYETİMİZ VE GÜRCÜLERLE MUAHEDE İMZALANMASI

1920 yılında Batum İngilizler tarafından tahliye edilince, Gürcüler hemen işgal ettiler. Bu işgal **Brestlitovsk** ve Trabzon muahedelerine aykırı olduğundan 25/Temmuz/1920 de hükümetimiz tarafından protesto edilmişti.

Şubat 1921 de Ankarada itimatnamesini takdim etmiş olan Gürcü sefiriyle de Türkiye - Gürcistan muahedesi müzakeresi başlamıştı. Nihayet 23/Şubat/1921 de verdiğimiz kati bir ültimatom üzerine, Ardahan, Artvin, Batumun tarafımızdan işgaline muvafakat olundu. (Çok tuhaf bir tesadüftür ki, Rus elçisi ile Gürcü elçisi iki kardeştirler. Aynı ismi taşıyorlardı; birisi Bolşevik, diğeri Menşevik, ikisinin de ayrı hükümetleri temsil etmesi ve ayrı ayrı rejim kabul eden devletlerin elçisi bulunması tarihin ender tesadüflerinden birisi olduğuna şüphe yoktur.) Bilâhere Moskova muahedesi mucibince Batum tahliye, fakat işgal ettiğimiz diğer yerlerin anavatana bağlılığı Ruslar tarafından da teyid edilmiştir.

Gürcülerle aktedilen muahededen onbeş gün sonra, mahalli halkın alkışları arasında kuvvetlerimiz bu memleketlere girmiş ve Türk bayrağını çekmişti.

Moskova ile temasımız, ilk olarak 11/Mayıs/1920 de Türkiye Hariciye Vekili Bekir Sami ve İktisat Vekili Yusuf Kemal beylerin Moskovaya gitmesiyle başlar. 21/Ağustos/1920 de muahede parafe edilmiş ise de vaziyet icabı anlaşma mümkün olmayan bazı noktalardan dolayı geriye bırakılmış, ikinci defa Moskova'ya giden Yusuf Kemal ve Rıza Nur'dan müteşekkil murahhas heyetimiz, Moskova adını taşıyan Sulh muahedesi vesikalarını 21/Mart/1922 de imza etmiştir. Heyetimiz Moskovaya mütevecciben yola çıktığı sırada Bakû'da Rusların tertip ettikleri geniş çapta şark memleketleri konferansını haber almışlar.

Muhtelif yerlerden gelen müslüman delegelerle hazır fırsat

ele geçmişken temas etmeyi, fikirlerini yakından öğrenmeyi faydalı bulduklarından bir kaç gün Bakûda kalmayı ve konferansı takip etmeyi enteresan buluyorlar. Her ikisi de kongreye dâvet ediliyor. Sinop mebusu doktor Rıza Nur beyin bizzat kendisinden buna ait dinlediğim sözlerini buraya alıyorum:

"Ruslar Şarktaki müslüman âlemini İngilizler aleyhine isyana geçirmek ve ayaklanmalarını temin etmek hususunda Bakûda bu kongreyi toplamıştır. İlk gözüme çarpan husus; İslâm ittihadı peşinde koşan ve **Damadı hilâfetpenahi** unvanı altında, Türkistanda kazdırdığı mührün bir tarafına bu arz ettiğim unvanı hak ettiren Enver paşa oldu. Birinci Cihan Harbinde Osmanlı Orduları baş kumandanı, Damadı hilâfetpenahi ve doğunun mazlum müslümanlarının dostu olarak dâvet edilen Enver paşa kongreye iştirak etmişti. Alkışlar arasında kongrenin fahri başkanlığına seçildi. Ruslar doğu müslümanlarını İngiliz aleyhine tahrik edip isyan çıkarmak maksadiyle bu kongreyi toplamışlardı. Enver paşa da bu yolda istismar ediliyordu. Enver paşa ile dinleyicilere mahsus locada yan yana bulunduğumuz sırada, sözü Sarıkamış taarruzuna intikal ettirdim. Ordunun geri hizmetleri temin edilmediği bir zamanda neden neticesi meçhul böyle bir taarruza karar verdiniz? 90000 kişilik güzide ordumuzu Allahuekber dağlarının soğuk ve kar tipisi içinde düşmana silâh atmadan 80000 kişinin feci bir suretle ölümüne sebep oldunuz? Geriye kalan 10000 kişi de açlık ve susuzluktan yarı ölü üslerine dönebildi; Sizi bu yanlış karara sevk ve icbar eden sebebler nelerdi?...

Enver paşa, "karakış şiddetle hükmünü icra ediyordu erzakımız tükendi, orduyu beslemekten aciz bir hale düştük; ordu durduğu yerde açlıktan ölüme mahkûmdu. Rusların Sarıkamış'ta büyük erzak depoları olduğu malûmumuzdu. Tek çaremiz buraya taarruz etmekti. Muvaffak olduğumuz takdirde, askerlerimizi bol yiyeceğe kavuşturmuş ve hem de Sarıkamışı ele geçirmiş olacaktık. İşte bu maksatla bildiğiniz taarruz emrini verdim" dedi.

Çok yazık ki bu meşum taarruzda ordumuz düşmanla karşılaşmadan, yüksek dağların tipili, karlı soğuklarına gömülerek perişan olmuştur. En büyük orduların harp meydanında karşılıklı harbederek verdiği telefat hiç bir zaman bu yekûnu bulmamıştır.

Birinci Cihan Harbi boyunca Türk ordusu mukadderatı üzerinde beş yıl hükmeden başkumandanlık selâhiyetini haiz Alman Liman Fon Sanders paşa, hatıratının bize taallûk eden kısmında (kurmay başkanlığı tarafından Türkçeye çevrilen ve Büyük Millet Meclisi kütüphanesinde bulunan kitap) "Sarıkamış taarruzunun yapılmamasını ve neticenin çok fena olacağını Enver Paşaya ısrarla bildirdimsede Paşaya söz anlatmak mümkün olmadı. Mükemmel bir ordu cehalet yüzünden feci bir surette kayboldu" demektedir.

TOKAT MEBUSU NAZIM BEYİN TAKLİBİ HÜKÜMET SUÇU İLE İSTİKLÂL MAHKEMESİNE SEVKİ

Hükümet Rus sefarethanesiyle temaslarını sıklaştıran, komünizm lehinde açıktan açığa propagandasına devam eden Tokat mebusu (eski Harput valilerinden) , Nazım ve arkadaşları, Şeyh Servet, Mehmet Şükrü (Afyon Karahisar) beyleri taklibi hükümet suçu ile itham ederek istiklâl mahkemesine sevklerini talep etti. Evrak, ait olduğu komsiyonda münakaşalı müzakereden sonra karara bağlandı ve ekseriyet karariyle suçları sabit görüldü. Keyfiyet Meclisin Umumi heyetine arz olundu. Meclisteki müzakere formalitesi uzun sürmedi. Suçluların lehinde bir havanın mevcudiyeti hissediliyordu. Meclisin bu ana kadar hiç bir âzâsının dokunulmazlığını kaldırıp mahkemeye sevk ettiği vaki değildi. Hükümet her ne kadar mahkemeye sevklerine taraftar idiysede Meclis buna şiddetle aleyhtar idi. Şimdiye kadar geçen hâdiseler hep böyle olmuş ve böyle neticelenmişti. Bu müzakerenin de sonunun böyle biteceğini düşünenler benim gibi pek çoktu.

Riyaset makamı sözü Nazım beye verdi. Diğer arkadaşlarından söz alan olmadı. Nazım bey bir yığın notlarla kürsüye geldi, konuşmaya başladı. Tahkik heyetinin verdiği kararı çürütmek yolunda ifade ettiği sözler ve yaptığı müdafaa hem zayıf hem de çok soğuktu. Kürsüye sanki kendini müdafaa için cıkmamışta komünizmi müdafaa etmek için çıkmıştı. Bir takım âyet ve hadîs'lerle komünizmin islâmî prensiplerden ayrı olmadığını isbata çalıştı ve uzun uzadıya dinî deliller getirdi. Onun bu şekilde konuşması meclisin üzerinde soğuk duş tesiri yaptı, hatta dokunulmazlığının kaldırılmasına taraftar olmayanları da müşkül duruma soktu.

Eğer kürsüye çıkıp "Efendiler! bizim takip ettiğimiz komünizm ; memleketimizin selâmeti kurtulması ve düşmanlarımıza galebe etmek hususunda, şu anda yer yüzünde tek dostumuz olan Ruslara hoş görünmek maksadiyle meydana gelen bir şekildir. Yoksa Türk milleti ve onun aklı başında bir ferdi dahi komünist olamaz ve olmayacaktır. Ben ve arkadaşlarım aynı fikirdeyiz. Rus sefarethanesiyle temasımız da bu maksatla yapılmaktadır. Binaenaleyh vereceğiniz kararı hürmetle karşıyacağız" deyip kürsüden inse idi; yüzde yüz kendisinin ve arkadaşlarının dokunulmazlıkları kaldırılıp mahkemeye sevk edilmezlerdi. Yahut da kürsüye çıkmamış olsaydı belki de haklarında çok hayırlı olması ihtimali vardı. Bu yolda yaptığı müdafaa hem kendilerini hem de mazbatayı ret taraftarlarını müşkül duruma soktu, Çünkü Nazım bey Meclisin karşısında müthiş bir komünist olarak kendini ve arkadaşlarını teşhir etti. Epeyce uzun süren müdafaadan sonra, reis mazbatayı umumi heyetin reyine arz etti. Bu kötü durum karşısında dahi meclisin üçte birine yakın bir kısmı mazbatanın reddi taraftarı oldu. Nazım bey ve arkadaşları Ankara İstiklâl Mahkemesine verildiler. Mahkeme taklibi hükümet suçundan Nazım beyi onbeş yıl kürek cezasına mahkûm etti; 12/Mayıs/1921 yılında mebusluktan iskat edildi. Afyonkarahisarı sahip mebusu Mehmet Şükrü bey (avukat, İkaz gazetesi sahibi) hakkında İstiklâl Mahkemesi tayini muameleye lüzum olmadığına Bursa mebusu Şeyh Servet efendinin de ademi mesuliyetine 12/Mayıs/1921 tarihinde karar vermiştir. Sulhtan sonra Büyük Millet Meclisi tarafından ilân edilen umumi afda Nazım bey serbest bırakılmış ise de bir daha ismi ve namı duyulmamıştır.

BİRİNCİ BÜYÜK MİLLET MECLİSİNDE "BİRİNCİ MÜDAFAAİ HUKUK GURUPU" ADINI TAŞIYAN GURUP NASIL KURULDU?

Mecliste : Tesanüt Gurupu.
İstiklâl Gurupu.
Müdafaai Hukuk Zümresi.
Halk Zümresi.
İslâhat Gurupu.

adlarında zahiren teşekkül etmiş guruplar var isede, evvelce de

arz ettiğim gibi içlerinde ciddi olanı istiklâl gurupu, gençlerin, yeni fikirlilerin, yani devrimcilerin gurupu idi. Diğerleri muhtelif namlarla adlandırılan guruplar hiç bir ciddi fikri savunmayan. durmadan birbirine insan aktarılan guruplardı. Hakikatte bunların mensuplarının hepsi de muhafazakâr ruhta kimselerdi. Istıklâl grupu Mustafa Kemalin gayri resmi gurupu sayılıyordu. İşler, mecliste görüşülürken bir karara bağlanırken çok dağınık fikir mücadelesi içinde bunalıyor bazen de hatalı mecralara kadar gidiyordu. Mustafa Kemal ve meclis te bu halden pek memnun değildi. Misakı Milliye ve Anayasanın esaslarına sadık kalmak, bu ruhtan mülhem olarak kuvvetli bir teşekkülün gurup halinde mütesanit ve kararlı şekilde devletin esas ana dâvasını, kurduğu hükümetin sağlam esaslar üzerinde rahatça çalışmasını temin gayesiyle aşağıda maddeleri yazılan **ANADOLU VE RUMELİ MÜDAFAAİ HUKUK grupu** 10/MAYIS/1921 de kuruldu.

Müdafaai Hukuk Cemiyetinin, esas gayesi müstevli düşmanları yurttan tart etmek olduğuna göre, Cemiyetin mümessili olarak toplanan mebusların Mecliste müdafaai hukuk gurupu kurmaları zaruret haline geldi. Bazı nahoş kararların çıkması işleri güçleştirmesi bunun en büyük delilidir. Teşkili mutasavver gurupun Maddei esasiyesiyle gurup nizamnamesini aynen yazıyorum.

Maddei esasiye 1:

Türkiye Büyük Millet Meclisinde müteşekkil Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk gurupunun maddei esasiyesi; mücadelei hazıranın bidayetinden beri Erzurum ve Sivas Kongrelerinde tesbit ve son İstanbul Meclisi Mebusaniyle Büyük Millet Meclisi tarafından kabul ve teyit olunup, Amali Millinin zübdesi bulunan Misakı Milli esasatı dairesinde memleketin temamiyetini ve milletin istiklâlini temin edecek sulh ve müsalimeti istihsal eylemektir. Gurup bu gayei mukaddesenin istihsali için, Milletin bilumum kuvvei maddiye ve maneviyesini, icab eden hedeflere tevcih ve istimal edecek ve memleketin resmi, hususi teşkilât ve tesisatını bu maksadı esasiyeye hadim kılmağa çalışacaktır. Gurup bu gayei Milliyenin istihsaline çalışmakla beraber devlet ve milletin teşkilâtını ve teşkilâtı esasiye kanunu dairesinde şimdiden peyderpey tesbit ve ihzara say edecektir.

ANADOLU VE RUMELİ MÜDAFAAİ HUKUK NİZAMNAMESİ DAHİLİSİ

Gurup Nizamnamei Dahilisi :

1 — Gurup, faaliyetini atideki maddelere tevfikan tanzim eder.

2 — Gurupun bir reîsi, iki reis vekili, oniki âzâdan mürekkep bir heyeti idaresi olup, heyeti umumiyesince reyi hafi ile intihab olunur.

3 — Heyeti idare gurupun müzakere edeceği mesailin ruznamesini tanzim, gurup âzâsı tarafından vaki olacak teklifleri bittertip, ruznameye idhal ve gurupu içtimaa davet ve müzakeratı idare ve gurupun kitabet, sandık eminliği, idare memurluğu gibi hidemat vezaifi heyeti idare içlerinden tayin olunacak zevat tevdi eder.

4 — Heyeti idare, Anadolu ve Rumeli müdafaai Hukuk cemiyeti teşkilâtının da umumi kongresinin inikadına kadar idarei merkeziyesidir.

5 — Gurupun masarifi zaruriyesine karşılık olmak üzere Gurup âzasının her birisinden şehri iki lira istifa olunur.

6 — Gurup namına icra olunacak masraf heyeti idare kararıyle yapılır.

7 — Gurupun âzayı mukayyıdesinin nısfından bir ziyadesi mevcud bulunmadıkça müzakereye ibtidar ve ittihazı karar olunamaz. Sülüsanı ekseriyetle mukayyet olmayan mesailde, mevcudun ekseriyeti mutlakasiyle karar verilir.

8 — Meclis reisleri intihabı ve gurup nizamnamei dahilisinin tadili işbu nizamnameye maddei cedide ilâvesi sülüsanı ekseriyet ara'siyle karar verilir.

9 — Gurupta bilmüzakere ekseriyeti lâzıma ile karargir

olan mesailde ekalliyet ekseriyetin kararına ittibaa mecburdur.

10 — Bir maddenin tayini esami ile reye vazı onbeş zat tarafından talep olunmadıkça yahut bu yolda vaki olan münferit teklif heyeti umumiyece tahtı karara alınmadıkça reyi işari ile ittihazı karar olur.

11 — Gurupa dahil olmak isteyen âzanın müracaatı, heyeti idarenin delâlet ve mütalâasile heyeti umumiyeye sevk ve istihsal olunacak karara göre muamele ifa olunur.

12 — Sui ahvalinden şikâyet olunan âza hakkında heyeti umumiyece ittihazı karar olunur.

13 — Gurup mukarraratı hilâfına hareketi sabit olan âza heyeti umumiye karariyle derhal guruptan ihraç olunur.

14 — Gurup heyeti umumiyesinin laakal onbeş günde bir defa içtimaı zaruridir. Bundan başka heyeti idarece, görülen lüzum üzerine de gurup içtimaa dâvet olunur.

15 — Heyeti idarede müzakere âzânın nısfından bir ziyadesiyle icra, ekseriyeti mutlâka ile ittihazı karar olunur. Tesavii ara vukuunda müzakereyi idare eden reisin bulunduğu taraf tercih olunur.

16 — Heyeti idare intihabı altı ayda tecdit olunur, aynı zevatın tekrar intihabı caizdir.

Mustafa Kemal, arzu ettiği mebusları gurup gurup devlet reisliği resmi dairesine (şimdiki vali konağında hâlen valinin oturduğu daire) dâvet ediyor; gurupun kuruluş sebeplerini izah ettikten sonra, Büyük Millet Meclisinde resmen teşekkül edecek olan bu gurupa dahil olmalarını, girmek istemiyenlerin fikirlerinde serbest bulunduklarını açık bir surette tasrih ediyordu.

Mustafa Kemal tarafından dâvet edilmeyen ve hariçte kalan epeyce sayıda mebus vardı. Bunlardan birisi de Yunus Nadi (İzmir) Bu zatın Müdafaai Hukuk Gurupu haricinde kalmasını

bizim istiklâl gurupu üzüntü ile karşıladı. Evvelâ unutulmuş olduğundan şüphelendiler. Aylar geçti, ses seda çıkmadı. Bilâhare anlaşıldı ki Yunus Nadi beyin koyu bir İttihat ve Terakki fırkası terafından tanınması sebebiyle şimdilik Müdafaai Hukuk Gurubuna girmesi muvafık görülmemiştir. Bir müddet sonra Yunus Nadi Gurupta lâyık olduğu yerini alarak kıymetli yazılariyle hizmette bulunmaya başladı.

Gurupun kuruluşundan sonra Meclis vekil intihap etmek ve gelişi güzel kararlar vermekten kurtuldu. Fakat bazen de Gurup kararı aleyhine gizli seçimlerde intihap kaybettiğimiz de bir hakikattir. İlerde buna ait malûmat vereceğim.

BAZI GARİP OLAYLAR

İstanbulda, Kuvayı İtilâfiye Baş Kumandanı Jeneral HARİNGTON namına Mustafa Kemale gelen bir dâvetiye: Bu olayı Mustafa Kemalin ağzından dinleyelim : "13 Haziran 1921 de, Kuvayı İtilâfiye Baş kumandanı Jeneral H A R İ N G T O N yakınlarından olduğunu ifade eden binbaşı HANRİ ve ŞTURTON namında iki zabit motorla İnebolu'ya geldiler. Bu zabitler Jeneral Harington adına şu tebligatta bulundular: Ben bir torpito ile İneboludan İstanbul Boğaziçinde Haringtonun yalısına gideyim, orada Jeneral ile sulh esasları üzerinde anlaşayım. İngilterenin tam istiklâlimizi kabul ettiğini ve Yunanlıların topraklarımızdan çıkarılacaklarını ve mesaili saire üzerinde münakeşanın mümkün olduğunu söylemişler. Bu zabitlere verilen cevabta, benim İstanbula gitmeyeceğimi ve Jeneral Haringtonun İneboluya gelip o sırada orada bulunan Refet Paşa ile görüşmesinin münasip olacağı bildirilmişti.

18/Haziran/1921 tarihli bir telgraf ta, İstanbulda (B.M.M. hükümetinin mümessili bulunan) Hamit bey'den geldi. Bu telgrafın meali şöyle idi: Burada mevkii resmisi olan bir İngiliz; İngilterenin İstanbuldaki yetkili en büyük makamı namına bugün bendenize müracaatla, derhal sulha vasıl olmak için müzakereye hazır bulunduklarını, Mustafa Kemal Paşa hazretleriyle hemen münasebete girişmek arzu ettiklerini ve cevabı seria muntazır bulunduklarına arzı delâlet etmemi rica etti. Hamit beye verilen cevabta, müzakerata hazır olduğumuz bildirilmişti.

5/Temmuz/1921 de Zonguldağa gelen bir İngiliz torpitosu, Jeneral Harington'dan bana bir mektup getirmişti. Tercümesi Ankaraya telgrafla bildirilen bu mektup şu idi· (Kumandan Hanri vasıtasiyle aldığım habere nazaran, zatıâlileri bana bir askerin bir askerle görüşmesi kabilinden bazı mütalâat dermeyan etmek arzusunda bulunuyorsunuz Böyle olduğu takdirde zatıâlilerince muvafık görülecek bir günde İneboluda yahut İzmitte zatıâlilerine mülâki olmak üzere AJAKS zırhlısiyle azimet için Britanya hükümeti tarafından mezuniyeti haiz bulunuyorum. Vaziyet hakkında arzu buyurulduğu takdirde son derece vazih, serbest bir surette teatii efkâr eylemeğe hazırım. Mütaleatınızı dinlemeğe ve bunları berayı tetkik İngiltere hükümetine tebliğe mezunum. İngiltere hükümeti namına ne icrayı müzakere, ne de mükâleme için hiç bir sıfatı resmiyeyi haiz değilim. Mülâkatın İngiliz zırhlısında vukuu lâzımdır. Zırhlıda zatıâlileri kendilerine lâyık bir surette kabul edilecektir. Karaya avdetlerine kadar hürriyeti kâmileyi haiz bulunacaklardır. Bu suret kabul edildiği takdirde zatıâlilerine muvafık gelecek tarih ve saatlerin lûtfen tayinini rica ederim."

Bu mektup muhteviyatına nazaran Jeneral Haringtonla temas ve onunla görüşmek arzusunu izhar eden ben olduğum anlaşılıyor. Halbuki hakikat böyle değildi· Onun için Jeneral Haringtona şu cevabı verdim:

"Zonguldağa göndermiş olduğumuz mektup tercümesi, bu gün Ankaraya bildirildi. Aramızda vaki olacak mükalematın bir suitefehhüm üzerine müesses olmaması için atideki husus üzerine dikkatinizi celbe mecburum. 13/Haziran tarihinde binbaşı HANRİ ve arkadaşı İneboluya gelerek zatıâlilerinin, binbaşı HANRİ tarafından Refet Paşaya teklif edilmiş esaslar üzerinde, benimle görüşmek arzu ettiğinizi beyan etmişlerdi. Nitekim bu cihetler, binbaşı HANRİ tarafından size hitaben yazılıp bir sureti, tarafından mumzi olarak bize bırakılmış olan bu mektubta beyan edilmişti. Aramızda başlayan doğrudan doğruya muhaberatın mukaddemesi bundan ibarettir. Metalibi milliyemiz, zatıâlilerinizce malûmdur. Millî topraklarımızın düşmanlardan temamiyle istihlâsı, hududu Milliyemiz dahilinde siyasî, Malî, İktisadî, Askerî, Adlî, Harsî istiklâli tammımız esası kabul edildiği takdirde müzakerata girmeye amade olduğumuzu beyan ederim. Binbaşı HANRİ tarafından size izah edi-

len esbaba binaen; müzakeratın, zatıâlilerine fevkalâde hüsnü kabul gösterilecek olan İnebolu kasabasında ve karada vaki olması tarafımızdan muvafık görülmüştür. Bu nikati nazarda aramızda mutabakatı efkâr olup olmadığını tasrih edecek cevabınıza intizar ediyorum. Maksadı âliniz, sadece vaziyet hakkında teatii efkâr ise, bunun için arkadaşlarımızdan birisini memur edebiliriz"

Bu mektuba bir cevap gelmedi. Ancak temmuzun yedinci günü İstanbulda Hamit beyi gören İngiliz Maslahatgüzarı M. HARİNGTON tarafından, bir tüccar sıfatiyle Anadoluya gelen Binbaşı HANRİ'ye Jeneral HARİNGTON oradaki İngiliz üserasının mevki ve sıhhatlarından yeni haberler almağa çalışmasını ve kabilse Millî ordıuların İstanbula doğru hareketlerinin devam edip etmeyeceklerinin Mustafa Kemal Paşadan tahkikini tenbih eylediği cihetle, Binbaşı HANRİ'nin bundan başka teşebbüsatta bir güna selâhiyeti olmadığı bildirilmiş.

Şu acayip ve tuhaf hâdiseye ait evrak Mecliste okundu, bütün teferruatiyle mecliste izah edildi. Karışık, bir birine uymayan haber ve malûmat üzerinde söz alan mebuslar, daha dün zavallı neferlerimizi yatakhanelerinde uyurken habersizce süngülerle şehit eden ve Millet Meclisini basıp mebuslardan ele geçirdiği bir kısmını Malta adasında mevkuf tutan, Türkler için velbasubadelmevt yoktur deyip haykıran İngilizlerin Mustafa Kemali yakalamak için çocukca, ahmakça tedbirlere başvurmalarını gülünç olarak tavsif ettiler.

İstanbul Mebusan Meclisi basılıp, bir kısmı Maltaya gönderildiği zaman Anadoluda resmen vazifeli vazifesiz ne kadar İngiliz varsa hepsi nezaret altına alınmışlardı ve esir muamelesine tâbi tutulmuşlardı. Bu esirlerin içinde İngiliz Hariciye Vekili Lort Gürzonun kardeşi de tesadüfen bulunuyordu. Lord Gürzon kardeşinin kendilerine teslimi halinde Maltada bulunan 8 - 10 esirin - istediklerimizin - serbest bırakılacağı teklifi Meclise arz edildiği zaman Meclis ayaklandı. Bu teklifin millî hislerimizi rencide ettiğini, bir İngilizin on Türke karşı tutulması açıkça bir hakarettir deyip teklifin reddini, fakat bütün esirlerimizi bırakırsa bilmukabele tarafımızdan da bütün esirlerin tahliye ve serbest bırakılmaları hususunda hükümete selâhiyet verdiğini bildirdi. Bu mesele de Millet Meclisinin ittilâına

sadece arz edilmişti. Çünkü hükümet her hususta olanı biteni, açıkça meclise bildiriyor ve fikirlerini öğreniyordu. Saklı gizli hiç bir şey yoktu. Mühim olanlarda gizli celsede konuşuluyordu.

ANKARAYA GELEN BİR İNGİLİZ GAZETESİ MUHABİRİ İLE MÜLÂKAT

Tarihini hatırlayamadığım bir gün, Saruhan mebusu Mustafa Necati beyle birlikte Matbuat Umumu Müdürü Ahmet Ağaoğlu'nun dairesine havadis almağa gittik. Kapıdan içeri girdiğimiz vakit karşısında genç bir adamla İngilizce sert ve münakaşalı konuştuklarını gördük. Ahmet bey bizi görür görmez ayağa kalktı; "Aman ne iyi ettiniz de buraya geldiniz; şu karşımda oturan genç İngiliz. İngilterede çıkan bazı tanınmış gazetelerin muhabiridir, iki günden beri buraya geliyor benimle kavga ve münakaşa ediyor. Bana diyor ki sen İngiliz düşmanısın, benim telgraflarımı çektirmiyor, mebuslarla görüştürmüyorsun. Çektiği telgraflar saçma sapan şeyler, hakikatten temamiyle uzak. Şu deli İngilizle biraz konuşmanızı rica ederim. Beni elinden, başımın etini yemekten kurtarırsınız." Muvafakat cevabımız üzerine, İngilize bizi takdim etti, çok memnun olduğu tatlı tebessümünden anlaşılan İngilizle el sıkışmak suretiyle selâmlaştık. Ahmet bey İngilize, "dairemde iyi İngilizce bilen memurlarımız vardır, emniyet ettiğiniz kimseyi tercüman alabilirsiniz. Eğer bana itimadınız varsa tercümanlığı ben yaparım" "Muhabir benim bu hususta size itimadım vardır lûtfen yaparsanız memnun olurum" deyince dördümüz de yerlerimize oturduk. Muhabir Ankaraya geleli üç - dört gün olmuş. Hükümetin yardımiyle Taşhan'da kendisine bir oda temin edilmiş. Malûm ya bizim tahtabitleri, diğer haşerat bir yabancı görür ve hissederse topu, tüfengi ve bütün savletiyle üzerine yüklenir, çeşitli marifetler gösterir. İşte bu İngiliz de bunların müthiş tecavüzüne uğramış, geldiği günden beri mücadele ettiği için gözüne uyku girmemiş, ancak sabaha karşı bir iki saat uyuyabiliyormuş. Bu hal adamın sinirlerini bozduğu, her halinden bilhassa kavga eder gibi konuşmalarından ve sual sormalarından aşikâr surette belli idi.

SUAL — Üç - dört günden beri Ankarada en büyük otellerinizin birisinde misafirim. - cebinden çıkardığı bir şişeye top-

ladığı haşeratı göstererek - bu nedir? ve nasıl şeydir? gece yatağa girer girmez, bu böcekler dört tarafımdan hücuma geçiyorlar, çok feci surette ısırıyorlar. Gecem bunların mücadelesiyle geçiyor. Bu gibi yerlere İngilterede atlarımızı bile bağlamayız. Siz buna nasıl tahammül ediyorsunuz lûtfen anlatır mısınız?...

CEVAP — Bu gün sizin yatmakta olduğunuz yer otel değil, hayvan sürücülerine mahsus bir HAN'dır. Odanızın altında hayvanlar yatar, üzerinde de sizin yattığınız oda'da, arabayı sürenler, seyisler, hammallar yatar. Bu adamlar daima süfli işlerle meşgul olduklarından yorgun düşerler. Çalıştıkları sırada üzerlerine topladıkları, bu böceklerle yatağa girerler, alışkın olduklarından bu böcekler onlara size yaptıkları azizliği yapmazlar. Birinci Dünya Harbinde, Ankara şehri, itilâfçılara casusluk yapan, kendi memleketine hiyanet eden eşhas tarafından yakıldı.

Görüyorsunuz ki Ankara şehri harabe halindedir. Otellerimiz, güzel binalarımız mahvolmuştur. Eski bir merkezi hükümetimiz - ki içinde çok medeni güzel tarihi abidelerle süslü - olan İstanbulda toplanan Millet Meclisi, İngiliz işgal kuvvetlerinin tecavüzüne uğradı, Meclis dağıtıldı. Âzâlarından ele geçenler de Malta adasına esir gönderildi. Sahile yakın en güzel şehirlerimizi de itilâf devletleri istilâ etti. Bu kâfi değilmiş gibi, Türkten başka bir memleket olmayan İzmire Yunan ordusunu çıkardı. Bursayı, Aydını ve daha bir çok mamur yerlerimizi Yunanlılar işgal ettiler. Türk olmaktan başka bir suçu olmayan halkımızı insafsızca, asıyor, kesiyor, biçiyor, malını yağma ve en şeni cinayeti icra etmekten çekinmiyor. Medeni olduğunu iddia ettiğiniz itilâf devletlerinin gözünün önünde bu cinayetler işleniyor, sanki bir şey olmamış gibi hiç birisinden tek bir ses yükselmiyor. Elimizden silâhlarımızı aldılar; buna mukabil Yunanlıları son sistem silâhlarla teçhiz ederek üzerimize saldırdılar. Eğer sizin kabul ettiğiniz medeniyet ve insanî a'hlâk bu ise, biz bundan çoktan vaz geçtik. Bizler bugün canımızı, namusumuzu, aile ocağı olan yurdumuzu kurtarmak için ortaya çıkan fedailerden başka bir şey değiliz. Sizin topunuzdan, tayyarenizden, bombanızdan, her türlü silâhlarınızdan zerre kadar korku ve pervamız yoktur. Elimize ne

geçirirsek, ölünceye kadar sizinle döğüşeceğiz. Bizim için ortada korkacak ve kayb edecek bir şeyimiz yoktur. Hayatımızı ve nasıl yaşadığımızı elbette gördünüz. Ya biz de sizin gibi hür, müstakil bir millet olup medeniyetin, insanlığın nimetlerinden istifade edeceğiz; yahut ta tarihin sinesine gömülüp giden milletlerin arasına karışacağız. İşte bizden duyacağınız en son söz budur ve kararımız katidir...

SUAL — Baştan başa harap ve perişan şehirlerinizde oturacak meskeniniz ve sevilecek bir tesisatınız yoktur. İnsan böyle bir yer için ölümü göze alır mı?...

CEVAP — Harp galibleri, Amerikan Cumhurreisi Vilsonun ilân ettiği prensiblere hürmet ve riayet edip te millî ve insanî haklarımızı teslim etselerdi, şimdi görülen bu manzara ile karşılaşmazdınız. Dört yıl devam eden cehennemi dünya harbinde en güzide evlâdlarımızı şehit verdik. En değerli yerlerimizi elimizden alıp muhtelif namlar altında yeni yeni hükümetler kurdunuz; buna mukabil bırakılan küçük bir parçada dahi bizi rahat bırakmıyorsunuz. Çok gördünüz bize. Maksatlı politika oyunlariyle dört taraftan üzerimize aç kurt gibi saldırdınız. Öz toprağımızda dahi yaşamak hakkımızı tanımıyorsunuz. Yanan, yıkılan yerlerimizi tanzim, medeni şehir ve köy kurmak, yanan yakılan yerlerimizi imar etmek için fırsat mı verdiniz? Sevr Muahedesini elbette okudunuz; insaflı her insan bu muahededen hicap eder. Galip devletlerin müsaadesi alınmadıkça kendi aramızda, millî bir anonim şirket dahi kurmağa hakkımız yoktur. Biz bu müstevlileri toprağımızdan kovup, bu devletlerle mütekabil şartlar altında bir sulh muahedesi aktedersek, az zaman sonra Türkiyeye geldiğiniz vakit memleketimizin manzarasını bambaşka göreceğinizden eminiz. İşte millî mücadele dâvası budur.

SUAL — Büyük Millet Meclisine geldim ve müzakerelerinizi dinledim. Haliniz bir kaplumbağaya benziyor. Kaplumbağa başını yukarıya kaldırdığı zaman ancak etrafını görebilir; siz de onun gibi daha uzakları göremiyorsunuz. Dünyada olandan bitenden haberiniz yoktur. Garp dünyasından uzaklaşmışsınız. Medeni memleketlerde ne propaganda, ne de neşriyat yapıyorsunuz. Maksadınızı bilen yoktur, niçin bu hususta harekete geç-

miyorsunuz? Bilhassa garp aleminde hak ve hakikatten ayrılmayan insanlar pek çoktur. Dâvanızı bunlara anlattığınız zaman hakkınızda çok hayırlı neticeler elde edilir. Dünya sizin haklı bir dâva peşinde koştuğunuzu bilmiyor. Düşmanlarınız, hakkınızda çeşit, çeşit iftiralarda bulunuyorlar, dâvânızı çürütmekle meşguldürler. Neden bunu ihmal ediyorsunuz?.

CEVAP — Bir kaç gündür içimizdesiniz. Hayatımızı, nasıl yaşadığımızı gördünüz. İki - üç mebus bir odada yatıp kalkıyoruz. Yatağımızın altında bir karyolamız dahi yoktur. Her türlü mihnet ve sefalete rağmen mücadeleye karar vermiş insanlarız. Harpte uğradığımız zayiat hesaba sığmaz. Çok fakir olduk, fakat ruhen eskisinden daha zenginiz. Bizde para kaldımı ki, Avrupa gazetelerine bol bol verelim de dâvamızı, ne istediğimizi neşrettirelim. Muhtelif garp devletleri merkezlerine adam gönderip te hususi şekilde yayın ve propaganda yaptırmağa; hak ve hukukumuzu, maksadımızı anlatmaya da para ister. Her şeyin paraya ve menfaata dayandığını bildiğimiz için sizin düşündüğünüz gibi garbın insanî adalet terazisini lehimizde kullanacaklarına kani değiliz. Bol silâhla techiz edip harbe karışmamış zinde Yunan ordusunu üzerimize saldıran itilâf devletlerinden ve itilâf âleminden medet beklemek çok safdillik olur. Bizim için tek çare ve kurtuluş yolu, bu zalim müstevlileri yurdumuzdan kovmak, memleketimizden temizlemektir. İşte o zaman sesimizi dünyaya duyururuz. İfade ettiğiniz hak, hakikat peşinde dolaşan insanlar o zaman meydana çıkarlar ve ister istemez hakkımızı teslim ederler.

Bu cevablarımız karşısında, derin derin düşünen İngiliz muhabirinin sert tavrının biraz yumuşadığının farkına vardık. Muamelesi daha nazikleşti, ikimiz de elini sıkıp vedalaşarak Matbuat Umum Müdürlüğünden ayrıldık; sonradan anlıyoruz ki Ahmet Ağaoğlu İngiliz gazetecisini takip etmiş, çok geçmeden Ankaradan ayrılmış ve Londrada lehimizde uzun uzadıya yazılar yazmış. Yazıları da Londra mehaliflerinde alâka ile takip edilmiştir.

KÜTAHYA VE ESKİŞEHİR SAVAŞI ADI ALTINDA 15 GÜN DEVAM EDEN HARBE AİT KISA BİLGİ

Yunan kuvvetlerinin umumi taarruzu henüz başlamadığı

bir zamanda, düşman karşısında mevzi alan ordumuz, garp ve cenup cephesi namiyle iki kumandanlığa ayrılmıştı. Garbe miralay İsmet (İnönü) cenuba da Refet bey kumanda ediyordu. Her iki kumandan arasında husule gelen görüş farkları sebebiyle cenup cephesi kumandanlığı kaldırılıp mevcut kuvveti garp cephesine iltihak etti. Yani Bozhüyükten itibaren İnönü, Eskişehir, Kütahya mevkilerini de içine alan takriben 150 kilometre uzunluğunda tek bir cephe meydana geldi. Kumandanlığı da miralay İsmet beye verildi.

İkinci İnönü muharebesinde, uğradığı mağlubiyetin acısını çıkarmak maksadiyle Yunan hükümeti umumi seferberlik ilân ederek topladığı yeni efradla işgal ordusunun silâhlı kuvvetini 100.000 e çıkardı. Bizim ordumuzun ise, beher tümeni 4000 silâhlı kuvvet olmak üzere 70.000 bini bulmuştu. Strateji durumumuza gelince; başlıca kuvvetlerimiz Eskişehirin şimali garbisinde İnönü mevziine ve Kütahya'da Altıntaş havalisine toplanmış tı. Bu mevcut kuvvetten iki tümen Afyonkarahisarın'da, iki tümenimiz de Geyve, Menderes havalisinde bulunmaktaydı. Düşman'ın, insan, top tüfek sayısı itibariyle üstün durumu vardı. Kral Kostantinin kumandası altında 10 Temmuz 1921 de hücuma geçen büyük kuvvetleri, cephemizin umumi kısımlarına mevziî taarruz yaparak, en zayıf noktamız Afyonkarahisarına kuvvei külliyesiyle yüklendi. Karşısında bulunan zayıf kuvvetimizin üzerinden silindir gibi geçerek, hızla Eskişehir cıvarında Seyyitgaziyi tuttu.

Ricat hattı tehlikeye düşen ordumuz, süratle Sakaryaya çekilmeye, derlenip toplanmak üzere düşmanla aramızda büyücek bir mesafe bırakmağa mecbur oldu. Yunanlıların sel halinde gelen hücumuna maruz kalan dördüncü tümenin başında bulunan Kaymakam Nazım bey 33 - 34 yaşlarında cesur ve şerefli bir askerdi. Tümenindeki efradı ve zabitanı da kendine çok bağlı bulunuyordu. İçlerinde ölümden korkacak bir ferd yoktu. Dört tarafını saran düşman içinde sanki bir ummana dalmışlardı. Savaş, görülmemiş bir şekilde kanlı oldu. Cephaneleri tükenince süngü ile, süngüleri de kırılınca dipçikle, sonrada boğaz boğaza boğuşmaya başlamışlardı. Dünyada böyle mert arslanca bir savaşa ender tesadüf edilir. Yavaş, yavaş ecel şerbetini içen ve şehit rütbesini ihraz eden tümen efradı doktoruna varıncaya ka-

dar erimiş kayıblara karışmıştı. Erken şehid düşen Nazım beyi büyük bir gayretle bir kaç nefer Ankaraya getirmeye muvaffak oldu.

Büyük Millet Meclisi şehid Nazım'ın rütbesini Miralaylığa yükseltti; hazin bir cenaze merasimiyle Hacı Bayram camii kabristanında ebedi medfenine tevdi edildi. Tanrı rahmet etsin.

Nazım beyi tanırım, şahsen dostumdu. Ankarada fırkasiyle bulunduğu esnada sık sık görüşmeye fırsat bulurdum, birlikte tatlı hülyalara dalardık. Yurdu düşmanlardan temizleyeceğiz; geri kalmış ve ağır felâketlere duçar olmuş milletimizi insan gücü üstünde bir gayretle az zamanda medeni çağdaş milletler seviyesine yükselteceğiz hakikaten bu düşüncelerimizin mühim kısmı tahakkuk etti, fakat çok yazık ki aramızda Nazım bey yoktur.

Bu meşum harbte kaybımız sadece Nazım'la kalmadı. Adetâ bir felâket olmuştu. Onbeş gün içinde öyle anlar yaşadık ki bir kaç gün garp cephesi umumi karargâhiyle Ankaranın irtibatı kesildi. Durumun vehameti bütün çıplaklığıyla hissediliyordu. Her yeni gelen haber evvelkinden kötü idi. Binbir mahrumiyet içinde meydana gelen Türk Ordusu dağılacak derecede perişan olmuştu. Koca garp cephesi büyük karışıklık ve hercümerc içinde süratle çekiliyordu. Böyle bir vakitte Halit paşanın çılgınca ve hiç bir mâna ifade etmeyen Eskişehre taarruz etmesi de felâketimize tuz biber ekmişti. Üzücü ve sıkıntılı hava bizi boğuyordu. Daha temiz bir hava ile ciğerlerimizi doldurmak için, Antalya mebusu Hamdullah Subhi beyle şehrin dışı sayılan şimdiki radyo evine kadar gittik. Burası tamamen boş bir arazi idi. Düşdüğümüz bu fena durumu konuşmaya dahi takatımız yoktu. Çünkü mağlubiyeti içimiz, gönlümüz asla kabul etmek istemiyordu. Rahat temiz bir hava almağa burada da imkân bulamadığımızdan tekrar Meclise geldik. Riyaset divan odasında yalnız başına dimdik bronz gibi oturan, masasının üzerindeki askeri haritayı derinden derine tetkik eden, Mustafa Kemali gördük. Hemen ikimizde yanına vardık, bizi hoş karşıladı. Durum hakkında malûmat rica ettik, verdiği cevab: "Asker manevra yapıyor" oldu. Fazla rahatsız etmemek için yanından ayrıldık. Aldığımız malûmat istediğimizden uzaktı. Aradan bir kaç gün geçtikten sonra, vaziyet anlaşılmaya başladı. Durum korkunç-

tu. Yetmişbin silâhlı kuvvetlerimizden otuzbin kadarı Sakaryanın şarkına çekilebilmiş, gelenlerin hali de pek acıklı. Geceli ve gündüzlü aç ve susuz yol yürümekten ayaklarının altı kabarmış perişan bir halde, yorgun, takatsız ve bitkindi. Devam eden bu harp silsilesi bizi bu kadar ağır vaziyete sokmuştu. Eskişehir gibi değerli şehrimiz de elden çıkmış, ayrıca da bir çok verimli yerlerimizi de kayıp etmiştik.

40.000 silâhlı kuvvetimiz yok olmuştu. Bunlardan bir kısmı işgale uğrayan yerlerin ahalisi olup ailesini çoluğunu çocuğunu kurtarmak için gerilerde kalmış, bir kısmı, da esir veya şehitti. Ordumuz bu durumda iken, Yunanlılar arkamızı bırakmasalardı, vaziyetimiz büsbütün vahim olurdu. Bereket versin durakladılar, yirmi gün gibi ölçüsüne değer olmayan vakit kazandırdılar. Böyle bir tatsız günde, İcra Vekilleri ve Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi Fevzi paşa (Çakmak) meclisten hükümet namına gizli bir celse talep etti. Derhal gizli celseye geçildi. Kürsüye çıkan Fevzi paşanın rengi uçmuş, traş olmamış, kimbilir kaçgündür uykusuzluktan gözlerinin etrafı halka halka elbisesi toz toprak, perişan kıyafetiyle söze başladı. Mebusların hiç birinde ses yok, dikkatle onun ağzından çıkacak kelimeleri sabırsızlıkla bekliyorlardı. Fevzi paşa dedi ki "Arkadaşlar! tarihi günler yaşıyoruz. Yunanlıların çok üstün kuvvetle yaptıkları taarruza karşı asker ve subaylarımız insan üstü bir gayretle kahramanca çarpıştılar, harb çok kanlı oldu, ağır zayiata uğradık. Biz şehir, bölge harbi yapmıyoruz; hedefimiz nihaî zaferdir. Ordumuz stratejik bakımdan en müsait yerde harbe devam edecektir. Zaafa düşürecek yerle hiç bir alâkamız yoktur. Askeri noktadan en emin yerde harb edeceğiz. Hükümetiniz namına Ankarayı bir hafta zarfında tahliye etmeye hükümet merkezini Kayseriye nakletmeye karar verdik. Şimdiden hazırlığa başlamanızı rica ederim."

Hükümet namına İcra Vekilleri Reisinin bu beyanatı Meclisteki top gibi patladı, zaten sinirler gergin, kürsüye çıkan çıkana. Müteaddit celseler aktedildi. Kürsiye gelen mebusların hemen hepsi aynı cesaret, fedakârlık havası içinde konuştular. Açık gizli ne varsa hepsini ortaya döktüler. Ömründe yemin merasiminden başka kürsüye çıkmayan hususi meclislerde bile az konuşan Dersim mebusu Diyap ağa da söz aldı.

Dersimin iki mebusu vardı; birisi Diyap ağa 60 yaşında, diğeri Mustafa ağa 57 yaşında. Kılık kıyafet boy pos itibariyle birbirinden tefrik etmek kolay değildi. Her ikisi de aşiret reisleriydi.

Kürsüye çıkan Diyap ağa, uzun boylu, beyaz benizli, iri kemikli, büyük gözlü hemen hiç makas değmemiş bıyıkları sakalına karışmış, göbeğine yaklaşan uzun bir sakal, başında aşiret örgüsünden renkli bir külâh, üzerinde kulaklarına kadar dayanan kat kat sarılmış sarı nakışlı bezden bir sarık, çuha şalvar, bazan da üç etekli bir zıbın (entari). Çam yarması gibi müşekkel bir adam. Deve bakışlı heybetli gözleriyle meclisi bir kere süzdükten sonra söze başladı. "Efendiler! biz buraya kaçmayamı geldik, yoksa kavga ederek ölmeğe mi geldik?" deyip vakur ve korkusuz adımlariyle kürsüden ayrıldı. Diyap ağanın bir kaç kelimeye sığdırdığı veciz hitabesi Meclisi bir kat daha heyecana getirdi, sürekli alkışlar aldı.

Gizli aktedilen bu celselerde, acı sözler geçmekle beraber fazilet ve kahramanlık menkibesini burada yazmağa imkân yoktur. Yalnız şu iki noktada ittifak vardı. Birisi Ankarayı harbsiz asla terk etmemek, ikincisi büyük emek ve fedakârlıkla meydana getirdiğimiz ordumuzu, stratejik kumanda hatasından, mahvı perişan edilmesine ve değerli şehir ve kasabalarımızın elimizden çıkmasına ve küçümsemeye imkân olmayan gelir menba'mızın yok olmasına sebeb olanların şiddetle tecziyeleri. Orduyu ne ile besleyeceğiz diye de bağıranlar vardı. İcra Vekilleri Reisi Fevzi paşa bütün hatiblerin ateşli nutuk ve konuşmalarını dinledikten sonra kürsüye geldi. Bu şiddetli taleblere nasıl bir cevap vereceğini merakla bekliyorduk. Dediler ki "memleket müdafaasında tamamen sizinle aynı fikirdeyim. Stratejik kumanda hatasına gelince; Erkânı Harbiyei Umumiye reisi olmakla bizzat ben mesulûm; hiç bir kumandan bundan mesul tutulamaz ; vereceğiniz cezayı şahsen şimdiden kabul ettiğimi arz ederim" deyip gözleri yaşlı kürsüden indi ve Mersin mebusu Muhtar Fikri beyin oturduğu sıranın boş yerine oturdu. Kendi kendine de etrafı duyacak şekilde, "ben ölümden korkar bir adam değilim. Milletimin uğrunda seve seve şehit olmasını bilirim" diyordu. Halbuki Meclise akseden malûmatta Fevzi paşanın hiç kusuru yoktu. Fevzi paşanın böyle açık, merd ve samimi konuşması meclis üzerinde büyük bir yumuşama havası

yarattı. Bu hususta hiç bir kimse söz alıp kürsüye çıkmadı. Tecziye talebi de böylece kapandı. Meclisin ittifakiyle şöyle bir kararara varıldı:

KARAR :

1 — Meclis, içinden seçeceği bir heyeti derhal cepheye gönderecek, durumu yakından tetkik, cephe kumandanı ve ileri gelen kolordu ve tümen kumandanlariyle temasla maddi ve manevi ihtiyaçlarını öğrenecek, neticeyi mufassal bir raporla meclise sunacaktır.

2 — Şimdiden Ankaranın askerlik noktasından önemli olan yerlerine siperler kazılacak ve şehir müdafaa edilecek ve Ankara harbsiz aslâ teslim edilmiyecektir.

3 — Hükümet ihtiyatı elden bırakmayarak şimdiden evrak ve ağırlığını Kayseriye nakletmekte serbesttir.

4 — Büyük Millet Meclisi top ateşleri ve kanlı savaşlarda dahi vazifesine devam etmekten bir an hali kalmayacaktır. İcabederse askerlerimizle yanyana düşmana karşı dövüşecekdir.

Meclis derhal içinden sekiz on kişilik bir heyet seçti, acilen cebheye gönderdi. Bu heyetten hatırımda kalanların isimlerini burada zikrediyorum, unuttuklarımdan özür dilerim. 1 — Konya mebusu Vehbi Hoca. 2 — Karasi mebusu Balıkesirli Vehbi bey. 3 — Sinop mebusu doktor Rıza Nur. 4 — İzmir mebusu Mahmud Esat. Zannedersem Mersin mebusu Miralay Selâhaddin bey de vardı. Gerisini hatırlayamıyorum. Bu heyet cephe kumandanı, kolordu ve tümen kumandanlariyle ayrı, ayrı temaslarda bulunacaklar, ihtiyaçlarını tesbit ve fikirlerini öğreneceklerdi. Seçilen heyet hemen yola çıktı.

Meclisin sürekli gizli içtimalarından yayılan kötü haberlerden ve Meclisin Kayseriye nakli havadisi Ankaralıları müthiş telâşa düşürdü. Müftü, Müdafaa Hukuk Cemiyeti reisi, memleketin ileri gelen eşrafı toplu bir halde, Mustafa Kemali ziyarete geldiler. Dikkat ettim, zavallıların hali pek perişandı. Hemen hepsinin gözleri yaşlı idi. Diyorlardı ki "Ankarayı terk edip bi-

zi Yunanlıların eline bırakmayın; para isterseniz bütün nakdimiz, servetimiz sizindir; can isterseniz bütün eli silâh tutanlarımız emrinizdeyiz; Allah aşkına şerefimizi, namusumuzu kurtarın, size yalvarırız. Tanrı bize böyle bir kötü gün göstereceğine canımızı alsa daha hayırlıdır." Acıklı ve gözleri yaşlı, istirhamlariyle Mustafa Kemâl üzerinde tesir yaratmaya çalıştılar. Hepsinin boyunları bükük perişan bir halleri vardı. Yunan istilâsına uğrayan talihsiz Türklerin halinin yürekler acısı olduğunu bilmeyen yoktu. İşgal sahasına giren Türk halkına reva gördükleri mezalim ve işkenceden başka namus, can, mal hırsızlığı Orta çağdaki zihniyete rahmet okutuyordu. Nazarlarında Türkün her şeyi harp ganimetidir; istediğini almakta yapmakta onların hakkı vardır. Tarihten gelen kin de işe karışınca icra kılınan şenaata son yoktu.

Heyetin Mustafa Kemaldan nasıl bir teminat aldığını düşünmeye hacet yok.. Zaten memleketi kurtarmak, düşmanı harimi ismetimizde boğmak ve Ankarayı bütün gücümüzle müdafaa etmek kararındayız. Felâketi önleyecek, yahut kat kat artıracak hal, hazırlandığımız savaşın neticesine bağlı idi. Harp öyle sürprizlerle doludur ki, Eskişehir ricatında fedakâr bir adsız çavuşumuzun kendiliğinden mühim geçit noktasına yerleştirdiği mitralyözle askerlerimizin ricat hattını muhafaza altına almakla pek büyük hizmetleri görülmüştü. Bu çavuşun akibeti ve şahsı hakkında hiç bir malûmat da yoktur.

Cepheye giden heyet bir kaç gün sonra avdet etti. Rapor ve şahsî ifadelerinde her tarafı dolaşmışlar, başta cephe kumandanı olmak üzere bütün kumandanların yakından fikirlerini ihtiyaçlarını öğrenmişler. Hattâ Vehbi Hoca (Konya), Halit beyin çadırında şöyle bir konuşmada bulunmuş: "Oğlum, Halidim; bu ne hal? biz sizleri Aydında, İzmir yollarında beklerken ve orada göreceğimizi ümit ederken, şimdi Ankaranın burnunun dibinde Sakaryada görmek talihsizliğine uğradık" Hoca sözünün gerisini getirmeden birden bire yerinden fırlayan Halit bey: "Hoca efendi, Hoca efendi! Yunanlılarla harp eden ordu, Türk ordusu değildir. Onun cenazesidir. Dertlerimizi mi dinlemeye mi geldiniz; yoksa açılan yaramıza tuz biber ekmeye mi geldiniz?" deyip çadırı terk etmiştir.

Verdikleri raporda ordunun ve efradın perişanlığını yürek-

ler acısı olarak tavsif ediyordu. Uzun yolculuktan hemen mühim bir kısmının ayakları şişmiş yahut yara olmuştu. İşgal altında kalan yerlerin efradı, ailesini kurtarmak derdi dolayısıyle kayıblara karışmış, askerlerin epeycesi süngüsünü kayıp etmişti. Yiyecek sıkıntısı içinde olduklarını, fakat kuvvei maneviyetlerinin sağlam olduğunu, cephe kumandanının, (onbeş gün zarfında bana 15.000 kişilik taze kuvvet gönderirseniz, Sakaryada bir müdafaa hattı tesis ederim) dediğini aksi takdirde daha emin yerlere çekilmek mecburiyetini açık, açık bildirmişti. (1)

Meclis umumi heyeti bu rapor üzerine şöyle bir karar ittihaz etti :

1 — Ankara sonuna kadar müdafaa edilecektir.

2 — Ankaranın tepelerinde siperler kazılacak, şimdiden harekete geçmek için Mersin mebusu albay Selâhattin bey bu işle vazifelendirilmiştir.

3 — Mecliste mebusluk yapan değerli kumandanlar derhal orduda vazife alacaktır hemen vazifeleri başına gitmelidirler.

Cephe kumandanının istediği 15.000 kişilik taze kuvvetin cepheye en seri surette gönderilmesi ve zamanında yetiştirilmesi için, askerlik şubeleri nezdine geniş selâhiyetli birer mebusun yollanması, ihmali görülen memurların mevkufen en yakın istiklâl mahkemelerine hiyaneti vataniye suçu ile sevkedilip tecziyeleri karara bağlandı.

Askerlik şubeleri nezdinde seçilen mebuslar hemen yola çıktılar ve mahallî memuriyetlerine süratle hareket ettiler. Kısa bir zaman içinde, bir haftayı bulmadan akın akın, millî kıyafetle, ayakları çarıklı insanlar Meclis binası önünden toplu bir halde devamlı şekilde geçmeye başladı. Doğruca Polatlı istasyonuna sevk ediliyorlardı. Meclisin balkonundan geçenlerin yüzlerine dikkatle bakıyordum, hiç birisinde zerre kadar korku eseri göremedim; bilâkis önümüzden geçerken mebusları selâmlıyor, aynı zamanda yüksek sesle "korkmayınız biz varız, düşman buraya gelemez, şimdi gidiyoruz hepsini kovacağız!" diye avazları çıktığı kadar bağırıyorlardı. Hiç gözümün önünden hayali kay-

(1) Sivasa kadar çekilmek ihtimal dahilindeydi.

bolmaz: Orta boylu dokuma bezden beyaz donlu, ayağı çarıklı yuvarlak çehreli tıknaz ve güçlü kuvvetli, 26 - 27 yaşlarında bir köylü çocuğu tebessümle bizleri selâmlıyor hem de çelik gibi kol ve elleriyle "düşmanı ezeceğim!" diye bağırıyordu, bu manzara karşısında hepimizin gözleri yaşardı. Bunlardan sonra yakından gördüm ki; millî mücadele hakikaten tam yerinde bir tabirdir. Hükümetle millet elele vermiş, güç birliği halinde düşmanını yurdundan atmağa karar vermişti; hem de candan karar vermişti. Herkes üzerine düşen vazifeyi yürekten ifaya çalışıyordu. Vaziyetin vehametini, felâketin büyüklüğünü bilmeyen kalmamıştı. Tek çarenin müstevlileri imha etmek veya tamamiyle kovmaktan ibaretti ve milletimiz buna iman etmişti. Mebuslar arasında, halk arasında hep bu sözler konuşuluyordu.

Bu sırada İsmail Safa, Muhtar Fikri, Yunus Nadi, Zekâi, Rifat (Kayseri) beyler yine bu mesele üzerinde aralarında heyecanlı konuşmalar yaparlarken, Mustafa Kemal paşanın ordunun başına geçmesi, bilfiil kumandanlığı ele alması üzerinde mutabık kaldık. Yunus Nadi bey buna ait takriri gerekçesiyle birlikte uzunca şekilde yazdı; hazır bulunanlar imzaladılar. Ben de imza ettim, diğer arkadaşlara imza ettirilmesi ödevini bana verdiler. Ben bu işlerin mütehassısı sayılırdım ; zira hemen hemen her mebusu tanıyordum. Takriri elime aldım, imza edeceğini tahmin ettiğim arkadaşlara evvelâ imzalattım, şüpheli olanlar da imza çokluğunu görünce imza etmeye mecbur kalıyorlardı. Az zamanda 90 imza toplarken bir çok mebusun pek memnun olduğu, tam zamanında düşünülmüş olduğunu ve bundan memnunluk duyduklarını müşahede ettim. Bir kısmı da hiç ses çıkarmadan derhal imza etti ve muvaffakiyet temennisinde bulundu. Velhasıl 90 imzayı taşıyan takririmiz riyasete sunuldu, hem de gizli celsede müzakeresi taleb ediliyordu. 90 imzalı takririmiz üzerine meclisteki gizli celsede heyecanlı bir fırtına koptu. Bir çokları "doğrudur" diye tasvip ediyor, bir kısmı da "canım şimdi bunun zamanı mıdır?" diyorlardı. Bir çok hatibler söz aldı, geniş bir müzakere açıldı. Konuşma kabiliyetini kendinde gören mebusların hemen hepsi konuştu, memleket kaygusu içinde bütün bildiğini ve hatırından geçeni tamamen açıkladı ; içini kemiren tehlikeleri dök - tü saçtı. Pek azı müstesna büyük çoğunluk takririmizi

destekledi, lehinde fikir beyan etti. Taraftarlarımız tahminimizden fazla zuhur etti. O büyük adam sâkin ve mütehammil, hatiblerin sözlerini dikkatle dinliyor, bazen de kaşlarını çatıyordu. Mebuslar sözlerini bitirdikten sonra Paşa kürsüye çıktı, biraz öfkeli idi. Ümit ederim ki, iki gün devam eden bu gizli celse nin zabıtları ziyaa uğramamıştır. Tarihimizi aydınlatacak ve mebusların tehlike karşısında gösterdiği celâdet ve vatanperverliği apaçık meydana koyacaktır. Eğer ziyaa uğramış ise çok acırım, tarihin mühim ve şerefli bir vesikasını kaybetmiş oluruz. Çünkü memleketseverliği, fedakârlığı, o zamanki Büyük Millet Meclisin zihniyetini, Mustafa Kemal'in Millet Meclisine ne kadar değer verdiğini, her bir şeyin açık açık aralarında konuşulduğunu gösteren bir celsedir.

Mustafa Kemal kızdığı zaman irat ettiği nutuk ve hitabe mutat konuşmalarından kat kat kuvvetlidir. Okadar yerinde ve güzel kelimeler kullanırki cazibesine tutulmamanın imkânı yoktu. Aradan 40 yıla yakın bir zaman geçti; bu sebeple baştan başa mantık silsilesi olan bu nutku tamamile hatırda tutmaya imkân yoktur. Verdiği cevabın hülâsası şöyledir:

"Efendiler! bu takrirden maksat nedir. Eğer bu işle benim meşgul olmaklığım maksud ise, esasen ben bunun içindeyim, başındayım, yakından takip ediyorum. Heyeti celileniz bilirsiniz ki bir cebhe karargâhı vardır. Kolordu, Fırka, alay ala meratibihim karagâhlar vardır. Bizim de erkânı harbiye reisi ile karargâhımız Ankaradadır. Birlikte daima durumu takip ediyor ve icap eden tedbirleri almaktan bir an fariğ olmuyoruz. Heran, her zaman üzerinde çalışmaktayım. Bu teklif beni Ankaradan, uzaklaştırmaktan başka mâna ifade etmeyen zait bir tekliftir." diyerek indi. Öfkesi belli idi, fakat sinirlerine son derece hâkimdi. Geçip yerine oturdu.

Hatibler tekrar söz aldılar. Sanki aralarında söz birliği etmişler gibi konuştular. Sözlerinin esas noktaları şunlardır: "Mustafa Kemali Ankaradan uzaklaştırmak vatanını seven hiç bir kimsenin hatırından geçmez. Böyle bir şeyi düşünmek düpedüz millî mücadelemize bir hiyanettir. Mustafa Kemal gibi güzide bir evlâdımızla öğünürüz. Maksadımız şudur; Mustafa Kemal şimdiye kadar giriştiği savaşlarda mağlûp olmayan yüksek evsafta bir kumandandır. Bugün Sakarya muharebesi bizim hayat memat muharebemiz sayılır. Eğer biz burada harbi

kayıp eder daha uzaklara çekilirsek, vaziyetimiz maddeten ve mânen çok ağırlaşır. Biz ne yapıp yapıp Sakarya muharebesini kazanmalıyız. Elimizden gelebilen her şeyi yaptığımız gibi, bu muharebede Mustafa Kemalin, kumandayı bilfiil ele almasını istiyoruz bu vazifeyi kabul etmekle kazançlarımızı şimdiden şöyle sıralarız.

1 — Dahilde ve hariçte tesiri büyük olacaktır.

2 — Zabitan ve nefer üzerinde, maneviyatlarını takviye hususunda faydalı olacaktır. Şimdiye kadar bir çok değerli, verimli yerleri kaybettiğimizi, insan ve mal bakımından sıkışık bir hale girdiğimizi saklayamayız. Eskişehirin kaybı, Afyonun elden çıkması bize ne kadar ağıra mal oldu, acısı içimizden çıkmıyor. Maddî kaybımız da çok yüksektir. İaşe ve para bakımından iztirap içindeyiz. Eğer Ankarayı ve civarını da kaybedersek bu sıkıntımız kat kat yükselir. Bu arz ettiğimiz mütalâaya binaen başta Reisimiz Mustafa Kemal olmak üzere, hepimiz bu ölüm dirim harbinde bilfiil vazife almalıyız. Zamanı gelmiştir, Demir tavında dövülür, kaybedecek tek günümüz dahi yoktur. Bütün Türk milletinin mevcudiyetinin tehlikede bulunduğu sırada, Mustafa Kemal Paşa gibi tarihin ender yetiştirdiği, yüksek bir kumandanın ifa edeceği yüksek hizmetten kendimizi vareste göremeyiz; onu ihmal etmek büyük bir hatâdır ve günahtır. Hele uzaklaştırmak gibi kötü maksatlara sapanların; akıl, mantık ve muhakemesi noksan fikirlerin Büyük Millet Meclisinde yeri yoktur. En hafif söz defolup içimizden çıkmalarıdır. Tekrar tekrar söylüyoruz ve iddia ediyoruz ki Mustafa Kemal ordunun başına geçmelidir. Kendisinden bu kara günler için hizmet bekliyoruz."

Hatiblerin bu şekilde yürekten ve candan vatanî bir hisle konuşmalarından sonra celseye fasıla verildi. Bu sözler üzerine Mustafa Kemalin çehresinden sertliğin kaybolduğu, kaşlarını çatmaktan vaz geçtiği kendisinde bir yumuşama husule geldiği bariz şekilde anlaşılıyordu.

Yarım saat fasıladan sonra celse tekrar açıldı, ortalıkta nikbin bir hava belirdi. Riyaset makamı Mustafa Kemalin takriri vardır, okunacak dışarda hiç bir âza kalmasın, lütfen içeriye çağırın! diye hademelere emir verdi. Zil kesildi, salon ağzına kadar doldu. Mustafa Kemalin aşağıdaki takririni kâtiplerden biri yüksek sesle okudu:

Takrir: **Türkiye Büyük Millet Meclisi riyasetine.**

Meclis âzayı kiramının umumî surette tezahür eden arzu talebi üzerine Başkumandanlığı kabul ediyorum. Bu vazifeyi şahsen deruhte etmekten tahassul edecek fevaidi, azamı suretle istihsal edebilmek ve ordunun maddî ve manevî kuvvetini azamî surette tezyit ve ikmal ve sevki idaresini bir kat daha tarsin için Türkiye Büyük Millet Meclisinin haiz olduğu selâhiyeti fiilen istimal etmek şartile deruhte ediyorum. Müddeti ömrümde hâkimiyeti milliyenin en sadık bir hadimi olduğumu nazarı millette bir defa daha teyit için bu selâhiyetin üç ay gibi kısa bir müddetle takyid edilmesini ayrıca talep ederim.
4/Ağustos/1921

Mustafa Kemal

Takririn okunması Büyük Millet Meclisi selâhiyetinin üç ay müddetle şahsında toplanması talebi yeniden mecliste feveran husule getirdi. Söz alan alana. Gerginlik azamî haddi bulmuştu. Kızılca kıyamet koptu. Aşağı yukarı şu noktada birleşiyorlardı:

"Meclisin selâhiyetini bir şahsa devretmek, doğrudan doğruya diktatörlüğe gitmektir. Büyük Millet Meclisinin mânâsı kalmaz. Bu takdirde Meclisin kapısını kapayıp buradan uzaklaşmalıyız. Böyle bir kararı vermek yetkisini esasen haiz değiliz. Eğer böyle bir işe teşebbüs edersek mebusların burada artık yapacak bir işi kalmamıştır; derhal dağılmamız icap eder. Biz milletin iradesile buraya toplandık. Milletin bizlere verdiği vekâleti topyekûn tek bir kişiye devretmek selâhiyetini kendimizde nasıl görebiliriz. Meclisi kapayıp ta intihab dairelerimize döndüğümüz zaman halkımızın yüzüne nasıl bakabiliriz. "Verdiğimiz vekâleti ne hakla başkasına devrettin?" derlerse ne cevap verebiliriz. İş bununla da kalmaz, aleyhtarlarımızın eline bir de keskin silâh vermez miyiz; bizi tutan milletimizin maneviyatını sarsmaz mıyız, karşımızdakilerin ne kadar hain insanlar olduğunu unutuyor musunuz? Böyle bir teklifin Mecliste müzakeresi bile caiz olmadığı gibi, gelmesi dahi doğru değildir; derhal ret edilmesini teklif ederim."

Bir kısım hatibler de "arkadaşlar bu işte korkacak bir şey yoktur. Meclisten böyle bir karar çıkmakla Meclis neden dağılsın? Herhangi bir selâhiyetle Başkumandanlık techiz edilirse

edilsin, Meclis daima mevcut kalacaktır, vazifesini dikkatla ifa edecektir. Eğer verdiğimiz selâhiyeti hüsnü istimal edemez ve yolunu şaşırırsa, milletin hâkimiyetine tecavüz eden bir mücrim gibi kafasını kırarız. Bunda izam edilecek bir şey yoktur. Bu hususta müzakerenin açılmasını teklif ederim"

Bu hararetli müzakere uzadıkça uzadı hemen bütün Mebuslar konuştu geç vakıtlara kadar iki gün devam etti. 5/ağustos/1921 günü ancak bir karara varıldı. Hatiblerin sözünü başından sonuna kadar dinleyen, tek hatibin bile sözünü kaçırmayan Mustafa Kemal soğukkanlılığını, ne acı sözden ne de tatlı kelimelerden aslâ değiştirmedi. Sakin bir şekilde meclisi takib ettikten sonra, kürsüye geldi:

"Aziz arkadaşlarım! teklifimin bu kadar nahoş tefsire sebeb olacağını düşünmemiş ve aklımdan geçirmemiştim. Takririmde ifade ettiğim gibi, millet hâkimiyetinin kayıtsız şartsız taraftarıyım; bu benim idealimdir. Üzerime başkumandanlık gibi bir vazife tevdi ediyorsunuz, ödevim çok ağır ve mesuliyetlidir. Koca bir milletin mukadderatile alâkadardır. Yanlış karar ve hareketler, milletimizi büyük bir felâkete sürükler. Cephede kararlar seridir. En doğrusunu vermek lâzımdır. Büyük hizmeti ve yararlığı görülen zabitan, çavuş ve eradın bu yaptığı yüksek hizmetine mükâfat, rütbe ve nişanını derhal yükseltmeliyim. Aç kalmak tehlikesine maruz askerlerimin iaşesini nerede bulursam almalıyım, eğer istediğim selâhiyet bende olmazsa bu saydığım işleri yapamam. Eğer yapmağa teşebbüs edersem yüksek heyetinizin çıkardığı kanunlar beni mesul ve tecziye eder. Esasen rütbe ve nişanım İstanbul hükûmeti tarafından alınmıştır sivil bir fertden farkım yoktur" dedi, uzun ve beliğ şekilde fikirlerini açıkladı ve kürsüden indi.

Tekrar söz isteyen hatibler, Paşanın durumu açık açık izah etmesinden ve samimi duygularından dolayı teşekkür ettiler. "askerliğe ait selâhiyetimizi arzunuz veçhile üç ay müddetle devretmekte bir mahzur yoktur" deyip birbirlerini tekit eden sözlerle kürsüden indiler. Hemen bütün hatiblerin aynı mânâda konuşmalarından sonra Başkumandanlık kanunu şu tâdilatla müttefikan kabul edildi:

Kanunun muaddel ikinci maddesi "Başkumandan ordunun maddî ve manevî kuvvetini, azamî surette tezyit ve sevki idaresini bir kat daha tarsin hususunda, Türkiye Büyük Millet

Meclisinin buna mütaallık selâhiyetini meclis namına fiilen istimaline mezundur" 5/Ağustos/1921

Bu ikinci madde Başkumandana askerliğe ait hususatta meclisin selâhiyetini vermişti. Mustafa Kemalin de istediği bu suretle olmuştu. Bu mühim meselenin geceli gündüzlü geniş müzakeresi boşa çıkmamış; fikir birliği ve gönül rızasile en verimli bir neticeye varmıştı. Herkes memnundu Mecliste tatlı ve samimî bir hava dalgalanıyordu. Paşa bu hava içinde tekrar kürsüye geldi ve kısaca şu beyanatta bulundu: "Efendiler! zavallı milletimizi esir etmek isteyen düşmanları behemehal mağlûp edeceğimize dair olan emniyet ve itimadım bir defa olsun sarsılmamıştır. Bu dakikada itminanı tammımı heyeti celilenize karşı, bütün millete karşı ve bütün âleme karşı ilân ederim." Şiddetli alkışlar arasında kürsüden indi. Mecliste mebuslar arasında en ufak bir ayrılık kalmadı. Meclis, zabitan, asker, millet, fikir ve el birliği yaparak dâvalarına sımsıkı sarılmış, tam bir itimad içinde gideceği yolu, kurtuluş hedefini bu kararıyle tekrar tarsin etmişti. Sakarya muharebesinin ilk zaferi buradan başlar.

Kanunun kabulünden sonra, Mecliste ileri sürülen arzu ve temenniler arasında, mecliste bulunan kıymetli kumandanların cephede birer vazifeye tayinleri ve bu arkadaşların derhal cepheye gidip iş başına geçmelerini ve beklenilen hizmetleri ifa etmelerini meclisin arzusuna tercüman olan hatibler açıkladılar. Paşa tekrar kürsüye geldi. İzhar edilen bu arzuya tamamile iştirak ettiğini, aynı zamanda kendisinin de meclisten bir ricası olduğunu, Van Mebusu Haydar beyin Dahiliye Vekâletine, Albay Refet beyin de Millî Müdafaa Vekâletine intihab edilmelerini bildirdi. Meclis Refet beyi müttefikan ve gizli reyle seçti. Fakat Haydar beye reyini vermedi. Refet bey Millî Müdafaa Vekâletine bu suretle intihab edildi. Mebuslardan Yusuf İzzet Paşa, Kâzım Özalp birer gurup kumandanlığı vazifesile cepheye derhal gittiler. Mustafa Kemal Paşa artık tamamile cephe ile meşgul olmaya bilfiil başlamıştı.

Bu sırada kulaktan kulağa gelen haberlerde, Fevzi Paşanın Cephe Kumandanlığına tayini duyuldu. Arası çok geçmeden Paşanın Cephe Kumandanlığını kabul etmediği, Başkumandanın yanından ayrılmayacağı, elinden gelen her türlü ça-

lışmayı ve fedakârlığı esirgemeyeceği, Cephe Kumandanlığı eskisi gibi Miralay İsmet beyin uhdesinde kaldığı sözler takip etti. Aslı var veya yok fakat bu sırada böyle bir şayia mebuslar arasında epeyce çeşitli yorumlara yol açtı. Bazıları Fevzi Paşanın Cephe Kumandanlığı yapacak kadar tecrübesi olmadığını; bir kısmı perişan bir halde Sakaryanın şarkına çekilen yorgun bir ordunun başında ağır ve mesuliyetli tarihî bir vazife almaktan çekindiğini; bir kısmı da düzenin bozulmasından endişe ettiğini, Sivasa çekilmesi düşünülen ordunun, Meclisin ağır baskısile Sakarya savaşını mecburen kabul ettiğini söyliyordu. Durumun çok sıkışık ve ordunun başında Mustafa Kemalin olması bu şayiaları sabun köpüğü gibi bir anda söndürdü. Toplanan taze kuvvetler kafile halinde her gün Polatlıya taşınırken bir taraftan da hükûmet ağırlıklarını Kayseriye taşıyordu. Kayseri lisesi meclis binasına tahsis edildi. Kayseri valisi Ethem bey mebuslara mesken hazırlığile meşgul müdüran, evrak dosyalar, mebus ve memur aileleri yavaş yavak Kayseri yolunu tutmuşlardı.

Ankara artık boşalıyor. Fakat şiddetle müdafaasına hazırlanılıyor, muhtelif tepelerde siperler kazılıyor, tecrübeler yapılıyordu. Bu vazifeye de Mersin Mebusu albay Selâhaddin bey tayin kılınmıştı. Hummalı bir çalışma her tarafta kendini gösteriyordu. Bursa Mebusu Emin bey de yoktan vücude getirdiği bir atölyede askerlere süngü imâl etmekte idi.

Onbeş gün önce Maltadan, İstanbul tarikile evime ailesi ve çocuğu ile birlikte misafir gelen, eski Nafia Nazırı Ali Münif bey de bu sırada Ankarada bulunuyordu. Fırsattan bilistifade derhal bir gecenin içinde hazırlandık, derlendik, toplandık Ankara istasyonundan Yahşihana giden dekovil hattına sabah erkenden yerleştik. Yahşihana akşam karanlığında beraberce vasıl olduk. Vakit geçirmeksizin üç yaylı araba bulup iki tanesi ni çocuklarım ve ev eşyası için, bir tanesini de Ali Münif beye Kayseriye kadar kiraladım. Sabahın erken saatlerinde yolcularımı uğurladım, tekrar Ankaraya döndüm. Aile efradımın başında Ali Münif bey bulunduğu için yolculukları ve Kayseride yerleşmeleri hususunda hiç merak etmedim, isteklerimin emin bir şekilde temin edileceğini biliyordum. Şimdi Büyük Millet Meclisinde gayet rahat bir şekilde vazifeme devam ediyordum. Encümen müzakerelerine katılıyordum. Günler, saatler çok en-

teresan geçiyor, konuşmaya doymuyorduk. Mümkün olsa Mecliste yatıp kalkacaktık. Muhtelif fikir ve münakaşalar üzerine tahmin ettiğimiz günlerde Yunan taarruzu başlamadı. Her geçen gün lehimize puvan kaydediyordu. Polatlıya sevk edilen efrad çadırlara yerleşmiş her gün askerî talim terbiye görüyordu. Zaten ekserisi, tecrübeli, harp görmüş kimselerdi. Buna rağmen yine de sıkı bir talime tâbi tutulmuşlardı. Bizi asıl rahatsız eden, mevcud silâhımızın noksanlığı ve azlığı idi. Elimizde kâfi miktarda cephanemiz de yoktu. Bereket versin bu sırada Zonguldağa gelen yahut her hangi bir Karadeniz limanına çıkan Rusların getirdiği silâh ve cephane imdadımıza yetişti. Başlarında yaşlı bir erkek olduğu halde kağnı arabalarını süren kadınlarımız bu silâhları gece, gündüz demediler ve dört günde cepheye yetiştirdiler. Kağnı arabaları kafilesi bir âlemdi. Arabalar hazin hazin sesler çıkarıyor, üzerinde bir köylü kadını, taşıdığı emaneti muhafaza etmek için yorganını cephanenin ve tüfeğin üzerine örtmüş dikkatle rutubetten sakınıyor mesesi (birer sırık) elinde yoluna devam ediyordu. Arkası önü görünmeyen bu kafile günlerce devam etti. Bir çoklarımızı bu ulvî manzara rikkate getirip göz yaşları döktürdüğü bir hakikattır. Manzara çok ulvî olmakla beraber çok da hazindi. Başımıza büyük felâket gelmişti. Milletce bunun altından kalkmaya can havlile uğraşıyordu, düşmanlarımız ise çok kavi ve zalim idi.

Ulus meydanına dikilen, Atatürkün at üzerindeki heybetli abidesinin etrafında sırtında top mermisi taşıyan bir köylü kadınının heykeli ne bir masal ve ne de bir efsanedir, hakikatın tam kendisidir. O günlerin kara ve mazlum zamanında yaşayan her ferd bunun ne demek olduğunu bilir. Bu abidenin ilk müteşebbisi rahmetli Yunus Nadi beydir ve ilhamını bu acı hatıralardan aldığı muhakkaktır. Yunus Nadi bey kalemile memleketimize çok hizmet etmiş bir insandır. Onun vicdanı bu fedakâr köylü kadınını unutmamıştı. Mavi gömlek içinde başı yazmalı, mütevekkil ve vakur simasile elindeki değneğile, acele yetişmek için gösterdiği gayreti ve tevekkülü unutmak mümkün müdür.

Franklen Buyyon (eski nazırlardan) riyasetindeki heyet Ankaraya gelmiş bizimle bir muahede akdi yapmak istiyordu. Bir iki temastan sonra müzakereler kendiliğinden geri kaldı.

Zira bir taraftan hükûmet Kayseriye taşınıyor; diğer taraftan ise Mustafa Kemalin başını kaşıyacak zamanı yoktu. Gece ve gündüz Sakaryadan gelmiyordu, cepheyi tanzimle meşguldu. Bu vaziyet karşısında Fransız sulh heyeti müzakereyi harbin sonuna bırakıp Ankarayı terk etti.

Cephe tamamile tanzim edilmişti. Her gün Yunanlıların taarruzu bekleniyor; efrad sabırsız bir halde savaşa girmek isti yordu. Polatlı askerî bir depo halini aldı. Fakat mevcut tüfeğimizden fazla askerimiz vardı. Askerlik şubelerine giden arkadaş larımız umduğumuzdan fazla iş görmüşlerdi. Cephe kumandanının talep ettiği miktarın üstünde Polatlıda asker yığılmıştı. İçlerinden tek firar eden, yiyecek ve içecekten şikâyet eden zuhur etmedi. Talim terbiyelerini köylü kıyafeti içinde yapıyorlardı. Mustafa Kemal Meclisten seçtiği kumandanları birer kolordu kumandanlığına tayin etti. Temmuz ayının 25 inci günü Sakaryanın şarkına çekilen Türk Ordusu, geldiği gündenberi durmadan hazırlığını yaptı. Aradan yirmi gün geçtiği halde düşmanın taarruzundan henüz haber yoktu. Bu durgunluktan bilistifade, Kayseriye gidip ailelerimizi çocuklarımızı görmek için Ali Şükrü (Trabzon) Amerikalılardan bir kamyonet temin etti, Rifat (Kayseri), Yunus Nadi (İzmir), Ali Şükrü (Trabzon), Dr. Emin (Bursa), Dr. Fuat (Bolu) ve ben altı arkadaş sabaha karşı kamyonetle yola koyulduk. Öğle yemeğini Kırşehirde yedik ve yolumuza devam ediyoruz. Yolda bir iki defa kamyonetin lâstiği patladı; yedek lâstik olmadığından, yapıştırmak ve takmak çok vaktimizi aldı. Geceyi bir harmanın içinde geçirmeye mecbur olduk. Çünkü vakit yaz olduğu için üzerimizde ne palto ve ne de örtünecek bir şeyimiz vardı. Geceyi yolda geçireceğimizi de tahmin etmemiştik. Gecenin soğuk havasın dan kendimizi korumak için, harmanın otları arasına girmiştik. Güneş doğarken yolumuza devamla saat dokuza doğru Kayseriye vasıl olduk. Bu âni gelişimiz çocuklarımıza bir süpriz oldu. Tabiî çok memnun oldular. Vali Ethem beyin tahsis ettiği evin dört tarafı kapalıydı. Ortası açık genişçe bir avlu ve odaları avluya bakıyordu. Dışarıya bakan tek penceresi yoktu. Kapısı, penceresi, örtmenin altından avluya bakıyordu. Evimiz tek katlı, yontma taştan inşa edilmiş, içinde bir de sarnıcı olan dört odalı bir evdi. Avludan güneş bol bol evin içine giriyor, örtmesi de salon gibi kullanılıyordu. Sokaktan geleni geçeni görme-

yen, dışarıda ne olduğunu bilmeyen bir evdi. Aile efradım yerleşmişler hallerinden memnundular. Ali Münif bey de pek uzak olmayan başka bir eve yerleşmişti.

Kayserililerin ifadesine nazaran, şimdiye kadar görülmemiş bir kalabalık Kayseriye yığılmıştı. Fakat hepsi de, Vali Ethem beyin yüksek çalışma ve gayretile yerleştirilmiş, açıkta kimseler kalmamıştı. Vali yine de durmuyor ileriyi düşünerek evleri boşaltıyor hazırlıklardan farig olmuyordu. Kayserililer pek misafirperver insanlar. Muvasalâtımızdan itibaren her gün bir evde ziyafet veriliyordu. Çıkardıkları yemek de tam bir düzinedir, her üç kabtan sonra arşasından ağır tatlılar gelir (yalnız bir tanesi hafifdir). Bir kaç günümüz bir ziyafetten bir ziyafete davetli olarak geçti. Erciyeş dağının eteklerindeki yazlık sayfiyelerin serin ağaçları altında çekilen ziyafetler unutulmaz tatlı hatıralarımdan birisidir. Sofrada içilen sular pek serin, soğuk denecek haldeydi. Bu suyun Ercisin mailinde mağara gibi oyulan kayaların arasından çıkarılan bir su olduğunu öğrendik. Hem berrak hem de aşılanmış gibi soğuktu.

Talas tabir ettikleri şehrin civarındaki mahalli de ziyaret ettik. Daha modern evler, villâlar vardı buradara. Sadece görmek için bir iki saat vakit geçirdik. Ermenilerin, Amerikalıların ve zengin kimselerin ikamet ettiği yer burası idi. Niyetimiz bir hafta kalmaktı, çok yazık ki aradan dört gün geçmedi, Büyük Millet Meclisi riyasetinden aldığımız acele bir telde, Sakarya meydan muharebesinin başladığı, böyle mühim bir zamanda Mecliste toplu bulunmamız icap ettiği bildiriliyordu. Tabiî yine Amerikalı mektep kamyoneti ile yola çıkıldı. Aksilik bu ya bizim kamyonetin sık sık lâstiği patlamağa başladı. İki gece bir gündüz, Kızılırmak kıyılarında geceyi geçirmeye mecbur olduk. Altın dişli Katil İlyas ve avanesi de bu taraflarda eşkiyalık yapıyor, geleni geçeni soyuyor ve karşı duranları öldürüyordu. Bundan beş - on gün önce Ali Şükrü bey bu yolda eşkiyalarla nasıl müsademe ettiğini bir münasebetle hepimize kamyonette hikâye etti. Doğrusu hiç birimiz korkmuyorduk. Çünkü hepimizde tüfek vardı. Bu defaki kamyonet yolculuğumiz çok berbat gidiyor. Artık bizim kamyonet iki adım başında lâstiğini patlatıyordu. Haydi in, lâstik takılsın... biraz gider gitmez tekrar patlıyor, duruyoruz üçüncü akşam yolda-

yız. Nasılsa gece yarısı Amerikan kollejinin ikinci bir kamyoneti yanımızda durdu. Ankaraya gidiyormuş, yolcu olarak sadece Konya Mebusu Musa Kâzım efendi varmış. Hemen hepimiz birden kamyonete aktarma olduk gece karanlığında harıl harıl Türk ordusunun silâh ve mühimmat taşıdığı yoldan sabahın erken saatlerinde Ankaraya gelebildik.

23/ağustos/1921 de başlayan 13/eylül 1921 de sona eren Sakarya meydan muharebesi geceli, gündüzlü 22 gün devam etmiştir. Harp tarihleri şimdiye kadar gelip geçmiş, harblerde bu kadar uzun süren bir meydan muharebesi kaydetmemiştir. Başkumandan meclise, sabah ve akşam olmak üzere günde iki resmî tebliği doğrudan doğruya gönderiyordu. Sırf bu işe memur ettiği erkânıharp Trabzon Mebusu Hüsrev Gerede bey de harita üzerinde harekâtın izahını yapıyordu. Sabırsız mebus arkadaşlardan bazıları izahı dinledikten sonra, Hüsrev beye harbi kazanmamız ihtimali yüzde kaçtır deyip sorardı. Hüsrev bey de "yüzde 51-52" cevabında bulunuyordu. Uzaktan gelen top sesleri arasında bu resmî tebliğleri heyecanla bekliyorduk. Bu sırada hükûmet tarafından mebusların ikâmetgâhları tesbit edildi. Her mebusa bir tane binek hayvanı alması tenbih edildi. Çekilme haberi gelir gelmez Ankarayı terk edecektik. Bütün mebuslar birer hayvan tedarik ettiler. Yalnız biz Adana ve Mersin Mebusları bu işi yapmadık, çünkü memleketimiz işgal altındaydı ve Fransızlarla harp halindeydik Memleketten bir kuruş dahi gelirimiz yoktu. Aldığımız maaş da 100 liraydı. Başımda 12 nüfuslu bir aile vardı. Diğer arkadaşlarım da aşağı yukarı benim halimde idiler. Bu yüzden mebusların en fakiri sayılırdık.

Devam etmekte olan harp menfî bir neticeye ulaşırsa elimizde tüfek, ricat eden orduya yaya olarak katılmağa karar verdik. Hazırlığımızı da ona göre tamamladık. Harb aralıksız devam ediyordu. Hüsrev bey gelen resmî tebliğleri anlatıyordu.. Harbin devamına ve gidişatına göre kazanmak ihtimalimiz ortaya çıktı. Hüsrev bey bu suretle 100 de 52 buçuğa kadar kazanmak şansımızı yükseltti.

Sakarya harbi neferden ziyade subay harbi olmuştur. Neferle birlikte ön safta düşmana ilk hücum edenlerin başında subaylarımız bulunuyordu. Mehmedçikle birlikte süngü harblerine giriyor, ölümü hep birlikte istihkâr ediyorlardı. Subaylarımızın bu kahramanca cesaretleri karşısında, neferlerimiz de

aşağı kalmıyorlardı. Elbisesizlik yüzünden millî kıyafetile harbe giren erlerimiz çoktu. Esasen zabitlerimizin hemen hepsi diyebilirim ki yamalı pantalon içindeydi. Harp eden ordumuzun elinde oniki cins tüfek vardı. Fena tarafı mermilerin ayrı, ayrı olmasıydı.

Millî Müdafaa Vekili Refet beyden tanrı razı olsun. Muhariblerin tüfek mermilerini hatâsız şekilde yerli yerine sevk etmekte gösterdiği mehareti saygı ile yâd etmek insanlık borcumdur. Keza yemeklerini dahi fasılasız yetiştirmiştir.

Durum öyleydi ki, tepeler süngü hücumu ile alınıyor veriliyor. Ileri geri hareketler durmadan yerlerini değiştiriyordu. Yaka yakaya, boğaz boğaza ölüm fırtınası içinde harp devam ederken mermilerin beşerî bir hatâ olarak yanlış gitmesi, çok muhtemeldi. Bu vaziyette bulunan muhariplerimizin, tüfeğine uymayan mermi eline geldiği zaman maneviyatının ne hale geleceğini tahmin etmek zor değildir. Hamdolsun böyle bir hatâ zuhur etmedi.

Köylerden gelen taze kuvvetlerin Polatlıda tecemmu ettirildiğini daha önce bildirmiştim. Elimizde asker vardı, fakat kendilerine verecek silâhımız yoktu. Cephede inhilâl eden efradın yerine, mevcut silâha göre Polatlı deposundan Mehmedcik harb meydanına gönderiliyordu. İşte harp durumumuz böyle devam ederken Rusyadan son olarak gelen ve Zonguldak limanına çıkarılan tüfek ve mermilerimizi o köylü kadınları hızır gibi cepheye yetiştirdiler. Bunlar kadın değil birer melektiler... Tanrı razı olsun.

Milletimizin, hükûmetimizin, Meclisin Sakarya harbine nasıl girdiğini izah etmek maksadile bunları okuyucularıma anlatmak istiyorum. Tekrarladığımdan dolayı beni mazur görsünler. Çünkü bu kısımları yazarken o günün hatırası karşımda âdeta canlanıyor, bazen gözyaşı dökmekten dahi kendimi alamıyorum.

Sakarya muharebesi çok kanlı bir meydan muharebesidir. Süngü muharebesi mutat harb savaşı içine girmişti. Son sistem silâhlarla ve mücehhez zinde ordusu ile üzerimize yüklenen Yunan Başkumandanı PAPULAS var kuvvetile katî netice almak için azami gayret sarf etmekte, bütün gücüyle üstümüze çullanmıştı. Her iki tarafın düşüncesi kati zaferdi. Harp bu ruh-

da devam etmekteydi. 22 gün devam etmesinin sebebi de budur

Hoca Abdülgafur efendiyi (Karesi) din ûlemalarımızın meyanında hörmet gören söze çok karışmayan temiz bir insan olarak tanıdım. Kendisi 38 yaşında meclise iltihak etmişti. Namazında duasındaydı. Uzunca yüzlü, yuvarlağa yakın bir çehre, kır düşmüş bir sakal, şişman sayılabilir bir vücud, elinden tesbihi düşmeyen bir zattı. Meclisin sıkışık günlerinde kürsüye gelir dua ederdi. Hayatımda Abdülgafur hoca gibi dua eden bir kimseye tesadüf etmedim. Ellerini açıp duaya başladığı zaman hepimizi gaşyederdi. Esasen kendisi duanın sözlerinden heyecana kapılırak vücudu raşeye tutulmuş gibi titrerdi. Bu hali dinleyenleri de cezbeye getirirdi. Çok konuşmayan, müşekkel ve iri yarı olan bu zatın duası bambaşka bir şeydi. Belki zamanın da tesiri vardı. Çünkü Yunanlılar bizi, bütün Türklüğü bir içim suda boğmaya azmetmişlerdi. Yardımcıları büyük devletler, böyle arzu ediyordu. Heyeti umumiyenin üzerimizdeki baskısı bu duayı canlandırıyordu.

Harp yaralılarının adedi gün geçtikçe çoğalmaya başladı. Bir zaman geldiki mevcut hastaevlerimiz, doktorlarımız âciz bir duruma düştü. Meclis bu işi de eline aldı. Çünkü yaralılarımız meydanda kalmağa başlamışlardı. Bu işin başına Doktor Rıza Nur (Sinop) getirildi. Rıza Nur bey de mebuslar arasından intihab ettiği üç-dört arkadaşla işe koyuldu. Seçilenler arasında ben de vardım. Vazife bölgeleri ayrıldı. Ben Kurşunlu cami cihetine gönderildim. Vazifemiz açıkta kalan yaralıları yerleştirmek ve tedavisini temin, her suretle bakımlarını kontrol etmek icap eden tedbirleri almaktı. Her gün muayyen saatte bir araya gelip mesaimiz ve hastaların durumu hakkında fikir tatisinde bulunuyorduk. Deruhde ettiğim semtin icap dolayısile açılan hastaevlerini durmadan dolaşıyor, yaralı efratla yakından konuşuyor, arzularını yerine getirmek için uğraşıyordum. Bilhassa bakım vaziyetlerini kontrol ediyor, iaşeleri üzerinde titizlikle duruyordum. Açıkta hiç bir yaralı bırakmadım. Sıkıştığım zaman hafif yaralıları ilk tedavisinden sonra her hangi gözüme kestirdiğim bir ankaralı vatandaşın evinde misafir ediyordum. Doğrusu Ankaralıları bu hususta ne kadar methü sena etsem azdır. Müracaatımı seveseve kabul ediyorlardı. Bir taraftan da vakit buldukça istasyona gidip, Polatlıdan yaralı taşıyan trenleri teftiş, yaralıların durumlarını tetkik ediyordum.

Ağırca yarası olanlar nakil vasıtasile taşınıyordu. Hafif olanlar da eline verilen kâğıt pusula ile hangi semte ve hangi hasta evine gideceği yazılıyordu. Vicdanımın emrettiği vazife ağırdı. Ayni zamanda Büyük Millet Meclisi namına hareket ediyordum. Onun ulvî şerefi önümüzde rehberimizdi. Gençtim, yorulmuyordum. Sabahtan akşama, geç vakitlere kadar çalışıyor, sabahın erken saatlerinde işe başlıyordum. Yalnız Başkumandanın gönderdiği raporu dinlemek için muayyen zamanda Meclisde mutlaka bulunur durumu öğrenir ve izahı kaçırmazdım. Hastaların arasında koğuşta dolaştığım zaman yüksek ruhlu Mehmedçiklerden bazılarının hazin ve vahim durumlarile karşı karşıya geliyordum. Arslan gibi babayiğit bir delikanlı gözleri sarılı yatağında oturmuş beni dinliyordu; bu zavallı dünyayı bir daha görmemek üzere iki gözünü ebediyyen kaybetmişti. Benim halim ne olacak beyefendi? diyordu. Bacağını kolunu kaybetmiş olanlar da az değildi. Tabiî elimden ne gelirdi. En kuvvetli teminat ta milletimizin bu gördükleri hizmetleri asla unutmayacağını, bu hususda emin ve müsterih olmaları tesellisinden ibaretti. Kayserili olduğunu söyleyen ve yatağında etrafını tetkikle meşgul siyah kaytan bıyıklı bir delikanlının yatağına vardım. Hiç te yaralıya benzemiyordu. Merhabalaştıktan sonra yarasının nerde olduğunu sordum. Karnında olduğunu bildirdi. Niçin yere yatmadınız da karnınızdan yaralandınız? deyince verdiği cevapta; Aman beğim pis kötü Yunan askeri ayakta iken üzerimize hücum etti. Doğrusu kanıma dokundu; derhal ben de ayağa kalkıp bir kaçını temizledim. Fakat bu arada karnımdan kurşunla yaralandım. Arkadaşlar beni harp dışı ettiler buraya geldim. Rahatım ve hiç bir şikâyetim yoktur. Şimdi beni bıraksalar, arkadaşlarımın yanında savaşıma devam ederim dedi.

Bu sırada gelen başkumandanlık resmî tebliğinden anlaşıldığına göre, meydan muharebesinin siklet merkezi ve stratejik ehemmiyeti olduğunu zannettiğimiz Çal mevkiindeki Yüksek Tepe kanlı süngü hücumlarına sahne olmuştu. Durmadan el değiştiriyordu. Bu meyanda sağımızda Yıldız Tepede de aynı şekilde harp devam etmekte idi. Çal Tepesi sol cenahımızda, Ankaraya daha yakın bir yerde olduğu için buradaki savaş daha yakından alâkamızı çekmekteydi.

Bir sabah tebliğinde, Çal dağını terk eden kıtaatımızın ge-

ri çekildiği haberi geldi. Meclisteki askeri mütehassıslarımız Çal dağının ehemmiyetini bize böyle izah etmişlerdi. Bu haber belimizin ipliğini kırdı. Kulaklarımız bu resmî tebliğe inanmak istemiyordu. Hüsrev Gerede (Trabzon) bermutat askerî bir dille resmî tebliği izah etti. Henüz bitirmemişti ki, bir mebus sabırsızlıkla: "Hüsrev bey! Hüsrev bey! harbi kazanma şansımızın yüzdesi düşdü mü?" sualini sordu. Hüsrev Gerede "arkadaşlar maateessür harbin birinci safhasını kaybettik, şimdi ikinci safhası başlıyor" sözü ağzından çıkar çıkmaz zavallı temiz, mert ve doğruyu söyleyen bu arkadaşımıza, toptan öyle bir hücum ettiler ki nerede ise tartaklayacaklardı. Bir kısmı "zaten sen dinsiz, imansız bir adamsın. Hiç de senin dediğin gibi değildir" diye bağırıyor; bir kısmı diyorki "sen âsilerin eline düşdüğün zaman yediğin dayaktan aklını kaybettin, hâlâ kendine gelemedin."; birisi ayağa kalkmış "arkadaşlar katiyyen Hüsrevin sözüne inanmayın, onun bu işde imanı zayıftır." bir kısmı da "arkadaşlar fütür getirmeyin; bu harbi dünyaca tanınmış üç büyük devletin Çanakkalede leşlerini yere sermiş Mustafa Kemal idare ediyor. Muhakkak kalebeyi, büyük zaferi temin edecektir. Göreceksiniz müteakip resmî tebliğde hepimizi memnun edecek yeni malûmat gelecektir" diyordu. Bu sözlerinsöylenmesinden çok önce Hüsrev beyi arkadaşlar salondan uzaklaştırmışlardı. Bu gün bir ana baba günü olmuştu. Yer yer gruplar halinde her mebus bu mesele üzerinde fikir beyan ediyordu. Aklı eren askerlerimizden teselli bekleyenler de vardı. Harp ne şekil alırsa alsın nihaî zafere kadar savaşı bırakmayacakları noktasında tamamen müttefiklerdi. Anadolunun yalçın sarp dağlarında ve harimi ismetimizde düşmanı mutlaka boğacağız diyorlardı. Hocası, hacısı, genci, ihtiyarı, münevveri hep böyle düşünüyordu. Fikir ve ruh birliğinin en büyük kuvvet olduğunu gösteren bir tablodur bu. Hiç bir kimse istikbalden zerre kadar ümidini kesmiş değildi. Hüsrev Gerede artık, resmî tebliği izah etmiyordu. Bu hâdiseden sonra bir kaç gün de meclise gelmedi. Hakikaten arkadaşları tarafından haksız olarak hücuma uğramıştı. Sabırsızlıkla beklediğimiz akşam tebliği geldi şimdi başka asker bir arkadaş izahını yaptı. Çal dağından çekilen kıtaatımızın daha gerilerde düşmana mukabil hücuma geçtiği bildiriliyordu. Dinleyenler derin ve rahat bir nefes aldılar. Asıl korktuğumuz, Çal dağının kaybından

sonra ricat eden efradın paniğe tutulması ihtimali idi. Yoksa biraz daha geri yeniden cephe tesisinden endişe etmiyorduk. Asıl korku büsbütün cepheyi terk etmeleriydi.

Mütehassıs asker arkadaşlarımız Çal dağının askerlik noktasından hayatî bir önemi olduğu hususunda kulaklarımızı adamakıllı doldurmuşlar ve bizleri inandırmışlardı. Oysa Çal dağının pek okadar önemli olmadığı bilâhare zuhur eden vakalarla anlaşıldı. Bilâkis yeni tutulan cephede mehmedciklerin hücümu geçmeleri ortada korkulacak bir hâdise mevcut olmadığına delildir. Harp normal seyrinde devam ediyordu.

Bermutad ayni vazifeme ve resmî tebliğleri dinlemek üzere meclise devam ediyordum. Uzaktan gelen top seslerine de kulağımız alışmıştı. Duymadığımız zaman muhalif rüzgârın işidir diyorduk. Bu şekilde sürekli devam eden harp günlerinde arkadaşlarla birlikte bir sabah kahvaltısını ederken, bir tayyare sesi geldi, hep birlikte ses gelen cihete baktık. İstasyonun üzerinde bir düşman tayyaresi dönüyordu. Bir de bomba attı ve gözden kayboldu. Harbin başlangıcından itibaren ağzını bıçak açmayan ve şimdi yanımızda olan Muhtar Fikri (Mersin) birden bire endişeli kederli durumunu değiştirdi; çok neşeli ve sevinçli bir halde hazır bulunanlara "arkadaşlar gözünüz aydın. Yunanlılar Sakaryadan kaçıyor. Tanrı bize bu mutlu günü ihsan etti. Dikkat ediyorum, verdiğim sevinç haberine kaydı ihtiyatla bakıyorsunuz. Halbuki mesele gayet basittir. Bunu bilmek ne evliyalık ne de kahinliktir. Mantığınıza müracaat edin. 22 günden beri geceli gündüzlü devam eden Sakarya meydan muharebesinin devamı müddetince tek bir düşman tayyaresi buralara geldi mi?.. Bu gün niçin geldi, işi ne idi, neden bir bomba atıp kayıplara karıştı? Elbette bu gelişin bir manâsı vardır. Tek düşman tayyaresinin Ankaraya gelip bir bomba fırlatmasının devam eden harp üzerinde ne faydası olabilir?. Sizi temin ederim; sözüme itimad ediniz Yunanlılar kaçıyor. Ricatını gizlemek için bu tayyare bir gösteriştir. Ben şimdi Meclise gidiyorum inşallah size iyi haberle dönerim" dedi ve yola çıktı. Ben de peşini bırakmadım birlikte Meclise geldik. Meclisde oldukça kalabalık vardı. Düşmanın attığı bombadan tren kondoktörü çay içerken simidi ağzında kalmış ve parçalanmış haberi

herkesi müteessir etmişti. Duyanlar bu zavallı adama acıyorlardı. Muhtar Fikri bey bu esnada ortaya atıldı ve kendine mahsus tatlı düzgün ifadesile, düşmanın firar havadisini kemali emniyetle biraz önce arz ettiğim şekilde Mebuslara bildirdi. Bu mütalâadan bir kısmı çok sevindi bir kısmının ise durumunda hiç bir değişiklik husule getirmedi. Muhtar Fikri bey bunlara döndü ve "arkadaşlar bu kanaatimin yüzde yüz doğru olduğuna yemin etsem başım ağrımaz, tanrıy(bir bilir gibi biliyorum ki vaziyet böyledir." Bu günün sabah-akşam resmî tebliğlerinde ricata dair bir malûmat yoktu. Fakat bizim arkadaş kanaatlarından zerre kadar dönmüyordu.

Ertesi gün henüz güneş doğmuştu tayyare sesleri çoğaldı, arkasından uçaksavar toplarının tarrakası hepimizi pencereye koşturdu. Ankara semasının yükseklerinde, üç tayyare devir yapıyor, uçaksavar toplarının mermileri tayyarelerin sağında solunda patlıyordu. Şiddetli bir top ateşine tutulmuşlardı. Fakat hiç bir isabet tesbit edilmediği gibi tayyareler de bomba atmıyorlardı· Bir zaman sonra uçaksavar toplarının ateşi kesildi. Tayyareler de yavaş yavaş alçalmağa başladılar. Meğerse bunlar düşman tayyaresi değil bizim Türk tayyareleri imiş. Tekrar gelmesi muhtemel düşman tayyaresini yakalamak maksadile bizim topçu kıtası harekete geçmiş. Mesele bundan ibaretmiş. Bir hatâ neticesi toplarımız, kendi tayyarelerimize ateş açmışlardı; bereket versin hiç bir zarara uğramadılar. Çünkü düşman tayyaresinin baskınından sonra harekete geçen uçaksavar toplarımız, Ankaranın muhtelif tepelerinde çarçabuk mevzi almışlardı.

Yine hep birlikte meclise gittik. 48 saat önce Muhtar Beyin verdiği beşaret haberi, bu günkü resmî tebliğde, düşmanın ricat haberini teyid ediyordu. Sonradan anlaşıldı ki Muhtar Fikri beyin bizi müjdelediği anda düşman kaçmağa başlamıştır. Muhtar Fikri bey, çok dürüst, temiz karekterli, mantığı kuvvetli bir insandı; kürsüye çıkmazdı, fakat encümenlerde makul fikirler beyan ederdi. Bu meseleden sonra, meclisde adı sivil erkân harp kaldı. Sakarya meydan muharebesi, 22 gün geceli ve gündüzlü devam ettikten sonra düşman harp meydanını silâhlarımıza teslim ederek Eskişehir ve Afyon hattına kadar çekildi ve süvarilerimiz buraya kadar düşmanı takip etti. Büyük Millet

Meclisi derhal verdiği bir kararla Mustafa Kemalin Gazi unvanile rütbesini Mareşallığa, keza Fevzi Paşayı da mareşallığa, Ismet, Refet ve Kâzım Özalp beylerin rütbelerini de generalliğe yükseltti. Bu kanlı savaşa iştirak eden bütün subaylarımızın ala'meratibihim terfi ettiler. Yunanlılar Başkumandan Papulas'ı kumandanlıktan uzaklaştırdı, yerine Hacı Anastiyi tayin etti.

Yunanlılar Sakarya taarruzunda ağızlarının payını aldılar, bir daha böyle bir maceraya girmemek için müdafaa vaziyetinde kalmayı tercih edip yerleştikleri bu son hattı bütün kuvvetlerile tarsin ve tahkim etmeye koyuldular.

SAKARYA MUHAREBESİ

Atatürk nutuk'un ikinci cildinin 132 nci sahifesinde Sakarya meydan muharebesi hakkında şu tafsilâtı veriyor:

"Yunan ordusu 23/Ağustos/1921 günü ciddî olarak cephemize temas ve taarruza başladı. Bir çok kanlı, buhranlı safhalar ve dalgalar oldu. Düşman ordusunun faik gurupları hattı müdafaâmızın bir çok parçalarını kırdılar; bu suretle ilerleyen düşman aksamının karşısına kuvvetlerimizi yetiştirdik. Meydan muharebesi 100 kilometrelik bir cephe üzerinde cereyan ediyordu. Sol cenahımız Ankaranın 50 kilometre cenubuna çekilmişti. Ordumuzun cephesi, garbe iken cenuba döndü. Arkası Ankaraya iken şimale verildi. Tebdili cephe edilmiş oldu. Bunda hiç bir beis görmedik. Hattı müdafaamız kısım kısım kırılıyordu. Fakat derakap kırılan kısım en yakın bir mesafede yeniden tesis ediliyordu. Hattı müdafaaya çok rabtı ümit etmek ve onun kırılmasile ordunun büyüklüğüyle mütenasip, uzun mesafeye geri çekilmek nazariyesini kırmak için, memleket müdafaasını başka bir tarzda ifade ve bu ifademde israr ve şiddet göstermeyi faydalı buldum. Dedim ki, hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır. O satıh bütün vatandır. Vatanın bir karış toprağı, vatandaşın kanile ıslanmadıkça terk olunamaz. Onun için küçük büyük her cüzî tam ilk durabildiği noktada, tekrar düşmana karşı cephe teşkil edip muharebesine devam eder. Yanındaki cüzî tamın çekildiğini gören cüzî tamlar ona tâbi olamaz. Bulunduğu mevzide nihayete kadar seba-

te, mukavemete mecburdur. İşte ordumuzun her ferdi bu sistem dahilinde, her hatvada, azamî fedakârlığı göstermek suretile düşmanın faik kuvvetlerini imha ederek, yıpratarak, nihayet onu taarruzuna devam kabiliyet ve kudretinden mahrum bir hale getirdi. Muharebenin bu safhasını ihtisas eder etmez, derhal, bilhassa sağ cenahımızın Sakarya nehrinin şarkında, düşman ordusunun sol cenahına ve müteakiben cephenin mühim aksamında mukabil taarruza geçtik. Yunan ordusu mağlûp ve ricata mecbur oldu. 13/Eylûl/1921 günü Sakarya nehrinin şarkında düşman ordusundan eser kalmadı. Bu suretle 22 gün ve 22 gece bilâfasıla devam eden Sakarya Melhamei kübrası, yeni Türk Devletinin tarihine, Cihan tarihinde ender olan büyük bir Meydan Muharebesi misâli kaydetti."

MUSTAFA KEMALİN HUSUSİ SOHBETLERİNDE SAKARYA SAVAŞINA AİT VERDİĞİ TAMAMLAYICI MALÛMAT

Atatürkün Mecliste irat ettiği Sakarya Meydan muharebesine ait beyanatını yukarıda arz ettim. Şimdi hususî sohbetlerinde, NUTUK'a girmeyen kısımlarına geçiyorum. Bu anlatacaklarımı bizzat Atatürkün ağzından duydum ve benim gibi dinleyen arkadaşlar çoktur. Dediler ki, "Meclisin Başkumandanlığı uhdeme tevdiinden sonra Sakaryaya gittim. Bütün ehemmiyetin Sakarya nehrine inhisar ettirilmesinden boydan boya siperler meydana getirilmesinden kaçındım. Düşman Sakarya nehrinin her hangi bir noktasından karşıya geçebilir. Bu geçiş müdafiler üzerinde fena tesir husule getirir. Nehrin geçilmesile harbin kaybedildiği zehabına meydan verir. Askerin ruhundan bu kötü ihtimalleri bertaraf etmek maksadile, cepheyi epeyce geriye çektim bazı yerlerde onbeş kilometre kadar mesafe bıraktım. Eğer burada da düşman zorlarsa, biraz daha geriye çekilir yeni bir cephe tutar harbimize devam ederiz. Bu çekiliş neferin ruhunda kötü bir tesir yaratmaz. Fakat nehrin kıyısındaki cephe bu mânadan uzaktır.

Düşmanın hangi noktadan katî taarruza girişeceğini tahmin edemediğimizden, o uzayıp giden cephemizi, hilâl şeklinde tesis ettim ve ihtiyat kuvvetlerimizi tam merkez noktasına yerleştirdim. Buradan sağa sola kolaylıkla yardım edilebilirdi.

Cephede bu işlerle meşgul olduğum bir sırada, cephe karargâhında kumandanların bazılarıyla telefonla muhabere eden İsmet bey "Yusuf İzzet paşa telefon ediyor söyledikllerini anlayamadım, sizinle konuşmak istiyor" dedi ve ahizeyi bana uzattı. Yusuf İzzet paşaya "beni aramışsınız; buyurun arzularınız nedir?" dedim. Yusuf Izzet paşa soruyordu, "gizli emirlerinizi bildirmediniz; yani ricat halinde istikametimiz neresidir? Intizardayım; öğrenmek istiyorum." Bu sual karşısında beynimin tası attı, dehşetli canım sıkıldı. Adam henüz harbe girmeden kaçmayı düşünüyordu. Verdiğim cevabta: "Paşa, paşa gizli emrim, senin kemiklerinin orada gömülmesidir" dedim ve telefonu kapadım.

Düşman taarruza başladı. Daima sol cenahımıza akıyordu. Hilâl şeklinde kurulan cephe de düşmanın akışına göre kıvrılıyor, daima karşısında çarpışmaya hazır kıtaatımızı buluyordu. Düşman nihayet sarkmaktan vaz geçti; bütün kudret ve kuvvetile hücuma geçti. Zabitan ve efradımızın bu kudurmuş şiddet karşısında gösterdikleri metanet, cesaret bütün tasavvurların fevkindedir. Demirden ve sarsılmayan bir kale gibi göğsünü siper etti. Günlerce devam eden harp çok kanlı oldu. Süngü hücumları, boğaz boğaza boğuşmalar harbin mutad günlük çarpışmalarından sayılırdı. Tepeler ve mevziler elden ele geçiyordu. Zabitan ve efrad kahramanlıkta birbirine rekabet ederek harp ediyordu.

Harpte, nutkumda söylemediğim meçhul noktaları şimdi sizlere söylemeyi bir vicdan borcu biliyorum. Fevzi paşa siperden sipere koşuyordu. Askerleri teşci ediyor, alınması icap eden tedbirleri tamamlıyor, sonra da sipere diz çöküp, Kur'an okuyor, Tanrıdan medet ve yardım niyaz ediyordu. Bu adam insan değil bir evliyadır.

Bu heyecanlı, kanlı harp sırasında bir tatsız hâdise zuhur etti. Cephemizin bir tarafında gedik açan düşmanın gediği genişletmekte ve ilerlemekte olduğunu bildirdiler. Derhal ihtiyatta bulunan kuvvetimizden kafi miktarda imdat gönderilmesini ve süngü hücumuyla düşmanı eski mevzilerine tart etmeleri emrini verdim. Fakat aldığım cevab,: "ihtiyatta kuvvetimiz kalmadı, hepsi harpte, yalnız Giresunlu Osman ağanın askerleri vardır" oldu. Tekrar verdiğim emirde "kim olursa olsun süngü hücümu yapacaktır" dedim. Aldığım cevapta "bunların süngüsü yok-

tur oldu" bir lâhza düşündüm: gediği kapatmak elzemdi. Evet Osman ağanın askeri millî kıyafetlerile Sakarya harbine iştirak etmişti; hakikaten süngüleri yoktu. Hatırıma derhal onların bellerindeki eğri bıçakları geldi. Son verdiğim emirde, "Osman ağanın askerleri bellerindeki eğri bıçaklarile düşmanın üzerine atılacak ve eski mevkilerine kadar tart edeceklerdir" dedim.

Eğri bıçaklarile düşmana saldıran bu kahraman çocuklar, Yunanlıları eski mevzilerine kadar tart etmeye muvaffak olmuşlardır, fakat yüzde altmış ta zayiat verdiler."

Sakaryadan bozulup kaçan Yunanlıları hafif suvari bir miktar da askeri kuvvetlerimiz takip ettiler. Afyon-Eskişehir hattında yeniden bir cebhe meydana geldi. Sakarya meydan muharebesi zaferimizle sona erdi.

Loyd Corcun Anadoluda bir askeri harekete geçmek ve Türkleri imha etmek için Fransız hükûmetine müracaat ettiği zaman red cevabını almış olduğu öğrenilmişti. Fransızların büyük kumandanlarından Mareşal Foş, böyle bir harekete tevessül etmek ve muvaffak olmak için 800.000 kişilik bir orduya ihtiyaç olduğunu hükümetine mütalâa olarak arz etmişti. Bunun üzerine Fransız hükümeti "Fransız milleti dünya harbinden çok ağır yaralı çıktığı için böyle bir maceraya sürüklenecek takatı yoktur." şeklinde bir cevabı Loyd Corca vermişti. L. Corc dominyonlardan da muvafık cevap alamamıştı.

FRANSIZLARLA ÇUKUROVA ANLAŞMASI

Fransız Sulh delegasyon Başkanı Eski nazırlardan Hanri Franklân Buyyon heyetile birlikte tekrar Ankaraya döndüler. Sakarya muharebesi esnasında bırakılan yerden Baş delegemiz Fethi Okyar ile müzakerata başlandı. Daha önce arz ettiğim gibi bu sırada Fransada iki fikir mevcuddu. Bir kısmı aleyhimizde bir kısmı da lehimizde idi.

Franklen Buyyon'un lehimizdeki fikri temsil etmekle beraber koyu bir Fransız olduğu da unutmamalıdır. Fransız menfaatını ön plânda müdafaa eden, halis bir Fransızdır. Franklen Buyyon müzakereye başlar başlamaz söz arasında, Fransızlarla bir an evvel sulh aktetmemizi, bütün kuvvetimizle Yu-

nanlılara karşı taarruza geçmemizi tavsiyede bulunmuştu. Baş delegemiz Fethi Beye daima "Bizimle anlaşmak yüksek menfaatınız icabıdır" diyordu.

Bizi bu kadar teşvik eden, dostluk gösteren insan toprak işine gelince katiyyen yumuşama ve uysallık göstermiyordu. Müzakere haftalarca devam etti. Nihayet bir sulh projesile Fethi bey meclise geldi. Gizli bir celsede haftalarca çalıştıktan sonra, Fethi bey Franklen Buyyonla vardıkları müşterek sulh anlaşmasına ait projeyi meclis kürsüsünden okudu. Suriye hududu, Karataştan geçilen muhayyel bir hatla, Misis Ceyhan kaza ve ovaları Ceyhan nehri sınırlarımızın dışında kalıyordu. Bize bırakılan yer de daha uzun müddet Fransız askerlerinin işgalinde bulunacak, jandarma teşkilâtındaki Fransız zabitleri bir müddet daha mevkilerini muhafaza etmekte devam edeceklerdi. Hataydan hiç bahis yoktu. Buradaki hakkımızdan feragat ediyorduk. Buna benzer daha bir çok karışık ve içinden çıkılmaz maddeleri muhtevi olan sulh anlaşmasını okuduktan sonra Fethi bey "çok uğraştık başka türlüsünü kabul ettiremedik. Şimdi benden malûmat bekliyor, eğer meclisi âli kabul etmezse hemen Ankaradan ayrılmağa müheyya, başka türlü selâhiyetim yoktur diyor" dedi.

Söz alan hatipler, Fethi beyin açıkladığı sulh projesinin şiddetle aleyhinde bulundular. Ayni zamanda Fethi beyin de böyle bir sulh anlaşmasile Meclise gelmesini ayıpladılar. Adana vilâyetinin en münbit ovasının dörtte üçü Fransızlara kalıyordu. Bize bırakılan yerde de hâkimiyetimiz tessüs edemiyordu. "Bu bir sulh değil, Fransız işgalini kabul ve tasdik etmektir" mealindeki konuşmalar neticesi böyle bir muahedenin meclis kararına iktiran etmesinin imkânı olmadığı, Franklen dostumuzun da derhal Ankarayı terk etmesinin münasip olacağı pek azı müstesna büyük çoğunlukla tasvip edildi.

Franklen Buyyon Fethi beyi ve hükümeti atlatmıştı. Açığa vurulmayan ve anlaşmanın gizli hükümlerine göre Franklen Buyyon bize silâh, top mühimmat vereceğini vaadetmişti. "Bu yeni silâhlarla Yunanlıları memleketinizden bir an evvel atmanız hakkınızda hayırlı olur" şeklindeki sözleri ve silâh vaitleri hükümete cazip geldiğinden, F. Buyyon cenapları, başka bir diplomasi düzenile Adanayı elden çıkarmamak amacından geri durmamıştı. Ertesi gün Fethi bey tekrar gizli celse talebinde

bulundu. Söz alan Fethi bey "meclisin kati kararını Hanri Franklen Buyyona bildirdim, müteessir bir tavırla, dönüşünü tehir ettiğini, Parisle şifre muhaberatı yapacağını bildirdi; bu sabah ta tekrar müzakerelere devam edeceğini tefhim etti, ben de bu malûmatı yüksek heyetinize bildirmek için gizli celse istedim. Tekrar sulh muhedesini ele alıyoruz. Direktifiniz üzerine iyi bir neticeye varır isek tekrar huzurunuza çıkıp arzı malûmatta bulunacağım" dedi ve gizli celse de nihayet buldu.

3 — 4 gün sonra tekrar kürsüye gelen (gizli celsede) Fethi bey, "heyeti celilenizin arzu ettiği şekilde, yeni bir sulh muahedesi akdine muvaffak olduk" dedi ve malûm olan sulh muahedesinin metnini okudu. Franklen Buyyonun israrla durduğu noktalarda "böyle bir maddeyi meclisten geçirmeye imkân yoktur" dediğimiz zaman derhal yumuşuyor, yola geliyordu. "Yüksek direktiflerinizle iyi olduğuna kani bulunduğum sulh muahedesi metnini okudum, karar yüksek heyetinizdedir. Şunu da arz ederimki sizin kararınız sulh müzakerelerimizi çok kolaylaştırmıştır, teşekkür ederim" deyip kürsüden indi. Söz alan hatipler de kendisine teşekkür etmekle beraber, İskenderun, Antakya gibi misakı millimizee dahil olan Türk topraklarının doğrudan doğruya ana vatana ilhak edilmeyip de ayrı ve müstakil bir sancak altında yaşaması dahi vicdanımızda ağır yara bırakıyordu. "Bu hakkımızdan bu ana-baba yurdundan hiç bir vakit vaz geçmediğimizi Fransızların ve dünyanın bilmesi lâzımdır. Böyle dar zamanımızda acısını unutamayacağımız bir muahedeyi bize adeta empoze etmeleri hiç de makul bir hareket sayılmaz. Şimdilik hükümete bu muahedenin imza selâhiyetini veriyoruz. Zamanı geldiğinde karşılarındayız." gibi sözlerle gizli celse sona erdi. Yalnız Hataya civar vilâyetlerin mebusları aleni celsede kırmızı rey vereceklerini ifade ettiler Atatürk te, hükümetde bu fikri tasvip etti. Sulh muahedesinin açık celsede aleni müzakeresine başlandı. Ecnebiler de dinleyici locasında bulunuyor, meclis müzakerelerini takip ediyorlardı. Muahedenin lehinde ve aleyhinde söz alan hatipler mütalâalarını serdettikten sonra, açık oya vazedildi 54 oy aleyhde, mütebakisi lehde rey verdi. Uzun zamandanberi devam eden Kilikya kanlı savaşları da bu suretle sona erdi.

Fransızlar gizli vaidlerine sadık kalarak, Kilikyada bulu-

nan işgal kuvvetlerinin top çeken katırlarına varıncaya kadar bütün askeri malzemesini yok pahasına bize sattılar. Misâl olarak söylüyorum, topçeker bir katıra verdiğimiz para sadece beş Türk lirasıdır, diğerlerini ona göre hesap edebilirsiniz. Bu suretle ordumuzun eline külliyetli miktarda top, silâh, mermi geçti. Hakikaten Franklen Buyyonun ifade ettiği gibi bu sulh muahedesi hakkımızda pek hayırlı oldu. Kilikyadaki 41 inci fırka ve gönüllü kıtaatımız da Yunan cephesine aktarıldı, tevdi edilen vazifeleri başına geçtiler. Şimdi tek bir cephemiz kalmıştı. Eskisi kadar isyanlar ve ihtilâller de kalmamıştı. Kuvvetli bir devlet haline gelmiştik.

ORDUMUZUN ADANAYA GİRİŞİ :

Fransız delegelerile, 20-Ekim-1921 de pürüzsüz olarak akdedilen muahede mucibince, 5-Ocak-1922 tarihinde şerefli ordumuz Adanaya girdi ve şehri Fransızlardan teslim aldı. Ordumuzun girişinde halkımızın gösterdiği sevgi ve tezahuratı burada zikretmek ve anlatabilmek imkânsızdı. Köylü, kentli kendiliğinden şehri bir mahşere çevirmişti. İstasyonda merasimle karşılanan Türk ordusu öncüleri, halkın sevincinden ve sevinç göz yaşlarından adım atamıyordu. Türk ordusu mehmetçiğinin ayak bastığı toprağı öpmeğe kendini nezretmiş ihtiyar nineler, askerlerin yüzünü gözünü öpen genç ve yaşlılar, sevinç delisi olmuş kadın ve erkekler yol ortasında şakır şakır oynuyorlardı. Kimse kimsenin vaziyetine bakmıyor kendi sevinç dünyasında yaşıyordu. Zavallılar çok kara günler ve zalim devirler görmüşler ve muhtelif zulüm ve işkencelere maruz kalmışlardı. Şimdi memleket kendisinindi. Şanlı Türk bayrağı Adana üzerinde dalgalanıyordu. Ne kadar düşman geçinen Fransızlara kılavuzluk ve yardakçılık yapan ermeniler var idiyse tek bir ferd kalmamak şartile Fransızlardan evvel şehri terk edip soluğu Suriye topraklarında almışlardı. Her ne kadar günahsız olanların kötü bir muameleye tâbi olmayacakları ilân edilmiş ve bu hususta kendilerine teminat verilmiş isede, hiç birisinin kulağına girmedi, umumi bir gidişe tâbi olarak bir daha ebediyyen dönmemek üzere topraklarımızdan ayrıldılar.

Bu işde Fransızların parmağı olduğu tahmin edilir. Suriyede tutunmaları ve iktisadi işlerinde kendilerine yardımcı olmaları maksadiyle bu teşviki yaptıklarına kati nazarla bakabiliriz. Tücar, sanatkâr Ermenileri istismar etmekte büyük menfaatleri olduğuna inanmışlardır. Nitekim hadiseler, vakalar bu noktayı isbat etmiştir.

Sırasile işgal mıntıkalarını terk eden Fransızların son olarak terk ettikleri yer Mersin oldu. Ayni günde Adana valisi Hamit bey diğer mebus arkadaşlar, Fransız Konsolosu Mösyö Lepisi, hep birlikte Mersine gittik, Fransızların ileri gelen soncuları bizi istasyonda karşıladılar. İçlerinden Adanada gizli em niyetin başında bulunan ve bana akıl veren, kötü yola teşvik eden, suçsuz olarak aylarca hapishanede yatmama sebep olan yüzbaşı Mösyü Giz'ide gördüm, tanıdım. Konsolos Mösyö Lepisi heyetimizi Fransızlara takdim ediyor ve eller sıkıyordu. Sıra bana gelince, diğerlerinin elini sıktım, Gize gelince elimi vermedim. Adam şaşkına döndü Konsolos müteessir oldu ve sebebini sordu. Hamit beyin tercümanlığile durumu anlattım. "Eğer beni memnun etmek istiyorlarsa, kendisinden çok zulüm gördüğüm bir adamı böyle sevinçli günümde karşıma çıkarmasınlar" dedim. Derhal GİZ'İ uzaklaştırdılar. Tanrının cilvesine bakınız güm, güm karşımda gürleyen, bizleri sinek kadar küçük gören bu adam şimdi karşımda küçülmüştü. Bu Giz sanki benim tanıdığım Giz değildi. O azamet, o gurur ve birde bu günkü hali hiç bir zaman hatırımdan çıkmadı ve çıkmayacaktır. Çok çektik, çok kötü günler yaşadık ve çok çalıştık. Çalışmamızın mükâfatını bugün bizzat görüyor ve tadını tadıyordum.

FETHİ BEYİN AVRUPADA SULH SONDAJI :

Sakarya muharebesinden bir müddet sonra Hariciye vekili Yusuf Kemal bey, müteakiben de Dahiliye vekili Fethi bey, itilâf devletleri nezdinde sulh sondajı yapmak ve hükümetimizin noktai nazarını yaymak ve bildirmek için, Avrupa hükümet merkezlerine gönderildiler. Fethi bey bu seyahattan döndükten sonra hususi bir şekilde encümen odalarının birinde kalabalık bir mebus kitlesi huzurunda şunları söyledi;

"İlk işim Londrada İngiliz Hariciye nezaretine müracaat etmek oldu. Hüviyetim hakkında bilgi vermek ve sebebi ziyaretimi, nazır beyle konuşmak istediğimi bildirdim. Misafir kal dığım otelin adresini aldılar. Mülâkatın tarihi, günü ve saatı hakkında malûmat vereceklerini söylediler. Günler, haftalar geçti, ses seda yoktu. Tekrar başvurdum; aynen birinci cevaplarını tekit ettiler. Bekleyiş yine haylice uzadı. Bu mülâkattan artık ümidimi kesmiştim. Londradan avdeti düşünmekte olduğum bir zamanda, Hariciye kalemi mahsusundan aldığım bir telefonda, İngiliz Hariciye müsteşarlığında şark işlerile meşgul müdürlerinin, benimle görüşmek üzere otelin yemek salonunda beklediği bildirildi.

Kararlaştırılan saatte yemek salonuna, müsteşarlığın şark işlerine bakan ikinci derecede bir müdürü geldi. Yemek sofrasına oturduk. Adam mütebessim bir çehre ile durmadan yüzüme bakıyor tek kelime konuşmuyordu. Ben söze başladım; Ankarada teşekkül eden yeni Türk hükümetinin Türk milletinin hakiki mümessili olduğunu, Misakı Millimizin ve Millet Meclisinin idaresi altında milletimizin istiklâli için harp ettiğimizi, dünyanın hür milletleri arasında Türkiyenin de hür bir devlet olarak yer alıp Akdeniz devletleri arasında sulh unsuru ola cağını ve dünya sulhuna hizmet edeceğini, Büyük Britanyanın bu durumdan büyük menfaatı bulunduğunu dilimin yettiği ka dar usanmadan uzun uzadıya anlattım. Hemen daima konuşan bendim. Adam yine ağzını açmıyor muttasıl yüzüme bakıyor ve beni uzun uzadıya tetkik ediyordu. Nihayet şukadarcık söz sarf etti: "demek böyle ha?" Yemek te sona ermişti, bir birimizden ayrıldık"

Sonrada diğer merkezlerde daha fazla meşgul olmadığından avdet ettiğini ifade ettiler. Doğrusu Fethi beyi dinleyen mebusların hepsinin de benim gibi canı sıkıldı, sinirlendiler. İktidarda bulunan bir numaralı Türk düşmanı Loyd Corc hükümetinin hakkımızda kara düşüncelerinin hâlâ azalmadığını ayni hisleri halâ beslediğini bir defa daha öğrenmiş bulunuyorduk.

HOCA SALİH EFENDİNİN MECLİSE GETİRDİĞİ 4 EVLİLİĞE DAİR KANUN TEKLİFİ

Erzurum Mebusu Hoca, Salih efendi 41-42 yaşlarında abaniye sarıklı, orta boylu, biraz zayıfça vücutlu, sivri sakallıydı. Bu sakal kısmen boyalı idi, arada boyanmamış beyaz telleri bırakır,ilk bakışta sakalına yeni kır düşmüş zehabını vermekte, hülâsa ustaca boyalı bir sakalı vardı. Kendisine mahsus Erzurum şivesile konuşur; sık sık kürsüye çıkardı. Uzun konuşmaz maksadını söyler ve kürsüden inerdi. Sesinin tonu da sevimsiz değildi. Herkesle temas eder, hoca ile hoca olur, gençle genç gibi konuşurdu. Meclislerde de uzun boylu duramaz oradan oraya dolaşırdı. Fakat her şeyin üstünde muhafazakârdı. Günün birinde hoca elinde bir kanun lâyihası Encümen odalarının birine girip birinden çıkıyor. Hareketinden belliki büyük bir davanın peşindeydi. Bazı mebuslarla beraber reisi bulunduğum iktisat encümeninde birer yorgunluk kahvesi içiyorduk. Sohbete dalmıştık. Salih efendi bizim encümen toplantısının nihayete ermesini bekliyormuş. Derhal teşrif ettiler, kendisini buyur ettik, bir de kahve ısmarladık. Hoca hem kahvesini içiyor hem de sebebi ziyaretini anlatmaya çalıştı. " Oğul bizim şark vilâyetlerimizin umumi harpte başına gelen felâket pişmiş tavuğun başına gelmemiştir. Enver paşanın Sarıkamış taarruzunda ekseriyeti azimesi bu civar halkından teşekkül eden yiğitlerin harmanı 90.000 kişilik ordumuz, harbe girmeden Allahuekber dağlarının kara kışın azgın soğuk tipisi, teselli kabul etmez, sarp yalçın dağının kayaları arasında can verdiler. Geri dönen, 10.000 kişiden de hiç bir hayır kalmamıştı bunların bir çoğu da öldü: Sanki bu afet kâfi değilmiş gibi, toprağımızı Ruslar işgal ettiler, onlar da hayli kestiler, Ruslar çekildi bu sefer Ermeniler istilâ etti Küncüden (Susamdan) ufağımızı doğramaktan geri durmadılar; sarp dağlara, koyuklara kaçan canını kurtarabildi. Bereket versin bu hal çok sürmedi ordumuz Ermeni katillerini bu memleketlerimizden kovdu. Bu kadınlar ve çocuklar ne yapabilirlerdi. Yaşamak için hayatın bir çok şeylere ihtiyacı vardır. Başta yiyecek derdi ikincisi de tabiat kanunlarının emrettiği ihtiyac. Birincisini mehma em-

ken temin edebilmişlerdi (ölmeyecek derecede). Fakat diğer tabii ihtiyaç çok feci bir hal aldı. Her taraf kadınla dolu, erkek yok. Bunlardan bir kısmı sinir bozukluğundan normal halini kaybetti. Devletin tahsildarları bazı köylere gidemez oldu. Gidenler de gece yarısı atını heybesini terk ederek canını zor kurtarmıştır. Vaziyet bu saydığım durumdan daha feci dir. Bunun önüne geçmek için çok düşündüm. Bu zavallı insanlara yardım etmek vicdanî bir borç olduğu kadar da biz Büyük Millet Meclisinin düşünmesi gereken bir keyfiyettir, hem de vazifesidir. Uzun günler düşüncemden mülhem olarak, şu kanun lâyıhasını hazırladım. Bundan başka çıkar yol olduğuna kani değilim. Eğer sizlerin bu hale çare olarak bildiğiniz bir yol varsa onu da memnuniyetle kabul eder bu teklifimden vaz geçerim" dedi. Sözleri gayet ciddi ve üzgün bir şekilde sona erdikten sonra, şakayı çok seven, espri yapmakta ileri giden bu zat şimdi de şaka ile karışık kanun lâyıhasını izaha başladı.

: "Oğul; kanunumun özü her erkeğin dört kadın alması mec buriyetidir. Aksi hareket edenlerin tecziyesini talep eder. Hele bekâr olupta evlenmeyenler (hasta, mariz, meşru haller müstesna) hakkında kanunumda vaz ettiğim ahkâm çok ağırdır" dedikten sonra şakaya başladı: "Oğul, defterimde dört çeşit erkek vardır; LAZOĞLU, KILIBIK, HACIOĞLU, CANSAĞLIĞI, Manâlarına gelince; Lâzoğlunun her sözü evde daima câridir, verdiği emir hilâfına hiç bir şey yapılmaz; yani dediği dediktir. Kılıbıklık ise erkek kadının evde ve dışarda sözleri müsavi, bazen onun dediği bazen de hanımın dediği cari olur. Hacıoğluluk, her zaman her yerde kadının sözü geçer, üzerine bir şey ilâve edilemez. Cansağlığı ise, daima hanımın sözü sözdür, itirazı kabul etmez, canı sıkılırsa terlik ve maşa ile kocasını döğer. Benim bu kanun lâyihama lâzoğlu olanlar imza atabilir. Diğerlerine hiç bir teklifim yoktur. Canını dişine almış, ölümü istihkâr eden bu günkü Büyük Millet Meclisi azalarının ne kadar fedakâr ve kahraman insan olduklarını burada zikretmek zaittir. İşte kanun lâyiham, buyurun okuyun. Arz ettiğim gibi bütün esası bir erkeğin dört kadınla evlenmesidir. Lâzoğlu olanlar lütfen imzalasınlar" deyip mebusların eline evrağı tutuşturdu. Kayıtsız şartsız mevcud azaların hepsi hocanın parlak düşüncesini tebrik ederek, kanun

lâyihasına imzalarını attılar. Bu meyanda ben de imzamı attım. Hoca Salih çok memnun ve müteşekkir İktisat Encümeni odasını terk etti. Diğer encümen odalarına giriyordu.

Hocanın kanaatına göre, bu kanunu imza ve tasvip etmek en büyük vatanperverliktir. Elden dolaştırdığı kanun lâyihasına, bir kaç gün içinde Salih efendi meclisin azalarından yarısının üstünde imza topladı. Neşesine payan yoktu. Kanun formalitesini ikmal edipte Meclis umumi heyetinde müzakeresine başlayıncaya kadar geçen kısa müddet içinde Salih hoca dâvasını kazanmış meşhur bir avukat gibi mecliste tatlı sohbetlerine ve esprilerine devam ediyordu. Maliye vekili, İstanbul Mebusu Ferit bey için "Arkadaşlar, bu Ferit bey okadar zeki bir insan ki, karnının içinde kırk tane tilki var. Fırıl, fırıl dönerler de hiç birisinin kuyruğu öbürüne değmez; işte bu kadar kurnaz bir adamdır" der başka birini de, başka türlü kelimelerle tavsif ederdi.

Nihayet kanun lâyihası mecliste müzakere edilmek durumuna geldi, celse açıldı. Dört evlilik kanun lâyihasının, müzakereye vazedilmesini riyaset makamı meclisin reyine arz etti. Davasının zaferinden emin sağa sola neşe selâmları gönderen Salih Hoca oturduğu yerden reisin sözlerini dikkatle dinliyordu. Ne dersiniz; kanunun müzakereye vazı esasına dahi umumi heyette taraftar çıkmadı. Lehinde el kaldıran üç kişi vardı Şark vilâyetlerinden erganı Mebusu Mehmet Emin, Kendisi, diğeri bilmem kim. Hoca beklemediği bu vaziyet karşısında, derhal ayağa kalktı "Reis bey söz istiyorum, arkadaşlar anlayamadılar, izah edeceğim" deyip kürsüye geldi. "Arkadaşlar, uzun günlerden beri aranızda dolaştığım ve esbabı mucibesini arz ettiğim yüksek tasvibinizle değerli imzanızı koyduğunuz kanun dört evlilik kanunudur. İşte şimdi müzakeresini makamı riyaset tasvibinize arz etmiştir. İmza buyurduğunuz bu kanunun müzakeresinden vaz geçtiğinizi asla hatırımdan geçiremem. Yalnız bir yanlışlık oldu, riyaset makamının kanunu yüksek heyetinize arzında bir karışıklık oldu; rica ediyorum ikinci defa kanunu tasvibinize arz ederim" deyip kürsüden indi. Meclis reisi çanı çaldı, bütün azanın dikkatini celp etti. "Salih efendi Hocanın şimdi kürsüden izah ettiği vech üzere dört evlilik kanununun müzakeresine taraftar olanlar lütfen ellerini kaldırsınlar"

diyerek kanunu ikinci defa reye vazetti. Yinede evvelki kalkan üç elden fazla taraftar çıkmadı. Zavallı Hoca çok bozuldu, adeta şaşkına dönmüştü. Uzun zaman dil döktü, mebusları fikrine iştirak ettirdiğine yüzde yüz kani idi. Mukaddeme olarak kendisi de ikinci hanımla söz kesmiş evlenecekti. Biraz önce mütebessim çehresile sağını solunu selâmlıyan, Salih efendi bu defa sağına soluna bakmadan Meclisi terk etti. Yanımdan geçerken daima sık sık söylediği (neler geldi, neler geçti felekten Un elerken deve geçti elekten) beytini tekrar edip meclisten uzaklaştı. Doğru yeni kurduğu ocağına yeni hanımın nezdine gidip onbeş gün, mecliste görünmedi. Haber aldığımıza göre yeni durumdan haberdar olan Ankaranın hariç bir semtinde ikâmet eden eski hanım ansızın eve geliyor. Hocanın ağzının tadını kaçırmakla kalmıyor rivayete göre yediği dayaktan eli yüzü kan içinde evi terkettiğini Kayseri mebuslarından işittim. Çünkü onların komşuları olup yakın bir evde ikâmet ediyorlardı.

OSMANZADE HAMDİ İLE ŞAİR MEHMED AKİF'İN SERT MÜNAKAŞALARI :

Daha önce Dua faslında ismi geçen Karasi mebusu Abdülgafur efendi riyasete bir takrir vererek yeni gün ve Hakimiyeti Milliye gazetelerine yardım yapıldığı halde Sebilürreşat mecmuasına neden yardım yapılmadığını ait olduğu makamdan soruyordu. Celseye de Hasan Fehmi (Gümüşhane) riyaset ediyordu. Mehmet Akif bey de Abdülgafur efendiyi destekledi ve bu yardımın lehinde ifadei kelâm etti. Hoca efendiler de bu bu yardımın lehinde olduklarını açıktan açığa izhar ediyorlardı. Hamdinin (Ertuğrul) meclisteki müzakere şeklinden canı sıkıldı. Oturduğu sıradan ayağa kalktı; Sebülürreşada yardım fikrinde olanların ve mütalâalarının yanlış olduğunu; bahis mevzuu olan gazetelerin harici ve dahilî tenvir vazifelerile çalıştıklarını; bunlara yapılan yardımın hattâ az olduğunu; Sebilürreşat mecmuasının yapacağı neşriyatın dar çerçeveyi alâkadar ettiğini; yardımın mevsimsiz ve henüz zamanı gelmediğini; yapılacak yardımın Devlet hazinesini izrardan ve bir kaç kişiyi memnun etmekten başka bir şey olamıyacağını bu sebeple işbu takririn red edilmesini teklif etti.

Hiç söze karışmıyan şimdiye kadar ağızdan bir tek kelime çıkarmayan Şair Mehmet Akifin Hamdi beyin ifadeleri çok canını sıktı. Şeriye encümeni namına Hamdi beyi adeta tektir etti. Sözlerini fikri mahsusla söylediğini,dalkavukluktan başka bir manâ taşımadığını, sert ve ağır cümlelerle cevaplandırdı. Yunus Nadi beyin Ankarada neşrettiği Yenigün Gazetesinde yazıları çıkan Hamdi beyin bu sözlere pek kızdığı ve yerinde oturamaz bir hale geldiği görülüyordu. Teskin için bazı arkadaşları da yanına gitmişler ona sükûnet tavsiye ediyorlardı. Hamdi bey bu tedbire rağmen sinirli ve öfkeli bir edayla Şair Mehmet Akif beyi yobazlıkla, geri kafalılıkla itham edip halâ inkılâbımızı anlayamamış bir softa zihniyetile konuştuğunu, daha söyleyecek çok sözleri olduğunu, fakat şimdilik bununla iktifa edeceğini ifade etti. Belki daha konuşacaktı; fakat arkadaşlarının ısrarı üzerine yerine oturabildi. Bu sözlerinden sonra ortalık karıştı. Hocalar ve muhafazakârlar Şair Mehmet Akifi, gençler de Hamdi beyi desteklediler. Meclis reisi işe karıştı, her iki hatibe de söz vermedi ve celseyi bir müddet tenefüs vermek suretile kapadı.

Bu iki taraflı fikir ve söz düellosundan mecliste nahoş bir vaka çıkacağını düşünmek hatalıdır. Birinci Büyük Millet Meclisinde her iki tarafta da mutedil vardı. Derhal araya girer ler ve kötü bir neticeye meydan vermezlerdi. Yarım saat sonra mesele unutulur, ağır şekilde tartışan insanlar da aralarında bir şey olmamış gibi eski hallerine dönerlerdi.

MÜDAFAAİ HUKUK CEMİYETİ MECLİS BİRİNCİ GRUPUNDAN SONRA İKİNCİ GRUPUN TEŞEKKÜLÜ

Ali Şükrü (Trabzon) (1). Hüseyin Avni (Erzurum), Emin (Canik), Albay Selâhaddin (Mersin) gibi ötedenberi sert tenkit yapanlardan ve bunları kendisine örnek tutan mebuslardan müteşekkil ikinci gurup, ayni programla mecliste mevki aldı. Ençok itiraz ettikleri noktalardan birisi Meclis

(1) Trabzonun Şarli nahiyesinde Reis Hafız Ahmet Efendinin oğludur. İrşat ve Maarif Encümeninde mazbata muharrirliği yapmıştır.

Reisi tarafından vekillerin namzet gösterilmesi idi. Fırsat düştükçe bu kanunun aleyhinde bulunurlar ve ilgasını şiddetle talep ederlerdi. Daha önce belirttiğimiz gibi karışıklığa meydan vermemek için Meclis Reisine bu hak bir kanunla tanınmıştı Reisin göstereceği iki namzetten birisini intihap etmesi yolunda olan bu kanuna nazaran, riyaset makamı kazanmasını iltizam ettiği vekil namzedi yanına ikinci namzedi meclisde tanımayan mebuslardan gösterildiği için ikinci gurupu kuranlar bu kanunun meriyetten kaldırılmasını hararetle istiyorlardı. Selâhaddin, Hüseyin Avni ve diğer zevat ötedenberi muhalefet durumunda idiler. Selâhaddin bey tenkitlerini gayet güzel yapardı. Sesi ahenkli, kulakları tırmalamaz, her hangi bir mesele üzerinde fikirlerini muhtelif cepheden mebusların gözünün önüne seren kuvvetli bir hatipti; yalnız kati bir karara varmazdı, mütalâalarından birisini meclisçe tercihen kabulünü isterdi. Sert bir asker tavrını hiç bir vakit bırakmadı. Atatürkü nedense sevmezdi. Yeni fikirlere pek taraftar değildi. Koyu bir muhafazakâr, hocalara ve din ûlemasına hörmetkâr bir adamdı.

Hüseyin Avni hukuk mezunu, çok cesurdu sözünü esirgemeden sakınmadan kürsüde söylerdi. Kimseden çekinmezdi, muhafazakârdı; fakat mutaassıb değildi. Hoş meclisleri vardı. Cesur söz söylemesine nazaran hitabetti kudreti noksandı. Emin (Canik) bey bu da hukukçu, çok kibar tavırlı, tamamile yeni fikirli, taassubla asla alâkası olmayan, Atanın tasavvur ettiği kıymetli bir muhalifti. Rifat (Kayseri) bey de, aynen Emin gibi düşünen, hür fikirli, muhalefetin memlekete faydası olduğuna kani olan, münevver bir hukukçu idi ve taassubla hiç bir alâkası yoktu. Ali Şükrü Kurmay bahriye subaylığından müstafi Trabzon mebusu olarak 36 yaşında meclise iltihak etmiş bir zattır. Gayet iyi İngilizce bilir, yüksek hitabeti olan, sözlerini mantıkile irad eden, çok cesur, bildiklerini kürsüden çekinmeden irat eden bir şahsiyetti. Gururu çok yüksekti, her şeyi iyi bildiğine kani, ömür boyunca Trabzondan mebus seçileceğini alenen söyleyen, taassubu hocalardan geri değildi. Öyleki kadının serbestisi şöyle dursun, yüzlerinin açılmasına dahi tahammülü yoktu. Bilmem niçin, Hamdullah Subhiye kızmış. Hocaların arasında, kızgınlığını alenen bağıra bağıra bir meclis encümeninde hocalar ve mutaassıblarla ko-

nuştuğu zaman Hamdullah Suphi'nin fikirlerini şiddetle takbih etti. "Hamdullah Suphi bizim kadınlarımızdan ne istiyor? biz kadınlarımızın yüzlerini açtırmayacağız, buna asla müsaade etmeyeceğiz. Kendi taraftarları istedikleri gibi hareket edebilirler, fakat bize karışmasına müsaade edemem" dedi. Kendisini dinleyen hocalarda hepbirlikte fikrini tasvip etmişlerdi. Bu vaziyetin bizzat şahidiyim ve tesadüfî olarak vakıf oldum. Meni müskirat kanunu da bu zatın bir takririle meclisde kabul edilmişti. Yukarda isimlerini, kısmen de fikir ve şahsiyetlerini arz ettiğim zevat ikinci gurupun kurucularıdır. Kuruluş tarihini kati olarak tesbit edemedim, yalnız Maltadaki Türk esirlerinin mübadelesinden sonra aradan çok vakit geçmeden teşekkül etti. Esirler hususunda İngilizlerle anlaşmamız, 23-Ekim-1921 tarihinde olduğuna nazaran, bu gurupun teşekkülü tarihi Kasım sonlarına tesadüf eder yahut Aralık ayının onbeşine doğru resmen teşekkül edip mecliste mevki almıştır. Az zaman sonra da çoğaldılar. Meclisin feshin,karar verildiği esnada, ikinci müdafaai hukuk gurupunun aza miktarı 120 rakamının üstüne yükselmişti. Gurupun tam listesi bugüne kadar neşredilmedi; elbette günün birinde bir taraftan zuhur edecektir. O zamanın Adliye Vekili Kayseri mebusu Sayın Rifat Çalıkoğlu ile tam listeyi bulmak için haylice uğraştık isede maateessüf elde edemedik, çar naçar hafızalarımıza müracaat etmek suretile işbu listeyi tanzim ettik. Bay Rifat Çalıkoğlu ikinci gurupun kurucularından ve onun nufuzlu azasından olması, listemizin ne kadar derin tetkik neticesi tanzim edildiğine ve sıhhatına büyük bir delildir.

1 — Hüseyin Avni Erzurum mebusu 33 yaşında iki defa Birinci Büyük Millet Meclisine ve iki defa birinci reis vekilliğine gizli reyle seçilmiştir.

2 — Albay Selâhaddin bey Mersin mebusu. Kendisine Nafıa vekilliği teklif edildiği halde kabul etmemiştir. 38 yaşında.

3 —Kara Vasıf bey Sivas mebusu Albay. Malta esirlerinden. 42 yaşında

4 — Emin bey. Canik Mebusu, Hukukçu. 33 yaşında

5 — Rifat Çalıkoğlu, Kayseri Mebusu Hukukçu Adliye vekili, 35 yaşında

6 — Ali Şükrü bey Trabzon mebusu. Bahriye binbaşılığın-

dan müstafi, İngilizceyi ana lisanı gibi konuşur. 36 yaşında. Giresunlu Topal Osman tarafından öldürülmüştür.

7 — Ziya Hurşit Lazistan mebusu 28 yaşında lise tahsilli, Yozgat istiklâl mahkemesinde azalık etmiştir, İzmirde istiklâl mahkemesi tarafından asılmıştır.

8 — Cemal paşa Isparta mebusu, Suriye Umumi kumandanlığında bulunmuştur. Tahminen 44 yaşlarında.

9 — Bahri bey, Yozgat mebusu, Samsun İstiklâl mahkemesinde azalık etmiştir. Reji memuru 40 yaşında.

10 — Feyyaz Ali, Yozgat mebusu, sabık evkaf memuru, 38 yaşında

11 — Müfit Hoca, Kırşehir mebusu, Müderris Ankara meclisi umumi azası meclisin ikinci reis vekilliğinde bulunmuştur. 40 yaşında.

12 — Mehmed Vehbi Hoca, Konya mebusu, Şeriye vekili seçilmiştir. Altı ay kadar bu vazifede bulundu.

13 — Mehmed Şükrü. Afyonkarahisar mebusu. Hukukçu avukat İkaz Gazetesi sahibi, 33 yaşında, taklibi hükümet suçile Ankara istiklâl mahkemesine verilmişse de hakkında tayini muameleye lüzum olmadığına karar verilmiştir.

14 — Şükrü Hoca. Afyonkarahisar mebusu Ulemadan koyu mutaassıp. Vaiz 46 yaşında.

15 — Emir Paşa, Sivas mebusu Sivil paşalardan, Çiftçi Mecliste idare memurluğunu yapmıştır 52 yaşında.

16 — Hafız Mehmed, Trabzon mebusu Adliye vekili vekilliğine seçilmiştir hukukçu 27 yaşında.

17 — Sırrı Bellioğlu, İzmit mebusu Amasya mutasarrıflığından gelmiştir. Mülkiyeli 43 yaşında ikinci dünya harbinde Alman taraftarlığından ve ordu kumandanlarına imzasız mektup yazdığından dolayı on seneye mahkûm edilmiştir.

18 — Yusuf Ziya, Mersin mebusu. Ziraat memuru Mersin gurup müfrezesi kumandanı, 30 yaşında.

19 — Doktor Abidin. Lâzistan mebusu 41 yaşında.

20 — Mühendis Osman, Lazistan mebusu, Nafıa encümeni riyasetinde bulunmuştur. 35 yaşında

21 — Necati. Lazistan mebusu. Darülmuallimin ve hukuk mektebi mezunudur. Tahminen 37 yaşlarında başı acayip sarılı sakallı, üstü başı silâh dolu, kürsüden hoşlanmaz, müşekkel ve

çok konuşmaz, meclise de arasıra gelir. Bilâhare Ankara istiklâl mahkemesince beş sene sürgün edilmiştir.

22 — Abdülgafur Hoca, Karesi mebusu. Ulemadan ve Müderris gayet güzel duahan, Meni israfat Kanunu bu zatın teklifile kabul edilmiştir. 38 yaşında.

23 — Hasan Basri, Karesi mebusu 33 yaşında. Mecliste kürsüye sık sık çıkar. Dindar bir zat.

24 — Osman. Kayseri mebusu 46 yaşında.

25 — Arslan. Maraş mebusu. Polis serkomserliğinden gelmiştir. Maraşta millî mücadelede Fransızlarla savaşta çok hizmeti görülmüştür. 40 yaşında.

26 — Hasip, Maraş mebusu. Mustantiklikten gelmiştir 35 yaşında.

27 — Rüştü, Maraş mebusu. Çiftçi 47 yaşında

28 — Arif, Konya mebusu. Karaman eşrafından Tüccar 48 yaşında.

29 — Nebil Hoca, Afyonkarahisar mebusu. Müderris Çift çi, 45 yaşında.

30 — Atıf, Beyazid mebusu. Kaymakamlıktan gelmiştir İstiklâl Mahkemesinde aza olmuştur.
38 yaşında.

31 — Ragıp, Amasya mebusu. Mahkeme Azası iken 46 yaşında mebus seçilmiştir.

32 — Ali Topçu, Ziraatle meşgul, 52 yaşında.

33 — Hafız Hamdi Biga mebusu, tüccar, 41 yaşında, Isparta istiklâl mahkemesinde Aza.

34 — Hamid bey Biga mebusu, Hukukçu, 32 yaşında, Isparta istiklâl mahkemesinde.

35 — Nafiz bey Canik mebusu, 37 yaşında, Adliye Encümeni mazbata muharriri, Müddeiumumi iken 37 yaşında mebus seçildi. İstiklâl mahkemesi azası da olmuştur.

36 — İsmail Suphi bey Burdur mebusu. Heyeti murahhasa azası olarak Moskovaya gitmiştir. 35 yaşında.

37 — Neşet bey Çankırı mebusu, mülkiye mesleğinde, Kastamonu istiklâl mahkemesinde 35 yaşında.

38 — Hacı Ali Sabri Hoca İçel mebusu. Kadılıktan gelme 35 yaşında.

39 — Sami bey, İçel mebusu Tüccar, Müvazenei Maliye encümeninde bulunmuştur. 32 yaşında.

40 — Haydar Lütfi bey İçel mebusu. 35 yaşında Dava vekili. Kanunu esasi ve adliye encümeninde.

41 — Şevki bey İçel mebusu. 34 yaşında, Pozantı istiklâl mahkemesi azası olmuştur.

42 — Ahmet Şükrü bey İstanbul mebusu. 38 yaşında, Binbaşılıktan gelmiştir.

43 — Süleyman bey Canik mebusu. 48 yaşında,. Belediye azalığından gelmiştir.

44 — Hacı Arif bey, İstanbul mebusu. İstanbul meclisi idare azalığından gelmiştir. Tahminen 48 yaşındadır.

45 — Fikri Faik bey, 36 yaşında Egin Kaymakamlığından gelmiştir.

46 — Şevket bey Bayezit mebusu, 37 yaşında tüccar.

47 — Dursun bey Çorum mebusu. Irşat encümeninde Mazbata muharriri.

48 — Yusuf Ziya bey, Bitlis mebusu. 38 yaşında. Tüccar Kastamonu istiklâl Mahkemesinde aza olmuştur Kürt isyanında divanı harb tarafından idam edilmiştir.

49 — Besim bey. Kastamonu mebusu. 42 yaşında Istanbul meclisinden gelme istiklâl Mahkemesi azalarındandır.

50 — Sabri bey Kastamonu mebusu. 39 yaşında, Dava vekili, Müvazenei maliye encümeninde.

51 — Ömer Vehbi Hoca, Konya mebusu. 49 yaşında Irfaniye Medresesi Müderrisi, Konya müftülüğünü tercih ederek mebusluktan istifa etmiştir; İstanbul meclisinden gelmedir.

52 — Hulûsi bey Karahisarısahib mebusu, 36 yaşında. Erkânı Harb Yüzbaşılığından gelmiştir. Hariciye, Nafıa encümenlerinde Mazbata muharrirliğinde, Koçkırı Heyeti tahkikiye azalığında bulunmuştur.

53 — Abdülgani bey, Muş mebusu. 31 yaşında Muş Mahkemesi azalığından gelme, Adliye encümeni kâtipliğinde bulunmuştur.

54 — Hakkı Hami bey, Sinop mebusu. 31 yaşında. Dava vekili. İktisad encümeni riyasetinde bulunmuştur.

55 — Necati bey, Erzurum mebusu. 33 yaşında, Istanbul Meclisinden gelme, Albayrak Gazetesi baş muharriridir. Ermeni Sulhunu akde memur heyet meyanında bulunmuştur.

Bekir Sami bey heyetile Londraya murahhas olarak gönderilmiştir.

56 — Tufan bey Hakkari mebusu. Van istinaf azalığından gelmiştir. 46 yaşında Posta-Telgraf Encümeninde bulunmuştur.

57 — Abdülgani (Muş) 31 yaşında, Muş mahkemesi azası

58 — Kasım (Muş)

59 — Mahmut Sait (Muş) 35 yaş. Muş bidayet reisi

60 — Yasin (Oltu) 30 yaş. Muallim

61 — Hacı Mustafa (Siirt) 33 yaş. Liva bidayet reisi

62 — Salih (Siirt) 46 yaş. Ilmiyeden

63 — Mehmet Sırrı (Siverek) 38 yaş Yüzbaşılıktan emekli

64 — Mustafa Lûtfi (Siverek) 40 yaş. Idadi Müdürü

65 — Pozan (Urfa) 35 yaş. Suruçta aşiret reisi

66 — Hamdi (Tokat) 36 yaş. Ziraat - Ticaret

67 — Mehmed Hulûsi (Yozgat) 49 yaş. Belediye reisi

Yukarıda isimleri yazılı zevatı, ikinci gurup azası erkânından eski Adliye Vekili, Rifat Çalıkoğlu beyle beraber tesbit etmiş bulunuyoruz. Halbuki, ikinci gurubun azası 120 kadar vardı; diğerlerini de tesbite imkân bulamadık. Çünkü aradan 38 sene gibi bir zaman geçmiştir. Yazılmış ortada tam bir liste de mevcut bulunmadığına göre katiyete yakın bir kanaatla şu yazdıklarımda şüphemiz yoktur.

ALİ FUAT PAŞA (CEBESOY)NIN MECLİS REİSLİĞİ

İkinci Meclis reisi Ali Fuat Paşa ideal bir Meclis reisidir tarafsızlığını daima muhafaza etmiştir. Söz alan mebusların ne sözünü kestirir ne de söz vermeden mahrum bırakırdı, her mesele bazan günlerce konuşulur, hatibler içlerini dökerler hafiflenirler, yorulurlar, meselede temamen açıklanır, kanunlar ve meseleler bu şekilde olgun olarak çıkardı.

Ali Fuat Paşanın kendine çok bağlı, eskidenberi maiyetinde uzun müddet hizmet eden adamı bir gün bir meseleyi paşaya bildirmek için meclise gelir, paşanın riyaset ettiği bir celseyi dinler. Kürsüde konuşan hatibin heyecanlı hitabetini kesmek için sağdan soldan fikrine muhalif olan-

lar, hayır olamaz, değildir sözleri ve buna benzeyen cümlelerle hatibi susturmak isteyenleri, Paşa riyaset makamından çan çalarak: "susun efendiler hatibin sözünü kesmeyin," ihtarı arasında ağzını tutamayanlar da olur, ikinci bir ihtarla sesini keser, hatip kemali serbestile, sözlerini sonuna kadar söyler kürsüden iner. Bu vaziyeti yakından gören Paşanın sadık neferi, akşam eve döndüğü zaman, paşanın karşısına çıkar. "Paşa hazretleri artık ben senin yanında kalamam hesabımı gör yarın memleketime gideceğim" der. Hayret içinde kalan paşa, "Oğlum sana ne oldu, benden ne fenalık gördün düne kadar benden çok memnun idin, bu gün birdenbire değişmene sebep nedir? söyle de ben de bileyim." Emektar hizmeteri, şimdiye kadar paşayı bırakmayan sadık adam şöyle cevap verir: "Paşa senın bir emrinle ağzından çıkan bir kelime ile bütün Ordu emrine koşar, kimseden ses çıkmazdı. Bugün sizi aramak için meclise gittim, bizzat gördüm ve dinledim, bir kaç başı bozuğa bile söz anlatamıyorsun, çan çalıyorsun, bağırıyorsun, susunuz diyorsun kimse seni dinlemiyor meğer benim bildiğim, tanıdığım eski Paşa değilsin, kuvvetin ve kudretin kalmamış, karşındaki başı bozuklara dahi söz dinletemiyecek bir hale gelmişsiniz, bu halinizi gördükten sonra, artık yanınızdan ayrılmağa karar verdim" der. Paşanın Mehmetçiğe söz anlatması hayli müşkül olmuştur. Bu fıkrayı buraya yazmaktan maksadım, Ali Fuat Paşanın birinci Büyük Millet Meclisinde ifa ettiği ikinci reislikte, Meclis celselerini nasıl hürriyet havası içinde idare ettiğini arz etmektir.

MALTA ESARETİNDEN DÖNEN ALİ İHSAN PAŞANIN BİRİNCİ ORDU KUMANDANLIĞINA TAYİNİ VE AZLİ

İngilizlerin Malta Adasında esir kamplarında mevkuf tuttuğu Türk ricali ve askerlerinden bazıları, Sakarya Meydan muharebesine tekaddüm eden günlerde bir yolunu bulup hususi bir vapurla Türk limanına gelmeğe muvaffak oldular. Geriye kalan mevkuflarımız da, bilâhare 23/Kasım/1921 tarihinde Hilâli Ahmer (Kızılay) Reisi Hamit beyle İstanbulda İngiliz Komseri arasında hasıl olan itilâf üzerine, Maltada bulunan bilcümle Türk esirlerile, nezdimizde bulunan bilcümle İngiliz mevkuflarının mübadelesi, kararlaştırılarak tatbik

edildiğinden cümlesi anavatana avdet etmişlerdi.

Esaretten dönen Ali İhsan Paşa, Büyük Millet Meclisini teşkil eden mebuslardan çok büyük hörmet gördü. Kendisinden büyük hizmetler bekleniyordu, ilk sıkışık devirlerde bazı mebuslar Ali Ihsan Paşayı övmekte, göklere çıkardılar, ah, şimdi elimizde olsa ne büyük işler görürdü dedikleri bir hakikattır. Kulakları bu propaganda ile dolan mebuslar Ali İhsan Paşayı adeta bağırlarına bastılar pek çok iltifatta bulundular. Meclise geldiği zaman muzaffer büyük kumandan gibi karşılandı, beklemeği bir saygı gördü.

Meclisin bu hassasiyeti karşısında, meclise çok hörmet gösteren Gazi Mustafa Kemal, onu derhal Birinci Ordu Kumandanlığına tayin etti. Hemen vazifesi başına geçirdi. Meclis azaları bu tayinden çok memnun oldular. Keza Malta kampından gelen Hüseyin Rauf bey de münhal bulunan Nafıa vekâletine seçildi. Yine Malta esirlerinden Canpolat beye de Adana valiliği teklif edildi. Fakat nedense kabul etmedi. Bizzat mecliste ben de bu hususta kendisile konuştum. Şimdilik istirahat edeceğini, çok yorgun ve üzgün olduğunu ileri sürdü.

Sakarya meydan muharebesi 23/Ağustos/1921 de başladı, 13/Eylûl/1921 de sona erdi.

Başkumandanlık muharebesi ise 26/Ağustos/1922 tarihinde başladı. Aradan geçen günlerde, ordumuz, taarruz kudretini tam ve kâmil yapmak için durmadan noksanlarını gidermekle meşgul oldu. Binbir müçkülât içinde, bu hazırlık tamamlanma devresini muvaffakiyetle geçirdi; başımızda çeşitli belâlar da eksik değildi. Sabır, tahammül, cesaret göstermek zarurî idi.

Ikinci gurubun baskısı da durmadan yükseldi. Kara Vasıf bey ve arkadaşları fırsat düştükçe, gizli celselerde ordumuzun taarruz kabiliyeti olmadığını iddia etmekten geri kalmıyorlar, bazan bu tatsız hücumları alkışlayanlar da oluyordu. Sabık Sivas fırka kumandanı Mersin mebusu erkânı harp albayı Selâhaddin de, aynı fikir ve düşünceyi benimsemiş konuşmalarda bulunuyordu. Meclisin bu şekil müzakeratı esnasında, kendisinden çok değerli hizmetler beklediğimiz, ordu kumandanı Ali İhsan Paşa meselesi beklenmedik bir hadise olarak Meclise intikal etti. Ali İhsan Paşanın, as-

kerlerimizin her surette techizatının noksan olduğunu, kendilerine mebus süsü veren bir takım kimselerin maaşlarını arttırmaktan ve dedikodu yapmaktan başka bir işe yaramadıklarını, böyle bir Meclisten hayır beklenemiyeceğini; kumandanlarla yaptığı muhavere ve muhaberelerini elde eden hükümet Ali İhsan Paşanın bir ordu kumandanına yakışmayan fena hareketinden ötürü ordu kumandanlığından alındığını, Konyaya gönderildiğini, vesaikle birlikte meclisi haberdar etti.(1) Esasen jandarmalarımız için İtalyadan satın alınan resmî elbiselere Antalya yolile Ankaraya gelirken Ali İhsan paşanın el koyduğunu ve askerlerine tevzi ettiğini bildiren haber de meclis azaları tarafından hoş karşılanmamıştı. Çünkü başı bozuk kıyafetinde bulunan jandarmalarımızı resmi bir kıyafete sokmak, arada kendine jandarma süsü verip köylülerimizi soyan bir takım ahlâksızların elinden kurtarmak isteniliyordu. Hodbehod Ali İhsan paşanın bu elbiselere el koyması kendisine karşı beslenen candan sevginin azalmasına sebep olmuştur. Beklenilmiyen bu kötü hareketi kendisinden çok şeyler beklediğimiz Ali İhsanı bozgunculuktan farklı olmayan bu büyük hatası meclisin gizli celsesinde dehşetli feverana sebebiyet verdi. Ağır konuşan hatipler oldu, istiklâl mahkemesine sevkini isteyenler bulundu. Hükûmet sözcüsünün müdahalesi ve Mustafa Kemalin daha ileri gidilmemesi mütalâası ile celseye son verildi.

Cephemiz her tarafta durumu muhafaza ediyordu. Bariz bir değişiklik olmadan adeta mustakar bir hale gelmişti. Bu sırada Loyd Corc merakını izale etmek hususunda İngiliz askeri mütehassıslarını Türk-Yunan cephesine izam etmekle durumu yakından vakıf olmak istedi. Harbin bu şekilde uzamasından memnun değildi. Gelen Askerî heyet, baştan başa cepheyi dolaştı, inceden inceye tetkikte bulundu, raporlarını Loyd Corca göndermekle beraber, fikirlerini muhtelif gazetelerde açıkladılar. Beyanat şöyledir : "Yunan cephesini yakından gözden geçirdik ve dikkatla inceledik. Cephenin çok sağlam ve mükemmel olduğunu, modern silâh ve techizatile mücehhez kuvvetli bir ordunun, mütemadi taarruzu karşısın-

(1). 18 Haziran 1922 de Ali İhsan Paşa Ordu kumandanlığından alınmış ve Konyaya gönderilmiştir.

da tehlikesiz altı ay müdafaa edeceğini ve cephede bir değişiklik husule gelmiyeceğini gördük." Diğer taraftan Yunan baş kumandanı hacı Anestinin gazetecilere demecinde: (Cepheden geliyorum her tarafı dolaştım, Mustafa Kemal isminde bir kumandana tesadüf etmedim.) gibi alaylı sözlerile bütün dünyaya anlatmak istiyordu ki, Yunanlıları buradan çıkartacak hiçbir kuvvet yoktur. Yunanlıların zaferi kabul edilmelidir. Gerek İngiliz heyetinin, gerekse Hacı Anestinin katiyet ifade eden sözleri, düşmanımız Loyd Corcun rahatsızlığını bertaraf etmiş, emniyet ve huzura kavuşturmuştur. Vaziyetin böyle bilinmesi Türk milletinin hakkında hayırlı oldu. Loyd Corc, Türk devletinin yerine, Akdeniz müvazenesini temin edecek bir Yunan devleti kurmayı iyice benimsemişti. Bütün plânlarını bu yolda tanzim ederek Türkleri burada haritadan silmek için, Yunanlılara yapmadığı yardım yoktu. Eğer İngiliz heyeti hoşuna giden bir rapor vermeseydi, aleyhimizde alacağı tedbirleri tahmin etmek zor olmasa gerektir. Geçen günler daima lehimize ilerliyor. Harpten çıkan büyük devletlerin, macera peşinde koşmak, neticesi meşkük işlere girmekten sakındıkları da bir hakikattır. Herne olursa olsun Yunanlıların lehine böyle bir raporun verilmesi, lehimize kaydedilen bir muvaffakiyettir. Bu esnada Türk ordusu taarruz plânının çalındığını ve Yunanlıların eline geçtiğini, Türk ordusunda zaaf ve inhidam başladığını önemli ilticalar yapıldığını bildiren şayialar, ecnebi ajans ve gazetelerinde intişar etmekte berdevamdı; kulaklarımıza kadar gelen bu sözlere alışık olduğumuzdan, hiç birimiz tarafından ehemmiyet verilmiyordu. Arkadaşlarımızla hususî görüşmelerde dahi bu mevzuda bahseden yoktu. Fransızlardan aldığımız (Ankara itilâfı münasebetile) mühimmatı harbiye çok işimize yaradı. Aleyhimizde açılan ecnebi propagandası, gün geçtikçe şiddetleniyordu. Ayni zamanda, itilâf devletleri tarafından muaddel sulh teklifleri birbirini takip etmekte isede, hepside Sevr muahedesinin ruhundan bir türlü ayrı değildi. Bir takım kelime oyunları hududunu tecavüz etmiyordu. (Okuyucularım buna ait tafsilât almak isterse, Atatürkün nutkunun ikinci cildinin 232-242 nci sahifelerini okumalarını tavsiye ederim. Burada uzun uzadıya yazılmıştır.)

MUSTAFA KEMALİN NURETTİN PAŞA HAKKINDA BEYANATI

"1921 senesi avahirinde tekrar Anadolu ortasında, Zile cihetinde, Küçükağa, delihacı, Aynacıoğulları, ve Erbaa Kara Nazım, Çopur Yusuf ve diğer taraflarda Deli Hasan, Küçük Hasan gibi bir takım serseriler ve Yozgat Çayözü çerkezlerinden mürekkep çeteler ve 1921 senesi bidayetinde Koçkırı Asi rüesasından Haydar bey, Istanbulda Seyit Abdülkadirden aldığı talimat üzerine, Alişan ve akrabasından Naki, Alişer ve saire ile isyan hareketine başlamışlardı. Bir çok kuvvetlerimiz, bir taraftan Pontusculari, diğer taraftan bu âsileri takip ve tenkil ile iştigal ediyorlardı. Efendiler: hatırlarsınız ki Nurettin Paşa Yunan ordusunun ilk taarruzu manzarası karşısında, bir vahi na makul mutalâalar serd etmesi sebebile, kendisine vazife verilmemiş olduğundan, bizimle teşriki mesai edemiyeceğini bir mektupla bildirerek, mezunen Taşköprüye gitmişti. O tarihten beş ay sonra Nurettin paşa tarafından bazı zevat, gerek Fevzi Paşa hazretlerine ve gerek bana, kendisine bir vazife verilirse Nurettin Paşanın ciddiyet ve samimiyetle ifa edeceğine dair delâletler vuku buldu. Biz de Anadolu Merkezindeki asayiş meselesini halle memur kuvvetlerimizi büyücek bir kumanda altına tevhit etmekte fayda tasavvur ettiğimizden, Sivasdaki üçüncü Kolorduyu lâğvederek onun vazifesini yeni teşkil ettiğimiz Merkez Ordusuna tevdi ettik. Bu orduya da Nurettin Paşayı kumandan yaptık. Nurettin Paşa Merkez Mıntıkasında bir seneye yakın vazife gördü. Fakat, selâhiyeti haricinde ahaliden bazılarının hukukuna tecavüz ettiği hakkında, Mebusların vuku bulan şikâyetleri ve dahiliye vekâletinden istizahları, ve şikâyetin de muhik görülmesi üzerine, meclisin talebile, Kasım bidayetinde azledildi. Meclis, Nurettin Paşanın tahtı muhakemeye alınmasına karar verdi. Bu husus benimle heyeti heyeti vekile arasında da bir meselenin hudusunu intaç etti. Ben Nurettin paşa hakkında tatbik edilmesi taleb olan muameleye iştirak etmedim. Fevzi paşa hazretleri de benimle hem fikir oldu. Heyeti vekile ile aramızda tehaddüs eden bu hadiseye meclis hakem oldu. Nurettin paşayı müdafaa ettim. Ağır

muameleye maruz kalmaktan kurtardım. Nurettin paşayı bundan sekiz ay kadar sonra, birinci ordu kumandanlığında göreceğiz".

Birinci ordu kumandanlığından uzaklaşan Ali Ihsan Paşanın yerine, başkumandan ve erkânı harbiyei umumiye reisinin muvafakatiyle General Ali Fuat Cebesoy, teklif edilmişse de, vukubulan imtizaçta, cephe kumandanlığı yaptığından muvafakat etmemiştir. Nurettin Paşa bu mevkie getirildi.

Nihat paşadan da mebuslar bu celsede şikâyette bulundular. Her ikisinin de doğrudan doğruya azilleri ve mahkemeye sevkleri uzun münakaşadan sonra karara bağlandı isede Mustafa Kemal tekrar müdafaa ederek ikisinide ağır muameleden kurtarmıştır.

İkinci gurubun Önderi sayılan Sivas mebusu Albay Kara Vasıf, Mersin mebusu Albay Selâhaddin, Erzurum Mebusu Hüseyin Avni beyler başta olmak üzere akd edilen meclisin gizli oturumunda, gerekse hususi encümen odalarında uzayıp giden harp durumundan şikâyetçi ve istikbalin karanlığından bedbinane sözler sarfetmekten hali kalmıyorlardı. (Atanın nutkunun ikinci cildi, 143-163 sahifelerinde uzun tafsilât vardır). Burada bazı esaslı noktaları okuyucularıma bildirmekte fayda gördüğümden yazmaktan vaz geçmedim. Kara Vasıf diyorki: "Sakarya muharebesinden sonra aylar geçtiği halde, ordu neden taaruza geçmedi? Ortada bir kıpırdama eseri de yoktur. Şimdiye kadar hiç olmazsa muayyen, mahdut cephelerde taarruz yapmalı idi. Biz de ordumuzun taarruz kabiliyeti olup olmadığını anlamış olurduk" Kara Vasıfın bu sözleri bazı mebusların "bravo" sesleriyle alkışlandığı da vakidir. Bunun gibi ikinci gurup azaları da ayni mealde sözlerile, hükümeti daha çabuk harekete getirmek istiyorlardı. Fakat Kara Vasıf, Çolak Selâhaddin beyler askeri görüş ve kanaatlarını tam manâsile kesin bir ifade ile, gizli celsede anlattıkları zaman bunları alkışlayan da yine ikinci gurupun mahdut adamlarıdır. Bütün gurupun bu fikre iştirak etmediğine emin olarak söyliyebilirim. Çünkü o vakit birinci ve ikinci gurup azaları mecliste münakaşalarını sert yapmakla beraber dışarı çıktıkları zaman her şey her söz meclisde kalır bir birlerile gayet dostane arkadaşlıklarına de-

vam ederlerdi. Bir küçük misal vereyim: Kayseri mebuslarının ikisi birinci guruptan, ikisi de ikinci guruptandı. Bir evde otururlar bir arada yemek yerlerdi. Birinci guruptan Maliye Vekili Hasan Fehmi bey ikinci guruptan Ziya Hurşit (Lâzistan) ile bir evde otururlar ve bir sofrada yemek yerlerdi. Hiç bir vakit kin ve düşmanlık, kuru partizanlık mevcud değildi. Hücumlar sert olur fakat tartışmalar meclisin haricine çıkmazdı

Bu hücum ve tazyikler karşısında Gazi Mustafa Kemal 4/Mart/1922 günü akdedilen gizli bir celsede verdiği cevaplarda dediler ki:

"Düşmana taarruz için verilmiş olan kati kararımızı tatbike başlamadan evvel, ihzarı ikmal etmeye mecbur olduğumuz vesaiti harbiyenin ne olduğunu arz edeyim . Tam üç vasıtanın hazırlığının kâfi derecede olduğunu görmek lüzumunu hissediyorum. Onlardan birincisi ve en mühimi ve asıl olanı doğrudan doğruya Milletin kendisidir. Milletin hayat ve istikbal için kalbinde, vicdanında mütecelli, münkeşif arzu ve emellerinin selâmetidir. Millet bu arzuyu nekadar kuvvetli izhar ederse, bu arzu ve emelinin tahakkuku için nekadar çok azmü iman gösterirse, düşmanlara karşı muvaffakiyet için okadar kuvvetli bir vasıtaya malik olduğumuza kani olurum. İkinci vasıta; Milleti temsil eden meclisin arzuyu milliyi izharda ve bunun icabatını kanaatla tatbikte göstereceği azmu celâlettir. Meclis nekadar çok tesanüt ve vahdet halinde, arzuyu Milliyi tecelli ettirirse düşmana karşı okadar kuvvetli tefavvuka malik oluruz. Üçüncü vasıta; Milletin müsellâh evlâtlarından ibaret olup düşman karşısında mütehaşşit bulunan ordumuzdur.

Bu üç vasıta veya kuvvetin düşmana karşı vücuda getirdiği cepheler, iki mahiyette tasavvur olunabilir. Kolay anlaşmak için şöyle deyeyim; dahili cephe-zahiri cephe. Asıl olan dahili cephedir. Bu cephe bütün memleketin vücude getirdiği cephedir. Zahiri cephe de doğrudan doğruya ordunun düşman karşısındaki müsellâh cephesidir. Bu cephe tezelzül edebilir, mağlûp olabilir; fakat bu hal hiç bir vakit bir memleketi, bir milleti mahvedemez. Mühim olan, memleketi temelinden yıkan ve Milleti esir ettiren dahili cephenin sukutudur. Bu hakikata bizden ziyade vakıf olan düşmanlar, bu cephemizi yıkmak

için asırlarca çalışmış ve çalışmaktadırlar. Bu güne kadar muvaffak olmuşlardır. Filhakika kaleyi içinden almak dışından zorlamaktan çok kolaydır. Bu maksatla şahıslarımıza kadar temasa giren müfsit mikrobların, vasıtaların mevcudiyetini iddia etmek caizdir. Meclisin zihniyeti, efali vaziyeti, düşmana ümidbahş olmadıkça dahili ve harici cephelerimizin yerinden oynamasına imkân ve ihtimal yoktur. Mecliste bir veya birkaç azanın, bedbinlik telkin eden sözlerinden bile aleyhimizde istifade çareleri aranılmakta olduğuna şüphe edilmemelidir. Hariciye vekâletinin dosyaları, buna dair vesikalarla doludur. Katiyetle arz ederimki istemiyerek dahi olsa, düşmanlara ümit verecek şemmeler verildikçe, Davayı Millînin halli teahhure duçar olur.

Efendiler! Cephede bulunduğum sıralarda, ordunun hissiyat ve efkârı üzerinde naümidi tevlit edecek, münakaşatı aleniyeden sarfı nazar edilmesini, bilhassa meclisten rica ederim" Bundan sonra Mustafa Kemal ordumuzun taarruz kabiliyetinden asla şüpheye düşülmemesini de ilâve etmiş ve o gün hemen cepheye gitmiştir.

BİRİNCİ MECLİS REİSİ TARAFINDAN VEKİL NAMZEDİ GÖSTERİLMESİNİN İLGASI

Her vekil Büyük Millet Meclisi tarafından şahsen gizli oyla seçilirdi. Meclisde nisap olmak şarttı. (1).

Hatta vekilin vekilide aynı gizli seçime tabidi. Bu gibi seçimlerde nisabın oy fazlalığını bir şahıs üzerinde temin etmek, meclisi çok işgal ediyor vaktini alıyordu. Kolaylık olmak üzere, meclisin birinci reisine bu gibi hallerde, iki namzed göstermesi yetkisi çıkarılan kanunla temin edilmişti, ikinci gurubun teşekkülünden sonra, kanunun tatbiki muhalif gurubu memnun etmedi, kanunun ilgasını şiddetle istemeğe başladılar, her fırsattan istifade ederek aleyhinde bulundular. Gösterilen namzetlerin yerinde olmadığını, en kuvvetli şahsın yanında ikinci namzedin çok zayıf gösterildiğini başlıca mesele yapıyorlardı. Daha sonraları vekil intihabında meclisi terk edip

(1) Nisab Mebusan adedinin yarısından bir fazlası

nisabı bozmaya başladılar; mecliste ekseriyet kalmadığından reis intihabı mecburen geri bırakıyordu. Uzun mücadeleden sonra namzed gösterme kanunu meclisin 8/Temmuz/1922 tarihli oturumunda kaldırıldı. Bundan sonra seçim tam manâsile mebusların serbest kanaatlerile yapılmağa başlandı.

MUSTAFA KEMALİN NUTKUNDAN ANLAŞILDIĞINA GÖRE

Gazi nutkunda bildirdiğine göre, Temmuz ayı içinde, düşman karşısında bulunan ordumuzun durumu şöyledir: Düşman ordusunun cebhe teşkilâtına karşı, Garp cephesindeki kuvvetlerimiz iki ordu halinde teşkil edilmiştir. Taarruz plânına esas olarak, ordularımızın asli kuvvetini düşman cephesinin bir kısmına, mümkün olduğu kadar toplamak, bir meydan muharebesi yapmaktı. Bunun için muvafık görünen gurubu, cenubunda akarçay, Dumlupınar hizasına kadar olan sahada toplamaktı. Düşmanın en hassas noktasıda burası idi. Çabuk, kesin neticeyi almak, düşmanı bu cenahından vurmak mümkündü. Garp sephesi kumandanı Ismet paşa ile Erkânı Harbiye reisi Fevzi Paşa bu ciheti lüzumu kadar incelemişlerdi. Konyaya gelen (Irak cephesinde Kütülemmarede elimize esir düşen) İngiliz generali Tavsent'in Mustafa Kemalle görüşmek arzusu vesilesile, baş Kumandan Ankaradan hareket ederek Konyaya geliyor, Tavsentle konuşmayı müteakip 23/Temmuz 1922 akşamı Akşehire gitmiştir. Taarruz hakkında Erkânı Harbiye Reisi Fevzi Paşa ile, 27 - 28 Temmuz gecesi plân mucibince, 15/Ağustosa kadar bütün hazırlıkların ikmali kararlaştırılıyor. 28/Temmuz/1922 günü öğleden sonra icra kılınan bir futbol müsabakasının seyr etmek vesilesile ordu kumandanları ve bazı Kolordu kumandanları Akşehire davet ediliyor. 28-29 Temmuz/1922 gecesi kumandanlarla umumi bir tarzda taarruz hakkında fikir teatisi yapılmıştır. (1)

(1) Sonradan alınan malûmata nazaran, kumandanlarla fikir teatisi sırasında Harp Meclisine riyaset eden Mustafa Kemal ilk sözü Erkânı harbiyei Umumiye Reisi Mareşal Fevzi Çakmağa vermiştir. Fevzi paşa ayakta harita üzerinde KURT KAPANI taarruz plânını

ADLİYE VEKİLİ SEÇİMİNDE İKİNCİ GRUPUN MUVAFFAKİYETİ

16/Ağustos/1922 tarihinde Celâleddin Arif beyin istifasile açılan Adliye vekâletine, birinci gurup umumi toplantısında yapılan gizli seçimle, Şeriye, İrşat ve Kanunuesasi encümeni Mazbata muharrirlerinden memleketinde dava vekili iken mebus seçilmiş, 32 yaşlarında Ali Sururi efendiyi Adliye vekili adaylığına namzet gösterdi. Ali Sururi efendi, sarıklı, zarif sözü sohbeti yerinde, ülemalar arasında görünen bir zattır. Son zamanlarda Kanunuesasi reisliğini de deruhte etmiştir.

İkinci gurubun adayı da Kayseri mebusu Rifat Çalıkoğlu 35 yaşında hukukçu, az konuşur, kibar, yakışıklı, dostluğuna güvenilir vicdanının emrettiği yolda yürümeyi kendine

---

en ince noktasına kadar etraflıca izahtan sonra muvaffakiyetimizin 100/95 olduğunu ilâve ederek yerine oturmuştur..

Müteakiben söz alan bir kısım kumandanlar, Fevzi paşanın izah ettiği plânın muvaffakiyetsizliği karşısında ordumuzun telâfisi mümkün olmayan zayiata maruz kalacağını ileri sürerek taarruzun aleyhinde bulunmuşlar; en doğru hareketin hali hazırı muhafaza etmek olduğunu, zamanla Yunan ordusunun kendiliğinden inhilâle doğru gideceğini, muvaffakiyetimizin o zaman yüzde yüz olacağı mütalaasını müdafaa ettikten sonra, Fevzi Paşanın 100/95 muvaffak olacağından bahsettiği zaferin aksini, 100/95 olduğunu beyan edenlerde olmuştur. Hiç beklemediği bu mütalâa karşısında Fevzi Paşa, ayağa kalkıp Başkumandanı askerce selâmladıktan sonra: "Sayın Başkumandan! hazırladığım plânı tatbik edecek kumandanların tasvibine mazhar olmadığını görüyorum. Şimdiden Erkânı harbiye umumiye reisliğinden istifa ettiğimi arz ederim deyip ikinci bir selâmla yerine oturuyor. Diğerlerine söz vermeden Mustafa Kemal diyorki: "Erkânı Harbiye reisimizin istifası benim de bu işden uzak kalmamı icab ettirmez mi? sözünü bitirirken Garp Cephesi Kumandanı hemen ayağa kalkıp Başkumandanı selâmlıyor ve diyor ki: "Büyük Başkumandanımız; harp meclisinde arkadaşlarımızın fikrini sordunuz, onlar da mütalâalarını yüksek huzurunuzda arz ettiler. Keyfiyet sadece bundan ibarettir Bizler hepimiz askeriz. Başkumandanın emri altındayız; vereceğiniz taarruz emrini başımızla, şerefimizle, hayatımızla yerine getireceğimizden zerre kadar şüpheniz olmasın. Yüksek Kumandanımızın emrini bekliyoruz" cephe kumandanının kesin cevabı üzerine, diğer kumandanlar da, ayni sözleri teker teker lisanen ifadede bulunmuşlardır.

düstur ittihaz eden bir insandı. Birinci guruptanda kendisile pek sıkı dostluk ve arkadaşlık eden samimi arkadaşlara da malikti. Akşamları sessiz sedasız bir kaç kadeh parlatır, hoş sohbet, kimsenin kalbini kırmaz, şuurlu bir gençti. Birinci gurubun ilk teşkilinde idare heyetine intihab edilmişti, ayni zamanda gurubun sandık Eminliğini de yapmıştır.

Rifat beyin karşısında birinci gurubun namzedi Ali Sururi efendi nedense hafif geldi, seçim gizli olduğundan birinci guruptan bir çok kimseler Rifat beyi tercih ettiler, reylerin tasnifinde, birinci gurubun namzedi Ali Sururi efendinin kaybettiği Rifat beyin çoğunlukla vekâleti kazandığı anlaşıldı. Mustafa Kemal Paşa da buna ses çıkarmadı. Rifat bey ikinci seçime kadar adliye vekilliğini, birinci gurup arkadaşları vekillerle gayet dürüst idare etti. O devirde vekiller heyetinin kararı müttefikan verilirdi. Içlerinden birisi karara muarız olursa, mesele meclisin hakemliğine arz edilirdi. 9 ay devam eden vekâlet müddetinde hiç bir mesele meclisin hakemliğine arz edilmemiştir.

BAŞKUMANDANIN TAARRUZ EMRİ

Mustafa Kemalin ağzından taarruz emrini anlatmağa devam edelim:

"30 Temmuz 1922 günü Erkânı Harbiyei Umumiye reisi ve Garp cephesi kumandanile tekrar görüşerek, taarruzun tarzını ve teferruatını tesbit ettik. Ankaradan davet ettiğimiz Müdafaai Milliye Vekili Kâzım paşa da, 1 Ağustos 1922 günü öğleden sonra Akşehire vasıl oldu. Ordu hazırlığının ikmalinde Müdafaai Milliye vekâletine ait hususta tesbit edildi.

Ordunun hazırlıkları ikmaliyle taarruzun tesriini emrettikten sonra, tekrar Ankaraya döndüm. Garp Cephesi Kumandanı 6 Ağustos 1922 de ordularına mahrem olarak taarruza hazırlık emrini verdi. Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi ve Müdafaai Milliye vekili paşalar da Ankaraya avdet ettiler.

Efendiler taarruz için tekrar cepheye gitmeden evvel Ankarada tesbit edilmek lâzımgelen bazı vaziyetler vardı. Henüz heyeti vekileyi verdiğim taarruz emrimden temamen haberdar etmemiştim. Artık onları resmen haberdar etmek zamanı

gelmişti. Aktettiğimiz bir içtimada vaziyeti dahiliyeyi, hariciyeyi ve askeriyeyi müzakere ve münakaşa ettikten sonra, taarruz hususunda heyeti vekile ile mutabık kaldık. Diğer bir mesele de mühimdi. Muhalifler, ordunun tefessüh ettiğinden, kıpırdayacak halde olmadığından, böyle zulmet ve mübhemiyet içinde, intizarın felâkete müncer olacağından ibaret propagandalarına germi vermişlerdi. Gerçi Mecliste bu telâkki tarzının yaptığı akisler, zaten düşmanlardan çok gizlemek istediğim harekât noktai nazarından faydalı idi. Fakat bu menfi propaganda, en yakınım olan zevat üzerinde dahi tereddütler uyandırmıştı. Onları da yakında yapacağım taarruz hakkında 6-7 günde düşman kuvvei asliyesini mağlûp edeceğime dair inanmaları hususunda tenvir ve teskin etmeği lüzumlu gördüm. Bunu da yaptıktan sonra Ankarayı terk ettim. Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi benden evvel, 13 Ağustos 1922 de cepheye gitmişti. Ben bir kaç gün sonra hareket ettim. Hareketimi pek mahdut bir zevattan maada bütün Ankaradan gizledim. Benim gaybubet edeceğimi bilenler, burada imişim gibi davranacaklardı. Hattâ benim Çankayada çay ziyafeti verdiğimi de gazetelerde ilân edeceklerdi. Bunu bittabi o vakitler işitmişinizdir. Trenle hareket etmedim; bir gece otomobille Tuzçölü üzerinden Konyaya gittim. Konyaya hareketimi orada kimseye telgrafla bildirmediğim gibi, Konyaya vasıl olur olmaz Telgrafhaneyi kontrol altına aldırarak Konyada bulunduğumun da hiç bir tarafa bildirilmemesini temin ettim.

20 Ağustos 1922 günü öğleden sonra saat dörtte garp cephesi karargâhında yani Akşehirde bulunuyordum. Kısa bir müzakereyi müteakip, 26 Ağustos sabahı düşmana taarruz için cephe kumandanına emir verdim."

Milli Mücadele savaşımızın sonlarına doğru 1922 yılında Türk ordusu zamanın imkânlarına ve milletimizin takatına göre, en yüksek zirvesine varmıştı. Bu durum bütün milletimizin maddi ve manevi varlığı ve fedakârlığile meydana getirdiği azami bir neticedir. Bunun üzerine başkaca bir şey ilâve etmesinede imkân yoktu. Memleketin iç kaynaklarından başka Fransızlar ve İtalyanlardan da ayrıca askeri malzeme tedarik edilmişti. Gösterdiğimiz tehammül ve gayrete rağmen düşmana karşı üstün bir duruma geçemedik; hattâ ayni sevi-

yeye dahi varamadık. Yunan ordusu insan ve malzeme itibarile bizden üstündü. Türk Erkânı Harbiyei Umumiyesinin inanılır muhtelif kaynaklardan elde ettiği malûmata göre, Küçük Asya Yunan ordusu ile Türk ordusunun durumları aşağıdaki rakamlarla tesbit edilmiştir:

	Yunan ordusu adet	Türk Ordusu adet	Yunan ordusuna göre aradaki fark adet
İnsan	195000	186000	9000
Tüfek	130000	98956	31044
Kılınç	1300	5286	3986
Hafif makineli tüfek	3152	2025	1127
Ağır makineli tüfek	1002	839	163
Dağ ağır topu 166			
Sahra " 130			
Suvari " 8			
Yekün 352	352	313	39
Ağır top 22			
Dağ ve sahra 291			
313			
Harp uçağı	12	5	7

Şu arzettiğim cetvele göre, iki ordunun kuvvetinin karşılaştırmasında, Top, tüfek, malzeme, insan fazlalığı itibarile Yunanlıların lehine bir üstünlük görülmektedir. Fakat moral ve eğitim yönünden Türk ordusunu evsafı yüksekti.

Mustafa Kemalin gizli celsede söylediği ve Nutkunun birinci cildinde açıkladığı gibi düşmana taarruz etmek için üç mühim şartın meydana gelmesi lâzımdı ve artık arzu ettiği ve istediği şartlar tamamlanmıştı. Hazırlandığımız bu harbin son ölüm dirim harbi olduğuna millet ve ordu tamamen kanaat getirmişti. Her ne pahasına olursa olsun harbi kazanmak mecburiyetindeydik. Kumanda heyetimiz, subay ve askerlerimiz içlerinden gelen bir imanla ödevine sımsıkı sarılmışdı. Usanmadan, yılmadan durmaksızın talim, terbiyeye verilen ehemmiyet ve ihtimam sayesinde ordu mühim manevra kabiliyetini ve elâstikiyet kudretini iktisap etmişti. Maneviyatı düşman-

dan kat kat yüksekti. Ayaklar altında çiğnenen vatanını, şerefini kurtarmak, mamur beldelerimizi harabeye çeviren Yunanlıları harimi ismetimizde boğmak istiyordu. Bilhassa Mustafa Kemal gibi yüksek şahsına ve ehliyetine güvenilen, tecrübeli büyük Türk kumandanının ordunun başında ve bizzat taarruz emrini vermesi ayrıca bir şanstı. Düşmana gelince Sakaryada yediği sert tokattan serseme dönmüş, yeniden bir taarruz hareketine geçmeyi hatır ve hayalinden geçirmediği gibi, tesis ettiği müstahkem siperlerin tel örgüleri arkasında nasıl tutunabileceğini düşünüyordu. Harp uzadıkça nefsine itimadı da günden güne azalıyordu.Yunan başkumandanı General Trikopis neşrettiği hatıratında Yunan ordusunu şöyle anlatıyor:

"Sakarya meydan muharebesini müteakip ordunun morali pek fena kırılmıştı. En son Yunan neferi bile kanaat getirmişti ki askeri teşebbüslerle bir netice istihsali imkânsızdır. Daha 1921 Eylülünde, Afyonkarahisarın şimalinde, bazı kıtalar düşmana karşı gitmekten imtina ediyorlardı. Bir çok subaylar ve erler, ailelerini görmeden üç senedenberi aralıksız cephede bulunuyorlardı. Atinaya mezunen giden subaylardan ancak bir kısmı cepheye dönüyordu. Bunlar memleket dahilinde orduya karşı hiç bir teşvik ve teşyi görmüyor, tam tersine büyük lâkaydile karşılaşıyordu. Bittabi avdetlerinde arkadaşlarına dahi vaziyeti pek karanlık tasvir ediyorlar; orduya yeis ve ümitsizlik telkin ediyorlardı. İleri hatlarda bulunan erler ve subaylar portatif kulübelerde ve kazıkları nemli çadırlarda bir yılan gibi yaşıyorlardı. Bütün erler ve subaylar harbin bitmesini istiyorlardı. Erlere ailelerinden gelen mektuplarda kendilerinin elim vaziyetini yürekler parçalayacak surette tasvir ediyorlardı. Askerlerin yegâne düşüncesi ne zaman terhis olunacakları idi. Elbise noksan, gıda kifayetsiz, tütün hiç verilmiyordu. Maaşlar zamanında ödenmiyor teraküm ediyordu. Bidayetteki münferit firar vakaları, zaman geçtikçe gurup, gurup hattâ müsellâh topluluklar halinde olmağa başladı." Bunları okuduktan sonra Yunan ordusunun morali hakkında bizim hiç bir şey ilâve etmemize lüzum yoktur.

Buna mukabil Türk ordusu bir gaye uğrunda tek vücud

olmuş bir milletin, çelik mukavemetini kazanmış bir durumda ve kuvvetli bir moral sahibi bulunuyordu.

Bu kısa izahattan sonra Mustafa Kemalin ağzından savaşımızı nakle devam edelim :

"20-21 Ağustos gecesi birinci ve ikinci ordu kumandanlarını da Cephe Karargâhına davet ettim. Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi ve cephe kumandanları huzurile, taarruzun nasıl yapılacağını ve noktai nazarımızı harita üzerinde kısa bir harp oyunu misaliyle izah ettikten sonra, cephe kumandanına o gün vermiş olduğum emri tekrar ettim. Kumandanlar faaliyete geçtiler. Taarruzumuz, aynı zamanda bir tabiye baskını halinde icra olunacaktı. Bunun mümkün olabilmesi için tahşidat ve tertibatın gizli kalmasına ehemmiyet vermek lâzımdı. Bu sebeple bilcümle harekât gece icra edilecek; kıtaat gündüzleri köylerde ağaçlıklar altında istirahat edeceklerdi. Taarruz mıntıkasında yolların islâhı ve saire gibi faaliyetlerle vakit geçirilecekti. Diğer bazı mıntıkalarda da aynı suretle sahte faaliyetlerde bulunulacaktı. Bunu düşmanın nazarı dikkatini celbetmemek için yapacaktık.

24 Ağustos 1922 de karargâhımızı Akşehirden taarruz cephesi arasındaki Şuhut kasabasına naklettik. 25 Ağustos sabahı da Şuhuttan muharebeyi idare ettiğimiz Kocatepenin cenubu garbisinde Çadırlı ordugâha naklettik. 26 Ağustos sabahı Kocatepe de hazır bulunuyorduk. Sabah 5,30'da topçu ateşimizle taarruz başladı

26-27 Ağustos günlerinde yani iki gün zarfında düşmanın Afyonkarahisarın cenubunda, 50 şarkında 20-30 kilometre imtidadında bulunan müstahkem cephelerini düşürdük. Mağlûp olan düşman ordusu, kuvayı külliyesini 30 Ağustosa kadar Aslıhanlar civarında ihat ettik. 30 Ağustosta icra ettiğimiz muharebe neticesinde (buna Başkumandan meydan muharebesi ünvanı verilmiştir) düşmanın kuvayı asliyesini imha ve esir ettik. Düşman ordusu başkumandanlığını ifa eden Jeneral TRİKOPİS de üsera meyanına dahil oldu. Demek ki tasavvur ettiğimiz neticei kat'iye beş günde alınmış oldu.

31 Ağustos 1922 günü ordularımız kuvayı asliyesile, İzmir istikameti umumiyesinde hareket ederken, aksamı sairesile de düşmanın Eskişehir ve şimalinde bulunan kuvvetlerini mağlûp etmek üzere hareket ediyorlardı.

Başkumandanlık Muharebesinin neticesine kadar, her gün büyük muvaffakiyetlerle inkişaf eden taarruzumuzu tebliği resmilerde, gayet ehemmiyetsiz harekâttan ibaret gösteriyorduk. Maksadımız vaziyeti mümkün olduğu kadar cihandan gizlemekti. Çünkü, düşman ordusunu tamamen imha edeceğimizden emin idik. Bunu anlayıp düşman ordusunu felâketten kurtarmak isteyeceklerin bir teşebbüslerine meydan vermemeyi münasip görmüş idik. Filhakika bizim harekâtımızı hissettikleri zaman ve taarruzumuzu müteakip müracaatlar vaki olmuştur. Meselâ taarruz etmekte bulunduğumuz sırada İcra Vekilleri Reisi olan Rauf beyden mütareke hakkında Istanbuldan işar vuku bulduğuna dair 4 Eylül 1922 tarihli bir telgraf aldım; verdiğim cevap aynen şudur :

Heyeti vekile riyaseti celilesine

Anadoludaki Yunan ordusu sureti katiyede mağlûp edilmiştir, Yunan ordusunun artık yeniden ciddi bir mukavemet ibrazına ihtimal yoktur. Anadolu için herhangi bir müzakereye mahal kalmamıştır. Mütareke, ancak Trakya için mevzuubahs olabilir. Binaenaleyh Eylülün sonuna kadar doğrudan doğruya Yunan hükümeti veyahut Ingilizler vasıtasile, hükümetimize resmen müracaat edildiği takdirde bervechi ati şerait dermeyan edilerek cevap verilmelidir. Bu tarihten yani Eylülün sonundan sonra vaki olacak müracaatın cevabı başka olmak ihtimali vardır. Bu takdirde keyfiyet ayrıca tarafı acizaneme bildirilmelidir.

1 — Mütarekenin tarihinden itibaren onbeş gün zarfında Trakya 1914 hudutlarına kadar bilâ kaydu şart Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin memurini mülkiye ve askeriyesine teslim edilmiş bulunacaktır.

2 — Yunanistandaki üseramız onbeş gün içinde İzmir, Bandırma ve İzmit limanlarına teslim olunacaktır.

3 — Yunan ordusunun üçbuçuk senedenberi Anadoluda ika ettiği ve icra eylemekte bulunduğu tahribatı hükümetleri tazmin etmeği taahhüt edecektir.

Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
Mustafa Kemal

Bizzat bana verilen bir telsiz telgrafta da İzmirdeki itilâf devletleri konsoloslarına benimle müzakeratta bulunmak selâhiyetini verdiklerinden, hangi gün ve nerede mülâkat edeceğim soruluyordu. Buna verdiğim cevapta da, 9 Eylül 1922 de de mülâkat edebileceğimizi bildirmiştim. Filhakika dediğim günde ben Nif'de bulundum. Fakat mülâkat isteyenler orada değildi. Çünkü ordularımız İzmir rıhtımında, ilk verdiğimiz hedefe Akdenize vasıl olmuş bulunuyorlardı.

Afyonkarahisar, Dumlupınar muharebesi ve ondan sonra düşman ordusunu, kâmilen imha veya esir eden bakiyyeti suyufunu Akdenize, Marmaraya döken harekâtımızı izah ve tasfiye için söz söylemekten kendimi müsteğni addederim. Her safhasile düşünülmüş, ihzar, idare ve zaferle neticelenmiş olan bu harekâtı; Türk ordusunun, Türk zabitan ve kumanda heyetinin, yüksek kudret ve kahramanlığını tarihte bir daha tesbit eden muazzam bir eserdir. Bu eser, Türk milletinin hürriyet ve istiklâl fikrinin lâyemut abidesidir. Bu eseri vücude getiren bir milletin evlâdı, bir ordunun Başkumandanı olduğumdan, ilelebet mesut ve bahtiyarım."

Başkumandan Mustafa Kemalin Mecliste verdiği beyanattan, başkumandan meydan muharebesinin nasıl cereyan ettiğini kendi ağzından dinlediniz. Şimdi meclisteki hadiseler hakkında malûmata geçiyorum.

İngiltere askeri heyetinin altı ayda modern silâhlı kuvvetlerinin zabt edemiyeceğini raporla Loyd Corca bildirdikleri Yunan siperleri ve müstahkem yerleri bir kaç saat içinde kahraman ordumuz tarafından hak ile yeksan edildi. Bir taraftan da Ahi dağlarını yarmak suretile düşmanın arkasına akan Korgeneral Fahrettin Altayın kumandasındaki yiğit süvarilerimiz yalın kılınç düşmanın arkasından nakliye kollarını ve düşman geri efradını, önüne geleni kılıçtan geçiriyor, ne gece, ne de gündüzleri vardı... Fahrettin Altay sıtma nöbeti içinde bile at sırtından inmiyor, süvarilerimizin kılınçları durmadan işliyor, kelleleri uçan Yunanlılar neye uğradıklarını bilmiyordu. Şaşkın ve panik halinde kaçıyor, cephede harp eden Yunan askerlerini geriden gelmesi beklenen her türlü yardımdan mahrum bırakılmıştı. Çala dizgin düş-

manı kovalayan süvarilerimizle beraber piyade kıtaatımızında birlikte İzmire girmesi tarihin ender kaydettiği hadiselerdendir.

9/Eylülde askerlerimizi İzmir rıhtımında görüyoruz. Müttefik donanmasının gözünün önünde paniğe tutulan Yunan askerleri (Mustafa Kemal geliyor!) feryatlarile kendilerini denize atıyorlar, bir kısmı boğuluyor, bir kısmı da donanmaya iltica ediyordu. Bu mahşeri ana baba günü, kahramanlığı soyundan miras alan genç yakışıklı süvari bölük kumandanı Şerafettinin Kordon Boyundan arslan süvarileriyle rıhtımı takip ederek muazzam itilâf donanmasının karşısında dört nalla heybetli geçişi ve hükümet konağındaki Yunan bayrağını indirip yerine Türk bayrağını dalgalandırması, tarihimize bir daha şanüşeref kaydettirmiştir.

Bir numaralı düşmanımız Loyd Corcun tasarladığı 20 milyonluk Yunan devleti hayalini Türk ordusu süngülerile ademe gömdü. Venizelos gibi muhteris bir Yunan devlet adamı Balkan muharebesinde havadan ele geçirdiği Yanya, Selânik, Garbi Trakya gibi yerleri nasıl elde etmişse Anadolunun en zengin ve münbit yerlerini de ayni şekilde suhuletle ele geçireceğine tamamen inanmıştı. Efendisi Loyd Corctan da azami yardıma mazhar olması Venizelosu ve Yunanlıları mest etmişti. Bütün kuvvet ve kudretile canevimizden bizi vurmak ve imha etmek fermanına malikti. Vilson prensipleri çoktan unutulmuştu. İtilâf devletleri Türkiyeyi babadan kalmış miras gibi paylaştılar. Ne hak ne de ahlâk mefhumu kalmıştı Ingiltere Bağdadı ve zengin Musul petrollerini; gözü doymayan Fransızlar Suriyeden başka bütün cenup vilâyetlerimizi Italyanlarında iltihakile yağma ediyorlardı. Bu yağmanın içine Yunanlılar da katıldı; hemde arslan payı Yunanlıların hissesine düşmüştü. Gidebileceği yere kadar Anadoluyu istilâ hareketine mezundu. Türkiyeyi yok etmek için Izmire çıkan Yunan ordusu, elinden silâhı alınmış dört yıl gibi ağır şartlar içinde neslimizi dumura uğratan 1. Umumi harp boyunca milletimizin karşılaştığı kanlı savaşları, insan israfını, ne bügün ne de gelecek harp tarihleri kaydetmez. Can ve mal menbalarımız kurumuştu. Böyle kötü durumda iken Venizelos, zinde ve harbe katılmamış Yunan ordusu ile vahşiyane şekilde üzerimize çullandı, mazinin birikmiş intikamını almak ve bizi bir içim

suda boğmak istiyordu. Tekmil itilâf devletlerinin muvafakatiyle bir daha ele geçmesi imkânsız olan bu fırsattan azami istifade peşinde savaşa giren Yunanlıların başta Venizelos olmak üzere neşelerine ve hayallerine payan yoktu.

İtilâf devletleri tarafından hazırlanan ve Türk delegelerine sadece imza ettirilen Sevr muahedesini, Türk Gençliğinin daima ibretle okumasını ve nesilden nesile intikal ettirmesini tavsiye ederim. Yaptıkları yağma ve paylaşma kâfi görülmemişti. Bu muahede benliğimizi ve varlığımızı tamamen mahvedecek bir muahededir. Venizelosun hesabı doğru idi. Diplomaside elde ettiği muvaffakiyetle Türk devletini silip süpürüp, hakiki mirasçısı sıfatile Akdeniz muvazenesinde mühim bir yer almak şimdi işten değildi. Karşısında Türk ordusu yoktu. Tahminine göre, bir takım acizler, askerlikten firar etmiş ve harpten bıkmış bir enkaz vardı. Hemde bütün silâhlarından tecrit edilmiş, eli kolu bağlı, maneviyatı bozulmuş, başsız ayaksız acizler yığınından başka bir şey değildi. Yalnız Venizelos bir şeyi unutmuştu; asırlarca müddet hakimiyetimiz altında kalan Yunan milletinin çocukları tarihten ibret alarak Türkleri biraz bilmeleri ve tanımaları gerekti.

Hayal okadar gözlerini bürümüş, parlak istikbal o kadar bu milleti gaşyetmişti ki tarihin yapraklarını dahi açmaya lüzum görmeden kin ve garezle memleketimize saldırdılar ve girdikleri yerlerde Türkleri imha etmek hususunda ellerinden gelen her şeyi yaptılar. Namusa tecavüz, ırza tasallut, malını yağma etmekte ellerinde beratları vardı sanki. Tabii büyük maceranın rizikosu da büyük olur. Işte bu büyük maceranın kaçınılmaz rizikolarından biri de Yunanlıların ve içimizde ferah fahur yaşayan Rumların, Yunan ordusunun başına gelen felâkettir. Fakat mamur memleketimizi harap ve bir çok şehirlerimizi kül yığını içinde bıraktılar. Kendileri de Rumlarla beraber mahvolup gittiler.

Ordumuzun yıldırım süratile Yunanlıları Akdenize dökmesi, Loyd Corcu çileden çıkardı. Böyle bir havadisi beklemiyor ve hattâ hatırından geçirmiyordu. Çünkü güvenilir bir mütehassıs askeri heyetin verdiği raporun mürekkebi henüz kurumamıştı. Bu nasıl olabilirdi. Bu Türkleri behemal imha etmek gerekti. Öyle bir imha ki bir daha meydana çıkamasınlar. Büyük bir harekâtı askeriye ile Anadoluyu baştan başa

istilâ ve Türklüğü bertaraf ve imha etmek lâzımdı. Loyd Corc derhal dominyonlardan askeri yardım talebinde bulundu. Fakat bu talebini hiç bir dominyon hoş karşılamadı. Menfi ve sert cevap aldı. Güttüğü siyasetin iflâs ettiğini gören ve parlâmentonun karşısına bir suçlu gibi çıkan Loyd Corc bir daha namı ve nişanı, sesi ve sedası çıkmamak üzere başbakanlıktan ister istemez uzaklaşmak mecburiyetinde kaldı. Ömür boyunca bir daha iktidara gelmek nasip olmadı.

ZAFERDEN SONRA HARP ESİRLERİ

Kafileler halinde Yunan esirleri Ankaraya gelmeğe başladı. En ehemmiyetli esir kafilesini Trikopis ve yüksek rütbeli zabitan teşkil etmekteydi. Bunların eski Meclis binası önünden bir geçişleri vardı ki ömrüm oldukça bunun zevkini unutamam. Ben de Meclisin karşısındaki belediye bahçesinden seyre dalmıştım. Meclisin balkonları lebalep mebuslarla dolmuştu. İkindi vakti beklenilen bu kafilenin öncüleri göründü. Yavaş yavaş ilerliyorlardı. Tam meclisin karşısına geldikleri zaman başta Trikopis olmak üzre hepsi başlarındaki şapkaları çıkarıp meclisi selâmladılar. Ağır ağır yollarına devam ettikleri bir sırada nereden geldiğinin farkında bulunamadığım 15-16 yaşında bir çocuk birden muhafızların arasından kaydı. (çünkü, istasyondan gidecekleri yere kadar sıra ile süngülü muhafızlar; esirler bir tecavüze maruz kalmasınlar diye sıralanmışlar, kimseyi bir taraftan bir tarafa geçirmiyorlardı) Bu çocuğun yıldırım süratile muhafızların arasından kayarak ortaya atılıp elindeki sopa ile rastgele Yunan zabitanına vurması bir oldu. Bazısından kan çıkaracak kadar hızlı vuruyordu. Bir taraftan ağlıyor (köyümüzü yakanlar, anamı babamı kardaşlarımı öldürenler bu alçak Yunanlılar!" diyerek önüne geleni sopa ile pataklıyordu. Tabii derhal muhafızlar çocuğu kaptıkları gibi kafilenin arasından uzaklaştırdılar. Çocuğun hıçkıra hıçkıra ağlayıp göz yaşı dökmesi ve "dünyada tek başıma kaldım" demesi hiç gözümün önünden gitmez. Daima hatırlarım manzara aynen karşıma gelir (evimizi, köyümüzü yaktılar anamı, babamı, kardaşlarımı bunlar kestiler. Şimdi ben bir öksüzüm; ne evim var ne

de kimsem kaldı) diyerek hüngür, hüngür ağlaması daima gözümün önüne gelir.

Bütün memleket Yunanlılardan temizlenip ve Mudanya mütarekesinin akdinden sonra Mustafa Kemal 11/10/1922 de eşi Lâtife hanımla Ankaraya geldiler. Birinci ve ikinci guruplar bütün Ankaralılarla birlikte Ankara istasyonuna istikbaline gittik. İstasyondan şehre kadar insan seli ve mahşerî kalabalık arasından Mustafa Kemal Lâtife hanımla yanyana; vekiller ve mebuslar arasında Büyük Millet Meclisine kadar yaya olarak yürüdük. Varol, yaşa büyük Adam! Büyük babamız! sesleri durmadan her cihetten uğultu halinde gelmekte idi. Meclisin önündeki kalabalık Gaziyi Lâtife hanımla birlikte Çankaya köşküne gidinceye kadar devam etti.

Atatürkün İzmir zaferinden sonra ordusunu toplayıp İstanbul üzerine hareket etmediğini tenkid edenler olmuştu. İstanbulda asker yok, bomboş, ordumuzun girmesi için bir mâni yok diyenler vardı. Bu tenkit nasıl Mustafa Kemalin kulağına kadar ulaştırılmış. Bir hususi sohbetinde sözü Mustafa Kemal bu nokta üzerine getirdi. "Bazı kimseler İstanbulu gidip zaptetmediğimi tenkit etmişler. Böyle düşünen olabilir. Arkadaşlar biz harbi kazandık, İstanbul bizimdir, Trakya da bizimdir. Bunları elimizden alacak tek kuvvet bu gün mevcud değildir. Karşımızda itilâf devletleri vardır. Bunlarla arayı bozmak menfaatimize aykırıdır, Türk milletini maceraya sürükleyemem. Tek bir ferdinin dahi dökülecek kanı yoktur. Biraz rahat ve istirahat edip huzura kavuşmak haklarıdır. Böyle bir tarihi maceraperestliği üzerime alamam. Gördünüz ki Mudanya mütarekesile bütün haklarımız şimdiden kabul edilmiştir." diyerek bu şekilde konuşanlara mukni bir cevap vermiştir. Mustafa Kemal ne istediğini bilen ve nerede durulması icab ettiğini gören bir insandı ve hakikatları çok iyi bilirdi. Nitekim bu konuşmaları, fikrimi teyit eder.

TRABZON VİLÂYET MERKEZİNDE MEŞHUR KAYIKÇILAR KÂHYASI YAHYANIN KATLİ HÂDİSESİ

Tarihini kati olarak tayin edemedim; fakat Meclisin üçüncü devresi, Eylül yahut Ekim ayı içinde, Trabzonda kayıkçılar Kâhyası Yahya Soğuksu yolunda hafif bir derenin içinden geçerken pusuya düşürülmüş, muhtelif yerinden aldığı kurşun yaralarile derhal ölmüştü. Trabzon ve civarındaki mebuslardan mühim bir kısmı, katillerin Fırka Kumandanı emrile bu işi yapan erler olduğunu iddia ve bu siyasî cinayetin tahkikatını Meclisten seçilecek mebuslardan müteşekkil bir heyetin bizzat yapmasını talep ediyorlardı.

Ötedenberi K. Karabekir paşa aleyhinde bu zevat her fırsatta konuşuyorlar, diktatörlük yaptığını söylüyorlardı. Gûya Karabekir paşa Erzurum mebuslarını siyasete karıştıklarından dolayı Ankaraya şikâyette bulunmuş, daha bunun gibi nice mantıksız hareketler yapıyormuş. Kâhya hâdisesi de ortaya çıkınca, bu konu büsbütün alevlendi. Bu şekilde konuşan mebuslara muhalif olanlar da Kâhyanın çok şımarık bir insan olduğunu, Müdafaai Hukuk Cemiyeti namına şehre giren çıkan mallardan vergi aldığını; hesap kitabın dilinin ucunda olduğunu, kayda değer bir deftere tesadüf edilmediğini, bu kanunsuz vergilerden canı yanan kimselerin böyle bir cinayeti işlemelerinin muhtemel olduğu kanaatini izhar edenler de vardı. Meclisin gizli celsesinde uzun uzadıya konuşuldu. Nihayet katillerin behemehal meydana çıkarılması hakkında karara vardılar. Hükümet soğukkanlılıkla müzakereyi takip ediyor ve söze karışmıyordu. En doğru yolu takip ettiği bir hakikattır. Çünkü lehde ve aleyhde söyleyeceği sözler işi belki de büsbütün karıştırabilirdi.

Muhalifler kadar muvafıklar da cinayetin failinin meydana çıkmasını şiddetle istiyorlardı. Bu gibi kirli işler meclisin tiksindiği şeylerdi. Aralarından her iki tarafı memnun edecek mutedillerden, Muhtar Fikri (Mersin). Naci (Elâziz). Mustafa Fehmi (Bursa) dan müteşekkil bir tahkik heyeti seçtiler. Hemen üçü de Trabzona hareket etti ve tahkikata meclis namına başladılar. Aylarca uğraştılar. (O sırada Tevfik Hadi

bey de Trabzon Polis Müdürü bulunuyordu. Çok yardımları olduğunu sonradan Muhtar Fikri beyden haber aldım.) Fakat tahkikat uzadığından mecliste müzakeresi kabil olmadı. Zannedersem bir kuvvetli delil de elde edemediler. Herkes, bu iş fırka kumandanının emrile yapıldı, diyormuş. İş resmiyete girince, bir tek kişi, ben gördüm, delilleri şudur, deyip ortaya çıkmamıştır. Hülâsa, Kâhyanın katilleri meydana çıkarılamadı.

İSMAİL SAFA'NIN MAARİF VEKÂLETİNE SEÇİLMESİ

5 Ekim 1922 tarihinde Karesi mebusu Vehbi beyin istifasile açılan Maarif Vekâletine bir namzedin gösterilmesini ve gizli seçimle tesbitini birinci gurup reisi Ali Fuat paşa (Cebesoy) umumi gurup içtimaında azaya tefhim etti. Hükümet tarafından iltizam edilen iki kişinin isimleri hemen bütün gurup azalarına bildirildi. Bu isimlerin sahipleri Yunus Nadi, Muhittin Baha beylerdi. Guruptaki haleti ruhiye vicdan üzerindeki baskıları daima ret eder ve itibar göstermezdi. Eğer yerinde bir tavsiye olursa gurupta ittifaka yakın oyla karar altına alınırdı. Gurupun aradığı vasıflardan birisi de, seçtiği vekilin en az tesir altında kalanını tercih ederdi. Sözünü, fikrini millet işlerinde olduğu gibi ifade etmekten çekinmiyen şahıslar tercih edilirdi, dalkavuk ruhlu insanlardan hoşlanmazdı. Bu arkadaşlarda da yeter derecede evsaf mevcut ise de, Ismail Safa (Mersin), her ikisine de tercih edildi. Gurup tavsiyeye bakmadı ve bu zatı gizli oyla nisabın üstünde bir ekseriyetle seçti. Intihap öğle vaktinden önce olmuştu. Oğle yemeğinde İsmail Safa beyle birleşdik, kendileri Mustafa Kemal nezdine çağırılmıştı. Aralarında ne gibi muhavere cereyan ettiğini sordum.

Mustafa Kemal paşa "Safa bey; seni arkadaşlar gurupta Maarif Vekili seçmişler. Ne yapacaksınız? bundan vaz geçin" tavsiyesinde bulunmuş. İsmail Safa bey de "hay hay efendim" demis derhal istifasını takdim etmiş. Şimdi öğleden sonra yeniden gurup içtima edecek, verilen istifa gurupta okunacak ve tekrar bir namzed seçilecekti. Doğrusu müteessir oldum. Çünkü bu arkadaşımı çok seviyordum. Kendisine zaafım vardı. Cevabımda "Safa bey sen gurup içtimaında bulunma, bil-

hassa gelmenizi istemiyorum. Arkadaşlarla bu hususta konuşmam lâzımdır" dedim. Hakikaten öğleden sonra saat dörde doğru gurup içtima etti. Daha önce gurubun nafiz ve çalışkan azalarile temas ettim, durumu anlattım. Hepimiz müttefikan tekrar İsmail Safayı intihab etmeye karar vermiş ve bu hususta çalışmağı vadederek ayrılmıştık. Arkadaşlarla birlikte bu hususta, vadimizi ve verdiğimiz kararı yerine getirmek için hummalı bir gayret saf ediyorduk. Gurupun celsesi açıldı. Safa beyin istifası okundu. Yeniden vekil namzedi seçimine baş vuruldu. Gizli yapılan bu seçimde de yine Ismail Safa bey kahir bir ekseriyetle Maarif Vekili seçildi. Tabii Safa bey de bu gurup içtimaında hazır bulunmamıştı. Doğru meclise geldik. İkinci melis reisi Ali Fuat paşa ile hususî bir konuşmamda, kendisinin bu meselede mühim vazifesi olduğunu hatırlattım. Gurupun bu ısrarı karşısında dikine hareket etmenin yanlış ve hatalı olacağını, şimdi içeri girip riyaset odasında tek başına oturan Mustafa Kemal paşa ile konuşmasını, tatlı bir neticeye bağlanmasını temin hususunda ricada bulundum. Paşa yanımdan doğruca Mustafa Kemal paşanın tek başına oturduğu küçük riyaset odasına girdi. Bir müddet sonra beşuş bir çehre ile çıktı. "Mesele halledildi, şimdi Ismail Safayı istiyor, kendisile görüşecek derhal haber ver yanına gitsin bekliyor" dedi. İsmail Safayı Meclisin encümen odalarından birisinde bazı samimi arkadaşlarile konuşurken buldum ve keyfiyetten haberdar ettim. Mustafa Kemalin yanında bir müddet konuştuktan sonra dışarı çıkan İsmail Safayı sabırsızlıkla dinledim. Kendisini gayet hoş karşılamış, Maarif Vekâletini kabul etmesini ve bundan çok memnun kalacağını bildirmiş. Tabii bu haberden çok memnun oldum. Hemen bütün arkadaşları bu güzel havadisten haberdar ettim. Rahmetli Ismail Safa doğru, dürüst, dostluğuna güvenilir mert bir insandı. Vicdanî kanaatlerini nerede olursa olsun söylemekten zerre kaçınmazdı. Konuşmalarında oldukça da sertti. Hele kızdığı zaman gözlerinin içi fırıl fırıl dönerdi. Haksızlığa hiç tahammülü yoktu. Bununla beraber ekseriyetin kararına da hörmetkârdı. Kendisi Mülkiye mezunu, ziraat ve ticaretle meşguldu. Devlet memuriyeti olarak maiyyet memurluğu, Adanada Ittihat - Terakkinin Gülşeni Ümit (Turan) mektebinde müdür ve Pozantıda bir müddet vali vekilliği yapmıştır.

İKİNCİ GRUPTAN HÜSEYİN AVNİ BEYİN BİRİNCİ MECLİS REİS VEKİLLİĞİNE SEÇİLMESİ

Meclisin birinci reis vekilliğine 9/Aralık/1922 tarihinde gizli reyle ikinci gurup namzedi Hüseyin Avni ekseriyetle seçildi. Bu seçimde birinci gurup namzedi kazanamadı. Kayıp etti. Yine de namzed göstermesinde isabetsizlik edilmişti. Hüseyin Avni bey riyaset makamını dördüncü içtima senesi olan 1923 yılında dahi muhafaza etmiştir.

Hüseyin Avni bey yüksek hatib değildi. Ne sesinin tonu ne de hitabet tarzı cazib değildi. Yalnız çok cesur olup ulu orta pervasız konuşurdu. Sözünü hiç esirgemezdi. Nedense bu tipdeki şahsiyetler meclis tarafından tutulurdu.

1923 YILI İZMİR İKTİSAT KONGRESİ VE ADANA SEYAHATİ

İktisat Vekili Mahmut Esat (İzmir), 1923 yılı baharında büyük iktisat kongesini açtı. Reisliğine de Kâzım Karabekir paşa seçildi. Bende bu kongreye Büyük Millet Meclisi İktisat Encümeni Reisi sıfatile katıldım. Kongrenin gayesi çok ulvi idi, yeni kurulan Türk Cumhuriyetinin iktisadî gelişmesini ve ana yollarının esaslarını açıkça konuşmak ve bir plâna bağlamak gayesini istihdaf etmekteydi. Filvaki çok değerli iktisatçılarımız da iştirak etmişlerdi; hattâ amele mümessilleri de mevki almışlardı.

Vilâyetlerden gelen delegeler arasında Devlet iktisadî kalkınmasının anahatları üzerinde hararetli müzakere ve münakaşaların devam ettiği bir sırada, Atatürk Adana seyahatine karar verdi. Benim de beraber bu seyahatte bulunmamı arzu ettiler. Seryaver Salih (Bozok mebusu), Yaver Cevat Abbas, Kılıç Ali, Müşir Fevzi Paşa Atatürk ve eşi Lâtife hanım hep birlikte sabaha karşı merasimsiz ve habersizce Izmiri hususi bir trenle terk ettik. Atatürk Lâtife Hanımla hususi bir vagonda bizler de hep bir arada yataklı vagonda seyahatimize devam etmekteydik. Atatürk henüz kalkmamıştı, sabah kahvaltısını yapmağa başladık. Trenimiz de yakılan ve harap olan yerlerden geçiyordu. Bilhassa Alaşehirin harabiyeti, sa-

ğımızdan, solumuzdan geçen kül haline gelmiş köylerin fecaati karşısında gayri ihtiyarî teessür içinde susmuş, kederli bir halde etrafı seyre dalmıştık. Fevzi paşa da haylice dalmıştı. Birden kendini topladı ve bu köylerin bu kadar yanıp yıkılmasının sebeplerini izaha başladı. "Bu içinden geçtiğimiz yerlerin hiç birisi yanıp, yıkılmıyacaktı: Sağ cenah kumandanımız verdiğimiz taarruz emrini tatbik hususunda geç kaldı. Kendi zaviyesinden verdiğiniz emir yanlıştır, askerim iki ateş arasına giriyor, emrinizde isabet yoktur deyip vaktinde taarruza geçmedi. Vakıa mütalâası doğru idi. Bizim plânımız olan Kurt kapanına göre kumandanın tasavvur ettiği karşı kuvvete hemen yardım gelemezdi. Gelse bile, yetişinciye kadar biz işimizi çoktan halletmiş bulunacaktık. Baktık muhabere ile meselenin halli mümkün değil. Umum Kumandanlık makamında İsmet paşayı, bıraktık; ben sağ cenah ordu kumandanlığı nezdine gittim. Atatürk te sol cenaha gitti. Muvasalatımda hemen sağ cenahımız da taarruza geçti. Bu yüzden epeyce vakit zayi ettik.Bu kaybettiğimiz vakitten işin farkına varan Yunan ordusundan iki fırka Kurtkapanı plânımıza düşmedi ve kurtuldu. İşte bütün bu yangınları yapan, köyleri şehirleri harap eden düşmanın bu iki fırkasıdır." dedi.

UŞAK'A UĞRAYIŞ

Yolumuza devam ediyorduk. Uşak istasyonuna bir kaç istasyon kala Uşak belediye reisi, Müdafaai Hukuk Cemiyeti Reisi başda olduğu halde şehrin ayan ve eşrafından 8-10 kişilik bir heyet Atatürkü karşıladılar. Tazim ve hörmetlerini ifadeden sonra istasyonun burnu dibinde bulunan Uşak'a teşrif temesini, dört gözle kendisini bekleyen halkın sevinç ve heyecanla halâskârlarının teşrifini ve kendisini yakından görmek şerefinden mahrum edilmemelerini istediklerini söylediler ve rica ettiler. Atatürk, heyetin israr ve ricalarını reddetmedi, programında bu yok iken kabul etti.

Trenimiz Uşak istasyonuna girdi. Bir kalabalık ki mahşerden nümune iğne atsanız yere düşmezdi. Yaşa! var ol! sedaları göklere yükseliyordu. Vagonun durduğu yerden istasyonun dışındaki arabaların durak yerine kadar Uşakın nefis halıları-

nı sermişlerdi. Lâtife hanımla Atatürk, halıların üzerinden yürüyerek bir arabaya, Fevzi Paşa ile ben de arkasındaki ikinci arabaya, diğer arkadaşlar da bizi takiben arabalara binerek şehrin yoluna koyulduk. Yolun iki tarafı şehre kadar lebalep dolmuştu: Ön safta sanatkârlar dokuma tezgâhile, boyacılar boya kazanile, hülâsa bütün sanatkârlar kendi mesleklerini gösteren canlı hareketlerile yolun iki tarafına dizilmişlerdi. Bunların arkasında halk kütlesi, kadın ve erkekler vardı. Bunların arkasında da süvariler ve genç yiğitler atları üzerinde gösteri hareketleri yapıyorlardı. Bu azim kalabalık; ne ısmarlama, ne de zoraki bir istikbaldi. Sırf Atanın Uşaktan geçeceğini haber alan halk ve köylü günlerdenberi bu müstesna şeref gününü sabırsızlıkla beklemişlerdi, Atatürke gelen heyetin hakkı varmış, çok ricada bulunmalarının sebebi de anlaşıldı. Halkın tamamen ruhundan kopan bu istikbale heyet, tercüman olmuştu. Bu minval üzere alkış tufanı arasında şehre girildi doğruca hükümet dairesine gittik. Valiyi kısa bir ziyaretten sonra Hükümet Konağı avlusuna dolan ve Mustafa Kemali görmek isteyen halk kitlesinin karşısına hükümet konağının balkonundan hep birlikte çıktık. Avluyu sıkı sıkıya dolduran halk, Mustafa Kemal ve Lâtife hanımı görünce müthiş bir alkış tufanı koptu sükûnet avdet eder etmez Gazi konuşmaya başladı. Mevzuu yemen ve Saltanat teşkil ediyordu. Türk milletinin Yemende dökülen hadsiz hesapsız kanının yegâne mesulünün saltanat olduğunu; bu yüzden verdiğimiz zayiat ve telefatın, kaybettiğimiz Türk yiğitlerinin sayısının bilinmiyecek kadar büyük olduğunu; menfaatsız bir macera ve sırf sultanların keyfi uğrunda dökülen kandan başka bir şey olmadığını; şimdi kurduğumuz millet hakimiyeti sayesinde artık bunun gibi kötü hareketlere temamile son verildiğini anlatıp, halkı bir anda coşturdu. Paşa, konuşurken dinleyen kalabalık sık sık paşanın hitabesini coşkun alkışlarla kesiyordu. Yan yana bulunduğumuz Fevzi Paşa koluma hafifçe dokundu. "dikkat et Zamir bey" dedi. "Avluda karşımızdaki halkın kesafetinden bütün başlar birbirine karışmış. İşte hakikî bir Uşak halısı" dedi. Hakikaten Paşanın çok hakkı vardı. Hakikaten bir Uşak halısı karşısında bulunuyorduk, nutkun tesiri altında tıpkı halı gibi başlar dalgalanıyordu.

O vakit henüz Şapka Kanunu yoktu, halk istediği şekilde başına bir şeyler geçiriyordu. Kimi sarıklı, dalfesli abaniyeli, kalpaklı, külâhlı çeşitli şekillerden ibaret başlardan mürekkep nakışlı bir taban halısı canlı bir surette duruyor, canlı şekilde dalgalanıyordu.

Nutkun hitamından sonra hükûmet dairesinden Türk Ocağında hazırlanan çay ziyafetine gittik. Ocak ağzına kadar dolmuştu. Zorlukla hazırlanan yerlere oturduk. Çaylar içildi. Arkadan kahveler geldi, bu esnada, kırmızı benizli, kızıl sarı saçlı sivrice yüzlü gözleri mavi orta boylu, normal vücutlu incedalan tahminen 36 yaşlarında bir genç (belki de Türk Ocağı reisiydi) ayakta nutkuna başladı. Evvelâ büyük kurtarıcının Uşak'ı teşriflerinden mahrum bırakmadığından dolayı candan teşekkürlerini, Uşaklılar ve Türk Ocağı namına beyan ettikten sonra nutkuna devam etti.

Sözlerinin arasında, Mustafa Kemal'i; Bismark ve Napolyonla mukayeseye başladı. Mustafa Kemal henüz kahvesini yarı etmişti. Hemen ayağa kalktı; kaşlarını çatışından canının sıkıldığını hissettim. Hatibe yüzünü çevirdi. "Dur bey biraderimiz." dedi ve dinleyicilere döndü: "Arkadaşlar! bu bey biraderimiz beni Bismark ve Napolyonla mukayese etmeye başladılar. Napolyon taç ve şeref peşinde koşan bir maceracıdır. Bismark ise tacidara hizmet eden bir insandır. Bunlarla şahsımın mukayese edilmesini kabul etmem" deyip yerine oturdu. Sesinin tonu, konuşmasının biraz sertçe olması, hatibi birdenbire şaşırttı. Biraz sendeledikten sonra, tekrar hitabesine devam etti: "Affedersiniz Paşa Hazretleri! Sözlerim yanlış anlaşıldı: zatı devletlerini bunlarla mukayese etmekten maksadım sizin şan şeref dolu şahsiyetinizi tebellür ettirmektir." Hatibin bu sözlerini de yarıda bıraktıran Mustafa Kemal tekrar ayağa kalktı: "Dur bey biraderimiz; tekrar ikinci hataya düştünüz. Benim şan ve şerefimden bahsetmek de hatadır. İyi dinleyiniz nasihatim budur ki, içinizden herhangi bir adam çıkar, şan, şeref dâvası güder ve teferrut etmek isterse, başınızın belâsıdır. Ilk önce kafası kırılacak adam budur. Mensup olduğum Türk milletinin şanu şerefi varsa, benim de bir ferdi olmak sıfatile şanım şerefim vardır. Asla gayri değilim"(1) deyip oturdu. Ha-

(1) Müzeye ayrılan Birinci Büyük M. Meclisinin açılış töreninde

tib de sözünü tamamlamadan konuşmasına son verdi. Esasen vakit de gecikmişti. Büyük kalabalık arasından istasyona gelip trenimize bindik, alkışlar arasında yolumuza devam ettik.

ADANAYA DOĞRU

Bir iki gün Ankarada kaldıktan sonra Fevzi paşasız Adanaya hareket ettik. Eskişehire geldiğimiz zaman, Mustafa Kemal paşanın hareketini Tayfur (bilâhare Hatay devlet reisi) beye telle bildirdim. Esasen önceden böyle bir malûmat vermeyi Tayfur beye vadetmiştim. Biliyordum ki bu telimi Tayfur heyecanla bekliyordu. Akşam karanlığında Konyaya vasıl olduk. İstasyona bir çok halk toplanmış paşayı selâmlıyor, hem de alkışlıyordu. Paşa trenden indi, sivil kıyafet içinde Mustafa Kemale selâm vaziyetinde bulunan Ali İhsan paşanın yanına gitti, yüksek sesle öfkeli konuşmalarile, selâm vaziyetinde bulunan Ali İhsan paşanın elini aşağıya indirdi. Ali İhsan paşa tekrar selâm vaziyeti aldı, kalabalıktan gürültüden ne söylediğini duyamadım; yalnız: "Ben sana demedim mi" kelimelerini duya bildim. Tabii bundan da sarih bir manâ çıkarmak müşküldür.

Yolumuza devam ediyoruz. Paşaya Sinan Tekelioğlu tarafından çekilen bir telgrafta Mustafa Kemal paşayı hususi davetlisi olarak beklediğini ve bu arzusunun kabulünü rica ediyordu. Paşanın canı sıkıldı, telgrafı bana verdi, okudum. Doğrusu Adanayı ve Adanalıları bilhassa ziyaret etmek için yola çıkan bir zatın bu şekilde karşılamasını ve bu isteğin hatalı bir teklif olduğunu kabul ettim. Paşa bir şey sormadı bende bir cevap vermedim. Belli ki canı sıkılmıştı.

ADANAYA VARIŞ

Yolda; trendeyiz... Bir, iki kadeh içildi. Lâtife hanım da sofrada mevcuttu. Daha fazla içilmesine müsaade et-

---

irat ettiğim nutkumda bu hatıramdan bahsettim. Beni müteakip söz alan Maarif Vekili A. Tahtakılıç bu içtimada hazırdı. Sözlerimin aynen bir hakikat olduğunu ve sözlerinin zapta geçirilmesini talep etti.

medi. Yemeklerimizi bitirdiğimiz zaman Ereğli istasyonuna gelmiş bulunuyorduk. Ereğlinin eşrafından Osman ağa, Deli Mustafa ve diğer eşrafın hepsi de hazır bulunuyorlardı. Paşa trenden indi, cemaatın yanına gitti heyetlerle konuştu. Deli Mustafa kulaktan ezberlediği bir takım şiirlerini okudu. Paşa çok durmadan avdet etti. Tekrar yolumuza devam ettik. 14/-Mart/1923 günü Çukur Ovanın yol kavşağı düzlükteki Yenice istasyonuna vasıl olduk. Mersinli, Tarsuslu, Adanalı köylüler ve kalabalık bir halk tarafından karşılandık. Adana valisi, Rafet Canıtez, Bursa mebusu ve Tarsus eşrafından Sadık paşa (sivil) hep birlikte Atatürkün hususi vagonunda Adanaya kadar geldik. Hükümet erkânı, belediye azaları, Müdafaai Hukuk Cemiyeti erkânı, Türk ocağı reisi ve azaları, bütün esnaf teşkilâtları, köylüden ve kentliden gelen sayısız kalabalık istasyonu ve yol boyunu doldurmuşlardı. Uzun zaman işgalin acı, felâketli ıstırabını, senelerce dağlarda ve mağaralarda barakalar içinde nefsinde görmüş ve içinde yaşamış, millî mücadelenin sert haşin darbeleri altında evlâdını, kardaşını kocasını, babasını kayıp etmiş insanların, yeniden taze bir hayata kavuşmasında büyük amil olan sevgili Atatürklerini nasıl bağırlarına bastırdıklarını tahayyül etmek zor olmasa gerektir. Bu mahşeri sevinçli günü kalemle tasvir etmek kolay değildir. sevinç göz yaşları dökenleri gördüm; Paşanın ayağının bastığı toprağı öpmek için kendilerini nezretmiş insanları gördüm.

Bu müthiş kalabalığın candan sevgisinin cazibesine katılan Mustafa Kemal, Lâtife hanımla yanyana bizler etrafında, istasyondan yaya olarak yola koyulduk. Yolun iki tarafı tekmil insan kütlesile kapanmıştı. Istasyondan bu minval bir müddet ayrıldıktan sonra, Sinan paşanın hanımı olduğunu ifade eden bir kadın, Paşanın önüne birdenbire atıldı. Sinan paşanın hürmetlerini bildirdikten sonra bizzat davetlileri olduğunu, hazırladıkları misafirhaneye teşriflerini israrla rica etti. Bu defa işlenen hata birincisinden daha ağırdı. Şimdiki Avni paşanın evi o zaman oteldi. Burasını kiralamışlar, bazı odalarına tanıdığı kimselerden karyola, dolap takımı getirmişler, üzerlik ve gök boncuklarla süslediği odayı Mustafa Kemal Paşa ve Lâtife hanıma hazırlamışlar. Belediye reisi Ali Münif Yeğenağa, Vali Rafet bey tarafından bu fikrinden vaz geçmesi için yapılan ricaya da ehemmiyet vermemiş, fikrinden

dönmemiş. Gerek belediye reisi, gerekse vali beyin bu tatsız hareketten pek sıkıldıklarını, bu yanlış hareketten Sinan Tekelioğlunu bir türlü vaz geçiremediklerini, Yeniceden sonra trende bana anlatmışlardı. Her ikisinin de bu durumdan fena sıkıldıklarını, üzüldüklerini gördüm. Tatsız bir hareket çıkmasından endişeleri vardı. Meseleyi bildiğim için kendilerini fazla üzmemelerini, Mustafa Kemal paşanın serbest hareketine kimsenin mani olamıyacağını, hattı hareketini bizzat tayin etmekte güçlük çekmeyeceğini söyledim.

Mustafa Kemal paşa Sinan Tekelioğlunun eşinin bu teklifi karşısında kaşlarını çattı, sinirlendiği belliydi. Hanımın Sinan paşanın eşi olduğunu ifade eden sözleri de bir kat daha canını sıkmıştı. Çünkü Mustafa Kemal, takma (paşa) isimleri kullananları tasvip etmiyordu. Paşalık saç sakal ağartıp büyük tecrübelerden geçtikten sonra elde edilen bir rütbedir. Gelişi güzel kendisine bu süsü verenleri makbul saymıyordu. Bu düşüncesini bizzat Sinan Tekelioğluna da muhtelif vesilelerle duyurmuştu. Mustafa Kemal paşa; (Hanım bana baksana! Ben Adanayı ve Adanalıları ziyaret için geldim. Buranın hükûmet ve belediyesi vardır, ben onların misafiriyim. Hazırladıkları yerden başkasında kalamam çekil karşımdan) deyip cevabını dinlemeden sert adımlarile ilerledi. Belediye reisi ve valinin endişelerinde haklı olduklarını maateessüf hâdise isbat etti. Ne çare olan olmuştu. Hiç yoktan bu sevinç deryası içinde bu tatsız vaka zuhura geldi. Biraz daha yürüdük; Baraja giden yol kavşağına vardığımız zaman yolun solunda kadınlı ve erkekli büyük kalabalık siyah giymiş ve siyah bayraklar ellerinde, başlarında Tayfur (Hatay devlet reisi) muztarip feryad içinde Paşayı selâmladılar. Bir kısmı da ağlıyordu. Tabii Paşa durakladı, bu kalabalık tamamile Hataylılardan mürekkepti. 15-16 yaşlarında baştan aşağıya siyahlar içinde bir genç kız elinde bir siyah bayrak paşanın karşısında göz yaşları arasında içten gelen, mensup olduğu kalabalığın hicran ve ıztırabını temsil eden hazin bir lisanla, Hatayın ana vatandan ayrı kalmasını, Fransızların zulüm ve işkenceleri içinde 500.000 Türkün feci durumlarını, cehennemi hayatlarını hem ağlıyor hemde anlatıyordu. (Ne olur paşam bizleri de kurtar. Bu zalim Fransızların esaretinde bırakma. Sana yalvarırım, bütün Hataylılar yalvarıyor;

bizi de hürriyete, anavatana kavuştur) dedikten sonra, hıçkıra hıçkıra ağladı.. Bütün cemaat da birlikte gözyaşları döküyordu; bizim de gözyaşlarımız kalabalığa iştirak etti. Doğrusu Paşa, önümüzde olduğu için onun gözlerini göremedim, fakat Lâtife hanımında bizim gibi aynı halde olduğunu gördüm. Paşa tatlı ve gür sesile: (Türk milleti hiç bir vakit mahkûmiyet ve esarette kalamaz; müsterih olunuz:) dedi. Böylelikle de bütün cemaatı ve hepimizi görülmedik bir sevince gark etti. Tayfur Mursaloğlu, ilk Hatay muvaffakiyetini burada temin etmişti. Mustafa Kemalden, şerefli bir askerden katiyet ifade eden kavi bir söz almıştı.

Bir müddet daha yürüdükten sonra, hazırlanan otomobillere binerek Vali ve Belediye Reislerinin hazırladıkları müstakil tahsis edilen Suphi paşanın (sivil) Seyhan ırmağı kenarındaki evine gidildi. O akşam Sinan Tekelioğlunu nezdine çağırdı. Bâdema bu gibi tatsız hallerden ve takma isimlerden de vazgeçmesini ayrıca ihtar etti.

MUSTAFA KEMALİN HALKLA TEMASLARI

Bir kaç gün Adanada misafir kaldılar. (1) Başındaki muhafızlar, Osman ağanın askerleri milli kıyafetlerile Paşanın yanından ayrılmıyorlardı. Buna rağmen Paşanın oturduğu binanın çevresinde mahalli hükümet bütün emniyet tertibatını almıştı. Paşa gündüzleri memleketin muhtelif yerlerini geziyor, akşamları da ziyafetten ziyafete gidiyordu. Ilk ziyafet Türk Ocağı binasında verildi. Gecenin geç vakıtlarına kadar tatlı bir hava ve sohbet içinde devam etti. Sofranın tam karşısında memleketin tanınmış çiftçilerinden Kadı köylü Ramazan ağa yer almıştı. Ramazan ağa yetmişini geçmiş bembeyaz sakallı, orta boylu, zayıfça bünyeli, ümmi, okuması yazması olmayan gözleri ateş gibi parlayan, lep demeden leblebiyi anlayan ateşin zekâlı, sözü sohbeti yerinde nuranî bir ihtiyardı. Kendine mahsus bir şive ile Atatürkle tatlı sohbetler

---

Bu seyahat münasebetile Çukur Ova havalisinde zamanın manasını canlandıran resimlerini buraya dercettik.

ediyordu. Belliki Paşa da bu ihtiyarın zekâsını ve anlayışını çok beğenmişti. Bu sebeple daima onunla konuşuyordu. Ramazan ağa çiftçilikten imanı gevremiş bir adamdı gelmişten neler anlatıyordu; tuhaf tuhaf sözlerile Paşaya neşe veriyordu "Bilirmisiniz bu zat kimdir? Adanamızın meşhur Fabrikatör ve milyonerlerinden Hasan Atıl beyin babasıdır. Hasan Atıl beyin hayattaki muvaffakiyetini babasından irsen tevarüs ettiği zekâya borçlu olduğu muhakkaktır." Burada Paşa ile herkes senli benli arkadaş olmuşlardı; paşa dan her şeyi soruyorlar, oda uzun uzadıya cevap veriyordu. Verilen bütün ziyafetler hep Türk Ocağında oldu. Yalnız bir tanesini Muallimler Birliği, şimdiki kız lisesinde vermiştir. Adeta bir arkadaşlık havası husule gelmişti. Esnaflar dahi başbaşa konuşmak fırsatını buldular Paşa inkılâba ait meşhur sözünü burada söylemiştir. (Bende bu vakayiin ilk hissi teşebbüsü bu memlekette, bu güzel Adanada doğmuştur) dedi. Bu tarihî söz 15/Mart/1923 senesinde Adanada Türk Ocağında söylenmiştir, hattâ içtiği sigaranın külü ile içtiği kahvenin fincanında bıraktığı telve uzun zaman muhafaza edilmekte idi; Türk Ocaklarının lâğvile bunlar da Halkevine devredildi. Halkevlerinin lâğvile akibetinin ne olduğunu bilmiyorum.

Esasen kitabımızın başlangıcında, Mustafa Kemal paşanın karargâhını Hacı Seyit efendinin bağına kurduğu zaman, Adanalıların ileri gelenlerini nezdine davet ederek durumun çok fena olduğunu, müstevlileri memlekete sokmamak için şimdiden teşebbüse geçmelerini, münasip yerlerde siperler kazmalarını ve mücadeleye hazır bulunmalarını, kendilerine her suretle yardım yapacağını, silâh ve cephane temin edeceğini o zamanlar vaat ettiğini söylemiştim. İşte milli mücadelenin başlangıcı olan bu kararını Adanada tasarladığını bu kıymetli ifadelerile tekrarlamış bulunmaktadırlar.

MERSİNE GİDİŞ — ZİYANIN ÜZÜCÜ HAREKETİ

Adana ziyareti tamamlandıktan sonra Mersin, Tarsus şehirlerini ziyaret etmek üzere bir sabah trenle hareket ettik. Trenimiz gardan biraz ayrıldıktan sonra Avni paşa (Cebelibereket) İsmail Habib (meşhur yazar), Kılıç Ali (Gaziantep) va-

gonun salonunda hazır bulunuyorduk. Paşa bizlere şu ricada bulundu: "Arkadaşlar, şimdi Mersine gidiyoruz. Karşıma mutlaka Mersin mebusu Ziya çıkacaktır; ben bu adamı sevmem. Yanıma gelmesinden sinirlenirim. Çolak Selâhaddin (Mersin) ile arkamdan söylemedikleri kalmadı. Şimdi bir yakın dostu imişim gibi halk karşısında, canbazlık yapacaktır. Tekrar rica ediyorum; bu adamı yanıma sokmamak için tedbir alın" İsimlerini biraz önce zikrettiğim zevatla bu işi vazife edindik. Trenimiz Yenice istasyonuna girerken tam vagonumuzun duracağı yerde Ziyanın (Mersin) başına topladığı Mersin heyetinin önünde Mustafa Kemalle karşı karşıya bulunduğunu görür görmez hemen hepimiz birden paşadan önce trenden inip Ziyayı uzaklaştırdık. Ziya; hemşerim! hemşerim! niçin bana mani oluyorsunuz? diye söylendi. Bu sözler büyük kalabalığın içinde yaşa! var ol paşam! sedaları ve alkışlarının gürültüsü arasında kayboldu. Paşa buraya kadar gelen Tarsus ve Mersin heyetlerinin ellerini sıktıktan sonra tekrar yolumuza devamla Mersine vasıl olduk. Nereden geldi bilmem; vagonun önünde Mersin heyetinin başında Ziya gene karşımızda durmaktaydı. Burada da bir çabukluk yaptık. Mustafa Kemalden önce trenden atlayıp, Ziyayı bir hayli uzaklaştırdık. O boyuna söyleniyordu. "Ben buranın mebusuyum, Meclis başka, burası başkadır" diyordu. Yanından ayrıldım. Adam esasen sinirli, ağzı köpürüyordu. Mersin mebusu olmasına ben sebep olmuştum. Günün birinde Konyada yanıma geldi ve kendisini tanıttı. Mersinli olduğunu, Halkalıdan mezun Ziraat memuru bulunduğunu, harpte ihtiyat zabiti olarak hizmet ettiğini, askerlikten yeni döndüğünü, Mersinde harekete geçen Emin Arslan beyin yanında hizmet kabul edeceğini, tarafımdan Emin Arslan beye bir tavsiyede bulunmamı talep etti. Cephenin bu gibi insanlara muhtaç olduğunu yakinen bildiğim için, (Ziyanın Mersinli olması da onun lehine ayrıca avantajdı) birden bire kendisine cevap vermedim; iki gün sonra tekrar görüşmek üzere ayrıldık. Fransızların casus teşkilâtından çok korkuyorduk. Rastgele tanımadığımız kimseleri katiyen kabul etmiyorduk. Vakıa Ziyanın halinde böyle bir şüpheli taraf hissetmedim. Fakat ihtiyata riayeten, sorup soruşturduktan sonra müsbet neticeye vardığım zaman kendisine istediği tavsiyeyi vermeyi tasarlamıştım. Tetkikatımın

neticesi onun hakkında müsbet oldu. İki gün sonra da Emin Arslan beye icap eden tavsiyeyi havi mektubu yazıp eline teslim ettim. Bir zaman sonra Ziya mecliste karşıma Mersin mebusu olarak çıktı. Fakat daha önce de Konya kuvayi milliye kumandanı E. Arslan bey, Hüsnü beye ait Mersin mebusu intihap mazbatasını meclise ve bir suretini de kendisine göndermişti. Aynı şekilde diğer bir mazbata ile Ziya da geldi. Encümende her iki mazbata bir karara bağlanamadı. İşin içinden çıkamadılar. Bu hususta meclisin hakemliğine ve vereceği karara talik edilmek üzere heyeti umumiyeye her iki evrakı da sevk ettiler.

Konyalı binbaşı Hüsnü bey aynı zamanda meclisede devam ediyordu. Celse açıldı komisyonun hal edemediği bu iş meclisde müzakereye arz olundu. Hüsnü beyi tutan askerler çoktu; istiyorlardı ki Hüsnü beyin mazbatası kabul edilsin, Ziya hariçte kalsın. Müzakerelerin cereyanı bu fikre daha müsait görünüyordu. Muhtar Fikri (Mersin) bu arada müzakereyi takip ediyor ve Ziyanın kazanmasını istiyordu. Çünkü Mersinin mecliste Mersinli olan tek bir mebusu yoktu. Ziyanın olmasını adalet bakımından tercih ediyordu. Meclisteki temayül Ziyanın aleyhine puvan kaydediyordu. Rahmetli Muhtar Fikri bey bana, kürsüye çıkıp Ziyayı müdafaa etmemi, yoksa kayıp etmekte olduğunu bildirdi. Doğrusu Hüsnü beyin Adana-Mersin cephemizin kuruluşunda çok yardım etmiş ve çalışmış olması karşısında, arkadaşımın bu teklifini kabul etmedim; çünkü söyliyeceğim sözler tamamile Hüsnü beyin lehinde olacaktı, bu yüzden çekingen davrandım. Bu vaziyetim karşısında kürsüye çıkmak istemediğini görür görmez kendisi kürsüye geldi. Muhtar Fikri bey mahçup tavırlı, kürsüyü sevmiyen, haddi zatında güzel ve düzgün konuşan bir insandı. Tatlı ve beliğ ifadesile, Ziya beyin mazbatasının kabul edilmesi hususunda epeyce konuştuktan sonra son sözlerini şöyle bitirdi: "insaf edelim arkadaşlar! Mersinin beş mebusu vardır, hepsi de başka vilâyetlerden gelmiştir. Hiç olmazsa bir tanesinin kendi yerlisi olması icap etmez mi?" deyip kürsüden indi. Bu son söz üzerine meclisin çoğunluğu Ziyanın lehine döndü; mebusluğu da bu şekilde olmuştur.

Sinirli, ruhan menfi tabiatlı bir insandı Mebusluk başını döndürdü; İkinci gurupun kurucusu Albay Selâhaddin beyle

sıkı fıkı dostluk tesis etti. Mustafa Kemal aleyhdarlığını alenen yapıyorlardı. Ziya, ikinci gurubun müfritlerinden sayılırdı. Mustafa Kemal paşayı çok incitmişlerdi. Şimdi Mersinde Paşanın yanına sokulmasını, onunla bir dost gibi konuşmasını Mustafa Kemal istemiyor, gördüğünde sinirleniyordu. Mustafa Kemal ve Lâtife hanımın etrafında arkadaşlarla kolkola girmiş istasyondan Mersin caddesini takiben hükümet binasına yollandık. Mustafa Kemalin etrafında adeta çenber haline gelmiştik. Ziya yaklaştıkça yanına sokmuyorduk. Bir aralık Ziya görünmez oldu hepimiz de rahat bir nefes aldık. Halimizin Mustafa Kemalin gözünden kaçmadığına eminim. Sinirlendirici bir hâdise çıkmaması için azamî mesaîmizi sarfettik. Mersinin caddelerinde ilerlerken, Mustafa Kemali sinirlendiren ikinci bir hâdise de, Maarif Müdürü Aşkı beyin gafı oldu. Gayrimüslim Suriye Araplarının, çiçek gibi tertemiz giyinmiş kuşanmış ilk mektep kız çocuklarını (Aşkı bey eski Ziraat Bankası Umum Müdürü Şükrü beyin kardeşidir) muntazam yürüyüş halinde kendisi önlerinde Mustafa Kemalin istikbaline çıkarmıştı. Bu manzara karşısında paşa öfkelendi, Maarif müdürü Aşkı beyi ağır sözlerle haşladı, ne yüzle bu şekilde kendisini karşılamak istediğine akıl erdiremediğini ve sert bir lisanla hayretlerini bildirdi. Yolumuza yaya olarak devam etmekteydik. Caddenin her iki tarafındaki evlerde ikamet eden Suriyeli kadın ve kızların, hainane bakışları arasında hükümet konağına vasıl olduk. Mustafa Kemal, Lâtife hanım önde bizler de arkasında merdivenleri takip ediyoruz, vilâyet makam odasına girdiğimiz zaman, hay Allah hayrını versin, Ziya birdenbire paşanın karşısına çıkmaz mı; nahoş hâdise çıkmaması için sarfettiğimiz mesaî bir anda sıfır oldu. Gizli sokaklardan vilâyet makamına bizden önce gelen Ziya bir köşede dursa yinede bir hadise çıkmazdı. Ziya derhal ilerledi, yanında bulunan zevatı takdim etmeye başladı. Mustafa Kemal durumu zaten biliyor. Aşkının münasebetsizliği, Suriyeli hıristiyan kadınlarının hainane bakışları temamile sinirlerinin gerilmesine kâfi değilmiş gibi bir de Ziyanın, gizli sokaklardan dolaşarak bizden önce vilâyet makamına gelmesi, burada bulunan heyeti takdime başlaması hiç iyi alâmet değildi. Mustafa Kemal yüzünü Ziyaya çevirdi kaşlarını çattı gayet sert bir lisanla ; "Be adam sen kimsin? teşri-

fat memuru musun? her şeye burnunu sokuyorsun. Buranın Valisi, belediye reisi vardır, bu işlere sen niye karışıyorsun? çekil karşımdan!" diyerek ilerledi. Ziya dondu ne söyliyeceğini şaşırdı, tek bir kelime söylemeden perişan bir halde vilâyet makamından uzaklaştı, bir daha görünmedi. Protokol icabı ve görülmesi cazip olan yerleri dolaştık, öğle yemeğini belediye reisi, belediye dairesinde hazırlamıştı. Burada da hoşa gitmiyecek hâdise zuhur etti.

Mersin belediye reisi başı sarıklı bir hocadır. (Zannedersem Ahmeddi) orta boylu. kır sakallı zayıf bünyeli bir adam. İkinci gafı da bu yaptı.

Belediye namına tertip ettiği öğle ziyafetine, ecnebi konsoloslarını da davet etmişti. Mustafa Kemal Paşaya haber vermeden kendiliğinden böyle münasip görmüş ve arkadaşlarına da haber vermediği anlaşılıyordu. Hemde Mustafa Kemalin sağında solunda onlara yer tahsis etmişti. Henüz itilâf devletlerile sulh yapılmamıştı. Başkumandan, Müşir, Gazi ve Büyük Millet Meclisi ve devlet reisi Mustafa Kemalin Çukurovayı ziyareti ve cahil Ahmet efendi hocanın, nasılsa belediye reisi olmuş bu biçare adamın belediyenin paşaya tertip ettiği ziyafeti adeta resmi bir ziyafet haline getirmesi bunu da emri vaki haline sokması ender cehaletten bir numunedir. Mustafa Kemalin öfkesinin derecesini tahmin etmek bu durumda kolay değildir. Cahil belediye reisi, aile sofrası olması lâzımgelen bu ziyafette adeta, siyasî bir hava yaratmıştı. Halbuki Mustafa Kemalin Çukurovayı ziyaretinin amacı sırf vatandaşlarile hembezm olmak, onları yakından görmekten başka bir şey değildi. Ne yaparsın hocanın aklı bu kadar; diğer belediye azalarının buna mani olmaları lâzımdı. Onlar, bundan haberdar edilmemişler, yahut ta ihmalkârlık etmişlerdir.

Belediyenin ziyafeti adeta zehir oldu. Yorgunluğumuza ve karnımızın açlığına rağmen lokmalar boğazımıza takılıyor, kimse konuşmuyordu. Mustafa Kemalin hiç neşesi yoktu. Ağzımızı bıçak açmıyordu. Ziyafet uzun sürmedi, derhal sona erdi. Temiz bir hava almak için sahilde Türk ocağının hazırlamakta olduğu belediye bahçesindeki çay ziyafetine vakit pek erken olmakla beraber canımızı attık. Esasen Adanada, Mersinde paşanın bulunduğu müddetçe Adana izcileri, Giresunlu

Osman ağanın muhafızlarından ziyade, Mustafa Kemalin etrafında muhafızlık yapıyorlardı. Burada da hayli ocaklılarla karşılaştık, temiz bir muhit, tatlı bir hava ciğerlerimizi yıkadı ve neşemiz yerine geldi. Paşanın çatık kaşları normal haline geldi. Sıhhat müdürü, ayni zamanda Türk Ocağı reisi bulunan ateşli gençlerimizden doktor Reşit Galipten Tanrı razı olsun, imdadımıza yetişti. Günün mânasını belirten ve politik havayı sezen bu arkadaşın yürekten doğan samimî ve düzgün ateşli hitabesi Mustafa Kemalin ilk olarak Mersinde, ekşiyen yüzünün hatlarını zail etti; yerine yumuşak tatlı bir tebessümün meydana geldiği görüldü. Reşit Galibin heyecanlı ve milli davamız üzerindeki beliğ sözleri Mersine ayak attığımız andan itibaren birbiri üzerine geçirdiğimiz tatsız hâdiseleri bir anda unutturdu. Rahmetli Reşit Galibin yıldızı bugünden itibaren parlamaya başlar. (1)

TARSUSU ZİYARET

Tarsus kazasına döndük. Samimî bir hava içinde Paşayı karşıladılar. İstasyondan şehre yaya olarak yürümeğe başladık. Müthiş kalabalıktı, hemen bütün civar köylüler de karşılama törenine iştirak etmişlerdi. Yeni işgalden kurtulmuş, Fransızların çeşitli mezalimini görmüş ve şimdi hürriyetine kavuşmuş olan bu insanların kendilerini görmek için ayaklarına kadar gelmiş olan kurtarıcılarına yapacakları karşılama töreninin nasıl olabileceğini tahayyül edebilirsiniz. İşte görülmemiş bir sevgi tezahürünün hepsi mevcuddu. Yolda önünde kurban kesenler oldu. Kurban kesilirken Mustafa Kemal yüzünü başka bir tarafa çeviriyor, katiyyen bakmıyordu. Bu işlerden memnun olmadığını da alenen izhar etti. Böyle likle kurban kesilmesini önledi. Resmi makamları ziyaretten sonra, Müdafaai Hukuk Cemiyeti binasında; her sınıf zevattan mürekkep bir kalabalık içinde herkesi dinledi, sorulan sualleri cevaplandırdı. Buradan Sadık Paşa (sivil)nın Fabrikası içinden geçen Tarsus ırmağının şelâlesi karşısındaki bahçeye gidildi. Şelâlenin haşmetli akışında izciler zeybek oynadılar. Tarsusun meşhur yağlı ve gevrek marullarından bol bol yenildi, muhtelif pozlarda resimler alındı. Hülâsa

(1) Sonradan Maarif Vekili olan zattır.

akşama kadar pek tatlı vakit geçirdik. Tarsusta iplik dokuma fabrikası sahibi Mısır Hidiv ailesine mensup Rasim bey akşam yemeğine, paşayı ve Lâtife hanımı hususi bir aile sofrasına davet etti. Biz de diğer arkadaşlarımızla bir dostun evine gittik.

ADANAYA DÖNÜŞ — ATA ÇELEBİ'NİN HEZEYANI

Sabahleyin biraz daha Tarsusu dolaştıktan sonra Adanaya avdet ettik. Paşa tahsis edilen evde o akşam Lâtife hanımla baş başa kaldı. Günlerden beri devam eden yolculuk, ziyafetten ziyafete gitmesi bol bol konuşması Paşayı ve Lâtife hanımı biraz yormuştu. Doğrusu hepimizde de yorgunluk vardı. Bir gün olsun rahat etmesi doğru idi, böyle arzu etmişlerdi. Ertesi gün saat 9-10 sularında, Konyaya gitmek üzere büyük bir kalabalık Paşayı uğurladı. Hiç yoktan bu sırada yine kötü bir hâdise zuhur etti. Bolşevik olduğunu, açıktan açığa söylemekten, çekinmeyen, bilmem ne isminde (ismini unutmuşum) bir el parçası gibi gazete çıkaran, Karamanlı, öğretmenlikten müteahhitliğe, oradanda siyasete atılmış, Ata çelebi bu gün neşrettiği gazetesinde Mustafa Kemale açık mektup yazıyordu. "Paşam! Hindistan müslümanlarından milletimizin hesabına gelen 300.000 liranın hesabını vermediniz; bunun hesabını açık olarak vermeniz lâzımdır" diyordu. Tam trenin hareket edeceği zamanda bu gazete paşanın eline geçti. Bu densiz adamın bir şeyi tetkik etmeden ulu orta neşriyat yapması hiç te hoşa gidecek ahvalden değildi. Hepimizce malumdu ki, Hindistan müslümanlarının milli mücadelemizin en dar bir zamanında bize yardım etmeleri unutulmaz kıymetli bir alâka idi. Bunun karşısında bütün meclis sevinmiş ve teşekkür etmişti. Paşa bu parayı doğrudan doğruya Maliye vekâleti emrine tevdi etti, maliyemiz hesabında da emanet olarak kayda geçti. 300.000 liranın hesabını isteriz dediği para işte budur. Bilâhare kurulan İş bankasının esası bu paraya dayanır. Iş bankası memleketimizde en esaslı millî bankadır, hizmetini burada zikretmeye lüzum dahi göremem. Paşa, bundan şahsına on para dahi almamıştır.

Ata Çelebinin bu kötü hareketini nefretle karşılamamak mümkün değildi. Memleketimizi ziyarete gelen, her sınıf halkın derdini dinleyen bir devlet reisini bahusus Mustafa Kemali böyle bir töhmet altına sokan, halkın nazarında küçük düşürdükten başka, ayrıca bir iftira mânası taşıyan böyle bir iddia, o zamanın atmosferindeki yobazlığın münevver kıyafetindeki hazin bir nümunesidir. Paşa okudu, bana da verdi, ben de okudum. "Paşam! bir lâhza bile düşünmeğe değmez. Kendini bilmeyen bir densizin sözleridir. Bu para, maliyenin veznesinde mevcut bulunmaktadır; eğer böyle olmasaydı ikinci gurupun kayıtsız şartsız meclis kürsüsünde söz söyleyen hatipleri bu işi mal bulmuş bir mağribi gibi açıktan açığa dünyaya ilân ederlerdi. Ne yaparsınız bir meyve ağacının üstünde yetişmiş normal meyveler bulunduğu gibi bir kaç çürük meyvası da olur." dedim. Sözlerim hoşuna gitti, gazeteyi bir tarafa bıraktı. Trende kalkmaya hazırlanmış son düdüğünü çalıyordu. Vedâlaşıp trenden indim, alkışlarımız arasında tren yol almağa başladı.

Mıntıkamızda Mustafa Kemal ve eşi Lâtife hanımın seyahati bu suretle sona erdi. Bu tarihi hadise Çukurovalıların ruhunda evlâddan evlâda intikal edecek ebediyyen yaşayacak ve unutulmayacaktır. Velbasu badelmevt sırrına vasıl olan Çukurova tahayyül ettiği cenneti elde etmişti.

TRABZON MEBUSU ALİ ŞÜKRÜNÜN GİRESUNLU TOPAL OSMAN TARAFINDAN KATLİ

Trabzon mebusu Ali Şükrü bey İstanbul mebusan meclisine 36 yaşında iştirak etmişti. Kendisi Bahriye Kurmay binbaşılığından mustafi iyi İngilizce bilir, etine dolgun, uzunca boylu, gözleri miyop, kalın camlı gözlük kullanır, çenesi biraz kısa, hafif elmacık kemikli, sert bakışlı, ifadesi düzgün, iyi konuşan, sözünü dinleten, kendi bildiğinden şaşmayan bir hatipti. Sosyal durumuna gelince muhafazakâr, hem de fazla muhafazakâr hattâ mutaassıptı. Cemiyet hayatımızda değişikliğe mütehammil olmayıp kadınlarımızın cemiyet içinde vazife almalarına asla taraftar değild. Bu hususta ileri fikirli olan Hamdullah Suphi (Antalya)nın fikirlerini daima tenkid ve muaheze ederdi. Hocalar ve muhafazakâr mebuslar üzerinde

itibarı büyüktü. Nefsine çok itimadı vardı, iyi düşündüğüne inanmıştı. Mecliste meni müskirat kanunu bu zatın teklifile kabul edilmiştir. Hükümeti tenkid etmekte daima ön safta gelir, kanaatlerini çekinmeden söylerdi. Taymis gazetesinden tercümeler yapar, bize taallûk edenleri kürsüden anlatırdı. Hükümet lehinde konuşanları dalkavuklukla ittiham eder, ikinci defa mebus seçilememek korkusundan, böyle hareket ettiklerini sohbet arasında açıkça söylerdi. Çok gururu vardı. Ömür boyunca Trabzondan mebus seçileceğini, daima mebus olarak mecliste bulunacağını da söylerdi.

1923 yılı Mart aylarının sonlarına doğru, Ali Şükrü bey birden bire ortadan kayboldu. Nereye gittiğini, nerede bulunduğunu ne arkadaşları, ne de evi biliyordu. Ansızın bir seyahate çıksa evinin bilmesi, küçük bir valiz alması lâzımdı. Başına bir kaza geldiğine zahip olan meclis muvafıkı, muhalifi hemen bütün mebuslar hükümeti, bilhassa başvekil Hüseyin Rauf beyi şiddetle sıkıştırdılar ve meselenin izahını talep ettiler. Ankaradan çıkmadığına muhakkak nazarile bakıyorlardı. Hükümet Jandarmayı ve polisi seferber etti. Bir zaman sonra, Ali Şükrü beyin öldürülmüş olduğu havadisi duyuldu. Sonradan şu mütemmim malûmat geldi. Gözü açık jandarma neferlerimiz şehir haricinde araştırmalarına devam ederken, dikkatle etrafı gözden geçirdikleri bir sırada kokmuş leşlere konan bir yeşil sinek dikkati nazarlarını çeker, konduğu yerin de tabiî halinden biraz oynamış olduğunu görürler. Hafriyata başlarlar, hemen kolaylıkla Ali Şükrünün elbisesile gömülü cesedini meydana çıkarırlar. Sabahın saat 9 unda Büyük Millet Meclisi bir celse akdetti. Esasen bu meseleyi yakından takip eden meclis azaları meclise hemen hemen kendeliğinden gelip erken saatlerde toplanmışlardı. Sabırsızlıkla celsenin açılmasını bekliyorlardı. Rauf bey kürsüye çıkıp hükümet namına söz aldı ve şu konuşmayı yaptı:

"Aziz arkadaşlarım! Teessürle bildiririm ki, Ali Şükrü arkadaşımız bir suikasta maruz kalmış ve boğulmak suretile 27/Mart/1923 günü öldürülmüştür. Mükûmetiniz bu işin sanıklarını derdest ederek mevkufen adalet huzuruna çıkaracaktı. Çankaya köşkünden, Büyük Reisimiz Mustafa Kemal ve refikalarının istasyondaki evine salimen naklinden sonra icraate geçtik; millî devletimizin meşru kuvvetleri-

ne teslim olmak istemeyen Osman ağa ile hükümet kuvvetleri arasında müsademe oldu. Köşkün duvarları, bu müsamede delik deşik bir hale geldi, nihayet Osman ağanın ölü olarak cesedi elde edildi, maiyetinden bir kısmının firar ve bir kısmı da teslim oldu; firar eden efrad da bilâhare teslim oldular. Bu suretle değerli arkadaşımız, bir hunharın kurbanı olarak içimizden ayrılmıştır tekrar teessürlerimle yüksek heyetinize arz ederim." Bu sözlerden sonra meclis biribirine karıştı. Her kafadan bir ses çıkıyordu. Meclis Reisi güçlükle sükûneti temin etti. Ayakta cıyak cıyak bağıran Erzurum mebusu Salih hoca "Allahını peygamberini sevenler bu cinayetin müsebbiblerini tel'in etsin, aziz arkadaşlarımız şehit Ali Şükrünün hatırasına hörmeten beş dakika ayakta tazime durulmasını teklif ederim." dedi. Bütün mebuslar ayağa kalktı. Arkasından (Esbak Van ve Konya valisi) Van mebusu Haydar beyle, Kayseri mebusu Osman beyin müşterek takriri okundu. Bu takrirde Topal Osmanın ölü cesedinin Ulus meydanında ibreten asılmasını teklif ediyorlardı. Bazı mebuslar ölü bir adamın cenazesinin salp edilmesinde bir menfaat tasavvur edilmiyeceğini ciddi bir hükümetin vekarile mütenasip düşmeyeceğini mahkeme huzurunda katiyet kespetmeyen bir meseleyi bilhassa Büyük Millet Meclisi hükümetinin kabul etmemesini, küçük düşeriz mütalâasında bulundularsa da o günkü heyecan ve atmosferin Salih Hocanın cıyak cıyak takrir kabul! kabul! diye bağırması neticesi, takrir ekseriyetle kabul edildi. Osman ağanın cesedi, akşama kadar Ulus meydanında asılı kaldı.

TOPAL OSMAN KİMDİR?

Giresunlu Osman ağa hakkında biraz malûmat vermeyi faydalı bulduğumdan bildiklerimi burada yazıyorum :

Osman ağa kimdir? bu kötü cinayeti neden işledi?

Osman ağa Giresunludur ve topaldır, tanınmış bir insan değildi. Pontus çetelerinin Batumda silâhlandırılarak Karadeniz sahillerimize çıkarılması, burada bir Pontus devleti kurmak peşinde Venizelosun emrile harekete geçen Rumlar, devlet kuvvetlerinin elinden silâhı alınıp ordunun silâhtan tecridi, Yu-

nanlılara tam bir fırsat vermişti. Bundan azami istifade sağlamak için Batumda kurdukları teşkilâta içimizde bulunan ecnebi konsolos ve ticarethaneleri gizliden gizliye destek oluyordu. Çetelere, bu vasıtalarla silâh ve cephane temin edilmekte ve silâhsız Türk köylerini yakıp yıkmaları, halka envai türlü işkence ve zulüm yapıp katletmelerini durdurmak ve bunları bertaraf etmek isteyen resmi kuvvetler arasına, Osman ağa küçük bir müfrezesile karışmıştı. Gösterdiği yiğitlik ve cesaret, karşısında müfrezesi çığ gibi çoğalmış, Pontuscu çetelerle durmadan çarpışmış, kendi kendine şöhret yapmış bir adamdır. Pontus meselesi halledildikten sonra, bir fırkaya yakın askerleri ile Ankaraya yerleşmiş, Mustafa Kemal paşanın muhafızlığını deruhde etmiş, paşaya karşı olan sevgisi gün geçtikçe artmış, gözünün bebeği gibi sever bir hale girmiş, maiyetile Sakarya meydan muharebesine iştirak etmişti. Cephede açılan bir gediği kapamak hususunda efradının yalın hançerlerile ifa ettikleri hizmeti Sakarya meydan muharebesi bahsinde anlatmıştık. Bu mert insanın Pontus çetelerine karşı ifa ettiği hizmet bu cinayeti işlemekle sıfır olmuştu. Bu menfur cinayeti işlemekte maksadı ne olabilirdi? Şahsî kanaatim, cehaletinin kurbanı olduğu merkezindedir. Anlamadığı, bilmediği siyasi işlere burnunu sokmuş olmasıdır. Bu yüzden yaptığı hizmetler bir anda unutuldu, kötü bir katilden daha aşağı muameleye tabi tutuldu.

Bu cinayetin sebebi şöyledir : Ali Şükrü beyin ölümünden bir kaç gün önce bir meclis müzakeresi sırasında Atatürk kürsüde bir meseleyi tavzih ediyordu. Esas meselede önemli bir şey yoktu, eğer olsaydı mutlaka hatırımda kalırdı. Paşa kürsüde iken Ali Şükrü bey Paşayı sinirlendirecek şekilde oturduğu yerden yüksek sesle verdiği cevabla paşayı kızdırdı. Mustafa Kemal kızdığı zaman muhatabına en ağır sözü efendi demekle karşılardı. Buna da Ali Şükrü efendi diye hitabta bulundu, oda sert mukabele etti zaten bu sözünden sonra dikkat nazarımı konuşmaları celbetti. Bu öfke ile Mustafa Kemal kürsüden inip; hâlâ söylenmekte olan Ali Şükrünün üzerine yürüdü, Ali Şükrü de pürhiddet ayağa kalkıp Paşanın üzerine yürümeğe başladı. Mebuslar araya girdiler, tatsız bir hâdiseye meydan verilmedi. Mesele de böylece kapandı.

Mecliste geçen bu hadiseyi, Topal Osman ağaya anlatırlar, evvelce arz ettiğim gibi Topal Osman Mustafa Kemal paşaya ilâh gibi tapan bir adamdı. Bu malûmatı aldığı andan itibaren Ali Şükrünün imhasına karar verir. Halbuki Ali Şükrü Topal Osmanın yakından seviştiği bir dostudur. Ali Şükrü bey, sık sık ağanın karargâhına gider, samimî sohbetlerde bulunurdu Osman ağanın maiyetinde Ali Şükrü beyin hemşehrileri de vardı. Bunlardan bahsederken, bizim Mehmet, bizim Ahmet (1) diye hitab ederdi. Topal Osmanın Mustafa Kemal paşaya olan sonsuz sevgi, muhabbetinin ve bir taraftanda cehaletinin tesiri altında bu cinayeti işlediği meydandadır. Topal Osman bu işi o kadar büyütmüş ve içerlemiş ki, daima seviştiği dostu Ali Şükrü beyi imha etmeğe karar vermiş olacaktır. Cinayetin nasıl ve ne suretle ika edildiğini, hükümet meclise bildirmeğe vakit bulamadı. İkinci gurupun müfritleri ve Gazinin koyu aleyhdarları (dikkat ederseniz hepsine hitap etmiyorum içlerinde Mustafa Kemali sevenler çok vardı, demokrasi ruhunu yaratmak için muhalefet safına geçmişlerdi) merhum Ali Şükrü beyin ölümünü bir vatan meselesi yaptılar, bu menfur cinayet etrafında bir çok menfi propagandaya koyuldular. Ali Şüknün öldürülmesini, bu menfur cinayetin icrasını Topal Osmanın Mustafa Kemal paşanın emrile yaptığını şurada burada söylemeğe başladılar. Artık meclis meclislikten çıkmıştı, çalışmasına devam edemiyordu. Bir türlü normale avdet edemedi. Mustafa Kemali millet nazarında küçük düşürmek ve sevgisini azaltmak hususunda müfritler ellerinden, dillerinden geleni yapmaktan biran bile fariğ olmuyorlardı. Propagandanın ucu dalgalana dalgalana Karadeniz sahillerinden Trabzona kadar ulaşmıştı. Trabzon Müdafaai Hukuk Cemiyeti İdare Heyeti isyankâr bir hal almış, merkezden yazılanlara ne cevap veriyor, ne de muhabere ediyordu.

Mustafa Kemali yakından tanımış ve arkadaşlık etmiş bir insan sıfatile arz ederim ki; Mustafa Kemâl cinayetlerden nefret eder, hele bunun gibi alçakça bir cinayeti tasvip etmek şöyle dursun, ömür boyunca müsebbiblerine lânet okurdu. Kur-

---

(1) Birinci devre Kayseri Mebusu ve Adliye Vekili Rifat Çalıkoğlu bu durumu çok iyi bilir. Kendisi halen hayattadır.

Gazi Hazretlerinin Büyük Zaferden sonra Adanaya ilk geldikleri 15. Mart. 1339 tarihinde grup halinde çekilen resimlerinden birisi: Gazi Hazretlerinin sağında sırasile, Fırka kumandanı Kenan ve Adana Valisi Refet Beyler. Lâtife Hanımın solunda Adana Mebusu Zamir, ve fırkadan bir zabit. İkinci sırada Gazi ile Lâtife Hanım'ın arkasında Seryaver Salih ve Konya Mebusu Refik, bunların arka sırasında Siirt Mebusu Mahmud.. Mahmud Beyin arkasında sadece kırı kalpağı görünen Mebus Husrev Sami. Sağda birinci sırada bulunan Vali Refet Beyin arkasında sakallı zat Kılıçali, yanındaki beyaz bıyıklı Adana Mebusu Doktor Eşref Beylerdir.

1339 yılı 16 martta Gazinin Kolordu binası önünde Eşi Lâtife Hanımla, grup halinde çıkarılan bir resmi. Gazinin sağında Tümen kumandanı Miralay Kenan, sırasında Vali Refet, ve Polis Müdürü. Lâtife Hanımın solunda Zamir (Damar) Beyler. İkinci sırada Yaver Salih, Refik Konya, arkalarında Siirt Mebusu Mahmut, Vali Refet Beyin arka sırasında Kılıçali, Adana Mebusu Doktor Eşref Beyler.

Gazi Hazretlerinin, 16 mart 1339 tarihinde Adana Kolordu binası önünde grup halinde görünüşü. Gazi Hazretleri, Latife Hanım, Seryaver Salih, Damar Arıkoğlu. Gazinin sağında Fırka kumandanı Kenan, Vali Refet, Latife Hanımın arkasında Refik (Konya) vesaire

Gazi Hazretlerinin 1339 yılı 15 martta Adanada çekilen resmi. Gazinin sağında Damar (Zamir). Latife Hanımın arkasında sivil subay Recep Zühtü Beyler.

Gazi Hazretlerinin, 1339 yılı mart ayı içinde Adanaya teşriflerinden bir manzara.

16/1/1339 Gazinin Adanaya teşriflerinde Yeniadana gazetesine demeci, Muhabir Ferid Celâlin not alması.

Gazi Mustafa Kemalin Tarsus şelâle bahçesinde 17 mart 1339 tarihinde Ayakta alınan resmi.

Gazi Hazretlerinin, birinci defa Çukurovaya eşi Lâtife Hanımla teşriflerinde, 17 mart 1339 tarihinde, Tarsusta Sadık Paşa Şelâle bahçesinde Adana izcilerinin Zeybek oyununu seyrederken. 1 — Oturanlardan sağda Gazi, yanında eşi Lâtife Hanım, 2 — Yanında Adana Mebusu Zamir, 3 — Lâtife Hanımla Zamir arkasında Seryaver Salih, 4 — Solda ayakta, meşhur muharrirlerden İsmail Habib, 5 — Lâtife Hanımla Gazinin arkasında ayakta duran sakallı zat Sadık Paşa (sivil). Gazi ile Sadık Paşa arka sırasında akbıyıklı Doktor Eşref Bey (Adana mebusu), Zamir Beyle Seryaver Salih arkasında ayakta Ferit Celâl Güven beyler, vesaire.

Adanada 1339 yılı mart 15 de izciler Gazi Hazretlerinin önünde resmi geçit yaparken. Gazinin solunda Şair Mehmed Emin, arka sırada seryaver Salih ve Damar Arıkoğlu Beylerin profili.

ban kesilmesine bile tahammülü yoktu. Milli Mücadelenin insafsız düşmanı Ferit Paşayı öldürmek üzere eski komitecilerden teşekkül eden bir gurupu dahi dağıtmıştır ve müsait davranmamıştır. Nurettin paşa tarafından linçedilen Ali Kemalin dahi lincini nefretle karşılamıştır. Benim gibi bunu onun ağzından duyan birçok arkadaşlar vardır. Onun düsturu tek doğru yoldu, o da "dürüst olmak" gayelerimizi tahakkuk ettirmek azmile yürümek, kirli işlerden, menfur hareketlerden uzak durmaktı. Davamız şahsi değildir, ülküdür; ellerimizi pis kanlarla bulamağı katiyyen tecviz etmezdi. Nasıl olur da bu insan, kirli ve iğrenç maceralara baş vurur. Atatürk bu gibi alçak işlere ne tenezzül eder ne de icrasına muvafakat eder. Fakat bu hadiseyi ikinci gurupun müfritleri ele aldılar,. Atatürk sevgisini halkın ruhundan çıkarmak için azami çalıştılar. Mesele basitti. Topal Osman gibi bir cahil adi bir cinayet işliyor, onunda cezasını hayatile ödüyor. Merhum Ali Şükrü beyin bu şekilde yok edilmesinden duyduğumuz ıztırap ve üzüntü çok büyük olmuştur. Osman ağanın ölüsünün Ulus maydanında asılmasına duyduğumuz acının baskısı altında karar vermiş olan hemen ittifaka yakın bir ekseriyetle, birinci ve ikinci gurup mensuplarıdır. Topal Osman ağa Pontus hareketinde çok iyi işler görmüş, giriştiği çarpışmalarda önemli yararlıklar göstermiş bir mücahiddi. Fakat işlediği menfur cinayet ölüsünü dahi rahat bırakmadı; yaptığı hizmetler bir anda yıkılmağa mahkûm oldu. Dün şerefli bir insan iken bu hareketi onu en melûn bir duruma getirdi. İnsanlar için bu hadise ne büyük bir ibret levhasıdır.

YENİDEN SEÇİME GİDİLMESİ

Bu durum karşısında Mustafa Kemal paşa yeniden intihaba girmek maksadile tecdidi intihap kararını konuşmak üzre ilk önce gurup idare heyeti ile vekiller heyetini bir arada içtimaa davet etti. Mustafa Kemal, müzakereyi açtı. Vaziyeti izah etti. Tecdidi intihaba gidilmesinin zaruri olduğunu, Meclisin artık bu vazifeyi ifaya kabiliyeti kalmadığını bildirdi. Tecdidi intihaba merhum Reşad (Saruhan) itiraz etti: "Pa-

şam ortada bir cinayet var, henüz bunun muhasebesi yapılmamışken, tecdidi intihaba gitmek doğru değildir" dedi. Başka bir taraftan itiraz vuku bulmadı, ikinci gurupu temsil eden Kayseri mebusu Adliye vekili Rifat Çalıkoğlu intihabın yenilenmesini doğru buldu, bu suretle reyini izhar etti. Yalnız Reşad beyin itirazile tecdidi intihab kararı divanda kabul edildi, gurubun umumî celsesinde de itiraza kalkan olmadı, 100 den fazla imzalı bir takrirle Büyük Millet Meclisi Umumi heyetine sevkedildi. 1/Nisan/1923 tarihli meclis içtimaında, ittifaka yakın oyla intihabın yenilenmesine karar verildi.

İkinci gurubun mümessili Adliye vekili Rifat Çalıkoğlunun divan içtimaında tecdidi intihab kararını kendi gurubuna bildirmeden imza etmesini Tanin gazetesi sahibi Hüseyin Cahit bey, şiddetle muaheze etti. Rifat bey hakkında ağır yazılar yazdı. Hüseyin Cahit beyin fuzuli olarak tecdidi intihab işinde Rifat beyi muaheze etmesi haksızlıktı. Çünkü artık mecliste çalışmak kabiliyeti kalmamıştı, nitekim umumi içtimada ikinci gurup da dahil olmak üzere ittifaka yakın oyla karara bağlanmasıda buna açık bir delildir.

O zamanki birinci gurup idare heyeti :

1 — Reis Reşat (Saruhan)
2 — Refik Şevket (Saruhan)
3 — Ali Cenani (Gaziantep)

Azalar — Ali Çetinkaya (Afyon)
Zamir (Damar) (Adana) idare memuru.
Mazhar Müfit (Hakkari)
Refik (Konya)
İlyas Sami (Muş)
Rasih Kaplan (Antalya)
Necati (Saruhan)
Necip (Mardin)
Ahmet Hilmi (Kayseri)
Haydar (Genç)
Hakkı (Van) kâtib
Naci (Elâzığ)

MECLİSİN DAĞILMASINDAN SONRA

Gazi Mustafa Kemâlin başkanlığında bir kısım icra vekillerinden, müdafaai hukuk cemiyeti üyelerinden meclis gurubu namına benim de dahil olduğum, bir intihab bürosu kuruldu. Her gün muntazaman Paşanın riyasetinde çalışıyorduk. İlk işimiz vekiller heyetinin iştirakile seçim umdelerini tesbit etmek oldu. Kâzım Karabekir paşa da, umdelerin tesbitinde hazır bulundu. Kanaat ve fikirlerini sırası geldikçe bildiriyordu. Hattâ hayvanatımızın sıhhatlarının korunması hakkında bir maddenin ilâvesini teklif etti. Divan tarafından bu teklif cazip görülmediğinden geri bırakıldı.

Posta telgraf Umum Müdürü Sabri Toprak bey de, seçim bürosu içtimaına sık, sık çağırılıyor, mebus namzetleri hakkında malûmat toplanıyordu. Sabri bey İttihat Terakkî Cemiyetinin Kadıköy kâtibi mesullüğünü yaptığından şahıslar hakkında etraflı malûmatı vardı. Bu meyanda Sivas mebusu Rasim beyden de istifade edilmekteydi, Osmanlı mebusan meclisinde mebusluk etmişti, bir çok kimseleri oda iyi tanıyordu. Her ikisi de dürüst, sözüne itimat edilir insanlardı.

Biz bu şekilde çalışırken, karşımızdaki ikinci gurup da boş durmuyordu. Şimdiden Lazistan mebuslarından Ziya Hurşit ile Doktor Abidin beyleri Karadeniz sahillerindeki vilâyetlerimize göndermişler, propagandalarını şiddetle yapmağa başlamışlardı. Yer yer dolaşıyorlar, nutuklar çekiyorlar, matbuatta çeşitli akisler uyandırıyorlardr. 15/Nisan/1923 tarihinde, Mustafa Kemâlin istasyondaki evinde toplanan intihab bürosuna mutat saatte gittiğimde, bütün icra vekilleri heyetinin de hazır olduğunu gördüm. Bu şekilde toplanma mutat değildi. Bir fevkalâdelik vardı. Bir müddet sonra Gazi hazretleri geldi. Elinde bir gazete, öfkeli ve sinirli halde makamına oturdu. Trabzonda Kâhyanın katillerinin bulunmaması, Ali Şükrünün feci bir cinayete kurban gitmesi mevzuunda ikinci gurup müfritlerinin asılsız ve insafsız ağız ve kulak neşriyatlarının tesiri altında Trabzonda intişar eden (İstikbal) gazetesinin sahibi ve Başyazarı, Trabzon belediye balkonunda, Ali Şükrü beyin cenazesi karşısında heyecana gelerek, kalabalığa karşı

irad ettiği konuşmasında: "Mustafa Kemal ve Çankaya hakkında" çok ağır sözler sarfetmesi bazı kimselere gözyaşı döktürmesi günü gününe bunların Mustafa Kemalin kulağına gelmesi, mütemadiyen aleyhde yazan bu gazetenin, bu defa da eski Adana Valisi Hamid beyin delice bir yazısını neşr ediyordu. İşte Mustafa Kemalin elindeki gazete bu makaleyi ihtiva eden nüshası idi. Hamidin makalesi okundu. Uzun zaman devlet hizmetinde valilik ve müsteşarlık yapmış bir kimsenin bu yazısını hazır bulunanlar teessüf ve teessürle karşıladılar. Tarihi alâkadar eden bu yazıyı aynen buraya dercediyorum :

4. NİSAN. 1923 TARİHLİ İSTİKLÂL GAZETESİNDE HÂMİDİN MAKALESİ

Hâkimiyet Hakikat'ı Milliyeyi Hürriyet'i Fikriyenin, masuniye'i Şahsiyenin Kahraman mücahidi, Ali Şükrü bey kardaşımız, bu gün müdafaa ettiği esasat'ı kutsiyenin ilk kurbanı, 13 senelik mesaibi mütevaliyeden arta kalan Emniyet'i Mazlumanın, hayatı bahasına da olsa, başını tekrar kaldırmak milletin benliğini bozmak isteyen EJDERİN, ilk hedefi, taarruzu olmuş bulunuyor. Üç senedenberi Kasd'u izhar edile gelinip nihayet sefil ve hunhar bir vasıta ile vurulan bir darbeyi, basit ile bir cinayet telâkki etmek için, fazla safderun olmak lâzımgelir. Milletin teyakkuz ve intibahını, muzmirlerinin tahakkukuna mani gören, muhitlerinde dalkavuktan başka mevcudiyet görmek, tastikten başka seda işitmek istemiyenler, şehidi muhteremin şahsında, milletin hukuku tabiiye ve esasiyesini imha etmek istemişler, bu taarruzun her hangi bir sü'i emele karşı mühayyayı fevran olan kalpleri, sindirmeye kifayet edeceğine zahip olmuşlardır. Ne büyük gaflet ne büyük cehalet. Bu zavallılar henüz öğrenmemişlermi ki, fikir layemuttur, öldürülemez. Hürriyet Müsteid'i infilâktır, tazyik olunamaz. Mazluma karşı veluttur. Her bir katrası bir feda'i iblât eder. İkide bir makamı tehditte, Fransız inkılâbı kebirini ileriye süren bu yalancı pehlivanlar o tarihin pençe'i menhus bir faslında saplanup kalarak, sahife'i mütaakibeyi çevirmeğe cesaret yap olamıyorlar. Niçin bu ihyasına saayı bulundukları 18 BRÜMER kahramanının unvanının memlekete yüklettiği afeti tehattur etmiyorlar. Milletin dört senedenberi mülkün ci-

heti arbaasında ibdaa ettiği havariki, müteaddit kademeler veçhile fertlere hasru temlik etmek isteyen fasıklar, bilmelidirler ki artık Anadoluda GARKILOTUN tasavvur ettiği koyun sürüleri yoktur. Asırlarca başında taşıdığı Tacidarları feda eden millet mahlukuna secde etme bu güne kadar mahiyet'i sabıka ve haliyeleri pek malum olan, Kuvay'i sefileden savrulan tehditlere, saçılan hezayanlara mukabele edilmemiş ise, bu sükût münafıkların tahmin ettikleri gibi, acizden, teslimiyetten, tevekkülden değil, kendi kalplerinde yer bulmayan bir hissi necibten ve aziz vatanı izrar endişesinden inbias etmiştir. Amma mademki bu gün telkinat.... O meşum galizenin asârı mehibenin, tezahurü inikasatı elimesi tecelli etmiştir. Artık bundan sonra tahakkuk edecek hadisatın günahıda onlara aittir. Acilân ağızları kapatmak tarikile istihsal'i arza yeltenen Osmanın kirli ellerine arzı iftikar eden biçareler bilsinlerki, millet istiklâli haricisi kadar, hürriyeti dahiliyesine de âşıktır.

Ne mümkün zulm ile bidad ile imhayı hürriyet
Çalış idraki kaldır, muktedirsen ademiyetten

HAMİD

Bu yazıyı okuyanlar, bu ağır kelimelerin Mustafa Kemale matuf olduğunu anlamakta hiç tereddüt etmediler. Nitekim yüksek divan da müttefikan bu kanaatı izhar etti ve çok müteessir oldular. Mustafa Kemal haksız ağır ve tecavüze maruz kalmıştı . Hamidi yakından tanırım, Çukurovanın istirdadında, Fransızca bildiğinden Dahiliye müsteşarlığından, Adana valiliğine tâyin kılındı. Dürüst bir adam olmakla beraber, delice hareketlerine şahidim. Memuriyetine ve şahsına taallük etmeyen, Gümüşhane mebusu Hasan Fehmi beyin meclisin gizli seçimile Maliye vekâletine intihabı, bu adamı bir kat daha deli etti. Derhal istifasını verip valilikten ayrıldı. Niçin bu hatalı hareketi yaptınız sualine karşı "Hasan Fehmi bey madem ki Maliye vekili oldu, ben bu hükümete artık hizmet etmem vazife alamam, meclisin bu hareketi bana çok ağır geldi istifam katidir" deyip bir iki gün sonra Adanadan ayrıldı; ailesile birlikte eski dostlarından, Trabzonda beldenin tanınmış zengin bir şahsiyeti olan Gazazzade Hüseyin efendinin yanına gitti.

Hasan Fehmi beyle aralarında ne geçmiş bilemem; bildi-

ğim bir şey varsa Hasan Fehmi bey en iyi Maliye vekillerimizden birisidir. Aklı başında, sözü sohbeti yerinde, ileriyi gören, dürüst bir şahsiyettir. Yunanlılara yaptığımız son taarruzda, askerlerimizin ve ordunun bütün ihtiyaçlarını hiç kimseye muhtaç etmeden başarmıştır. Bu hususta Atatürkün takdirine mazhar olan değerli bir şahsiyettir. İşte Hamidin delice hareketinden canlı bir misal. Bu şekilde bir istifa kimsenin hatırından geçmez ve tahayyül de edemez. Trabzonun bu karışık devresinde, birçok fena sözlerle kulakları dolan Trabzon halkını Hamid gazetede neşrettiği yazısı ile, bir kat daha teşvik ve heyecana sürüklemekte sanki bir rol almış vaziyetine girmişti. Bundan başka Trabzondaki müdafaa'i Hukuk cemiyeti idare heyeti, Ankara merkezini tanımıyor, asi bir vaziyete geçmişti. Çok temkinli, büyük davlet adamı Mustafa Kemali Hamidin istikbal gazetesinde çıkan bu yazısı ve gazetenin mütemadi aleyhte neşriyatı son derece sinirli ve öfkeli yapmıştı; esasen ikinci gurubun müfritleri ağızdan nutuklarile ve kulaktan çirkin şayialar yaymağa germi vermişlerdi. Divan azalarının bu durumdan üzgün olduklarını, hele Trabzonda cereyan eden bu son vaziyetten hiç memnun görünmüyorlardı. Trabzonun yanlış bir akibete sürüklenmesinden endişeleri vardı. Divanda ilk söz alan general Ali Fuat Cebesoy (ikinci meclis reisi) umumî vaziyetimizi ve son hâdiseleri uzun uzadıya teşrih ve izahtan sonra meselenin ehemmiyet ve nezaketine hükûmetin dikkat nazarını çekti. Müteakiben söz alan diğer divan azalarıda durumun hassasiyetinde ittifaka vardılar. En son söz alan milli müdafaa vekili General Kâzım (Özalp), kendisine mahsus samimi asker ifadesile konuştu ve mütalâalarını bildirdi. Bütün konuşmalar, sinirli atmosfer içinde cereyan etti. Bedbinlik hafiflemedi.

Nihayet ben söz aldım: "Kazandığımız zafer büyüktür; hadsız, hesabsız emek ve fedakârlıkla elde edilmiştir. Milletimizin bu zaferin nimetlerinden faydalanacağı bir zamanda, müessif ve zararlı yollarda gitmekten son derece sakınmalıyız. Hiç bir zaman sert tedbirlere tevessül etmek taraftarı değilim. Davulun sesi uzaktan başka gelir yanına gidildiği zaman yine başkadır. Kanaatıma göre ilk önce bir kaç arkadaşı Trabzona gönderelim, durumu yakından tetkik edip asi müdafaai Hukuk idare heyetile temasa geçsin; dertleri, mesele-

leri açık açık konuşsun. Gittikleri yolun doğru olmadığını, henüz daha sulha kavuşmadığımızı, dosta düşmana karşı müttehit olmamızın vatan borcu olduğunu söylesin. Bu konuşmalar asi idare heyetini yola getirmezse, vazifelerine son vererek yeniden müteşebbis bir heyet vasıtasile idare heyetini meydana getirsin; eminimki bu tatsız hava zail olacaktır. Kardeşçe samimi bu konuşmalardan sonra gergin hava zail olmaz ve makul bir neticeye varılmazsa, mesele yüce divana bir kerre daha arz olunur. Memleketin menfaatına uygun tedbirleri almağa hak kazanılır." Bu konuşmam divan üzerinde iyi tesir yarattı; bir lâhza sükûnetten sonra Mustafa Kemal heyete hitaben "arkadaşlar Zamir beyin mütalâaaları bana mülâyim geldi bu hususta fikriniz nedir" dedi. Hepsi de bu arabulucu yumuşak fikrimi makul buldular. Şimdi oraya gidecek kimselerin isimleri ortaya atıldı. Hiç birisinin üzerinde durulmadı. Mustafa Kemal hiç birisini tasvip etmedi. "Arkadaşlar müsaade ederseniz buraya gidecek olan arkadaşı ben buldum" dedi hepimiz dikkat kesildik. "Zamir bey arkadaşımızı ben muvafık buluyorum" Heyet de bu buluşa iştirak etti. Benim aklımdan, hayalimden böyle bir şey geçmemişti. Derhal cevap verdim: "Paşa hazretleri iltifat ve tevecühünüze çok çok teşekkür ederim. Fakat bu işi ben yapamam; hiçbir tecrübem yoktur. Buraya gidecek olan arkadaşın iyi hatip olması lâzım, icabında kütleye hitap etmelidir" Paşa tekrar israr etti. "Iyi söz söyleyen hatiblerden kaç tane isterseniz birlikte yanınıza alınız, bu işte tereddüt etme" dediler. Yanımda oturan Mersin mebusu, Maarif Vekili Ismail Safa beyin "Zamir israr etme kabul et" demesi üzerine muvafakat ettim. Divanın içtimaına ve sinirli havaya son verildi, benimle gidebilecek arkadaşlarımı seçip paşaya ismini vermek üzere nezdinden ayrıldım.

Benimle Trabzona gideceğini aklımdan geçirdiğim bazı arkadaşlarla temasa geçtim.. Nedense çekiniyorlar. Müsbet cevap alamıyordum. Bu arada Refik Şevket (Saruhan) İnce'ye teklifte bulundum. Tereddütsüz kabul etti. Derhal yola çıkmağa da hazır olduğunu bildirdi. Çok memnun oldum, iyi hatip, mantıkiyle konuşan, vicdanının sedasına bağlı bir arkadaştı. Daima fikir ve kanaatlarını açık açık söylerdi. Mustafa Kemalin yanına gittim, Refik Şevket beyin ismini verdim o da memnun oldu.

TRABZONA HAREKETİMİZ

Hazırlığımızı yaptık, ertesi gün yola çıkacaktık. Hazırlığımız arasında, elime; Yaver Hayati bey, bir şifre tutuşturdu. Bununla paşa ile doğrudan doğruya muhabere edecektik. Posta telgraf Umum Müdürü Sabri Toprak imzasile, Liva merkez müdürlerine hitaben yazılı şu açık tahriratı da birlikte verdi.

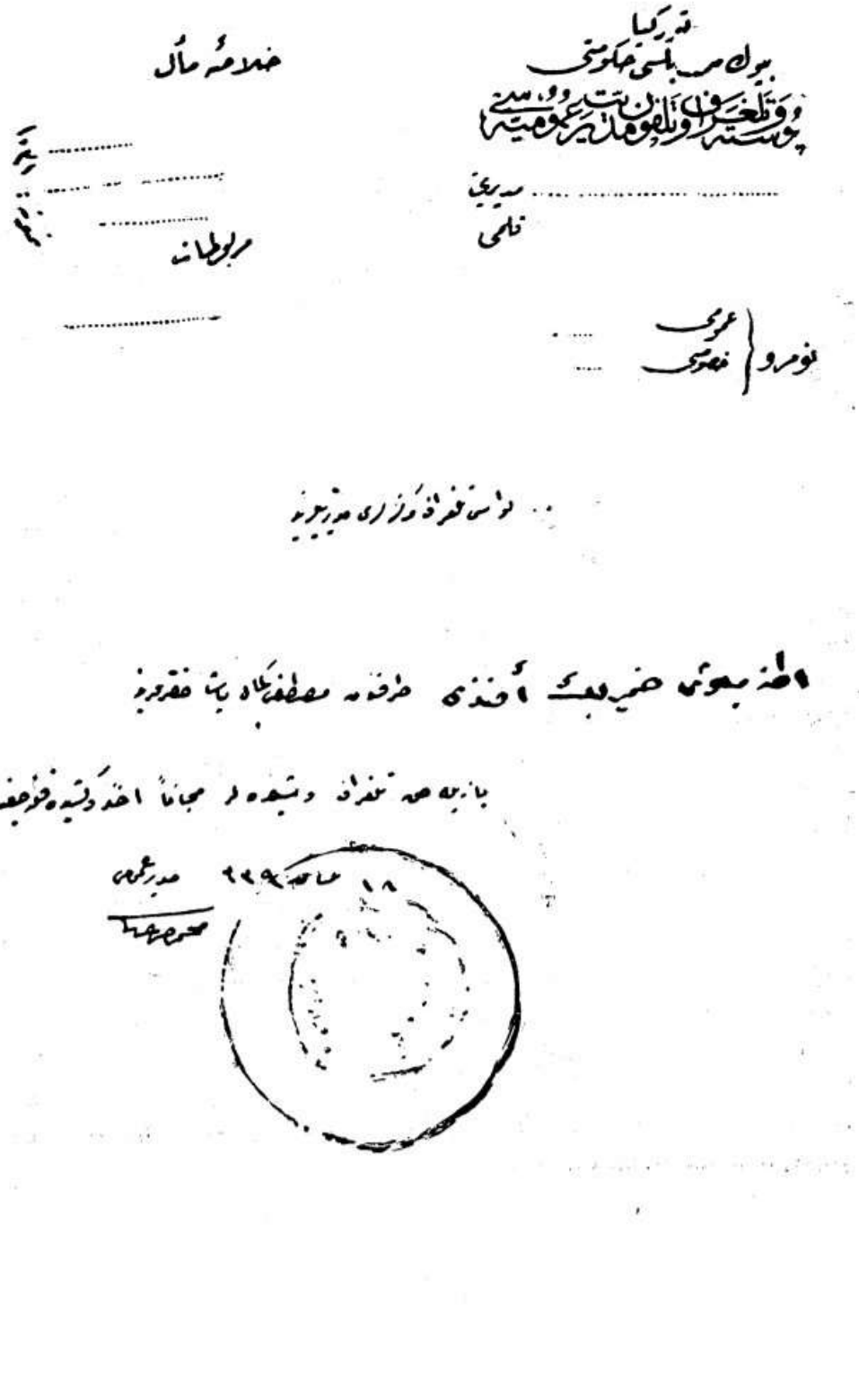

Posta Telgraf Umum Müdürü

Adana mebusu Zamir beyefendi tarafından, Mustafa Kemâl paşa hazretlerine yazılacak telgraf ve şifre meccanen ahz ve keşide kılınacaktır.

18/Nisan/13339. Imza : Posta, telgraf ve telefon müdüriyeti umumiyesi umum müdür Mehmet Sabri

Ertesi gün akşam trenile İstanbula Refik Şevketle birlikte hareket ediyoruz. Yakın arkadaşlarımdan, Osmanzade Hamdi, ve Mazhar Müfit (Tanrı ikisine de rahmet etsin) bizleri yolcu etmek üzere trene gelmişlerdi. Hamdi beyi Ittihad ve Terakkiden gıyaben tanırım. Ankarada buluşmamız da ayrıca bir talih eseri oldu. Trenimizin hareketi sırasında kulağıma yavaşça eğilen Hamdi bey "feda edilecek başka bir kimse bulamadılar da seni mi gönderiyorlar Zamir" deyip teessürlerini bildirdi. Bunu arz etmekten maksadım Trabzon vilâyetinin o günkü halini tasvir etmektir. Nerede ise hâdiselere sahne olacağını bekleyenler vardı; durum bu kadar nazik görünüyordu. Hattâ vekiller heyetinde dahi az çok bu kanaat vardı. Kâhyanın, Ali Şükrünün ölümü bir birini takip eden bu iki cinayet, bunları politika oyunlarına alet eden müfritlerin sürekli telkinleri maateessüf bu havayı yaratmıştı. Istikbal gazetesinin de bu hususta durmadan menfi neşriyatı Trabzonun sert mizaçlı masum halkını âdeta kıyam haline getirmiş bir manzarası vardı. Nerede ise kötü hâdiselerin zuhuruna ramak kalmış gibi görünüyordu. Bu kadar zehirlenmiş bir muhite bizim pervasız yola çıkmamızı, bu arkadaşın üzüntü ile karşıladığına şüphe yoktu. Hava işte bu idi.

İstanbula muvasalatımızda Reşit paşa vapurunda yerlerimizi aldık hemen yola çıktık. O sırada Istanbulda bazı mebus arkadaşlarla aramıza giren genç hariciyecimizden Cevdetle bir arada çektirdiğimiz gurup halinde hatıra fotoğrafımızı buraya koymaktan ayrıca zevk duymaktayım.

Reşit paşa vapurile Boğazdan Karadenize Trabzona doğru hareket ettik. Yolculuğumuz gayet güzel geçti. Çarşaf gibi bir deniz, yemyeşil sahil, mesken tarlası gibi sıra boyu üzeri kiremitli evler tatlı bir hava içinde birkaç gün sonra gece saat

onikiye doğru Trabzon iskelesine çıktık. Tahmin etmediğimiz bir kalabalık bizi karşıladı. Memleketin ileri gelenleri, hattâ Hasan Saka beyin babası da ihtiyar halinde gelmişti. Nuranî yüzlü kır sakallı, orta boylu muhterem bir zattı. Vali vekili İhsan, fırka kumandanı, Ticaret Odası reisi, belediye reisi, Müdafaai Hukuk cemiyeti reisi ve azaları gelenler arasında bulunmakta idiler. İlk manzara üzerimizde kötü bir intiba husule getirmedi. Bilâkis lehde bir hareket sayılırdı. Tanışma merasiminden sonra Yeşil Yurd otelinde ihzar edilen odamıza gittik. Ertesi sabah odamdan hole çıktım, bazı kimselerin polisle beraber bir arada oturmaları, beni görünce ayağa kalkıp selâmlamaları dikkat nazarımı çekti. Polislerden birini bir köşeye çektim ve niçin burada bulunduklarını sordum. Polis müdürü tarafından maiyetimize verilmiş olduğunu ve emrimizde bulunduğunu diğer arkadaşlarının sivil emniyet memuru olduğunu bildirdi. Doğrusu hiçte memnun olmadım. Akşamki nikbin havamızı bu vaziyet şimdi dağıtmıştı. Refik Şevket beyin odasına gittim; gördüğüm manzarayı anlattım. Bunların bizden uzaklaşmalarının işlerimizi kolaylaştırmak bakımından iyi olacağını söyledim, "eğer sen de muvaffakat edersen derhal bunları yanımızdan uzaklaştıralım. Zira buraya biz halkla yakından temasa geldik, resmi memurların nezareti bizi halktan uzaklaştırır" dedim. Kanaatımı Refik Şevket bey de doğru buldu. Polisi ve diğer sivil emniyet memurunu odamıza çağırdık. Bir arkadaş gibi oturmalarını teklif birer de sigara ikram ettikten sonra kendilerine yaptıkları zahmetten dolayı teşekkürlerimizi bildirdik; her hangi bir şekilde kendilerini buraya izam eden amirlerine ayrıca teşekkürden sonra, bizimle meşgul olmamalarını, buradan uzaklaşmalarını ve amirlerine de selâm ve sevgilerimizin iblâğını ricada bulunduk. Yanımızdan ayrıldılar. Sabah kahvaltısını bitirdikten sonra saat ona doğru ilk işimiz belediye reisini görmek oldu. Belediye reisi, 36-37 yaşlarında, kara bıyıklı, yakışıklı, konuşması ve muamelesi yerinde bir insandı. Samimî bir çehre ile bizi (zannedersem Hamidin himayesine sığındığı Gazzaz Hüseyin efendi bu zattı) kabul etti.

Riyaset makamı masasının arka duvarında, merhum Ali Şükrü beyin büyük çapta ağrandisman resmi bir çerçeve içinde, üzeri ince siyah tülle örtülmüş asılı bulunuyordu. Belediye reisinin çok makul bir insan olmasına rağmen kendisini cere-

yana kaptırdığı aşikâr görünmekteydi. Mutat merasimden sonra niçin geldiğimizi, vazifelerimizin neler olduğunu, son zamanlarda kahraman Trabzon halkının bir takım menfi propagandacılar tarafından yanlış yola sürüklendiğini, hoşa gitmeyecek hâdiselere yol açmak istidadında bulunduğunu, Ankaranın bu gidişi tasvip etmediği, bunları yakından görüp aradaki sü tefehhümü izale edecek tedbirler almağa selâhiyetimiz bulunduğunu, elbirliğiyle tatlı bir safhaya icraının mümkün olduğu kanaatını izhar ettik. Merhum Ali Şükrü arkadaşımızın, memleketin sevilen bu evlâdının lâyık olmadığı bir cinayete kurban gitmesinin içimizde derin yara açtığını, failinin cezasız bırakılmadığını, teessürümüzle ifadeden sonra; çok yazık ki insafsız politikacıların, bu iğrenç faciayı istismar ederek yaygara yaptıklarını, bilhassa Trabzonu bu hususta merkez haline getirdiklerini, masum vatandaşları muztarip etmekte olduklarını, neticesinin memleketimiz için hiçte hayırlı olmadığını bildirdik. Duvardaki asılı resmi göstererek; "burada, devletin en yüksek makamında bulunan zatin resmi bulunması protokol icabı iken, nedense muhalif yıkıcı neşriyatın, belediyeyi de tesiri altında bıraktığı bir hakikattir. İşte misali karşımızda duruyor" dedik. Belediye reisinin anlayışlı, aklı başında ve memleketini çok seven bir insan olması işlerimizi bir hayli kolaylaştırdı. Aramızda samimi daha bir çok konuşmalar geçti. Gaflet perdesinin yırtıldığını müşahede etmekte gecikmedik; çünkü ikinci ziyaretimizde belediye riyaset odasından Ali Şükrü merhumun siyah örtülü resmi tamamen kalkmıştı. Belediye reisi her müracaatımızda bize son derecede kolaylık göstermiş ve elinden gelen yardımı esirgememiştir.

Halkın içinde, çarşı pazarda dolaşıyoruz. İnsanları çok terbiyeli, her yerde hörmet ve sevgiden başka bir muameleye maruz kalmadık. Herkes işi ve gücü ile meşguldü. Normal bir hayat içindeydi. Halkın huzur ve rahatını, manevi huzurunu kaçıran, asılsız şayialar yayan, bedbin bir hava yaratmak isteyen rey avcıları, ikinci gurup müfritleri olduklarını tesbit ve teşhisden sonra, icraata başladık. Burada Trabzon mebusu Nabizade Hamdi beyle karşılaştık, kendisini pek üzgün bulduk, insafsızların epeyce hücumlarına maruz kalmış. Hadiselerin içinde bulunan, olayları yakından takip eden, şuurlu

temiz ahlâklı, vatansever bu arkadaş muhaliflerin aleyhde insafsız propagandaları karşısında çok sıkılmıştı. Durumun fenaya gittiğini, çok sevdiği Trabzonun kötü bir akibete sürüklendiği endişesinden mustaripti. Bizim gelişimiz bu vazife ile tavzif edilişimiz bu arkadaş üzerinde iyi bir tesir husule getirmiş idiysede, tamamen emniyet içinde değildi. Değerli yardımlarını bizden dirig etmediler.

Ankara Müdafaai Hukuk cemiyeti genel merkezini tanımayan, uzun zamandanberi muhaberesini gesen âsi İl merkezi idare heyetini ziyarete gittik. Hepsi toplu şekilde bir arada idiler (daha evvel geleceğimizi bildirmiştik). Reisleri Ahmet ağa (Barutçu) uzun boylu, iriyarı, geniş omuzlu, siyah sakalına biraz kır düşmüş, sert bakışlı heybetli ve İttihat-Terakki partisinde uzun zaman vazife almış, politikaya yabancı olmayan bir insandı.(Merhum Faik Ahmet Barutçu babasının yanında pek ufak tefek kalır.) Aramızda çok ciddi, sürekli, günlerce devam eden konuşmalar geçti. Henüz sulha erişmediğimizi, dost ve düşman karşısında tesanüdümüzün bu günler muhafazasının şart olduğunu, kardeş kavgasına gidecek yollardan uzak kalmanın faydalarını, yayılan kötü haberlerin hakikatla hiç alâkası bulumadığını, sırf oy avcılığına dayanan bu menfur propagandanın tesiri altında kalmanın memleket hakkında hayırlı olmadığını izah ederek, heyeti doğru yola getirmek için dilimizin yettiği kadar uğraştık. Çok yazık ki karşımızda bulunanlar; müfrit muhaliflerin tesiri altında olduklarından onları kanaatlerinden ayırmak mümkün olmadı. Bir çok meseleler içinde Kâhyanın Katili hadisesi baş mevzu oldu. Bu hadisede Garnizon Kumandanını mesul tutuyorlardı. Cevabımızda bu işi meclisten gönderilen üç kişilik tahkik heyetinin aylarca Trabzonda tahkikat ve tetkikat yaptığını, bilhassa tahkik heyetinin müfrit muhalifler tarafından da beğenildiğini, bunun adî bir cinayet olduğunu, Ali Şükrü Beyin katillerinin cezaları verilmiş bulunduğunu, her iki cinayeti siyasî cinayet halinde gösterenlerin çok insafsız hareket ettiklerini uzun uzadıya anlattık. Inatçı heyeti fikrinden zerre kadar çevirmek mümkün olamadı.

Geldiğimiz gündenberi bu konuşmalarımızın devam ettiği günlerde, henüz politika âlemine yeni atılmış genç avu-

kat Faik Ahmet Barutçu, sahibi bulunduğu İstikbal gazetesinde durmadan aleyhte neşriyatına devam ediyordu. Trabzonun ileri görüşlü, kıymetli evlâdlarından (sonradan mebus olan) Ali Becil beyin gazetesi de müdafaamızı yapıyordu. Merhum Refik Şevket de İlmî ve hukukî cebheden bu gazetede hücumlara cevaplar vermekteydi.

Üç dört gün devam eden konuşmalarda hiç bir terakki kaydedilmedi. Nihayet selâhiyetimizi kullanarak, Müdafaai Hukuk cemiyeti idare heyetine el çektirmeye karar verdik. Bir daha son olarak konuşup bir şey elde edilmezse, kararımızı tatbik sahasına koyacaktık. Dışardan tatsız görüldüğü gibi, Trabzonun masum halkında hiç bir kötü niyet yoktu. Ankara hükümetine yürekten bağlı idiler. Müdafaai Hukuk cemiyeti idare heyetini eline geçiren eski İttihad ve Terakkiye mensup kimselerin kuru gürültüsünden başka bir şey değildi. Trabzonun iki münevver genci yanımızdan hiç ayrılmıyor, ellerinden gelebilen bütün yardımlarını esirgemiyorlardı. Görüşleri, sezişleri yerinde olan bu gençlerden çok istifade ettik. Ali Becil bey de bir taraftan uğraşıyordu. Kendi başına hitabeler tertip ediyor, halkı irşat etmek azmini elden bırakmıyordu. Trabzonlu bu iki genç arkadaş, kimlerdir bilir misiniz? Birisi Daniş Eyuboğlu (Trabzon mebusu), diğeri Arif bey (Trabzon mebusu); her ikisi de bilâhare mebus olmuşlardır. (1)

YENİ İDARE HEYETİNİN TEŞKİLİ

Ahmet ağa (Barutçu) ve arkadaşları ile son konuşmamızdan da bir netice elde edilmedi. Işin çıkmaza girdiğini temamile anladık ve verdiğimiz kararı tatbik yolunda Ali Becil beyin gazetesi ile bir beyanname neşrederek, Trabzon Müdafaai Hukuk cemiyeti idare heyetine işten el çektirdiğimizi ve müteşebbis heyetin teşkiline başladığımızı ilân ederek Müdafaai Hukuk Cemiyeti binasını da bir kilitle kapadık, müteşebbis heyeti teşkil hususunda her akşam bir Trabzonlu-

(1) Ticaret Odası Reisi Hacı Hamdi zade Hami beyde anlayışlı olgun bir insandı daima bizi destekliyordu.

nun evinde toplanıyor, sorduklarına cevap veriyor, yapacağımız işi de anlatıyorduk. Trabzon halkı şerefli, haysiyetli insanlardır. Makul, mantıkî her sözü kabul etmekte tereddüt etmiyorlar. Beş, on gün zarfında Trabzonlularla bir hemşehri gibi kaynaştık. Ankaraya verilen malûmatın, bir çoğunun mesnetsiz ve hayal kabilinden şeyler olduğunu yakından gördük. Bu malûmatı allaya, pullaya Ankaraya yetiştiren kimseyi de Trabzondan uzaklaştırdık. Şimdiye kadar verdiği ve badema verecekleri haberlere inanılmamasını da merkeze bildirdik. Memleketin şerefli tüccar ve iş sahibi insanlarından müteşekkil bir müteşebbis heyet teşkil edildi. Kapanan Müdafaai Hukuk Cemiyeti binası açıldı. Müteşebbis heyet işe başladı. İlk işleri Ankara ile muhabereye başlamak oldu. Teşkil ettiğimiz müteşebbis heyet, Trabzonda çok iyi karşılandı. Müdafaai Hukuk Cemiyeti binası ziyaretçilerle dolup boşalıyordu. Meğerse Kâhyanın sabık Müdafaai Hukuk cemiyeti idare heyetinin desteklemesile, iskeleye gelen çıkan mallardan Müdafaai Hukuk cemiyeti namına, halkın vatanseverliğini istismar ederek kanunsuz para toplaması halkı bıktırmış ve usandırmıştı. İzhar etmemekle beraber için için müşteki olduklarını öğrendik. Trabzonun Soğuksu mevkiine gittik, yüksek zevkli bir ruhun villâsını gördük. Hakikaten güzel bir binaydı. Bol ağaçlı, medhalden binaya kadar yelpaze cinsinden iki sıra servi ağaçları binaya bambaşka bir güzellik bahşetmişti. Maçka kazasına da gittik, halkla temaslarımızda teşkil ettiğimiz müteşebbis heyet burada da çok iyi tesir husule getirmişti. Hülâsa gittiğimiz her yerde güler yüz ve hüsnü kabul gösterdiler. Şimdi sıra eski müsteşar vali Deli Hamide geldi. Evine gittik. Gazaz Hüseyin efendinin himayesile geçinen bu adam pek bitkin haldeydi. Zayıflamış. Hoş beşten sonra, söz, istikbal gazetesinde neşrettiği, Atatürkü sinirlendiren kötü yazısına intikal etti. Uzun zaman devletin en mühim işlerinde vazife gören bir devlet adamının ağzına yakışmayan yazıyı nasıl yazdığını sordum. Çünkü kendisile yakın, dostluk yapmış, Adana valiliğinde çok sevişdiğimiz bir zattı. Çekinmeden kendisini ittiham ettim. "Vicdan azabı hiç duymadınız mı? Dürüst, namuslu, sui istimalden nefret eden bir insanın bu hareketini neye hamletmeliyim?" dedim. Müteessir bir lisanla verdiği cevapta: "Aleyh-

de tatsız propaganda yapanlara daima nasihat ettim, gittiğiniz yol yanlıştır. bu şekilde hareket memlekete zarar getirir, bu işten vaz geçin dediğim halde, birde baktım; günün birinde ben de bunlara katılmış, içlerindeyim. Kendimi toparladım, içlerinden çekildim ve nedamet etmiş isemde iş işden geçmişti. Şimdi hiç birisile konuşmuyorum selâmı sabahı kestim. Malî durumum da iyi değildir. Gazaz Hüseyin efendinin yardımı ile yaşıyorum" dedi. Ankaraya gittiğimizde, meşgul olacağımızı vadederek yanından ayrıldık. Yaptığı iş delilikten başka bir şey değildi. Zaten ismi Deli Hamid idi. Ne yaparsınız, kendi düşen ağlamaz.

Trabzonun durumunu bu hale irca ettiğimz zaman Meşrutiyet devrinin İttihat ve Terakki cemiyetinin Maarif nazırı Şükrü bey (maslup) vali olarak Trabzona geldi. Ittihat ve Terakkinin nüfuzlu şahsiyetlerinden birisiydi. Cin gibi, adam, aklı her şeye ererdi. Temasımızda ve vaziyeti kendisine izah ettik. Ahmet Barutçuyu ve arkadaşlarını tanıyordu. Bize teminat verdi; "hiç birisini kımıldatmam, nahoş bir hareket ihdas etmelerine asla müsaade etmem. Icap ederse kafalarını kırarım" dedi. Artık Trabzonda işlerimiz bitmişti. Mustafa Kemalden aldığımız şifrede vazifelerimizi hüsnü ifa ettiğimizden dolayı, dürbin görüşümüzün memleket için isabetli bir hizmet sırasına geçtiğini söylüyor, bizi taltif ediyor; aynı zamanda, Erzuruma gitmemizi, otomobilin hazırlandığını rahat bir yolculuk yapacağımızı bildiriyordu. Refik Şevket arkadaşım, İzmirde mühim işleri olduğunu, maatteessüf gidemiyeceğini bildirdi; ben de rahatsız olmuştum. Refikamın da ölüm döşeğinde ağır hasta olduğu haberi üzerine, Paşadan bu hususta affedilmem ricasında bulunduk. Verdiği muvafakat cevabı üzerine, Fransız bandıralı Pake vapuru ile Istanbula dönüyoruz.

Büyük bir kalabalığın samimî teşyileri arasında Trabzondan ayrıldık. Vapurun kaptanı, bize hörmeten, İstanbula kadar Türk bayrağını şeref direğinden indirmedi bu suretle uğradığımız limanlarda yakın arkadaşlarımız ve valilerle konuşmamıza vesile oldu ve sahilden geçerken uğradığımız iskelelerden arkadaşlarımız ve halktan bazıları görmeye geliyordu. Bu minval üzere İstanbula vasıl olduk.

ANKARAYA DÖNÜŞ

Üç gün sonra İstanbuldan Ankaraya döndüm. Refik Şevket bey de İzmire gitti. Bu kıymetli arkadaşla vedalaştığım zaman, "Mebus olmamak fikrinde hâlâ israr ediyor musunuz?" diye tekrar sordum. Arkadaş kararında musırdı, katiyyen mebus olmak istemiyordu. Bir türlü fikrinden çeviremedim. Refik Şevket gibi değeri çok olan bir şahsiyetin Büyük Millet Meclisinde yer almaması beni çok üzdü. Belki de Mustafa Kemalin ısrarına dayanamaz ümidile biribirimizden ayrıldık. Refik Şevket uzunca boylu, biraz tıknaz, kırmızıya yakın açık renkli, kafası işleyen, mutedil, daima haktan ayrılmayan; Birinci Büyük Millet Meclisi tarafından büyük bir çoğunlukla ve gizli seçimlerle Adliye vekili olan, hatır için söz söylemiyen, Hukuk prensiplerinden ayrılmayan, gurursuz, mütevazı, temiz giyinen, fakat lüksten nefret eden, haksızlığa tahammülü olmayan, Atatürkün ve Meclisin sevgisini kazanan, hususî meclislerinde daima şen, neşeli; paraya kıymet vermiyen bir insandı. Başvekil olmağa namzet iken meclis hayatından uzak kalması, bütün sevenleri, hattâ ikinci gurup mebusları tarafından dahi üzüntü ile karşılandı. Bilâhare Paşanın ısrarına rağmen affını rica ettiğini bu hususu da uzunca bir mektupla izah ettiğini öğrendim. Onu Atatürk dahi kararından çevirememişti.

Ankarada ilk işim, seçim bürosuna gidip Mustafa Kemal Paşayı görmek oldu. Mütemmim malûmat verdim. Esasen çok nazik ve kibar olan bu insan, beni bol bol iltifatlarına nail etti. Bürodaki vazifeme devam etmeğe başladım. Mebus namzedlerinin çoğu tesbit edilmiş bazı mebuslar üzerinde henüz kati karar verilmemişti. Yalnız ihzari durumda olanlar yeniden gözden geçiriliyordu. Bu arada, Avni Doğan da vardı. Paşanın zihnini Avni Doğan hakkında karıştıranlar olmuş. Güya Avni Doğan kuvayı milliye aleyhinde imiş. Avni Doğan uzaktan akrabası olan Konya Valisi Suphi beyin tesiri altında kalmış imiş. Avni Doğanı seferberlikte Levazım dairesinde ihtiyat zabiti vazifesinde ve Konya Ereğlisinde kaymakamlığı zamanında, bize kuvayi milliyeye ne kadar değerli hizmetler ettiğini yakından bilen bir arkadaşıydım. Hattâ Ferit paşa hü-

nisan 1339 yılı, Refik Şevketle Trabzona teftişe gittiğimiz esnada, İstanbulda Şehbal fotoğraf evinde arkadaşlarla bir arada çektirdiğimiz resim. Oturanlardan: Sağda Refik Şevket (Saruhan), Hamdi Bey (Canik), Nahar Müfid Bey (Hakkâri), Yusuf Bey (Denizli), Ayakta sağdan sırasile: Damar Arıkoğlu (Adana), Necati (Saruhan), Genç Hariciyecilerimizden Cevdet, meşhur yazarlarımızdan Vakit Gazetesi sahibi Hakkı Tarık.

kûmeti tarafından, Ermeni tehcirile alâkalı olarak tevkiflerine emir verilen İsmail Safa ve Muhtar Fikri beyleri Başvekâlette memur bulunduğu zaman tevkiflerinden haberdar olan Avni Doğan, gizlice bunları haberdar etmiş, tevkiflerine vakit kalmadan her ikiside Anadoluya sığınmışlardı. Bu gibi vatanperver duygularından bahsetmem üzerine Mustafa Kemal pek memnun oldu, bu değerli arkadaş Yozgat mebusu olarak İkinci Büyük Millet Meclisine iltihak etti.

NAMZETLER MESELESİ

Büroda çalışmak üzere benim bulunmama ihtiyaç yoktu. namzetlerinin bir kaçı müstesna hemen hepsi tamamen tesbit edilmişti. İntihab bürosunda çalışan Kayseri mebusu ve adliye vekili Rifat beyin Kayseri intihap dairesinde seçim şansının az olduğunu, ikinci guruptan olması yüzünden müdafaai hukuk cemiyetini kızdırdığı haberi üzerine Rifat bey Ankaradan çoktan ayrılmış ve Kayseriye gitmişti. Mustafa Kemal Paşanın arzu ve tasvibleriyle ben de intihap dairem olan Adanaya gitmeyi kararlaştırdım. Veda etmek üzere yanına vardığım zaman, Mustafa Kemal Paşa kibar ve nazik iltifatlarile beni taltif edip iyi şanslar ve muvaffakiyetler temennisile, aşağıdaki açık vesikayı lûtfettiler:

VESİKA

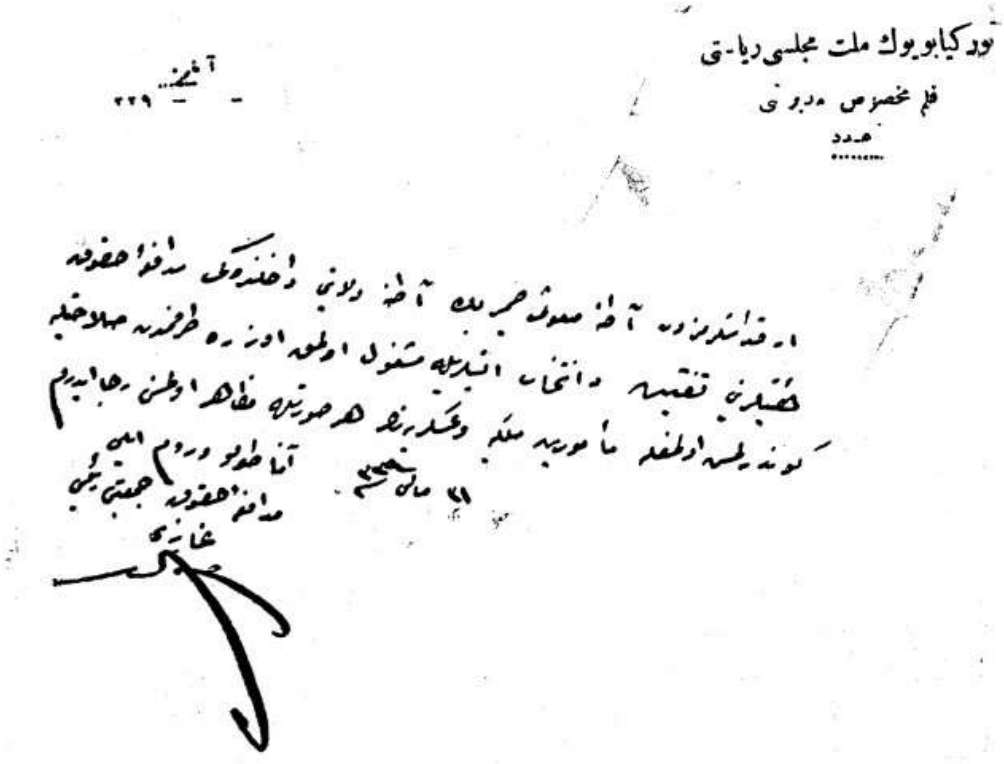

"Arkadaşlarımızdan Adana mebusu Zamir bey, Adana vilâyeti dahilindeki Müdafaai Hukuk heyetlerini teftiş ve intihap işlerile meşgul olmak üzere tarafımdan salâhiyetle gönderilmiş olmakla, memurîni mülkiye ve askerîyenin her suretle müzahir olmasını rica ederim.

31 Mayıs 339 - Anadolu ve Rumeli
Müdafaai Hukuk Reisi

Gazi M. Kemal

Gazi Mustafa Kemal Paşanın hakkımda gösterdiği çok samimî sevgi ve teveccühlerinin sonsuz gururu içinde Adanaya hareket ettim. Adana ve Mersin vilâyetlerinin Müdafaai Hukuk Cemiyeti intihap müfettişi Muhtar Fikri beydi. Evvelâ kendisi ile görüştüm. Durumun çok normal olduğunu, yalnız Mersin namzetleri tertibinde, Niyazi Ramazanoğlundan başka ikinci bir namzet, henüz tesbit edilemediğini, Gazinin kendisi üzerinde israr ettiğini, halbuki kendisi mebus-

luk düşünmediğini; işi, gücüyle meşgul olacağını, nefsini işlerine hasredeceğini, bütün işlerinin dağıldığını kalabalık bir ailenin reisi olduğundan katiyen mebus olmak istemediğini söyledi. Arkadaşım haklı idi; diyeceğim söz yoktu. Ben de Tarsusa ve Mersine gittim. Ortalığı bir yokladım. Rahmetli Sadık Paşa (Eli Yeşil) hörmet ettiğim sevimli bir insandı. Yanına gittim, fikrini sordum, ikinci namzedin Mersinden benim olmamı teklif etti. Eğer buradan namzedliğimi koyarsam çok memnun olacağını beyan ettiler. Tevecüh ve yakın dostluklarına teşekkür ettim. "Bu hususta söz Gazi hazretlerinindir." cevabını verdim. Eğer Mersin mebusu olursam ayrıca da memnun kalacağımı ifade ettim.

Adanada son günlerde, nereden geldiği, kim olduğu malûm olmayan el ilânı büyüklüğünde bir gazete çıkaran Rasim isminde birisile Sinan Tekelioğlu, mebusluk peşinde çalışıyordu. Kethüdazade İbrahim de ayrıca şahsi hesabına mebusluk için uğraşıyordu. İbrahim beyle konuştum; bu iş için Gaziye müracaat etmesini, aksi takdirde eline bir şey geçmiyeceğini bildirdim. Fakat inatçı adama söz anlatmak kabil olmadı. Şahsında büyük kuvvet görüyor ve başı dumanlıydı. Sinan'ın ortalığı karıştırması üzerine Gazi Hazretleri, Sinan Tekelioğlu'nu Ankaraya çağırdı, kendisini huzuruna kabul etti. Mebusluk işinde ayrı baş çekmemesini, göstereceği namzetlere rey toplamağa çalışmasını, bilâhare hizmetinin unutulmayacağını bildirdi. Huzurunda memnuniyetini izhar eden Sinan Tekelioğlu, bir iki gün sonra Adanaya bir telgraf çekiyor ve Rasimin gazetesinde neşredildi. Bu telgrafta muvaffakiyetle avdet ettiğini bildiriyordu. Tabiî muvaffakiyetin derecesini kendisine göre yorumlayan Rasim; bu muvaffakiyet sözünü allıyor, pulluyor, gazetesinde bir sürü sözler yazdı. Sinan bu telgrafı çekmekle büyük bir hata işlemişti. Bu hatasının cezasını da uzun zaman çekti. Neticede hiç bir şey elde edemediği gibi uzun müddet nikbet devrini yaşadı ve pek çok mahrumiyetlerle karşı karşıya geldi. Halbuki kendisine Atatürk ümitli vaatler vermişti. Bir müddet dişini sıksa Atanın sözü üzerinde yürüse idi hakkında çok hayırlı olacağı muhakkaktı. Atatürk

bir de takma paşalığa sinirleniyordu. Milli mücadelede zamanın icabı verilen bu unvandan vaz geçmesini kendisine mükerreren anlattığı halde bir türlü takma paşalığı elden bırakmamıştır. Konyada herhangi bir paşa, zannedersem Mustafa paşa, Sinanın durumunu ve Konyada nikbet halinde yaşadığını Gaziye ifade ederken; söz arasında Sinan paşa diye hitap ettiği zaman Gazi Hz. burada da öfkelenmiş: "Paşa! Paşa! Bana bak! sen bu paşalığı elde ederken saçını sakalını ağarttın, bin zahmetlerle elde ettin. Bu adama nasıl paşa diye hitap ediyorsun?" diyerek Sinan Tekelioğluna paşa diyen Mustafa paşayı muaheze ettiği de pek meşhurdur. Kulaktan kulağa gelen haberler arasında ayrıca yer almaktadır.

Mersin mebusluğuna namzed sabık Mersin mebusu Ziyanın kayın babası Hacı bey düşünüldü. Fakat Ziyanın hâdisesi buna mâni oldu. Kendi fikrimce yeni Adana gazetesi sahibi Ahmet Remzinin Mersin mebusluğuna gayet iyi bir namzed olacağını düşündüm. Gazi hazretlerine şifre ile arz edeceğim sırada Ahmet Remzi beyin lehinde olmayan Paşadan bir şifre aldım.

Bu teli aldığım zaman doğrusu şaşırdım. Hiç aklımdan hayalimden geçmiyen bir vaziyetle karşı karşıya kaldım. Mahremi esrarım olan Ferit Celâl Güveni çağırdım ve şifreyi aynen kendisine verdim. Okudu, oda benim gibi hayrete düştü. yapılacak bir iş yoktu. Verilen emir kati idi. Verdiğimiz müşterek kararda, ben gizlice Ahmet Remzi beyi haberdar edeceğim derhal gazetesinin kolleksiyonlarile Mustafa Kemal paşanın huzuruna çıkacak, masumiyetini isbat edecekti. Neticeye kadar Gazinin emirlerini ikinci bir emre tehirini münasib gördüm Ahmet Remzi beyin milli mücadelede ne kadar çok çalıştığını Adanaya ait hatıratımda yazmıştım. Doğrusu bu ağır mesuliyeti üzerime alarak, Ahmet Remziyi vaziyetten haberdar ettim. Hemen Ankaraya yola çıktı.

Bu siyasi tekmeyi kim vurdu acaba deyip araştırmağa başladım. Adanada faili meçhul kalan asayişsizliğin müsebbipleri içinde Ahmet Remzinin başta bulunduğunu Vali Rafet bey (sonradan Bursa mebusu ve İskân vekili) Dahiliye Vekili Fethi beye uzun boylu yazmış; Gazinin çok yakın arkadaşı olan Fethi bey de valinin yazdığını aynen Gazi hazretlerine göstermiş, bu sert şifre bunun üzerine yazılmış.

Ahmet Remzi beyin tahmin ettiğim gibi Ankaraya kadar gitmesi ve İcra Vekilleri Reisi Hüseyin Rauf beyle görüşüp vaziyeti anlatması, Rauf beyin de Gazi hazretleri nezdinde tavassutta bulunması, hakkında çok hayırlı olmuştur. Mesele de böylelikle kapandı. Mersinin ikinci namzedi olarak Tarsuslu hâkim Besim bey Muhtar bey tarafından tavsiye edildi. Paşa da kabul etti. Durum şöyle bir hale geldi:

Mersinden Namzetler : Niyazi Ramazanoğlu
Besim (hakim)

Adanadan Namzetler : İsmail Safa (Maarif Vekili)
Damar Arıkoğlu
Kemal Kusun

Adana mebus namzetleri hakkında eski belediye reislerinden Süleyman Vahit ve Dıblanzade Mehmet beylerin lüzumsuz öfkeleri sonunda Atatürkün namzetlerine kendileri hısım ve akrabaları, müntehibi saniler reylerini vermediler 20 - 25 kadar tutan reylerini toplu olarak Ismet ve Fevzi paşalara vermek suretile ayrı baş çektiler. Tabii bu hareketlerini Gazi hazretleri tasvip etmedi. Bir de eski istasyonda müntehibi sani seçim bölgesinde rey sandığını kaçırmaları suçu da bunların sırtında kaldı. Her halde bu işi teşvik etmediklerine kaniim, Bu kanaatimi şifre ile Atatürke bildirdim.

Dıblanzade Mehmet ve Süleyman Vahid beyler ikiside yetişmiş, şahsen de çok seviştiğimiz ağır başlı her ikiside uzun zamanlar belediye reisliği yapmış kimselerdi. Bilhassa Mehmet Dıblan Pozantı vilâyeti teşkilinde de Pozantı vilâyeti belediye reisi idi. Süleyman Vahit millî mücadelede şehirden ayrılmadı, fakat Dıblanzade bunun vaziyetinde değildi. Kim bilir Mehmet beyi nasıl ikna ettiler de bu yanlış yola sevkettiler. Değerli arkadaşımızın yanlış hareketi, ömür boyunca mebus olamamasında başlıca âmildir. Dıblan İbrahimin tercihi de buradan geliyor.

Seçim bölgemizde ve civarında, daha doğrusu bütün Türkiyede Gazi Mustafa Kemalin Müdafaai Hukuk Cemiyeti Reisi sıfatile Millete arzettiği mebus namzedlerinin hepsi kazandı.

Erzurumda çok kuvvetli görünen Hüseyin Avni dahi seçimi kaybetti.

Gazi Mustafa Kemal Paşadan bazı hatıralarla hal tercümesini, hayatında muvaffak olduğu harpleri ve icr kıldığı devrimlerin tarih ve günlerini bildirmekte fayda gördüğümden, sırasile okuyucularıma arzediyorum:

ATATÜRK'TEN HATIRALAR

MUSTAFA KEMALİN KALB KRİZİ

Birinci devrede günlerden bir gün meclise çok fena bir haber yayıldı: Mustafa Kemal tehlikeli bir kàlp krizi geçiriyormuş ve doktorlarımız başından ayrılmıyorlarmış. Karşılaştığım bütün mebuslar çok müteessir, ağızlarını bıçak açmıyordu. Birbirlerine soruyorlar: Hastalık çok ağır mı? Şimdiye kadar böyle bir hastalığı duyulmadı, nasıl oldu da bu rahatsızlık birden bire zuhur etti?. Saatlar, dakikalar birbirini tutmayan haberleri kovalıyordu. Doktorlar hiç bir kimsenin hastayı ziyaretine müsaade etmiyor. Bu arada kalbinin çok fena durumda olduğu havadisi de geldi. Belimizin ipliği kırıldı.

Mustafa Kemalsiz Meclis kuvvetli olamazdı. Hülâsa çok fena tatsız bir gün geçirdik. Ertesi gün iyilik haberleri gelmeye başladı. İkinci gün de doktorlar ziyaretine müsaade etmişlerdi. Ilk önce vekiller heyeti ziyaretinde bulundu. Avdetlerinde hepsinin yüzü gülüyor, beşuş çehreliydiler, meyus halleri yoktu. Paşanın sıhhî durumunun gayet iyi olduğunu, korkulacak bir hal bulunmadığını beyan ettiler; aynı zamanda yanında çok kalmamak şartiyle yakın arkadaşlarının ziyaretinde mahzur olmadığını söylediler. Bu sözler her ne kadar kat'iyet ifade ediyorsada insanın aklına gayri ihtiyari bir ACABA? geliyor. Derhal Paşanın memnun kalacağı birkaç arkadaşımla nezdine koştuk. Paşayı dikkat ve ihtimamla, tıbbın emrettiği şekilde muvafık bir yere oturtmuşlar sağına soluna yastıklar koymuşlar; oturmasını ve kımıldamasını tanzim ederek ayrıca da günde bir kadeh rakıya ve bir tek sigaraya da müsaade etmişler, hülâsa sımsıkı disiplin altına sokmuşlardı. O büyük insan nezaketle yakınında yer gösterdi, hep birlikte oturduk. Umumi görünüşünde yüz hatlarında hiç değişiklik ve hastalığa delâlet eden bir hali yoktu. Eskisi gibi zinde, konuşmalarında hiçbir değişiklik görülmüyordu. Ken-

disi söz açtı, doktorlarımızın gösterdikleri ihtimamdan memnundu.

Elinde tuttuğu belki de 50 santim uzunluğunda sigarasını, bir bardak dolu rakısını gösterdi: "Ben, doktorların tavsiyelerini dinliyorum. Günde bir kadeh rakı ve bir adet sigara içmeme müsaade ettiler. Işte şu gördüğünüz tek kadeh rakı ve tek sigara ile iktifa ediyorum" dedi ve kendine mahsus hafif tebessümünü esirgemedi. Doktorların telâşı karşısında hastalığına kendisi inanmıyordu... Yukarıda arzettiğim gibi, renginde hasta hali yoktu. Gözünün parlaklığı tam manasile eskisi gibi yerindeydi. Aradan bir kaç gün geçmedi, Meclise geldi ve normal hayatına döndü. Tedavisinde bulunan doktorlar Mustafa Kemalin kalp krizi esnasında kalbinin temamen durduğu, sonradan tekrar harekete başladığı üzerinde müttefiktiler. Kalbin temamen durması ve sonradan tekrar harekete geçmesi tebabette ender görülen hâdiselerdendir. (1)

SALTANATIN HİLÂFETTEN AYRILMASI

11/Ekim/1922 tarihinde Mudanya mütakeresinden sonra Mustafa Kemal eşi Lâtife Hanımla Ankaraya döndü. 12/Kasım/1922 tarihinde de Saltanatın Hilâfetten ayrılması kanun teklifi Meclisin umumî müzakeresine arzedildi. Bu kanunun müşterek encümenlerde müzakeresi esnasında, hocalardan bir kısmı gizlice Mustafa Kemale gelip; hilâfetle saltanatın birbirini tamamlayan iki kuvvet olduğunu, İslâm âlemi üzerinde büyük tesiri ve nüfuzu bulunduğunu, bunların birbirinden ayrılmasının İslâm dünyasında fena yankılar meydana getireceğini, mânevî kuvvetlerimizin kaybolacağını, tebdili saltanatla her iki kuvvetin başına bilfiil geçmesinin üzerinde israr ve ri-

(1) Mustafa Kemalin bünye itibarile en sağlam uzvunun kalbi olduğunu aradan geçen uzun yıllardan sonra Dolmabahçe Sarayında ölüm döşeğine düştüğü zaman komadan tekrar hayata dönmesi de isbat ediyor. Belki de o zaman geçirdiği kalp krizi hakiki değildir, bir sinir hadisesi olsa gerekti. Eğer kalbi bu kadar sağlam olmasaydı komadan kurtulamazdı. Tanrı rahmet etsin.

cada bulunmuşlardı. Mustafa Kemal, bu teklifi sert bir cevapla reddetmiştir.

Kanunun müzakeresinde bu fikirde olan hoca efendiler "Tarihî vazifemizi yapıyoruz" deyip kanunun şiddetle reddini var kuvvetleriyle talep etmişlerse de, Meclisin çoğunluğu, kanunu olduğu gibi kabul etti. Bu mesele hakkında hususî sohbetlerinde Atatürk dediler ki: "Bu hocalar başımda yeşil bir sarık, yüzümde uzun bir sakal, geniş bir cübbe içinde, elimde bir tesbih beni uhrevî bir adam yapmak istediler. Hayrete şayan bir şey varsa; bunların kalın kafaları beni hâlâ anlamamıştır."

ATATÜRKÜN ÇOK BEĞENDİĞİ KUMANDAN

Askerlik tarihinde gelmiş ve geçmiş en yüksek kumandanlar arasında Timurlengi en büyük kumandan olarak vasıflandırırdı. Bu büyük kumandan girdiği harplerin hepsinden muzaffer çıkmıştır. Namağlûp bir Türk kumandanıdır deyip Timurlengi takdirle anardı.

AVUSTURYA BAŞBAKANI DOLFÜS'ÜN NAZİLER TARAFINDAN KATLİ

İtalyan Faşist teşkilâtının kurucusu ve Kara Gömleklilerin Başkanı Musolini iktidarı eline alıp Başbakan olduğu günden beri Türkiyeyi rahatsız etmeye başladı. Sahillerimize en yakın Meis adasında, bilhassa Rodosta askeri top arabası üzerine çıkıp, yumruklarını sıkıp söylediği nutuklarda, Türk sahillerini işaret ederek: "Ecdadınızın cennet topraklarında şimdi çobanlar oturuyor; mukaddes ecdat yurdu sizleri dört gözle bekliyor" diye bağırırdı. Türk devleti de bu tehdit karşısında Ege'de önemli askerî harp manevrası yapmak suretiyle cevap verirdi. Bu manevralar maliyemize yeniden 15 milyon lira tahmil ediyordu. Bütçede karşılığı bulunmıyan bu

ağır yük, fakir maliyemizin kanburuna bir kanbur daha ilâve etmekteydi. Musolini, gün geçtikçe kudurmakta, tarihe karışan Romalıların varisi olduğunu öne sürmeğe ve ecdadın bıraktığı topraklarda hak iddia etmeğe başladı. Sekiz milyonluk son sistem silâhlı ordusu olduğunu, gökyüzünü kaplayan hava kuvvetine sahip kuvvetli bir devlet haline geldiğini söylerdi. Hava kuvvetleri kumandanı BALBO'nun kumandasındaki hava filosunu, denizleri aşarak, durmaksızın Amerikadan İtalyaya kadar uçuşlar yaptırdı. Avrupa devletlerine de göz dağı vermekten geri kalmazdı. Fransızlar da Musolininin durumundan şüpheye düşüyor; harekâtını takiple bizi gizlice haberdar ediyorlardı. Musolini küstah bir adamdı. Atatürkün şahsında dahi dil uzatırdı. Atatürk de ona "Palyaço" derdi. "Türkleri bir düzine sarhoş idare ediyor" sözüne karşı: "Deliler, sarhoşlardan korkar" cevabını verirdi.

Atatürk, İtalyadan bahsederken; Tanrının Türk milletine muazzam bir devleti mağlûp etmek şansını bahşedeceğini, sahillerimize asker çıkarmanın kolay bir iş olmadığını, askerî bilgisine dayanarak söylerdi. Italyanlar geldi, geliyor sözleri arasında, Atatürk bir gece karanlıkta bir Türk torpidosuna binerek İtalyanların iç sahillerine kadar sokulup askerî üslerini yakından gözden geçirip, selâmetle avdet etmişti. Bu haberin akislerini beklerken, Musolininin politikasını takip eden Avusturya Başbakanı Mösyö DOLFÜS'ün bir gece Nazi teşkilâtı tarafından katledildiği havadisi geldi. Haber şimşek sür'atiyle Atatürke yetiştirildi. Haberin geldiği gece, Atatürkün sofrasında bulunuyordum. Dolfüsün öldürülmesine, insanlık namına canı sıkıldı ise de, bu hâdisenin memleketimiz hesabına bir hayır olduğunu da saklamadı. Musolininin başına yepyeni bir iş açıldı. Artık bir zaman bizimle meşgul olamıyacağını söylediler. Hakikaten Musolini bir zaman bizimle meşgul olmaktan uzak kaldı. Atatürk de icabeden tedbirleri rahatça almaya vakit buldu.

Bir akşam Çankaya köşkünde Atatürk bir ziyafet tertip etmişti. Kadınlı erkekli ve danslı bir toplantıydı bu.. Ziyafetin en neşeli bir anında Fransız hariciye nezaretinden hariciyemize gizlice gelen acele başlıklı haberde, Musolininin bol top,

tüfek ve mühim bir askerî kuvvet ve donanmasiyle yola çıkmak üzere bulunduğunu, hedefinin Türkiye olduğu bildiriyordu. Derhal bu haber yayıldı. Neşe namına davetlilerde bir şey kalmadı. Musolininin baskınına uğruyoruz endişesi hakimdi; tavrını ve neşesini bozmayan yalnız Mustafa Kemaldi. O gafil değildi. İcap eden tertibatı çoktan almıştı. Onun neşeli durması bir emniyet alâmeti sayılıyordu. Büyük elçimiz Vasıf Çınar'dan gelen haber Musolininin Habeşistana gideceğini bildiriyordu. İki haber arasında büyük fark vardı. Ziyafet erken sona erdi. Endişeli bir gece geçirmiştik. İlk gözümüzü açtığımız zaman basın; Musolininin Habeşistana hücuma geçtiğini bildirdi de hepimizi ağır bir kâbustan kurtardı.

FRANSIZ BÜYÜK ELÇİSİNE DERS VE DOSTANE BİR NASİHAT

Cumhuriyet balolarından birisindeydik. Ankara Palasta verilen baloya geç saatlerde Atatürk geldiler. Bu arada nasıl olduysa, Fransız Büyükelçisiyle karşılaştı. Tatlı tatlı konuşurken birdenbire Atatürk, sefire yüksek sesle: "Ekselâns! Ekselâns! Majino maskaralığından vazgeçip, ordunuzu ıslâh etmeye uğraşınız, hakkınızda daha hayırlıdır" tavsiyesinde bulunup yanından ayrıldı.

Majino hattı nasıl bir şeydir : Birinci Cihan Harbinin sona ermesinde Fransızlar büyük para ve büyük emek sarf ederek Almanlara karşı son derecede muhkem Modern istihkâmlardan müteşekkil hiç bir ordunun geçemiyeceği bir hat meydana getirmişlerdir. Adına da MAJİNO HATTI diyorlardı. Hakkında çok propaganda yapıldı; dünyanın dört tarafına ün saldı. Tarafsız gazetecileri davet ettiler ve bu hattın görülmesinde mahzur olmayan kısımlarını gezdirdiler. (Zannedersem bu davetliler arasında Falih Rıfkı bey de vardı) Dillere destan olan bu hat öyle tahkim edilmiştiki, düğmesini basmakla bir anda otomatik harekete geçen topların ve mitralyözlerin karşısında dayanacak bir kuvvet tasavvur edil-

mezdi. Yer altı kısmında âdeta muazzam bir şehir meydana getirilmiş, sinema ve tiyatro salonları inşa edilmiş, en yüksek artistler nöbetle erleri ve subayları eğlendiriyor, ayrıca konser salonları da meydana getirilmiş, yüksek müzisyenler de arada sırada gelip konser veriyorlarmış... Majino hattında askerlik yapmak çağına gelen her Fransız, can atıyormuş... Yiyecek ve içecek bol; hülâsa bu yolda daha birçok propagandalar yapılmaktaydı. Belki Fransız Büyükelçisi sözü, Majino hattına getirmişti. İzahatından canı sıkılan ve Fransız ordusunun durumunu yüksek bir kumandan sıfatiyle adım adım takip eden Mustafa Kemalin bu mübalâğalara canı sıkıldığı için bu dostane tavsiyesini herkesin işiteceği bir sesle söylediği tahmin edilir.

İkinci Cihan Harbinde dillere destan olan bu muazzam Majino hattı, Alman ordusu karşısında iskambil kâğıdı kadar dayanamadı. Mustafa Kemalin, Fransız elçisine tavsiyesinde ne kadar haklı olduğunu zaman isbat etti. Büyük kumandan, uzaktan Fransız ordusunun perişan halini, Fransızlardan daha iyi biliyormuş...

MISIR ELÇİSİNİN FESİ

Bir Cumhuriyet Bayramı, yahut resmî bir gündü. Büyükelçilere Ankara Palasta hükûmetimiz tarafından bir ziyafet verildi. Bütün sefirler, kadınlı ve erkekli; protokola göre yerlerini almışlar, herkes dilediği içkiyi içiyordu. Bu arada yemek servisi başlıyor. Havalar da oldukça sıcak. Içki de bu sıcağı arttırmıştı. Atatürkün gözü, Mısır sefirine ilişiyor. Başında kocaman bir fes, mütenasip bir de irice püskül; hareket ettikçe sağa sola sallanıyor... Yabancıların bakışları karşısında sefir terledikçe terliyor. Durmadan mendiliyle alnını, yüzünü siliyor. Sefirin perişan haline Mustafa Kemal acıyor. Bu zahmetten kurtarmak maksadiyle: "Sefir Hazretleri! çok rahatsız olduğunuz anlaşılıyor, fesinizi çıkarabilirsiniz" deyip, ayaktaki adamların birine, Sefirin fesini almasını emrediyor. Sefirin püsküllü acayip fesi başından alınıyor. Vakıa Sefir bu

yükten kurtulduğuna memnun; fakat diplomasî âleminde bir muvaffakiyetsizlik düşüncesiyle izzeti nefîs meselesi yapmakta gecikmiyor. (1)

Halbuki Atatürk bu hareketile, kötü durumda olan sefiri davetlilerin acayip ve müstehzi bakışlarından, hem de fesin verdiği azaptan kurtarmıştı, aynı zamanda kötü Şark an'anelerinden uzaklaşması için kardeş Müslüman sefirine hafif tertip bir de ders vermişti.

Hariciye vekâleti umumî kâtibi Numan Menemencioğlu ortaya düştü. Meseleyi hüsnü suretle bir neticeye bağladı. Zan edersem hal meselesi şöyle olmuştur. İslâm merasiminde büyük şahsiyetlerin huzuruna çıkan bir kimse berayi hörmet başında serpuşuyla çıkar. Büyük adam bu hakkını kullanmakta serbesttir. Atatürk te bu suretle sefire hakaret değil bilhassa emsalî ender taltiften birisini yapmıştır.

(FELSEFE, HAYAT, MİLLÎ VAZİFE)

Günlerden bir gün sofrasında felsefe bahsi açıldı. Hazır bulunanların hepsine ayrı ayrı sordu, çeşitli izahların hiç birisini beğenmedi. Bu defa kendisinden izahını rica ettiler. Cevabında: "Felsefe; çölde sıcak kumlar içinde cayır cayır yanan, tutuşan, dili, damağı kuruyan seyyahın ufukta teşekkül eden ılgımı (serap) su zannederek arkasından koşmağa benzer" dediler.

Yine böyle bir sofrada hayatı tarif ettiler. Bu mevzuda tanınmış bir çok ilim adamlarının kitabını okumuş hemen hepsi, HAYAT : "İnsan dünyaya ağlayarak gelir ve ağlayarak da göç edip gider (ölür) ikisinin arası da iztirap doludur" diyor. Kendi kendime, şu halde hayat mânasız, kıymetsiz bir şeydir dedim. Bu sırada elime başka bir alimin kitabı geçti,

(1) Bu diplomatlar sofrasına davetli değildim, hâdiseyi akabinde öğrendim. Ayni zamanda Numan Menemencioğlunun bu hususta öteye beriye koştuğu anlara da tesadüf ettim.

hayatı diğerleri gibi tarif ediyor yalnız "ikisinin ortası iztirap arasında, neşeli vakitleri kendisine temin edenler mesut kimselerdir" diyor. Bu fikri çok beğendim. Ferd olsun, millet olsun neşeyi elden bırakmamalıdır. Neşe enerji kaynağıdır; neşesiz bir milletin yaşamağa hakkı yoktur, işte akşamları soframa topladığım zevatla geçirdiğim tatlı saatler, ilim adamının bildirdiği gibi mesut anlarımdır. Bununla milletime örnek olmak istiyorum. Neşesini bırakmamalıdır.

Üçüncü bir hâtıram çok mühimdir. Millî vazifede devletin yüksek makamını işgal edenler Atatürkün bu vasiyetini asla hatırından çıkarmamalıdır. Dediler ki: "Millî sınırlarımız içinde nüfusumuz 25 milyona yükselirse, hariçten uğrayacağımız tecavüz ve taarruzu karşılar, memleketi müdafaa ederiz. Nüfusumuz 50 milyonu bulmadıkça sınır ötesi maceralara kapılmak cinnettir, memleketimize ve milletimize büyük fenalıktır. Bu maceradan uzak kalmak ve hazer etmek lâzımdır."

HÜRRİYET ÂŞIKI MUSTAFA KEMAL

Bir akşam sofrasının hararetli bir devresinde Mustafa Kemal şahsî hürriyetinin bir çok kısımlarından mahrum edilmesi acısını hüzün dolu ifadelerile şöyle anlattı: "Şimdi siz buradan ayrılır istediğiniz yerde gezer dolaşırsınız. Benim gözümle bunun ne büyük saadet olduğunu bilemezsiniz. Halime bakın. Malik olduğunuz bu hürriyetten mahrumum Cumhurreisiyim. Ama köşeye atılmış ve hürriyeti mahdut bir insanım. Bütün eğlencem akşamları soframa topladığım arkadaşlara münhasırdır. Haydi şimdi buradan ayrılıp bol bol dolaşın, istediğiniz yerlere girin çıkın, arzu ettiğiniz gibi eğlenin. Ben de bunun hayaliyle müteselli olurum" dedi. O akşam hepimiz sofradan erken ayrıldık.

İRAN ŞAHI RIZA PEHLEVİNİN HATASI

Birinci dünya harbinden sonra İran tahtında bulunan Ka-

çar hanedanından Ahmet Şahı tahtından indirip Avrupaya nefyettiği günlerde Atatürk, Rıza Pehleviye gönderdiği samimî ve dostane tavsiyesini hususî sohbetinde şöyle anlattı: "Iranda yeni bir inkılâp yapmak; İran milletinin ruhunda ve vicdanında müsbet bir yenilik husule getirmek istiyorsa, taca ve taht'a rağbetten uzak kalmasını, Cumhuriyet ilân etmesiyle hakkında çok hayırlı olacağını, hem de kuvvetli bir duruma gireceğini bildirdim. Adam geri kafalı. Dünyada hükümdarlığın iflâs ettiğini görecek derin bilgisi yok, nasihatimi tutmadı.. İranın ve ailesinin başına dert açtı. Memlekete bir yenilik de getirmedi. Getirdiği inkılâp tebdili saltanata inhisar etti." Nitekim o büyük Atatürkün görüşleri tahakkuk etti. Rıza Pehlevi, şahlığında taç ve tahtından uzaklaştırıldı. Aile döşeğinde dahi can veremedi. Kendisi de, ölüsü de perişan oldu. Yerine geçen veliaht İkinci Rıza Pehlevinin de durumu hiç iyi gitmiyor. Birkaç yıl önce Musaddık'ın ufak hareketiyle; karısı Süreyya'yı tayyaresine aldığı gibi soluğu İtalyanın merkezi Romada almıştır. Ancak bir mucize, tekrar tahtına kavuşturdu. Şimdi de bütün gayretine rağmen katmerli felâketin arefesinde bulunmaktadır.

ATATÜRK'ÜN CUMHURİYET BALOSUNDA HANIMLARA VERDİĞİ NASİHAT

Bir Cumhuriyet bayramı gecesi saat 12 den sonra Ankara palasta verilen Cumhuriyet Halk Partisi balosuna teşrif ettiler. Biraz da neşeli idi. Balo solonuna giren Atatürkün etrafını şık tuvaletli genç hanımlar sardı. Paşanın dikkat nazarını celbedecek merhametlerini sarf ve hoşa gidecek sözlerle birbirlerine rekabet ediyorlardı. Kimisi paşanın gözlerini denize benzetiyor, kimisi heybetli bakışları karşısında sarsıldığını söylüyor hulâsa çeşitli sözleri tatlı tatlı gülüşmeler ve kahkahalar takip ediyordu.

Bir kısım ağır başlı ev hanımları sandalyalarında oturmuş, vakur ve asîl bir ruhla şımarık çocukları ve Atatürkün nazik hareketini tetkik ediyorlardı. Atatürk, çevresini alanların

sözlerini dinledi, göz altından uzaktaki hanımları da tetkik etti. Etrafını saran hanımlara şöyle hitap etti: "Şu karşınızda duran hanımlar, memleketin hakikî, asîl hanımlarıdır. Amma cemiyet için sizler de lâzımsınız, dediler.

ATATÜRKÜN POKER OYNAMASI

Bir akşam sofrada sohbet erken bitti. Poker oynamak arzusunu izhar ettiler. Kendisi, Nuri Çonker, Haydar Rüştü (İzmir) Ali Cenani (Gaziantep) bir de ben beş kişi masanın etrafında yerlerimizi aldık. Kav on lira, bop yirmi kuruştu. kasayı da bana teslim etti. Birinci seans normal seyrinde sona erdi. İkinci seans başladı. Atatürk bu seansta ikide bir rest çekmeğe başladı, sonsuz deklarasyonu vardı. Yavaş yavaş fişleri Atanın önüne yığılmaya başladı, oyuncuların cebindeki paraları bitti, şimdi kasa kredisile oynuyorlardı.

Atatürk iştirak ettiği oyunlarda üç kâğıt istiyor, aldığı kâğıda bakmaksızın karşısındakine rest çekiyordu. Elinizde üç as veya üç ruva var, bu durumda restten kaçmak çok acayip bir şey olur. Gördüm, diyorsunuz, o kâğıtlar açıldığı zaman sen üçte kalmışsın, onun kâğıdı ful olmuş. Bütün kazandıklarınızı bir elde alıyor. Bunun acısını çıkarmak için yeni bir deklerasyon yapıyorsunuz, artık bu yeni kav yüz liraya yükselmişti.

Dördümüz de içeri girdikçe girdik, benim zararım birkaç bin lirayı bulmuştu. Haydar Rüştü, hepimizden fazla içeriye girdi. Ali Cenani de bu vaziyetteydi. Nuri Conkerin durumu da bizden aşağı değildi. Nedense onda hiç telâş eseri yoktu. Haydar Rüştünün suratı siyaha yakın bir sarılık içine girmişti, aşağı yukarı Ali Cenani de aynı hale yakındı. Kimbilir benim rengim nasıldı. Mühim mesele; bu parayı nasıl ödeyecektik, köşede bucakta ihtiyatım yoktu, bu parayı derhal ödemek benim için pek müşküldü. Telâşımın büyüğü de buradan geliyordu. Conker oyuna girdiği gibi neşeli, kendisine mahsus esprilerini yaparak Atatürkü güldürüyordu. Bizim üçümüzün de hali perişandı. Hele seansın sonlarına doğru bütün fişler Ata-

nın önüne yığıldı. Öyle ki, kasada fiş kalmadı. Artık pokerin son kâğıtları tevzi ediliyordu. Kederli gözlerimiz birden bire açıldı. Ata bütün kazandıklarını ortaya harman yaptı; çocuklar! siz daha iyi poker oynamasını bilmiyorsunuz. Acemi oyuncuların parasını alamam. Bu defa hepinizin parasını iade ediyorum." Kasadaki mevcud paraları kendine verdim. Yalnız Nuri Conkerin 25 lirasını aldı, gerisini sahiplerine iade etti. Ne kadar sevindiğimizi tarif edemem. Haydar Rüştünün siyaha dönmüş suratı derhal yerine geldi. Şakacı Nuri Conker meğerse bu harman işini biliyormuş, serinkanhlığı da bu yüzden imiş. Atatürk bunu hissettiği için Conkerin 25 lirasını vermedi. O zamanın bir lirası şimdi (15) lira değerindedir. Poker oyunu da bu suretle sona erdi ve evlerimize köşkün arabasile avdet ettik.

HATAY ANAVATANA NASIL İLTİHAK ETTİ?

Bu eser Atatürkün doğrudan doğruya malıdır. Şöyleki; Hatıratımda kısmen anlattığım gibi, Atatürkün Çukurovanın düşmandan temizlenmesinden sonra Adanaya ilk olarak teşriflerinde, Antakyanın vatansever Türkleri Atanın yol güzergâhında toplu siyah bayraklar, siyah elbiseler içinde bekleşirlerken Atatürkten muvaffakiyet sözünü almışlardı. Fransızlarla akdedilen Ankara muahedesinde, İskenderun sancağı müstakil ve muhtar bir idareye tâbi tutulacağı gayet açık ifadelerle tesbit edilmişti, öyle ki, hususî bayrağı da olacaktı. Bunlar ayrı ayrı madde olarak zikredildiği halde Fransızlar bu sulh maddelerine riayet etmek şöyle dursun, Türklere yapmadıkları zulüm ve işkence de kalmadı.

Nihayet bir an geldi ki, Atatürk, bu işi halletmeye mecbur oldu. O zamanlar Dahiliye Vekili; Halk Partisi Genel Sekreteri olan Şükrü Kaya, beni çağırdı. Atatürkün emirlerini bildirdi. Yaklaşan ADANANIN KURTULUŞU BAYRAMI (5 Ocak) şimdiye kadar yapılanlardan çok daha heyecanlı bir nümayiş haline gelecektir; bu vazifenin uhdeme verildiğini, parti müfettişi ve aynı zamanda Adana valisi olan

Tevfik Hadi beye de, mahrem yazı ile, benimle birlikte hareket etmesini bildirdi. Hemen hareket ederek Tevfik Hadi beyle programı tesbit ettik, icraat başladı. Birçok takı zaferler kuruldu. Merasimde Çukurovanın yağız delikanlı yiğitlerinden müteşekkil büyük bir kalabalık at sırtında resmi geçide iştirak etti. Halkımız, sevgili Atasının ilhamile cûşu hûruşa geldi ve insan dalgası cadde ve sokaklardan taştı. Çukurovanın kolu kısa atları üzerinde heybetli süvarilerimizin pürhaşmet geçmesi, merasime ayrıca bir dehşet vermişti. Kurulan yüksek kürsüden topluluğa ilk hitabede bulunan İsmail Safa, arkasından ben, sonra Dıblanzade Mehmet beylerin konuşmaları, hoparlörün sesleri götürebildiği uzaklardaki halkın heyecanlı alkışları arasında, âdeta bir kat daha canlandı. Konuşmaların özü; Hatayda esir yaşayan kardeşlerimizin hazin durumları...

Hataydaki Fransızlardan gördükleri mezalimin bizleri her an rahatsız ettiğini, tahammülümüzün kalmadığını, her neye malolursa olsun, esir kardeşlerimizi kurtaracağımızı, bu yüzden husule gelecek vahim neticelerden Fransızların mesul olduğunu, Ankara itilâfına göre, sarih olan haklarını tanımadıklarını ve Hatayın anavatana ilhakını talep ettik.

Bizzat Atatürkün şahsına, kalabalığı ve heyecanlı nümayiş sebebini izah eden uzunca telgraf çekildi; bütün Çukurovalıların emrinde olduklarını ilk işareti kendisinden beklediğimizi bildirdik. Hülâsa muazzam bir kurtuluş bayramı ve emsâlsiz bir nümayiş oldu. Zaten Hatayda Türklere yapılan muamele hakikaten halkımızın huzurunu çoktan kaçırmıştı.

Atatürkün bu telimizden ve yaptığımız nümayişten çok memnun kaldığı az zaman sonra öğrenildi. Hükümet şimdilik statükonun muhafazasını istiyordu. Fransızlarla arayı bozmaktan çekiniyordu. Fakat Atatürk zamanı geldiğine kaniidi. Aradan çok geçmeden Atatürk Hatay işini bizzat halletmek için hususî trenile Çukurovaya hareket etti. "İsterse hükûmet beni yolumdan çevirebilir. Ben gidiyorum. Beni davet eden Çukurovalılar, şahsımı sabırsızlıkla bekliyor" deyip yola koyuldu. Hükûmet, pürtelâş etekleri tutuşuyor; İsmet Paşa, Fevzi Paşa da yanında olarak ikinci bir trenle Atatürkü yolundan çevirmek için sür'atle arkasından koşuyorlar. Bu havadis orta-

lığa yayıldı. Fransızlar da, Türk hükûmeti kadar telâş ve endişeye düştüler. Durumun çok nazik olduğuna tamamiyle kani olmuşlardı. İkinci tren Ulukışlada Atatürke yetişir. Birçok rica ve minnetle Kayseri tarikiyle Ankaraya avdetine muvaffak oldular. Meseleyi de diplomasi yoluyla halledeceklerine ayrıca söz verdiler.

Atatürk'ün Adana Mezbahasını tetkiki

Hakikaten Fransızlarla bu işi müzakere edilerek Hataya ait hususî maddelerin tatbik sahasına konması temin edildi. Müstakil bir idareye sahip olan Hatay, Hükûmet reisliğine mebusan meclisi tarafından Antalya mebusu Tayfur beyi seçti. Başvekilliğe Abdurrahman Melek (doktor) geldi. Türk askerlerinin kumandanlığına, rahmetli Şükrü Kanatlı tayin edildi. Hataya askerlerimiz girdi.. Bilâhare Hatay mebusan meclisinin verdiği bir kararla Hatay anavatana iltihak ve Hatay meselesi de böylece hallolundu.

ATATÜRK'ÜN TERCÜMEİ HALİ:

1 — Kereste tüccarı Ali Riza efendi ile Zübeyde hanımın oğludur. 1881 de Selânikte doğmuştur.

2 — İlk tahsilini Selânikte Şemsi efendi mektebinde yapan küçük Mustafa, erkenden yetim kalmış, evvelâ Selânik Mülkiye ve sonra Askerî Rüştiyesine devam etmiştir. Bu sonuncu mektepte riyaziye hocası kendisine Kemal ismini vermiştir.

3 — Manastır Askerî İdadisini bitirince, Istanbulda Harbiye mektebine girmiş 11/Ocak/1905 de erkânı harp yüzbaşısı olmuştu, Padişah aleyhinde çalışmak suçile bir kaç ay mevkuf tutulduktan sonra Şama sürülmüştür.

4 — Mustafa Kemal bir müddet sonra Selâniğe tayin suretile ve kolağası olarak döndüğünde Ittihat ve Terakki Cemiyetile çalışmağa başlamıştır.

5 — 2. Meşrutiyet ilânından sonra Abdülhamidin uyandırdığı 31/Mart-13/Nisan/1909 irticaı üzerine Hareket Ordusunda vazife alarak İstanbul üzerine yürüyüşün sevk ve idaresine iştirak etmiştir.

6 — Tenkili müteakip Selânik kolordusu erkânı harbiyesinde çalışırken, henüz kolağası iken otuz sekizinci alaya kumandan olmuş ve sonra da İstanbulda Erkânı Harbiyei Umumiye'ye alınmış, bu esnada 1910 Arnavutluk harekâtına ve Fransada Bicardie Manevralarına iştirak etmiştir.

7 — İtalyan taarruziyle Trablus harbine 1911'de koşan Atatürk orada Tobruk ve Derne Kumandanlıklarını yapmış ve binbaşı olmuştur.

8 — 1912 Balkan harbinin patlaması üzerine, memlekete dönerek Bolayır Kolordusu Erkânı Harbiye reisliğinde bulunmuş harp bitince Sofya'ya Ateşe Militer olarak gitmiş, Umumi harp başlayıncaya kadar bu vazifede kalmıştı. O vakit rütbesi kaymakamdı. Bu esnada kendi isteğile 19 uncu Fırka kumandanlığına getirilmiştir.

9 — 1915 Nisanda İngilizlerin Arıburnuna yaptıkları çıkarma harekâtını karşılayarak onlara yapışıp kaldıkları Arıburnunun yalçın yamaçlarından bir adım ileri attırmamış, 1 Haziran 1915 tarihinde miralay olduktan sonra Kiçner ordusunun Anafartalarda yapmak istediği çevirme hareketini de kati bir hezimete (Conkbayırı muharebesinde bir mermi parçası tam kalbinin üzerine gelmiş, bereket versin cebindeki saati parçalamıştı) uğrattıktan sonra, İngilizlerin Çanakkaleyi boşaltmaları üzerine şarkta Bitlis - Muş cephesindeki 16 ıncı kolordu kumandanlığına getirilmiştir.

10 — 1 Nisan 1916 da Miriliva olmuş ve Bitlis ile Muşu Ruslardan geri almıştır. Bilâhare tâyin edildiği VII ve II. ordular kumandanlığından karargâhı Umumi ile aralarında çıkan ihtilâf yüzünden çekilen Genç General Istanbula dönmüş ve zamanın veliahdı Vahdettin ile Alman cephesini gezmiştir. Avdetinde artık Padişah bulunan Vahdettinin ısrarı üzerine Filistindeki yedinci ordu kumandanlığını üzerine almıştı. Fakat artık vaziyet pek kötüleşmiş olup neticeyi değiştirmek kabil değildi. Ordumuz Suriyeyi boşaltmıştır.

11 — Mustafa Kemal, 12/Kasım/1918 tarihinde Adanada Yıldırım orduları gurupu kumandanı iken, 30/Kasım/1918 de Mondoros mütarekesi imza edilmiş bulunuyordu. Biraz sonra gurup lâğvedilince İstanbula geliyor, bir müddet Şişlideki evinde vaziyeti tetkik ettikten sonra, kendisi Anadoluda III. Ordu Müfettişliğine tayin ediliyor. 15 Mayıs 1919 da Yunanlıların Izmiri işgal ettiği gün İstanbuldan ayrılarak 19 Mayısda Samsuna ayak basmıştır

12 — Daha burada iken başlayan hareketi İstanbulu kuşkulandırdığından onu geriye çağırıyorlar. O ise daha şarka Erzuruma gidiyor. Millet yolunda daha serbest çalışmak için askerlikten istifa etmiştir.

13 — 23/Temmuz/1919 da Erzurumda, 11/Eylül/1919 da Sivasta memleket murahhaslarından mürekkep iki kongreye başkanlık etmiş ve heyeti temsiliye reisi olmuştu. sarayın emri ile kendisini tevkife yeltenen Elâzığ valisi Galibi kaçmağa mecbur ettikten sonra, Amasyada Bahriye nazırı Salih paşa ile görüşüyor, ısrarlarına rağmen meclisi mebusanın Istan-

bulda toplandığını görüyor. Fakat Atatürk Erzurum mebusluğuna seçilmiş olduğu halde bu meclise gitmemiştir.

14 — 27/Aralık/1919 da Ankaraya gelmişti. Sivas kongresi esnasında 7/Eylül/1919 da Anadolu-Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyetini kurmuştur. O cemiyet ki Lozan sulhunun imzasından sonra 9/Ağustos/1923 de Halk Fırkası, 10/Kasım/1924 de Cumhuriyet Halk Fırkası isimlerini almıştır.

15 — 16/Mart/1920 de İstanbulun işgali üzerine Mebusan meclisi dağılmıştı. Bir kısım azaların Maltaya sürülmesi üzerine, Ankarada toplanan mebusan meclisinde Büyük Millet Meclisi birinci reisi seçilmiştir. Bu reislik devlet ve hükümet reisliği demekti.

23/NİSAN/1920 TARİHİNDE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ KURULDUKTAN SONRA GEÇEN ÖNEMLİ HÂDİSELERE VE DEVRİMLERE AİT KRONOLOJİ

1 — 23/Nisan/1920 tarihinde Ankarada Büyük Millet Meclisi kurulması ve Mustafa Kemalin birinci reis seçilmesidir.

2 — Anadolunun muhtelif yerlerinde yer, yer zuhur eden isyanları bastırmak azmile, 29/Nisan/1920 tarihinde hiyaneti vataniye, müteakip aylarda istiklâl mahkemeleri kanunu çıkarılmıştır.

3 — 29/Ağustos/1920 tarihinde Yunan ordusu Kuvayi külliyesile umumî taarruza geçti. Uşak'ı zabt ve millî kuvvetlerimizi büyük zayiata uğrattı.

4 — 24/Eylül/1920 tarihinde, Şarkta Ermeniler taarruza geçti, kıtaatımız tarafından tart edildi.

5 — Şark kolordu kumandanı Kâzım Karabekir paşanın kumandasında 28/Eylûl/1920 de harekete geçen Türk ordusu, Ermenileri mağlûp ederek büyük bir hezimete uğrattı. 2 - 3 Aralık 1920 tarihinde Ermenilerle Gümrü sulh muahedesi imzalandı. 1293 Muharebesinde Rusların eline geçen, Kars bu muahede ile tekrar elimize geçti.

6 — 8/Kasım/1920 tarihinde umum garp cephesi Milli kuvvetlerin kumandanı Ali Fuat paşa, Moskovaya Büyükelçi oldu.

7 — İsmet İnönü 10/Kasım/1920 tarihinde açılan garp Cephesi Kumandanlığına getirildi. Cumhuriyet Türk ordusunu sür'atle yeniden tesis etmeye başladı.

8 — 9/Ocak/ 1921 de Birinci İnönü muharebesinde taarruz eden kuvvetli Yunan ordusu, genç Türk ordusu tarafından mağlûp edildi. Düşmanla birleşip üzerimize gelen Çerkes Ethem de birlikte mağlûp edilmiştir.

9 — 23/Şubat/1921 de Gürcü hükûmetile aktedilen muahedede Artvin, Ardahan, Batum bize ilhak edildi. Sonradan Moskova anlaşmasile Batum tarafımızdan tahliye edildi. Muahedenin diğer aksamı, merbutiyeti teyid edilmiştir.

10 — 31/Mart - 1/Nisan/1921 de ikinci defa İnönü'nde taarruza geçen Yunan ordusu mağlûp edildi. İsmet beyin, Mustafa Kemale; Metrestepe'den çektiği telgraf, genç ordumuzun İkinci İnönü zafer haberidir.

11 — 10/Temmuz/1921 tarihinde Kral Kostantinin sevki idaresinde Yunan ordusu taarruza geçti. Büyük zayiata uğrayan ordumuz 25/Temmuz/1921 de Sakaryanın şarkına çekildi.

12 — 5/Ağustos/1921 larihinde Mustafa Kemal, Meclisin askerliğe ait verdiği salâhiyetile, üç ay müddetle Başkumandanlığa getirildi.

13 — 100 kilometre uzunluğunda Sakarya cephesinde, 23/Ağustos/1921 tarihinde başlıyan ve 13/Eylûl/1921 de sona eren ve geceli gündüzlü 22 gün devam eden Sakarya meydan muharebesi tarafımızdan kazanıldı. Yunanlılar büyük zayiatla Afyon hattına çekildiler.

14 — Fransızlarla Kilikya itilâfı, Franklen Büyyonla, 20/Ekim/1921 de Ankarada imza edildi. 5/Ocak/1922 de Türk ordusu Adanayı teslim aldı.

15 — Başkumandanlık Meydan muharebesi olan son Türk taarruzu, 26/Ağustos/1922 de başlıyor, beş günde kati netice alındı. Ordumuz, Yunanlıları Akdenize dökmek suretile eşi görülmemiş bir zafer elde etti. 9 Eylûlde de İzmir kurtarıldı.

16 — 11/Ekim/1922 tarihinde Mudanya mütarekesi imzalandı.

17 — 1/Kasım/1922 de Saltanat hilâfetten ayrıldı.

18 — 24/Temmuz/1923 de Lozan muahedesi imzalandı.

19 — 15/Ekim/1923 Ankara devlet merkezi oldu.

20 — 29/Ekim/1923 de Cumhuriyet ilân edildi, Gazi hazretleri Cumhurreisi seçildi.

21 — 3/Mart/1924 de hilâfet kaldırıldı, tedrisat birliği temin olundu.

22 — 20/Nisan/1925 de Cumhuriyet anayasası kabul edildi.

23 — 25/Teşrinisani/1925 de Şapka Kanunu çıktı.

24 — 30/Kasım/1925 de tekkeler kapatıldı.

25 — 26/Aralık/1925 de Milletlerarası Takvim ve saat kabul edildi.

8/Nisan/1926 da Şer'iye Mahkemeleri kaldırıldı.

26 — 17/Şubat/1926 da Türk Kanunu Medenisi kabul ve ilân edildi.

27 — 13/Mart/1926 Türk ceza kanunu yürürlüğe girdi.

28 — 28/Mart/1926 da Türk Ticaret Kanunu kabul edildi.

29 — 10/Nisan/1927 de Anayasa Kanununun dine ait maddeleri kaldırılarak Türkiye Cumhuriyetinin Lâikliği ilân edildi.

30 — 3/Ekim/1928 de Yeni Türk harfleri kabul edildi.

31 — 15/Nisan/1931 de Türk Tarihini Tetkik Cemiyeti kuruldu.

32 — 12/Temmuz/1932 de Türk Dili kurumu tesis edildi.

33 — Müşir, Gazi, İnkılâpçı, Türk Cumhurreisi Mustafa Kemal paşa hazretleri 10/Kasım/1938 Perşembe günü, öğleden evvel, saat dokuzu beş geçe İstanbulda, Dolmabahçe Sarayında vefat etti.

ARIK KELİMESİ:

ADANADA İNTİŞAR EDEN TÜRKSÖZÜ GAZETESİNİN 11/ŞUBAT/1927 TARİH VE 896 SAYILI SAHİFESİNDE ADANANIN TANINMIŞ TARİH BİLGİNLERİMİZDEN KÂF ZADE YUSUF İZZET İMZALI YAZISIYLA ARIK KELİMESİNİ TAHLİLİ

Diyor ki: "Adana vilâyet merkezinin Hacı Bayram Kuyusunun cenubî şarkisi bir meydan olup, toplanan hacılar buradan gider ve tekrar dönerlerdi. Şimdi gördüğünüz ekmekçi, çulha vesair dükkânlarla medrese ve cami yoktu. Hatırımda kaldığına göre, şimdiki camiin yerinde tuğladan yapılmış harapça, Zıpçıktı oğullarının sahiplendikleri bir mesçit vardı. Yenicaminin uzaklığı sebebile, sokakların o zaman bir çamur deryası olup halkın camiye gidip gelmek hususunda çektikleri zahmeti düşünmüş olan eşraftan Adana mebusu muhterem Zamir bey efendinin ABAKA (Amca) ları Arık Zade Hacı Ali efendi şu gördüğümüz cami ile medreselerini yaptırdı. Camiin ve medreselerin yaşamasına karşılık olmak üzere, yukarıda ismi geçen dükkânları inşa etti. 1314 yılında Hacı Ali vefat ederek camiin yanına ve medreselerin bahçesi içine defnedilmiştir. Zamir beyin pederleri Hacı Süleyman Ağa da 1320 yılında vefat etmiş, minare 1322 yılında yaptırılmıştır. (Seneler arabî ayıdır. Minare Hacı Süleyman ağanın vasiyeti üzerine inşa edilmiş, kendisi de kardeşinin hemen bitişiğine defnedilmiştir.)

Adana ile Tarsus arasındaki Arıklı köyü Arık Zadelerin ceddine muzaf olduğu kabule şayandır. Çünkü bu köy cedlerinden neşet etmeyip de, cedleri bu köyden neşet etmiş olsaydı, bu aileye Arık Zadeler denmeyip de Arıklı Zadeler denmesi lâzım gelirdi. Arık Zade Camii ve minaresinin Tarihlerini anlamak üzere varıp Banilerinin kabirlerini ziyaret ettiğimde, mezar taşlarında Arık kelimesinin (Arabça Ayın harfi ile) Aarık şeklinde yazıldığını gördüğüm için, mütalâai -

atiyeyi irade, bu suretle o kelimemizin hukukunu müdafaa eyledim.

(Mütalâa: Arıklı köyünün bugüne kadarki imlâsından da anlaşıldığı üzere mütalâa mevzumuz olan Arık kelimesi hasip, necib mânasına gelen ARIK'dır. Türkçemizde mevcut iki ARIK kelimelerinin me'hazlarını, mahallî iştikaklarını bilmeyen, medrese müderrislerinden bir zat Hasib mânasına olan Arığı Zayıf mânasına olan AARIK zannederek, ARIK yerine, Arığı (arapça ayını) kullanmıştır. Zannetmiş ki, ARIK, Arap kelimesi, yalnız hasip mânasına gelir, Ahteri lûgatnamesinin sözüne uymuş. Halbuki iş öyle değildir. Arapça lûgat kitaplarının en değerlisi bulunan LİSANULARAB (Kamus) da AARIK kelimesi hem hasip hem zayıf manâlarında olduğu yazılmıştır. Binaenaleyh yalnız hasip manâsına gelen Arığı, zayıf, hasib mânaları arasında müşterek bulunan AARIK'a döndürmekte isabet edememiştir. İmlâmızda bir Arık kelimesi varsa da, manâca ikidir. Yani şeklen bir, manâca iki bulunan Arıklar mehazca, iştikakça bir değildirler. HUY, Hasib mânasını ifade eden ARIGIN mehazı Arı, Pak olmak, Arınmaktır. Zayıf manasına olan ARIK'ın mehazı Arıklanmaktır. Pek eski zamanlarda Türk prenslerinde, mümtazlarında TEŞRİFA Arık lâfzıle tesmiye olunanlar müteaddittir. Meselâ (Arık Buğa) gibi. Eğer zayıf, cılız manâsı murad edilmiş olsaydı, bu kelime Arıklanmaktan gelmiş bulunsaydı, Medih makamında söylenmemiş olmaz ve tesmiye edilmezdi. Çünkü Buğalıkla zayıflık imtizac edemez. Malûmdurki Arslan gibi, Kaplan gibi, Tosun gibi, karabuğa gibi, Arık Buğa gibi kelimeler ve cümlelerle bir insanın tesmiye olunması onu teşrif içindir, temdih içindir. Şu halde Arık buğadan irade olunan mâna, o buğanın soysop olduğunu, adi bir buğadan gelmediğini bildirmek içindir. İşte bu mülâhaza ve bu manâdan dolayı o cümlelerle bir insan tesmiye edilir. Meselâ: ARIK bey demek, Hasip bey demektir. Binaenaleyh bu Arık kelimesi Arık yazılmayıp, NUH zamanındanberi yazıldığı gibi, yine Türkçe imlâ ile Arık yazılması ve yine binaenaleyh bu aile nesbinin Türk Tarhan (mümtaz) larından birine ihtimalini kaybettirmemek ve bununla beraber koca bir köyün de bu ailenin en başında bulunan bir zata mensubiyeti unutulmak yoluna gidilmemesi iktiza eder.

ARIK KELİMESİ

Müdafaa : Arapçada AArık kelimesinin bizim arınmak masdarından gelen Arık kelimesinden taarib edilmediği neden malûm denilmemelidir. Çünkü AArık kelimesinin, arapçada hasib ile zayıf manâlarında kullanılması bu fikri cerh ettiği gibi taarib edenlerin de 2 Arığın mehazlerini bilmediklerinden ileri gelmiştir. Binaenaleyh AArıkın iki manâya gelmesi suretine bakılarak iki manâya geldiği zanolunan ARIK lâfzından taarib edildiğine bir delildir. Elfi med ile çıkan ses, aynı sedayı verdiğinden dolayı ARIK, AArıkın lafzı arabisinden meydana gelmiş, yani Aarığın ayını kaldırarak yerine elfi memdude konulmuş ve Türkçeye bir kelime kazandırılmış fikrine zahip olmamalarıdır. Çünkü dediğim gibi suretleri bir, mehazları başka ve ayrı ayrı manâya mevzu iki kelimemiz bulunduğu halde, Arapçada 2 mânaya şamil olan bir lâfız vardır. Arık kelimelerinin birkaç bin senelik ömürleri olduğu bizce mazbuttur. Buna karşı AARIK kelimesinin de bir kaç bin yıllık ömrü olduğu niçin kabul olunmasın zehabına kapılmamalıdır. Yukarıda denildiği gibi Türkçede mehazları, manâları başka başka iki kelime mevcuddur. Arapçada ise iki manâya şamil bir kelime vardır. Halbuki bizim Türkçe kelimelerimiz basit manâlıdırlar. Arapçada ise kelimenin manâsı mürekkeptir. Basit ise mürekkepten kadimdir, bir adedinin iki adedinden kadim olduğu gibi.

Şu halde biz Arığı onlardan almayıp onlar bizden ve taarib etmişlerdir."

YUSUF İZZET KÂFZADE

ADIMIN DEĞİŞMESİ

Atatürkün sofralarında vakit vakit bulunurdum. Kendisi sofrasında pek neşeli bir insandı. Sofrasında merasimi, sessizliği sevmezdi. Bir iki kadehten sonra meclisi neşelendirmek, davetlileri senli benli hale getirmek için önce kendisi bir şarkı okur, sırasile herkese de okuturdu, okuyamıyacağını bildiği zatın yerine vekâlet ederdi. Bu şarkılardan sonra meclisten ağır hava kalkar, yerine tatlı bir kaynaşma gelirdi. Edip, ilim vē fen, tarih adamları, tanınmış profesörler eksik olmazdı. Fikir münakaşaları geniş hürriyet havası içinde cereyan ederdi. Her mevzudan konuşulurdu. Atatürk çok nazik, kibar olmakla beraber üstün meziyetlerinden birisi de tolarans sahibi olmasıdır.

1934 yılı Ağustos ayı ortalarında Yalova kaplıcalarında Atatürkün sofrasında bulunduğum bir akşam canlı neşeli konuşmalar sırasında bana dedi ki: Zamir bey! ecdat yadigârı ARIKOĞLU soy adını beğeniyorum. ARIK temiz manâsınadır, sen benim arkadaşımsın, Zamir ismini söylediğim zaman karşıma ufak tefek bir şey geliyor. Hem de Zamir, ismi işarettir. Ben bu adı değiştireceğim soyadına münasip bir isim buldum. Hem de o kadar yakışır ki". Ben ve diğer davetliler, Paşanın ağzından çıkacak kelimeyi sabırsızlıkla bekliyorduk. "Yeni adın Damar olacaktır. Temiz bir ailenin temiz bir damarı.. Çok münasip ve sana yakışacak bir isimdir; çok imreniyorum, kabul ediniz" dediler. Büyük insanın kalabalık bir mecliste bana yaptığı iltifat çok büyüktü. Derhal emredersiniz Paşam, dedim. Yine bir hayli taltiflerde bulundular, meclis biraz daha devam ettikten sonra nihayete erdi. Otelime döndüm. Kendi kendime, daima iltifatlarını benden esirgemeyen Atatürk, bu akşam da neşeli bir anında bana teveccühlerini esirgemediler deyip, sadece işin burada kalacağını tahmin ederek uykuya daldım. Ertesi gün saat 19 da köşkün adamlarından birisi, Atatürkün beni çağırdığını ve mesaî odasında bek-

lediğini bildirdi. Derhal gittim, nazik bir insan; hoş, beşuş bir çehre ile beni kabul etti ve yakınında bir yer gösterdi Benden başka da kimse yoktu. Hususî sigarasından ikram etti. Mevzu; dün akşam ismimin Damar'a çevrilmesine intikal etti. "Dün akşam sofrada isminiz etrafında konuştuğum ve değişmesi için teklif ettiğim sözlerim ciddîdir. Mahkemeye müracaat edip resmen değiştirmek lâzımdır. Mahkemeler isim değiştirmekte müşkilât çıkarırlar. Cumhurreisi emretti, dersiniz, kolaylıkla mahkemeden karar alırsınız" dediler.

Cevabımda iltifatlarına teşekkür ettikten sonra: "Paşam bu isim değişikliği bazı müşküllerle beni karşı karşıya bırakıyor. Emlâk, arazi sahibiyim. Bunların tapu kayıtlarının durumları ne şekil alacaktır? Bunları yeni isme göre düzeltmek hayli bir iş gibi geliyor," dedim. "Bunlar düşündüğünüz gibi ehemmiyetli şeyler değildir. Hepsi kolaylıkla halledilecek meseildendir" dediler. Bir müddet daha konuştuktan sonra birlikte büyük salonda hazırlanan sofranın başına gittik, mutad zevattan başka profesörlerden Ahmet Ağaoğlu, Sadri Maksudi beyler de vardı. Onlara da yeni ismimi bildirdi. Beni tebrik ettiler. Atatürkün sofrası itinayla ve zevkle hazırlanır, çiçeklerle süslenir, türlü mezelerle bezenirdi. Fakat Gazi, mezelerden hiç birine rağbet etmez, kuru leblebiyi tercih ederdi. En çok sevdiği yemek de etli kuru fasulya idi. Iştahla kaşıklardı. Sevdiği şarkılardan birisi de (Yemenim turalıdır, sevdiğim buralıdır) türküsü idi. Nedense bunu sık sık okurdu. Kimbilir belki de canlı bir hâtırası vardır. Amma buna dair ağzından bir şey duymadım. Atatürk açık bir insandı. Arkadaşlarından hemen bir şey saklamazdı, (devlet işleri hariç). Hattâ Lâtife hanımla İzmirde nasıl evlendiği macerasını da açık açık yanımızda konuşmuştu. Lâtife hanım: "Paşam, sus Allah aşkına" demesine karşı: "Lâtife! Bunlar benim arkadaşlarımdır. Böyle olmadı mı?" diye tekrarlardı. İsmet İnönü çok bulunmazdı. Bulunduğu akşamlar, sofrada göğsünün düğmesini asla çözmezdi. Nuri Conker'le çok alay ederdi. Çeşit çeşit lâtifeler icat ederdi.

Nuri Conker'i göklere çıkaran, önceden kendinin hazırladığı yapmacık ajanslar da okunurdu. Nedense Nuri Conker'e

takılmayı pek severdi. Benim bulunmadığım bir mecliste bir gün rahmetli Hasan Ali Yücelden sıfırı sormuş ve izahını istemiş. Hasan Ali çok zeki, kafası işleyen, hazır cevap bir insandı. Ne cevap verse beğenirsiniz: "Paşam! sıfır benimle sizin aranızdaki fark gibidir." demesi Atatürkü hayli güldürmüştür.

Bir kaç gün sonra Yalovadan ayrıldım. Çukurovanın pamuk toplama zamanı gelmişti. Cumhuriyet bayramında, meclisin küşadında bulunduktan sonra tamamlanmayan işimin bulunduğu Adanaya tekrar döndüm. 1934 yılı Şubat ayı içinde Atatürkün refakatında bulundurduğu zevatla Çukurovaya teşrifleri haberi geldi. Adana ve Mersin Valileri Halk partisinin ileri gelenleri, mebuslar, belediye reislerinden müteşekkil büyük bir heyetle, Tarsusla Adana arasında Yenice tren istasyonunda karşıladık. Bir müddet sonra Atatürk'ün vagonu istasyona girdi. Başyaver vagonun sahanlığından, Vali Mümtaz beye kimlerin mevcut olduğunu sordu. Aldığı cevapta isimleri sayarken beni de eski adımla bildirdi. Meğerse Atatürk ismimin Zamir olduğunu hâlâ bu isimle çağırıldığımı vagonda duymuş. İçeriye hep birlikte girdik, selâm merasimi sona erdikten sonra beni yanına çağırdı, yüzünü hazuruna çevirerek: "Arkadaşlar! Zamir beyin adını ben Damara çevirdim. Hâlâ Zamir diye hitab ediyorsunuz" Bu defa da benim yüzüme bakarak "yoksa mahkemeye hâlâ müracaat edip resmi formaliteyi tamamlamadın mı?" diye sordu. Mahçubiyetimden kıpkırmızı oldum. Hakikaten ihmal etmiştim. Deyecek söz yoktu. İşlerimin çokluğundan vakit bulamadım paşam diyebildim "öyle ise yarın mahkemeye müracaat ediniz" demekle beni sıkıntıdan kurtardı. Ertesi gün Atatürkün konuşmalarında hazır bulunan zevattan Ferit Celâl Güven (Mersin mebusu), Turhan Cemal (Adana belediye reisi) beylerin şahadetleriyle adımın değişmesi ilâmını aldım. İlâmın metni aşağıya aynen dercedilmiştir.

ILÂM

Esas: 286
Karar: 56
Hakim Fuat bey
İcabı düşünüldü: Adana Meb'usu Damar beyin Adana Asliye hukuk Mahkemesine İkame eylediği Tashihi İsim Davasının Muavin Halit ve Nufus Müdürü İrfan Beyler Huzurile Vicahen cereyan eden muhakemesinde Müddeinin İsmi Arık oğlu Zamir İken Reisi Cumhur Gazi Hazretlerinin Emir ve İşaretlerile Damar olduğundan Nufus Kütüğündeki Zamir İsminin Damara Tashihini talep ve Büyük meclisinden Kendisine verilen Hüviyet Cüzdanının bir kıt'a Sureti Musaddakasını İbraz eyledi Okundu . Mezkûr cüzdanda İsminin Damar olarak yazıldığı Görüldü .Büyük reisimiz Gazi hazretleri tarafından Müddeinin İsminin Damar olarak Tesmiye edildiği Müddei tarafından İkame edilip yeminle dinlenen Mersin Meb'usu Ferit CeLal ve Adana Belediye Reisi Turhan Cemal beylerin Şehadetlerile Sabit olduğundan Nufus Kanunun 11 inci maddei muaddelesi mucibince Müddeinin Nufus Kütüğündeki Zamir İsminin Damara tashihine Kabili temyiz olmak üzere 27/Şubat 934 tarihinde vicahen karar verilerek tefhim kılındı .

Atatürk'e ait hâtıralarımdan bir kısmını, sırasiyle buraya dercediyorum. Nasip olur da kitabımın ikinci cildini neşre muvaffak olursam, Ata'ya ait diğer hâtıralarımı da bu ikinci cilde sıkıştırmak kararındayım. Bundan başka birinci devreden yedinci devre sonuna kadar sürekli devam eden 27 yıllık Meclis hayatımda çok çeşitli mevzulardan; şimdiye kadar intişar etmemiş hakikatlerden bahsetmenin meseleleri olduğu gibi bildirmenin tarihî bir vazifem olduğuna kaniim.

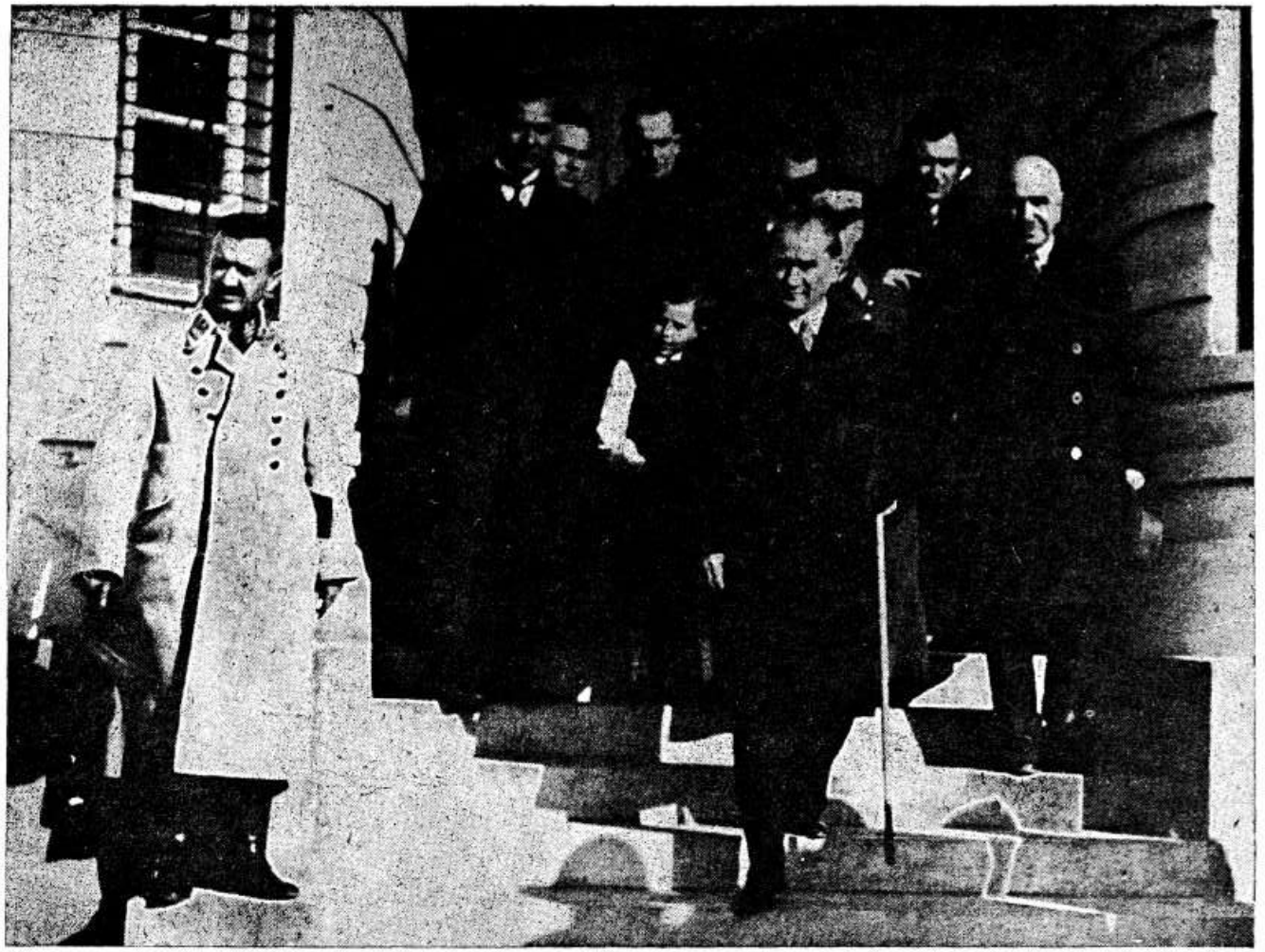

Atatürkün müteakip senelerde Adanaya teşrifleri esnasında çekilen resimlerden birisi: Atanın sağında Ali Çetinkaya, solunda Damar Arıkoğlu, ortalarında General Kâzım Özalp'ın oğlu Teoman.

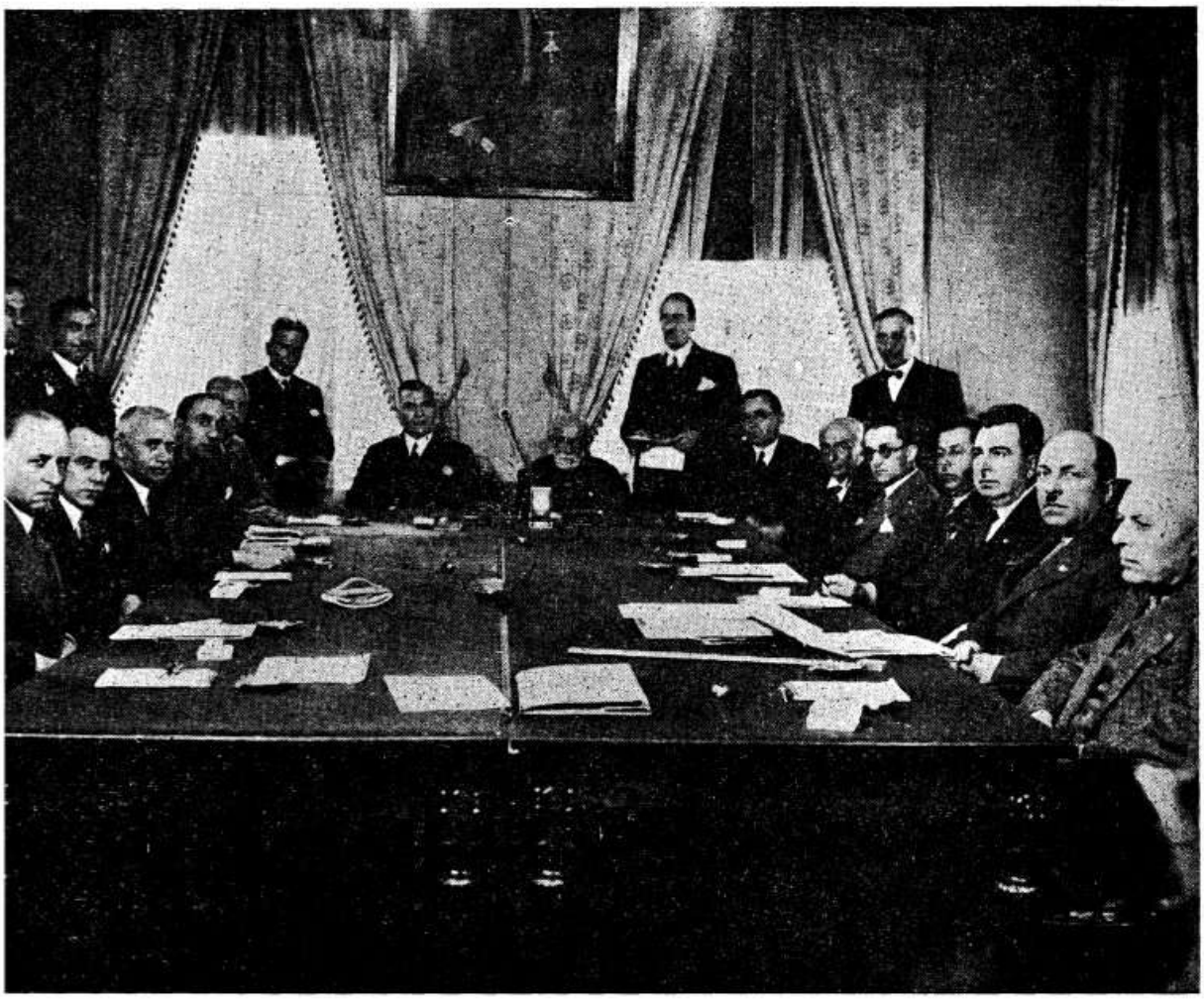

tisi Kurultayında, Recep Beyin sekreter bulunduğu esnada, Partinin malî kısmı encümeninde, Diyanet işinin riyasetinde içtima eden komisyonun mazbata muharriri Damar Arıkoğlu Rifat Efendi ile yan yana.

22 yıl sonra 1942 yılında Birinci Büyük Millet Meclisi âzalarından Mecliste bulunan mebuslar. Sırasiyle sağdan, Besim Atalay (Uşak), Yusuf (Denizli), Damar Arıkoğlu (Adana), General Kâzım Özalp (Balıkesir), General Ali Fuat Cebesoy, Mazhar Müfid, Süreyya (Kocaeli), Yunus Nadi, Esad (Lazistan), Hacı Hüsnü Hoca (İsparta). İkinci sıra, sağdan: Emin (Eskişehir), Faik (Kırklareli), Faik (Edirne), Ali Çetinkaya, Hacı Muhittin (Balıkesir), Mazhar Germen (Aydın), General Refet, Refik (Konya), Ahmed Kalaç (Kayseri), Refik Şevket, Muhittin Pars (Bursa), Süleyman Sırrı (Yozgat), Hamdi (Canik), Hafız Şahin (G. Antep), Eyüp Sabri (Eskişehir)

İÇİNDEKİLER

	Sahife
Eski, Dünkü ve Bugünkü	
Çukurova. Genel Bilgiler :	1
Balık	1
Pamuk	1
Şeker	1
Tarihi ve tabii hazineler	3
Tahihî Adana	4
İki viran şehir	5
İlk hristiyanlık devri ve ölülre şehri	6
Turist cenneti	7
İsrail'in teklifi	9
Kurutulan bataklıklar	9
Baraj	10
Adanada ekalliyet yoktur	10
Halife ordusunda Türkler ve "Arap uşağı" tabiri	11
Kölemenler	12
Arap uşağına "Fellâh" denmez	12
Onlar da bu vatan için öldüler	13
Sünnilik ve Aleviliğe artık Paydos! diyelim	14
Yağmur duası ve Ziya Paşanın sözü	14
"İbrahim Paşaya rahmet!"	15
Memleket hakkında duygularım	16
Fotograflar	17 — 32
Şiirler (D. Arıkoğlu)	33 — 34 — 35
Kitaba giriş	
Fransız işğalinden önce Çukurova	
Dünyaya gelişim	36
İlk tanıdığım valiler	37
Adanadaki tarihî yerler	37
Medreseler	38
Şehrin umumî durumu	39
2. İsanın gelişi	40 — 41
Adanadaki Ermeniler	42
Meşrutiyetin ilânı	43 — 44
Ermeni muhacereti ve üzücü hâdiseler	45 — 46
Ermeni kıyamı	47
31 Mart vakası	48 — 49
İngiliz konsolosunun Mersinden gelmesi	50
Şaşkınlık devresi	51
Kıtalin şahidi	52
İkinci hâdise	53 — 54
Tahkik heyetinin gelişi	55
Tahkik heyetinin neşredilmiyen raporunda neler var ?	55 — 56 — 57
Divanı harp ve idamlar	
Cemal beyin Adana valiliği	58

	Sayfa
Ermeni idamının durdurulması	58
Azalığım ve idareciliğim	59
Camiye asılan yafta ve bir yanlışlık	60
"Osmanlı Bankası kadar Osmanlıyım!"	60
İtalyan ilânı harbi	61
İttihat ve Terakki cemiyetinde fiilen vazife alışım ve Meclis hayatımın başlaması	62
1. Cihan harbi, seferberlik ilânı ve neticeleri	63
Gnl. Liman Fon Sanders Osmanlı ordusunun başında	64
Enver Paşanın hataları	65
Suçlu kim?	66
Hesapsız işlerin acı neticeleri	67
Harbe girmeseydik ne olabilirdi?	68
Harp sonlarına doğru Adana ve üzücü manzaralar	69
Cihan harbinin sonu	70
Mondros Mütarekesi	71
Mustafa Kemal ve ilk mukavemet fikri	71
Adananın işgali	72
Adanadan çıkarılmamız teşebbüsü	72
İngilizlerin hayret verici bir hareketi ve işgal devletlerinin mütareke prensiplerini çiğnemeleri	73 — 74 — 75 — 76
Silâhlar Türklerden nasıl alındı?	77
Yaratılan terör	78
Fransızların baskıyı arttırmaları	79
Tevkif edilişim	80
Kürk Reşit çetesi	81
Ermeni Vahan ile Şantöz Loçika ve Vahanın intikamı	82
Suriyeli Arap mektupçunun öldürülmesi	83
Ermeni Arşavur efendinin itirafları	84
General Goro'nun gelişi ve mahkûmların nümayişi	84
"Zulme Son verilsin!"	85
Tahliye edilişim ve Mösyö Kiz'le konuşma	86
İhanetler	87
Kanunuesasinin 35. maddesi	88
Hürriyet — İtilâf Fırkasının yıkıcı faaliyeti	88
Fıstık satan komiser ve ikinci tevkifim	89
Tahliyem ve Adanaya dönüş	90 — 91
Millî Mücadelenin başlaması	92
Konyada İtalyanlar	93 — 94
Maraşlıların savaş şarkısı	95
Gazi Anteplilerin Savaş Şarkısı	95
Konyada İtalyanlar (devam)	96 — 97 — 98 — 99
Kuvayı Milliyeye yardımlar ve kuvvetlerimizin gelişmesi	100 — 101
"Bu köprüyü uçurmayın!"	102

Sayfa

Pozantı cephesi 103 — 104 — 105 — 106
107 — 108
Umumi durumumuz nasıldı? 109 — 110
Adana cephesi 11
I. Kavaklıhan muharebesi 112 — 113 — 114
II. Kavaklıhan muharebesi 115 — 116
Binbaşı Menil'in esareti 117
Gülekli Kemalin Fransız Menil kuvvetlerinin teslimi hakkında beyanatı 118 — 119 — 120
121 — 122
Milli Mücadele 123 — 124
Osmaniyenin kahraman Rahime'si 125
Hasan Paşa 126 — 127 — 128
Fransızlarla akdedilen 20 günlük mütareke ve Fransızların teslimi hakkında Mustafa Kemal Paşanın Mecliste verdiği beyanat 129 — 130
Kâhyaoğlu Cinayeti — Türklerin katliamı 131 — 132
Vanlızade Ahmet Efendinin başından geçenler 133
Vanlızade Ahmet Efendi Fransızların teşkil ettiği Ermeni çetelerinin elinde nasıl şehid edildi? 134 — 135 — 135
137 — 138 — 139
Yunanlıların Umumî taarruzu 140 — 141 — 142
143 — 144 — 145
146 — 147 — 148
149
Misakı Millî'nin Kabulü 150 — 151 — 152
153
Gelelim memleketin iç durumuna 154 — 155
Pontos meselesi 156 — 157 — 158
159 — 160 — 161
Fransızların şehirde terörü ve muhaceret (Kaçkaç) 162 — 163 — 164
Çukurova Tarsus cephesi çeliktaş müfrezesi Kumandanı Molla Kerimin şehit düşmesi 165 — 166 — 167
168 — 169
Mustafa Kemal ve Fevzi Paşaların heyet halinde Pozantı'ya gelmeleri, cepheyi teftişleri (5 / Ağustos / 1920) 170 — 171 — 172
173 — 174
Ankaraya dönüş — Zekâi beyin mebusluğu 175 — 176
Şark çephelerinde Ermenilerle harp başlıyor 177
Isparta Mebusu Nadir Bey hakkında Vatana ihanet suçundan Mecliste tahkikat açılması 178 — 179
Mecliste Bolu mebusu Tunalı Hilmi 180 — 181
Bursa Mebusu Doktor Emin Beyin Mecliste Hocalarla kavgası 182 — 183 — 184
Operatör Emin Beyin mektubu 185 — 186 — 187

	Sayfa
3/ Ekim/ 1920 tarihinde ikinci Konya isyanı ve Delibaş	188 — 189 — 190
	191 — 192 — 193
	194 — 195
Sadık Paşa ve arkadaşlarının Konyaya nakli	196 — 197 — 198
Mersin Mebusu Muhtar beyle cepheleri teftişimiz	199 — 200 — 201
Topçu ihtiyat zabitimiz Selâhattin beyin şehadeti	202
Nailihürriyet köyünden cesur mücahidimiz Mehmet Karavelinin şehadeti	202
Tarsusla Mersin arasındaki Hacı Talip çiftliği hadisesi	203
Konya Mebusu Vehbi Hocanın Hariciye vekâletinden sual takriri	204
Sovyet Elçisi Medivani'nin Ankaraya gelişi	205 — 206
Medivani'nin ayı'sının azizliği	207
Hintli casus Mustafa Sagir hâdisesi	208 — 209 — 210
Çerkez Ethemin sonu	211 — 212 — 113
1. Londra konferansı ve 2. İnönü muharebesi	214 — 215 — 216
	217 — 218
Sovyet Rusyaya giden ilk heyetimiz ve Gürcülerle muahede imzalanması	219 — 220
Tokat Mebusu Nazım Beyin taklibi hükümet suçu ile istiklâl mahkemesine sevki	221
Birinci Büyük Millet Meclisinde "Birinci Müdafaai Hukuk Grupu" adını taşıyan grup nasıl kuruldu?	222 — 223
Anadolu ve Rumeli Müdafaai hukuk Nizamnamei Dahilisi	224 — 225
Bazı garip olaylar	226 — 227 — 228
Ankaraya gelen bir İngiliz gazetesi muhabiri ile mülâkat	229 — 230 — 231
Kütahya Eskişehir savaşı adı altında 15 gün devam eden harbe ait kısa bilgi	232 — 233 — 234
	235 — 236
Karar	237 — 238 — 239
	240 — 241 — 242
	243 — 244 — 245
	246 — 247 — 248
	249 — 250 — 251
	252 — 253 — 254
	255 — 256
Sakarya muharebesi	257
Mustafa Kemal'in hususi sohbetlerinde Sakarya savaşına ait verdiği tamamlayıcı malûmat	258 — 259
Fransızlarla Çukurova anlaşması	260 — 261 — 262
Ordumuzun Adanaya girişi	263

Sayfa

Fethi beyin Avrupada Sulh Sondajı 264 — 265
Hoca Salih Efendinin Meclise getirdiği 4 evliliğe dair kanun teklifi 266 — 267 — 268
Osmanzade Hamdi ile Şair Mehmet Akif'in sert münakaşaları 269
Müdafaai hukuk Cemiyeti Meclis Birinci grupundan sonra ikinci grupun teşekkülü 270 — 271 — 272
273 — 274 — 275
Ali Fuat Paşa (Cebesoy) nın Meclis Reisliği 276
Malta esaretinden dönen Ali İhsan Paşanın Birinci Ordu kumandanlığına tâyini ve azli 277 — 278 — 279
280
Mustafa Kemalin Nurettin Paşa hakkında beyanatı 281 — 282 — 283
Birinci Meclis Reisi tarafından vekil namzedi gösterilmesinin ilgası 284
Mustafa Kemalin Nutkundan anlaşıldığına göre 285
Adliye Vekili seçiminde ikinci grupun muvaffakiyeti 286
Başkumandanın taarruz emri 287 — 288 — 289
290 — 291 — 292
2993 — 294 — 295
Zaferden sonra harp esirleri 296 — 297
Trabzon vilâyet merkezinde meşhur Kayıkçılar Kâhyası Yahya'nın katli hâdisesi 298
İsmail Safa'nın maarif vekâletine seçilmesi 299 — 300
İkinci gruptan Hüseyin Avni beyin Birinci Meclis Reis vekilliğine seçilmesi 301
1923 Yılı İktisat Kongresi ve Adana seyahati 301
Uşak'a uğrayış 302 — 303 — 304
Adanaya doğru 305
Adanaya varış 305 — 306 — 307
Mustafa Kemalin halkla temasları 308
Mersine gidiş — Ziya'nın üzücü hareketi 309 — 310 — 311
312 — 313
Tarsusu ziyaret 314
Adanaya dönüş — Ata Çelebi'nin hezeyanı 315
Trabzon Mebusu Ali Şükrünün katli 316 — 317
Topal Osman kimdir? 318 — 319 — 320
Yeniden seçime gidilmesi 321 — 322
Meclisin Dağılmasından sonra 323
4 Nisan 1920 tarihli İstikbâl gazetesinde Hamidin makalesi 324 — 325 — 326
327
Trabzona hareketimiz 328 — 329 — 330
331 — 332
Trabzonda yeni Müdafaai Hukuk idare heyetinin teşkili 333 — 334 — 335

	Sayfa
Ankaraya dönüş	336
Namzetler meselesi	337 — 338 — 339
	340 — 341 — 342
ATATÜRKTEN HATIRALAR	
Mustafa Kemalin kalp krizi	343
Saltanatın hilâfetten ayrılması	344
Atatürkün çok beğendiği kumandan	345
Avusturya Başbakanı Dolfüs'ün Naziler tarafından katli	345 — 346
Fransız Büyük Elçisine ders ve dostane bir nasihat	347
Mısır Elçisinin fesi	348
Felsefe — Hayat — Milli vazife	349
Hürriyet âşıkı Mustafa Kemal	350
İran Şahı Rıza Pehlevi'nin hatası	350
Atatürkün cumhuriyet balosunda hanımlara verdiği nasihat	351
Atatürkün poker oynaması	352
Hatay anavatana nasıl iltihak etti?	353 — 354 — 355
Atatürkün tercüme-i hali	356 — 357 — 358
23/Nisan/1920 tarihinde Büyük millet Meclisi kurulduktan sonra geçen önemli hâdiselere ve devrimlere ait kronoloji	359 — 360 — 361
Arık kelimesinin tahlili	362 — 363
Arık kelimesi	364
Adımın değişmesi	365 — 366 — 367
İlâm	368

DÜZELTME

Sahife	Satır	Yanlış	Doğru
16	32	milî	millî
84	3	Arşavuk	Arşavur
95	19	Gürleyip	Gürleyen
122	12	nın bu başarısı hepimiz için bir ib-	
129	29	cilt 1'den	cilt 2'den
135	18	vekxleten	vekâleten
135	22-23	kesmisin	kesmişim
138	34	(33. 34. satırların yerine aynen şu satırlar okunacak: "ler yapacaklardı. Düşündükçe tüylerim diken diken oluyordu. İçki sofrası kuruldu, Bir hey-")	
140	22	gonsoru	gensoru
140	24	Sivas	Sinop
167	37	nişangâh tertibatı bulunan...	nişangâh tertibatı bozuk olan...
224	2	Nizamnamesi dahilisi	nizamname-i dahilisi
278	26	müçkülât	müşkülât
289	10-11	birinci	ikinci
317	35	Mükümetiniz	Hükümetiniz
342	4	icr	icra